

Ανώτατο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα

Κρήτης

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας

Τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων

Πτυχιακή Εργασία

Τίτλος: Τουρισμός και Ανάπτυξη

Φοιτήτρια: Κοσμαδάκη Μαρία

Επόπτης Καθηγητής: Dr Mag Καραγιάννης Στέφανος

Ηράκλειο 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.....	7
1.1 Ο τουρισμός ως φαινόμενο	7
1.1.1 Ιστορική αναδρομή του τουριστικού φαινομένου	8
1.1.2 Ο τουρισμός σήμερα και η μορφή του ως βιομηχανία	9
1.1.3 Γενικές έννοιες του τουρισμού.....	10
1.1.4 Μαζικός και εναλλακτικός τουρισμός.....	12
1.2 Διαστάσεις και παράμετροι διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών της τουριστικής ανάπτυξης	14
1.2.1 Χαρακτηριστικά της τουριστικής ζήτησης	15
1.2.2 Χαρακτηριστικά των παραγόντων διαμόρφωσης των προτύπων τουριστικής ανάπτυξης	17
1.2.3 Ομάδες παραγόντων που διαμορφώνουν τα πρότυπα της τουριστικής ανάπτυξης.	18
1.2.4 Πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης: αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης τουριστικής ζήτησης και προσφοράς	23
1.2.5 Τα κυριότερα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης.....	25
1.3 Οι επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στην οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον	30
1.3.1 Επιπτώσεις στην οικονομία	30
1.3.2 Επιπτώσεις στην κοινωνία και τον πολιτισμό.	31
1.4 Οι επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον.....	33
1.4.1 Η αλληλεγγύη του περιβάλλοντος από τον άνθρωπο.....	33
1.4.2 Επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον	34
1.5 Οι επιπτώσεις του τουρισμού στο δομημένο περιβάλλον	36
1.5.1 Εισαγωγή.....	36
1.5.2 Επιπτώσεις του Τουρισμού στην τεχνική υποδομή.....	36
1.5.3 Επιπτώσεις του τουρισμού στην οικιστική ανάπτυξη και στην αστικό ποίηση	37
1.5.4 Επιπτώσεις του τουρισμού στις περιοχές με ιδιαίτερη ιστορική και πολιτιστική αξία.....	38
1.6 Νόμοι — Ειδικές διατάξεις για την προστασία της φύσης στη δασική νομοθεσία.....	41
1.6.1 Ο Νόμος «περί αρχαιοτήτων».....	41
1.6.2. Ο Νόμος «περί Εθνικών Δρυμών»	41
1.6.3 Η Συνταγματική κατοχύρωση της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος	42
1.6.4 Ο Νόμος «περί χωροταξίας και Περιβάλλοντος»	42
1.7 Σχεδιασμός και διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης.....	44
1.7.1 Εισαγωγικά	44
1.7.2 Σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης.....	45
1.7.3 Διαδικασίες σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης.....	46
1.8 Φορείς και μέσα άσκησης πολιτικής για τον τουρισμό και το περιβάλλον.....	50
1.8.1 Εισαγωγικά	50
1.8.2 Πολιτικές και φορείς για την ανάπτυξη του τουρισμού και την προστασία του περιβάλλοντος.	51
1.9 Σχεδιασμός για τον τουρισμό και το περιβάλλον.....	55
1.9.1 Εισαγωγικά	55

1.9.2 Αντικείμενο του σχεδιασμού.....	55
1.9.3 Ο σχεδιασμός ως διαδικασία.....	57
1.9.4 Είδη και χαρακτηριστικά σχεδιασμού.....	59
1.9.5 Βασικά στοιχεία στο σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης.....	60
1.9.6 Βασικές αρχές σχεδιασμού.....	62
1.9.7 Αρχές.....	64
1.9.8 Διαδικασία τουριστικού σχεδιασμού.....	67
Τουρισμός: ένα μέσο ανάπτυξης από μια διεθνοποιημένη οπτική γωνία.....	71
2.1 Εισαγωγικά.....	71
2.1.1 Τουρισμός και ανάπτυξη.....	73
2.1.2 Γιατί τουρισμό;.....	75
2.1.3 Ο τουρισμός είναι μια βιομηχανία ανάπτυξης.....	78
2.1.4 Ο τουρισμός ανακατανέμει τον πλούτο.....	81
2.1.5 Όχι εμπορικά εμπόδια στον τουρισμό.....	81
2.1.6 Ο τουρισμός χρησιμοποιεί φυσική, «ελεύθερη» υποδομή.....	82
2.1.7 Τομείς που επωφελούνται από τον τουρισμό.....	83
2.1.8 Η συνεισφορά της τουριστικής ανάπτυξης.....	84
2.1.9 Καθορίζοντας τον τουρισμό.....	85
2.1.10 Καθορίζοντας την ανάπτυξη.....	89
2.1.11 Η εξέλιξη της θεωρίας της ανάπτυξης.....	91
2.1.12 Τα χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης.....	96
2.1.13 Η οικονομική εξάρτηση στον αγροτικό τομέα και η εξαγωγή των πρωταρχικών αγαθών και, αντιθέτως, ένας περιορισμένος βιομηχανικός τομέας.....	98
2.1.14 Χαμηλά επίπεδα ζωής – χαμηλά εισοδήματα και χαμηλά επίπεδα υγείας και μόρφωσης.....	98
2.1.15 Υψηλά ποσοστά αύξησης πληθυσμού, υψηλή ανεργία.....	100
2.1.16 Ισορροπία των προβλημάτων των αμοιβών και υψηλά επίπεδα του διεθνούς χρέους.....	100
2.1.17 Κοινωνικοπολιτικές δομές κακό-εξοπλισμένες για να παρουσιάσουν τις προκλήσεις της υπανάπτυξης.....	101
2.1.18 Το τέλος της ανάπτυξης;.....	103
2.2 Η εξέλιξη του τουρισμού και της θεωρίας της ανάπτυξης.....	108
2.2.1 Εισαγωγή.....	108
2.2.2 Η φύση της ανάπτυξης.....	109
2.2.3 Παραδείγματα ανάπτυξης.....	111
2.2.4 Εκσυγχρονισμός.....	115
2.2.5 Εξάρτηση.....	118
2.2.6 Οικονομικός νεοφιλελευθερισμός.....	119
2.2.7 Εναλλακτική ανάπτυξη.....	123
2.2.8 Συνειδητοποιώντας τον ρόλο του τουρισμού στην θεωρία της ανάπτυξης.....	128
2.2.9 Εκσυγχρονισμός και τουρισμός.....	131
2.2.10 Εξάρτηση και τουρισμός.....	134
2.2.11 Οικονομικός νεοφιλελευθερισμός και τουρισμός.....	138
2.2.12 Εναλλακτική ανάπτυξη και τουρισμός.....	141
2.2.13 Ενωσιολογικό πλαίσιο εργασίας για τον τουρισμό και την ανάπτυξη.....	145
2.2.14 Κατάλληλες και στηρικτικές μορφές της ανάπτυξης του τουρισμού.....	148

2.2.15 Κλίμακα και Έλεγχος της Τουριστικής Ανάπτυξης.....	158
2.2.16 Τοπική Κοινότητα και Περιβαλλοντολογικοί Σύνδεσμοί της Ανάπτυξης του Τουρισμού.....	163
2.2.17 Τουρισμός και Ζητήματα Οικονομικής Ανάπτυξης.....	169
2.2.18 Τουρισμός – Η Οικονομική Διάσταση.....	172
2.2.19 Τουρισμός και Ανάπτυξη	173
2.2.20 Τουριστική Κατανάλωση	179
2.2.21 Οι Οικονομικές Επιδράσεις του Τουρισμού	181
2.2.22 Ο Τουρισμός και το Ισοζύγιο Πληρωμών	183
Συνοπτικά:.....	183
Κεφάλαιο 3	188
Τουρισμός και θέματα περιφερειακής ανάπτυξης.....	188
3.1 Εισαγωγή.....	188
3.1.1 Έννοιες μιας Περιοχής	191
3.1.2 Μοντέλα και έννοιες περιφερειακής ανάπτυξης.....	195
3.1.3 Τουρισμός και περιφερειακή ανάπτυξη	203
3.1.4 Εμπλοκή του κράτους στην περιφερειακή ανάπτυξη.....	209
3.1.5 Αναπτυσσόμενες προς Αναπτυγμένες Χώρες	217
3.1.6 Τουρισμός και Αστική εκ Νέου Ανάπτυξη.....	223
3.1.7 Τουρισμός και Αγροτική εκ νέου ανάπτυξη.....	226
3.1.8 Η τουριστική ανάπτυξη των νησιών.....	233
3.1.9 Τουριστική ανάπτυξη σε περιφερειακές περιοχές.....	238
3.1.10 Διεθνείς Τουριστικές περιοχές.....	242
3.1.11 Τουρισμός και θέματα κοινοτικής ανάπτυξης.....	244
3.1.12 Συνοπτικά.....	245
3.1.13 Ικανότητα στήριξης και τουρισμός βασιζόμενος στην κοινότητα ...	247
3.1.14 Δημόσια συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων	254
3.1.15 Εμπλοκή στα οφέλη του τουρισμού	260
3.1.16 Εμπόδια στην ανάπτυξη κοινοτικού τουρισμού.....	265
3.1.17 Ισχύς: Κοινωνικοπολιτικές παραδόσεις	265
3.1.18 Φύλο και εθνικότητα.....	267
3.1.19 Προσβασιμότητα σε πληροφορίες.....	267
3.1.20 Έλλειψη (επί)γνωσης	268
3.1.21 Οικονομικά θέματα	269
3.1.22 Έλλειψη συνεργασίας/συνεταιρισμού.....	270
3.1.23 Περιφερειακότητα.....	271
Συνοπτικά.....	272
Κεφάλαιο 4	274
Θέματα εργασίας τουρισμού σε αναπτυσσόμενες χώρες : Παραδείγματα από την Ινδονησία.....	274
4.1. Εισαγωγικά	274
4.1.1 Προκαλώντας την ιδιοποίηση της «αναπτυγμένης χώρας».....	275
4.1.2 Τουρισμός και εργασία.....	277
4.1.3 Τουρισμός και επιπτώσεις της εργασίας	278
4.1.4 Τουριστική εργασία σε αναπτυσσόμενες χώρες.....	280
4.1.5 Απασχόληση τουρισμού: μια σύγκριση αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών	284
4.1.6 Απασχόληση: Η Δυναμική Επίσημων και μη Τομέων.....	287
4.1.7 «Επισημότητα» απασχόλησης τουρισμού	291
4.1.8 Η θέση της τουριστικής απασχόλησης.....	293

4.1.9 Διαφοροποίηση του ρόλου του φύλου στην τουριστική απασχόληση.....	295
4.1.10 Φύλο και ανάπτυξη: μια προοπτική απασχόλησης	296
4.1.11 Θέματα φύλου στην τουριστική απασχόληση.....	297
4.1.12 Συνοπτικά.....	300
Κεφάλαιο 5	310
Τουρισμός και Θέματα Κοινωνικοπολιτιστικής Ανάπτυξης.....	310
5.1 Εισαγωγικά	310
5.1.1 Η σχέση των θεωριών της τουριστικής ανάπτυξης.....	311
5.1.2 Δείκτες της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης	313
5.1.3 Ταξινόμηση που βασίζεται στο εισόδημα.....	315
5.1.4 Ταξινόμηση που βασίζεται στο εμπόριο	316
5.1.5 Ταξινόμηση που βασίζεται στο στην πηγή.....	318
5.1.6 Ταξινόμηση της ποιότητας ζωής.....	320
5.1.7 Κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις την ανάπτυξης του τουρισμού	324
5.1.8 Θετικές κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού	329
5.1.9 Αρνητικές κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού	337
5.1.10 Σεξοτουρισμός.....	345
5.1.11 Συμπεράσματα	347
Κεφάλαιο 6	354
Τουρισμός, ανάπτυξη και το περιβάλλον καθώς και τα εμπόδια ανάπτυξης τους.....	354
6.1. Εισαγωγικά	355
6.1.1 Η «περιβαλλοντολογική κρίση»	357
6.1.2 Περιβαλλοντολογική κρίση: μια νέο-Μαλθουσιανή απάντηση.....	360
6.1.3 Οι καταγωγές και οι διαγωνιζόμενες ερμηνείες της ανάπτυξης που στηρίζει.....	365
6.1.3 Ανάπτυξη που στηρίζει και τουρισμός	370
6.1.4 Εμπόδια στην Ανάπτυξη του τουρισμού.....	376
6.1.5 Ανάπτυξη του Καπιταλισμού και η Ισχύς του Τουρισμού.....	377
6.1.6 Ορίζοντας την πολιτική οικονομία.....	378
6.1.7 Τουρισμός και σχέσεις πυρήνα-περιφέρειας	382
6.1.8 Χρέος, ανάπτυξη και τουρισμός	387
6.1.9 Αλλάζοντας τις μεθόδους εργασίας και των σχέσεων εργατικού δυναμικού στον παγκόσμιο τουρισμό	394
Επίλογος	398
Τελικές Σημειώσεις	399
Ξένη Βιβλιογραφία	427

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο στόχος της πτυχιακής μου εργασίας είναι η διερεύνηση της βασικής σχέσης ανάμεσα στην τουριστική ανάπτυξη και το περιβάλλον. Θέτουμε, δηλαδή διάφορους στόχους ανάπτυξης και κατευθυνόμαστε κυρίως προς τον τομέα του τουρισμού εξετάζοντας τις σχέσεις με την κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον. Επομένως, διερευνάται το είδος της ανάπτυξης, αν είναι ισόρροπη ή άνιση στην ενδοχώρα, σε αστικές περιοχές, κ.τ.λ., είναι μεταξύ άλλων ερωτήματα που οπωσδήποτε θα πρέπει να προβληματίσουν τον καθένα. Επειδή η μορφή ανάπτυξης βασικά είναι εκείνη που χαρακτηρίζει μια κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον, γι' αυτό και η εργασία μου θα προσπαθήσει να αναδείξει διάφορες ατέλειες, ελλείψεις ή ανεπάρκειες και με τι μπορούμε να συνεισφέρουμε προς την επίλυση των διαφόρων προβλημάτων που αναδύονται. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι εξετάζουμε την αλματώδη ανάπτυξη του τουρισμού που την τελευταία εικοσαετία δημιούργησε ποικίλες επιπτώσεις από πλευράς χαρακτηριστικών, είδους και έντασης στις περιοχές που ενεπλάκησαν σ' αυτόν τον τύπο ανάπτυξης. Η δυναμική αναπτυξιακή δράση του τουριστικού φαινομένου επέφερε κάποιες αλλαγές στις περιοχές υποδοχής τουριστών. Το φαινόμενο αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξουν οι υποδομές καθώς και οι κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες των περιοχών αυτών. Συνεπώς, ο τουρισμός γίνεται ο βασικός παράγοντας αλλαγών στην κοινωνικοοικονομική δομή μιας περιοχής υποδοχής τουριστών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

1.1 Ο τουρισμός ως φαινόμενο

Ο τουρισμός, έχει κηρυχθεί ως «η μεγαλύτερη παγκόσμια βιομηχανία» από το πλήθος μεγάλων οργανισμών όπως του World Travel and Tourism Council (WTTC) και του World Tourism Organization (WTO) που, μεταξύ των άλλων τονίζουν ότι ο παγκόσμιος τουρισμός κατά την περίοδο 1970-1990 παρουσίασε αύξηση της τάξης του 260%, ο τζίρος της βιομηχανίας αυτής. Το έτος 1990 ισοδυναμούσε με Το 5,9% του παγκόσμιου ΑΕΠ, αποτελώντας το 6,7% των διεθνών επενδύσεων και δημιουργώντας 118 εκατομμύρια θέσεις εργασίας και ως τα μέσα της δεκαετίας του '90 είχε υπερβεί σε έσοδα τόσο αυτήν του ακατέργαστου πετρελαίου όσο και την αυτοκινητοβιομηχανία. Ο τουρισμός ως οικονομική δραστηριότητα εξαγωγικά προϊόντα όπως του ηλεκτρικού εξοπλισμού, της υφαντουργίας και των ακατέργαστων υλών. Παρομοίως, την περίοδο 1985-1995 είχε τους υψηλότερους ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης της τάξης του 12% από οποιαδήποτε άλλη βιομηχανία παγκοσμίως. Τα 592 εκατομμύρια που ταξίδευαν το 1996 από τα 25 εκατ. Το 1950, ως έτος βάσης μαρτυρεί τη ραγδαία ανάπτυξη που παρουσίασε η τουριστική βιομηχανία.

Αναμένεται, μάλιστα, να συνεχίσει την ανοδική της πορεία για να φτάσει μέχρι το 2000 το Τουριστικό μέγεθος των 1.602 εκατ. Αφίξεων σε παγκόσμια κλίμακα, με έσοδα που αγγίζουν τα \$ 2.000δισεκατομμύρια για το διεθνή τουρισμό. Αν στα παραπάνω συνυπολογιστεί ότι ο παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (ΛΙΤΟ) εκτιμάει ότι ο εσωτερικός τουρισμός, γενικά, είναι περίπου δεκαπλάσιος του εισαγόμενου με επταπλάσιες, αντίστοιχα, πραγματοποιηθείσες

δαπάνες σε παγκόσμιο επίπεδο, τότε είναι δυνατόν το μέγεθος του τουριστικού φαινομένου να γίνει αντιληπτό¹.

«Σήμερα, η τουριστική βιομηχανία θεωρείται ότι συμπράττει σημαντικά στη παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη, προς την κατεύθυνση της δημιουργίας θέσεων εργασίας και στην παραγωγή πλούτου σε διεθνή κλίμακα με αποτέλεσμα ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός χωρών να εξαρτάται άμεσα και στενά από τα έσοδα του τουρισμού που συμβάλλουν στην οικονομική και κοινωνική τους ευημερία»².

Σε πλήρη αντίθεση, όμως, με αυτή τη θετική οπτική έρχεται η διαγραφόμενη αλλοτριωτική και, πολλές φορές, καταστρεπτική ικανότητα του τουριστικού πλούτου, δηλαδή το φυσικό περιβάλλον και η πολιτιστική ταυτότητα και κληρονομιά των χωρών υποδοχής τουριστικών ρευμάτων και των τοπικών τους κοινωνιών. Λέγοντας φυσικό περιβάλλον εννοούμε όλα τα στοιχεία που το συνθέτουν όπως: το έδαφος, το υπέδαφος, και τα στοιχεία των πάσης φύσεως παρεμβάσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας. Τα προβλήματα αυτά προκαλούνται από την αδυναμία, ή ακόμα και αδιαφορία, για την αντιμετώπιση της ρύπανσης, της διαχείρισης των αποβλήτων, της εντατικής ανάπτυξης και ληστρικής εκμετάλλευσης φυσικών πόρων και της επίδρασης των τουριστών στα ήθη και τα πρότυπα των ντόπιων κατοίκων, ιδίων και παραδοσιακών οικισμών.

1.1.1 Ιστορική αναδρομή του τουριστικού φαινομένου

Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή της εξέλιξης του τουρισμού, ανακαλύπτει Κανείς ότι ως φαινόμενο παρατηρείται από την εποχή του αιγυπτιακού πολιτισμού, προνόμιο που απολάμβανε τότε μόνο η «υψηλή κοινωνία». Ακόμα και οι ειδικές μορφές όπως ο πολιτιστικός, ο εκπαιδευτικός και ο ιαματικός τουρισμός, είχαν σημαντική ανάπτυξη ήδη από την αρχαιότητα στον Ελλαδικό χώρο όπου τουρίστες από όλη την Ευρώπη επισκέπτονταν τη

¹ Κατσούλης Χ., “Διεθνής Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον ή ο μακρύς δρόμος προς ένα ‘ήπιο’ τουρισμό. Μεταβολή του προτύπου του μαζικού τουρισμού νέες μορφές τουρισμού” (Αθήνα: ETBA, 1991) (σελ. 284-285).

² Youell R., “Tourism: An Introduction”, Longman, Harlow, (UK: 1998) (σελ. 3).

χώρα μας για ένα ταξίδι που συνδύαζε περιήγηση και γνωριμία με τον τοπικό πολιτισμό, σε εποχές που οι μεταφορές ήταν πολύ δύσκολες³.

Το ταξίδι στην αρχαιότητα είχε συνδεθεί με το εμπόριο και κυρίως κατά το Μεσαίωνα με θρησκευτικές τελετές⁴.

Την εποχή μόνο της Αναγέννησης μεγάλος αριθμός ανθρώπων άρχισε να ταξιδεύει αναζητώντας την ψυχαγωγία, τη μόρφωση και τη γνώση. Αργότερα, η κοινωνική και τεχνολογική ανάπτυξη της βιομηχανικής επανάστασης συνέβαλε στο να δημιουργηθεί μια μεσαία τάξη που να έχει την δυνατότητα με την ανάπτυξη του σιδηροδρόμου να ταξιδέψει, έστω φθηνά, για ευχαρίστηση⁵. Η υποβάθμιση της ποιότητας ζωής και εργασίας και η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους στις αναπτυγμένες χώρες, η αντίστοιχη αύξηση των εισοδημάτων και του ελεύθερου χρόνου, δημογραφικά και οικονομικοί παράγοντες καθώς και η ανάπτυξη των μαζικών μέσων μεταφοράς συνέβαλαν στην ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού σε καταναλωτικό προϊόν ιδιαίτερα τη μεταπολεμική περίοδο⁶. Εφευρέθηκε λοιπόν ως αντίβαρο το σύστημα των διακοπών μια ή δυο φορές το χρόνο, μακριά από τους χώρους μόνιμης διαμονής, και βεβαίως οργανώθηκε και η οικονομική του εκμετάλλευση⁷. Παραμένει μάλιστα προνόμιο των κατοίκων των ανεπτυγμένων αυτών χωρών καθώς το 80% των τουριστών προέρχονται από μόλις 20 χώρες⁸.

1.1.2 0 τουρισμός σήμερα και η μορφή του ως βιομηχανία

Σήμερα ο τουρισμός, όπως ορίζεται από την Tourism Society, θεωρείται “ως προσωρινή, μικρής διάρκειας μετακίνηση ανθρώπων σε προορισμούς έξω από αυτούς όπου διαδραματίζεται η καθημερινή ζωή και εργασία.

3 Μέγα Β.Π., “Τουρισμός και Αξιοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων: Η Περίπτωση της Σάμου”, Τεχνικά Χρόνια, Τόμος 10, τεύχος 3 (1990) (σ. 204-223).

4 Youell R, “Leisure and Tourism”, Pitman, (London, UK: 1994) (σελ. 8).

5 Ceballos-Lascurain H., “Tourism, Ecotourism and Protected Areas: The state of nature – based tourism around the world and guide lines for its development”, IVCN, “Gland, Switzerland and Cambridge, UK: 1996), σελ 1

6 Τσάρτας Π., “Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό”, (Αθήνα: ΕΞΑΝΤΑΣ, 1996) (σελ. 356 και σελ. 2337).

7 Παπαγιάννης Θ., “Ο τουρισμός υπό το πρίσμα της αιφορίας”, Εισήγηση στην ημερίδα: “Τουρισμός και Περιβάλλον — επιλογές για βιώσιμη ανάπτυξη, ΤΕΕ, Μάιος 1995, (σελ.28).

8 Ceballos-Lascurain H., ., “Tourism, Ecotourism and Protected Areas: The state of nature – based tourism around the world and guide lines for its development”, IVCN, “Gland, Switzerland and Cambridge, UK: 1996), σελ 6

Συμπεριλαμβάνει μετακινήσεις για κάθε λόγο καθώς και επισκέψεις ή εκδρομές” ή αλλιώς, όπως ερμηνεύει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (WTO), περιλαμβάνει “δραστηριότητες ανθρώπων που ταξιδεύουν και μένουν εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντος τους, όχι για περισσότερο από ένα συνεχή χρόνο, για διασκέδαση, εργασία ή κάποιον άλλο λόγο⁹.”

Ο τουρισμός αφορά μια πολυσύνθετη βιομηχανία με πολλούς και διαφόρους που δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά, ξεκινώντας από την ατομική επιχείρηση που πουλάει προϊόντα όπως σουβενίρ ή που προσφέρει ξεναγήσεις έναντι μικρής αμοιβής έως τις κολοσσιαίου μεγέθους αεροπορικές εταιρίες με κεφάλαιο αξίας πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων. Οι απεριόριστες δυνατότητες που παρέχει η βιομηχανία αυτή για απασχόληση καθώς και η σημαντική συμβολή που μπορεί να έχει στο ΑΕΠ μιας τουριστικής χώρας, είναι παράγοντες που την καθιστούν Ιδιαίτερα ελκυστική για κερδοφόρες επενδύσεις. Οι περιοχές όπου αναπτύσσεται ο τουρισμός αποκομίζουν τις ευμενείς επιπτώσεις του φαινομένου όπως η επικοινωνία των λαών, τον εμπλουτισμό των κοινωνικών και πολιτιστικών εμπειριών και την άνοδο των εισοδημάτων.

1.1.3 Γενικές έννοιες του τουρισμού

Υπάρχει μια πληθώρα ορισμών που αφορούν τον τουρισμό, που ο καθένας διαθέτει θεωρητικά ή ερευνητικά χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, ο τουρισμός έχει πολλά κοινά θεωρητικά χαρακτηριστικά με τον τομέα της αναψυχής και του ελεύθερου χρόνου. Σύμφωνα με τους Jansen – Verbeke και Dietvost (1987)¹⁰, οι όροι: “αναψυχή, ελεύθερος χρόνος και τουρισμός αντιπροσωπεύουν τον Τύπο μιας χαλαρής και αρμονικής ομάδας, που εστιάζεται στα εμπειρικά και ενεργητικά χαρακτηριστικά και που τυποποιούν αυτούς τους όρους. Από την άλλη πλευρά, οι οικονομικοί και τεχνικοί στατιστικοί όροι παραγκωνίζουν το στοιχείο της ανθρώπινης εμπειρίας, που ενυπάρχει στην τουριστική δραστηριότητα, δίνοντας μεγαλύτερη σημασία στην μετακίνηση των ανθρώπων πάνω από σύνορα κρατών και στα ποσά που καταβάλλονται κατά τη μετακίνηση αυτή”.

9 Youell R., “Tourism: An Introduction”, Longman, Harlow, (UK: 1998) (σελ. 9)

10 Jansen – Verbeke, M. και Dietvorst, A. “Leisure, recreation, tourism”: a geographic view on integration, *Annals of Tourism Research* (1987), [14 (3): 361-375]

Η σχέση του τουρισμού με τις άλλες επιστήμες, όπως κοινωνιολογία, γεωγραφία, ψυχολογία και οικονομικά διαμόρφωσε και την περίπλοκη φύση του τουριστικού φαινομένου. Παρά την άμεση εξάρτηση από αυτές τις επιστήμες, Ορισμένοι μελετητές, όπως ο Leiper (1981)¹¹ υποστηρίζουν τη διαμόρφωση μιας ξεχωριστής τουριστικής επιστήμης. Σύμφωνα με τον Leiper, ο τρόπος με τον οποίο θα πρέπει να προσεγγίσουμε την τουριστική επιστήμη χρειάζεται να επικεντρωθεί γύρω από τη δομή της βιομηχανίας, και η οποία θα αντιμετωπίζεται ως ένα ανοιχτό σύστημα πέντε βασικών στοιχείων, που δρουν μέσα στο ευρύτερο περιβάλλον: 1) το στοιχείο του ανθρώπινου δυναμικού, 2) η περιοχή προέλευσης, 3) μια ενδεχόμενη ενδιάμεση περιοχή, 4) η περιοχή προορισμού ή περιοχή υποδοχής, και 5) η ίδια η τουριστική βιομηχανία”.

Ο τουρισμός αποτελεί φαινόμενο των σύγχρονων κοινωνιών της μεταπολεμικής περιόδου εκφράζει την ανάγκη της μεταπολεμικής περιόδου. Εκφράζει την ανάγκη του σύγχρονου ανθρώπου για ξεκούραση και ανανέωση των σωματικών και ψυχικών του δυνάμεων, για ψυχαγωγία και διασκέδαση, για αλλαγή του χώρου και των παραστάσεων του, για φυγή από την καθημερινότητα και αναζήτηση του νέου, του διαφορετικού. Τα τελευταία χρόνια, σα σύγχρονο οικονομικό και κοινωνικό φαινόμενο έχει πάρει πια μαζικό χαρακτήρα.

Από προνόμιο των πλουσίων, έγινε δικαίωμα των εργαζομένων, των μη προνομιούχων, των πολλών. Οι παράγοντες που συνέβαλαν κυρίως στην αλματώδη ανάπτυξη του Τουρισμού μεταπολεμικά, ήταν η αύξηση των εισοδημάτων και του ελεύθερου χρόνου στις ανεπτυγμένες χώρες, η μεγάλη ανάπτυξη των μεταφορών και τέλος η ανάπτυξη του οργανωμένου μαζικού και συνεπώς φθηνού τουρισμού. Ο μαζικός τουρισμός αποτελεί το είδος του τουρισμού που έχει επικρατήσει και αυτό οφείλεται κυρίως στο ιδιαίτερα χαμηλό κόστος μεταφοράς και διανομής που επιτυγχάνει.

Ο τουρισμός βρίσκεται σε στενή εξάρτηση από το φυσικό περιβάλλον και μάλιστα, σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, σε ποσοστό 90%. Αυτό σημαίνει ότι το φυσικό περιβάλλον αποτελεί βασική παράμετρο της τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής, ή διαφορετικά, το “κεφάλαιο” της, το οποίο ο τουρισμός καλείται να αναδείξει και να αξιοποιήσει, με σκοπό να

¹¹ Leiper, N. “Towards a cohesive curriculum in tourism: The case for a distinct discipline”, *Annals of Tourism Research* (1981), [8 (1): 69-84]

παραχθούν οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και περιβαλλοντικά οφέλη. Κατά συνέπεια, αν αποσκοπούμε στην αειφορία των ωφελειών που προέρχονται από τον τουρισμό, τότε θα πρέπει πρωτίστως να εκμεταλλευτούμε αειφορικά το διαθέσιμο φυσικό “κεφάλαιο”, έτσι ώστε να είναι σε θέση να προσφέρει συνεχώς τις ίδιες τουλάχιστον υπηρεσίες. Όλα τα παραπάνω επιτυγχάνονται όταν οι σχέσεις τουρισμού και φυσικού περιβάλλοντος είναι αρμονικές και έχει επιτευχθεί μεταξύ τους ισορροπία.

Ο τουρισμός υιοθετήθηκε και αποκηρύχθηκε για την ικανότητά του να αναπτύσσει και να μεταμορφώνει διάφορες περιοχές σε τελείως διαφορετικούς χώρους.

Στην πρώτη περίπτωση, ο τουρισμός θεωρείται ότι είναι το κίνητρο για τη συνεχόμενη ανάπτυξη ενός τόπου. Στην δεύτερη περίπτωση, οι οικολογικές και κοινωνιολογικές αλλαγές για τη μεταμορφωμένη περιοχή είναι πολύ μεγάλες.

1.1.4 Μαζικός και εναλλακτικός τουρισμός

Σήμερα, έχουμε την τάση να χαρακτηρίζουμε τον κλασικό μαζικό τουρισμό σαν ένα τερατούργημα, που προσφέρει πολύ λίγα ποιοτικά στοιχεία στην περιοχή υποδοχής τουρισμού, στους κατοίκους της καθώς και στους φυσικούς πόρους που υπάρχουν. Έτσι, σαν αποτέλεσμα ο μαζικός τουρισμός αποτέλεσε κύριο θέμα επικρίσεων, επειδή λίγα από τα χρήματα, που αποτελούν τουριστικά κέρδη μένουν σε αυτή την περιοχή, τα οποία θα συνέβαλαν στην αύξηση του ντόπιου κατά κεφαλήν εισοδήματος παρέμεναν στην εν λόγω περιοχή. Σε πολλές περιπτώσεις, το ξενοδοχείο που λειτουργεί ως σήμα του μαζικού τουρισμού στην περιοχή, χρησιμοποιεί προϊόντα και είδη διατροφής που δεν είναι ντόπια. Σκοπός ενός μεγάλου ξενοδοχειακού συγκροτήματος είναι ο υψηλός όγκος κρατήσεων προσελκύνοντας όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων, συνήθως σε τουριστικές περιόδους αιχμής. Οι ανάγκες της εποχικότητας αυτής είναι τόσο μεγάλες, που οι ντόπιοι κάτοικοι αναγκάζονται να απασχολούνται μόνο κατά το χρονικό διάστημα της τουριστικής περιόδου και να μένουν άνεργοι τους υπόλοιπους μήνες που η τουριστική κίνηση είναι μειωμένη. Τέλος, τα αξιοθέατα που βρίσκονται μέσα και γύρω από τα κέντρα τουριστικής ανάπτυξης, συνεχώς μεταμορφώνονται, προκειμένου να ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των επισκεπτών. Πολλές φορές δίνεται

έμφαση στην εμπορευματοποίηση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων, με αποτέλεσμα την μη — αυθεντική απομίμηση, για παράδειγμα, ενός εθίμου, που έχει αλλοιωθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να απέχει πολύ από το αυθεντικό. Σύμφωνα με τον Fennel (2001)¹², “η φιλοσοφία που κρύβεται πίσω από την έννοια του εναλλακτικού τουρισμού — μορφές τουρισμού που συνηγορούν για μια προσέγγιση αντίθεση προς το μαζικό τουρισμό — είναι το γεγονός ότι οι τουριστικές πολιτικές δε θα πρέπει πλέον να επικεντρώνονται μόνο στις οικονομικές και τεχνικές ανάγκες, αλλά να δίνουν έμφαση στην ποιοτική ζήτηση δηλαδή για ένα καθαρό περιβάλλον και τις ανάγκες των ντόπιων κατοίκων”.

Ο εναλλακτικός τουρισμός είναι ένας γενικός όρος, που περιλαμβάνει ένα μεγάλο φάσμα τουριστικών στρατηγικών (π.χ. “κατάλληλος”, “ήπιος”, “υπεύθυνος”, “μικρής κλίμακας”, “αγροτικός” και “πράσινος” τουρισμός) που επιχειρούν να προσφέρουν μια πιο ήπια εναλλακτική λύση για το μαζικό τουρισμό σε συγκεκριμένους τύπους προορισμών. Ο Demoi (1981)¹³ αναφέρει ότι τα πλεονεκτήματα του εναλλακτικού τουρισμού μπορούν να γίνουν αισθητά κατά πέντε τρόπους, όταν:

1. “Θα υπάρχουν πραγματικά πλεονεκτήματα για το άτομο ή την οικογένεια: Όταν η παραμονή των τουριστών σε καταλύματα, ντόπιων κατοίκων, θα συμβάλει στην άμεση διοχέτευση των εσόδων στο οικογενειακό τους εισόδημα. Οι οικογένειες σταδιακά θα αποκτήσουν επίσης την τουριστική συνείδηση και το τουριστικό πνεύμα.

2. Θα υπάρχουν πλεονεκτήματα για την Τοπική κοινότητα: Τότε φυσικά ο εναλλακτικός τουρισμός θα προσφέρει έσοδα για τα μέλη της κοινότητας, ενώ επιπλέον θα συμβάλλει στην αναβάθμιση των βιοτικών και οικιστικών επιπέδων αποφεύγοντας έτσι τις υπέρογκες δαπάνες για πραγματοποίηση δημοσίων έργων.

3. Για τη χώρα υποδοχής, ο εναλλακτικός τουρισμός θα συμβάλλει στην αποφυγή διαρροής των τουριστικών εσόδων έξω από τη χώρα. Ο εναλλακτικός τουρισμός μπορεί επίσης να συμβάλλει στη μείωση των κοινωνικών πιέσεων και στη διατήρηση των ντόπιων ηθών και εθίμων.

12 Fennel David A., ‘Οικοτουρισμός’ (Αθήνα: ΕΛΛΗΝ, 2001) (σελ. 32)

13 Οπ..αν.παρ. (σελ 32-33)

4. Για τους κατοίκους της χώρας του τουριστικού ρεύματος, θα γίνει αποδεκτό ότι ο εναλλακτικός τουρισμός είναι ιδανικός και για τους ταξιδιώτες που διαθέτουν περιορισμένο ταξιδιωτικό προϋπολογισμό, ή για εκείνους ακόμα που θέλουν μια πιο στενή επαφή με τα ντόπια έθιμα και τις παραδόσεις.

5. Τα πλεονεκτήματα θα πολλαπλασιαστούν και θα ενισχυθούν οι διεθνείς σχέσεις. Μ' άλλα λόγια ο εναλλακτικός τουρισμός θα μπορεί να προωθήσει τη διεθνή — διαπολιτισμική — διαπεριφερειακή επικοινωνία”.

1.2 Διαστάσεις και παράμετροι διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών της τουριστικής ανάπτυξης

Ο τουρισμός στη μεταπολεμική περίοδο, ειδικά μετά το 1970, αποτελεί έναν από τους δυναμικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας. Η λειτουργία του συνδέεται με μεγάλο αριθμό παραγωγικών κλάδων καθώς και κλάδων υποδοχής υπηρεσιών και οικονομίας. Επομένως, συμβάλλει στην Οικονομική ανάπτυξη των τουριστικών περιοχών σε τρία επίπεδα: στη δημιουργία εισοδημάτων, θέσεων απασχόλησης και φορολογικών εσόδων. Επιπλέον, επηρεάζει και την ανάπτυξη άλλων κλάδων της τοπικής οικονομίας, όπως γεωργία, οικοδομή, εμπόριο κ.τ.λ.¹⁴

Η δυναμική πορεία της τουριστικής ανάπτυξης προκύπτει από τα παρακάτω στοιχεία:¹⁵

- Τη σταθερή αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης των κυριότερων δεικτών του (αφίξεις, εισπράξεις) στην περίοδο 1950-1995, παρά τις σημαντικές κοινωνικές ανακατατάξεις σε παγκόσμιο επίπεδο και την Οικονομική κρίση.
- Την εκτίμηση ότι ο τουρισμός αποτελεί τη μεγαλύτερη παγκόσμια “βιομηχανία”, τόσο σε αριθμό απασχολούμενων όσο και σε δαπάνη. Συνεπώς, τονίζεται η σημασία του στην ανάπτυξη σε περιφερειακό, τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.

¹⁴ Κοκκώσις Χ. — Τσάρτας Π., “Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον”, (Αθήνα:Κριτική 2001) (σελ. 21)

¹⁵ Οπ. αν. παρ.,(σελ. 21-23)

- Τη μετατροπή του τουριστικού ταξιδιού σε “απαραίτητο” κοινωνικό αγαθό για τις αναπτυγμένες χώρες, αλλά και σε μορφή δαπάνης στον οικογενειακό προϋπολογισμό.
- Τη σπουδαιότητα του τουρισμού στην οικονομία πολλών κρατών, γεγονός που επισημαίνει την ανάγκη προγραμματισμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης.
- Το γεγονός ότι εκτός από την αλματώδη ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού και ο εγχώριος τουρισμός εμφανίζει εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης, συμβάλλοντας άμεσα στην Περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη χωρών και περιοχών που διαθέτουν τουριστικούς πόρους.
- Τις εξελίξεις στα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των αναπτυγμένων χωρών, που αναμένεται να ενισχύσουν περισσότερο την κατανάλωση τουριστικών Προϊόντων τα επόμενα χρόνια: αύξηση του μέσου όρου ζωής, δυναμικότερη παρουσία των ατόμων τρίτης ηλικίας στον τουρισμό περισσότερες εργαζόμενες γυναίκες, καλύτερη πληροφόρηση και εκπαίδευση, μείωση των ωρών εργασίας, αύξηση του αριθμού των εβδομάδων αδείας με αποδοχές.
- Τη δυνατότητα του τουριστικού τομέα να “παράγει” νέους προορισμούς και “τουριστικά προϊόντα”, με αποτέλεσμα να προσελκύσει όλο και περισσότερες ομάδες τουριστών και την εμπλοκή περισσότερων χωρών και περιφερειών του κόσμου στις διαδικασίες της τουριστικής ανάπτυξης.

1.2.1 Χαρακτηριστικά της τουριστικής ζήτησης

Η τουριστική ζήτηση, ως αποτέλεσμα των ειδικότερων κινήτρων των τουριστικών ταξιδιών, επηρεάζει άμεσα την πορεία της τουριστικής ανάπτυξης. Αυτή προκάλεσε την ανάπτυξη των πρώτων παραθαλάσσιων και ορεινών θερέτρων, καθώς και των ιαματικών λουτροπόλεων.

Σε σημαντικό βαθμό, αναδεικνύεται η δυναμική τάση εξειδίκευσης της τουριστικής ζήτησης, που οδηγεί στην ανάγκη για εξειδίκευση των υπηρεσιών και προϊόντων που προσφέρουν οι περιοχές με τουριστική ανάπτυξη. Διαμορφώνονται σε αυτό το Πλαίσιο περιοχές είτε με έναν κυρίαρχο τύπο ζήτησης είτε με έναν αριθμό, συχνά μεγάλο, διαφορετικών τύπων ζήτησης.

- Τουριστικοί Πόροι της χώρας ή της Περιοχής.

Η ύπαρξη τουριστικών Πόρων αποτελεί σημαντικό παράγοντα και πλεονέκτημα για τις χώρες ή περιοχές που επιδιώκουν να αναπτυχθούν τουριστικά. Στους τουριστικούς πόρους, εκτός από τους φυσικούς (κλίμα, φυσικό περιβάλλον κ.λ.π.) και τους πολιτιστικούς (παράδοση, πολιτιστικές εκδηλώσεις, τοπικά ήθη και έθιμα κ.λ.π.) περιλαμβάνουμε τις υποδομές και υπηρεσίες που άμεσα ή έμμεσα συμβάλλουν στην τουριστική ανάπτυξη (ξενοδοχεία, πρακτορεία, μεταφορικά και επικοινωνιακά δίκτυα κ.λ.π.). η συνεχής αύξηση των τουριστικών χωρών και Περιοχών σε παγκόσμιο επίπεδο επιβάλλει την παράλληλη ανάπτυξη, προβολή και διαχείριση όλων των τύπων τουριστικών πόρων.

- Επιρροή των υπαρκτών προτύπων τουριστικής ανάπτυξης στην προσφορά

Τα στάδια που πέρασε η τουριστική ανάπτυξη βοήθησαν στη δημιουργία ορισμένων προτύπων ανάπτυξης του τουρισμού, που θεωρούνται σημαντικά εμπορικά και αναπτυξιακά. Όσοι φορείς παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των υποδομών και υπηρεσιών που συγκροτούν την τουριστική προσφορά μιας χώρας, επηρεάζονται από τα πρότυπα αυτά. Τα Πρότυπα αυτά, όπως τα παραθαλάσσια θέρετρα μαζικού οργανωμένου τουρισμού διακοπών, γίνονται παράδειγμα προς μίμηση και τα χαρακτηριστικά της ανάπτυξης τους προωθούνται σε διάφορες περιοχές του κόσμου.

- Φορείς, οργανισμοί και κοινωνικό-επαγγελματικές ομάδες που εμπλέκονται στη διαδικασία της τουριστικής ανάπτυξης

Η συνεχής ανάπτυξη του τουρισμού και οι επιπτώσεις της σε τομείς όπως οικονομία, Κοινωνία και περιβάλλον των τουριστικών χωρών δημιούργησε πολλούς φορείς και οργανισμούς, οι οποίοι ασχολούνται με την πολιτική, την έρευνα, τον προγραμματισμό και τη διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο.

- Τουριστικές επιχειρήσεις

Η διεθνοποίηση του τουρισμού και η συνεχής γεωγραφική του επέκταση στις αγορές αναπτυσσόμενων χωρών τοποθέτησε σε προνομιακή θέση τις μεγάλες τουριστικές επιχειρήσεις. Κατά μεγάλο ποσοστό είναι αυτές που

επηρεάζουν άμεσα την τουριστική ζήτηση (ιδιαίτερα στα επαγγελματικά ταξίδια και τα ταξίδια διακοπών), τους επιτρέπει να επηρεάζουν και τη διαμόρφωση συγκεκριμένων προτύπων ανάπτυξης από την πλευρά της προσφοράς.

- Τουριστική πολιτική (διεθνής, Τοπική, εθνική)

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια εντυπωσιακή αύξηση των πολιτικών προγραμματισμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης. Πολλές από τις πολιτικές αυτές προέρχονται από διεθνείς οργανισμούς (Ευρωπαϊκή Ένωση, ΟΗΕ κ.λ.π.), ενώ άλλες από αναπτυγμένες “τουριστικές” χώρες και αφορούν διαφορετικές πτυχές της τουριστικής ανάπτυξης.

1.2.2 Χαρακτηριστικά των παραγόντων διαμόρφωσης των προτύπων τουριστικής ανάπτυξης

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά των παραγόντων διαμόρφωσης των προτύπων τουριστικής ανάπτυξης είναι τα παρακάτω.¹⁶

- Υπερεθνική διάσταση της λειτουργίας πολλών από αυτούς τους παράγοντες, που οδηγεί στη διαμόρφωση συγκροτημένων τάσεων στη ζήτηση και την πολιτική που επηρεάζουν την ανάπτυξη του τουρισμού.
- Συγκρότηση και δυναμική ανάπτυξη αυτών των παραγόντων σε μορφή οργανωμένων ομάδων συμφερόντων που προωθούνται σε διεθνές ή εθνικό επίπεδο. Αυτό συνδέεται με την ολοένα και μεγαλύτερη Οικονομική σημασία του τουρισμού.
- Τάση διεθνοποίησης των παραγόντων αυτών λόγω της επιρροής που ασκείται από οργανισμούς ή τουριστικές επιχειρήσεις που διαμορφώνουν, σε διεθνές επίπεδο, και προωθούν τουριστικά προϊόντα. Έτσι, διαμορφώνονται κάποιες τάσεις διεθνώς, τόσο στις πολιτικές όσο και στα προϊόντα του τουρισμού.
- Όλο και σημαντικότερος είναι ο ρόλος που διαδραματίζουν επαγγελματικά ή επιστημονικοί φορείς, οργανώσεις και ομάδες συμφερόντων που συνδέονται με την οργάνωση και τη διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης.

- Συμβολή πολλών διεθνών και εθνικών οργανισμών, που άμεσα ή έμμεσα συνδέονται με τον τουρισμό, στη σχεδίαση και την προώθηση πολιτικών που επηρεάζουν την τουριστική ανάπτυξη, όπως για παράδειγμα η αειφορική τουριστική ανάπτυξη.
- Έμμεση επιρροή, σε μεγάλο βαθμό, της ανάπτυξης του τουρισμού σε άλλους τομείς ανάπτυξης ή παραγωγικές δραστηριότητες, που είχε σαν αποτέλεσμα ο τουρισμός να συμπεριλαμβάνεται σε διάφορες πολιτικές ή προγράμματα τα οποία έχουν σχέση με την περιφερειακή ανάπτυξη, το περιβάλλον, τον αγροτικό τομέα, τον πολιτισμό κ.ά.
- Καθοριστική σημασία παραμέτρων της τουριστικής ζήτησης (τάσεις που αφορούν συγκεκριμένους προορισμούς ή τύπους τουριστικών ταξιδιών ή προϊόντων), αλλά και της τουριστικής προσφοράς (πόροι, υποδομές και υπηρεσίες που διαθέτουν τουριστικές περιοχές ή χώρες) ως παράγοντες επιρροής της τουριστικής ανάπτυξης¹⁶.

1.2.3 Ομάδες παραγόντων που διαμορφώνουν τα πρότυπα της τουριστικής ανάπτυξης.

- Διεθνείς ή υπερεθνικοί φορείς και οργανισμοί που σχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη.

Πρόκειται για φορείς και οργανισμούς που ασχολούνται με έναν αριθμό θεμάτων που σχετίζονται με την παγκόσμια ανάπτυξη ή την περιφερειακή ή υπερεθνική. Οι τρόποι με τους οποίους εμπλέκονται οι φορείς στις διαδικασίες της τουριστικής ανάπτυξης είναι:

Συστηματική συλλογή στατιστικών στοιχείων που αφορούν την τουριστική ανάπτυξη σε διεθνείς και εθνικό επίπεδο.

- Συγκρότηση ομάδων εργασίας με στόχο τη μελέτη κάποιου ζητήματος για την τουριστική ανάπτυξη, όπως η σχέση τουρισμού και περιβάλλοντος.
- Προώθηση οργανωμένων σχεδίων ανάπτυξης ή προγραμμάτων χρηματοδότησης σε αναπτυσσόμενες χώρες με επίκεντρο τον τουρισμό.

1.2.3.1 Διεθνείς οργανισμοί και φορείς σχετικά με τον τουρισμό

¹⁶ “Βιώσιμη τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον”, όπ.αν.παρ. σελ. 45-46.

Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνεται ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού και φορείς που εκπροσωπούν κλαδικά συμφέροντα στον τουριστικό τομέα, όπως πράκτορες, ξενοδόχοι, εργαζόμενοι κ.τ.λ.). Επιπλέον, ανήκουν οι επιστημονικοί σύλλογοι και τα σωματεία με διεθνή εμβέλεια και εκπροσωπούν διαφορετικούς κλάδους ή ομάδες επιστημόνων που μελετούν την ανάπτυξη του τουρισμού (π.χ. International Academy for the Study of Tourism)

1.2.3.2 Επιχειρήσεις του ευρύτερου τουριστικού τομέα

Η ομάδα αυτή των επιχειρήσεων παίζει σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες οργάνωσης και ανάπτυξης του τουρισμού. Σ' αυτό συνέβαλε και η τάση για οριζόντια και κάθετη (συνένωση ή συνεργασία εταιριών, όπως πρακτορεία, ξενοδοχεία, αεροπορικές εταιρίες) οργάνωση του τουρισμού, που είχε ως στόχο την εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που προσέφερε η διεθνοποίηση του τουρισμού. Η ανάπτυξη πολλών “αλυσίδων” ξενοδοχείων και πρακτορείων έχει βοηθήσει σε πολλές επιχειρήσεις να λειτουργούν ως δυναμικοί πόλοι ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Οι αεροπορικές εταιρίες επεκτάθηκαν σε πολλές περιοχές του κόσμου και αύξησαν τον αριθμό των πτήσεων, όπως και η ανάπτυξη των πτήσεων συνέβαλε άμεσα στην προώθηση της τουριστικής ανάπτυξης σε πολλές περιοχές του κόσμου, ακόμα και σε κάποιες που γεωγραφικά θεωρούνται απομακρυσμένες. Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αυτή έχουν και οι tour-operators που λειτουργούν ως παραγωγοί και πωλητές τύπων τουριστικών ταξιδιών, ιδίως των οργανωμένων, σε διεθνές επίπεδο. Έτσι, οι τουριστικές επιχειρήσεις επηρεάζουν άμεσα την προσφορά και τη ζήτηση, αποτελώντας καθοριστικό παράγοντα της γεωγραφικής επέκτασης της τουριστικής ανάπτυξης στον κόσμο. Οι σημαντικότεροι τύποι επιχειρήσεων που ανήκουν στην ομάδα αυτή, είναι:

1.2.3.3 Tour Operators

Οι tour-operators αποτελούν το σπουδαιότερο κλάδο επιχειρηματικής δραστηριότητας στον τουρισμό, που προέκυψε από τη συγχώνευση πολλών τουριστικών πρακτορείων. Η συγχώνευση αυτή είχε ως στόχους την ευκολότερη πρόσβαση στις χώρες-υποδοχής τουριστών και την παροχή μεγαλύτερης ποικιλίας τουριστικών προϊόντων σε ανταγωνιστικές τιμές. Οι στόχοι αυτοί πραγματοποιήθηκαν μέσα από τη συνεχή μαζικοποίηση των

τουριστικών ταξιδιών, τα οποία έγιναν ένα προϊόν ευρείας κατανάλωσης σε πολλές χώρες. Η μαζικοποίηση αυτή έγινε δυνατή λόγω της παραγωγής διαφορετικών τύπων οργανωμένων ταξιδιών σε διαφορετικές τιμές. Τα ταξίδια αυτά, προσέφεραν στους πελάτες ασφάλεια και χαμηλές τιμές και χαρακτηρίζονται από τυποποίηση των υπηρεσιών και δραστηριοτήτων τους. Το γεγονός που επέτρεψε στους tour-operators να αποτελούν ένα τόσο σημαντικό παράγοντα στην ανάπτυξη του τουρισμού είναι η στρόφη τους σε όλους τους κλάδους του τουρισμού είναι η στρόφη τους σε όλους τους κλάδους του τουρισμού, όπως επενδύσεις, συγχωνεύσεις, ξενοδοχεία, αεροπορικές εταιρίες, τη δημιουργία θυγατρικών, διοργάνωση ταξιδιών τουρισμού κ.ά. Η τάση επέκτασης των tour-operators ολοένα και μεγαλώνει όπως και ο αριθμός κλάδων ή δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τον τουρισμό. Οι κλάδοι αυτοί δραστηριοποίησης είναι οι εταιρίες μεταφορών, εταιρίες που διαθέτουν αλυσίδες ξενοδοχείων ή αυτόνομες ξενοδοχειακές μονάδες, αεροπορικές εταιρίες, Πρακτορεία ταξιδιών και θυγατρικές εταιρίες των tour-operators στην ίδια ή σε κάποια άλλη χώρα.

1.2.3.4 Ξενοδοχειακές επιχειρήσεις

Η οριζόντια διασύνδεση των ξενοδοχείων εταιριών αλλά και η γεωγραφική τους επέκταση στο διεθνή χώρο αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό τους. Οι περισσότερες από τις αλυσίδες αυτές ανήκουν σε εταιρίες αναπτυγμένων χωρών ή διαθέτουν θυγατρικές με άλλη ονομασία ή μπορεί να ανήκουν σε εταιρίες που δεν έχουν άμεση σχέση με τον τουρισμό (βιομηχανικές, υπηρεσιών κ.λ.π.). Η σημασία των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων στην πορεία ανάπτυξης του τουρισμού καθορίζεται από τα εξής δεδομένα:

- ◆ Κάποιες από τις μεγάλες αλυσίδες συνδέονται άμεσα ή έμμεσα ως ιδιοκτήτες ή με συμφωνίες συνεργασίας με εταιρίες tour-operators ή με αεροπορικές εταιρίες.
- ◆ Μεγάλη επιρροή στην τουριστική ανάπτυξη ασκούν και τα μεσαίου ή μικρού μεγέθους ξενοδοχεία. Αποτελούν απαραίτητο στοιχείο της προσφερόμενης υποδομής, ενώ η εξειδίκευση των υπηρεσιών τους επιτρέπει στην τοπική αγορά να προσφέρει ένα πολύ καλό “τουριστικό προϊόν”.

- ◆ Η σχέση μεγέθους ξενοδοχειακής μονάδας και περιοχής ή επιπέδου ανάπτυξης είναι σημαντικό ζήτημα. Η εγκατάσταση μιας μεγάλης και οργανωμένης ξενοδοχειακής μονάδας σε μια περιοχή γεωγραφικά περιορισμένη με μικρή ανάπτυξη της παραγωγικής δομής της μπορεί να λειτουργήσει καταλυτικά για τη συνολική τουριστική ανάπτυξη της περιοχής. Η επιρροή αυτή είναι πολύ δυναμικότερη όταν πρόκειται για μια μικρή ομάδα τέτοιων μονάδων που εγκαθίστανται σε μια περιοχή, οπότε και λειτουργούν ως ο κύριος παράγοντας έλξης και παροχής υπηρεσιών προς τους τουρίστες.
- ◆ Η πολιτική των ξενοδοχειακών μονάδων επηρεάζεται άμεσα από την πολιτική των tour-operators στη χώρα ή την περιοχή όπου είναι εγκατεστημένες αυτές οι ξενοδοχειακές μονάδες.

1.2.3.5 Αεροπορικές εταιρίες

Οι αεροπορικές εταιρίες αποτελούν σημαντικό παράγοντα της διεθνοποίησης και επέκτασης της τουριστικής ανάπτυξης σε περιοχές γεωγραφικά απομονωμένες από τις χώρες αποστολής τουριστών. Σημαντική ήταν στον τομέα αυτό και η ανάπτυξη των tour-operators που έδωσαν τη δυνατότητα να αναπτυχθούν οι εξειδικευμένες τουριστικές πτήσεις αυτού του τύπου, που εξυπηρετούν τον οργανωμένο τουρισμό διακοπών. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλαν άμεσα και οι tour-operators ιδρύοντας θυγατρικές εταιρίες που ασχολούνται αποκλειστικά με τη μεταφορά των πελατών τους. Έτσι δημιουργήθηκε σύνδεση μεταξύ της πολιτικής των tour-operators και των αεροπορικών εταιριών και αυτών που διαθέτουν αλυσίδες ξενοδοχείων. Η συμβολή των αεροπορικών εταιριών είναι σημαντική. Ιδίως στην ανάπτυξη του τουρισμού σε περιοχές με τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Περιοχές που ανήκουν σε αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου ή γεωγραφικά απομακρυσμένες από τις χώρες αποστολής τουριστών. Στις περιπτώσεις αυτές, η κατασκευή ενός αεροδρομίου και κάποιων ξενοδοχειακών μονάδων αποτελούν τη βάση όπου στηρίζεται η τουριστική ανάπτυξη των περιοχών αυτών.

- Περιοχές που ανήκουν σε χώρες που έχουν αναπτύξει υποδομές για την υποδοχή οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών.

1.2.3.6 Άλλες τουριστικές επιχειρήσεις

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι επιχειρήσεις που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την ανάπτυξη του τουρισμού ή με υποδομές και υπηρεσίες που αφορούν τον τουρισμό και τον ελεύθερο χρόνο. Τέτοιες είναι:

- Επιχειρήσεις χερσαίων μεταφορικών μέσων (λεωφορεία, ενοικιαζόμενα αυτοκίνητα).

Οι επιχειρήσεις αυτές, ιδιαίτερα των ενοικιαζόμενων αυτοκινήτων συνδέθηκε με τις προσφερόμενες υπηρεσίες των tour-operators, αεροπορικών εταιριών και ξενοδοχειακών επιχειρήσεων καθώς και με οργανωμένα ταξίδια τουρισμού διακοπών. Επίσης, οι επιχειρήσεις τουριστικών λεωφορείων έχουν μια σημαντική συμβολή στην τουριστική ανάπτυξη είτε ως αυτόνομες επιχειρήσεις είτε ως τμήμα τουριστικών πρακτορείων.

- Επιχειρήσεις θαλάσσιων μεταφορικών μέσων (εταιρίες ακτοπλοϊκών σκαφών, επιχειρήσεις κρουαζιερόπλοιων, εταιρίες μηχανοκίνητων και ιστιοπλοϊκών σκαφών).

Συμβάλλουν σημαντικά στην ανάπτυξη των χωρών που διαθέτουν πολλά νησιά, μεγάλο μήκος ακτών και πλούσιο φυσικό περιβάλλον. Πολλές από τις επιχειρήσεις αυτές αποτελούν αυτόνομα τουριστικά προϊόντα, όπως κρουαζιερόπλοια και ιστιοπλοϊκά, και προσφέρουν υποδομές και υπηρεσίες ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

- Επιχειρήσεις που κατασκευάζουν και διαχειρίζονται θεματικά πάρκα.

Τα θεματικά πάρκα μετατρέπονται με την πάροδο των χρόνων από ένα τουριστικό προϊόν αποκλειστικά για τα παιδιά (πάρκα Ντίσνεϋλαντ) σε προϊόν που απευθύνεται σε πολλές ομάδες πληθυσμού και έχουν σχέση με την τεχνολογία (πάρκα ή μουσεία τεχνολογίας), τον πολιτισμό (χώροι ή μουσεία που συνδέονται με κάποια ιστορική περίοδο), τον ελεύθερο χρόνο (ψυχαγωγικές ή αθλητικές δραστηριότητες σε πάρκα που διαθέτουν πισίνες, νεροτσουρήθρες κ.λ.π.).

- Επιχειρήσεις που στηρίζουν χρηματο-οικονομικά την τουριστική ανάπτυξη.

Στην ομάδα αυτή ανήκουν οι εταιρίες μελετών και συμβούλων, τράπεζες και κατασκευαστικές εταιρίες που ασχολούνται με διάφορα στάδια της οργάνωσης

και ανάπτυξης Τουριστικών υποδομών και υπηρεσιών ή και με προγράμματα ολοκληρωμένης ανάπτυξης περιοχών.

- Επιχειρήσεις εστίασης και αναψυχής (εστιατόρια, μπαρ, αθλητικά κέντρα κ.ά.)
Ο κλάδος αυτός αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους της παγκόσμιας οικονομίας και συνδέεται άμεσα με τις δραστηριότητες του τουρισμού και του ελεύθερου χρόνου. Η συμβολή του στην τουριστική ανάπτυξη είναι σημαντική εφόσον λειτουργεί ως η απαραίτητη “παράλληλη υποδομή” που είναι αναγκαία για τη λειτουργία και ανάπτυξη κάθε τουριστικής περιοχής.

1.2.4 Πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης: αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης τουριστικής ζήτησης και προσφοράς

Η αρχική διαμόρφωση των Προτύπων της τουριστικής ανάπτυξης είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, κυρίως της αλληλεπίδρασης της ζήτησης και της προσφοράς. Αυτό συμβαίνει μέσω ορισμένων εξελίξεων την περίοδο μετά το 1980 στις χώρες αποστολής τουριστών, όπως:

- η διαμόρφωση των καταναλωτικών προτύπων των τουριστών
- η συγκρότηση των τουριστών σε “ομάδες” καταναλωτών με συγκεκριμένες επιλογές στα ταξίδια τους.
- η πολιτική των εταιριών τουρισμού, βοηθάει στη γεωγραφική εξάπλωση της τουριστικής ανάπτυξης και στην εξειδίκευση της τουριστικής προσφοράς, με αποτέλεσμα να καλύπτονται οι απαιτήσεις όλων των τύπων τουριστών.

Η προσφορά, διαμορφώνει κάποια δεδομένα ώστε να ανταποκριθεί στη ζήτηση:

- υποδομές και υπηρεσίες που σχετίζονται με τη διαμονή και τις δραστηριότητες των τουριστών
- ανάδειξη των πόρων της περιοχής που να μπορούν να έχουν τουριστική χρήση
- ειδικό θεσμικό πλαίσιο σχετικό με την τουριστική ανάπτυξη

Επομένως, μέσω της δυναμικής εξελικτικής διαδικασίας συγκροτούνται τα πρότυπα ανάπτυξης στις τουριστικές χώρες. Αποτελούν το κοινό πεδίο δράσης της τουριστικής ζήτησης και της προσφοράς και σταθερά τμήματα του τουριστικού προϊόντος, καθώς και βάση της τουριστικής ανάπτυξης.

Καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία αυτή έχει η ανάπτυξη, η Οργάνωση και η διαχείριση των πόρων, των υποδομών και των υπηρεσιών, οι οποίες αποτελούν τον πόλο της προσφοράς, καθώς και των τουριστικών ρευμάτων που συνθέτουν τον πόλο της ζήτησης της κάθε περιοχής.

Τα χαρακτηριστικά του πόλου της προσφοράς είναι:

1. Οι φυσικοί και περιβαλλοντικοί πόροι: αποτελούν από τα βασικά κίνητρα της ζήτησης των τουριστών. Για τους πόρους αυτούς είναι πολύ σημαντικές παράμετροι ζήτησης ο πλούτος, η ποικιλία τους και ιδίως η διαχείριση και η προστασία τους. είναι η βάση για οργανωμένα ταξίδια διακοπών ή ειδικών κινήτρων, όπως οικοτουρισμός, ορεινός τουρισμός, αγροτουρισμός κ.λ.π.
2. Οι πολιτιστικοί και ιστορικοί πόροι: αποτελούν συνδετικό κρίκο “επικοινωνίας” ανάμεσα σε λαούς και πολιτισμούς. Στην ομάδα αυτή ανήκουν τα ταξίδια με κίνητρο τις διακοπές αλλά και αυτά ειδικών κινήτρων, όπως εκπαιδευτικός τουρισμός, πολιτιστικός τουρισμός κ.λ.π.
3. Οι ανθρωπογενείς πόροι: αποτελούν κομμάτι της δημιουργίας του ανθρώπου που περιλαμβάνουν ιστορία, περιβάλλον, πολιτισμό. Η χρήση των πόρων αυτών μπορεί να αφορά τους τουρίστες, όπως θεματικό πάρκο της Ντίσνεϋλαντ ή όχι, όπως οι παραδοσιακοί οικισμοί στην ύπαιθρο.
4. Τα τοπία και τα περιβαλλοντικά πάρκα: στην ουσία αποτελούν δυο διαφορετικές ομάδες. Ο λόγος είναι ότι αποτελούν τη σύνθεση διαφορετικών στοιχείων: περιβάλλον, πολιτισμός, κ.λ.π., καθώς και ότι η ανθρώπινη παρέμβαση είναι λιγότερο ή περισσότερο σημαντική στη διαμόρφωση τους ως “πόρων”.
5. Οι υποδομές και υπηρεσίες: αποτελούν βασικό στοιχείο της τουριστικής περιοχής στην οποία στηρίζεται ο τοπικός τουριστικός τομέας. Σημαντικοί παράγοντες για τον καθορισμό των χαρακτηριστικών της προσφοράς κάθε περιοχής αποτελούν η ποιότητα, η εξειδίκευση και η σωστή διαχείρισή τους.

Ο βασικός πόλος της ζήτησης είναι τα τουριστικά ρεύματα, τα οποία διαχωρίζουν τη ζήτηση των τουριστών σε δυο διαστάσεις του τουριστικού ταξιδιού: τη γεωγραφική που συνδέεται με τις περιοχές επίσκεψης των

τουριστών, και την κοινωνιολογική που συνδέεται με τον τύπο των ταξιδιών και τα κίνητρα των τουριστών. Τα τουριστικά ρεύματα χωρίζονται σε δυο είδη: αυτά που έχουν βάση είναι κοινό κίνητρο, π.χ. διακοπές, ψυχαγωγία, περιβάλλον και αυτά που αναζητούν το ταξίδι στις τουριστικά αναπτυγμένες περιοχές του κόσμου.

Η γεωγραφική διάσταση των Τουριστικών ρευμάτων χωρίζεται σε τρία Κυρίως ρεύματα:

- αυτό που αφορά τον διεθνή τουρισμό και κατευθύνεται σε τουριστικές περιοχές της Ευρώπης, του Ειρηνικού, της Αφρικής κ.λ.π. Τα ταξίδια αυτά διακρίνονται σε ταξίδια κοντινής απόστασης (π.χ. γειτονική χώρα) και μακρινής απόστασης (π.χ. διαφορετική ήπειρος).

- αυτό που αφορά τον εσωτερικό τουρισμό και καταγράφει τα ταξίδια των ατόμων ενός κράτους εντός της επικράτειας του.

- αυτό που αφορά τα ταξίδια με περιηγητικό χαρακτήρα που πραγματοποιούνται σε διαφορετικές τουριστικές περιοχές στο ίδιο ή σε διαφορετικό κράτος από τους τουρίστες ημεδαπούς ή αλλοδαπούς.

Η τουριστική — κοινωνιολογική διάσταση των τουριστικών ρευμάτων χωρίζεται σε δυο κατηγορίες:

- στον τομέα ταξιδιών, που διακρίνονται σε οργανωμένα από πρακτορεία, σε οργανωμένα από τους ίδιους τους τουρίστες με χρήση ή μη ορισμένων υπηρεσιών πρακτορείου κ.τ.λ.

- στα κίνητρα, που διακρίνονται σε διακοπές, η φυγή από την καθημερινότητα, σε επαγγελματικοί λόγοι, η αναζήτηση πολιτισμικών εμπειριών κ.ά.

1.2.5 Τα κυριότερα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης

➤ Πρότυπο οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών.

Το πρότυπο αυτό Κυριαρχεί στον παγκόσμιο τουρισμό και συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη πολλών περιοχών και κρατών του κόσμου. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της ανάπτυξης του είναι:

- α. οι εκτεταμένες και οργανωμένες υποδομές και υπηρεσίες που προσφέρει.

β. η εμφάνιση του στην παραγωγική δομή της περιοχής, που έχει σαν αποτέλεσμα το σύνολο των υπόλοιπων κλάδων να εξαρτώνται από τον τουρισμό.

γ. οι αρνητικές επιπτώσεις της ανάπτυξης του στην οικονομία, στο περιβάλλον και στην τοπική κοινωνία.

Το μεγάλο μέρος της ζήτησης που αφορά “τουριστικά πακέτα” που προωθούνται από τους tour-operators, έχει ως αποτέλεσμα να επηρεάζονται οι επιλογές των τουριστών από την πολιτική των εταιριών. Επίσης, βασικό χαρακτηριστικό του προτύπου αυτού είναι η εποχικότητα της ζήτησης με αιχμή το καλοκαίρι ή το χειμώνα.

- Πρότυπο ενταγμένο στο τοπικό αναπτυξιακό πλαίσιο: αστικός τουρισμός, τουρισμός υπαίθρου.

Το πρότυπο αυτό χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι η ανάπτυξη του εντάσσεται στα ευρύτερα δεδομένα της τοπικής παραγωγικής δομής της περιοχής. διακρίνουμε δυο διαφορετικές περιπτώσεις:

α. στον αστικό τουρισμό, το πρότυπο συνδέεται με την ανάπτυξη των υπηρεσιών και των υποδομών που εξυπηρετούν αυτούς που κάνουν επαγγελματικό τουρισμό (συνέδρια, ταξίδια κινήτρων κ.ά.), του πολιτιστικού και του εκπαιδευτικού τουρισμού.

β. στον τουρισμό υπαίθρου, το πρότυπο συνδέεται με την ανάπτυξη των υπηρεσιών και των υποδομών τόσο του τουρισμού διακοπών (μικρές ξενοδοχειακές μονάδες, πανδοχεία, ενοικιαζόμενα διαμερίσματα), όσο και του εναλλακτικού και ειδικού τουρισμού (οικοτουρισμός, αθλητικός τουρισμός κ.λπ.). το κυριότερο είναι η μικρή κλίμακα των εγκαταστάσεων και η ένταξη της τουριστικής ανάπτυξης στην παραγωγική και κοινωνική δομή της περιοχής.

- Πρότυπο βιώσιμου τουρισμού με χρήση ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Το πρότυπο αυτό χαρακτηρίζεται από τη βιώσιμη ανάπτυξη. Οι περιοχές — στόχοι είναι αυτές που έχουν υιοθετήσει το πρότυπο του οργανωμένου μαζικού τουρισμού και αυτές που είναι στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης τους και με τον απαραίτητο προγραμματισμό μπορούν να αποκτήσουν βιώσιμα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης είναι:

- Ειδικός σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης, με στόχο την ισορροπία ανάμεσα στην κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον.
- Ενίσχυση όλων των μέτρων που συμβάλλουν στις διαδικασίες ανατροφοδότησης της ανάπτυξης, όπως λειτουργικές διασυνδέσεις ανάμεσα στους διαφορετικούς κλάδους της οικονομίας, έρευνα, μάρκετινγκ, εκπαίδευση.
- Προώθηση μέτρων και πολιτικών που συμβάλλουν στην ανάδειξη και προστασία του τοπικού φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος.
- Χρήση των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως βασικού άξονα της τοπικής τουριστικής ανάπτυξης.
- Ειδικό θεσμικό πλαίσιο που θα προωθεί τις διαδικασίες της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και την τοπική συμμετοχή.

Οι ελλείψεις που παρουσιάζονται στο σχεδιασμό και προγραμματισμό της τουριστικής ανάπτυξης, έχει οδηγήσει στην εφαρμογή προγραμμάτων βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και στην παράλληλη δυναμική τάση ανάπτυξης των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού που συμβάλλουν στη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη ενός ειδικού κινήτρου στη ζήτηση το οποίο αναφέρεται σε θέματα όπως: φυσιολατρία, ταξίδια περιπέτειας, περιβάλλον, αθλητισμός. Οι τουρίστες επιλέγουν έναν τρόπο οργάνωσης και διεξαγωγής του ταξιδιού, ο οποίος έχει μικρή ή ελάχιστη χρήση οργανωμένου ταξιδιού και γενικά κυριαρχεί η αυτονομία στις επιλογές τους.

- Ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού:
 - Κοινωνικός τουρισμός (π.χ. γνωριμία με τα ήθη, έθιμα, κουλτούρα)
 - Τουρισμός στην ύπαιθρο, φυσιολατρικός τουρισμός
 - Αθλητικός τουρισμός (π.χ. διεξαγωγή αγώνων)
 - Περιηγητικός τουρισμός (π.χ. ξεναγήσεις και διαδρομές σε διάφορα χωριά και πόλεις ή στη φύση)
 - Θαλάσσιος τουρισμός (π.χ. τουρισμό με θαλαμηγούς και κρουαζιερόπλοια)
 - Οικολογικός τουρισμός (π.χ. γνωριμία με φυσικό περιβάλλον, προστασία περιβάλλοντος)

- Ιαματικός τουρισμός (π.χ. θερμές πηγές)
- Πολιτιστικός τουρισμός (π.χ. γνώση πολιτισμών, αξιοποίηση πολιτιστικής κληρονομιάς)
 - Θρησκευτικός τουρισμός (π.χ. ξεναγήσεις σε μοναστήρια και εκκλησιές)
 - Εκπαιδευτικός τουρισμός (π.χ. με σκοπό εκπαίδευσης, σεμιναρίου)
 - Επαγγελματικός τουρισμός (π.χ. με σκοπό κάποια δουλειά, επαγγελματική συνάντηση)
 - Ορεινός τουρισμός (π.χ. ορειβασία, διαμονή και γνωριμία φύσης βουνού)
 - Χειμερινός τουρισμός (π.χ. για σκι, σε χιονοδρομικά κέντρα)
 - Συνεδριακός τουρισμός (π.χ. συνέδρια για επαγγελματικούς λόγους)
 - Εκθεσιακός τουρισμός (π.χ. επίσκεψη σε εκθέσεις)
 - Γυμναστικός τουρισμός (π.χ. σε παραλίες γυμνιστών)
 - Κοινωνικός τουρισμός επαγγελματικών ενώσεων
 - Αγροτουρισμός (π.χ. αναψυχή και δραστηριότητες στην ύπαιθρο)
 - Συμπλέγματα αγροτουρισμού σε σύγχρονους οικισμούς, δομημένα με χαρακτηριστικά παραδοσιακών αγροτικών οικισμών
 - Τουρισμός τρίτης ηλικίας
 - Τουρισμός υγείας και φυσικής ζωής
 - Τουρισμός κινήτρων
 - Τουρισμός περιπέτειας
 - Τουρισμός σε θεματικά πάρκα και θεματικά μουσεία
 - Τουρισμός σε οργανωμένα τουριστικά χωριά ειδικού τύπου (club)

➤ Πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης σε θύλακες

Το πρότυπο αυτό έχει σαν Κυρίαρχο χαρακτηριστικό του την οργανωμένη ανάπτυξη τουριστικών υποδομών και υπηρεσιών που συγκροτούν ένα “θύλακα” με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και λειτουργίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα θεματικά πάρκα (Ντίσνεϋλαντ, τα οργανωμένα συμπλέγματα τουριστικών δραστηριοτήτων σε διάφορες περιοχές όπου συνδυάζονται, π.χ. ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις, εμπορικά κέντρα, μαρίνα, καθώς και τα τουριστικά χωριά, με τη μορφή του club διακοπών)

➤ Πρότυπο παραθερισμού

Το πρότυπο αυτό στηρίζεται στην αύξηση των παραθεριστικών κατοικιών στην περίμετρο των αστικών κέντρων αλλά και τουριστικών περιοχών. Δημιουργούνται επομένως οργανωμένες περιοχές παραθερισμού, η ανάπτυξη των οποίων έχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τον τουρισμό σε θύλακες και του οργανωμένου τουρισμού σε θύλακες και του οργανωμένου τουρισμού διακοπών, όπως στον τρόπο Οργάνωσης των περιοχών, και στα κίνητρα των παραθεριστών. Στις αναπτυγμένες χώρες ενισχύεται η χωρική επέκταση του προτύπου αυτού και σ' αυτό συντελούν ο σύγχρονος τρόπος ζωής, η διαρκής αύξηση του ελεύθερου χρόνου καθώς και τα προβλήματα των αστικών κέντρων.

➤ Πρότυπο εναλλακτικού Τουρισμού

Το πρότυπο αυτό συναντάται Κυρίως σε περιοχές της υπαίθρου με πλούσιους περιβαλλοντικούς και πολιτιστικούς πόρους. Συνήθως στηρίζεται στην ανάπτυξη μιας μόνο εναλλακτικής μορφής (π.χ. οικοτουρισμός), ενώ σε κάποιες άλλες στο συνδυασμό περισσότερων μορφών (π.χ. οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, πολιτιστικός). Άμεση σχέση με την ανάπτυξη του έχει ο μαζικός χαρακτήρας που πιθανόν αποκτήσει, με αποτέλεσμα να υπάρχουν αρνητικές κοινωνικά θεωρούνται “ευαίσθητες”. Στην περίπτωση του προτύπου αυτού εμφανίζεται η ανάγκη για ορθολογικό σχεδιασμό, προγραμματισμό, οργάνωση και διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης.

1.3 Οι επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στην οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον

Ο όρος “επιπτώσεις” χρησιμοποιείται για να περιγράψει όλες τις αλλαγές που επέρχονται στην οικονομία, στην κοινωνία, στον πολιτισμό και στο περιβάλλον των περιοχών ή χωρών όπου αναπτύσσεται ο τουρισμός και σχετίζονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της λειτουργίας του τουριστικού τομέα.

1.3.1 Επιπτώσεις στην οικονομία

1. Απασχόληση: ο τουρισμός είναι τομέας που δημιουργεί πολλές θέσεις εργασίας κυρίως όμως έχουν εποχικό χαρακτήρα. Πολλές φορές η απασχόληση στον τουρισμό συνδυάζεται και με παράλληλη απασχόληση σε Κάποιο άλλο κλάδο της οικονομίας (π.χ. γεωργία, βιομηχανία), με αποτέλεσμα την αύξηση των οικογενειακών εισοδημάτων.

2. Ισοζύγιο πληρωμών: η επιβάρυνση του ισοζυγίου πληρωμών των τουριστικών χωρών από την ανάγκη να εισαγάγουν είδη και προϊόντα απαραίτητα για τη λειτουργία του τουριστικού τομέα. Επίσης η θετική επίδραση των συναλλαγματικών εισροών από τον τουρισμό στο ισοζύγιο.

3. Φορολογικά έσοδα για το κράτος: βασικός παράγοντας στην αύξηση των φορολογικών εσόδων αποτελεί ο μεγάλος αριθμός των απασχολουμένων στον τουριστικό τομέα. Οι επενδύσεις στον τουριστικό τομέα, αποτελούν επίσης σημαντικό παράγοντα, αλλά και η δημιουργία πολλών μικρών επιχειρήσεων στις τουριστικές περιοχές.

4. Περιφερειακή ανάπτυξη: ο τουρισμός συνέβαλε στην ενίσχυση της ανάπτυξης περιφερειών γεωγραφικά απομονωμένων, ορεινών ή με υποβαθμισμένο αγροτικό τομέα. Επίσης σημειώθηκε αύξηση στα εισοδήματα, την απασχόληση, τις επενδύσεις αλλά και στην εξάπλωση της παραγωγικής βάσης της τοπικής οικονομίας, με αποτέλεσμα τη μείωση της μετανάστευσης και τη βελτίωση στο επίπεδο και στην ποιότητα ζωής.

5. Πληθωρισμός και αύξηση των τιμών της γης σε τοπικό επίπεδο: ο τουρισμός συχνά δημιουργεί πληθωριστικές πιέσεις, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το κόστος ζωής σε τοπικό επίπεδο. Κάποιες φορές εξαιτίας της ταχύτατης οικοπεδοποίησης, υπάρχει μεγάλη αύξηση στις τιμές της γης, ιδιαίτερα στις περιοχές με μαζικό οργανωμένο τουρισμό, όπου η ζήτηση είναι μεγάλη.

1.3.2 Επιπτώσεις στην κοινωνία και τον πολιτισμό.

Ο τουρισμός ασκεί Κάποιες επιδράσεις στους ντόπιους κατοίκους και καθώς αναπτύσσεται, καταλαμβάνει μεγαλύτερα μερίδια της τοπικής οικονομίας. Ουσιαστικά η στάση των ντόπιων κατοίκων απέναντι στον τουρισμό περνάει από τα εξής στάδια: πρώτο στάδιο, είναι αυτό της ευφορίας, στο οποίο οι τουρίστες είναι ευπρόσδεκτοι με ελάχιστο έλεγχο από πλευράς τοπικής κοινότητας. Το δεύτερο στάδιο, είναι αυτό της απάθειας, όπου οι τουρίστες θεωρούνται δεδομένοι και η σχέση τους με τους ντόπιους κατοίκους γίνεται πιο τυπική ή εμπορική. Το τρίτο στάδιο, είναι αυτό της ενόχλησης, όπου ενώ συνεχίζεται ο κορεσμός της βιομηχανίας και οι ντόπιοι κάτοικοι αμφιβάλλουν σχετικά με τη θέση του τουρισμού, οι υπεύθυνοι φορείς αυξάνουν την υποδομή αντί να την περιορίσουν. Τέλος, το τέταρτο στάδιο, είναι αυτό του ανταγωνισμού, όπου είναι εμφανής η αρνητική στάση απέναντι στους τουρίστες. Η Κακή διαχείριση έχει αποφέρει πλήγματα στη φύση, όμως εντείνονται οι διαφημιστικές προσπάθειες, για την αντιστάθμιση της αρνητικής φήμης της περιοχής.

Υπάρχουν πολλές ακόμη επιπτώσεις του τουρισμού στην κοινωνία και τον πολιτισμό που αφορούν τα εξής ζητήματα:

1. Κοινωνική δομή: αλλάζουν τα χαρακτηριστικά και οι λειτουργίες της τοπικής κοινωνίας όπως παραγωγική δομή, δραστηριότητες, απασχόληση κ.λ.π. Οι αλλαγές αυτές είναι ιδιαίτερα εμφανείς σε περιοχές της υπαίθρου, σε περιοχές αγροτικές ή σε γεωγραφικά απομονωμένες.
2. Εμπορευματοποίηση δραστηριοτήτων και προϊόντων του τοπικού πολιτισμού και της παράδοσης: η ανάπτυξη οργανωμένων υποδομών και υπηρεσιών τουρισμού οδηγεί σε συστηματική προώθηση των εμπορικών χαρακτηριστικών του τομέα και στοχεύει στην εξυπηρέτηση του τουρίστα — καταναλωτή. Στα πλαίσια αυτά, μορφές του τοπικού πολιτισμού, όπως πολιτιστικές εκδηλώσεις, βιοτεχνικά προϊόντα κ.λ.π.

μετατρέπονται σε τουριστικά προϊόντα και πωλούνται στους τουρίστες ως δείγμα της τοπικής πολιτιστικής παράδοσης ή ως αναμνηστικό του ταξιδιού και συνήθως είναι χαμηλής ποιότητας και όχι αυθεντικά.

3. Αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, τα ήθη και τα έθιμα: ο τουρισμός επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, ιδιαίτερα στις κοινωνικές εκείνες όπου αναπτύσσεται σε παραγωγικές δομές και τρόπο ζωής με χαρακτηριστικά αστικοποίησης και εκσυγχρονισμού. Τέτοιες αλλαγές είναι εμφανείς στον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς, στις σχέσεις μεταξύ των δυο φύλων, στην εκτίμηση της Τοπικής παράδοσης, στα έθιμα κ.λ.π.

4. Επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα: τα υψηλά εισοδήματα και η μεγαλύτερη Κοινωνική αποδοχή των τουριστικών επαγγελμάτων οδηγεί στην έντονη αυτή κινητικότητα, με τελικό στόχο την απασχόληση στον τουρισμό ή σε επαγγέλματα που έχουν άμεση σχέση με αυτόν, όπως κατασκευές ή εμπόριο. Οι επιπτώσεις της τάσης αυτής είναι η διάχυση των εισοδημάτων του τουρισμού σε ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού καθώς και η άμεση ή έμμεση, εγκατάλειψη κάποιων κλάδων, όπως γεωργία, κτηνοτροφία ή η βιοτεχνία, με παράλληλη στροφή στον τουρισμό.

5. Το πλαίσιο και τα αποτελέσματα της επικοινωνίας των ντόπιων με τους τουρίστες: η επικοινωνία αυτή επηρεάζεται από τον τύπο ανάπτυξης του τουρισμού, τις “εμπορικές” διαστάσεις αυτής της συνάντησης, καθώς και τις διαφορές των πολιτιστικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών τουριστών και ντόπιων. Όλα αυτά συνδέονται με το στάδιο ανάπτυξης και μαζικοποίησης του τουρισμού, π.χ. στο υψηλότερο στάδιο, όπου ο τουρισμός είναι οργανωμένος και μαζικός, η επικοινωνία αυτή “εμπορευματοποιείται”, με αποτέλεσμα να καταλήγουν ντόπιοι και τουρίστες απλά σε μια σχέση εμπορικής συναλλαγής όπου ο ένα πουλάει και ο άλλος αγοράζει.

1.4 Οι επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον

«Περιβάλλον», είναι το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων που καθώς βρίσκονται σε μια συνεχή αλληλεξάρτηση, επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την Ποιότητα της ζωής και την ανάπτυξη της κοινωνίας».

1.4.1 Η αλληλεγγύη του περιβάλλοντος από τον άνθρωπο

Το φαινόμενο της αλλοίωσης του περιβάλλοντος είναι πολύ έντονο στις μεγάλες πόλεις. Είναι οι μεγάλες πληγές ο μολυσμένος αέρας, η ελάττωση το πρασίνου, η καταστροφή των γύρω δασών, τα χτισμένα πεζοδρόμια, οι μεγάλοι αστικοί αυτοκινητόδρομοι. Διάφοροι τόποι και γειτονιές με ιστορική αξία εξαφανίζονται κάτω από την πίεση των οικοδομικών επιχειρήσεων.

Η αρχιτεκτονική μας κληρονομιά, οι αρχαιολογικοί μας θησαυροί, τα πνευματικά μνημεία, κατάλοιπα μακρόχρονης ιστορίας του τόπου μας, αντικείμενα και κατασκευές, είναι εξαπλωμένοι σ' όλη την χώρα και βρίσκονται κάτω από δυσβάστακτη πίεση από δραστηριότητες και χρήσεις.

Η ανυπολόγιστη ζημιά που επιφέρει η ρύπανση με την επίδραση των οξειδίων του θείου και του αζώτου πάνω στα μάρμαρα, αποτελεί σοβαρό θέμα. Υπάρχουν όμως και άλλου είδους ζημιές και διαρθρώσεις. Υπάρχει η υπεξαίρεση και κλοπή αντικειμένων κάθε μεγέθους από διάφορα ευρήματα και μνημεία όλων των περιόδων αρχαία, μεσαιωνικά, βυζαντινά. Υπάρχει η διαβρωτική επίδραση των ποδιών των επισκεπτών, των δονήσεων του κυκλοφορικού φόρτου, η δράση της ηλιακής ακτινοβολίας και της βροχής, κ.ο.κ.

Συχνά όμως η φθορά της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς οφείλεται στο φόρτο της ανάπτυξης και της εκμετάλλευσης των χωρών για εμπορικούς λόγους με την μορφή της ανάπτυξης που απαιτεί αλλαγή της χρήσης της γης και των δραστηριοτήτων.

Έτσι, το γρήγορο κέρδος και η εκμετάλλευση επιφέρει την ολική παρακμή των παραδοσιακών οικισμών και κτιρίων αρχιτεκτονικής και ιστορικής σημασίας. Και σ' αυτή την περίπτωση η διαφώτιση του κοινού και οι κατάλληλες κινήσεις θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην ικανοποίηση πολλών

στόχων, συνυφασμένων με την προστασία, συντήρηση και προώθηση των θησαυρών αυτών.

1.4.2 Επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον

Οι κυριότερες επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον αφορούν στα παρακάτω ζητήματα:

1. Φυσικό περιβάλλον

Η ισορροπία του φυσικού περιβάλλοντος διαταράσσεται σε μεγάλο βαθμό από την γρήγορη επέκταση της τουριστικής ανάπτυξης στο χώρο της υπαίθρου καθώς και από την ανάπτυξη μεγάλης έκτασης και όγκου υποδομών. Οι επιπτώσεις αυτές είναι πολύ πιο έντονες σε περιοχές που θεωρούνται οικολογικά “ευαίσθητες”, όπως παραθαλάσσιες περιοχές, ορεινές, υγροβιότοποι κ.λ.π.

2. Συγκρούσεις στις χρήσεις γης

Ο τουρισμός επεκτείνεται όλο και περισσότερο στο χώρο, με αποτέλεσμα να προκαλεί συχνά συγκρούσεις για τη χρήση της γης, που παρατηρούνται σε περιοχές με αγροτικές εκμεταλλεύσεις ή σε παραθαλάσσιες περιοχές. Στην περίπτωση αυτή, παρατηρείται συχνά το φαινόμενο οικοπεδοποίησης, με αποτέλεσμα ο τουρισμός να απορροφά εκτός από τη γη, το νερό αλλά και τις επενδύσεις που είναι απαραίτητες για την παραγωγική ανάπτυξη του αγροτικού τομέα. Γενικότερα, ο τουρισμός λειτουργεί “ολιστικά” στις τουριστικές περιοχές, διεκδικώντας όλο και περισσότερο χώρο για τις δραστηριότητες και τις υποδομές.

3. Η φέρουσα ικανότητα τουριστικών περιοχών

Με τον όρο “φέρουσα ικανότητα” κάποιας τουριστικής περιοχής αναφερόμαστε στις δυνατότητες της κοινωνικοοικονομικής δομής και του περιβάλλοντος της συγκεκριμένης περιοχής να απορροφήσουν συγκεκριμένο όγκο υποδομών και αριθμό τουριστών. Ενδιαφέρουσες προσπάθειες έχουν γίνει για να μετρηθεί ο δείκτης με διάφορους τρόπους, ώστε να γίνει μια εκτίμηση

των καταλληλότερων τύπων τουριστικής ανάπτυξης, αυτοί δηλαδή που θα ανταποκρίνονται στη φέρουσα ικανότητα της κάθε περιοχής.

4. Προβλήματα ανάπτυξης, λειτουργίας και διαχείρισης τουριστικών περιοχών

Η αύξηση του αριθμού και των τύπων των τουριστικών θερέτρων προκάλεσε προβλήματα λειτουργίας και διαχείρισης τους σε σχέση με το περιβάλλον, την πολεοδομία και τη χωροταξία. Τα περισσότερα από αυτά αφορούν και την ευρύτερη περιοχή όπου είχαν αναπτυχθεί αυτά τα θέρετρα, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν κανόνες και πρότυπα διαχείρισης, Προστασίας και ελέγχου του περιβάλλοντος των περιοχών αυτών. Στις προσπάθειες αυτές υπήρξε η αναζήτηση Προτύπων που συνδέονται με την έννοια της “βιώσιμης” ανάπτυξης, δηλαδή τον τύπο αυτό της τουριστικής ανάπτυξης που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική, κοινωνική, Οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές) για τη συνεχή ανατροφοδότηση της.

5. Μετατροπή οικιστικών συνόλων ή χωρικών ενοτήτων σε τουριστικούς τόπους.

Το θέμα αυτό συνδέεται κυρίως με τους παραδοσιακούς οικισμούς και τις περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (χωρικές ενότητες με λίμνες, ποτάμια, υγροβιότοπους, φαράγγια κ.λ.π.).

Στην περίπτωση αυτή το φυσικό και δομημένο περιβάλλον διαμορφώνουν έναν ιδιαίτερο τουριστικό πόρο και γίνεται πόλος έλξης τουριστών.

1.5 Οι επιπτώσεις του τουρισμού στο δομημένο περιβάλλον

1.5.1 Εισαγωγή

Ένα θέμα που αποκτά όλο και Περισσότερη ενδιαφέρον είναι οι επιπτώσεις από την ανάπτυξη του τουρισμού στο δομημένο περιβάλλον, ιδιαίτερα, στις περιοχές με Ιστορική και πολιτισμική αξία, καθώς η προστασία των περιοχών αυτών επιβάλλεται όχι μόνο για εθνικούς, κοινωνικούς ή ιστορικούς λόγους, αλλά γιατί αποτελεί προϋπόθεση για τη συνέχιση της τουριστικής ανάπτυξης στις περιοχές αυτές. Ανάλογο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι επιπτώσεις που αφορούν την οικιστική δομή, ανάπτυξη και λειτουργία των οικισμών. Γενικά κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα έχει επιπτώσεις στο δομημένο περιβάλλον, απλά ο τουρισμός, σε σχέση με άλλες δραστηριότητες, βασίζεται συχνά στο δομημένο περιβάλλον ως τουριστικό πόρο που προσελκύει επισκέπτες αλλά και εξυπηρετεί ως τουριστικός πόλος.

1.5.2 Επιπτώσεις του Τουρισμού στην τεχνική υποδομή

Οι επιπτώσεις του τουρισμού στην υποδομή διακρίνονται σε αυτές που συνδέονται με τα παρακάτω:

1. Τη χρήση της υφισταμένης υποδομής: εξαιτίας του τουρισμού, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της τουριστικής αιχμής, προκαλείται επιβάρυνση των δικτύων (π.χ. ύδρευση και αποχέτευση), αλλά και των αποδεκτών (π.χ. υδάτινοι αποδέκτες). Κάποιες φορές η αναλογία του τουρισμού ως προς τον τόπο προορισμού είναι ανεπαρκής για την κάλυψη των πρόσθετων αναγκών που προκύπτουν, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα όπως οσμές, ρύπανση κ.ά.
2. Την ανάγκη δημιουργίας νέας ή επέκτασης της υφιστάμενης υποδομής: τα περισσότερα προβλήματα προκύπτουν από την έλλειψη σωστού σχεδιασμού, κακής χωροθέτησης και γενικά ότι αφορά τη λειτουργία των δικτύων. Στην περίπτωση αυτή πολλά από τα προβλήματα συνδέονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της υποδομής και της δυσκολίες που έχουν αυτά να προσαρμοστούν στις φυσικές και πολιτιστικές τοπικές ιδιαιτερότητες.
3. Το αυξημένο κόστος κατασκευής και λειτουργίας υποδομών: πολλές φορές απαιτείται σημαντική επένδυση για την κατασκευή υποδομών, που έχει σαν αποτέλεσμα την επιβάρυνση της τοπικής κοινωνίας συχνά δυσανάλογα με τα

οικονομικά οφέλη που απολαμβάνουν, ιδιαίτερα δε στο δημόσιο τομέα που αναλαμβάνει τις δαπάνες για τις υποδομές.

4. Την εξειδικευμένη τουριστική υποδομή: όπως γκολφ, μαρίνες, εγκαταστάσεις για θαλάσσια αθλήματα, συνεδριακά κέντρα κ.ά. Αυτά δημιουργούν προβλήματα που ως ένα βαθμό οφείλονται στη μετάβαση από τη συνήθως μικρή ανθρώπινη κλίμακα που χαρακτηρίζει πολλούς μικρούς ιστορικά οικισμούς σε μια μεγαλύτερη, η οποία όμως δεν έχει κοινά χαρακτηριστικά με αυτά της περιοχής. Επίσης, οι υποδομές αυτές αξιοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά από τους τουρίστες για ορισμένη χρονική περίοδο, με δεδομένη την εποχικότητα που διακρίνει τον τουρισμό στη χώρα μας.

1.5.3 Επιπτώσεις του τουρισμού στην οικιστική ανάπτυξη και στην αστικό ποίηση

Από τις αρνητικές επιπτώσεις στο δομημένο περιβάλλον που οφείλονται στη χωρίς έλεγχο και σχεδιασμό τουριστική ανάπτυξη είναι:

- Η αυθαίρετη δόμηση, που αποτελεί σημαντικό πρόβλημα για τις περισσότερες παράκτιες, ορεινές αλλά και αγροτικές περιοχές. Η αυθαίρετη δόμηση συνδέεται με την ανέγερση τουριστικών καταλυμάτων και παραθεριστικών κατοικιών καθώς και άλλων επιχειρήσεων που συνδέονται με τον τουρισμό, όπως εστιατόρια, καταστήματα κ.ά. Σημαντική αιτία της κατάστασης αυτής είναι και η απουσία πολιτικής για τη χρήση γης, η αδυναμία ελέγχου κ.λ.π. Από την κατάσταση αυτή συνεπάγεται κι άλλες αιτίες, όπως είναι οι ελλείψεις και αδυναμίες στην Οργάνωση και εξυπηρέτηση της περιοχής σε υποδομή (π.χ. ύδρευση, αποχέτευση), οδικές προσβάσεις και κυκλοφορία οι οποίες έχουν σαν αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα από τη μια λειτουργία στην άλλη και να επέρχεται η γενικότερη υποβάθμιση της περιοχής που επιδρά στον τουρισμό.
- Η “αστικοποίηση” του αγροτικού χώρου, όπου εμφανίζεται ιδίως στις παράκτιες περιοχές, καθώς η παράκτια ζώνη στη χώρα μας συγκεντρώνει το μεγαλύτερο μέρος (90%) των δραστηριοτήτων που συνδέονται με τον τουρισμό και την αναψυχή.

Οι κύριοι μηχανισμοί της αστικοποίησης λόγω τουρισμού — παραθερισμού είναι:

1. Υποβάθμιση του τοπίου: από τους σημαντικότερους παράγοντες υποβάθμισης του αγροτικού τοπίου είναι η εγκατάλειψη της γης και η αυθαίρετη δόμηση, που αποτελούν από τους πιο σημαντικούς πόρους για πολλές περιοχές της χώρας.
2. Ο ανταγωνισμός χρήσεων γης: η απρογραμμάτιστη και αυθαίρετη επέκταση οικισμών προκαλεί συγκρούσεις μεταξύ δραστηριοτήτων και χρήσεων οι οποίες δεν είναι συμβατές μεταξύ τους και δημιουργούν προβλήματα στους φυσικούς πόρους. Σε πολλές περιοχές της χώρας παρατηρείται διείσδυση της παραθεριστικής κατοικίας και τουριστικών καταλυμάτων σε περιοχές π.χ. με ιχθυοκαλλιέργειες, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αρνητικές επιπτώσεις στην πρωτογενή και δευτερογενή παραγωγή, τον τουρισμό, την κατακόρυφη άνοδο των τιμών της γεωργικής γης, μετατροπή σε οικιστικές χρήσεις καθώς και απώλεια η εγκατάλειψη παραγωγικών δραστηριοτήτων.
3. Αλλαγή χρήσεων γης ή αλλαγή δραστηριοτήτων: με αποτέλεσμα τη μεταβολή του αγροτικού περιβάλλοντος και την αστικοποίηση της γης. Πολλές φορές η αλλαγή αυτή στοχεύει στην ανέγερση τουριστικών καταλυμάτων ή δεύτερης κατοικίας. Τα ισχυρά Οικονομικά οφέλη από την αλλαγή της χρήσης του χώρου σε τουριστικά οφέλη από την αλλαγή της χρήσης του χώρου σε τουριστική έχουν οδηγήσει στη μετατροπή πολλών αγροτικών περιοχών σε οικιστικές.

1.5.4 Επιπτώσεις του τουρισμού στις περιοχές με ιδιαίτερη ιστορική και πολιτιστική αξία.

Ο τουρισμός θεωρείται συχνά ως η κύρια αιτία υποβάθμισης του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και εκείνου που είναι φορέας ιστορικής μνήμης (π.χ. μνημεία, παραδοσιακά οικισμοί κ.τ.λ.).

Το δομημένο περιβάλλον με ιστορική, πολιτιστική αξία, λόγω του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει, δέχεται συχνά σημαντικές πιέσεις από τον τουρισμό. Πολλοί ιστορικοί οικισμοί μικροί ή μεγάλοι (π.χ. Βενετία, Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, Σύμη) και μνημεία κάθε εποχής (π.χ. Αγ. Σοφία, Ακρόπολη, αρχαίο θέατρο Επιδαύρου, Κνωσός) απειλούνται από χιλιάδες επισκεπτών κάθε χρόνο. Η φυσική φθορά των μαρμάρων, η χημική και φυσική αλλοίωση των τοιχογραφιών από την παραμονή και διακίνηση μεγάλου

αριθμού επισκεπτών, είναι μερικά από τα σοβαρά προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν.

Το τοπίο έχει ιδιαίτερη αξία ως αναπόσπαστο τμήμα της ταυτότητας μιας περιοχής που μαζί με πολλά άλλα στοιχεία, όπως οι αξίες, οι συμπεριφορές, τα ήθη και έθιμα, η γλώσσα, η τέχνη, η αρχιτεκτονική κ.ά., διαμορφώνουν την ταυτότητα μιας περιοχής και προσδιορίζουν τη μοναδικότητα της. Σημαντικό κομμάτι της κληρονομιάς αυτής αποτελεί το δομημένο περιβάλλον, ιδιαίτερα οι οικισμοί με ιστορικό και παραδοσιακό χαρακτήρα. Όλο και περισσότερο αποκτά ιδιαίτερη σημασία η διαφύλαξη του τοπίου από την αυθαίρετη και διάσπαρτη δόμηση, την αστικοποίηση και την κατασκευή τουριστικών μονάδων και υποδομών εντός κλίμακας, που δεν λαμβάνουν υπόψη τους τις τοπικές, φυσικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες.

Επίσης, πολλές πιέσεις δέχονται και μικρά ή μεγαλύτερα οικιστικά σύνολα και αστικά κέντρα με σημαντική ιστορική και αρχιτεκτονική κληρονομιά. Η επίσκεψη στα αστικά κέντρα δεν περιορίζεται στην ξενάγηση, στα ιστορικά μνημεία και στη γνωριμία με την πολιτιστική κληρονομιά μιας περιοχής, αλλά επιδιώκει και την επαφή με τη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία (θέατρο, ζωγραφική κ.ά.) και τον πολιτισμό. Η επαφή με την ιστορία ενός τόπου αλλά και με τη σύγχρονη δημιουργία βοηθά στην κατανόηση και βαθύτερη γνώση των συνηθειών, και των τρόπων σκέψης των άλλων ανθρώπων.

Άλλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι περιοχές με πολιτισμική αξία είναι η κυκλοφοριακή συμφόρηση, το πρόβλημα της στάθμευσης, ο θόρυβος, το πρόβλημα της αυξημένης παραγωγής απορριμμάτων κ.ά. Εκτός από τους οικισμούς, το αγροτικό περιβάλλον, είτε ως τοπίο είτε ως περιβάλλον χώρος, αποτελεί επίσης τουριστικό πόρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συναντά Κανείς στα περισσότερα νησιά με τις αναβαθμίσεις, τα δρομάκια, τα ξωκλήσια, τις πέτρινες μάντρες, τους ανεμόμυλους.

Ο τουρισμός δεν έχει μόνο αρνητικές επιπτώσεις, αλλά συμβάλλει και θετικά στην ανάδειξη και προστασία ορισμένων ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων, δημιουργώντας πιέσεις για την ανάληψη δράσης σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο από δημόσιους φορείς και ιδιώτες. Σε πολλές περιπτώσεις η ανάπτυξη του τουρισμού ενθάρρυνε τους κατοίκους να προχωρήσουν στη ανακαίνιση κτιρίων, τα οποία στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν ως τουριστικοί ξενώνες,

καταστήματα κ.ά. ή από τους ίδιους ως κατοικία. Σε πολλές περιοχές στην Ελλάδα, η αναγνώριση της αξίας των περιοχών αυτών συνοδεύτηκε από μια υπέρογκη αύξηση της τιμής των ακινήτων και συνεπακόλουθης εμφάνισης φαινομένων κερδοσκοπίας. Όλα αυτά είχαν σαν αποτέλεσμα να αγοράζουν, από αλλοδαπούς ή από ανθρώπους που δεν κατάγονταν από τον τόπο αυτό, πολλές ιδιοκτησίες σε παραδοσιακούς οικισμούς. Η αλλαγή αυτή συνέβαλε στη διατήρηση και αναβάθμιση του χώρου μέσω εκτεταμένων ανακαινίσεων, ταυτόχρονα όμως αλλοίωσε την κοινωνική σύνθεση του οικισμού.

Τα τελευταία χρόνια αναγνωρίστηκε η αναγκαιότητα διαφύλαξης της πολιτισμικής κληρονομιάς ως μέρος της ταυτότητας ενός λαού αλλά και των ατόμων μεμονωμένα, που τους εξασφαλίζει το αίσθημα της συνέχειας στο χώρο και το χρόνο. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη πρωτοβουλιών για την προστασία των πολιτισμικών πόρων από τις πιέσεις της τουριστικής ανάπτυξης. Στο πλαίσιο αυτό, υιοθετήθηκαν κάποιοι περιορισμοί όπως η απαγόρευση ή ο περιορισμός εισόδου στα διάφορα μνημεία και ο αποκλεισμός της δυνατότητας ο επισκέπτης να έχει μια αυθεντική βιωματική εμπειρία.

1.6 Νόμοι — Ειδικές διατάξεις για την προστασία της φύσης στη δασική νομοθεσία

1.6.1 Ο Νόμος «περί αρχαιοτήτων»¹⁷

Ο Νόμος «περί αρχαιοτήτων» (Νόμος 5351/1932), ισχύει και σήμερα, προβλέπει την ισορροπία κάθε είδους αρχαιολογικών μνημείων και ιστορικών τόπων, απαγορεύοντας αυστηρά οποιαδήποτε φορά ή αλλοίωση των ίδιων των μνημείων, καθώς και μιας έκτασης σε ακτίνα 500 μέτρων από αυτά, όπου δεν επιτρέπονται έργα ή δραστηριότητες που μπορεί να βλάψουν άμεσα ή έμμεσα τις αρχαιότητες. Ο αρχαιολογικός νόμος συνέβαλε στη διαφύλαξη της φυσικής κληρονομιάς ιδίως με την επέκταση του αργότερα και στα «μνημεία της σύγχρονης εποχής» (με το συμπληρωματικό Νόμο 1465/1950), και τη δυνατότητα ανακήρυξης ορισμένων περιοχών ως «Τοπίων Φυσικού Κάλλους». Μέχρι σήμερα όμως, πέρα από Κάποιες απαγορεύσεις συγκεκριμένων αναπτυξιακών έργων ή δραστηριοτήτων σε ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις, δεν έχουν ληφθεί ειδικά μέτρα για την προστασία ή την ανάδειξη των πάνω από 300 περιοχών που κηρύχθηκαν.

1.6.2. Ο Νόμος «περί Εθνικών Δρυμών»¹⁸

Η σημαντικότερη καμπή στα θέματα Προστασίας της Φυσικής μας κληρονομιάς, γίνεται στα 1937 με την έκδοση του Α.Ν. 856/1937.

Ο Νόμος αυτός προέβλεπε την ίδρυση σ' ολόκληρη τη χώρα μέχρι πέντε «Εθνικών Δρυμών», ως περιοχών με ειδικό καθεστώς προστασίας που αποσκοπούν στην «προστασία της χλωρίδας, βελτίωση και αύξηση της πανίδας, διατήρηση των γεωμορφολογικών σχηματισμών, προστασία των φυσικών καλλονών, ανάπτυξη του τουρισμού και διενέργεια επιστημονικών και δασικών ερευνών». Είναι φυσικές περιοχές οι οποίες παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από πλευράς της άγριας πανίδας και χλωρίδας που υπάρχει, καθώς και των ιδιαίτερων γεωγραφικών σχηματισμών, του υπεδάφους, της ατμόσφαιρας, των υδάτων και γενικά του φυσικού περιβάλλοντος. Εφαρμόζεται και στη χώρας

¹⁷ Δρ. Κασούμης Κων.Ν., Γεωτεχνικά Επιστημονικά Θέματα, «Η προστασία της φύσης στην Ελλάδα — Θεσμικό πλαίσιο, προστατευόμενες περιοχές και αρμοδιότητες προστασίας», (σελ. 60)

¹⁸ Δρ. Κασούμης Κων.Ν., Γεωτεχνικά Επιστημονικά Θέματα, «Η προστασία της φύσης στην Ελλάδα — Θεσμικό πλαίσιο, προστατευόμενες περιοχές και αρμοδιότητες προστασίας», (σελ. 60)

μας ο θεσμός των «προστατευόμενων περιοχών» που αποτελεί από τότε το σπουδαιότερο μέτρο για την προστασία και διατήρηση της φυσικής μας κληρονομιάς. Χρησιμοποιήθηκε ο όρος «εθνικός δρυμός» αντί του όρου «εθνικό πάρκο» που είχε επικρατήσει σε άλλες χώρες. Και αυτό γιατί θεωρήθηκε ότι οι αξίες της φύσης που έχουν ανάγκη ιδιαίτερης προστασίας βρίσκονται κυρίως στον ορεινό χώρο, σε απομονωμένες περιοχές «παρθένας φύσης». Ο όρος «δρυμός» που παρέχει εκτός από την κύρια έννοια — δάσος δρυών — και την έννοια «σύδενδρος τόπος, περιοχή με άγρια βλάστηση», περιέβαλε τις εκτάσεις αυτές με την απαραίτητη αίγλη και μεγαλοπρέπεια που τόνιζαν περισσότερο την ανάγκη ιδιαίτερης προστασίας τους.

1.6.3 Η Συνταγματική κατοχύρωση της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος

Με την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 επέρχεται μια θεμελιώδης τομή στα θέματα προστασίας της φύσης στην Ελλάδα προβλέπεται για πρώτη φορά συνταγματική διάταξη για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Το άρθρο 24 του Συντάγματος αναφέρει ότι: «Η προστασία του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του κράτους... ». Η διατήρηση του συνδυάζεται με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων της χώρας.

Αρχίζει έκτοτε μια νέα περίοδος για την προστασία της φύσης στην Ελλάδα. Η ύπαρξη της παραπάνω συνταγματικής επιταγής, ενεργοποιεί την προώθηση κάποιων μέτρων οργάνωσης και εκσυγχρονισμού. Παράλληλα όμως επέρχεται μια αυξανόμενη πολυπλοκότητα της σχετικής νομοθεσίας και δημιουργείται κάποια ασάφεια σε πολλές περιπτώσεις.

Διευκολύνεται η εμπλοκή διαφόρων υπηρεσιών και φορέων στην εφαρμογή της αντίστοιχης πολιτικής, αλλά δημιουργείται πολλές φορές σύγχυση και αποπροσανατολισμός και είναι φανερό γενικά η απουσία συγκροτημένης στρατηγικής και οργάνωσης για τα θέματα αυτά.

1.6.4 Ο Νόμος «περί χωροταξίας και Περιβάλλοντος»

Ένας σημαντικός Νόμος μετά το Σύνταγμα του 1975 που αναφέρεται σε θέματα Προστασίας της φύσης είναι ο Ν. 363/1976 <(Περί Χωροταξίας και Περιβάλλοντος>. Με το Νόμο αυτό δίνεται ο ορισμός του «Φυσικού

Περιβάλλοντος» (ως ο περιβάλλον τον άνθρωπο χερσαίος, θαλάσσιος και εναέριος χώρος, μετά των εν αυτό χλωρίδος, πανίδος και των φυσικών πόρων) και θεσμοθετείται η σύσταση του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας και Περιβάλλοντος (ΕΣΧΠ) και αντίστοιχης Γραμματείας. Καθορίζεται η διαδικασία διαμόρφωσης και εφαρμογής ειδικής πολιτικής για τα θέματα αυτά, με την σύνταξη Εθνικών, Περιφερειακών και Ειδικών Χωροταξικών Σχεδίων και Προγραμμάτων.

Σε τρεις σημαντικές αποφάσεις που λήφθηκαν από το ΕΣΧΠ το 1980 και 1981 (ΦΕΚ 486B/1 980 και 551 B/I 981), αναγνωρίζονται 23 περιοχές που έχουν ανάγκη ειδικής προστασίας. Ανατίθεται στους αρμόδιους Υπουργούς η λήψη των αναγκαίων μέτρων για την προστασία και διατήρησή τους.

1.7 Σχεδιασμός και διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης

1.7.1 Εισαγωγικά

Οι λόγοι που επέβαλαν το σχεδιασμό, τον προγραμματισμό και τη διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης είναι οι παρακάτω:

1. Αποτελέσματα του προγραμματισμού της τουριστικής ανάπτυξης των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών:

Η γρήγορη ανάπτυξη του τουρισμού δημιούργησε έντονο προβληματισμό για τη διαχείριση του τομέα αυτού. Βασικό χαρακτηριστικό της τουριστικής ανάπτυξης, η επέκταση στο χώρο, έκανε εμφανή τα πρώτα προβλήματα στην περιβαλλοντική, χωροταξική και πολεοδομική διαχείριση.

Δημιουργήθηκαν πιέσεις στις παραγωγικές και κοινωνικές λειτουργίες των πόλεων που αναπτύσσονταν τουριστικά, εξαιτίας της μαζικότητας των τουριστών και της εποχικότητας. Συνεπώς, υπήρξε υποβάθμιση της ποιότητας ζωής στο κοινωνικό πεδίο και στο τοπικό περιβάλλον. Έτσι έγινε αποδεκτό ότι απαιτείται ειδικός σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης και ένα πλαίσιο θεσμών που να ενισχύσει τις διαδικασίες της ανάπτυξης.

2. Η ιδιαίτερη σημασία που απέκτησε η τουριστική ανάπτυξη για έναν πολύ μεγάλο αριθμό περιοχών και χωρών του κόσμου: τα τελευταία χρόνια υπήρξε ραγδαία γεωγραφική εξάπλωση της τουριστικής ανάπτυξης σε πολλές χώρες και περιοχές του κόσμου. Πρώτο αποτέλεσμα της εξέλιξης αυτής ήταν να αναδειχθεί ο τουρισμός σε κύριο πόλο ανάπτυξης μιας μεγάλης ομάδας αναπτυσσόμενων χωρών του κόσμου. Δεύτερο αποτέλεσμα ήταν η ανάγκη για εξειδίκευση των σχεδίων ανάπτυξης, ώστε να καλύπτονται διαφορετικές περιοχές (π.χ. νησί, ορεινή περιοχή, παραθαλάσσια περιοχή κ.λ.π.) τρίτο αποτέλεσμα ήταν η ανάδειξη της Τοπικής συμμετοχής, μέσω οργανώσεων, με βάση το σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης. Τέταρτο αποτέλεσμα ήταν η εμπλοκή στις διαδικασίες τουριστικής ανάπτυξης υπερεθνικών φορέων και οργανισμών που βοήθησαν στην προώθηση της αντίληψης ότι ο σχεδιασμός και η διαχείριση αποτελούν σημαντικούς παράγοντες ενός επιτυχημένου προγράμματος ανάπτυξης του τουρισμού σε τοπικό επίπεδο.

3. Η συστηματική μελέτη και έρευνα των επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης: οι επιπτώσεις στις αναλύσεις και έρευνες διαφόρων επιστημόνων, όπως περιβαλλοντολόγων, οικονομολόγων κ.ά., οι οποίοι διερεύνησαν

διάφορες περιοχές του κόσμου. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε την κριτική για τα πρότυπα εκείνα που θεωρούνται ότι έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνία, στο περιβάλλον, στην οικονομία και στον πολιτισμό (π.χ. οργανωμένος μαζικός τουρισμός διακοπών). Κοινό παρανομαστή των προτάσεων, σε αυτές τις αναλύσεις, αποτέλεσε η προβολή και προώθηση του προγραμματισμού και της διαχείρισης ως καθοριστικών παραγόντων της τουριστικής ανάπτυξης. Τέλος, μέσω των ερευνών και των μελετών Προέκυψε η ανάγκη για το σεβασμό των τοπικών και ιδιαιτεροτήτων και για μια σωστά σχεδιασμένη και ισορροπη σχέση ανάμεσα στο περιβάλλον, στην κοινωνία, στην οικονομία και στον πολιτισμό.

4. Η αλλαγή της πολιτικής των tour-operators σε θέματα σχετικά με την τουριστική ανάπτυξη: τα τελευταία χρόνια σημειώνεται κάποια αλλαγή σε ορισμένες από τις επιλογές των tour-operators, που έχουν σχέση με την ανάπτυξη του τουρισμού. Έτσι επιδιώκουν μέσα από ειδικές πολιτικές, όπως μάρκετινγκ, εκπαίδευση Προσωπικού και σχεδιασμό ειδικών Προϊόντων και υπηρεσιών, να συμβάλλουν στη συγκρότηση ενός τύπου ανάπτυξης σε ισορροπία με τα τοπικά δεδομένα και φιλικού στο περιβάλλον. Στην αλλαγή αυτή προχώρησαν οι tour-operators λαμβάνοντας υπόψη τους αυτή τη νέα τάση για ισορροπη ανάπτυξη και τις αλλαγές στη ζήτηση των τουριστών, που πλέον επιλέγουν περισσότερο προορισμούς ταξιδίων με βασικό κριτήριο την ποιότητα.

5. Επιστημονικός σχεδιασμός και ανάλυσης της πορείας ανάπτυξης του Τουρισμού: Ο ρόλος των επιστημόνων του τουρισμού, ιδίως την τελευταία εικοσαετία, ενισχύθηκε στις τουριστικές χώρες μέσα από το σχεδιασμό της τουριστικής πολιτικής, της τουριστικής εκπαίδευσης, την έρευνα και ανάλυση του τουριστικού φαινομένου. Η εξέλιξη αυτή έχει συμβάλει στη βελτίωση της ποιότητας και την εξειδίκευση των αναλύσεων, οι οποίες επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην πορεία ανάπτυξης του τουρισμού σε πολλές περιοχές του κόσμου.

1.7.2 Σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης

Τα βασικά στοιχεία στο σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης είναι:

1. Τουριστικοί πόροι της περιοχής: σημαντικό βήμα του σχεδιασμού αποτελεί η συστηματική καταγραφή, ταξινόμηση και αξιολόγηση των τουριστικών πόρων.

2. Ανθρώπινοι πόροι: Καταγραφή των χαρακτηριστικών των ανθρώπινων πόρων που συνδέονται με την τουριστική ανάπτυξη, όπως εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση στον τουρισμό.
3. Έρευνες αγοράς και μελέτης σχετικές με τη ζήτηση για την περιοχή: έρευνες και μελέτες που καταγράφουν τη ζήτηση ή την προσφορά μιας περιοχής καθώς και τη μελλοντική της πορεία.
4. Σχέδιο μάρκετινγκ: καταγραφή του εξειδικευμένου σχεδίου μάρκετινγκ της περιοχής και τη θέση αυτής στο σχέδιο μάρκετινγκ.
5. Γενικό θεσμικό πλαίσιο τουριστικής ανάπτυξης: δίνεται βάση στο θέματα που αφορούν την τουριστική εκπαίδευση, πολιτικοί, φορείς και στις διαδικασίες σχεδίασης της θεσμικό πλαίσιο μιας χώρας σε ανάπτυξη, όπως επενδύσεις, οργανισμοί που εμπλέκονται τουριστικής ανάπτυξης.
6. Τουριστικές υποδομές και υπηρεσίες της περιοχής: πρόκειται για τις επιχειρήσεις, τους φορείς και τους οργανισμούς που αποτελούν τον τουριστικό τομέα, όπως ξενοδοχεία, εστιατόρια, Πρακτορεία, εταιρίες μεταφορών κ.τ.λ.
7. Υποδομές και υπηρεσίες σε εθνικό επίπεδο: στοιχεία για τις ευρύτερες υποδομές και υπηρεσίες σε εθνικό επίπεδο καθώς και για τις αντίστοιχες υποδομές που συγκροτούν τον τουριστικό τομέα.
8. Ευρύτερες υποδομές και υπηρεσίες της περιοχής: πρόκειται για το μεταφορικό και επικοινωνιακό δίκτυο της περιοχής καθώς και για τις υποδομές και τις υπηρεσίες που αφορούν θέματα υγείας, αθλητισμού, ψυχαγωγίας, εμπορίου κ.λ.π.

1.7.3 Διαδικασίες σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης

Τα στάδια στη διαδικασία σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης είναι:

1. Γίνεται έρευνα και καταγραφή των στοιχείων που συνθέτουν το επίπεδο της τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής, με στόχο τον προσδιορισμό των πλεονεκτημάτων της κάθε περιοχής και την εκτίμηση των αναγκών που υπάρχουν.
2. Προσδιορίζονται οι σκοποί του σχεδίου, τέτοιοι είναι: η ανάπτυξη του οικονομικού οφέλους από τον τουρισμό, η προστασία του περιβάλλοντος, η βελτίωση της ποιότητας ζωής, η ανάπτυξη ειδικών τουριστικών υποδομών κ.ά.
3. Επιλέγεται το βασικό πλαίσιο του σχεδίου τουριστικής ανάπτυξης. Η επιλογή βασίζεται στα χαρακτηριστικά της περιοχής, τη δυνατότητα του σχεδίου να

συμβάλλει στη γενικότερη ανάπτυξη και το σεβασμό των τοπικών ιδιαιτεροτήτων.

4. Διαμορφώνονται οι συνισταμένες της πολιτικής του τουρισμού στο σχέδιο τουριστικής ανάπτυξης, όπως:

- Οι στρατηγικές που αφορούν τους τρόπους επίτευξης των στόχων και σκοπών του σχεδίου, π.χ. η στρατηγική προσέλκυσης επενδύσεων, η χρηματοδότηση από το κράτος για την κατασκευή υποδομών και υπηρεσιών.
- Τα προγράμματα που αφορούν την τουριστική ανάπτυξη, όπως πρόγραμμα προστασίας του περιβάλλοντος, εκπαίδευσης στον τουρισμό.
- Οι μελέτες που έχουν σχέση με τη μακροπρόθεσμη σταθερότητα της ανάπτυξης, όπως μελέτη για την ανάπτυξη κάποιων ειδικών ή εναλλακτικών μορφών τουρισμού, μελέτη για την ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού.

6. Καταγραφή μεθόδων και πολιτικών της εφαρμογής του σχεδίου ανάπτυξης, όπως:

- δημιουργία ενός ειδικού φορέα υπεύθυνου για τη σωστή εφαρμογή και χρηματοδότηση του σχεδίου.
- Η συγκρότηση ενός προγράμματος που θα στοχεύει στην εφαρμογή και τη διαχείριση του σχεδίου ανάπτυξης.
- Η προώθηση θεσμικών ρυθμίσεων σε ζητήματα που αφορούν την εφαρμογή του σχεδίου τουριστικής ανάπτυξης όπως ζώνες τουριστικής ανάπτυξης, νομοθεσία επενδυτικών κινήτρων, θέσπιση προτύπων μέτρησης και ελέγχου της τουριστικής ανάπτυξης, π.χ. σχέση του αριθμού των τουριστών με τον αριθμό των κατοίκων, αριθμός και όγκος κτιρίων με τουριστική χρήση κ.τ.λ.
- Ειδικά προγράμματα προβολής και προώθησης της τουριστικής περιοχής.

1.7.3.1 Διαχείριση ενός Προγράμματος μάρκετινγκ μιας τουριστικής περιοχής

Η οργάνωση, η προώθηση και διαχείριση ενός σταθερού Προγράμματος μάρκετινγκ αποτελεί στοιχείο σταθερότητας της τουριστικής περιοχής. Οι κυριότεροι στόχοι ενός τέτοιου προγράμματος είναι:

- Η συστηματική προβολή της περιοχής στην εθνική και διεθνή αγορά.
- Η δημιουργία ιδιαίτερης διαφημιστικής “εικόνας” της περιοχής που θα λειτουργεί ως σήμα κατατεθέν της.
- Η σύνδεση του προγράμματος μάρκετινγκ με τους βασικούς στόχους και σκοπούς του σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής, αλλά και των διαδικασιών διαχείρισης της.
- Η συνεργασία με τους κατοίκους, τους κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς και επιχειρήσεις της περιοχής για την καλύτερη σχεδίαση και οργάνωση του προγράμματος.

1.7.3.2 Διαχείριση των ανθρώπινων πόρων στα πλαίσια της τουριστικής ανάπτυξης.

Τα κυριότερα προγράμματα που αφορούν τη διαχείριση των ανθρώπινων πόρων σε περιοχές με τουριστική ανάπτυξη είναι:

- Προγράμματα τουριστικής εκπαίδευσης που ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας του τουρισμού και στην ποιοτική αναβάθμιση των παρερχομένων υπηρεσιών.
- Προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.
- Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και εξειδίκευσης για όσους ήδη εργάζονται στον τουριστικό τομέα, τα οποία συμβάλλουν στην ανταγωνιστικότητα της τουριστικής περιοχής και ισχυροποιούν τη θέση των εργαζομένων στην αγορά εργασίας.
- Συστηματική μελέτη και έρευνα των χαρακτηριστικών της απασχόλησης στον τουριστικό τομέα που θα βοηθήσει στην επίλυση τυχόν προβλημάτων, από την πλευρά των εργαζομένων αλλά και των επιχειρήσεων, που θα συμβάλλει στην αναβάθμιση του παραγόμενου τουριστικού προϊόντος της περιοχής.

1.8 Φορείς και μέσα άσκησης πολιτικής για τον τουρισμό και το περιβάλλον

1.8.1 Εισαγωγικά

Ο τουρισμός αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές βιομηχανίες στον κόσμο¹⁹. Η Ευρώπη είναι από τους σημαντικότερους τουριστικούς προορισμούς, προσελκύοντας το 34% της διεθνούς κίνησης, ενώ απασχολεί 38 εκατ. Εργαζόμενους σε όλους τους κλάδους του Τουριστικού κυκλώματος (19 εκατ. στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δηλαδή το 12,8% της συνολικής απασχόλησης και 16 εκατ. στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη, αποτελώντας το 8,7% της εκεί συνολικής απασχόλησης). Η απασχόληση αναμένεται να αυξηθεί κατά 10% για τις χώρες της Ε.Ε. μέχρι το 2007, αύξηση που αντιστοιχεί σε 2 εκατ. Εργαζόμενους επιπλέον και κατά 37% για τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, αύξηση που αντιστοιχεί σε 6 εκατ. νέους απασχολούμενους στον κλάδο.

Η επικράτηση του τουρισμού και η ανάδειξή του σε σημαντικό παράγοντα οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης για πολλές περιοχές δεν επιβαρύνει καθόλου την υποβάθμιση του τοπικού αλλά και παγκόσμιου περιβάλλοντος. Το σύστημα οργάνωσης όμως του τουρισμού είναι ιδιαίτερα σύνθετο και εμπλέκονται σε αυτό φορείς και οργανώσεις σε παγκόσμιο, εθνικό και περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο αλλά και το ίδιο το κοινό, καλώντας για την υιοθέτηση σύνθετων και συντονισμένων δράσεων.

Επιπλέον, με Το πέρασμα των χρόνων η ανάπτυξη του τουρισμού φαίνεται να είναι όλο και πιο στενά συνδεδεμένη με τα θέματα ανάπτυξης ενός τόπου και σε άμεση συνάρτηση με την προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση με την προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής του κληρονομιάς. Οι πολιτικές σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο θα Πρέπει να αναγνωρίσουν την αλληλεξάρτηση τουρισμού και περιβάλλοντος και να ενσωματώνουν τις επί μέρους επιδιώξεις σ' ένα ενιαίο πρόγραμμα με βάση τις αρχές της ολοκληρωμένης προσέγγισης και της στρατηγικής της βιώσιμης ανάπτυξης.

¹⁹ WTO/CUNCTAD, Data in WTO "yearbook of tourism statistics", 45^η έκδοση, World Tourism Organisation, Madrid

1.8.2 Πολιτικές και φορείς για την ανάπτυξη του τουρισμού και την προστασία του περιβάλλοντος.

- Σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο

Η ανάδειξη της τοπικής ταυτότητας μέσω ενός ορθολογικού σχεδιασμού, με την ενεργό συμμετοχή του πληθυσμού στο Πλαίσιο της τοπικής ανάπτυξης, αποτελεί βασική παράμετρο για τη συμμετοχή κατανομή των τουριστών στο χώρο και το χρόνο. Στο πλαίσιο αυτό, ο τοπικός πληθυσμός μπορεί να ευαισθητοποιηθεί μέσα από σωστή ενημέρωση και κατάρτιση και να λάβει ουσιαστικό και ενεργό ρόλο στην προώθηση της Τοπικής ανάπτυξης σε διαπεριφερειακή, εθνική και ευρωπαϊκή διάσταση.

Αρκεί, βέβαια, η ανάπτυξη του τουρισμού να γίνει υπό προϋποθέσεις και όχι ανεξέλεγκτα. Τις προϋποθέσεις αυτές βάζει η πολιτική και ειδικότερα ο πολεοδομικός και χωροταξικός σχεδιασμός και η πολιτική περιβάλλοντος διαχείρισης.

Βασικά στοιχεία μιας στρατηγικής που αναγνωρίζει τις διαστάσεις αυτές και τις εντάσσει σ' ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο διαχείρισης είναι:

- Η θέσπιση αυστηρών κανόνων και ο έλεγχος του τρόπου δόμησης και στις τουριστικές περιοχές, η προώθηση με κίνητρα κατασκευών ήπιων μορφών ενέργειας.
- Η αυστηρή εφαρμογή και τήρηση περιβαλλοντικών προτύπων.
- Η δημιουργία προστατευτικών ζωνών γύρω από ευαίσθητες περιβαλλοντικά περιοχές.
- Η ευαισθητοποίηση των τουριστικών και του τοπικού πληθυσμού, αλλά και όσων ασχολούνται με τον τουρισμό, σε περιβαλλοντικά θέματα.

- Σε εθνικό επίπεδο

Σε εθνικό επίπεδο υπάρχει ένα μεγαλύτερο φάσμα δυνατοτήτων ρύθμισης και παρέμβασης για την ανάπτυξη του τουρισμού. Το κύριο πρόβλημα όμως παραμένει η δυνατότητα και αποτελεσματικότητα της εφαρμογής μιας πολιτικής για τον τουρισμό, καθώς η δυναμική του φαινομένου (προσφορά — ζήτηση) αναπτύσσεται σε ευρύτερο επίπεδο, ενώ οι εμπλεκόμενοι είναι πολλοί.

Σε εθνικό επίπεδο, η πολιτική για τον τουρισμό εστιάζεται στη ανάγκη ποιοτικής αναβάθμισης του τουριστικού προϊόντος της χώρας, με στόχους την επιμήκυνση της εποχικότητας, τη μεγιστοποίηση των ωφελειών από πλευράς συναλλάγματος, τη ανανέωση του τουριστικού προϊόντος συναλλάγματος, την ανανέωση του τουριστικού προϊόντος ως τουριστικού πόρου.

Η ανάπτυξη και διεύρυνση του τουρισμού προς διάφορες μορφές του μπορεί κατ' αυτόν τον τρόπο να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις για:

- Ποιοτική αναβάθμιση των προσφερομένων τουριστικών προϊόντων.
- Διατήρηση της ιδιαίτερης τοπικής φυσιογνωμίας και κουλτούρας.
- Καθοδήγηση της ανάπτυξης και των επενδύσεων του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα σε έναν ήπιο τουρισμό που να σέβεται το περιβάλλον.
- Δυνατότητα ανάπτυξης του τουρισμού σε περιοχές που μέχρι σήμερα δεν έχουν αξιοποιήσει πλήρως τις δυνατότητες τους.

- Σε διεθνές επίπεδο

Σε διεθνές επίπεδο παρατηρείται μια κινητικότητα, η οποία έχει εκφραστεί μέσω της διατύπωσης μιας πληθώρας συστάσεων. Πιο μεγάλη επίδραση φαίνεται να έχουν οι διάφορες θεσμικές ρυθμίσεις σε εθνικό επίπεδο, οι οποίες όμως σε αρκετές περιπτώσεις αποδεικνύονται επίσης αναποτελεσματικές λόγω της μη ικανοποιητικής εφαρμογής τους και της απουσίας επαρκών μηχανισμών ελέγχου και παρακολούθησης.

Η Συνθήκη για τη βιοποικιλότητα και η Agenda 21 (Βέρνη) ενθαρρύνουν σημαντικά πρωτοβουλίες για την επίτευξη μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Ειδικότερα:

- Η ανάγκη προώθησης του βιώσιμου τουρισμού έχει αναγνωριστεί σε διεθνές επίπεδο (Agenda 21).
- Στο διεθνές Συνέδριο για το περιβάλλον και τη Βιοποικιλότητα (Βερολίνο, Μάρτιος 1997), οι Υπουργοί για τον τουρισμό, άλλοι συμμετέχοντες υπουργοί οδηγήθηκαν στην πρώτη διεθνή συμφωνία σχετικά με τις αρχές του βιώσιμου τουρισμού.
- Η Ε.Ε. αναγνωρίζει το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης «Προς την λειφορία» ότι ο τουρισμός και οι μεταφορές αποτελούν τομείς με σημαντική επίπτωση στο περιβάλλον και πρέπει να αναπτυχθούν κατά προτεραιότητα

δράσεις για την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής στο σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης.

- Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού, με αποστολή την ανάπτυξη του τουρισμού ως μέσο προώθησης της διεθνούς ειρήνης και κατανόησης, της οικονομικής ανάπτυξης και του διεθνούς εμπορίου, προχώρα σε πρωτοβουλίες για το βιώσιμο τουρισμό και το πλαίσιο αυτό εξέδωσε Οδηγό για τους ανθρώπους που σχεδιάζουν την τουριστική ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο. Επιπλέον:
 - σε συνεργασία με το UNEP και το UNDP προχώρησε σε κανονισμούς για τις περιοχές που χρήζουν προστασία (WTO, UNEP, 1992).
 - εξέδωσε οδηγό με τίτλο «Δέκα εντολές για την Προστασία των Τόπων Παγκόσμιας Κληρονομιάς».
 - διατύπωσε «Αρχές για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη» (WTO, 1993).
 - διατύπωσε «Συστάσεις για σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο» (WTO, 1993).
 - Ο WTTC (World Tourism and Travel Council) είναι μια διεθνής ένωση με εκπροσώπους από όλους τους τομείς της βιομηχανίας τουρισμού και ταξιδιών. Πρωταρχικός στόχος είναι η προώθηση της ανάπτυξης που είναι συμβατή αυτού επιδιώκεται μέσω της διαμόρφωσης του κατάλληλου πλαισίου πολιτικής.
 - Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει προχωρήσει από το 1996 στη δημιουργία του Δικτύου ESONET, που είναι το Δίκτυο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τον τουρισμό και το περιβάλλον. Το δίκτυο παρέχει πληροφορίες σε θέματα που αφορούν στον τουρισμό και στο περιβάλλον, περιέχει πάνω από 250 αναφορές που περιλαμβάνουν οδηγούς καλής πρακτικής, αλλά βιβλία και εκθέσεις.
 - Η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω διαφόρων άλλων προγραμμάτων και πρωτοβουλιών όπως το Thermie (στόχος η αύξηση της ενεργειακής απόδοσης των συστημάτων και η ενθάρρυνση των ήπιων μορφών ενέργειας) ή το Life (στόχος η προστασία του περιβάλλοντος), επιδιώκει τη βελτίωση και τον εξορθολογισμό

της λειτουργίας των Τουριστικών επιχειρήσεων και γενικότερα την ενθάρρυνση δράσεων προς την κατεύθυνση του βιώσιμου τουρισμού²⁰.

²⁰ Κοκκώσης Χ. — Τσάρτας κ., «Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον», (Αθήνα: Κριτική, 2001) (σελ. 230-232)

1.9 Σχεδιασμός για τον τουρισμό και το περιβάλλον

1.9.1 Εισαγωγικά

Η ανάπτυξη του τουρισμού επηρεάζει και άλλους οικονομικούς τομείς, αφορά επίσης τους τουρίστες, το περιβάλλον και όλους όσους ασχολούνται με τον τουρισμό. Όταν η ανάπτυξη του τουρισμού δε βρίσκεται σε αρμονία με τους άλλους τομείς ή υπάρχουν συγκρούσεις συμφερόντων, εμφανίζονται προβλήματα που μπορούν να επηρεάσουν την εξέλιξη της τουριστικής δραστηριότητας σ' έναν τόπο προς μια επιθυμητή κατεύθυνση (τύπο ή τρόπο τουριστικής ανάπτυξης). Η αποτελεσματικότητα της παρέμβασης αυτής εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως η ύπαρξη στρατηγικής, σχεδίου και προγράμματος, η διαθεσιμότητα των αναγκαίων μέσων και πόρων, η εφαρμογή του σχεδίου και προγράμματος αλλά κυρίως η «θέληση» της τοπικής κοινωνίας να παρέμβει.

Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στο «σχεδιασμού τουριστικής πολιτικής» που αφορά στη στρατηγική ανάπτυξης τουρισμού και περιλαμβάνει μια συνολική θεώρηση της τουριστικής δραστηριότητας (π.χ. οικονομική ανάπτυξη, προώθηση τουριστικού προϊόντος κ.λ.π.) και στο «σχεδιασμό για την τουριστική ανάπτυξη», που αποτελεί μέρος του σχεδιασμού τουριστικής πολιτικής και αναφέρεται στη χωρική κατανομή του τουρισμού σε διάφορες χωρικές ενότητες και στον τρόπο χωρικής οργάνωσης του τουρισμού στις περιοχές αυτές.

1.9.2 Αντικείμενο του σχεδιασμού

Ο σχεδιασμός αποτελεί μια συνεχή διαδικασία μέσω της οποίας προσδιορίζονται στόχοι ενώ παράλληλα αναγνωρίζονται και αξιολογούνται μέθοδοι για την επίτευξή τους. Μέσω της διαδικασίας αυτής επιδιώκεται η ορθολογική οργάνωση της ανάπτυξης του τουρισμού στο χώρο, ώστε να μεγιστοποιούνται τα οφέλη και να ελαχιστοποιούνται οι αρνητικές επιπτώσεις και κόστη από την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας στο χώρο αυτόν.

Στόχος του σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης είναι η καθοδήγηση του τρόπου οργάνωσης της τουριστικής ανάπτυξης προς ένα επιθυμητό τουριστικό πρότυπο. Η επιλογή του προτύπου εξαρτάται από τα

χαρακτηριστικά του χώρου (π.χ. τουριστικοί πόροι, περιβάλλον κ.λ.π.), των δυνατοτήτων και προοπτικών ανάπτυξης του τουρισμού στην Περιοχή και του επιθυμητού τουριστικού προϊόντος.

Ο ολοκληρωμένος σχεδιασμός είναι αυτός που συμπεριλαμβάνει όλους τους τουριστικούς πόρους της περιοχής, τους φορείς που εμπλέκονται, τις αγορές και τα άλλα προγράμματα που αφορούν την περιοχή μελέτης. Εμπεριέχει επίσης την οικονομική, περιβαλλοντική κοινωνική και θεσμική διάσταση της τουριστικής ανάπτυξης.

Συχνά, ο σχεδιασμός για τον τουρισμό αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας σχεδιασμού κάποιας οικονομικής δραστηριότητας ή χρήσεων γης, ή γενικότερα οικονομικού προγραμματισμού. Καθώς αυξάνει η σημασία του τουρισμού για την οικονομία της περιοχής, τόσο περισσότερο «αυτονομείται» η διαδικασία σχεδιασμού για τον τουρισμό έτσι ώστε να μην αντιμετωπίζονται τα θέματα που τον αφορούν στο πλαίσιο διαμόρφωσης των επί μέρους τομεακών πολιτικών.

Ανάλογα με το διοικητικό και γεωγραφικό επίπεδο αναφοράς, ο σχεδιασμός για την τουριστική ανάπτυξη αποκτά και διαφορετική μορφή και χαρακτήρα. Για παράδειγμα, σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο ο χαρακτήρας του σχεδιασμού είναι περισσότερο στοχαστικός, με την έννοια των γενικών κατευθύνσεων ως προς τον τύπο της τουριστικής ανάπτυξης και την ανάπτυξη του συστήματος στήριξης πρωτοβουλιών για ανάπτυξη του τουρισμού (π.χ. περιφερειακά κίνητρα, βασικές υποδομές κ.λ.π.), ενώ σε τοπικό επίπεδο ο σχεδιασμός μπορεί να είναι καθοριστικός προσδιορίζοντας ακόμα και ειδικές ζώνες όπου η τουριστική δραστηριότητα μπορεί να αναπτυχθεί καθώς και συγκεκριμένες παρεμβάσεις (π.χ. μαρίνες, δρόμοι κ.λ.π.) και υποστηρικτών έργων).

Ο τουρισμός όμως αποτελεί όχι μόνο μια σημαντική οικονομική δραστηριότητα, η οποία αποτελεί συχνά το επίκεντρο σχεδιασμού των τοπικών, περιφερειακών αλλά και εθνικών φορέων, αλλά και μια επιχείρηση, η οποία και απαιτεί σχεδιασμό ο οποίος περιλαμβάνει μελέτες σκοπιμότητας, έρευνες αγοράς, προώθηση προϊόντος, πρόβλεψη και στρατηγικό σχεδιασμό.

Ένας ολοκληρωμένος σχεδιασμός για τον τουρισμό θα πρέπει να επιδιώκει την «επικοινωνία» μεταξύ των δυο αυτών συχνά ανεξάρτητων διαδικασιών σχεδιασμού (ο τουρισμός ως επιχείρηση και ο τουρισμός ως

παράγοντας κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης) καθώς η μια επιδρά και επηρεάζει τους στόχους και τις επιλογές της άλλης.

1.9.3 Ο σχεδιασμός ως διαδικασία

Ο σχεδιασμός για τον τουρισμό είναι μια σύνθετη ορθολογική διαδικασία συγκρότησης πολιτικής σε διάφορα επίπεδα διοίκησης, τοπικό, περιφερειακό, εθνικό με συμμετοχή ανάλογα και διαφόρων φορέων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στο Πλαίσιο του δημοκρατικού προγραμματισμού.

- Ο σχεδιασμός είναι «σύνθετος», με την έννοια της επιδίωξης πολλαπλών στόχων που σχετίζονται με την ανάπτυξη του τουρισμού που συμβάλλει στην οικονομική, κοινωνική-πολιτισμική ανάπτυξη, στην προστασία του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος του τουρισμού, στην οργάνωση του τουρισμού και των άλλων ανθρώπινων δραστηριοτήτων και υποδομών στο χώρο.
- Ο σχεδιασμός είναι «ορθολογικός», με την έννοια μιας συνεχώς προσαρμογής των στόχων και δράσεων με βάση μεταβολές στα προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης του τουρισμού.
- Ο σχεδιασμός είναι η «συγκρότηση πολιτικής» για την ανάπτυξη και οργάνωση στο χώρο του τουρισμού, με την έννοια ότι λαμβάνονται αποφάσεις για δράσεις (μέτρα και έργα) για να επιτύχει συγκεκριμένους στόχους που προκύπτουν μετά από ανάλυση των προβλημάτων και δυνατοτήτων.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του σχεδιασμού είναι η «πρόληψη», με την έννοια ότι στοχεύει στην εκ των προτέρων δράση για την οργάνωση του τρόπου που θα αναπτυχθεί ο τουρισμός. Επιπλέον, όπως κάθε δημοκρατικός προγραμματισμός, χαρακτηρίζεται από το ότι οι στόχοι και δράσεις προκύπτουν από μια διαδικασία συνεργασίας των φορέων άσκησης πολιτικής σε διάφορα διοικητικά επίπεδα και συνεκτίμησης των προτεραιοτήτων και ενδιαφερόντων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και της κοινωνίας γενικότερα.

Σήμερα γίνεται όλο και ευρύτερα αποδεκτό ότι οι περιβαλλοντικοί και πολιτισμικοί πόροι μιας περιοχής μπορούν να διαδραματίσουν κινητήριο ρόλο στην ανάπτυξή της μέσα από τον κατάλληλο τουριστικό αναπτυξιακό σχεδιασμό. Για να υλοποιηθεί μια τέτοια θεώρηση πρέπει να πληρούνται ορισμένες αναγκαίες συνθήκες όπως:

- Υιοθέτηση στρατηγικής ανάπτυξης που θα στηρίζεται στην προώθηση ευέλικτων και καινοτόμων πρακτικών ως προς την περιβαλλοντική διαχείριση.
- Επιλογή ενός μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης με βάση τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού.
- Την παρέμβαση των Περιφερειακών και των τοπικών αρχών στην περιβαλλοντική προστασία.

Στους τύπους όπου αναπτύσσεται ο τουρισμός, ο σχεδιασμός είναι απαραίτητος για την ορθολογική οργάνωση της ανάπτυξης του τουρισμού, ώστε να εξασφαλιστούν τα μέγιστα οφέλη από την ανάπτυξη τους. ενώ, στους τόπους όπου η τουριστική δραστηριότητα είναι ήδη αναζωογόνηση του τομέα αυτού και την εξασφάλιση της μελλοντικής του βιωσιμότητας. Η έλλειψη σχεδιασμού ενέχει τον κίνδυνο απροσδόκητων και ανεπιθύμητων επιπτώσεων, ενώ η εφαρμογή του αποφέρει σημαντικά οφέλη. Τα οφέλη από το σχεδιασμό είναι τα παρακάτω:

- Ανάπτυξη του τουρισμού με τρόπο ώστε οι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι να διατηρηθούν επ' αόριστον.
- Θέσπιση στόχων της τουριστικής ανάπτυξης — ποια είναι η αποστολή που στοχεύει να εκπληρώσει ο τουρισμός και πώς υλοποιούνται αυτοί οι στόχοι.
- Εναρμόνιση της πολιτικής για τον τουρισμό με τη συνολική πολιτική ανάπτυξης της χώρας ή της περιφέρειας και εξασφάλιση διασυνδέσεων μεταξύ του τουρισμού και άλλων τομέων της οικονομίας.
- Ανάπτυξη ενός υπόβαθρου I βάσης για την υποστήριξη της λήψης αποφάσεων τόσο από δημόσιους όσο και από ιδιωτικούς φορείς στον τουριστικό τομέα.
- Εξισορρόπηση των οικονομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών οφελών του τουρισμού, με δίκαιη διάχυση των ωφελειών στην κοινωνία και με την ελαχιστοποίηση των προβλημάτων που απορρέουν από την τουριστική δραστηριότητα.

- Διαμόρφωση ενός σχεδίου δράσεων για αποτελεσματικό συντονισμό της επενδυτικής δράσης καθώς και των προσπαθειών του δημόσιου και ιδιωτικού φορέα.

Εάν έχει προηγηθεί σωστός σχεδιασμός, ανάπτυξη, προβολή και διαχείριση, ένας τουριστικός τόπος μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα επικερδής και να αποφέρει σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά οφέλη στην περιοχή στην οποία βρίσκεται. Η ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ανάπτυξη ενός τουριστικού τόπου βοηθά στον περιορισμό σημαντικών περιβαλλοντικών, κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων μάρκετινγκ που συνδέονται συχνά με άναρχα σχεδιασμένους τουριστικούς προορισμούς.

1.9.4 Είδη και χαρακτηριστικά σχεδιασμού

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι προσέγγισης του σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης, που αποτελούν και χαρακτηριστικά του σχεδιασμού, οι οποίοι εφαρμόζονται συνήθως σε συνδυασμό.²¹

- Συνεχής και ευέλικτος σχεδιασμός.

Το σχέδιο θα πρέπει να ανταποκρίνεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, αλλά κάθε απαραίτητη αλλαγή θα πρέπει να γίνεται στο πλαίσιο της επίτευξης των αναπτυξιακών στόχων και των αρχών της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.

- Πολυσήμαντος σχεδιασμός

Θα πρέπει να ληφθούν υπόψη όλες οι πτυχές της τουριστικής ανάπτυξης κατά την διαδικασία σχεδιασμού. Τα συστατικά που κατ' αρχήν συνιστούν το τουριστικό σύστημα είναι: τουριστικά θέλγητρα και δραστηριότητες, στέγαση, άλλες τουριστικές εγκαταστάσεις και υπηρεσίες, μεταφορές, άλλες υποδομές και θεσμικό πλαίσιο.

- Ολοκληρωμένος σχεδιασμός

Ο τουρισμός είναι ένα ολοκληρωμένο σύστημα και ο τουριστικός τομέας είναι ενσωματωμένος στη συνολική αναπτυξιακή πολιτική και τα σχέδια της

²¹ World Tourism Organisation (WTO), "Sustainable Tourism development: Guide for Local Planners", (Madrid,1993)

περιοχής. Τα τοπικά σχέδια είναι ενταγμένα στην εθνική και Περιφερειακή πολιτική για τον τουρισμό και στα σχέδια τουριστικής ανάπτυξης.

- Περιβαλλοντικός και αειφόρος σχεδιασμός

Ο τουρισμός σχεδιάζεται με τρόπο φιλικό προς το περιβάλλον έτσι ώστε να διαφυλάσσονται οι φυσικοί και πολιτισμικοί πόροι, η τουριστική ανάπτυξη να μη δημιουργεί έντονα περιβαλλοντικά και κοινωνικο-πολιτισμικά προβλήματα, να διατηρείται ή να βελτιώνεται η συνολική ποιότητα του περιβάλλοντος της περιοχής, να διαδίδονται τα οφέλη από τον τουρισμό και να διασφαλίζονται τα επίπεδα ικανοποίησης των τουριστών.

- Εφαρμόσιμος σχεδιασμός

Η τουριστική ανάπτυξη σχεδιάζεται με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να μπορεί να εφαρμόσει ρεαλιστικά, ενώ οι διαδικασίες εφαρμογής λαμβάνονται υπόψη καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας. Ο σχεδιασμός πρέπει επίσης να εφαρμόζει τις σύγχρονες και δημιουργικές αρχές ανάπτυξης.

- Στρατηγικός σχεδιασμός

Ο στρατηγικός σχεδιασμός εστιάζεται περισσότερο στην αναγνώριση και επίλυση άμεσων προβλημάτων. Τυπικά αναγνώριση και επίλυση άμεσων προβλημάτων. Τυπικά χρησιμοποιείται σε μια ραγδαία εναλλασσόμενη κατάσταση, αφορά στην κατάρτιση δράσεων και δίνει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο θα αντιμετωπιστούν οι αλλαγές.

1.9.5 Βασικά στοιχεία στο σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης.

Ο τουριστικός τομέας αποτελείται από διαφορετικά στοιχεία τα οποία θα πρέπει να γίνουν κατανοητά, να σχεδιαστούν προσεκτικά και να αναπτυχθούν με ένα ολοκληρωμένο τρόπο για να είναι επιτυχής η τουριστική ανάπτυξη μιας περιοχής.

- Τουριστικές αγορές

Πρέπει να υπάρχουν πραγματικοί ή δυνητικοί τουρίστες (τουριστικές αγορές) για την περιοχή. Αυτές οι αγορές μπορεί να είναι διεθνείς, εθνικές ή από τη γύρω περιοχή, συνήθως όμως είναι συνδυασμός των παραπάνω.

Ορισμένες αγορές μπορεί να αποτελούνται από τουρίστες γενικού ενδιαφέροντος, ενώ άλλες από επισκέπτες με ειδικά ενδιαφέροντα. Ένα είδος τουριστικής αγοράς είναι και οι επιχειρηματίες που ταξιδεύουν. Οι χρήσεις των σημείων προσέλκυσης, των εγκαταστάσεων, των υπηρεσιών και της υποδομής από τους μονίμους κατοίκους πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την ανάπτυξη του τουρισμού.

- Σημεία προσέλκυσης και δραστηριότητες

Για την έλευση επισκεπτών πρέπει να προσφέρονται σημεία προσέλκυσης και δραστηριότητες. Σημεία προσέλκυσης μπορεί να είναι εθνικά πάρκα, θαλάσσιες και παράκτιες περιοχές (π.χ. παραλίες), αρχαιολογικοί χώροι και ιστορικοί τόποι, πολιτισμικά στοιχεία όπως τέχνες και διασκέδαση, οικονομικές δραστηριότητες, ήθη και έθιμα, πάρκα ειδικού ενδιαφέροντος, καζίνο, και ειδικά γεγονότα, όπως αθλητικοί αγώνες, φεστιβάλ κ.ά.

- Καταλύματα

Θα πρέπει να δημιουργηθούν ξενοδοχεία και άλλου είδους καταλύματα για τους επισκέπτες. Συνήθως σε αυτά περιλαμβάνονται εστιατόρια και άλλες τουριστικές εγκαταστάσεις. Παραδοσιακές ή ασυνήθιστες μορφές καταλυμάτων μπορεί να αποτελούν σημεία προσέλκυσης. Χωρίς την παροχή στέγασης, οι επισκέπτες μπορούν να κάνουν μόνο ημερήσιες εκδρομές.

- Λοιπές τουριστικές εγκαταστάσεις και υπηρεσίες.

Οι υπηρεσίες Τουρισμού και Ταξιδιών πρέπει να Παρέχουν ταξιδιωτικές διευκολύνσεις και οδηγίες στους τουρίστες. Η παροχή πληροφοριών για τις τουριστικές εγκαταστάσεις και υπηρεσίες είναι ιδιαίτερα σημαντική. Άλλες τουριστικές εγκαταστάσεις και υπηρεσίες περιλαμβάνουν εστιατόρια και άλλους αντίστοιχους χώρους, ταχυδρομικές υπηρεσίες, τράπεζες, υπηρεσίες υγείας, καταστήματα λιανικού εμπορίου με αναμνηστικά και χειροτεχνία κ.ά. Επίσης, η παροχή για την προστασία των επισκεπτών από εγκληματικές ή τρομοκρατικές ενέργειες.

Ο σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης πρέπει να λαμβάνει υπόψη όλα τα παραπάνω στοιχεία έτσι ώστε να είναι πολυσήμαντος και ολοκληρωμένος.

1.9.6 Βασικές αρχές σχεδιασμού

Οι επικρατούσες απόψεις ως προς τα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης διέπονται από τις αρχές της σταδιακής δράσης, με προσαρμοστικότητα στις αλλαγές, με έλεγχο, εξασφαλίζοντας μακροχρόνιες ωφέλειες και έμφαση στον ποιοτικό και αναπτυξιακό χαρακτήρα. Η επιδιωκόμενη πολιτική πρέπει να έχει προσδιορισμένους στόχους, επιδιώκει τον εποχιακό διασκορπισμό των δραστηριοτήτων, υποστηρίζει προγράμματα τουρισμού — αντί για πακέτα διακοπών — και ενθαρρύνει τη φιλική συμπεριφορά προς τον πελάτη — και όχι τεχνικές πώλησης καταναλωτικού τύπου. Επιδίωξη είναι να προτρέπει τον τουρίστα και προσαρμογή τις τοπικές συνθήκες, δυναμική συμμετοχικότητα, ένταξη στις τοπικές συνθήκες και με κοινωνική επαφή. Η μορφή τουρισμού που προβάλλεται καθορίζει και τις δυνατότητες χρονικής κλιμάκωσης της τουριστικής δραστηριότητας στο χώρο. Δεδομένου ότι υπάρχουν πολλές μορφές τουρισμού όπως τεσσάρων εποχών, εξειδικευμένος (Π.χ. αγροτουρισμός, συνεδριακός κ.ά.) και κατά ηλικίες (π.χ. τρίτη ηλικία) επιβάλλεται η αναζήτηση της αξιοποίησης όσο το δυνατόν περισσότερων μορφών. Μια βασική επιλογή είναι η στήριξη και ανάπτυξη δραστηριοτήτων και εκτός των ξενοδοχειακών μονάδων. Η χωροθέτηση των μονάδων γίνεται σε όλο το εύρος των περιοχών και όχι μόνο στο μήκος των ακτών καθώς και σε χαμηλές πυκνότητες. Σε γενικές γραμμές επικρατούν ήπιες κλίμακες έντασης και έκφρασης του τουρισμού, ενδεχομένως με παράλληλη συνύπαρξη με τις πλέον εντατικές μορφές ανάπτυξης, που όμως συνεχώς φθίνουν από πλευράς μακροχρόνιων προοπτικών ελκυστικότητας.

Οι περιοχές υποδοχής μπορούν να επηρεάσουν τη ζήτηση μόνο μέσα από την προώθηση μιας τουριστικής εικόνας που θα ανταποκρίνονται στα επί μέρους χαρακτηριστικά τους και θα προσπαθεί να προσελκύσει τον τουρισμό εκείνο που, από ποσοτικής και ποιοτικής άποψης, θα ανταποκρίνεται στον ευρύτερο αναπτυξιακό της σχεδιασμό. Αυτό συνεπάγεται ότι υπάρχει ένα σχέδιο ανάπτυξης, οι κατάλληλες δομές για τον έλεγχο των επιπτώσεων της και οι οργανωτικές δομές ή θεσμοί που θα επανεξετάζουν και θα διορθώνουν το σχέδιο.

Η διαδικασία του σχεδιασμού πρέπει να λαμβάνει υπόψη πληθώρα παραγόντων όπως τις ανάγκες των τουριστών αλλά και του τοπικού πληθυσμού,

τους τουριστικούς πόρους, τη δημογραφία, την Τοπική οικονομία, τις υποδομές, την οικιστική ανάπτυξη της περιοχής κ.λ.π.

Ο σχεδιασμός και η διαχείριση του τουρισμού, στην προοπτική βιώσιμης ανάπτυξης, θα πρέπει να γίνεται με τρόπο ώστε τα κοινωνικο-οικονομικά οφέλη να διαχέονται κατά το δυνατό περισσότερο σε όλη την Κοινωνία του τουριστικού προορισμού. Τουριστικά προγράμματα που βασίζονται στις τοπικές κοινωνίες αποτελούν σημαντικά μέσα για τη διάχυση των ωφελειών στον τοπικό πληθυσμό.

Ο περιβαλλοντικός σχεδιασμός και η ανάλυση της φέρουσας ικανότητας αποτελούν σημαντικές τεχνικές για τον περιορισμό των περιβαλλοντικών και κοινωνικών — πολιτισμικών προβλημάτων από τον τουρισμό. Επιπλέον θα πρέπει να ληφθούν υπόψη ένας αριθμός εξωγενών παραγόντων όπως η γενικότερη ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής, ο ανταγωνισμός ή η συμπληρωματικότητα των γειτονικών τουριστικών πόλων κ.λ.π., με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται ανάλογα τόσο η ίδια η διαδικασία σχεδιασμού (δηλ. ποιος συμμετέχει και πώς, ποιοι είναι οι στόχοι και οι επιδιώξεις, τα μέτρα και μέσα πολιτικής κ.λ.π.) όσο και το παράγωγό της — η εφαρμογή του σχεδίου. Ο σχεδιασμός του τουρισμού θα έπρεπε να εναρμονίζεται με όλες τις κοινωνικο-οικονομικές δραστηριότητες και σε όλα τα επίπεδα συσχέτισης. Αυτό θα εξασφάλιζε τη βελτίωση χρήση των τουριστικών πόρων με το ελάχιστο περιβαλλοντικό, οικονομικό και κοινωνικό κόστος.

«Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη καλύπτει τις ανάγκες των τωρινών επισκεπτών και των τόπων υποδοχής ενώ παράλληλα προστατεύει και αυξάνει τις ευκαιρίες για το μέλλον. Η διαχείριση των τουριστικών πόρων γίνεται με τρόπο ώστε να καλύπτονται οι οικονομικές, κοινωνικές και αισθηματικές ανάγκες ενώ παράλληλα να διατηρείται η πολιτιστική συνοχή, οι απαραίτητες οικολογικές διεργασίες, η βιοποικιλότητα και τα συστήματα διατήρησης της ζωής».

Επειδή ο σχεδιασμός δεν αφορά μόνο στη διαμόρφωση σχεδίων για το μέλλον αλλά και στην εφαρμογή τους, είναι σημαντική η ύπαρξη των κατάλληλων μέσων, ώστε η ανάπτυξη να πραγματοποιηθεί σύμφωνα με το σχέδιο²².

²² Peace D., “Tourist Development”, Longman: Harlow (English, 1989)

1.9.7 Αρχές

Η ανάπτυξη επαρκούς υποδομής για τους τουριστικούς τόπους είναι απαραίτητη προκειμένου να διατηρηθεί η ποιότητα του περιβάλλοντος και να προσφέρονται αποδεκτές τουριστικές υπηρεσίες.

Η εφαρμογή συγκεκριμένων προτύπων χρήσεων γης, ανάπτυξης και σχεδιασμού είναι εξίσου απαραίτητη για τη διατήρηση του χαρακτήρα και της ποιότητας του τουριστικού πόρου.

Οι τουριστικοί πόροι πρέπει να παρέχουν ένα μεγάλο εύρος τουριστικών εγκαταστάσεων, σημείων προσέλκυσης και υπηρεσιών, τόσο εντός του τουριστικού τόπου όσο και στην ευρύτερη περιοχή, προκειμένου να διατηρηθούν τα επίπεδα ικανοποίησης των επισκεπτών και να διαφοροποιηθούν οι τουριστικές αγορές.

Η προσφορά τουριστικών προϊόντων και υπηρεσιών υψηλής ποιότητας είναι απαραίτητη και θα πρέπει να διατηρείται μέσα από τη συνεχή καλή διαχείριση και εφαρμογή αναπτυξιακών προτύπων.

Ο σχεδιασμός για τα μετέπειτα στάδια ανάπτυξης ενός τουριστικού τόπου θα πρέπει να παραμείνει εύκαμπτος, έτσι ώστε να προβλέπεται η αλλαγή των συνθηκών της αγοράς, ενώ κάθε μετατροπή θα πρέπει να σέβεται τη βασική έννοια του τουριστικού τόπου.

- Ο τουριστικός τόπος θα πρέπει να σχεδιάζουμε, με βάση τη θέση του στην ευρύτερη περιοχή, αφού πρώτα ολοκληρωθεί ο εθνικός και περιφερειακός σχεδιασμός. Η περιφερειακή υποδομή και άλλες βελτιώσεις συνήθως απαιτούνται στο πλαίσιο της ανάπτυξης του τουριστικού τύπου.
- Η ικανοποιητική πρόσβαση στον τουριστικό τόπο και στην ευρύτερη περιοχή είναι απαραίτητη να προσελκύσει τις επιθυμητές τουριστικές αγορές. Επίσης ο λεπτομερής σχεδιασμός της περιοχής που περιβάλλει τον τουριστικό τόπο, ή ακόμα και της ευρύτερης περιοχής στην οποία βρίσκεται ο τουριστικός τόπος, είναι απαραίτητος για να καθοδηγήσει τη μελλοντική ανάπτυξη, αποτέλεσμα της ώθησης του τόπου για τουριστική ανάπτυξη.
- Ειδικές οργανωτικές δομές, με αποτελεσματική ηγεσία και ικανό τεχνικό προσωπικό, είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη και διαχείριση των

τουριστικών τόπων. Απαιτείται υψηλό επίπεδο συντονισμού μεταξύ των διαφορετικών φορέων που συμμετέχουν στην ανάπτυξη ενός τουριστικού προορισμού καθώς και μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού φορέα.

- Το μάρκετινγκ αποτελεί σημαντικό κομμάτι για τη προσέλκυση τουριστών καθώς και επενδυτών.
- Επαρκής χρηματοδότηση απαιτείται για τον τουριστικό τόπο, τη σχετιζόμενη περιφερειακή υποδομή, την απαιτούμενη ανωδομή και άλλες εγκαταστάσεις.
- Σχεδιασμός προσαρμοσμένος στα προβλήματα της κάθε περιοχής.

Υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία χαρακτηριστικών αλλά και προβλημάτων στις τουριστικές περιοχές. Στην καταγραφή των αντίστοιχων θεμάτων θα μπορούσε κανείς να συναντήσει τα ακόλουθα:

Μικρό νησί

Χαρακτηριστικά

- Μικρού μεγέθους μονάδες
- Επιλεκτικός τουρισμός
- Τουριστικά καταλύματα (συνήθως ενοικιαζόμενα δωμάτια) διάσπαρτα στον οικιστικό ιστό.
- Εξυπηρέτηση τουριστών σε συνδυασμό με τις εξυπηρετήσεις του οικισμού.

Προβλήματα

- Μέτριου επιπέδου τουριστικές εξυπηρετήσεις
- Έλλειψη βασικών υποδομών και εξυπηρετήσεων για τουρίστες και κατοίκους.
- Συχνά άναρχη διοίκηση και επέκταση του οικισμού
- Έλλειψη στις οργανωτικές ικανότητες τοπικής κοινωνίας

Θέματα σχεδιασμού

- Προσβάσεις - Μεταφορές — Διακίνηση τουριστών
- Έλεγχος τουριστικής ανάπτυξης και επέκτασης οικισμού
- Προστασία τοπίου και δομημένου περιβάλλοντος

- Περιβαλλοντική διαχείριση αποβλήτων

Παραλιακό θέρετρο

Χαρακτηριστικά

- Κυρίως μαζικός τουρισμός
- Μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες
- Περιοχές όπου υπάρχουν μόνο ξενοδοχειακές μονάδες
- Εξυπηρετήσεις ειδικού τύπου αναψυχής (π.χ. μαρίνες, aqua parks κ.λ.π.)
- Συχνά, απουσία τοπικών κοινωνιών υποδοχής
- Έντονη αστικοποίηση περιοχής από συναφείς λειτουργίες
- Έντονη αστικοποίηση περιοχής από συναφείς λειτουργίες (ενοικιαζόμενα διαμερίσματα, εστιατόρια κ.λ.π.)

Προβλήματα

- Κυκλοφοριακή συμφόρηση και στάθμευση — διακίνηση τουριστών
- Μονοτονία στις χρήσεις / δραστηριότητες
- Αστικοποίηση και οικιστική επέκταση κατά μήκος παραλίων
- Προβλήματα συνολικής περιβαλλοντικής διαχείρισης

Θέματα σχεδιασμού

- Οργάνωση των λειτουργιών (χρήσεις γης — κυκλοφορία)
- Εξασφάλιση κοινόχρηστων χώρων, ελεύθερων χώρων και προσβάσεων
- Έλεγχος της ανάπτυξης
- Διεύρυνση τουριστικού προϊόντος με παροχή ποικιλίας εξυπηρετήσεων
- Διασυνδέσεις της τουριστικής ανάπτυξης με τοπική ανάπτυξη

Χιονοδρομικό κέντρο

Χαρακτηριστικά

- Ειδικού τύπου τουρισμός επικεντρωμένος με μικρό φάσμα δραστηριοτήτων
- Μικρού μεγέθους μονάδες
- Ειδικές εξυπηρετήσεις

- Συχνά μικρού μεγέθους κοινωνίες υποδοχής και οικισμοί μικρής κλίμακας

Προβλήματα

Εποχιακές πιέσεις σε τοπικά δίκτυα και πόρους

- Πιθανά περιβαλλοντικά προβλήματα στα τοπικά οικοσυστήματα

- Προβλήματα διαχείρισης ροών επισκεπτών

- Μονοδιάστατη τουριστική ανάπτυξη

- Συχνά περιορισμένες οργανωτικές δυνατότητες σε τοπικό επίπεδο

Θέματα σχεδιασμού

- Διεύρυνση οικονομικής βάσης και διασύνδεση με τουριστική ανάπτυξη

- Οργάνωση εξυπηρετήσεων και ροών επισκεπτών

- Περιβαλλοντική διαχείριση ευρύτερης περιοχής

1.9.8 Διαδικασία τουριστικού σχεδιασμού

Ο σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης θα πρέπει να πραγματοποιείται σύμφωνα με μια συστηματική διαδικασία. Προκειμένου να είναι αποτελεσματικότητα. Η διαδικασία σχεδιασμού ποικίλλει ανάλογα με το είδος του σχεδιασμού και τις τοπικές συνθήκες, αλλά γενικά ακολουθεί τα παρακάτω βήματα:

- Προετοιμασία μελέτης
- Καθορισμός αναπτυξιακών στόχων
- Έρευνα και αξιολόγηση
- Ανάλυση και σύνθεση
- Πολιτικές και κατάρτιση σχεδίου

Ο σχεδιασμός για την τουριστική ανάπτυξη αντίστοιχα μπορεί να θεωρηθεί ότι ακολουθεί τα παρακάτω βήματα:

1. Προσδιορισμός στόχων και επιδιώξεων
2. Αναγνώριση του τουριστικού συστήματος (πόροι, αγορές, φορείς που μπλέκονται).
3. Διαμόρφωση εναλλακτικών λύσεων

4. Αξιολόγηση εναλλακτικών λύσεων
5. Επιλογή / εφαρμογή
6. Παρακολούθηση / αξιολόγηση

Για ορισμένα από τα παραπάνω βήματα — στάδια, είναι δυνατό να παρατηρηθούν τα ακόλουθα:

Οι στόχοι, σε μια ιδανική περίπτωση, θα πρέπει να υπακούουν στους ευρύτερους στόχους της τοπικής κοινωνίας που συνδέονται με την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική ευημερία και την προστασία του περιβάλλοντος. Το πώς εξυπηρετούνται αυτοί οι στόχοι και το πώς επιτυγχάνεται η σύνδεση με επί μέρους τομεακές επιδιώξεις, προκειμένου να πολλαπλασιαστούν τα οφέλη και να μειωθούν οι τυχόν απώλειες, θα πρέπει να διερευνηθεί προσεκτικά και να απαντηθεί. Στη διαδικασία που παρουσιάστηκε, οι στόχοι προσδιορίζονται στην αρχή και στη βάση του στρατηγικού σχεδιασμού.

Στο επόμενο στάδιο καλείται να απαντήσει κανείς στο ποια είναι τα στοιχεία του τουριστικού συστήματος, με την έννοια ποιους ανθρώπους προσελκύει, από ποιες περιοχές, με το ειδικότερο στόχο — ως προς τις επιλογές τους για αναψυχή — πόσο διάστημα διαμένουν, πώς μετακινούνται, ποιους πόρους, υπηρεσίες, κ.ά. τρία υποσυστήματα μπορούν να αναγνωριστούν:

- Πόροι (φυσικοί — κλίμα, υδάτινοι πόροι, χλωρίδα, πανίδα, δάση, κ.ά. πολιτιστικοί — ιστορικά κτίρια, μνημεία, ήθη και έθιμα, ανθρωπολογικοί πόροι κ.ά., ανθρώπινοι — εργατικό δυναμικό, ικανότητες διαχείρισης κ.ά., υποδομές — πηγές χρηματοδότησης, υποδομής, αεροδρόμια, λιμάνια, κ.ά.).
- Φορείς και οργανώσεις που παρέχουν προϊόντα και υπηρεσίες και αγορές, δηλαδή οι ίδιοι οι τουρίστες, καθώς είναι σκόπιμο να προσδιοριστεί το είδος του επισκέπτη, οι προσδοκίες του και κατ' επέκταση οι τρόποι που μπορεί τελικά να προσελκύσει. Συνήθως απαιτείται μια έρευνα αγοράς προκειμένου να προσδιοριστεί το είδος του επισκέπτη, τα στοιχεία που τον έλκουν και που χρησιμοποιεί, ο βαθμός ικανοποίησής του.

Μια ενδεικτική προσέγγιση στρατηγικού σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης είναι η ακόλουθη:

Πρώτο στάδιο

Ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης (χαρακτηριστικά), η οποία άλλωστε σχετίζεται με την εκτίμηση των θετικών και αρνητικών στοιχείων που επηρεάζουν τον τουρισμό στην περιοχή μελέτης.

Δεύτερο στάδιο

Επεξεργασία της πληροφορίας που προκύπτει με αξιολόγηση της σημασίας του τουρισμού από διαφορετικές οπτικές.

Αρχικά γίνεται μια εκτίμηση του τουρισμού σε σχέση με τις οικονομικές και κοινωνικές προτεραιότητες, καθώς και του βαθμού συμβολής του στην επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων. Παράλληλα, εκτιμώνται το επίπεδο στο οποίο ο τουρισμός υποστηρίζεται σε τοπικό επίπεδο, καθώς και τα αποτελέσματα εφαρμογής ενός σχεδίου. Είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη οι στόχοι και οι προσδοκίες της ίδιας της τουριστικής βιομηχανίας καθώς η ανάπτυξη θα προωθηθεί κατά κύριο λόγο από τις πρωτοβουλίες και τις δραστηριότητες του ιδιωτικού τομέα. Η εκτίμηση του τουρισμού μέσα από διαφορετικά επίπεδα θεώρησης διευκολύνει τον εντοπισμό των ευκαιριών αλλά και των δυσκολιών, που τελικά θα αποκαλύψουν κατά πόσο κρίνεται αναγκαία μια καινούρια τουριστική πολιτική ή κατά πόσο η υφιστάμενη αναπτυξιακή στρατηγική ή τα προγράμματα δράσης χρειάζεται να τροποποιηθούν.

Τρίτο στάδιο

Η τουριστική πολιτική προσδιορίζεται ως το πλέγμα των αποφάσεων που αφορούν στον τουρισμό τον οποίο, συνυφασμένο με την αναπτυξιακή πολιτική, καθορίζει τον προσανατολισμό του τομέα και τις ενέργειες δράσεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Η τουριστική πολιτική υποδεικνύει τις κατευθυντήριες γραμμές που καθορίζουν την ανάπτυξη του Τομέα, ενώ η αναπτυξιακή στρατηγική εισάγει τα μέσα με τα οποία η χρήση των πόρων συναντά τις υφιστάμενες ανάγκες. Τα στοιχεία που συνθέτουν την τουριστική πολιτική είναι:

- Η επαρκής ανταμοιβή των επενδυτών
- Η Ικανοποίηση του επισκέπτη και
- Η περιβαλλοντική προστασία

Η διαμόρφωση μιας τουριστικής πολιτικής προϋποθέτει τη διευκρίνιση των βασικών στόχων και τη διασφάλιση της συμβατότητας τους, ώστε η επίτευξη ενός στόχου να μην αναιρεί ή υποσκιάζει κάποιον άλλο.

Τέταρτο στάδιο

Διαμόρφωση της αναπτυξιακής στρατηγικής, όπου η προσοχή εστιάζεται στα μέσα με τα οποία οι διαθέσιμοι πόροι ανταποκρίνονται στους στόχους που έθεσε η τουριστική πολιτική. Αυτό επιβάλλει μια αναζήτηση του τρόπου εξισορρόπησης προσφοράς και ζήτησης και αξιολόγηση των τουριστικών πόρων και αγορών. Επιπλέον, δίνεται βαρύτητα στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων και αγορών καθώς και στους οικονομικούς, κοινωνικούς και τεχνολογικούς πόρους που χρειάζεται να κινητοποιηθούν. Υπό το πρίσμα των ορισθέντων στόχων, προτείνονται εναλλακτικές αναπτυξιακές στρατηγικές και οι μηχανισμοί που θα συμβάλλουν στην εφαρμογή τους, ώστε να διαμορφωθεί μια ολοκληρωμένη πρόταση με συγκεκριμένο αντικείμενο.

Πέμπτο στάδιο

Προετοιμασία εφαρμογής, όπου αναλύονται τα συγκεκριμένα προγράμματα δράσης σε πέντε πεδία: θεσμική οργάνωση, ανάπτυξη, προώθηση στην αγορά και προβολή, ανθρώπινο δυναμικό και χρηματοδότηση.

Η εμπειρία από την εφαρμογή του προγράμματος δράσης αξιοποιείται στην επανατροφοδότηση του αρχικού σταδίου, εισδύοντας στην ανάλυση της νέας υφιστάμενης ανάπτυξης. Ο σχεδιασμός του τουρισμού ανάγεται με τον τρόπο αυτό σε μια μακροχρόνια, ατέρμονη διαδικασία.

Ο σχεδιασμός δεν αφορά μόνο στη μελέτη της τοπικής κοινωνίας και δεν πρέπει να περιορίζεται σ' αυτά. Υπάρχουν μια σειρά από ευρύτερους παράγοντες (πολιτικές και θεσμικό πλαίσιο) που επιδρούν και οι οποίοι πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά το σχεδιασμό.

Το περιβάλλον είναι μια διάσταση καθοριστική, η οποία προφανώς εισέρχεται στο σύνολο των παραπάνω βημάτων και όχι μόνο σε ό,τι αφορά την καταγραφή των πόρων και την αξιολόγηση των επιπτώσεων, αλλά και τον προσδιορισμό των στόχων και την αξιολόγηση των επιπτώσεων, αλλά και τον προσδιορισμό των στόχων και επιδιώξεων, την παρακολούθηση κ.ά.

Κεφάλαιο 2

Τουρισμός: ένα μέσο ανάπτυξης από μια διεθνοποιημένη οπτική γωνία

2.1 Εισαγωγικά

Ο τουρισμός είναι, χωρίς αμφιβολία, ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα των μοντέρνων καιρών. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1900 όπου, ως μια κοινωνική δραστηριότητα, ήταν ευρέως περιορισμένος σε μια προνομιούχα μειοψηφία, η ευκαιρία συμμετοχής στον τουρισμό έγινε αυξητικά διαδεδομένη. Την ίδια στιγμή, οι διακρίσεις μεταξύ και των προορισμών του τουρισμού και των τρόπων του ταξιδιού ως δείκτες του status, έχουν γίνει λιγότερο καθορισμένοι, κι ο τουρισμός με λίγα λόγια, έχει γίνει αυξητικά εκδημοκρατισμένος. Τώρα «είναι υπεύθυνος για το μόνο μεγαλύτερο ειρηνικό κίνημα των ανθρώπων κατά μήκος των συνόρων στην ιστορία του κόσμου»²³, ένα διεθνές κίνημα ανθρώπων το οποίο, ανήλθε σε πάνω από 663 εκατομμύρια αφίξεις²⁴. Επιπλέον, αν ληφθούν υπόψη τα εγχώρια τουριστικά ταξίδια σε μια παγκόσμια βάση, αυτός ο αριθμός υπολογίζεται να είναι μεταξύ έξι και δέκα φορές υψηλότερος.

Αντανακλώντας αυτή τη δραματική αύξηση στο επίπεδο της συμμετοχής, η επονομαζόμενη «περιφέρεια αναψυχής» του τουρισμού έχει επίσης επεκταθεί σε μεγάλο βαθμό. Όχι μόνο υπάρχουν πιο μακρινά και εξωτικά μέρη που προσελκύουν τους αυξανόμενους αριθμούς των διεθνών τουριστών, αλλά επίσης μερικές χώρες δεν έχουν γίνει ακόμα τουριστικοί προορισμοί. Για παράδειγμα, το 1997 15.000 τουρίστες επισκέφτηκαν την Ανταρκτική χρησιμοποιώντας το σλόγκαν «Από το Ναβουχοδονόσορα στον Σαντάμ Χουσεΐν: 2240 χρόνια ειρήνης και ευημερίας». Ακόμα και το Ιράκ

²³ Lett, J. (1989) Epilogue to touristic studies in anthropological perspective. In V. Smith (ed.) *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* (2nd edn) (pp. 265—79). Philadelphia: University of Pennsylvania Press

²⁴ WTO (2000) http://www.world-tourism.org/pressrel/00_5_11I.htm

τώρα προωθεί τον εαυτό του ως ένα τουριστικό προορισμό. Ως απόδειξη αυτής της εμφάνισης του τουρισμού ως μια αληθινά παγκόσμια δραστηριότητα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός του Τουρισμού (WTO) πρόσφατα εξέδωσε ετήσιες τουριστικές στατιστικές για περίπου 200 έθνη.

Παρ'όλα αυτά, ο τουρισμός δεν είναι μόνο ένα κοινωνικό φαινόμενο, είναι και μια μεγάλη επιχείρηση. Σίγουρα, «η κινητικότητα, οι διακοπές και τα ταξίδια είναι κοινωνικές νίκες»²⁵, και η ικανότητα των αυξανόμενων αριθμών των ανθρώπων να απολαμβάνουν τις εμπειρίες που σχετίζονται με τα ταξίδια έχει εξαρτηθεί, από αναγκαιότητα, από τους πολλούς οργανισμούς και τις επιχειρήσεις οι οποίοι περιλαμβάνουν την «τουριστική βιομηχανία». Με άλλα λόγια, ο τουρισμός έχει εξελιχθεί σε μια δυνατή, παγκόσμια δύναμη. Ο διεθνής τουρισμός από μόνος του δημιούργησε πάνω από 453 δισεκατομμύρια δολάρια το 1998²⁶ ενώ, σύμφωνα με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδιού και Τουρισμού (WTTC), ο παγκόσμιος τουρισμός – συμπεριλαμβανομένου του εγχώριου – είναι μια βιομηχανία 3.5 τρισεκατομμυρίων δολαρίων, που είναι υπεύθυνη για το 11% του παγκοσμίου GDP και μιας παρόμοιας αναλογίας της παγκόσμιας απασχόλησης. Τέτοιοι αξιοσημείωτοι αριθμοί πρέπει, φυσικά, να χειρίζονται με κάποια επιφύλαξη, ενώ όπως παρατηρείται δεν είναι τόσο το μέγεθος αυτών των αριθμών που είναι τόσο εντυπωσιακό, αλλά το γεγονός ότι ο οποιοσδήποτε θα έπρεπε να γνωρίζει την αξία του τουρισμού, το επίπεδο της τουριστικής απαίτησης ή να είναι ικανός να επεξεργαστεί αυτούς τους αριθμούς. Παρ'όλα αυτά, δεν μπορεί να υπάρξει καμία αμφιβολία σχετικά με την οικονομική σημασία που έχει αναλάβει ο τουρισμός από άκρη σε άκρη στον κόσμο.

Λόγω της γρήγορης και συνεχόμενης αύξησης του και της συσχετιζόμενης πιθανής οικονομικής συνεισφοράς, δεν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι ο τουρισμός θεωρείται τόσο στην πράξη και όσο και στους ακαδημαϊκούς κύκλους ως ένα αποτελεσματικό μέσον για την επίτευξη της ανάπτυξης. Αυτό σημαίνει ότι και στις εκβιομηχανισμένες και στις μη βιομηχανοποιημένες αλλά και στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες του κόσμου, ο τουρισμός έχει γίνει «ένα σημαντικό και αναπόσπαστο στοιχείο των

²⁵ Krippendorf, J. (1986) Tourism in the system of industrial society. *Annals of Tourism Research* 13 (4), 517—32

²⁶ WTO (2000) On WWW at http://www.world-tourism.org/pressrel/00_5_111.htm

στρατηγικών ανάπτυξής τους»²⁷. Παρομοίως, στα πλαίσια της τουριστικής βιβλιογραφίας, η ανάπτυξη και η προώθηση του τουρισμού δικαιολογείται ευρέως στην βάση του καταλυτικού του ρόλου στην ευρύτερη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Παρ' όλα αυτά σχετικά λίγη προσοχή έχει δοθεί στην βιβλιογραφία, στους στόχους και στις διαδικασίες αυτής της «ανάπτυξης». Με άλλα λόγια, αν και έχει εκτελεστεί εκτεταμένη έρευνα σχετικά με τις θετικές και αρνητικές αναπτυξιακές συνέπειες του τουρισμού, αυτή η έρευνα έχει, με μερικές εξαιρέσεις, διαζευχθεί από τις διαδικασίες οι οποίες τις δημιούργησαν. Ως αποτέλεσμα, η ισχυριζόμενη συνεισφορά του τουρισμού στην ανάπτυξη είναι σιωπηρά αποδεκτή ενώ ένας αριθμός από θεμελιώδη ερωτήματα παραμένει αναπάντητος. Για παράδειγμα, τι είναι «ανάπτυξη»; Ποιοι είναι οι στόχοι και οι σκοποί της ανάπτυξης; Αντιπροσωπεύει ο τουρισμός ένα αποτελεσματικό ή ένα ρεαλιστικό μέσο για την επίτευξη της ανάπτυξης; Ποιες δυνάμεις συνεισφέρουν ή αντιμάχονται στην συνεισφορά του τουρισμού για την ανάπτυξη;

Ο στόχος αυτής της εργασίας είναι να απευθύνει αυτά τα ερωτήματα, ειδικότερα, με την καθιέρωση και την εξερεύνηση των συνδέσμων μεταξύ των διακριτικών και αλληλένδετων αρχών των τουριστικών μελετών και των μελετών της ανάπτυξης.

2.1.1 Τουρισμός και ανάπτυξη

Όπως προτάθηκε προηγουμένως, ο τουρισμός θεωρείται ευρέως ένα μέσο για την επίτευξη της ανάπτυξης σε περιοχές προορισμού. Πράγματι, η *raison d'être* του τουρισμού, η δικαιολογία για την προώθησή του σε κάθε τοποθεσία ή περιοχή στον εκβιομηχανισμένο ή λιγότερο αναπτυγμένο κόσμο, είναι η ισχυριζόμενη συνεισφορά του στην ανάπτυξη. Κατά μια έννοια, αυτός ο ρόλος του τουρισμού είναι επίσημα καθιερωμένος, επειδή όπως διακηρύσσει η WTO για τον Παγκόσμιο Τουρισμό:

Ο παγκόσμιος τουρισμός μπορεί να συνεισφέρει στην καθιέρωση μιας νέας διεθνούς οικονομικής τάξης η οποία θα βοηθήσει να εξαλειφθεί το ευρύ οικονομικό κενό μεταξύ των αναπτυγμένων και των αναπτυσσόμενων χωρών και να εξασφαλίσει την σταθερή επιτάχυνση

²⁷ Jenkins, C.L. (1991) Tourism development strategies. In L. Lickorish (ed.) *Developing Tourism Destinations* (pp. 61—77). Harlow: Longman

της οικονομικής και της κοινωνικής ανάπτυξης και προόδου, ειδικότερα στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Αντανακλώντας τον ευρύτερο αριθμό μελών και τους στόχους του οργανισμού, ο WTO επικεντρώνεται πρωταρχικά στην συνεισφορά του τουρισμού και στην ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών του κόσμου. Σε αυτό το πλαίσιο, ο τουρισμός θεωρείται όχι μόνο ως ένας καταλύτης για την ανάπτυξη αλλά επίσης και για την πολιτική και την οικονομική αλλαγή. Αυτό σημαίνει ότι ο διεθνής τουρισμός θεωρείται ως ένα μέσο για την επίτευξη μαζί και «της οικονομικής και της κοινωνικής ανάπτυξης και προόδου» και της ανακατανομής του πλούτου και της δύναμης η οποία είναι απαραίτητη για την επίτευξη τέτοιας ανάπτυξης. (Δεν είναι σύμπτωση ότι το 1974, τα Ηνωμένα Έθνη είχαν επίσης προτείνει την καθιέρωση μιας Νέας Διεθνούς Οικονομικής Τάξης με σκοπό να συστήσουν τις ανισοροπίες και τις ανισότητες μέσα στις υπάρχουσες διεθνείς οικονομικές και πολιτικές δομές). Αυτό αμέσως θέτει ερωτήματα σχετικά με την δομή, την ιδιοκτησία και τον έλεγχο του διεθνούς τουρισμού.

Το σημαντικό σημείο εδώ, παρ'όλα αυτά, είναι ότι η προσοχή περισσότερο συχνά επικεντρώνεται στον αναπτυξιακό ρόλο του τουρισμού στα λιγότερο αναπτυγμένα, περιφερειακά έθνη. Σίγουρα, πολλές τέτοιες χώρες θεωρούν ότι ο τουρισμός είναι ένα ζωτικό συστατικό στα γενικότερα σχέδια ανάπτυξης και στις στρατηγικές τους²⁸ και όπως σχολιάζει ο Roche²⁹, «η ανάπτυξη του τουρισμού έχει θεωρηθεί ως μέσον και ως σύμβολο τουλάχιστον για τη δυτικοποίηση, αλλά επίσης, ως μέσο της προόδου και του εκμοντερνισμού. Αυτή ήταν ειδικότερα η περίπτωση στις Τριτοκοσμικές χώρες». Δεν μας κάνει εντύπωση ότι αρκετή από την βιβλιογραφία της τουριστικής ανάπτυξης έχει παρόμοιο επίκεντρο, με πολλά κείμενα και άρθρα σαφώς να συστήνουν την τουριστική ανάπτυξη στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.

Όμως, η πιθανότητα του τουρισμού να συνεισφέρει στην ανάπτυξη στις μοντέρνες, εκβιομηχανισμένες χώρες είναι επίσης ευρέως αναγνωρισμένη, με τον τουρισμό να παίζει ένα αυξητικά σημαντικό ρόλο στις περισσότερες, αλλά

²⁸ Dieke, P. (1989) Fundamentals of tourism development: A Third World perspective. Hospitality Education and Research Journal 13, 7—22

²⁹ Roche, M. (1992) Mega-events and micro-modernisation: On the sociology of new urban tourism. British Journal of Sociology 43 (4), 563—600.

όχι σε όλες.. Στην δυτική Ευρώπη, για παράδειγμα, υπήρξαν για καιρό στοιχεία της εθνικής κυβερνητικής υποστήριξης του τουριστικού τομέα, που σε ορισμένες περιπτώσεις χρονολογούνται πίσω στο 1920 και 1930 και περισσότερο πρόσφατα, ο τουρισμός – μαζί με κάποιες άλλες εκλεκτές δραστηριότητες όπως οι οικονομικές υπηρεσίες και οι τηλεπικοινωνίες – έχει γίνει ένα βασικό στοιχείο των οικονομικών στρατηγικών. Συγκεκριμένα, ο τουρισμός έχει γίνει ένα προτιμητέο μέσον για την σύσταση των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι περιφερειακές αγροτικές περιοχές³⁰ ενώ ακόμα πολλές είναι οι αστικές περιοχές που έχουν προτιμήσει τον τουρισμό ως ένα μέσο για να μετριάσουν τα προβλήματα της βιομηχανικής παρακμής. Πράγματι, η υποστήριξη της κυβέρνησης για την ανάπτυξη που συσχετίζεται με τον τουρισμό είναι καταφανής στα θέματα που συσχετίζονται με τον τουρισμό ή την αναπαραγωγή. Για παράδειγμα, μια μέθοδος για την δαπάνη των δομικών κεφαλαίων της Ε.Ε. για την αγροτική αναπαραγωγή στην Ευρώπη είναι μέσω του προγράμματος LEADER (Liaisons Entre Actions pour la Development des Economies Rurales). Από τα 217 projects υπό το αυθεντικό σχέδιο LEADER, ο τουρισμός ήταν το κυρίαρχο πρόγραμμα. Έτσι, καθώς ο τουρισμός είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο, έτσι επίσης είναι η αναπτυξιακή του συνεισφορά εφαρμόσιμη σε παγκόσμια βάση. Αυτό που ποικίλει είναι απλά το συναφές νόημα ή ο ορισμός της ανάπτυξης ή οι επιθυμητές εκβάσεις της τουριστικής ανάπτυξης.

Επομένως, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τι εννοείται με τον όρο «ανάπτυξη» και το πως η σημασία της μπορεί να ποικίλει ανάλογα με τα διάφορα περιβάλλοντα. Πρώτα, παρ'όλα αυτά, είναι απαραίτητο να αναθεωρήσουμε τους λόγους για τους οποίους ο τουρισμός, σε αντίθεση με τις άλλες βιομηχανίες ή τους οικονομικούς τομείς, θεωρείται ως ένα ελκυστικό μέσον για την ανάπτυξη.

2.1.2 Γιατί τουρισμό;

Από άκρη σε άκρη στον κόσμο, ο πιο εξαναγκαστικός λόγος για το κυνήγι του τουρισμού σαν μια αναπτυξιακή στρατηγική είναι η ισχυριζόμενη θετική του

³⁰ Cavaco, C. (1995a) Rural tourism: The creation of new tourist spaces. In A. Montanan and A. Williams (eds) *European Tourism: Regions, Spaces and Restructuring* (pp. 129—49). Chichester: John Wiley and Sons; Hoggart, K., Buller, H. and Black, R. (1995) *Rural Europe: Identity and Change*. London: Arnold

συνεισφορά στην τοπική ή εθνική οικονομία. Διεθνώς, ο τουρισμός αντιπροσωπεύει μια σημαντική πηγή για κέρδη ξένου συναλλάγματος. Πράγματι, έχει προταθεί ότι η πιθανή συνεισφορά στην ισορροπία των αμοιβών είναι ο βασικός λόγος του γιατί οι κυβερνήσεις οι οποίες υποστηρίζουν την τουριστική ανάπτυξη³¹. Για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, ο τουρισμός έχει γίνει μια από τις βασικές πηγές κέρδους ξένου συναλλάγματος ενώ στις αναπτυγμένες χώρες τα κέρδη από τον διεθνή τουρισμό μπορούν να αποτελέσουν σημαντική συνεισφορά στην ισορροπία των αμοιβών και στους υπολογισμούς των ταξιδιών. Για παράδειγμα, το 1998 οι αποδείξεις του Ηνωμένου Βασιλείου ανήλθαν στα 12.7 δισεκατομμύρια λίρες. Ενώ αυτό αντιπροσώπευε μόνο το 4.6% των συνολικών εξαγωγών, αντιστάθμισε περίπου το 65% των 19.5 δισεκατομμυρίων που ξοδεύτηκαν από τους κατοίκους του Ηνωμένου Βασιλείου σε υπερατλαντικά ταξίδια εκείνο το έτος³².

Ο τουρισμός, επίσης, θεωρείται πως είναι μια αποτελεσματική πηγή εισοδήματος και απασχόλησης. Αναφορά έχει ήδη γίνει στην παγκόσμια συνεισφορά του τουρισμού στην απασχόληση για πολλές χώρες ή για περιοχές προορισμού, ο τουρισμός είναι η βασική πηγή εισοδήματος και απασχόλησης για τις τοπικές κοινότητες. Στην Κύπρο, για παράδειγμα, περίπου το 25% του εργατικού δυναμικού απασχολείται άμεσα και έμμεσα στον τουρισμό. Είναι επίσης ένας από τους λόγους του γιατί ο τουρισμός προτιμάται συχνά ως μια νέα δραστηριότητα ή σαν μια δραστηριότητα αντικατάστασης σε περιοχές όπου οι παραδοσιακές βιομηχανίες έχουν πέσει σε παρακμή.

Τα οικονομικά πλεονεκτήματα (και κόστη) του τουρισμού συζητούνται σε βάθος στην βιβλιογραφία, καθώς και οι περιβαλλοντολογικές και κοινωνικοπολιτικές επιπτώσεις του τουρισμού. Το βασικό σημείο εδώ, όμως, είναι ότι τα ευρέως αναφερόμενα οφέλη και κόστη του τουρισμού, είτε είναι οικονομικά, είτε είναι περιβαλλοντολογικά ή κοινωνικοπολιτισμικά, είναι απλά αυτά. Είναι οι μετρήσιμες ή οι ορατές συνέπειες της ανάπτυξης του τουρισμού σε κάθε συγκεκριμένη περιοχή και, κατά μια απλουστευμένη έννοια, ο τουρισμός θεωρείται να είναι «επιτυχής» από τη στιγμή που τα οφέλη που αυξάνονται από την ανάπτυξή του δεν ζυγίζουν λιγότερο από τα κόστη ή από

³¹ Oppermann, M. and Chon, K. (1997) *Tourism in Developing Countries*. London: International Thomson Business Press: 109

³² British Tourist Authority (BTA) (2000) *Tourism Intelligence Quarterly* 21 (3). London: BTA

τις αρνητικές επιπτώσεις του. Αυτό που δεν παρέχουν είναι η δικαιολόγηση ή ο λόγος για την επιλογή του τουρισμού, αντί για κάθε άλλη βιομηχανία ή οικονομική δραστηριότητα, σαν μια διαδρομή προς την ανάπτυξη.

Από ένα ίσως κυνικό σημείο θεώρησης, η απάντηση μπορεί να έγκειται στο γεγονός ότι, συχνά, δεν υπάρχει κάποια άλλη επιλογή. Για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, με ένα περιορισμένο βιομηχανικό τομέα, με μερικούς φυσικούς πόρους με μια εξάρτηση στον διεθνή στόχο, ο τουρισμός μπορεί να αντιπροσωπεύει το μόνο ρεαλιστικό μέσον για την απόκτηση του πολύ απαραίτητου ξένου συναλλάγματος, δημιουργώντας απασχόληση και προσελκύοντας υπερατλαντική επένδυση. Σίγουρα αυτή είναι η περίπτωση στην Γκαμπία, μια από τις μικρότερες και φτωχότερες χώρες στην Αφρική. Με ένα εκτιμώμενο μέσο ετήσιο κατά κεφαλήν εισόδημα της τάξης των 260\$ στον πληθυσμό του ενός εκατομμυρίου, η Γκαμπία έχει έλλειψη σε κάθε φυσικό ή ορυκτό πλούτο και η οικονομία της βασίζεται ευρέως στην παραγωγή, στην επεξεργασία και στην εξαγωγή των groundnuts. Ως αποτέλεσμα, η χώρα παραμένει υψηλώς εξαρτημένη στον διεθνή στόχο. Παρ'όλα αυτά, με τις ωραίες τις ατλαντικές παραλίες και τη μη διακοπτόμενη λιακάδα της κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών, η Γκαμπία ήταν ικανή, από το μέσο της δεκαετίας του '60, να επωφεληθεί από την τουριστική αγορά του χειμωνιάτικου ήλιου. Ο τουρισμός τώρα αντιπροσωπεύει σχεδόν το 11% του GDP και παρέχει περίπου 700 επαγγέλματα άμεσα και έμμεσα³³. Παρ'όλα αυτά, λόγω του εκτεταμένου οικογενειακού συστήματος που επικρατεί στην Αφρική, μέχρι και 10 άτομα από την Γκαμπία υποστηρίζονται από ένα επάγγελμα. Την ίδια στιγμή, τα τοπικά σχολεία, οι οργανισμοί δωρεών και οι περιβαλλοντολογικές εργασίες εξαρτώνται κατά πολύ από το εισόδημα που προέρχεται άμεσα από τους τουρίστες ενώ, από την απουσία των προγραμματισμένων υπηρεσιών, τακτικές charter πτήσεις στην βόρεια Ευρώπη παρέχουν τις απαραίτητες επικοινωνίες και τις υπηρεσίες της μεταφοράς. Έτσι, παρά την ευαισθησία του τουριστικού τομέα στην Γκαμπία, όπως αποδείχτηκε από την κατάρρευση της βιομηχανίας που ακολούθησε το στρατιωτικό πραξικόπημα το 1994, η χώρα δεν είχε άλλη ρεαλιστική επιλογή από το να αναπτύξει τον τουρισμό και αυτός τώρα αποτελεί μια σημαντική συνεισφορά στην οικονομία της Γκαμπία.

³³ Dieke, P. (1993a) Tourism and development policy in the Gambia. *Annals of Tourism Research* 20 (3), 423—49

Περισσότερο θετικά, όμως, ένας αριθμός από λόγους μπορούν να προταθούν για να εξηγηθεί η έλξη του τουρισμού ως μια επιλογή για την ανάπτυξη³⁴.

2.1.3 Ο τουρισμός είναι μια βιομηχανία ανάπτυξης

Από το 1950, όπου καταγράφηκαν μόνο πάνω από 25 εκατομμύρια διεθνών αφίξεων τουριστών, ο διεθνής τουρισμός έχει εκθέσει επίμονη και αξιοσημείωτη ανάπτυξη. Πράγματι, μεταξύ του 1950 και 1998, οι διεθνείς αφίξεις τουριστών αυξήθηκαν κατά παράγοντα του 25, με τις εισπράξεις από τον διεθνή τουρισμό να αυξάνονται κατά ένα παρόμοιο ποσό.

Το ποσό της ανάπτυξης στις αφίξεις σταθερά μειώνεται. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 ο μέσος όρος της ετήσιας ανάπτυξης στις παγκόσμιες τουριστικές αφίξεις ήταν 4%, ο χαμηλότερος στη δεκαετία του '50. Παρ'όλα αυτά, οι προβλέψεις υποθέτουν ότι ο διεθνής τουρισμός θα συνεχίσει να αναπτύσσεται, με τις αφίξεις και τις εισπράξεις να προβλέπεται ότι θα φτάσουν το 1.6 δισεκατομμύριο και τα 2 τρισεκατομμύρια δολάρια σχετικώς μέχρι το 2020³⁵. Έτσι, με μια πρώτη ματιά, ο τουρισμός ως ένας οικονομικός τομέας έχει εκθέσει υγιή ανάπτυξη και, επομένως, θεωρείται ως μια ελκυστική και ασφαλής επιλογή ανάπτυξης.

Πίνακας: Διεθνείς τουριστικές αφίξεις και εισπράξεις, 1950-98

Έτος	Αφίξεις ('00)	Εισπράξεις (\$mn)	έτος	Αφίξεις ('00)	Εισπράξεις (\$mn)
1950	25,282	2,100	1991	463,951	277,568
1960	69,320	6,867	1992	503,356	315,103
1965	112,863	11,604	1993	519,045	324,090
1970	165,787	17,900	1994	550,471	353,998
1975	222,290	40,702	1995	565,495	405,110
1980	285,997	105,320	1996	596,524	435,594
1985	327,188	118,084	1997	610,763	435,981
1990	458,229	268,928	1998	625,236	444,741

Πηγή: Εφαρμοσμένη από WTO (1999a) Yearbook of Tourism Statistics, I (51st edn).

Madrid: World Tourism Organization

³⁴ Jenkins, C.L. (1980b) Tourism policies in developing countries: A critique. International Journal of Tourism Management 1 (1), 22—9

³⁵ WTO (1998a) Tourism 2020 Vision — Influences, Directional Flows and Key Trends. Madrid: World Tourism Organization

Παρ'όλα αυτά, οι γενικότεροι παγκόσμιοι αριθμοί καλύπτουν δυο σημαντικούς παράγοντες. Πρώτον, αν και ο διεθνής τουρισμός μπορεί να ισχυριστεί ότι είναι ένας τομέας ανάπτυξης, συγκεκριμένες περιόδους έχουν μαρτυρήσει χαμηλή ή ακόμα και αρνητική ανάπτυξη. Η κρίση ΟΡΕC κατά το μέσο της δεκαετίας του '70, η παγκόσμια εκχώρηση στις αρχές του '80 και η διαμάχη στον Κόλπο το 1991 όλα κατέληξαν σε ελαττωμένους αριθμούς ανάπτυξης και, για μερικές χώρες, σε μια πραγματική πτώση στις αφίξεις. Για παράδειγμα, παρόλο που οι διεθνείς αφίξεις σε όλο τον κόσμο το 1991 αυξήθηκαν κατά 1.25%, η Κύπρος, σαν ένα αποτέλεσμα της εγγύτητας στη Μέση Ανατολή, έζησε μια πτώση του 11.3% στους αριθμούς των αφίξεων της εκείνο το έτος³⁶. Έτσι, είναι υψηλώς επιδεκτική σε εξωτερικές επιρροές οι οποίες, σίγουρα βραχυπρόθεσμα, μπορούν να έχουν μια σημαντική επίπτωση σε ένα επίπεδο προορισμού στην οικονομική αναπτυξιακή συνεισφορά του τουρισμού.

Πίνακας: Ποσά τουριστικών αφίξεων και εισπράξεων, 1950-98

Δεκαετία	Αφίξεις (μέσος όρος ετήσιας αύξησης %)	Εισπράξεις (μέσος όρος ετήσιας αύξησης %)
1950-1960	10.6	12.60
1960-1970	9.10	10.10
1970-1980	5.60	19.40
1980-1990	4.80	9.80
1990-1998	4.00	6.50

Πηγή: Εφαρμοσμένη από WTO (1999a) Yearbook of Tourism Statistics, I (51st edn).
Madrid: World Tourism Organization

Δεύτερον, όπως υποδεικνύεται από τους ειδήμονες, παγκόσμια ανάπτυξη στον τουρισμό δεν σημαίνει ότι «ο παγκόσμιος μαζικός τουρισμός έχει τώρα φτάσει στο υψηλότερο σημείο του και ότι οι πληθυσμοί των χωρών παραδίνονται στον στροβιλισμό του διεθνούς ταξιδιού». Παρά την ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού μέσα σε συγκεκριμένες περιοχές, και συγκεκριμένα στην περιοχή της Ανατολικής Ασίας και του Ειρηνικού (EAP), οι εισροές του διεθνούς τουρισμού παραμένουν υψηλώς πολοποιημένες και χωροθετημένες. Αυτό γιατί ο διεθνής τουρισμός είναι ακόμα ευρέως κυριαρχούμενος από τον εκβιομηχανισμένο κόσμο, με τις βασικές τουριστικές ροές να κατέχουν

³⁶ Τουριστικός Οργανισμός Κύπρου, 1992

πρωταρχικό ρόλο μεταξύ των αναπτυγμένων εθνών και, σε ένα μικρότερο όριο, από τις αναπτυγμένες στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Πράγματι, παρά την εμφάνιση των νέων αυξητικά δημοφιλών προορισμών, όπως η Κίνα, η Πολωνία και η Ταϊλάνδη, τα οικονομικά πλεονεκτήματα του τουρισμού παραμένουν υψηλώς πολυπονημένα, με τις συναλλαγές χρημάτων που δημιουργούνται από τον τουρισμό να κινούνται μεταξύ ενός συνδυασμού από εκβιομηχανισμένες και νέο-εκβιομηχανισμένες χώρες. Για παράδειγμα, οι αναπτυσσόμενες χώρες ως σύνολο, εξέλαβαν μόνο 30.5% των διεθνών τουριστικών εισπράξεων το 1997, ενώ οι εκβιομηχανισμένες χώρες ήταν υπεύθυνες για το 63.8%. Την ίδια στιγμή, οι μεγαλύτερες διεθνείς κινήσεις των τουριστών εμφανίζονται μέσα σε καλά καθορισμένες περιοχές, και συγκεκριμένα στην Ευρώπη. Άλλες σημαντικές περιοχές συμπεριλαμβάνουν την Βόρεια Αμερική, με σημαντικές ροές μεταξύ του Καναδά, των Η.Π.Α και την Καραϊβική.

Πίνακας: Ποσοστό μεριδίου των διεθνών τουριστικών αφίξεων ανά περιοχή 1960-95

Χρονολογία		Αμερική	Ευρώπη	Μέση Ανατολή	Βόρεια Ασία
1960	1.1	24.1	72.6	0.9	0.3
1970	1.5	25.5	68.2	1.1	0.6
1980	2.6	21.6	65.6	2.1	0.8
1990	3.3	20.6	62.1	1.7	0.7
1991	3.4	20.9	61.5	1.5	0.7
1992	3.5	20.6	60.9	1.7	0.7
1993	3.6	20.3	60.1	1.7	0.7
1994	3.4	20.0	60.2	1.6	0.7
1995	3.4	19.6	59.7	2.4	0.8

Πηγή: WTO (1997) Yearbook of Tourism Statistics 1996 (49th edn). Madrid: WTO

Ως αποτέλεσμα, ο διεθνής τουρισμός συνεισφέρει περισσότερο, κατά μια οικονομική έννοια, σε αυτές τις χώρες ή τις περιοχές οι οποίες απαιτούν το ελάχιστο. Πράγματι, παρά την αυξανόμενη δημοφιλότητα των μακρό-τραβηγμένων ταξιδιών, το μερίδιο των αναπτυσσόμενων χωρών για τις τουριστικές αφίξεις του κόσμου αυξήθηκε μόνο κατά 2.2% μεταξύ του 1990 και 1997, αυξάνοντας από 28.4% σε 30.6% των συνολικών αφίξεων.

Παρ'όλα αυτά, οι σημαντικές τουριστικές ροές μέσα στον αναπτυγμένο κόσμο είναι επίσης αποδεικτικό στοιχείο της πιθανής συνεισφοράς στην

ανάπτυξη των εκβιομηχανισμένων χωρών και συγκεκριμένα στις φτωχότερες αστικές περιοχές ή στις περιφερειακές αγροτικές περιοχές. Στην Ιρλανδία, για παράδειγμα, η κυβέρνηση καθιέρωσε το «Πρόγραμμα για την Εθνική Ανάκτηση» το 1987, ο στόχος του οποίου ήταν να δημιουργήσει 25.000 επαγγέλματα και να προσελκύσει 500 εκατομμύρια ιρλανδέζικου νομίσματος στις τουριστικές δαπάνες μέσω της διπλασίας του αριθμού των υπερατλαντικών αφίξεων σε μια περίοδο πέντε ετών³⁷. Η επιτυχία αυτής της πολιτικής οδήγησε σε μια περαιτέρω αναπτυξιακή πολιτική για την περίοδο 1994-99, κατά την οποία άλλα 35.000 επαγγέλματα αναμένονταν να δημιουργηθούν.

2.1.4 Ο τουρισμός ανακατανέμει τον πλούτο

Τόσο σε διεθνές όσο και σε εγχώριο επίπεδο, ο τουρισμός θεωρείται ένα αποτελεσματικό μέσον για την μεταφορά του πλούτου και της επένδυσης από τις πλουσιότερες, αναπτυγμένες χώρες ή περιοχές σε λιγότερο αναπτυγμένες, φτωχότερες περιοχές. Αυτή η ανακατανομή του πλούτου εμφανίζεται, θεωρητικά, ως αποτέλεσμα τόσο των τουριστικών δαπανών στις περιοχές προορισμού όσο και της επένδυσης από τις πλουσιότερες χώρες που δημιουργούν τουρίστες στις τουριστικές δραστηριότητες. Στην επόμενη περίπτωση, οι αναπτυγμένες χώρες υποστηρίζουν, κατά βάση, την οικονομική αύξηση και την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών επενδύοντας στον τουρισμό. Παρ'όλα αυτά, έχει αναγνωριστεί εδώ και καιρό ότι η σχέση των τουριστικών εξόδων ποικίλει σημαντικά από τον ένα προορισμό στον άλλο, ενώ η υπερατλαντική επένδυση στις τουριστικές ανέσεις πιο συχνά μπορεί να οδηγήσει στην εκμετάλλευση και στην εξάρτηση.

2.1.5 Όχι εμπορικά εμπόδια στον τουρισμό

Σε αντίθεση με άλλες μορφές του διεθνούς εμπορίου, ο τουρισμός δεν υποφέρει από την επιβολή των εμπορικών εμποδίων, όπως η βεβαρημένη φορολογία. Με άλλα λόγια, ενώ πολλές χώρες ή εμπορικές ομάδες, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση,

³⁷ Hannigan, K. (1994) National policy, European structural funds and sustainable tourism: The case of Ireland. *Journal of Sustainable Tourism* 2 (4), 179—92; Hurley, A., Archer, B. and Fletcher, J. (1994) The economic impact of European Community grants for tourism in the Republic of Ireland. *Tourism Management* 15 (3), 203—11

τοποθετούν περιορισμούς στις εισαγωγές για να προστατέψουν τις εγχώριες αγορές τους, οι ισχυρές χώρες που δημιουργούν τουρισμό δεν επιβάλλουν περιορισμούς στα δικαιώματα των πολιτών τους να κάνουν υπερατλαντικά ταξίδια, στο πού θα πάνε και στο πόσα θα ξοδέψουν. Μια αξιοσημείωτη αναίρεση είναι η «απαγόρευση» στους αμερικάνους πολίτες που πετάνε απευθείας από τις Η.Π.Α στην Κούβα, ενώ νομισματικοί περιορισμοί μπορεί να περιορίσουν τα διεθνή ταξίδια από συγκεκριμένες, λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Για το μεγαλύτερο μέρος, παρ'όλα αυτά, οι χώρες προορισμού έχουν ελεύθερη και ίση πρόσβαση στην διεθνή τουριστική αγορά, αποτελώντας «μια ευκαιρία εξαγωγής ελεύθερη από τους ασυνήθιστους εμπορικούς περιορισμούς»³⁸. Αυτή η θέση είναι πιθανόν να ενδυναμωθεί από την περίληψη του τουρισμού στην Γενική Συμφωνία του Εμπορίου στις Υπηρεσίες (GATS), η οποία έγινε λειτουργική τον Ιανουάριο του 1995.

Θεωρητικά, οι προορισμοί μπορούν να προσελκύσουν όσους τουρίστες επιθυμούν και από όπου επιθυμούν, αν και η έλλειψη των εμπορικών εμποδίων δεν απομακρύνει, φυσικά, τον διεθνή ανταγωνισμό. Την ίδια στιγμή, η δομή και ο έλεγχος των διεθνών ταξιδιών της βιομηχανίας του τουρισμού περιορίζει την ικανότητα των προορισμών να επωφεληθούν από αυτή την ελεύθερη αγορά. Για παράδειγμα, η ανάπτυξη του τουρισμού στο Νεπαλ έχει υποφέρει ακολουθώντας την απόφαση της Lufthansa, λόγω της αρνητικής ικανότητας κέρδους στην διαδρομή, ώστε να διακοπούν οι πτήσεις στο Κατμαντού από τον Μάη του 1997, περιορίζοντας έτσι την απαίτηση από τις αγορές-κλειδιά του Νεπάλ³⁹. Επιπροσθέτως, αν και η περίληψη του τουρισμού στην GATS υποστηρίζεται ευρέως⁴⁰, σε μερικά τρίμηνα είναι επίφοβο ότι θα οδηγήσει απλά σε μεγαλύτερο έλεγχο της τουριστικής βιομηχανίας σε περιοχές προορισμού από υπερατλαντικές, πολυεθνικές συνεργασίες.

2.1.6 Ο τουρισμός χρησιμοποιεί φυσική, «ελεύθερη» υποδομή

Η έλξη των τουριστών πολλών χωρών ή περιοχών έγκειται στους φυσικούς πόρους – τη θάλασσα, τις παραλίες, το κλίμα, και ούτω καθεξής. Αυτό προϋποθέτει ότι η ανάπτυξη του τουρισμού και η συνεπακόλουθη οικονομική

³⁸ Jenkins, C.L. (1991) Development strategies. In L.J. Lickorish, A. Jefferson, J. Bodlender and C.L. Jenkins (eds) *Developing Tourism Destinations* (pp. 59—118). London: Longman

³⁹ Cockerell, N. (1997) Nepal. *International Tourism Reports* 1, 40—57

⁴⁰ WTO (1995) *GATS: Implications for Tourism*. Madrid: World Tourism Organisation

του συνεισφορά βασίζεται πάνω στους φυσικούς πόρους οι οποίοι είναι ελεύθεροι ή ανήκουν στην χώρα, επειδή δεν χρειάζεται να κατασκευαστούν ή να δημιουργηθούν, και αυτή «η οικονομική αξία μπορεί να παραχθεί από πόρους οι οποίοι έχουν μεταβιβαστεί από τις προηγούμενες γενιές και μπορεί να έχουν περιορισμένη ή καμία άλλη εναλλακτική χρήση»⁴¹. Ακόμα, οι ιστορικές τοποθεσίες και τα θέλγητρα τα οποία από προηγούμενες γενιές μπορεί να θεωρηθούν ότι είναι ελεύθερα, αν και επιβαρύνονται με κάποιο κόστος για την προστασία, τη διατήρηση και τη διαχείριση όλων των τουριστικών θέρετρων και των πόρων, είτε είναι φυσικά είτε κατασκευασμένα από τον άνθρωπο. Το σημαντικό σημείο είναι το ότι, στο πλαίσιο του τουρισμού ως μια προτιμητέα επιλογή ανάπτυξης, οι βασικοί πόροι ήδη υπάρχουν και επομένως ο τουρισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει χαμηλά έξοδα «αρχής».

2.1.7 Τομείς που επωφελούνται από τον τουρισμό

Λόγω του γεγονότος ότι οι τουρίστες απαιτούν μια ποικιλία αγαθών στον προορισμό, συμπεριλαμβανομένης της φιλοξενίας, του φαγητού και του ποτού, της διασκέδασης, των τοπικών υπηρεσιών μεταφοράς των αναμνηστικών, και ούτω καθεξής, ο τουρισμός προσφέρει, κατά βάση, περισσότερες ευκαιρίες για την ανάπτυξη και άλλων τομέων. Τέτοιες ευκαιρίες συμπεριλαμβάνουν και τους άμεσους συνδέσμους, όπως η επέκταση της τοπικής γεωργικής βιομηχανίας ώστε να παρέχει φαγητό στα τοπικά ξενοδοχεία και στα εστιατόρια⁴², και τους έμμεσους συνδέσμους, για παράδειγμα, με τη βιομηχανία της κατασκευής. Ξανά, παρ'όλα αυτά, η αισιοδοξία για αυτήν την αναπτυξιακή συνεισφορά του τουρισμού πρέπει να συγκριθεί από το γεγονός ότι δεν είναι εφικτό όλοι οι προορισμοί να είναι ικανοί να επωφεληθούν από αυτές τις ευκαιρίες αυτών των συνδέσμων. Αυτό εξηγείται γιατί μια ποικιλία παραγόντων, όπως η διαφοροποίηση και η ωριμότητα της τοπικής οικονομίας, η ικανότητα διάθεσης των επενδυτικών κεφαλαίων ή ο τύπος της τουριστικής ανάπτυξης, μπορεί να περιορίζουν το όριο αυτών των συνδέσμων. Για παράδειγμα, αναφορικά με την

⁴¹ Jenkins, C.L. (1991) Development strategies. In L.J. Lickorish, A. Jefferson, J. Bodlender and C.L. Jenkins (eds) *Developing Tourism Destinations* (pp. 59—118). London: Longman

⁴² Telfer, D.J. (1996b) Food purchases in a five-star hotel: A case study of the Aquila Prambanan Hotel, Yogyakarta, Indonesia. *Tourism Economics, The Business and Finance of Tourism and Recreation* 2 (4), 321—38

υπόθεση της Γκαμπία, τα οικονομικά οφέλη που προήλθαν από τον τουρισμό περιορίζονται κατά πολύ από το γεγονός, ως αποτέλεσμα της φτωχής ποιότητας και της έλλειψης των αποθεμάτων, ότι η πλειοψηφία των τουριστικών ξενοδοχείων καλύπτει κατ' ουσίαν όλες τις απαιτήσεις τους εισάγοντας φαγητό, ποτό, καθώς και έπιπλα και εξαρτήματα για τα ξενοδοχεία.

Μια ποικιλία από άλλους, δευτερεύοντες λόγους μπορεί επίσης να προταθούν για την δημοφιλότητα του τουρισμού σαν μια επιλογή ανάπτυξης. Αυτοί συμπεριλαμβάνουν τα γεγονότα ότι η ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να οδηγήσει σε βελτιώσεις στις υποδομές και στην παροχή ανέσεων που επωφελούν τις τοπικές κοινότητες καθώς και τους τουρίστες, ότι ο τουρισμός συχνά παρέχει την δικαιολόγηση για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω, για παράδειγμα, του σχεδιασμού των εθνικών πάρκων. Είναι γεγονός ακόμα ότι ο τουρισμός μπορεί να ενθαρρύνει την αναζωογόνηση των παραδοσιακών τεχνών και πρακτικών. Όλοι μαζί, μαζί με τους βασικούς λόγους που περιγράφηκαν εδώ, εξηγούν το γιατί κάθε χώρα στον κόσμο έχει, σε ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, αναπτύξει την τουριστική βιομηχανία.

2.1.8 Η συνεισφορά της τουριστικής ανάπτυξης

Ο βαθμός στον οποίο ο τουρισμός συνεισφέρει στην εθνική ή στην τοπική οικονομία ή περισσότερο, στην ανάπτυξη, διαφέρει σύμφωνα με μια ποικιλία παραγόντων. Παρ' όλα αυτά, σαν γενικός κανόνας, είναι πιθανό ότι η μεγαλύτερη εξάρτηση θα τοποθετηθεί στον τουρισμό στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες από ότι στις εκβιομηχανισμένες χώρες. Σίγουρα, σε πολλά μικρότερα, λιγότερο αναπτυγμένα έθνη με υψηλώς περιορισμένες βάσεις πόρων, συγκεκριμένα σε μικρό-κράτη νησιών, ο τουρισμός έχει γίνει ο κυρίαρχος οικονομικός τομέας, από τα νησιά της Καραϊβικής, οι Σεϋχέλλες και οι Μαλδίβες ως τα νησιά του Ινδικού Ωκεανού και τα νησιά του νότιου Ειρηνικού ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία. Παρ' όλα αυτά, η σημασία ή η κλίμακα της τουριστικής βιομηχανίας δεν σχετίζεται πάντα με το επίπεδο ανάπτυξης μιας χώρας. Για παράδειγμα, σε μερικές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως η Ινδία και το Περού, ο τουρισμός αντιπροσωπεύει μια σημαντική πηγή ξένου συναλλάγματος και ακόμα δεν είναι ο βασικός μηχανισμός της ανάπτυξης. Στην Ινδία, ο διεθνής τουρισμός συνεισφέρει μόνο κατά 0.8% του GDP, ενώ στο Περού ο τουρισμός δεν θεωρείται ως μια βασική περιοχή

ανάπτυξης παρά της 6.7% συνεισφοράς του στο GDP. Εν αντιθέσει, σε μερικά αναπτυγμένα έθνη ο τουρισμός είναι ο κυρίαρχος οικονομικός τομέας. Με ένα κατά κεφαλήν GDP περίπου γύρω στα \$14.000, η Κύπρος είναι μια χώρα υψηλού εισοδήματος και, αν και δεν είναι εκβιομηχανισμένη, απολαμβάνει τους δείκτες ανθρώπινης ανάπτυξης οι οποίοι αντιστοιχούν σε αυτούς των αναπτυγμένων χωρών. Εκεί, ο τουρισμός είναι ο πιο σημαντικός οικονομικός τομέας, συνεισφέροντας κατά 20% στο GDP, στο 25% της απασχόλησης και περίπου στο 40% των εξαγωγών⁴³. Ακόμα και στις μοντέρνες, εκβιομηχανισμένες χώρες όπου ο τουρισμός κάνει μια σχετικά μικρή συνεισφορά στην γενικότερη οικονομική δραστηριότητα, μπορεί να αποτελεί τον κυρίαρχο τομέα σε συγκεκριμένες περιοχές. Στην English Lake District, για παράδειγμα, ο τουρισμός δημιούργησε πάνω από 500 δισεκατομμύρια λίρες το 1996 και υποστήριξε το ένα τρίτο της απασχόλησης στην περιοχή.

Σε όλες τις περιπτώσεις, είναι εμφανές ότι η συνεισφορά ή η έκβαση της τουριστικής ανάπτυξης καταμετρείται στους ποσοτικοποιημένους όρους των τουριστικών εισπράξεων, στην συνεισφορά στις εξαγωγές, στην συνεισφορά στο GDP και στα επίπεδα της απασχόλησης. Παρ'όλα αυτά, ενώ αυτοί είναι σίγουρα οι δείκτες της *οικονομικής* συνεισφοράς του τουρισμού, είναι λιγότερο ξεκάθαρο το αν αυτοί είναι οι δείκτες της *αναπτυξιακής* συνεισφοράς του τουρισμού. Επομένως, ως βάση για την εξερεύνηση της σχέσης μεταξύ του τουρισμού και της ανάπτυξης, είναι σημαντικό να καθορίσουμε όχι μόνο την επιθυμητή έκβαση του τουρισμού, την επονομαζόμενη, «ανάπτυξη», αλλά επίσης και τα μέσα για την επίτευξη αυτού του αποτελέσματος.

2.1.9 Καθορίζοντας τον τουρισμό

Τέτοια ήταν η ανάπτυξη και η διάδοση του τουρισμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες που είναι πλέον «τόσο διαδεδομένος και πανταχού παρόν ... που υπάρχουν σπάνια άνθρωποι στον κόσμο οι οποίοι δε θα αναγνώριζαν ένα τουρίστα αμέσως»⁴⁴. Παρ'όλα αυτά, «ο τουρισμός» παραμένει ένας όρος που είναι υποκείμενος σε διαφορετική ερμηνεία, με μια ευρεία ποικιλία ορισμών και

⁴³ Sharpley, R. (1998) *Island Tourism Development: The Case of Cyprus*. Sunderland: Business Education

⁴⁴ Cohen, E. (1974) Who is a tourist? A conceptual clarification. *Sociological Review* 22(4), 527—55. Cohen, E. (1978) The impact of tourism on the physical environment. *Annals of Tourism Research* 5, 215—37

περιγραφών να προτείνονται στην βιβλιογραφία. Αυτό αντανακλά, εν μέρη, την πολύ-πειθαρχική φύση του θέματος και, εν μέρη, την «αφηρημένη φύση της θεωρίας του τουρισμού.

Σε πολύπλοκα θέματα περαιτέρω, δεν υπάρχει κανένας μοναδικός ορισμός του «τουρίστα». Το 1800, ο Samuel Pegge έγραψε ένα βιβλίο σε χρήση νέων αγγλικών στο οποίο, απλά, «ένας ταξιδιώτης ονομάζεται τώρα ως τουρίστας», αν και συζητείται το γεγονός σχετικά με το πότε η λέξη τουρίστας πρώτο χρησιμοποιήθηκε. Μερικοί αποδίδουν την πηγή του όρου στον Stendhal στις αρχές του 1800, ενώ άλλοι προτείνουν έναν αριθμό από διαφορετικές πηγές και ημερομηνίες⁴⁵. Παρ'όλα αυτά, υπάρχει τώρα μια διαφοροποιημένη παράταξη από ορισμούς και ταξονομίες για τους τουρίστες δομούμενες σύμφωνα με τις συγκεκριμένες προοπτικές του ερευνητή.

Παρά αυτές τις δυσκολίες, όμως, είναι σημαντικό να καθιερώσουμε έναν ορισμό εργασίας του τουρισμού ως την δραστηριότητα ή την διαδικασία η οποία ισχυρίζομενα δρα σαν καταλύτης της ανάπτυξης. Ως έναυσμα, το αγγλικό λεξικό Chambers αναφέρεται στον τουρισμό ως «οι δραστηριότητες των τουριστών και εκείνων που φροντίζουν για αυτούς» αντανακλώντας αμέσως τη διχοτομία μεταξύ του τουρισμού ως μια κοινωνική δραστηριότητα και του τουρισμού ως μια βιομηχανία η οποία κρίνεται ικανή και διευκολύνει την συμμετοχή σε αυτήν την δραστηριότητα. Με παρόμοια διάθεση, οι Burkhart και Medlik αναγνωρίζουν δυο βασικές ομάδες ή ταξινομήσεις των ορισμών του τουρισμού:

- i. Τους τεχνικούς ορισμούς. Οι τεχνικοί ορισμοί του τουρισμού προσπαθούν να αναγνωρίσουν τους διαφορετικούς τύπους του τουρίστα και τις διαφορετικές τουριστικές δραστηριότητες, φυσικά για στατιστικούς ή για νομοθετικούς λόγους. Ένας τέτοιος πρώτος ορισμός, που προτάθηκε από τον Σύνδεσμο των Εθνών το 1937, καθόρισε τον τουρίστα ως κάποιος ο οποίος ταξιδεύει για 24 ώρες ή παραπάνω εκτός από την φυσική του χώρα ή εκτός από τον τόπο κατοικίας του. Συμπεριέλαβε εκείνους που ταξιδεύουν για εργασία επιπρόσθετα στην αναψυχή, υγεία ή για άλλους λόγους, και επίσης εισήγαγε τον «εκδρομέα» ως κάποιον ο οποίος μένει σε ένα προορισμό για λιγότερες

⁴⁵ Theobald, W. (1994) The context, meaning and scope of tourism. In W. Theobald (ed.) Global Tourism: The Next Decade (pp. 3—19). Oxford: Butterworth-Heinemann

από 24 ώρες. Ένας παρόμοιος ορισμός, αν και προσφεύγει στην περισσότερο γενική περιγραφή του «επισκέπτη», παράχθηκε από το Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών του Ταξιδιού και του Τουρισμού το 1963. Δηλώνει ότι ένας επισκέπτης είναι «κάθε άτομο το οποίο επισκέπτεται μια χώρα άλλη από εκείνη στην οποία συνήθως κατοικεί, για κάθε λόγο εκτός από το ακολουθήσει ένα επαγγελματία το οποίο ανταμείβεται από την χώρα που επισκέπτεται», ένας επισκέπτης είναι είτε ένας τουρίστας που διανυκτερεύει είτε εκδρομέας που διημερεύει. Αυτό παραμένει η βάση των ορισμών του τουρισμού που υιοθετήθηκαν, για παράδειγμα, από το WTO, και χρησιμοποιείται βασικά για την ποσοτικοποιημένη καταμέτρηση της τουριστικής κίνησης.

- ii. Τους εννοιολογικούς ορισμούς. Πολλές προσπάθειες έχουν γίνει για να καθοριστεί ο τουρισμός εννοιολογικά από κάθε απαραίτητη ανθρωποκεντρική προοπτική. Για παράδειγμα, ο Nash⁴⁶ θεωρεί ότι «στην καρδιά κάθε καθορισμού του τουρισμού είναι το πρόσωπο το οποίο εμείς θεωρούμε ότι είναι ένας τουρίστας». Προσεγγίζοντας τον τουρισμό από την προοπτική του κινήτρου και των τουριστικών ασκήσεων, αυτός καθορίζει τον τουρισμό ως απλά την δραστηριότητα που αναλαμβάνεται από «ένα άτομα που βρίσκεται σε διακοπές και συγχρόνως ταξιδεύει». Ο Smith αναπτύσσει αυτό το θέμα δίνοντας περισσότερο έμφαση στο κίνητρο, δηλαδή ότι ένας τουρίστας είναι «ένα προσωρινά αναπαυόμενο πρόσωπο το οποίο εθελοντικά επισκέπτεται ένα μέρος για τον σκοπό της βίωσης αλλαγής»⁴⁷. Παρομοίως, ο Graburn⁴⁸ τονίζει τον λειτουργικό ρόλο του τουρισμού επειδή αυτός «αναμειγνύεται για τους συμμετέχοντες, σε ένα διαχωρισμό από την φυσιολογική «οργανική» ζωή και την επιχείρηση του προς το ζην, και προσφέρει μια πρόσβαση σε ένα άλλο είδος ηθικής κατάστασης στην οποία οι πνευματικές, εκφραστικές, και πολιτισμικές ανάγκες έρχονται μπροστά»

Οι τεχνικές και αντιληπτικές κατηγορίες των ορισμών του τουρισμού προφανώς αντιπροσωπεύουν τα δυο άκρα της «αδιάσπαστης ενότητας του

⁴⁶ Nash, D. (1981) Tourism as an anthropological subject. *Current Anthropology* 22 (5), 461—81

⁴⁷ Smith, S. (1989) *Tourism Analysis: A Handbook*. New York: Longman

⁴⁸ Graburn, N. (1983) The anthropology of tourism. *Annals of Tourism Research* 10 (1), 9—33

ορισμού» οι οποίες περιορίζονται από το πειθαρχικό τους επίκεντρο. Ιδανικά, ένας ισορροπημένος, ολιστικός ορισμός ο οποίος αγκαλιάζει και τις πραγματικές και τις θεωρητικές προοπτικές του τουρισμού είναι προτιμητέος⁴⁹. Ο Jafari⁵⁰ προχωράει παραπέρα για την επίτευξη αυτού ορίζοντας επιστημονικά τον τουρισμό ως τη μελέτη του ανθρώπου μακριά από την συνηθισμένη κατοικία του, της βιομηχανίας η οποία ανταποκρίνεται στις ανάγκες του και των επιπτώσεων τις οποίες και αυτός (ως άνθρωπος) και η βιομηχανία έχουν στα κοινωνικοπολιτισμικά, οικονομικά και φυσικά περιβάλλοντα αυτού που φιλοξενεί.

Παρ'όλα αυτά, δεδομένης της ποικιλίας των πειθαρχικών τρόπων μεταχείρισης του τουρισμού και της ποικιλίας των μορφών που φτιάχνει ο τουρισμός, δεν είναι ρεαλιστικό να αναζητούμε ένα μοναδικό, που αγκαλιάζει τα πάντα, ολιστικό ορισμό. Παρ'όλα αυτά, ο τουρισμός είναι πρωταρχικά μια κοινωνική δραστηριότητα. Αν οι άνθρωποι δεν είχαν είτε την ικανότητα είτε τη θέληση να ταξιδεύουν από το ένα μέρος στο άλλο, ο τουρισμός δεν θα υπήρχε. Έτσι, ο τουρισμός είναι μια δραστηριότητα που συμπεριλαμβάνει μεμονωμένα άτομα τα οποία ταξιδεύουν εντός των χωρών τους ή διεθνώς, και τα οποία αλληλεπιδρούν με άλλα άτομα και τοποθεσίες. Συμπεριλαμβάνει άτομα τα οποία επηρεάζονται και κινητοποιούνται από τις αλλαγές στις κοινωνίες τους και οι οποίοι κουβαλούν τις δικές τους «πολιτισμικές αποσκευές» των εμπειριών, των προσδοκιών, των αντιλήψεων και των σταθερών αξιών. Είναι, με λίγα λόγια, ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο συμπεριλαμβάνει την μετακίνηση των ατόμων σε ποικίλους προορισμούς και την (προσωρινή) διαμονή τους εκεί. Συμπεραίνοντας, επομένως, οι ίδιοι οι τουρίστες παίζουν ένα θεμελιώδη ρόλο στην ανάπτυξη του τουρισμού, ρόλος με τον οποίο ο τουρισμός «καταναλώνεται» και έχει σημαντικές επιπτώσεις για τα αναπτυξιακά αποτελέσματα του τουρισμού.

Την ίδια στιγμή, φυσικά, οι τουρίστες δεν έχουν τη δυνατότητα να ταξιδέψουν χωρίς την ποικιλία των υπηρεσιών που παρέχονται από την τουριστική βιομηχανία, η φύση της οποίας επίσης επηρεάζει τη διαδικασία της τουριστικής ανάπτυξης. Επομένως, ο τουρισμός μπορεί να καθοριστεί εδώ ως

⁴⁹ Gilbert, D. (1990) Conceptual issues in the meaning of tourism. In C. Cooper (ed.) *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management* (vol. 2) (pp. 4—27). London: Belhaven Press

⁵⁰ Jafari, J. (1977) Editors page, *Annals of Tourism Research* 5 (1), 8

ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο καθορίζεται από τις δραστηριότητες και τις συμπεριφορές όσων συμμετέχουν σε αυτόν και κατέχουν έναν αριθμό από χαρακτηριστικά τα οποία μπορεί να καθορίσουν την συνεισφορά του στην ανάπτυξη. Συγκεκριμένα αυτά είναι τα εξής:

- Φυσιολογικά θεωρείται σαν μια δραστηριότητα αναψυχής, γενικότερα συσχετιζόμενη με την βραχυπρόθεσμη απόδραση από την ρουτίνα ή την κανονικότητα και υπονοεί ότι συμπεριλαμβάνει την ελευθερία από (την πληρωμένη ή οικιακή) εργασία.
- Είναι κοινωνικά σχεδιασμένος. Αυτό γιατί, η ικανότητα συμμετοχής στον τουρισμό και η φύση της τουριστικής κατανάλωσης επηρεάζεται από το κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο των τουριστών.
- Υποστηρίζεται από τη διαφορετική, τμηματική και πολύτομεακή βιομηχανία, η δομή και τα χαρακτηριστικά της οποίας είναι σημαντικοί καθοριστές στην φύση της τουριστικής ανάπτυξης.
- Εξαρτάται ευρέως από τα φυσικά, κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του προορισμού και από την υπόσχεση της διέγερσης/δράσης, της αυθεντικότητας και του ασυνήθιστου. Είναι επίσης, επομένως, ένα «οικολογικό» φαινόμενο επειδή ο τουρισμός δεν χρειάζεται μόνο ένα ελκυστικό, διαφορετικό περιβάλλον, αλλά επίσης αλληλεπιδρά με και έχει επιπτώσεις σε αυτό το περιβάλλον.

Ως αποτέλεσμα, αυτά τα χαρακτηριστικά δημιουργούν μια ατζέντα για την μελέτη της περιβαλλοντολογικής συνεισφοράς του τουρισμού. Αυτό γιατί, η φύση του τουρισμού, της τουριστικής βιομηχανίας και του προορισμού αποτελούν όλοι παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τον τρόπο ή το βαθμό στον οποίο ο τουρισμός συνεισφέρει στην ανάπτυξη. Ο επόμενος στόχος μας είναι να εξερευνήσει το τι εννοείται από τον όρο ανάπτυξη.

2.1.10 Καθορίζοντας την ανάπτυξη

Η ανάπτυξη, σύμφωνα βιβλιογραφικές αναφορές, η ανάπτυξη είναι ένας διαφορούμενος όρος ο οποίος χρησιμοποιείται περιγραφικά και ρυθμιστικά για να αναφερθεί σε μια διαδικασία μέσω της οποίας μια κοινωνία περνάει από τη μια κατάσταση στην άλλη. Η διαδικασία της ανάπτυξης σε μια κοινωνία μπορεί να καταλήξει στην επίτευξη αυτής της κατάστασης της ανάπτυξης. Την ίδια στιγμή, έχει προταθεί ότι η ανάπτυξη είναι μια φιλοσοφική θεωρία καθώς υπονοεί μια επιθυμητή μελλοντική κατάσταση για μια συγκεκριμένη κοινωνία (αν και το επιθυμητή προς ποιους δεν είναι πάντα ξεκάθαρο), ενώ τα αναπτυξιακά σχέδια καθορίζουν τα βήματα για την επίτευξη αυτής της μελλοντικής κατάστασης. Εν συντομία, η ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί σαν μια φιλοσοφία, μια διαδικασία, το αποτέλεσμα ή το παράγωγο αυτής της διαδικασίας, και ένα σχέδιο που καθοδηγεί τη διαδικασία προς τους επιθυμητούς στόχους.

Η ανάπτυξη επίσης θεωρείται ότι είναι ουσιαστικά συνώνυμη με την πρόοδο, υπονοώντας τη θετική αλλαγή ή «την καλή αλλαγή». Υπό αυτήν την έννοια, η ανάπτυξη δεν είναι μια μοναδική διαδικασία ούτε μια ομάδα από γεγονότα, ούτε υπονοεί μια μοναδική, στατική κατάσταση. Επομένως, αν και η ανάπτυξη περισσότερο συχνά συζητείται στο πλαίσιο του αναπτυσσόμενου κόσμου, είναι μια θεωρία η οποία «συσχετίζεται με όλα τα μέρη του κόσμου σε κάθε επίπεδο, από τις μεμονωμένες στις παγκόσμιες αλλαγές». Μια κοινωνία η οποία είναι «αναπτυγμένη» δεν σταματάει να αλλάζει ή να προοδεύει. Η φύση ή η κατεύθυνση αυτής της αλλαγής μπορεί, παρ'όλα αυτά, να είναι διαφορετική στις αλλαγές στις λιγότερο αναπτυγμένες κοινωνίες.

Γενικότερα, η ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί ως ένας όρος «που στερείται ακριβούς σημασίας και λίγο περισσότερο από τον διαδεδομένο όρο των τεμπέληδων φιλόσοφων, που συνήθιζε να σημαίνει οτιδήποτε άλλο από τη γενική μη καθορισμένη αλλαγή στα σχετικά συγκεκριμένα γεγονότα»⁵¹. Η ασάφεια της αποτελείται από διαφορετικές χρήσεις του όρου στα διαφορετικά περιβάλλοντα και στις αρχές και, επιπλέον, η θεωρία της ανάπτυξης έχει εξελιχθεί με το πέρασμα του χρόνου. Το ένα άκρο στο οποίο παλαιότερα οι

⁵¹ Welch, R. (1984) The meaning of development: Traditional views and more recent ideas. *New Zealand Journal of Geography* 76, 2—4

προγραμματιστές έμεναν προσκολλημένοι ήταν «ο μύθος της ανάπτυξης ως πρόοδος», από το άλλο άκρο την καταγγέλλουν ως οπισθοδρόμηση⁵².

2.1.11 Η εξέλιξη της θεωρίας της ανάπτυξης

Παραδοσιακά, η ανάπτυξη έχει καθοριστεί αναφορικά με τον εκμοντερνισμό του δυτικού τύπου που επιτεύχθηκε μέσω της οικονομικής ανάπτυξης. Αυτό γιατί, καθώς η εθνική οικονομία μεγαλώνει, η παραδοσιακή παραγωγική χωρητικότητα αυξάνεται και, από τη στιγμή που η απόδοση/παραγωγή μεγαλώνει με ένα γρηγορότερο ρυθμό από τον ρυθμό της ανάπτυξης του πληθυσμού, τότε η ανάπτυξη θεωρείται ότι αποτελεί αναπόφευκτη συνέπεια.

Αυτός ο αντιληπτός «πρωταρχικός ρόλος των οικονομικών δυνάμεων στην δημιουργία της ανάπτυξης της κοινωνίας έχει συχνά θεωρηθεί ως αυταπόδεικτος, έτσι ώστε η ανάπτυξη και η οικονομική ανάπτυξη να θεωρούνται συνώνυμα». Πράγματι, κατά τις δεκαετίες του '50 και '60, το μονοπάτι από την υπανάπτυξη στην ανάπτυξη θεωρούνταν ότι εκτείνεται σε μια σειρά από οικονομικά βήματα ή στάδια και, ως αποτέλεσμα, η ανάπτυξη καθορίστηκε σύμφωνα με τις οικονομικές μετρήσεις, όπως η GDP κατά κεφαλήν, ή σύμφωνα με τα οικονομικά κατασκευαστικά κριτήρια. Ανεπιφύλακτα, καθώς η οικονομία αυξάνεται – τυπικά σε ετήσιο ποσοστό της τάξης του 5-7% και καθώς οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δομές εκμοντερνίζουν (σύμφωνα με τις δυτικές παραμέτρους) ώστε να ενθαρρύνουν ή να φιλοξενούν τέτοια αύξηση.

Από το τέλος της δεκαετίας του '60 έγινε ξεκάθαρο ότι, σε πολλές χώρες, η οικονομική ανάπτυξη δεν αποτύγχανε μόνο να λύσει τα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα αλλά επίσης τα προκαλούσε ή τα επιδείνωνε⁵³. Μερικές χώρες είχαν συνειδητοποιήσει τους οικονομικούς στόχους της ανάπτυξης τους, αλλά τα επίπεδα της ζωής των μαζών των ανθρώπων παρέμεναν τα ίδια ως προς τα μεγαλύτερο μέρος τους.

Επιπροσθέτως, αν και οι στόχοι της ανάπτυξης είχαν γίνει ευρέως καθορισμένοι με την επένδυση στην εκπαίδευση, στις οικιακές και υγειονομικές ανέσεις (με αντίστοιχες μετρήσεις «κοινωνικών δεικτών») να γίνονται μέρος

⁵² Goulet, D. (1992) Participation in development: New avenues. *World Development* 17 (2), 165—78

⁵³ Seers, D. (1969) The meaning of development. *International Development Review* 11(4), 2—6

της διαδικασίας ανάπτυξης, η οικονομική ανάπτυξη και «ο εκσυγχρονισμός» παρέμειναν η θεμελιώδης προοπτική.

Έτσι, κατά τη δεκαετία του '70 το εκκρεμές άρχισε να κινείται μακριά από την ανάπτυξη ως ένα οικονομικό φαινόμενο προς μια ευρύτερη θεωρία της ανάπτυξης ως την μείωση της διαδεδομένης φτώχειας και της ανεργίας. Οι αυξανόμενοι αριθμοί των οικονομολόγων έκαναν έκκληση για την «εκθρόνιση του GNP» αν και, όπως έχει συζητηθεί, αυτό δεν υπέθετε ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν ήταν απαραίτητη ή καταστροφική. Οι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η ανάπτυξη μπορεί να φταίει σε μεγάλο βαθμό, αλλά, αν φταίει, αυτό είναι λόγω των συσχετιζόμενων οφελών που κατανοούνται κατά την διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Πράγματι, ακόμα και η θεωρία της παγκόσμιας στηρικτικής ανάπτυξης είναι, σύμφωνα με την ευρέως αποδεκτή αναφορά Brundtland, εξαρτώμενη από την ανάπτυξη της οικονομίας του κόσμου κατά ένα παράγοντα του πέντε έως δέκα.

Παραδοσιακό	Μοντέρνο
<ul style="list-style-type: none"> • Παράδοση <ul style="list-style-type: none"> ➢ Τάση στο παρελθόν (παράδοση) ➢ Ανικανότητα προσαρμογής σε νέες συνθήκες • Σύστημα συγγένειας <ul style="list-style-type: none"> ➢ Οικονομικές, κοινωνικές, νομικές δομές καθορισμένες από τις συγγενικές σχέσεις • Επιρροή συναισθήματος, προκατάληψης, μοιρολατρίας 	<ul style="list-style-type: none"> • Παραδοσιακές αξίες λιγότερο κυρίαρχες <ul style="list-style-type: none"> ➢ Ικανότητα αλλαγής/προσαρμογής ➢ Πρόκληση στα εμπόδια της παράδοσης • Ανοικτό κοινωνικό σύστημα <ul style="list-style-type: none"> ➢ Γεωγραφική/κοινωνική κινητικότητα ➢ Οικονομική, κοινωνική, πολιτική ελευθερία ➢ Επίτευξη σε αντίθεση με την αιτιολόγηση • Κοινωνία που βλέπει μπροστά <ul style="list-style-type: none"> ➢ Καινοτομία, επιχειρησιακό πνεύμα ➢ Στόχοι, λογική προσέγγιση

Διάγραμμα: Χαρακτηριστικά των «παραδοσιακών» και των «μοντέρνων» κοινωνιών

Πηγή: Προσαρμοσμένη από Webster (1990) Introduction to the Sociology of Development (2nd edn). Basingstoke: Macmillan

Παρ'όλα αυτά, η παραδοσιακή κατάσταση της οικονομικής ανάπτυξης αμφισβητήθηκε από πολλούς, και συγκεκριμένα από τον Duddley Seers⁵⁴, ο οποίος υποστήριξε:

Τα ερωτήματα σχετικά με την ανάπτυξη μιας χώρας είναι επομένως: Τι συμβαίνει με την φτώχεια; Τι συμβαίνει με την ανεργία; Τι συμβαίνει με την ανισότητα; Αν όλα από αυτά τα τρία έχουν ξεπέσει από τα υψηλά επίπεδα, τότε χωρίς σκέψη αυτή είναι μια περίοδος ανάπτυξης για την χώρα που συσχετίζεται. Αν ένα ή δύο από αυτά τα κεντρικά προβλήματα χειροτερεύουν, ειδικότερα αν και τα τρία έχουν χειροτερέψει, θα ήταν παράξενο να πούμε το αποτέλεσμα «ανάπτυξη», ακόμα και αν το κατά κεφαλήν εισόδημα είχε διπλασιαστεί.

Σε αυτές τις τρεις καταστάσεις αργότερα πρόσθεσε μια τέταρτη: αυτό-εξάρτηση. Η κρίση του λαδιού στην αρχή της δεκαετίας του '70 είχε αποκαλύψει το κόστος της εξάρτησης πολλών χωρών και, όπως οι επιστήμονες υποστηρίζουν «η ανάπτυξη τώρα υπαινίσσονταν «μεταξύ άλλων πραγμάτων», την μείωση της πολιτισμικής εξάρτησης σε μια ή περισσότερες μεγάλες δυνάμεις». Έτσι, όχι μόνο η θεωρία της ανάπτυξης είχε επεκταθεί πέρα από την απλή οικονομική ανάπτυξη ώστε να συμπεριλάβει ευρύτερους κοινωνικούς στόχους που επιλεκτικά περιγράφονται από τον Mabogunje ως «κατανομημένη δικαιοσύνη», αλλά επίσης η ιδέα του αυτό-καθορισμού επίσης έγινε ένα απαραίτητο συστατικό της ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, η ανάπτυξη δεν θεωρούνταν πλέον να είναι μια διαδικασία που έγκειται στον έλεγχο ή στην κατάσταση κηδεμονίας των προηγμένων, δυτικών εθνών. Η ανάπτυξη μπορεί να επιβληθεί σωστά μόνο αναφορικά με τις συνολικές ανθρώπινες ανάγκες, αξίες και σταθερές της καλής ζωής και της καλής κοινωνίας που έχει γίνει αντιληπτή από αυτές τις ίδιες τις κοινωνίες που υποβάλλονται σε αλλαγή.

Σύμφωνα με τον Goulet, τρεις βασικές αξίες αντιπροσωπεύουν αυτήν τη «καλή ζωή»:

- *Η συντήρηση της ζωής*: Όλοι οι άνθρωποι έχουν βασικές απαιτήσεις, όπως το φαγητό, η στέγαση, και η υγεία, χωρίς τις οποίες «υπάρχει μια κατάσταση υπανάπτυξης».

⁵⁴ Seers, D. (1969) The meaning of development. *International Development Review* 11(4), 2—6

- *Η εκτίμηση*: όλα τα άτομα αναζητούν την αυτό-εκτίμηση, μια έννοια ταυτότητας, τον αυτό-σεβασμό ή την αξιοπρέπεια. Η φύση της εκτίμησης διαφοροποιεί την κοινωνία στην επόμενη και μπορεί να εκδηλωθεί με τον αυξημένο πλούτο και τα υλικά της ευημερίας ή, αντιθέτως, με την ενδυνάμωση των πνευματικών ή πολιτισμικών αξιών.
- *Ελευθερία*: στο πλαίσιο της ανάπτυξης, η ελευθερία αντιπροσωπεύει την αυξημένη επιλογή για τα μεμονωμένα μέλη της κοινωνίας και την ελευθερία από την υποδούλωση την άγνοια, την φύση, τις άλλες κοινωνίες, τα πιστεύω και τους θεσμούς.

Παρομοίως, το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών, η *Αναφορά Ανθρώπινης Ανάπτυξης* καθορίζει την ανάπτυξη ως μια διεύρυνση των επιλογών των ανθρώπων, που η πιο κρίσιμη οδηγεί σε μια μακροπρόθεσμη, υγιή ζωή, ώστε να αποκτήσουν την γνώση και να έχουν πρόσβαση στους πόρους που χρειάζονται για ένα ευπρεπές επίπεδο ζωής.

Έτσι, η θεωρία της ανάπτυξης, όπως υποστηρίζεται από τους ειδήμονες του τουρισμού, έχει εξελιχθεί, πάνω από μισό αιώνα ή περίπου τόσο, από την στενώς καθορισμένη διαδικασία (από τα δυτικά, εκβιομηχανισμένα έθνη) ως μια οικονομική ανάπτυξη στην υψηλών στόχων, συνεχή και θετικά εκτιμημένη αλλαγή στο σύνολο της ανθρώπινης εμπειρίας. Ο στόχος αυτής της διαδικασίας είναι, επομένως, η αυτό-πραγμάτωση των μεμονωμένων ατόμων σε μια κοινωνία, αγκαλιάζοντας τουλάχιστον πέντε διαστάσεις⁵⁵:

- 1) Ένα *οικονομικό* συστατικό – η δημιουργία του πλούτου και της ίσης πρόσβασης στους πόρους ως ένα μέσον υπερνίκησης της «μόλυνσης της φτώχειας»,
- 2) Ένα *κοινωνικό* συστατικό – η βελτίωση της υγείας, της εκπαίδευσης, της απασχόλησης και των ευκαιριών στέγασης,
- 3) Μια *πολιτική* διάσταση – η αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η δημιουργία της πολιτικής ελευθερίας και η ικανότητα των κοινωνιών να επιλέξουν και να διαχειριστούν τα πολιτικά συστήματα κατάλληλα για τις ανάγκες και τις δομές τους,
- 4) Μια *πολιτισμική* διάσταση – η προστασία ή επιβεβαίωση της πολιτισμικής ταυτότητας και του αυτό-σεβασμού, και

⁵⁵ Goulet, D. (1992) Participation in development: New avenues. World Development 17 (2), 165—78

5) Το παράδειγμα *πλήρους ζωής* – η προστασία και ενδυνάμωση των συστημάτων των εννοιών, των συμβόλων και των πιστεύω μιας κοινωνίας.

Σε αυτές, ίσως θα έπρεπε να προστεθεί και μια έκτη διάσταση, το επονομαζόμενο, οικολογικό συστατικό, το οποίο αντανακλά την εμφάνιση της περιβαλλοντολογικής ικανότητας στήριξης σαν μια καθοδηγητική αρχή όλων των πολιτικών ανάπτυξης. Όλες μαζί, αυτές οι διαστάσεις αντανακλώνται ευρέως στους στόχους της παγκόσμιας ανάπτυξης που αναγνωρίζονται στο OECD, UN και World Bank Conference (Διάγραμμα).

Η ανάπτυξη, τότε, είναι μια πολύπλοκη, πολυδιάστατη θεωρία η οποία όχι μόνο αγκαλιάζει την οικονομική ανάπτυξη και τους «παραδοσιακούς» κοινωνικούς δείκτες, όπως τη φροντίδα υγείας, την εκπαίδευση και την στέγαση, αλλά επίσης αναζητά να επιβεβαιώσει την πολιτική και πολιτισμική ενσωμάτωση και ελευθερία όλων των μεμονωμένων ατόμων στην κοινωνία. Είναι, επομένως, η συνεχής και θετική αλλαγή στις οικονομικές κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις της ανθρώπινης κατάστασης, που καθοδηγείται από την αρχή της ελευθερίας της επιλογής και από την περιορισμένη χωρητικότητα του περιβάλλοντος να στηρίξει μια τέτοια αλλαγή.

Οικονομική ευημερία

- Μειώνοντας στο μισό την αναλογία των ανθρώπων υπό τρομερή φτώχεια

Κοινωνική ανάπτυξη

- Επιτυγχάνοντας παγκόσμια πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε όλες τις χώρες
- Εκθέτοντας την πρόοδο προς την ισότητα των φύλων και την ενδυνάμωση των γυναικών με την εξάλειψη των ανισοτήτων στην πρωτοβάθμια και στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση.
- Μειώνοντας κατά τα δύο τρίτα τα ποσοστά θνησιμότητας των βρεφών και των παιδιών κάτω των πέντε και κατά τα τρία τέταρτα τα ποσοστά θνησιμότητας των γυναικών.
- Παρέχοντας πρόσβαση στις υπηρεσίες αναπαραγωγικής υγείας για όλα τα άτομα κατάλληλης ηλικίας

Περιβαλλοντολογική ικανότητα στήριξης και αναδημιουργία

- Θέτοντας σε εφαρμογή εθνικές στρατηγικές για την στηρικτική ανάπτυξη μέχρι το 2005 ώστε να επιβεβαιωθεί ότι η τρέχουσα απώλεια των περιβαλλοντολογικών πόρων θα ανατραπεί παγκοσμίως και εθνικώς μέχρι το 2015.

Διάγραμμα: Στόχοι διεθνούς ανάπτυξης για το 2015

2.1.12 Τα χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης

Έχοντας εξερευνήσει την σημασία της ανάπτυξης, είναι επίσης σημαντικό να θεωρήσουμε συντόμως την αντίθετη όψη του νομίσματος, την επονομαζόμενη, υπανάπτυξη. Με άλλα λόγια, αν και πολλά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως η μόλυνση, η φτώχεια,

η ανεργία, η ανισότητα και ούτω καθεξής, είναι εμφανή στους στόχους της ανάπτυξης, είναι λιγότερο σαφές το ποια είναι τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης. Συνεπώς, επίσης ασαφής είναι ο βαθμός στον οποίο τα συγκεκριμένα μέσα ανάπτυξης, όπως ο τουρισμός, είναι αποτελεσματικά μέσα για να συσταθούν αυτά τα προβλήματα και οι προκλήσεις.

Εξ ορισμού, είναι πρωταρχικά οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες του κόσμου που ζουν τα προβλήματα της υπανάπτυξης. Παρ'όλα αυτά, στο παρόν περιβάλλον είναι σημαντικό να θυμηθούμε ξανά ότι ο τουρισμός επίσης παίζει ένα ρόλο ανάπτυξης στις πλουσιότερες, εκβιομηχανισμένες χώρες. Αυτές, οι συγκεκριμένες περιοχές, όπως οι περιφερειακές αγροτικές περιοχές, υποφέρουν από παρόμοια προβλήματα στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, αν και σε μικρότερο βαθμό. Για παράδειγμα, η ανεργία, μια έλλειψη των απαραίτητων υπηρεσιών, μια εξάρτηση στους πρωταρχικούς οικονομικούς τομείς και μια ανισότητα στις ευκαιρίες στέγασης ή εκπαίδευσης, καθώς και η πρόκληση της περιβαλλοντολογικής ικανότητας στήριξης, είναι στοιχεία ψηλά στην αγροτική ατζέντα της κυβέρνησης. Παρ'όλα αυτά, είναι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι 160 ή τόσες αναπτυσσόμενες χώρες που είναι το κύριο επίκεντρο των διεθνών πολιτικών ανάπτυξης.

Φυσικά, δεν υποφέρουν όλες οι αναπτυσσόμενες χώρες από τα ίδια προβλήματα, και ούτε στον ίδιο βαθμό, αντανακλώντας το γεγονός ότι υπάρχει μια τρομερή διαφοροποίηση των χωρών που αποτελούν τον επονομαζόμενο Τρίτο Κόσμο. Όπως εξερευνεί λεπτομερώς ο Todaro, οι αναπτυσσόμενες χώρες ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό σύμφωνα με τα γεωγραφικά, ιστορικά, κοινωνικοπολιτισμικά, πολιτικά και οικονομικά δομικά χαρακτηριστικά, όλα εκ των οποίων έχουν κάποια σημασία/σχέση στο επίπεδο μιας χώρας και στο ποσοστό της ανάπτυξης. Παρ'όλα αυτά, οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι τυπικά ταξινομημένες είτε σύμφωνα με το κατά κεφαλήν εισόδημα, τους δείκτες μη-οικονομικής ανάπτυξης, όπως οι γνώσεις/μόρφωση ή η προσδοκία ζωής, είτε από ένα συνδυασμό των δυο. Τέτοιες ταξινομήσεις, με τη σειρά τους, σχηματίζουν τα τυπικά χαρακτηριστικά των αναπτυσσόμενων χωρών τα οποία χαρακτηρίζουν την κατάσταση της υπανάπτυξης. Αυτά περιλαμβάνουν τα επακόλουθα.

2.1.13 Η οικονομική εξάρτηση στον αγροτικό τομέα και η εξαγωγή των πρωταρχικών αγαθών και, αντιθέτως, ένας περιορισμένος βιομηχανικός τομέας.

Συγκριτικά με τα εκβιομηχανισμένα έθνη, οι περισσότερες λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εξαρτώνται κατά πολύ από της αγροτική παραγωγή και τις εξαγωγές σαν μια πηγή εισοδήματος και απασχόλησης. Για παράδειγμα, κατά μέσο όρο σχεδόν το 60% του εργατικού δυναμικού στον λιγότερο αναπτυγμένο κόσμο απασχολείται στην γεωργία συγκριτικά με το μόνο 5% στις αναπτυγμένες χώρες. Παρομοίως, η γεωργία συνεισφέρει κατά 14% στον GDP στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες συγκριτικά με το 3% στις εκβιομηχανισμένες χώρες, αν και υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Για παράδειγμα, σε μερικές αφρικανικές χώρες, όπως η Τανζανία, η Αιθιοπία και η Ουγκάντα, η συνεισφορά της γεωργίας στον GDP είναι 58% και 50% αντιστοίχως, ενώ σε άλλες, συγκεκριμένα Νοτιοαμερικάνικες χώρες, η συνεισφορά είναι πολύ χαμηλότερη. Συχνότερα, η παραγωγικότητα είναι μόλις πάνω από τα επίπεδα επιβίωσης και μια έλλειψη τεχνολογίας και επενδυτικού κεφαλαίου περιορίζουν τις ευκαιρίες για αυξανόμενη απόδοση. Επομένως, αν και η εξαγωγή των πρωταρχικών αγροτικών προϊόντων αντιπροσωπεύει την βασική πηγή κερδών ξένου συναλλάγματος για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, τυπικά αντιστοιχώντας μεταξύ του 60% και του 70% των κερδών ξένου συναλλάγματος του αναπτυσσόμενου κόσμου, το μερίδιο τους του συνολικού παγκόσμιου εμπορίου συνεχίζει να μειώνεται.

2.1.14 Χαμηλά επίπεδα ζωής – χαμηλά εισοδήματα και χαμηλά επίπεδα υγείας και μόρφωσης

Σε πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, μια ποικιλία παραγόντων συνεισφέρουν σε αυτό που μπορεί να περιγραφεί γενικά ως χαμηλό επίπεδο ζωής. Πρώτο μεταξύ όλων αυτών είναι το χαμηλό επίπεδο εισοδήματος, που πιο συνήθως μετρείται ως κατά κεφαλήν GDP ως οδηγός στην σχετικά οικονομική ευημερία τω ανθρώπων στις διαφορετικές χώρες. Στον λιγότερο αναπτυγμένο κόσμο υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Οι 44 λιγότερο αναπτυγμένες χώρες που σχεδιάστηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη, για παράδειγμα, είχαν ένα μέσο όρο κατά κεφαλήν GDP της τάξης του \$233 το 1995, ενώ οι Μπαχάμες,

που έχουν καταταχτεί ως μια αναπτυσσόμενη χώρα μέσου εισοδήματος, είχαν ένα κατά κεφαλήν GDP πάνω από \$10.000. Παρ'όλα αυτά, ο μέσος όρος κατά κεφαλήν GDP για όλες τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, που ήταν \$867 το 1995, έρχεται σε ξεκάθαρη αντίθεση με τον μέσο όρο κατά κεφαλήν GDP των \$12.764 στις εκβιομηχανισμένες χώρες. Επιπρόσθετα, αυτό το κενό στο εισόδημα μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων εθνών συνεχίζει να μεγαλώνει. Μεταξύ των ετών 1960 και 1995, το κατά κεφαλήν GDP αυξήθηκε ετησίως περίπου κατά 2% στον αναπτυγμένο κόσμο. Παρ'όλα αυτά, πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, ειδικότερα στην Αφρική, έζησαν μια αρνητική αύξηση την ίδια περίοδο. Στην Αιθιοπία, για παράδειγμα, το κατά κεφαλήν GDP έπεσε ετησίως κατά 1.5%.

Όσον αφορά τα χαμηλά επίπεδα υγείας, μια ποικιλία μέτρων αξιοποιούνται/χρησιμοποιούνται για να εκθέσουν τις προκλήσεις που συσχετίζονται με την υγεία στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Αυτές συμπεριλαμβάνουν την προσδοκία ζωής κατά την γέννηση (51 χρόνια στις LLDCs, 62 χρόνια σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες, 74 χρόνια στις εκβιομηχανισμένες χώρες) και την θνησιμότητα των βρεφών (109 ανά 1000 γέννες στις LLDCs συγκριτικά με τις 13 να 1000 στις εκβιομηχανισμένες χώρες). Ο παρακάτω πίνακας καταγράφει μερικούς δείκτες-κλειδιά υγείας για τις αναπτυσσόμενες χώρες.

Όπως και με τα επίπεδα του εισοδήματος, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις και μεταξύ των διαφορετικών λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και μεταξύ των αναπτυσσόμενων και των εκβιομηχανισμένων χωρών σαν σύνολο, αν και βελτιώσεις είναι εμφανείς. Για παράδειγμα, μεταξύ των ετών 1960 και 1995 η προσδοκία ζωής στις αναπτυσσόμενες χώρες αυξήθηκε κατά μέσο όρο από 46 σε 62 έτη, ενώ η θνησιμότητα βρεφών έπεσε από τις 149 στις 65 ανά 1000 γεννήσεις. Παρομοίως, μεταξύ των 1975 και 1995 τα ποσοστά της μόρφωσης των ενηλίκων αυξήθηκαν από 48% σε 70% στις αναπτυσσόμενες χώρες (από 30% σε 49% στις LLDCs), αν και παρέμειναν πολύ κάτω από το 99% του ποσοστού μόρφωσης στις εκβιομηχανισμένες χώρες.

Πίνακας: Επιλεγμένοι δείκτες υγείας για τις αναπτυσσόμενες χώρες

	Ποσοστό πληθυσμού	Ποσοστό παιδικής	Υποσιτιζόμενα παιδιά	% του πληθυσμού
--	-------------------	------------------	----------------------	-----------------

	χωρίς πρόσβαση σε νερό, υπηρεσίες υγείας και υγιεινής	(κάτω των 5 ετών) θνησιμότητας (ανά 1000 γέννες)		που δεν είναι πιθανό να επιβιώσει μέχρι τα 40 έτη
Όλες οι αναπτυσσόμενες χώρες	29 20 58	95	30	14
Λιγότερο αναπτυγμένες χώρες	43 51 64	171	39	29
Βιομηχανικές χώρες	- - -	16	-	5

Πηγή: εφαρμοσμένη από UNDP (1998) Human Development Report 1998. New York: Oxford University Press

2.1.15 Υψηλά ποσοστά αύξησης πληθυσμού, υψηλή ανεργία

Πάνω από το 80% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει στον Τρίτο Κόσμο, μια αναλογία η οποία θα αυξηθεί καθώς οι αναπτυσσόμενες χώρες γενικά υφίστανται υψηλότερα ποσοστά γεννήσεων από αυτά στις αναπτυγμένες χώρες. Πράγματι, τα ακατέργαστα ποσοστά γεννήσεων (ο ετήσιος αριθμός των γεννήσεων ανά 1000 του πληθυσμού) στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες ποικίλλει μεταξύ 20 και 50, ισοδυναμώντας με ένα μέσο όρο ετήσιου ποσοστού αύξησης του πληθυσμού στις αναπτυσσόμενες χώρες της τάξεως γύρω στο 2.0%, συγκριτικά με το 0.5% στις εκβιομηχανισμένες χώρες. Αυτό σημαίνει ότι, μεταξύ του 1995 και 2025, οι πληθυσμοί πολλών αναπτυσσόμενων χωρών θα διπλασιαστούν. Επιπλέον στις αναπόφευκτες πιέσεις στους σπάνιους πόρους, μια τέτοια γρήγορη αύξηση του πληθυσμού θα επιδεινώσει το πρόβλημα της ανεργίας. Εκτιμάται ότι η ανεργία στις αναπτυσσόμενες χώρες ποικίλλει μεταξύ του 8 και 15% του εργατικού δυναμικού, αν και ο αριθμός μπορεί να διπλασιαστεί στην ομάδα των ηλικιών μεταξύ 15-24.

2.1.16 Ισορροπία των προβλημάτων των αμοιβών και υψηλά επίπεδα του διεθνούς χρέους

Μεταξύ των περισσότερο δημοσιοποιημένων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι η ισορροπία τους στο έλλειμα/στην ισοζυγία των αμοιβών και τα υψηλά επίπεδά τους του διεθνούς

χρέους. Με περιορισμένους φυσικούς πόρους και περιορισμένη βιομηχανική παραγωγή, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, εξ αναγκαιότητας, εισάγουν πολλές από τις βασικές τους ανάγκες. Παρ'όλα αυτά, η ευκαιρία για να ισορροπηθεί η εισαγωγή είναι αυστηρά περιορισμένη από την εξάρτηση τους στην εξαγωγή των πρωταρχικών, γεωργικών προϊόντων, η αληθινή αξία των οποίων έπεσε περίπου κατά 25% κατά τη δεκαετία του '80 μόνο. Έτσι, το 1995, οι εξαγωγές από τις LLDCs κάλυψε, κατά μέσο όρο, το 64% των εισαγωγών τους. Την ίδια στιγμή, πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υποφέρουν από τα υψηλά επίπεδα του διεθνούς χρέους, εν μέρη ως αποτέλεσμα της ανικανότητας τους να πληρώνουν για τις εισαγωγές και εν μέρη ως αποτέλεσμα των εκτεταμένων δανείων «φτηνού» χρήματος κατά τη δεκαετία του '70. Υψηλά ποσοστά κέρδους από το 1980 και πέρα σήμαινε ότι πολλές χώρες παιδεύτηκαν στην παγίδα του χρέους – πλήρωναν περισσότερα για να εκπληρώσουν το χρέος τους από αυτά που είχαν δεκτεί ως δανεικά, καταλήγοντας στις πρόσφατες εκκλήσεις από μερικές περιοχές προς τις δυτικές τράπεζες να διαγράψουν το χρέος του Τρίτου Κόσμου.

2.1.17 Κοινωνικοπολιτικές δομές κακό-εξοπλισμένες για να παρουσιάσουν τις προκλήσεις της υπανάπτυξης

Με συγκεκριμένη σχέση με τον διεθνή τουρισμό, πολλά από τα προβλήματα που συσχετίζονται με τη υπανάπτυξη συχνά αποδίδονται στην προφανή ανισότητα στην παγκόσμια κατανομή της οικονομικής και πολιτικής δύναμης. Παρ'όλα αυτά, οι κοινωνικές και πολιτικές δομές σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί επίσης να καθορίσουν τον βαθμό στον οποίο οι στρατηγικές της ανάπτυξης είναι επιτυχείς.

Τα πρόσφατα χρόνια έχουν μαρτυρήσει σημαντικές αλλαγές στις πολιτικές δομές σε πολλές χώρες, με αλληλένδετες επιπτώσεις στην ανάπτυξη. Η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, συγκεκριμένα, προκάλεσε σημαντικές αλλαγές στην ανατολική Ευρώπη, και όπως σημειώνει ο Hewitt⁵⁶, η πολιτική ελευθερία έχει επιτευχθεί στο κόστος της μειωμένης βοήθειας από τη Δύση. Πράγματι, μεταξύ του 1992 και 1992, η βοήθεια στην πρώην Σοβιετική Ένωση έπεσε κατά 14% κατηγορηματικά. Περισσότερο γενικά, υπήρξε μια δραματική

⁵⁶ Hewitt, T. (2000) Half a century of development. In T. Allen and A. Thomas (eds) Poverty and Development into the 21st Century (pp. 289—308). Oxford: Oxford University Press

αλλαγή στα παγκόσμια σχέδια εκδημοκράτισης κατά το τελευταίο τέταρτο του αιώνα. Για παράδειγμα, το 1975 υπήρχαν, παγκοσμίως, 101 απολυταρχικά πολιτεύματα, 11 μερικώς δημοκρατικά και 35 φιλελεύθερες δημοκρατίες, οι τελευταίες βασικά στην Ευρώπη, στην Βόρεια Αμερική και στην Αυστραλία. Μέχρι το 1995, υπήρχαν 43 απολυταρχικά πολιτεύματα, ενώ ο αριθμός των μερικώς και φιλελεύθερων δημοκρατιών είχαν αυξηθεί στις 42 και 79 αντίστοιχα. Παρ'όλα αυτά, η ίδια η εκδημοκράτιση μπορεί να μην διευκολύνει την ανάπτυξη, και ακόμα μπορεί να την εμποδίσει. Αυτό γιατί, οι ανεξάρτητες αλλαγές στην φύση της κυβέρνησης, η κατανομή της δύναμης στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες τείνουν να ευνοούν μια μικρή, δυνατή elite (η θέση της συχνά ενδυναμώνεται και νομιμοποιείται από την δημοκρατική διαδικασία). Η εμπειρία έχει δείξει ότι η επιτυχής ανάπτυξη εξαρτάται από τις θεμελιώδεις αλλαγές στις κοινωνικοοικονομικές δομές οι οποίες προκαλούν αυτήν την παραδοσιακή κυριαρχία της elite.

Αυτή δεν είναι, φυσικά, μια οριστική λίστα των χαρακτηριστικών της υπανάπτυξης. Υπάρχουν πολλοί άλλοι δείκτες της ανθρώπινης ανάπτυξης, συμπεριλαμβανομένων των θεμάτων που συσχετίζονται με το φύλο, της πρόσβασης στην ενέργεια και στους φυσικούς πόρους, της ασφάλειας και της εγγύησης και ούτω καθεξής που πρέπει να συμπεριληφθούν ως μέτρα για την ανάπτυξη. Την ίδια στιγμή, όπως δείχνουν τα στρώματα ισορροπίας της ανθρώπινης ανάπτυξης (Διάγραμμα 1.3), υπάρχουν επίσης πολλά προβλήματα «ανάπτυξης» που αντιμετωπίζουν οι εκβιομηχανισμένες χώρες. Ενώ κανονικά δεν θεωρούνται ότι είναι δείκτες της υπανάπτυξης, παρ'όλα αυτά αντιπροσωπεύουν, στο περιβάλλον των πλουσιότερων, ανεπτυγμένων εθνών, τις προκλήσεις προς την συνεχόμενη επίτευξη της ανάπτυξης όπως καθορίστηκε προηγουμένως.

Πολλά από αυτά τα θέματα συζητούνται σε βάθος στην βιβλιογραφία των μελετών ανάπτυξης. Το βασικό σημείο εδώ είναι, όμως, ότι για να θεωρηθεί ο τουρισμός ως ένα αποτελεσματικό μέσον για την ανάπτυξη, τότε θα πρέπει να αντιπροσωπεύει ανεπιφύλακτα ένα μέσον για την σύσταση και την παροχή μιας λύσης στις πολλές αναπτυξιακές προκλήσεις που περιγράφηκαν νωρίτερα. Με άλλα λόγια, υπάρχει λίγη αμφιβολία ότι ο τουρισμός, ως ένας οικονομικός τομέας, έχει να συνεισφέρει κατά πολύ σε χώρες ή σε συγκεκριμένες περιοχές και στον εκβιομηχανισμένο και στον λιγότερο

αναπτυγμένο κόσμο. Πράγματι, υπάρχουν αναρίθμητα παραδείγματα της θετικής συνεισφοράς του τουρισμού στο εισόδημα, στην απασχόληση και στα κέρδη ξένου συναλλάγματος σε περιοχές προορισμού. Αυτό το οποίο είναι λιγότερο σίγουρο, όμως, είναι ο βαθμός στον οποίο η οικονομική συνεισφορά του τουρισμού τρέφει την διαδικασία της ανάπτυξης ή αν ο τουρισμός ως ένας μοναδικός, αναγνωρίσιμος οικονομικός τομέας, αντιπροσωπεύει από μόνος του ένα αποτελεσματικό αναπτυξιακό μέσον. Όπως προτείνεται εδώ, η ιδέα ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι συνώνυμη με την ανάπτυξη έχει αμφισβητηθεί ευρέως – η ανάπτυξη δεν είναι απλά σχετικά με τον εμπλουτισμό υπό υλικής έννοιας, αλλά σχετικά με τον εμπλουτισμό των ανθρώπινων ζώων όσων αφορά την ελευθερία, την επιλογή και την αυτό-βελτίωση. Ο τουρισμός αναμφισβήτητα δημιουργεί πλούτο αλλά, όπως τα επόμενα κεφάλαια ρωτάνε, συνεισφέρει σε αυτήν την ευρύτερη θεωρία της ανάπτυξης;

Παρουσιάζοντας ενδιαφέρον, μερικοί θα πρότειναν ότι ούτε ο τουρισμός, ούτε πράγματι κάθε άλλη οικονομική δραστηριότητα, μπορεί να είναι ένας αποτελεσματικός καταλύτης για την ανάπτυξη. Περισσότερο συγκεκριμένα, επιχειρηματολογείται το ότι η «ανάπτυξη» δεν είναι πλέον μια βιώσιμη/εφαρμόσιμη παγκόσμια διαδικασία ή στόχος, και ότι έχουμε φτάσει «στο τέλος της ανάπτυξης». Επομένως, αυτή η εισαγωγή στον ρόλο του τουρισμού στην ανάπτυξη δεν θα ήταν πλήρης χωρίς, τελικά, μια θεώρηση του μέλλοντος της θεωρίας της ανάπτυξης ως σύνολο.

2.1.18 Το τέλος της ανάπτυξης;

Κατά την δεκαετία του 1990, ένας αριθμός σχολιαστών άρχισε να αμφισβητεί την ίδια τη θεωρία της ανάπτυξης, συμπεραίνοντας ότι η ηλικία της διεθνούς ανάπτυξης ως μια ρεαλιστική παγκόσμια διαδικασία είχε φτάσει στο τέλος. Όπως επιχειρηματολογεί ο Sachs⁵⁷, μετά από 40 χρόνια ανάπτυξης ως ο πρωταρχικός στόχος και επιθυμία του λιγότερο αναπτυγμένου κόσμου, τώρα «η ιδέα της ανάπτυξης στέκεται σαν ένα ερείπιο στο πνευματικό τοπίο ... Ήρθε η ώρα να ξεσυναρμολογήσουμε αυτήν την τρελή δομή». Μαζί με άλλα μέλη της επονομαζόμενης «σχολής της μετά-ανάπτυξης», ο/η Sachs επιχειρηματολογεί ότι ιδέα της ανάπτυξης είναι θεμελιακά ελαττωματική, κληρονομικά άδικη και

⁵⁷ Sachs, W. (ed.) (1996) Introduction. The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power (pp. 1-6). London: Zed Books

δεν είχε ποτέ λειτουργήσει και, επομένως, θα πρέπει απλά είτε να εγκαταλειφθεί ή να αντικατασταθεί από μια λιγότερο μηχανιστική, προοπτική προσέγγιση⁵⁸.

Δύο σημαντικοί παράγοντες έχουν επηρεάσει την θεωρία της μετά-ανάπτυξης. Πρώτον, η δεκαετία του '80 θεωρούνταν ευρέως ότι είναι μια «χαμένη δεκαετία» ανάπτυξης. Αυτό γιατί, σε πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες η διαδικασία της ανάπτυξης είτε λήμνασε είτε γύρισε ανάποδα, με τις κοινωνικοοικονομικές καταστάσεις να χειροτερεύουν για την πλειοψηφία των ανθρώπων σε αυτές τις χώρες. Μια ποικιλία από αλληλένδετα προβλήματα και παράγοντες, συμπεριλαμβάνοντας το υψηλό χρέος και τις εξοφλήσεις, μια παρακμή στις πραγματείες τιμές των εμπορευμάτων εκτός λαδιού, μια παρακμή στην ξένη επένδυση και βοήθεια και μεγαλύτερος εμπορικός προστατευτισμός μέσα στον εκβιομηχανισμένο κόσμο, συνεισέφεραν σε αυτήν την κατάσταση ενώ, πιο γενικά, οι πολιτικές της νεοφιλελεύθερης ανάπτυξης της δεκαετίας του '80 επίσης υπέστησαν ευρεία κριτική. Ταυτόχρονα, οι εκβιομηχανισμένες χώρες υφίστανται οι ίδιες σοβαρή οικονομική ύφεση, περαιτέρω καθυστερώντας την οικονομική ανάπτυξη στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.

Δεύτερον, και περισσότερο σημαντικά, η ανάπτυξη έχει για καιρό κριθεί ως μια δυτικό-κεντρική θεωρία, μια διαδικασία όπου οι δυτικές οικονομικές και κοινωνικοπολιτισμικές αξίες έχουν γίνει οι στόχοι της ανάπτυξης – εν συντομία, μια διαδικασία που βασίζεται πάνω στο πιστεύω ότι «η δύση είναι η καλύτερη». Ισότητα, ενισχύοντας αυτόν τον ισχυρισμό, οι πολιτικές που έχουν εμπνευστεί από την δύση έχουν επίσης θεωρηθεί ως μηχανισμοί για την επιβολή του οικονομικού ελέγχου πάνω στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σε ένα βαθμό ο οποίος είναι, ισότητα, αν όχι περισσότερο, εκτεταμένος από το προηγούμενο αποικιακό σύστημα⁵⁹. Σίγουρα, οι πρώτες θεωρίες της ανάπτυξης ως οικονομική ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός εξέθεσαν μια δυτική μεροληψία, αλλά ακόμα και οι περισσότερο πρόσφατη θεωρία της ανάπτυξης που στηρίζει κρίθηκε για το ότι αντανάκλα τις δυτικό-κεντρικές αρχές οικονομικής ανάπτυξης. Για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, η καταπολέμηση της μόλυνσης

⁵⁸ Rahnema, M. (1997) Towards post-development: Searching for signposts, a new language and new paradigms. In M. Rahnema and V. Bawtree (eds) *The Post-Development Reader* (pp. 377—403). London: Zed Books

⁵⁹ Escobar, A. (1997) The making and unmaking of the Third World through development. In M. Rahnema and V. Bawtree (eds) *The Post Development Reader* (pp. 85—93). London: Zed Books

της φτώχειας είναι περισσότερο ουσιαστική από την πολυτέλεια της ικανότητας στήριξης.

Πρόοδος	Φτώχεια
Υγεία	
<ul style="list-style-type: none"> Μέχρι το 1992 η προσδοκία ζωής ήταν πάνω από τα 75 χρόνια στις 24 από τις 25 βιομηχανικές χώρες. 	<ul style="list-style-type: none"> Σχεδόν δυο εκατομμύρια άνθρωποι έχουν HIV.
Εκπαίδευση	
<ul style="list-style-type: none"> Μεταξύ του 1960 και του 1990 το ποσοστό του αριθμού μαθητών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης περισσότερο από διπλασιάστηκε – από 15% σε 40%. 	<ul style="list-style-type: none"> Περισσότερο από το ένα τρίτο των ενηλίκων έχουν εκπαίδευση πάνω από την δευτεροβάθμια.
Εισόδημα και απασχόληση	
<ul style="list-style-type: none"> Μεταξύ του 1960 και 1993 το πραγματικό κατά κεφαλήν GNP μεγάλωσε περισσότερο από 3% το χρόνο. Ο μέσος όρος του ετήσιου ποσοστού του πληθωρισμού κατά τη δεκαετία του '80 ήταν λιγότερο από 5%. 	<ul style="list-style-type: none"> Το συνολικό ποσοστό ανεργίας είναι πάνω από 8%, και το ποσοστό μεταξύ των νέων είναι περίπου 15%. Περισσότερο από 30 εκατομμύρια άνθρωποι αναζητούν εργασία. Τα φτωχότερα 40% των νοικοκυριών παίρνουν μόνο το 18% του συνολικού εισοδήματος.
Γυναίκες	
<ul style="list-style-type: none"> Μεταξύ του 1970 και 1990 ο αριθμός των θηλυκών τριτοβάθμιων μαθητών ανά 100 αρσενικούς τριτοβάθμιους μαθητές που σπουδάζουν επιστήμες και τεχνολογία περισσότερο από διπλασιάστηκε – από 25 σε 67. Οι γυναίκες τώρα καταμετρούνται πάνω από το 40% του εργατικού δυναμικού και σχεδόν στο ένα τέταρτο των διευθυντών και διαχειριστών. 	<ul style="list-style-type: none"> Το ποσοστό του μισθού των γυναικών αντιστοιχεί ακόμα μόνο στα δύο τρίτα αυτού των αντρών. Οι γυναίκες κατέχουν μόνο το 12% των εδράνων της βουλής.
Κοινωνική ασφάλεια	
<ul style="list-style-type: none"> Οι δαπάνες κοινωνικής ασφάλειας είναι υπεύθυνες περίπου για το 15% του GDP. 	<ul style="list-style-type: none"> Πάνω από ένα εκατομμύριο άνθρωποι ζουν κάτω από το επίσημο όριο της φτώχειας,

	και πάνω από 5 εκατομμύρια είναι άστεγοι
Κοινωνικός ιστός	
<ul style="list-style-type: none"> Υπάρχουν πάνω από πέντε βιβλία βιβλιοθήκης και ένα ράδιο για κάθε άτομο, μια τηλεόραση για κάθε ζεύγος ατόμων. Ένα άτομο στα τρία διαβάζει εφημερίδα. 	<ul style="list-style-type: none"> Περίπου 130.000 βιασμοί αναφέρονται ετησίως στην ομάδα της ηλικίας των 15-59.
Περιβάλλον	
<ul style="list-style-type: none"> Τα δραστικά μέτρα συντήρησης και οι περισσότερο κατάλληλες πολιτικές τιμολόγησης μείωσαν δραματικά την χρήση της ενέργειας ανά \$100 του GDP μεταξύ του 1965 και 1991 – από 166 κιλά λαδιού ισοδύναμα σε 26 κιλά. 	<ul style="list-style-type: none"> Κάθε χρόνο η ζημιά στα δάση λόγω της μόλυνσης της ατμόσφαιρας οδηγεί σε κορυφαίες οικονομικές απώλειες της τάξης των \$35 δισεκατομμυρίων – ισοδύναμα με το GDP στην Ουγγαρία. Οι άνθρωποι στις βιομηχανικές χώρες καταναλώνουν περίπου εννιά φορές περισσότερο εμπορική ενέργεια κατά κεφαλήν από τους ανθρώπους στις αναπτυσσόμενες χώρες, αν και αποτελούν μόνο το ένα πέμπτο του παγκόσμιου πληθυσμού.

Διάγραμμα : Φύλλο ισορροπίας της ανθρώπινης ανάπτυξης –βιομηχανικές χώρες

Πηγή: UNDP (1996) Human Development Report 1996. New York: Oxford University Press.

Δεν είναι πιθανό εδώ να εξετάσουμε την ιδέα της μετά-ανάπτυξης σε βάθος, αν και οι κριτικές που εξισώθηκαν στα παραδείγματα της ανάπτυξης τα οποία περιλαμβάνουν την «ηλικία της ανάπτυξης» εισάγονται στα Κεφάλαιο 2. Το σημαντικό σημείο είναι ότι αμφιβολίες έχουν εμφανιστεί σχετικά με την εγκυρότητα της ανάπτυξης, ως μια θεωρία που ουσιαστικά εμπνεύστηκε από τη δύση, σαν μια παγκόσμια διαδικασία και στόχο. Πράγματι, έχει ισχυριστεί (με μια σχετικά ρομαντική, ιδεαλιστική έννοια) ότι οι υπανάπτυκτες, προ-βιομηχανικές κοινωνίες μπορεί, παραδόξως να αντιπροσωπεύσουν καλύτερα την «καλή ζωή» από ότι οι αναπτυγμένες κοινωνίες : «οι πιο πρωτόγονοι άνθρωποι στον κόσμο έχουν λίγα στην κατοχή τους, αλλά δεν είναι φτωχοί. Η

φτώχεια δεν είναι ένα συγκεκριμένο μικρό ποσό αγαθών, ούτε και είναι μια σχέση μεταξύ των μέσων και των τρόπων. Πάνω από όλα είναι μια σχέση μεταξύ ανθρώπων»⁶⁰. Έτσι, αν η ίδια η ανάπτυξη είναι μια αμφισβητούμενη/συζητήσιμη θεωρία, τότε η πιθανότητα για κάθε δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένου του τουρισμού, να συνεισφέρει στην ανάπτυξη πρέπει επίσης να αμφισβητηθεί.

Παρ'όλα αυτά, είναι αναπόφευκτο γεγονός το ότι πολλές χώρες του κόσμου είναι «σε χειρότερη μοίρα» από άλλες χώρες, και ότι ακόμα και στα εκβιομηχανισμένα έθνη, συγκεκριμένες περιοχές είναι «φτωχότερες» ή απολαμβάνουν λιγότερες ευκαιρίες και οφέλη από άλλα. Την ίδια στιγμή, είναι επίσης αναπόφευκτό γεγονός ο ότι ο τουρισμός αντιπροσωπεύει ένα (και, σε ορισμένες περιπτώσεις το μόνο) δρόμο στον οποίο η ανάπτυξη ή η «καλή ζωή» μπορεί να αναζητηθούν. Ο βαθμός στον οποίο αυτό είναι εφικτό μέσω του τουρισμού είναι το πρωταρχικό επίκεντρο αυτής της εργασίας.

⁶⁰ Sahlins, M. (1997) The original affluent society. In M. Rahnema and V. Bawtree (ed.) The Post-Development Reader (pp. 3—21). London: Zed Books

2.2 Η εξέλιξη του τουρισμού και της θεωρίας της ανάπτυξης

2.2.1 Εισαγωγή

Βιβλιογραφικά προκύπτει ότι η θεωρία της ανάπτυξης και ο τουρισμός έχουν εξελιχθεί κατά παρόμοιες χρονικές γραμμές από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, και ακόμα υπάρχει λίγη εργασία που συνδέει τα δύο πεδία της μελέτης. Αυτό μας εκπλήσσει αν σκεφτούμε ότι ο τουρισμός συνεχίζει να είναι ένα αναπτυσσόμενο επίκεντρο της πολιτικής της οικονομικής ανάπτυξης σε πολλές περιοχές και έθνη. Οι χώρες στον κόσμο στρέφονται προς τον τουρισμό σαν μια στρατηγική για την ανάπτυξη. Παρόλα αυτά, οι ερευνητές σε αυτό το πεδίο έχουν αποδώσει λίγη αναγνώριση στα ελάχιστα κυρίαρχα παραδείγματα ανάπτυξης. Οι χώρες συναγωνίζονται σφοδρά για τις εισπράξεις του διεθνούς τουρισμού, οι οποίες έχουν προβλεφτεί να ανέρχονται πάνω από \$2 τρισεκατομμύρια μέχρι το 2020 και οι αφίξεις έχουν προβλεφτεί να φτάσουν τα 1.6 δισεκατομμύρια⁶¹. Οι τοποθεσίες που μπορούν να αναπτυχθούν και να προσφέρουν ένα τουριστικό προϊόν, είτε είναι ένα συγκεκριμένο φυσικό, είτε μια ιστορική ή πολιτισμική έλξη ή ένας αστικός ή αγροτικός προορισμός, μπορούν να επωφεληθούν από αυτήν την προσφορά με το να προσελκύσουν έσοδα από τους επισκέπτες. Ο τουρισμός χρησιμοποιείται για να δημιουργήσει ξένο συνάλλαγμα, να αυξήσει την απασχόληση, να προσελκύσει επενδυτικό κεφάλαιο και να προωθήσει την οικονομική ανεξαρτησία⁶². Άλλοι έχουν επίσης προτείνει ότι ο τουρισμός μπορεί να γίνει το επίκεντρο για μια τοπική οικονομική ανάπτυξη που επιτίθεται στην συντήρηση του βιοφυσικού περιβάλλοντος⁶³.

Ο σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να συστήσει/εισάγει το θεωρητικό κενό μεταξύ της θεωρίας της ανάπτυξης και της χρήσης του τουρισμού ως ένα αναπτυξιακό μέσον. Επικεντρώνεται στην φύση της ανάπτυξης και θα εξερευνήσει την εξέλιξη της θεωρίας της ανάπτυξης από το τέλος του Δεύτερου

⁶¹ WTO (1998a) *Tourism 2020 Vision — Influences, Directional Flows and Key Trends*. Madrid: World Tourism Organization

⁶² Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

⁶³ Wilkinson, P.F. (1992) *Tourism: Development imperative and environmental problems*. In F. Carden (ed.) *Discussion Forum II on the Graduate Programme in Development Studies at the Bandung Institute of Technology (Research Series Paper 30)* (pp. 22—32). Waterloo: University Consortium on the Environment, University of Waterloo

Παγκοσμίου Πολέμου. Καθώς είναι γνωστό ότι υπάρχει μια διαφοροποίηση των προσεγγίσεων και των ταξινομήσεων της αναπτυξιακής θεωρίας, για τους σκοπούς αυτού του κεφαλαίου, τα κύρια παραδείγματα που έχουν αναγνωριστεί είναι ο εκσυγχρονισμός, η εξάρτηση, ο οικονομικός νεοφιλελευθερισμός και η εναλλακτική ανάπτυξη. Καθώς δεν είναι δυνατόν να παρέχει μια λεπτομερή κατανοητή μελέτη της θεωρίας της ανάπτυξης σε αυτό το κεφάλαιο, τα συστατικά στοιχεία κλειδιά κάθε παραδείγματος ανάπτυξης συζητούνται μαζί με σχετικές κριτικές καθώς σχηματίζουν την βάση για την ανάλυση στην οποία η τουριστική ανάπτυξη εκτιμάται αργότερα. Συνδέοντας τα δύο πεδία μαζί, το κεφάλαιο προχωράει ώστε να υποδείξει τον βαθμό στον οποίο το κάθε παράδειγμα της ανάπτυξης έχει επηρεάσει τον τουρισμό. Παρουσιάζεται μια ανάλυση των θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών του τουρισμού που αναπτύχθηκε κάτω από αυτά τα τέσσερα παραδείγματα ανάπτυξης. Η πληροφορία χρησιμοποιείται ως βάση για την καθιέρωση της αρχικής ομάδας προβληματισμών για την κατάλληλη και στηρικτική τουριστική ανάπτυξη. Οι προβληματισμοί για την κατάλληλη και στηρικτική τουριστική ανάπτυξη βασίζονται πάνω στοιχεία από τα τέσσερα παραδείγματα ανάπτυξης, όμως, υπάρχει αρκετή έμφαση στις θεωρίες του εναλλακτικού παραδείγματος ανάπτυξης. Επιχειρηματολογείται ότι οι σύνδεσμοι στις τοπικές κοινότητες είναι ένα σημαντικό συστατικό στοιχείο της κατάλληλης και στηρικτικής τουριστικής ανάπτυξης, η οποία, με τη σειρά της, θα πρέπει να προγραμματιστεί με άλλους τομείς της οικονομίας υπό τις ευρύτερες θεωρίες της στηρικτικής ανάπτυξης.

2.2.2 Η φύση της ανάπτυξης

Καθώς υπάρχει τεράστια πρόοδος, ο πλανήτης ακόμα αντιμετωπίζει ένα αριθμό από καινούρια και παλιά προβλήματα. Η διαρκής φτώχεια και οι ανεκπλήρωτες βασικές ανάγκες, οι λιμοί και η διαδεδομένη πείνα, οι καταπατήσεις των πολιτικών ελευθεριών και των άλλων βασικών ελευθεριών, η εγκατάλειψη των ενδιαφερόντων/κέρδους και της επίδρασης/αντιπροσωπείας των γυναικών και οι αυξανόμενες απειλές στο περιβάλλον και στην ικανότητα στήριξης της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας συνεχίζουν να τα αντιμετωπίζουν και τα πλούσια και τα φτωχά έθνη. Ο τρόπος με οποίο αυτά τα προβλήματα έχουν διαχειριστεί έχει ποικιλοποιηθεί με την πάροδο του χρόνου. Ο καθορισμός της

ανάπτυξης, όπως έχει ταξινομηθεί ως ένας ρυθμιστικός όρος, έχει συζητηθεί για καιρό⁶⁴. Όπως υποστηρίζεται, ο όρος είχε πολλές έννοιες συμπεριλαμβανομένων «οικονομική ανάπτυξη, δομική αλλαγή, αυτόνομη εκβιομηχάνιση, καπιταλισμός ή σοσιαλισμός, αυτοπραγμάτωση, και ατομική, εθνική, τοπική και πολιτισμική αυτο-εξάρτηση». Αρχικά, η ιδέα της ανάπτυξης είχε γίνει αντιληπτή στενώς ως μια οικονομική ανάπτυξη μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και οι κοινωνικοί και οι πολιτισμικοί παράγοντες ήταν μόνο αναγνωρισμένοι στον βαθμό στον οποίο αυτοί διευκόλυναν την ανάπτυξη. Η ανάπτυξη επεκτάθηκε αργότερα για να συνεργαστούν οι κοινωνικοί, ηθικοί, εθνικοί και περιβαλλοντολογικοί προβληματισμοί καθώς ήρθε σε συμφωνία με την ανθρώπινη βελτίωση και ολοκλήρωση μέσω της επέκτασης της επιλογής. Οκτώ χρόνια μετά από την σύσταση της ανάπτυξης σε σχέση με την φτώχεια, την ανεργία και την ανισότητα, ο Seers⁶⁵ εισήγαγε την θεωρία της αυτό-εξάρτησης σε αυτόν τον ορισμό.

Μια περαιτέρω επέκταση του όρου μπορεί να αναγνωριστεί στην δουλειά του Todaro ο οποίος σκιαγραφεί τρεις κεντρικές αξίες και τρεις στόχους της ανάπτυξης. Ο πρώτος στόχος είναι να αυξηθεί η διαθεσιμότητα και η κατανομή των βασικών ανθρώπινων αναγκών, ο δεύτερος είναι να αυξηθεί το πρότυπο της ζωής, το οποίο περιλαμβάνει υψηλότερα εισοδήματα, καλύτερη εκπαίδευση, την παροχή περισσότερων επαγγελμάτων και μεγαλύτερη προσοχή στις πολιτισμικές και ανθρωπιστικές αξίες, προχωρώντας έτσι περισσότερη ατομική και εθνική αυτό-εκτίμηση. Ο τελικός στόχος είναι να επεκταθεί η ποικιλία των οικονομικών και κοινωνικών επιλογών έτσι ώστε τα μεμονωμένα άτομα και τα έθνη να μην εξαρτώνται από τους άλλους ανθρώπους ή τις χώρες. Η επέκταση των ελευθεριών, όπως υποστηρίζουν οι ειδήμονες του τουρισμού, είναι επίσης η καρδιά της έκκλησης για την επέκταση των ελευθεριών στις περιοχές των οικονομικών ευκαιριών, των πολιτικών ελευθεριών και των κοινωνικών διευκολύνσεων, των εγγυήσεων διαφάνειας και της προστατευτικής ασφάλειας.

Με την ανάπτυξη του περιβαλλοντολογικού κινήματος, η ανάπτυξη έχει επεκταθεί ώστε να περιβάλλει τον όρο που συζητήθηκε εκτενώς, την ικανότητα

⁶⁴ McKay, J. (1990) The development model. *Development Journal of SID* 3, 55—9

⁶⁵ Seers, D. (1969) The meaning of development. *International Development Review* 11(4), 2—6

στήριξης. Ο περισσότερο διαδεδομένος ορισμός της στηρικτικής ανάπτυξης που προτάθηκε από την Παγκόσμια Επιτροπή Περιβάλλοντος και Ανάπτυξης καθορίζεται ως «η ανάπτυξη που συναντά τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο με την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να συναντήσουν τις δικές τους ανάγκες». Το 1992 το Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών σχετικά με το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (επίσης γνωστό ως η Συνάντηση Κορυφής της Γης ή Συνέδριο του Ρίο) παρήγαγε την Ατζέντα 21⁶⁶ η οποία ήταν ένα σχέδιο δράσης για την επίτευξη της ικανότητας στήριξης που βασίζεται στην εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων χρησιμοποιώντας μια προσέγγιση bottom-up. Η Δεύτερη Συνεδρίαση Κορυφής (Rio +5) που έλαβε χώρα πέντε χρόνια αργότερα σημείωσε την αυξανόμενη εξάρτηση που τοποθετούν μερικές αναπτυσσόμενες χώρες στον τουρισμό και την ανάγκη να σχεδιαστούν κατάλληλα.

Ως αντανάκλαση των αλλαγών που σημειώνονται εδώ, όχι μόνο έχει αλλάξει το νόημα της ανάπτυξης με την πάροδο του χρόνου αλλά και ο τρόπος με τον οποίο η ανάπτυξη μετρείται έχει επίσης αλλάξει. Τα παραδοσιακά μέτρα της ποιότητας ζωής, όπως το κατά κεφαλήν εισόδημα ή GNP, έχουν εκλείψει από άλλα περισσότερο πρόσφατα μέτρα όπως ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (κοινωνικοοικονομικής), ο Δείκτης της Στηρικτικής Οικονομικής Ευημερίας και οι πολιτικοί και αστικοί δείκτες ελευθερίας⁶⁷. Δεν είναι ο σκοπός να αναπτυχθεί εδώ ένας νέος ορισμός της ανάπτυξης αλλά αντιθέτως να αναγνωριστεί η επεκτατική σκοπιά του όρου. Όπως προτείνει ο Hettne⁶⁸ δεν μπορεί να υπάρξει κανένας τελικός ορισμός της ανάπτυξης, μόνο υποθέσεις/προτάσεις του τι θα έπρεπε να υποδηλώνει η ανάπτυξη σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Έτσι η ανάπτυξη συμπεριλαμβάνει την δομική αλλαγή που υποδηλώνει πολιτικές, πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές.

2.2.3 Παραδείγματα ανάπτυξης

⁶⁶ Keating, M. (1994) The Earth Summit's Agenda For Change A Plan Language Version of Agenda 21 and the Other Rio Agreements. Geneva: Centre for our Common Future

⁶⁷ Dasgupta, P. and Weale, M. (1992) On measuring the quality of life. World Development 20(1), 119—31; Brown, A. (1995) Caribbean cultures and mass communication technology: Re-examining the cultural dependency thesis. In H.S. Dunn (ed.) Globalization, Communications and Caribbean Identity. New York: St Martin's Press

⁶⁸ Hettne, B. (1995) Development Theory and the Three Worlds. New York: Longman

Οι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η δύναμη της «ανάπτυξης» προέρχεται από την δύναμη της να διαφθείρει, με όλες τις έννοιες του όρου: να γοητεύει, να ευχαριστεί, να εξιτάρει, να θέτει σε όνειρο, αλλά επίσης να κακοποιεί, να στρέφει μακριά από την αλήθεια, να εξαπατά.

Η ανάλυση της κοινωνικής αλλαγής αναφορικά με την ανάπτυξη περιλαμβάνει μια ευρεία ποικιλία προοπτικών καταλήγοντας σε μια ποικιλία από κοινωνικές θεωρίες και ανταγωνιζόμενες ιδέες της αλλαγής. Όπως και με τον ορισμό της ανάπτυξης, η θεωρία της ανάπτυξης έχει διευρυνθεί από τα απλοϊκά μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης προς περισσότερο ολιστικές θεωρίες της ιστορικής κοινωνικής αλλαγής. Η θεωρία της ανάπτυξης μπορεί να διαιρεθεί στην ιδεολογία της ανάπτυξης (το αποτέλεσμα) και στην στρατηγική της ανάπτυξης (ο τρόπος). Η στρατηγική της ανάπτυξης είναι ο τρόπος εφαρμογής της διαδικασίας ανάπτυξης καθοδηγούμενος από μια συγκεκριμένη ιδεολογία. Οι ειδήμονες του τουρισμού ισχυρίζονται ότι ο περισσότερος προβληματισμός της ανάπτυξης παραμένει πολιτικά απληροφόρητος και ότι απαιτείται περισσότερη προσοχή για να ξεκαθαριστούν τα ιδεολογικά στηρίγματα της θεωρίας της ανάπτυξης όπως εκθέτονται στον παρακάτω Πίνακα. Επίσης προτείνεται ότι όλες οι θεωρίες της ανάπτυξης, τα σχέδια και οι στρατηγικές συνειδητά και ασυνείδητα εκφράζουν την προτιμητέα αντίληψη του τι είναι η ανάπτυξη και αυτές οι προτιμήσεις, με τη σειρά τους, αντανακλούν αξίες. Η αναγνώριση των έμφυτων συστημάτων αξιών και των πολιτικών στηριγμάτων στις θεωρίες της ανάπτυξης εικονογραφεί ότι η ανάπτυξη έχει ένα δυνατό και δεοντολογικό συστατικό στοιχείο.

Τα παραδείγματα ανάπτυξης που εξελίχθηκαν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν προϊόντα τριών σημαντικών επιρροών: του σχεδίου Marshall των Ηνωμένων Πολιτειών, το οποίο βοήθησε να ξανακατασκευαστεί η Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, μια αισιόδοξη οπτική γωνία του μέλλοντος, και μια έννοια του αναδυόμενου καθορισμού των αποικιών ώστε να ακολουθήσουν ένα δρόμο προς την ανεξαρτησία. Αυτές οι επιρροές οδηγούν στην πεποίθηση της ανωτερότητας των δυτικών παρεμβατικών οικονομιών και ότι η πολιτική της ανάπτυξης ήταν μια γραμμική διαδικασία που οδηγεί προς τις ίδιες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές όπως αυτές της Δύσης.

Πίνακας: Πολιτικά Ιδεολογικά στηρίγματα του προβληματισμού της ανάπτυξης

Συντηρητικά	Ελεύθερα	Ριζοσπαστικά
<p>Αγορά</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ανοικτός ανταγωνισμός αγοράς • Ελάχιστος ρόλος της πολιτείας 	<p>Μη-δομικός ανασχηματισμός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Άμεση επίθεση στη φτώχεια • Βασικές ανάγκες 	<p>Κοινωνικός αγώνας</p> <ul style="list-style-type: none"> • Μαρξιστικός • Ταξικός αγώνας ως μονοπάτι προς την ανάπτυξη
<p>Απολυταρχικός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ισχυρός ρόλος της πολιτείας συνδεδεμένος με το κεφάλαιο • Top down ανάπτυξη 	<p>Δομικός ανασχηματισμός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ανασχηματισμοί βασισμένοι ευρέως για μεγαλύτερη κοινωνική κατανομή της δύναμης και του πλούτου • Ανασχηματισμός γης 	<p>Διοικητικός/απαιτητικός</p> <ul style="list-style-type: none"> • Λενινιστικός • Η πολιτική elite απαιτεί/διατάζει από την οικονομία να οργανώσει της παραγωγή υπό το όνομα των ανθρώπων

Σύμφωνα με τον Goldsworthy, D. (1988) Thinking politically about development. Development and Change 19 (3), 505—30

Ο παρακάτω Πίνακας σκιαγραφεί χρονολογικά τα τέσσερα βασικά παραδείγματα ανάπτυξης και τα συστατικά τους στοιχεία, τα οποία έχουν εξελιχθεί από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Πρέπει να τονιστεί ότι υπάρχει μια ποικιλία από διαφορετικά συστήματα κατάταξης για τις θεωρίες της ανάπτυξης και η πληροφορία που παρουσιάστηκε στον παρακάτω Πίνακα είναι μόνο η μία προοπτική που χρησιμοποιήθηκε για να συστήσει στους ερευνητές τις ποικίλες θεωρίες οι οποίες θα χρησιμοποιηθούν αργότερα για να εξετάσουν της τουριστική ανάπτυξη. Τα χρονικά πλαίσια είναι μόνο οι γραμμές καθοδήγησης καθώς μπορεί να είναι δύσκολο να υποδείξουν με ακρίβεια το πότε άρχισε ένα παράδειγμα ανάπτυξης. Τα χρονικά πλαίσια υποδεικνύουν το πότε το παράδειγμα κέρδισε την υπεροχή μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με πολλά συστατικά στοιχεία του να είναι ακόμα εφαρμόσιμα σήμερα. Τα παραδείγματα ανάπτυξης δεν είναι αμοιβαίως περιοριστικά/αποκλειστικά και κάποια τονίζουν τις κατευθυνόμενες στρατηγικές και πολιτικές σχετικά με το πως η ανάπτυξη θα πρέπει να διαδικαστεί (δομική προσαρμογή, βασικές ανάγκες) ενώ άλλα σχολιάζουν περισσότερο τους υποκείμενους λόγους για την

ύπαρξη της υπανάπτυξης σε ένα έθνος (νεοαποικιασμός). Κάθε νέο παράδειγμα ανάπτυξης μπορεί να θεωρηθεί, εν μέρη, σαν μια αντίδραση κατά των θεωριών που προηγήθηκαν. Εξετάζοντας τις αλλαγές στα παραδείγματα, ο Rist⁶⁹ υπενθυμίζει ότι «κάθε προοπτική συμπεριλαμβάνει ένα συγκεκριμένο σημείο θεώρησης, το οποίο θα πρέπει να καθοριστεί ώστε να διαλύσει την αυταπάτη της επιδεκτικότητας των αντικειμενικών στόχων ή της εξαντλητικότητας».

Πίνακας: Εξέλιξη της θεωρίας της ανάπτυξης

Χρονικός οδηγός	Παραδείγματα ανάπτυξης	Επιλεγμένες θεωρητικές προσεγγίσεις ή μοντέλα	Θεωρίες/στρατηγικές κλειδιά
Δεκαετίες '50 και '60	Εκσυγχρονισμός	Στάδια	Οι κοινωνίες περνούν από παρόμοια στάδια ανάπτυξης όπως οι δυτικές χώρες
		Εξάπλωση	Η εξάπλωση των ωθήσεων της ανάπτυξης από τις αναπτυσμένες περιοχές, πόλοι ανάπτυξης, αποτέλεσμα trickle down, ανάμειξη κράτους, τοπική οικονομική ανάπτυξη
Δεκαετίες '50 και '60	Εξάρτηση	Νεοαποικισμός	Η υπανάπτυξη προκλήθηκε από την εκμετάλλευση από τις αναπτυγμένες χώρες, δυτική πολιτισμική επιρροή
		Δυϊσμός	Η φτώχεια είναι λειτουργική στην παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη, πλούσιοι και φτωχοί- μεταξύ των χωρών, τοπικές ανισότητες
		Δομολογία	Δομικές αγορές, εισαγωγή υποκατάστασης, κοινωνικοί

⁶⁹ Rist, C. (1997) The History of Development from Western Origins to Global Faith. London: Zed Books

			ανασηματισμοί, προστατευτικότητα, ανάμειξη κρατών
Μέσα δεκαετίας '70 και δεκαετία '80	Οικονομικός νεοφιλελευθερισμός	Ελεύθερη αγορά	Μακροοικονομία από τη σκοπιά της προμήθειας , ελευθερη ανταγωνιστική αγορά, ιδιωτικοποίηση
		Δομική προσαρμογή	Επικέντρωση στις δυνάμεις αγοράς και στις ανταγωνιστικές εξαγωγές
		Ένας κόσμος	Νέο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα, κατάργηση κανονισμών, διεθνοποίηση της παραγωγής
Δεκαετία '70 και αρχές δεκαετίας '80	Εναλλακτική ανάπτυξη	Βασικές ανάγκες	Προτεραιότητες του φαγητού, της στέγασης, του νερού, της υγείας και της εκπαίδευσης
		Grassroots	Ανθρωποκεντρική ανάπτυξη, τοπικός έλεγχος στη λήψη των αποφάσεων, ενδυνάμωση, NGOs
		Φύλο	Γυναίκες στην ανάπτυξη, σχέσης φύλου, ενδυνάμωση
		Στηρικτική ανάπτυξη	Περιβαλλοντολογική διαχείριση, συναντώντας τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακινδυνεύουν οι μελλοντικές ανάγκες

Todaro (Todaro, M. (1994) Economic Development (5th edn). New York: Longman)
και Brohman (Brohman, J. (1996b) New directions in tourism for Third World
development. Annals of Tourism Research 23 (1), 48—70).

2.2.4 Εκσυγχρονισμός

Ο εκσυγχρονισμός έχει καθοριστεί ως κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη, η οποία ακολουθεί μια εξελικτική πορεία από την παραδοσιακή κοινωνία σε μια μοντέρνα κοινωνία όπως η Βόρεια Αμερική ή η Ευρώπη. Υπάρχει μια αλλαγή

από την γεωργία στην βιομηχανία και από το αγροτικό στο αστικό και τα χρήματα της αγοράς παίζουν ένα κεντρικό ρόλο. Η επιρροή της οικογένειας μειώνεται και οι θεσμοί γίνονται περισσότερο διαφοροποιημένοι καθώς οι μοντέρνες αξίες και οι θεσμοί που καταπολεμούνται από την παράδοση εισάγονται.

Ο εκσυγχρονισμός έχει τις ρίζες του σε μια ποικιλία από διαφορετικές προοπτικές που εφαρμόστηκαν από τους μη-Μαρξιστές στις αναπτυσσόμενες χώρες κατά τις δεκαετίες του '50 και '60. Οι πρώιμες ρίζες του μπορούν να εντοπιστούν στην θεωρία της ανάπτυξης που εδραιώθηκε στην οικονομία που βασιζόνταν στην μεταφορά των Keynesian μοντέλων για την ανάλυση της οικονομικής ανάπτυξης που αναπτύχθηκε στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη⁷⁰. Ο προβληματισμός κατά την χρονική περίοδο αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο κυριαρχήθηκε από τον λειτουργικό Εκσυγχρονισμό και επηρεάστηκε από την Keynesian οικονομία, η οποία υποστηρίζει έναν υψηλό βαθμό της κρατικής ανάμειξης⁷¹. Τα Στάδια της Οικονομικής Ανάπτυξης διατυπώνουν ότι για να εμφανιστεί η ανάπτυξη, μια χώρα περνάει από τα επόμενα στάδια: παραδοσιακή κοινωνία, προϋποθέσεις για την απογείωση, την απογείωση, την πορεία προς την ωριμότητα και την περίοδο της υψηλής μαζικής κατανάλωσης. Επιχειρηματολογείτε ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες είχαν περάσει από το στάδιο της απογείωσης στην ανάπτυξη της αυτό-στήριξης ενώ οι υπανάπτυκτες χώρες παρέμεναν στην παραδοσιακή κοινωνία ή ήταν στο στάδιο των προϋποθέσεων. Υποστηρίζεται ότι τα στάδια ήταν «στο τέλος, και μιας θεωρίας σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη και μιας περισσότερο γενικής, αν και ακόμα υψηλώς μερικής, θεωρίας σχετικά με την μοντέρνα ιστορία ως ένα σύνολο». Οι πιστοί στα στάδια της Οικονομικής Ανάπτυξης πίστευαν ότι οι χώρες πρέπει να σώζουν και να επενδύουν μια αναλογία του GNP τους ώστε να έχουν οικονομική ανάπτυξη. Οι χώρες που ήταν ικανές να σώσουν το 15-20% του GNP θα αναπτύσσονταν με ένα πολύ πιο γρήγορο ποσοστό.

Το αρχικό οικονομικό επίκεντρο επεκτάθηκε ώστε να συμπεριλάβει τις κοινωνιολογικές παραδόσεις της εξελικτικότητας, της διάχυσης, της δομικής

⁷⁰ Brohman, J. (1996b) New directions in tourism for Third World development. *Annals of Tourism Research* 23 (1), 48—70

⁷¹ Asimakopoulou, A. (1991) *Keynes's General Theory and Accumulation*. New York: Cambridge University Press

λειτουργικότητας, των θεωριών συστημάτων και της αλληλεπίδρασης μαζί με μια τροφοδοσία από άλλες αρχές όπως πολιτική επιστήμη, ανθρωπολογία, ψυχολογία, οικονομικά και γεωγραφία. Η οικονομική ανάπτυξη εκτιμήθηκε σχετικά με το κατά κεφαλήν εισόδημα και το GNP ενώ οι δείκτες κοινωνικής ανάπτυξης συμπεριέλαβαν το ποσοστό μόρφωσης, την πρόσβαση στις ιατρικές υπηρεσίες και την ιδιοκτησία κατανάλωσης διαρκείας. Αναγνωρίζεται ο εκσυγχρονισμός ως η διαδικασία της «δυτικοποίησης, όπου οι διεθνείς τομείς της «ανάπτυξης» των «αναπτυσσόμενων» κοινωνιών γίνονται περισσότερο ισχυρές όπως εκείνες της Δύσης που υποστηρίζονται από τα συναγωνιζόμενα τα Δυτικά σχήματα ανάπτυξης.

Οι θεωρίες και στρατηγικές της περιφερειακής ανάπτυξης οι οποίες επικεντρώνονται, εν μέρη, στην μεταβίβαση ή στην διάχυση των ωθήσεων της ανάπτυξης επίσης θεωρούνται εδώ συντόμως ως στρατηγικές στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού. Παρουσιάζεται για παράδειγμα: συζητά τους πόλους ανάπτυξης, οι οποίοι είναι τοποθεσίες που περιλαμβάνουν προωθημένες επιχειρήσεις οι οποίες δημιουργούν αποτελέσματα διάχυσης μέσω της επένδυσης. Ένα σύστημα αστικών περιοχών θεωρείται επίσης σαν ένας δυναμικός πράκτορας της ανάπτυξης. Οι τοπικές ανισότητες, οι οποίες εμφανίζονται ως αποτέλεσμα των πολιτικών της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης συζητούνται αργότερα αναφορικά με την θεωρία της εξάρτησης. Αυτά τα θέματα συχνά δεν εξετάζονται στο πλαίσιο των ευρύτερων παραδειγμάτων ανάπτυξης.

Οι κριτικές έχουν προκαλέσει το μονόδρομο της ανάπτυξης του εκσυγχρονισμού και επίσης την υπόθεση ότι οι παραδοσιακές αξίες δεν είναι συμβατές με τον συγχρονισμό. Η κριτική έχει επίσης απευθυνθεί στην δυτική εθνοκεντρικότητα που έγκειται στο μοντέλο και στο γεγονός ότι δεν λαμβάνει υπόψη τις εναλλακτικές ή παραδοσιακές μεθόδους της ανάπτυξης. Οι θεωρητικοί του εκσυγχρονισμού έχουν κριθεί για τα υψηλά επίπεδα μη εφαρμοσιμότητας. Οι θεωρητικοί της εξάρτησης έχουν προτείνει ότι ο εκσυγχρονισμός είναι μια ιδεολογία που χρησιμοποιείται για να δικαιολογηθεί η δυτική ανάμειξη και κυριαρχία στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Ο εκσυγχρονισμός έχει υποστεί την επίθεση όσων ανήκαν στην παράταξη του μετά-εκσυγχρονισμού οι οποίοι διαφωνούν ότι οι top-down μετά-θεωρίες

μεγάλης κλίμακας πλέον δεν εφαρμόζονται παγκοσμίως σε μια διαφοροποίηση των περιβαλλόντων.

2.2.5 Εξάρτηση

Το παράδειγμα της εξάρτησης κέρδισε υπεροχή κατά την δεκαετία του '60 ως μια κριτική του εκσυγχρονισμού και είναι μια από τις πιο γνωστές νεο-Μαρξιστικές θεωρίες ανάπτυξης. Οι υποστηρικτές ισχυρίζονται ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν εξωτερικές και εσωτερικές πολιτικές, θεσμικές και οικονομικές δομές, οι οποίες τις κρατούν σε μια θέση εξάρτησης σχετική με των αναπτυγμένων χωρών. Τα διεθνή μοντέλα εξάρτησης κέρδισαν την αυξανόμενη υποστήριξη, ειδικότερα μεταξύ των διανοούμενων από τις αναπτυσσόμενες χώρες. Οι θεωρητικοί της εξάρτησης ισχυρίστηκαν ότι η ανάπτυξη της Ευρώπης, για παράδειγμα, βασιζόταν στην εξωτερική καταστροφή: στην βίαιη κατάκτηση, στον αποικιακό έλεγχο, και στην απογύμνωση των μη-Δυτικών κοινωνιών από τους ανθρώπους τους, τους πόρους τους και τα πλεονάσματά τους. Υπό το ρίσκο της απλοποίησης της θεωρητικής διαφοροποίησης μέσα στην εξάρτηση, παρουσιάστηκαν μερικές από τις συνήθεις προοπτικές της προσέγγισης της εξάρτησης στην ανάπτυξη και υπανάπτυξη. Το πιο σημαντικό εμπόδιο για την ανάπτυξη δεν είναι η έλλειψη του κεφαλαίου ή των επιχειρησιακών δεξιοτήτων αλλά ο διεθνής διαχωρισμός του εργατικού δυναμικού. Το εμπόδιο στην ανάπτυξη θεωρείται συχνά ως μια εξωτερική δύναμη που έρχεται σε αντίθεση με μια εσωτερική δύναμη. Ο διεθνής διαχωρισμός του εργατικού δυναμικού αναλύεται τότε σε σχέση με τις περιοχές του κέντρου και της περιφέρειας με τα πλεονάσματα στην οικονομία να κινούνται από την περιφέρεια στο κέντρο. Με τα πλεονάσματα να κινούνται από την περιφέρεια στο κέντρο, η ανάπτυξη εμφανίστηκε στο κέντρο ενώ ταυτόχρονα, η υπανάπτυξη εμφανίζονταν στην περιφέρεια. Με την περιφέρεια καταδικασμένη στην υπανάπτυξη λόγω των συνδέσμων της με το κέντρο, ήταν απαραίτητο για ένα αναπτυσσόμενο έθνος να από-συσχετίσει τον εαυτό του από την παγκόσμια αγορά, να σπάσει τα δεσμά της πλεονάζουσας εξαγωγής και να κάνει τα πάντα για την εθνική αυτο-εξάρτηση.

Παρομοίως με τον εκσυγχρονισμό, η εξάρτηση έχει τις ρίζες της σε μια ποικιλία από διαφορετικές προοπτικές και προσεγγίσεις, μερικές από τις οποίες σκιαγραφούνται με περισσότερη λεπτομέρεια εδώ. Η σχολή της εξάρτησης

εμφανίστηκε από την σύγκλιση δύο βασικών τάσεων σκεπτικισμού. Η πρώτη σκεπτικιστική τάση έχει τις ρίζες της στον δομικισμό της Λατινικής Αμερικής ο οποίος οδήγησε στον σχηματισμό της Οικονομικής Επιτροπής για της Λατινική Αμερική (ECLA) και η δεύτερη έχει τις ρίζες της στον Μαρξισμό συμπεριλαμβάνοντας τον κλασικό Μαρξισμό, τον Μαρξισμό-Λενινισμό και τον νεο-Μαρξισμό. Ενώ κάποιες από τις προσεγγίσεις που συσχετίζονται με την εξάρτηση έχουν υποστεί κριτική για το ότι είναι.

2.2.6 Οικονομικός νεοφιλελευθερισμός

Ενώ κάποιιοι θεωρητικοί έκαναν έκκληση για την δημιουργία μιας μικτογενούς προσέγγισης που συσχετίζει τον εκσυγχρονισμό και τις προοπτικές των συστημάτων παγκόσμιας εξάρτησης, άλλοι μετακινήθηκαν προς την κατεύθυνση του νεοφιλελευθερισμού. Η ανάπτυξη του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού ήταν μια αντίδραση κατά των πολιτικών της δυνατής κρατικής παρέμβασης, συμπεριλαμβάνοντας αυτές που προωθήθηκαν από τους θεωρητικούς της δομικής εξάρτησης. Η νεοφιλελεύθερη «αντι-επανάσταση» ήταν αφιερωμένη στην αντεπίδραση της επίπτωσης που είχε ο Κευνισιασμός στην θεωρία της ανάπτυξης. Ο οικονομικός νεοφιλελευθερισμός κέρδισε δημοφιλότητα με την κρίση του λαδιού να έρχεται στο ξεκίνημα της δεκαετίας του '70 και την επακόλουθη ανακατασκευή του διεθνούς καπιταλισμού, οδηγώντας σε ένα ανακαθορισμό του ρόλου του κράτους και, έτσι, στο τέλος του Κευνισιασμού και της κατάστασης. Η άνοδος των συντηρητικών κυβερνήσεων στις Η.Π.Α., στον Καναδά, στην Βρετανία και στην Δυτική Γερμανία κατά τη δεκαετία του '80 συνέχισε να επηρεάζει αυτή την επαναστατική σκέψη. Ο νεοφιλελευθερισμός συνεχίζει στην νεοκλασική οικονομική θεωρία η οποία «συμπεριφέρεται τους ανθρώπους ως ατομιστικά μεμονωμένα άτομα τα οποία δένονται μαζί μόνο μέσω δυνάμεων αγοράς»⁷². Επίσης έχει τις ρίζες της στην δουλειά του Adams Smith και στην αρχή του *laissez-faire* και στην θεωρία του David Ricardo του συγκριτικού όφελους, οι οποίες και οι δύο καλούν για μια μινιμαλιστική προσέγγιση στην ανάμειξη του κράτους στις οικονομικές συναλλαγές. Το κίνημα προτιμά την μακροοικονομία της supply-side, τις ελεύθερες ανταγωνιστικές αγορές και την ιδιωτικοποίηση

⁷² Brohman, J. (1995) Economic and critical silences in development studies: A theoretical critique of neoliberalism. *Third World Quarterly* 16 (2): 297—318

των κρατικών επιχειρήσεων. Οι αναπτυσσόμενες χώρες ενθαρρύνονται να δεχτούν τους ιδιωτικούς επενδυτές από τις ανεπτυγμένες χώρες. Βιβλιογραφικά προκύπτει ότι τα προβλήματα των αναπτυσσόμενων χωρών δεν οφείλονται στα προβλήματα της αγοράς αλλά στις παράλογες κυβερνητικές παρεμβάσεις συμπεριλαμβάνοντας τους ελέγχους του ξένου εμπορίου, τους ελέγχους των τιμών, και τις εκρηκτικές οικονομίες των οικονομικών ελλειμμάτων. Η καταλήγουσα αλλαγή τοποθέτησε νέα έμφαση στους «παράγοντες supply-side, στην ιδιωτική επένδυση, στην ανάπτυξη που οδηγείται από την αγορά, και στην εξωτερική ανάπτυξη ενώ απομακρύνθηκε από τις παλαιότερες αναπτυξιακές πολιτικές που βασιζόνταν στην επικέντρωση της απαίτησης, στην εισαγωγή υποκατάστατων, στην εμπλοκή του κράτους και στον κεντρικό προγραμματισμό ανάπτυξης».

Τα αρχικά μοντέλα προσαρμογής της ανάπτυξης δημιούργησαν μέρος του παραδείγματος εκσυγχρονισμού και επικεντρώθηκαν στους μηχανισμούς της οικονομίας οι οποίοι θα άλλαζαν μια υφιστάμενη αγροτική κοινωνία σε μια μοντέρνα αστικοποιημένη κοινωνία. Συγκριτικές μελέτες στις αναπτυσσόμενες χώρες αναγνώρισαν τον «σωστό» συνδυασμό των πολιτικών της ανάπτυξης για την στηρικτική ανάπτυξη. Αυτές οι πολιτικές συμπεριέλαβαν μια αλλαγή από την γεωργία στην βιομηχανία και μια αλλαγή στην απαίτηση καταναλωτών στα βιομηχανικά αγαθά και στις υπηρεσίες. Πιο πρόσφατα, η Παγκόσμια Τράπεζα, Το Διεθνές Νομισματικό Κεφάλαιο (IMF) και άλλα διεθνή πρακτορεία ανάπτυξης έχουν επενδύσει σε τεράστια ποσά πόρων στα Δανειστικά Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής (SALPs)⁷³. Τα SALPs κατευθύνονται σε συγκεκριμένες αλλαγές πολιτικής στα πλαίσια των χωρών που τα δέχονται. Οι στόχοι των SALPs επικεντρώνονται σε οικονομικές, μακροοικονομικές και μικροοικονομικές προσαρμογές, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν: απομάκρυνση των αναλογιών εισαγωγής, αναδημιουργία των προϋπολογισμών, διάλυση των δυνάμεων των κρατικών πινάκων εμπορίου, υποβάθμιση της αξίας του συναλλάγματος, μείωση του πληθωρισμού, των καταμετρήσεων των δημοσίων υπηρεσιών, ιδιωτικοποίηση των δημοσίων υπηρεσιών και προώθηση των εξαγωγών. Τα SALPs υπαινίσσονται ότι οι στρατηγικές των διεθνών νομισματικών πρακτορείων θα οδηγήσουν στο σωστό μονοπάτι της ανάπτυξης

⁷³ Mosley, P. and Toye, J. (1988) The design of structural adjustment programs. Development Policy Review 6 (4), 395—413

και ότι είναι οι γηγενείς παράγοντες που υπηρετούν ως εμπόδια στην ανάπτυξη και όχι οι εξωγενείς παράγοντες που είναι προβλήματα όπως παρατέθηκαν από εκείνους στην περιοχή της εξάρτησης. Τα SALPs του IMF και της θεωρίας του νεοφιλελευθερισμού έχουν δυνατούς συνδέσμους με τις χρηματικές οικονομίες. Οι χρηματικές οικονομίες μπορούν να αναζητηθούν στους θεωρητικούς της ισότητας στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι οποίοι υποστήριζαν τη χρήση προσαρμογών του ποσοστού κέρδους για στηρικτική οικονομική ισότητα με τα χαμηλότερα ποσοστά να προωθούν την αυξημένη ανάπτυξη. Επιπρόσθετα, η θεωρία της ποσότητας του χρήματος είναι κεντρική στον χρηματισμό. Τα προβλήματα της μακροοικονομίας όπως οι εκρηκτικές πιέσεις και τα χρέη των αναπτυσσόμενων χωρών θεωρούνται ως χρηματικά προβλήματα ως αποτέλεσμα των εκτεταμένων κυβερνητικών εξόδων και των άλλων επικεντρώσεων απαίτησης οι οποίες έχουν οδηγήσει την ποσότητα των χρημάτων στην οικονομία σε ένα μη στηρικτικό επίπεδο.

Ο McKay⁷⁴ επιχειρηματολογεί ότι το κυρίαρχο μοντέλο, το οποίο είναι διαδομένο στα άτομα που κάνουν πολιτική και σε όσους ελέγχουν το επενδυτικό κεφάλαιο, είναι ένα παγκόσμιο μοντέλο το οποίο υποστηρίζει την ιδέα του «ενός κόσμου». Όπως και οι άλλες νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις προς την ανάπτυξη, αυτό το μοντέλο εντείνει την επάρκεια της ελεύθερης αγοράς στην κατανομή των πόρων, και στον προσανατολισμό των εξαγωγών. Αποδίδει, παρ'όλα αυτά, ακόμα περισσότερη σημασία στις διεθνείς αγορές χρήματος στον «έναν κόσμο» ή στην παγκόσμια αγορά. Οι νεοφιλελεύθεροι επίσης υποστηρίζουν μια προσέγγιση μακροοικονομίας όπου τα προβλήματα των αναπτυσσόμενων χωρών είναι υπαγόμενα στις γενικές λύσεις που βασίζονται στις σίγουρες οικονομικές αρχές αντί για να προτείνουν διαφορετικές λύσεις για τις αναπτυσσόμενες χώρες.

Ο οικονομικός νεοφιλελευθερισμός έχει κριθεί για τις οικονομικές στρατηγικές του (SALPs) και για το ότι κυριαρχείται από τις δυτικές χώρες. Τα SALPs έχουν επίσης κριθεί για την εθνική ή την τοπική τους σκοπιά. Οι πολιτικές έχουν κριθεί για τις τρομερές κοινωνικές επιπτώσεις τους όπως την υποβάθμιση των προτύπων της ζωής και την ανάπτυξη της φτώχειας. Επιχειρηματολογείται ότι οι προνομιούχες ομάδες οι οποίες έχουν πρόσβαση

⁷⁴ McKay, J. (1990) The development model. Development Journal of SID 3, 55—9

στους πόρους και στις επαφές-κλειδιά μπορούν να επωφεληθούν από την νέα εξωτερική οικονομία ενώ οι μη-προνομιούχες ομάδες αντιμετωπίζουν τον πνιγμό της οικιστικής οικονομίας, τα πεσμένα ημερομίσθια, την μετακίνηση της νομοθεσίας του εργατικού δυναμικού, την αύξηση των τιμών για την βασική κατανάλωση και τα cutbacks στα προγράμματα της κοινωνικής βοήθειας. Οι φτωχές γυναίκες και τα παιδιά έχουν ειδικότερα σημειωθεί ότι υποφέρουν από τις επιπτώσεις των δομικών προσαρμοστικών πολιτικών (SALPs). Πρόσφατες κριτικές των IMF συμπεριλαμβάνοντας την υποβάθμιση της αξίας του Μεξικάνικου πέσο και τα έκτακτα προγράμματα διάσωσης για την Ταϊλάνδη, την Ινδονησία και την Νότια Κορέα στο περιβάλλον της Ασιατικής οικονομικής κρίσης είναι μια αντανάκλαση της αυταπάτης με αυτές τις πολιτικές. Ο Kendie⁷⁵ επιχειρηματολογεί ότι τα SAPs πρέπει να ανακατασκευαστούν ώστε να συμπεριλάβουν περιβαλλοντολογικές διαστάσεις.

Το κύριο επίκεντρο των SAPs ήταν στην αναδιαμόρφωση της πολιτικής οικονομίας χωρίς να συνδέσει κατάλληλα τα μέτρα στην δημοκρατική διαδικασία. Έχει ισχυριστεί ότι αυτό έχει καταλήξει στην ενδυνάμωση των εθνικών και δι-εθνικών elit στην καινούρια οικονομική τάξη⁷⁶. Κριτικοί της νέας παγκόσμιας οικονομικής τάξης ισχυρίζονται ότι οι κυβερνήσεις όλων των κρατών έχουν αποδυναμωθεί ως αποτέλεσμα της επιταχυνόμενης ενσωμάτωσης των εθνικών οικονομιών μέσα σε μια μοναδική παγκόσμια αγορά οικονομίας και ασκούν κριτική στην δύναμη των διεθνών οργανισμών. Πρόσφατες διαμαρτυρίες στις συναντήσεις του WTO στο Σιάτλ, του IMF στην Πράγα και στο Συνέδριο της Αμερικής στην πόλη του Κιουμπικ επίσης εικονογραφούν την αυξανόμενη αυταπάτη με τις πολιτικές των διεθνών οικονομικών πρακτορείων. Ο νεοφιλελευθερισμός έχει επίσης κριθεί για την σχέση του με την ορθόδοξη νεοκλασική θεωρία. Η νεοκλασική θεωρία, με τη σειρά της, έχει κριθεί καθώς παρατάει τις κοινωνικοπολιτισμικές και τις πολιτικές σχέσεις, το περιβάλλον και τα θέματα της ικανότητας στήριξης του νοήματος και των αξιών της ανάπτυξης⁷⁷.

⁷⁵ Kendie, S.B. (1995) The environmental dimensions of structural adjustment programmes: Missing links to sustaining development. *Singapore Journal of Tropical Geography* 16 (1), 42—57

⁷⁶ Dieke, P. (1995) Tourism and structural adjustment programmes in the African economy. *Tourism Economics* 1 (1): 71—93

⁷⁷ Brohman, J. (1995) Economic and critical silences in development studies: A theoretical critique of neoliberalism. *Third World Quarterly* 16 (2): 297—318

Συνηθίζεται να λέγεται ότι όταν ένα σχέδιο ανάπτυξης αποτυγχάνει επειδή δεν έχει ληφθεί κανένας λογαριασμός των ποιοτικών μεταβλητών π.χ. του πολιτισμού με την ευρύτερη έννοια του όρου: ότι το πολιτισμικό μοντέλο, οι παραδόσεις ή η μη λογική συμπεριφορά περιορίζουν την εισαγωγή των λογικών και παγκόσμιων τεχνικο-οικονομικών καινοτομιών.

2.2.7 Εναλλακτική ανάπτυξη

Από την νωρίτερη μεταπολεμική περίοδο, οι κυρίαρχες στρατηγικές ανάπτυξης έχουν επικεντρωθεί στην οικονομική ανάπτυξη και στην top-down διάχυση των ωθήσεων της ανάπτυξης. Το παράδειγμα της εναλλακτικής ανάπτυξης είναι μια πραγματική, βασισμένη ευρέως προσέγγιση, η οποία προέκυψε από τις κριτικές αυτών των μοντέλων. Οι ειδικοί υποστηρίζουν ότι υπάρχουν έμφυτες αντιπαραθέσεις στις κοινωνικές θεωρίες της οικονομικής αλλαγής οι οποίες αναπτύχθηκαν από αστικοποιημένους σοφιστές, και οι οποίες βασίζονταν στις θεωρίες της ανάπτυξης από τις εκβιομηχανισμένες χλωρές. Ο Edwards⁷⁸ γράφει σχετικά με το άσχετο των μελετών της ανάπτυξης επιχειρηματολογώντας για περισσότερο πρακτική έρευνα, η οποία εκτιμά τα συστήματα της γηγενούς γνώσης και την συμμετοχή του κοινού. Οι ποικίλες εναλλακτικές στα Ευρωκεντρικά, μετα-διηγηματικά, οικονομικά μοντέλα επικεντρώνονται στους ανθρώπους και στο περιβάλλον. Το επίκεντρο του προγραμματισμού συχνά είναι από την αντίθετη πλευρά.

Η μη ικανοποίηση με τα κυρίαρχα μοντέλα ανάπτυξης έγινε ευρέως γνωστή στην αναπτυξιακή κοινότητα κατά τις αρχές της δεκαετίας του '70 και πολλά διεθνή αμφίπλευρα πρακτορεία βοήθειας άρχισαν να ψάχνουν για εναλλακτικές, περισσότερο ανθρωπο-προσανατολισμένες προσεγγίσεις. Η προσέγγιση των βασικών αναγκών ξεκινάει με την παροχή ευκαιριών για την πλήρη φυσική, πνευματική και κοινωνική ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας⁷⁹. Άμεσες επιθέσεις έγιναν σχετικά με τα προβλήματα όπως η θνησιμότητα των βρεφών, η κακή διατροφή, η επιδημία, η μόρφωση και η υγιεινή. Εν τω μεταξύ, οι γηγενείς θεωρίες της ανάπτυξης προωθούνται καθώς

⁷⁸ Edwards, M. (1989) The irrelevance of development studies. *Third World Quarterly* 11(1), 116—35

⁷⁹ Streeten, P. (1977) The basic features of a basic needs approach to development. *International Development Review* 3, 8—16

συνδυάζουν τις τοπικές συνθήκες και τα συστήματα γνώσης. Υπάρχει μια έκκληση για αυξημένη τοπική ανάμειξη στην διαδικασία ανάπτυξης. Η αυξημένη συμμετοχή τότε συνδέεται με τις θεωρίες της ενδυνάμωσης και του τοπικού ελέγχου στη λήψη των αποφάσεων. Στα πλαίσια της γηγενούς θεωρίας είναι η αυξημένη αναγνώριση του ρόλου των γυναικών στην τοπική ανάπτυξη. Βιβλιογραφικά προκύπτει ότι αναγνωρίζονται πέντε ιστορικές προσεγγίσεις στις μελέτες των φύλων, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν την ευημερία, την ισότητα, την αντι-φτώχεια, την επάρκεια και την ενδυνάμωση. Τα Ηνωμένα Έθνη διακήρυξαν την δεκαετία από το 1975-85 ως τη δεκαετία για τις γυναίκες, η οποία συμπίπτει με την Προσέγγιση Των Γυναικών στην Ανάπτυξη.

Η Νότια Επιτροπή (1990) ανακαθόρισε την ανάπτυξη να είναι αυτοκατευθυνόμενη και επικεντρωμένη στη αυτο-αξάρτηση. Η διαδικασία της ανάμειξης τοπικών πληθυσμών και της ενδυνάμωσης αυτών είναι το επίκεντρο της Εκτίμησης της Αγροτικής Συμμετοχικότητας (RPA). Άλλες προσεγγίσεις συμπεριλαμβάνουν την προσέγγιση της διαδικασίας εκμάθησης⁸⁰, την συμμετοχική προσέγγιση⁸¹ και την προσέγγιση της δομημένης ελαστικότητας. Οι μη-κυβερνητικοί οργανισμοί (NGOs) έχουν αυξητικά παίξει ένα ρόλο στα κίνητρα της ανάπτυξης που βασίζονται στην κοινότητα και στα τοπικά κίνητρα και, χωρίς το βάρος της κυβερνητικής υπευθυνότητας, τα NGOs είναι ικανά να δεσμεύσουν σε εκτεταμένη συμμετοχική πρακτική η οποία μπορεί να δημιουργήσει καινοτομικές λύσεις στα τοπικά προβλήματα αντί για τις σταθερές/κλασικές κρατικές λύσεις. Ο Friedmann⁸², ο οποίος πρότεινε το πολύ γνωστό μοντέλο «κεντρου-περιφέρειας», αντέστρεψε τη θέση του και γνώριζε την πολιτική του μέρους. Είναι τώρα ένας συνήγορος για τον προγραμματισμό και την ανάπτυξη που βασίζεται στην κοινωνική εκμάθηση και στις γηγενείς προσεγγίσεις.

Μαζί με το επίκεντρο στους ανθρώπους, η εναλλακτική ανάπτυξη είναι στενάς συνδεδεμένη με το περιβάλλον και την ικανότητα στήριξης. Η θεωρία της ικανότητας στήριξης έχει αναπτυχθεί με την αντίληψη ότι οι

⁸⁰ Korten, D. (1980) Community organisation and rural development: A learning process approach. *Public Administration Review* 40 (5), 480—51

⁸¹ Edwards, M. (1989) The irrelevance of development studies. *Third World Quarterly* 11(1), 116—35

⁸² Friedmann, J. (1966) *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. London: M.I.T. Press

περιβαλλοντολογικοί πόροι είναι περιορισμένοι στον πλανήτη μας⁸³. Τονισμένο από την Παγκόσμια Επιτροπή για το Πέριβάλλον και την Ανάπτυξη το 1987, Το Κοινό μας Μέλλον (1987) και από την Ατζέντα 21⁸⁴, η ικανότητα στήριξης έχει έρθει ώστε να σημαίνει την εκπλήρωση των αναγκών των μελλοντικών γενεών. Ο κυρίαρχος εκσυγχρονισμός, η εξάρτηση και τα νεοκλασικά παραδείγματα δεν συνδύαζαν το περιβάλλον με την ανάπτυξη. Τώρα, παρόλα αυτά, οι οικολογικές διαδικασίες και οι πόροι αυξητικά θεωρούνται μέρος του οικονομικού συστήματος. Οι σύνδεσμοι μεταξύ του περιβάλλοντος και της πολιτικής έχουν έρθει επίσης στο προσκήνιο στον τομέα της πολιτικής οικολογίας, η οποία προσπαθεί να περιγράψει τις χωρικές και χρονικές επιπτώσεις του καπιταλισμού στους ανθρώπους του Τρίτου Κόσμου και στο περιβάλλον.

Μαζί με μια αυξημένη περιβαλλοντολογική επίγνωση, η θεωρία της ικανότητας στήριξης γυρίζει πίσω ώστε να συμπεριλάβει την αναγνώριση του ρόλου των τοπικών κοινοτήτων στην ανάπτυξη. Το επακόλουθο σχόλιο εικονογραφεί την ανάγκη να κατανοήσουμε τον πολιτισμό σε σχέση με την ικανότητα στήριξης.

Οι ειδικοί που έχουν εκπαιδευτεί στην δυτική επιστήμη συχνά αποτυγχάνουν να αναγνωρίσουν την γηγενή οικολογική γνώση λόγω του πολιτισμού και των θρησκευτικών τρόπων με τους οποίους τα γηγενή άτομα καταγράφουν και μεταβιβάζουν αυτή τη γνώση. Οι τρόποι της ζωής που αναπτύσσονται με τις δεκάδες των γενεών θα μπορούσαν μόνο να ευδοκιμάσουν με την κωδικογράφηση της οικολογικής ικανότητας στήριξης μέσα στο σώμα της πρακτικής εξάσκησης, του μύθου και των προκαταλήψεων που περνούν από τον γονέα στο παιδί.

Ο Pretty⁸⁵ ανέπτυξε μια τυπολογία επτά μορφών του πως οι άνθρωποι συμμετέχουν στα προγράμματα ανάπτυξης και στις εργασίες. Η συμμετοχή ποικίλει από την παθητική συμμετοχή όπου έχουν πει στους ανθρώπους ότι η εργασία βρίσκεται στην διαδικασία της αυτό-κινητοποίησης, όπου οι άνθρωποι παίρνουν κίνητρα ανεξάρτητα από τα εξωτερικά ιδρύματα/θεσμούς. Ο Pretty

⁸³ Loening, U. (1990) The ecological challenges to growth. *Development Journal of SID* 3 (4), 48—54

⁸⁴ Keating, M. (1994) *The Earth Summit's Agenda For Change A Plan Language Version of Agenda 21 and the Other Rio Agreements*. Geneva: Centre for our Common Future

⁸⁵ Pretty, J. (1994) Alternative systems of inquiry for a sustainable agriculture, *institute of Development Studies Bulletin* 25 (2), 37—48

επιχειρηματολογεί ότι αν η ανάπτυξη είναι στηρικτική, τότε πρέπει να επιτευχθεί το λιγότερο το πέμπτο επίπεδο συμμετοχής (λειτουργική συμμετοχή). Η λειτουργική συμμετοχή συμπεριλαμβάνει την δημιουργία ομάδων από τοπικούς ανθρώπους ώστε να εκπληρώσουν τους προκαθορισμένους στόχους που συσχετίζονται με την εργασία ανάπτυξης. Το έκτο επίπεδο είναι η διαδραστική συμμετοχή, η οποία συμπεριλαμβάνει τους ανθρώπους ώστε να συμμετέχουν στην ανάλυση των εργασιών της ανάπτυξης, η οποία οδηγεί σε σχέδια δράσης και ενδυνάμωση των θεσμών/ιδρυμάτων. Το έβδομο στάδιο της συμμετοχής είναι η αυτο-κινητοποίηση όπως υπογραμμίστηκε προηγουμένως.

Οι κριτικές της περιοχής της εναλλακτικής ανάπτυξης ποικίλουν όπως και οι προσεγγίσεις της. Οι κριτικές της προσέγγισης των βασικών αναγκών μπορεί να εμποδίζουν την οικονομική ανάπτυξη σε μακροπρόθεσμη βάση: υποεκτιμούν την σημασία της πολιτικής αλλαγής, και μπορεί να οδηγήσει πολύ τον κρατικό έλεγχο. Οι κριτικοί της θεωρίας της γηγενούς ανάπτυξης παραθέτουν τα προβλήματα της γενικής δόμησης, τα εμπόδια της συμμετοχής, την έλλειψη της ικανότητας οφέλους, τους αδύναμους θεσμούς και την έλλειψη της ενσωμάτωσης με τους πόρους της διεθνούς επιχορήγησης⁸⁶.

Ο όρος της στηρικτικής ανάπτυξης έχει κριθεί ότι είναι ασαφής. Υπάρχουν πολλαπλοί ορισμοί του όρου εξαρτώμενοι στα πρόβλημα που αναφέρονται. Τα άτομα που κάνουν πολιτική είναι υποχρεωμένα να αποφασίσουν το τι αποτελεί τα κριτήρια της ικανότητας στήριξης και σε ποιο επίπεδο θα πρέπει να εφαρμοστούν (εργασία, περιφερειακό, εθνικό, παγκόσμιο). Τα ερωτήματα ανέρχονται σχετικά με το τι θα πρέπει να στηριχτεί, και το ποιος αποφασίζει το τι θα πρέπει να στηριχτεί. Μια γενική ομολογία που περιβάλλει τον ορισμό είναι το ότι μπορεί να καθοριστεί διαφορετικά σχετικά με τον κάθε πολιτισμό. Οι δυσκολίες επίσης ανέρχονται κατά την καταμέτρηση και την ποσοτικοποίηση των περιβαλλοντολογικών επιπτώσεων. Ο Graf⁸⁷ ισχυρίζεται ότι το WCED βεβαιώνει ξανά την «Δυτική παγκόσμια ιδεολογική ηγεμονία». Έχει υπάρξει επίσης μια αλλαγή στο επίκεντρο, η οποία

⁸⁶ Wiarda, H. (1983) Toward a nonethnocentric theory of development: Alternative conceptions from the Third World. *Journal of Developing Areas* 17. Reprinted in C. Wilber (ed.) (1988) *The Political Economy of Development and Underdevelopment* (4th edn) (pp. 59—82). Toronto: McGraw-Hill

⁸⁷ Graf, W. (1992) Sustainable ideologies and interests: Beyond Bruntland. *Third World Quarterly* 13 (3), 553—9

δημιούργησε κριτική. Κατά την δεκαετία του '80, οι περιβαλλοντολόγοι συνήθως προβληματίζονταν με το τοπικό ή το εθνικό χώρο και με τις ιδέες όπως η οικο-ανάπτυξη ή η αυτο-εξάρτηση που στόχευαν στην αύξηση της πολιτικής και οικονομικής ανεξαρτησίας μιας τοποθεσίας ανασυνδέοντας τις ροές των οικολογικών πόρων. Παρ'όλα αυτά, στα πιο πρόσφατα χρόνια, οι περιβαλλοντολόγοι έχουν καταλήξει σε μια παγκόσμια άποψη, εν μέρη ένα αποτέλεσμα του διαστημικού ταξιδιού, στην οποία ο πλανήτης έχει γίνει ένα ορατό αντικείμενο από το διάστημα. Αυτή η αλλαγή στην παγκόσμια περιβαλλοντολογική διαχείριση, παρ'όλα αυτά, μπορεί επίσης να θεωρηθεί ότι είναι σε διαμάχη με τις προσδοκίες των πολιτισμικών δικαιωμάτων, την δημοκρατία, τον αυτο-καθορισμό και αποτελεί μια παρούσα απειλή για τις τοπικές κοινότητες και τους τρόπους ζωής αυτών.

Οι κριτικές που στόχευαν τα ποικίλα παραδείγματα της ανάπτυξης που κάλυψαν αυτό το κεφάλαιο μέχρι στιγμής επίσης προήλθαν από εκείνους στον τομέα της μετα-ανάπτυξης. Οι συγγραφείς του Λεξικού της Ανάπτυξης στόχευαν στα εννοιολογικά θεμέλια των πρακτικών των επαγγελματιών της ανάπτυξης, ασκώντας κριτική στις επίσημες διακηρύξεις της ανάπτυξης. Σε ένα συχνά αναφερόμενο κείμενο ο Sachs⁸⁸ δηλώνει τα ακόλουθα:

Η ιδέα της ανάπτυξης στέκεται σαν ένα ερείπιο στο διαλεκτικό τοπίο. Αυταπάτη και απογοήτευση, αποτυχίες και εγκλήματα έχουν γίνει οι σταθεροί σύντροφοι της ανάπτυξης και όλοι λένε την συνηθισμένη ιστορία: δεν δούλεψε. Επιπλέον, οι ιστορικές συνθήκες, οι οποίες εκτόξευσαν την ιδέα σε κυριαρχία έχουν εξαφανιστεί: η ανάπτυξη έχει γίνει παλιομοδίτικη. Αλλά πάνω απ' όλα, οι ελπίδες και οι επιθυμίες, οι οποίες έκαναν την ιδέα να πετάξει, έχουν τώρα εξαντληθεί: η ανάπτυξη έχει έλθει σε αχρηστία.

Πράγματι, η δεκαετία του '80 έχει αναφερθεί ως η χαμένη δεκαετία της ανάπτυξης. Εκείνοι στον τομέα της μετα-ανάπτυξης απέρριψαν τον τρόπο σκέψης και την μέθοδο της ζωής που είχε παραχθεί από την μοντέρνα ανάπτυξη. Προτίμησαν τις αναβιωμένες εκδοχές των μη-μοντέρνων ή μη-δυτικοποιημένων φιλοσοφιών και πολιτισμών. Η δυτική ανάπτυξη ήταν μια

⁸⁸ Sachs, W. (ed.) (1996) Introduction. The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power (pp. 1-6). London: Zed Books

καταστροφική δύναμη που έπρεπε να αντισταθεί⁸⁹. Ενώ όντως κριτικάρουν την ανάπτυξη, εκείνοι στον τομέα της μετα-ανάπτυξης ακόμα έχουν θέσεις για κοινωνική αλλαγή και πολιτικό ακτιβισμό. Αυτές οι θέσεις μπορούν να γενικοποιηθούν σε τρεις κατηγορίες: ραγδαίος πλουραλισμός, απλός τρόπος ζωής και αναθεώρηση των μη-καπιταλιστικών κοινοτήτων. Ένα από τα επαναπαρουσιαζόμενα θέματα από μια ποικιλία αυτών των προοπτικών είναι η στήριξη των τοπικών κινήτρων και η σημασία της ανάμειξης της κοινότητας στην διαδικασία της ανάπτυξης.

Η εξέλιξη της αναπτυξιακή σκέψης έχει γίνει αυξητικά περίπλοκη με το πέρασμα του χρόνου. Έχει μεταφερθεί από το να είναι ρυθμιστική σε ένα πιο αναλυτικό επίκεντρο. Οι εκτιμήσεις των επιπτώσεων των πολιτικών της ανάπτυξης γίνονται πιο σημαντικές καθώς συσχετίζουν όχι μόνο τις αλλαγές στο περιβάλλον αλλά επίσης τις αλλαγές στις τοπικές κοινότητες. Οι σύνδεσμοι με την τοπική κοινότητα και ο ρόλος της στην λήψη αποφάσεων της ανάπτυξης γίνονται περισσότερο απαραίτητοι καθώς οι πολιτικές της ανάπτυξης αρχίζουν να λειτουργούν κάτω από το παράδειγμα της ικανότητας στήριξης. Αν ο τουρισμός πρόκειται να αναπτυχθεί με ένα στηρικτικό τρόπο, είναι σημαντικό να χρησιμοποιηθούν οι τοπικοί πόροι. Η συζήτηση τώρα γυρνάει στην συνειδητοποίηση του ρόλου του τουρισμού στην ανάπτυξη πριν εξεταστεί ο τουρισμός υπό το κάθε παράδειγμα ανάπτυξης. Η συζήτηση θα επιστρέψει αργότερα στην δημιουργία ενός αρχικού πλαισίου εργασίας του τουρισμού και της θεωρίας της ανάπτυξης.

2.2.8 Συνειδητοποιώντας τον ρόλο του τουρισμού στην θεωρία της ανάπτυξης

Το μοντέλο που παρουσιάστηκε στην εισαγωγή αυτής της εργασίας υποδεικνύει την πολυπλοκότητα της σχέσης μεταξύ του τουρισμού και της ανάπτυξης. Η θεωρία της ανάπτυξης και ο τουρισμός έχουν εξελιχθεί μαζί με την πάροδο παρόμοιων χρονικών γραμμών από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και έχουν μοιραστεί παρόμοια επίκεντρα. Η τουριστική έρευνα έχει προχωρήσει κυρίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με την άνοδο του μαζικού τουρισμού⁹⁰.

⁸⁹ Peet, R. (1999) *Theories of Development*. New York: Guilford Press

⁹⁰ Britton, S.G. (1982a) *The political economy of tourism in the Third World*. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

Γραπτά στοιχεία για τον τουρισμό μπορούν να αναζητηθούν στην δεκαετία του '30 και νωρίτερα αλλά το φορτίο της βιβλιογραφίας στον τουρισμό εξελίχθηκε από τη δεκαετία του '60. Η τουριστική έρευνα αρχικά λειτούργησε ως όργανο για την ανάπτυξη με την πλειοψηφία της έρευνας να εκτελείται από προγραμματιστές και οικονομολόγους οι οποίοι εργάζονταν για οργανισμούς συμπεριλαμβάνοντας τα Ηνωμένα Έθνη, την Παγκόσμια Τράπεζα και τον Οργανισμό για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη⁹¹. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, ο τουρισμός ήταν απαραίτητα εξομοιωμένος με την ανάπτυξη, η οποία ήταν μέρος του παραδείγματος του εκσυγχρονισμού. Υπήρχε μια πεποίθηση ότι ο τουρισμός δημιούργησε αυξήσεις στο ξένο συνάλλαγμα και απασχόληση και ότι τα τουριστικά έξοδα δημιουργούσαν ένα μεγάλο πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα, το οποίο δραστηριοποιούσε την τοπική οικονομία. Παρ'όλα αυτά, με την πάροδο του χρόνου, οι συγγραφείς άρχισαν να διερωτούνται σχετικά με τα οφέλη του τουρισμού, υποδεικνύοντας ότι χαμηλότερα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα και υψηλά επίπεδα εκκροών ήταν πιο κοντά στην πραγματικότητα. Αυτή η τάση ήταν παρόμοια με την θεωρητική κριτική της εξάρτησης του εκσυγχρονισμού. Ο τίτλος του βιβλίου του de Kadt το 1979 Τουρισμός – Διαβατήριο για την ανάπτυξη; υποδεικνύει την αβεβαιότητα που συσχετίζεται στη χρήση του τουρισμού σαν ένα εργαλείο ανάπτυξης. Οι αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες άρχισαν να καταγράφονται όλο και περισσότερο⁹² με αρχές όπως η ανθρωπολογία και η κοινωνιολογία⁹³. Κατά τις δεκαετίες του '80 και '90 το νεοφιλελεύθερο οικονομικό παράδειγμα και οι τουριστικές μελέτες επικεντρώθηκαν στις διεθνείς αγορές και στις ανταγωνιστικές εξαγωγές καθώς ο τουρισμός είναι μια αόρατη τουριστική βιομηχανία στον τρίτοβάθμιο τομέα. Οι Mathieson και Wall⁹⁴ παρομοίωσαν την τουριστική βιομηχανία με τις τράπεζες και την ασφάλεια όπου κανένα από προϊόν δεν ταξιδεύει απότο ένα μέρος στο άλλο. Πιο πρόσφατα, η τουριστική έρευναέχει αγκαλιάσει τη

⁹¹ Graburn, N. and Jafari, J. (1991) Introduction tourism social science. *Annals of Tourism Research* 18 (1), 1—11

⁹² UNESCO (1976) The effects of tourism on socio-cultural values. *Annals of Tourism Research* 4 (2), 74—105

⁹³ Graburn, N. and Jafari, J. (1991) Introduction tourism social science. *Annals of Tourism Research* 18 (1), 1—11

⁹⁴ Mathieson, A. and Wall, G. (1982) *Tourism: Economic, Physical, and Social Impacts*. London: Longman

θεωρία της ικανότητας στήριξης, η οποία είναι μέρος του εναλλακτικού παραδείγματος ανάπτυξης. Η έρευνα που εκτιμά τους εναλλακτικούς τύπους της τουριστικής ανάπτυξης, συμπεριλαμβάνοντας τον οικο-τουρισμό, έχει γίνει περισσότερο κυρίαρχη. Αυτές οι τάσεις που αλλάζουν στην τουριστική έρευνα συλλέχθηκαν στην ανάλυση της βιβλιογραφίας μέχρι σήμερα από τον/την Jafari το 1989⁹⁵ ο οποίος άθροισε τα γραπτά του τουρισμού σε τέσσερις ομάδες: η πλατφόρμα της συνηγορίας, η πλατφόρμα της σύστασης, η πλατφόρμα της προσαρμογής και η πλατφόρμα που βασίζεται στην γνώση. Η αρχική υποστήριξη για τον τουρισμό κλήθηκε σε ερώτηση όταν οι επιπτώσεις του τουρισμού εξετάστηκαν οδηγώντας σε κλήσεις για πιο υπεύθυνο ή εναλλακτικό τουρισμό. Η πλατφόρμα που βασίζεται στην γνώση βασίζεται σε μια περισσότερο ολιστική προσέγγιση με την βοήθεια της δημιουργίας ενός επιστημονικού σώματος γνώσης στον τουρισμό.

Παρά την ταυτόχρονη εξέλιξη, έχει υπάρξει λίγη αλληλεπίδραση μεταξύ των πεδίων της ανάπτυξης και του τουρισμού. Λίγα έχουν γραφτεί στην βιβλιογραφία της ανάπτυξης σχετικά με τον τουρισμό παρά την αυξητικά οικονομική και κοινωνική σημασία του και τη χρήση του ως μια στρατηγική στις αναπτυσσόμενες χώρες. Τα χαρτιά του τουρισμού, τα οποία αναφέρονται στην ανάπτυξη, συχνά γράφονται σε σχέση με τις επιπτώσεις του τουρισμού ως μια στρατηγική ανάπτυξης αλλά μόνο ένας μικρός αριθμός μελετών κάνουν κάποια αναφορά στις υποκείμενες θεωρητικές δομές της θεωρίας της ανάπτυξης. Περισσότερη ενσωμάτωση των δυο πεδίων είναι απαραίτητη, σύμφωνα με τον Dann⁹⁶, ο οποίος βρήκε ότι οι τουριστικές μελέτες έχουν χαμηλό επίπεδο από θεωρητική επίγνωση :

Το αν αυτή η ιδεολογία τοποθετείται πολιτικά στην αριστερά (π.χ. ο τουρισμός είναι εκμεταλλεύσιμος σε ένα πλαίσιο εργασίας της ανεξαρτησίας), ή στα δεξιά (π.χ. ο τουρισμός παρέχει την βάση για την παγκόσμια αδελφοποίηση), ακόμα δεν εξηγεί το φαινόμενο.

Περισσότερο από δέκα χρόνια αργότερα, ο Dann συνεχίζει να κάνει την εκτίμηση ότι χρειάζεται μια καλύτερη κατανόηση για την τουριστική ανάπτυξη.

⁹⁵ Jafari, J. (1989) Sociocultural dimensions of tourism: An English language literature review. In J. Bystrzanowski (ed.) *Tourism as a Factor of Change: A Sociocultural Study* (pp. 17—60). Vienna: Vienna Centre

⁹⁶ Dann, G., Nash, D. and Pearce, P. (1988) Methodology in tourism research. *Annals of Tourism Research* 15 (1), 1—28

Τα τέσσερα κύρια αναπτυξιακά παραδείγματα που περιγράφηκαν προηγουμένως (ο εκσυγχρονισμός, η εξάρτηση, ο οικονομικός νεοφιλελευθερισμός και η εναλλακτική ανάπτυξη) αναλύονται τώρα για τον βαθμό στον οποίο έχουν πληροφορήσει ή έχουν την πιθανότητα να πληροφορήσουν την τουριστική έρευνα.

2.2.9 Εκσυγχρονισμός και τουρισμός

Ο εκσυγχρονισμός έχει υπάρξει η αυτονόητη βάση για πολλές τουριστικές μελέτες στις αναπτυσσόμενες χώρες. Ο τουρισμός έχει προωθηθεί ως μια αναπτυξιακή στρατηγική για να μεταφέρει τεχνολογία, να αυξήσει την απασχόληση, να δημιουργήσει ξένο συνάλλαγμα, να αυξήσει το GDP, να προσελκύσει το κεφάλαιο της ανάπτυξης⁹⁷, και να προωθήσει ένα μοντέρνο τρόπο ζωής με δυτικές αξίες. Έχει επιχειρηματολογηθεί ότι ο τουρισμός δημιουργεί αγροτικές αλλαγές των παραδοσιακών κοινωνιών.

Οι αρχικές μελέτες επικεντρώθηκαν στις θετικές οικονομικές όψεις του τουρισμού πριν να γυρίσουν αργότερα να διερωτηθούν την αξία του. Σε συμφωνία με το παράδειγμα του εκσυγχρονισμού, το Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για τον Τουρισμό το 1973 σημείωσε ότι οι κυβερνήσεις θα πρέπει να δώσουν περισσότερη προσοχή στον τουρισμό σε σχέση με τα προγράμματα της ανάπτυξης και της συμφωνίες του εμπορίου. Η αύξηση στην ισορροπία των πληρωμών είναι ένας από τους πιο δημοσιοποιημένους οικονομικούς προβληματισμούς του τουρισμού. Οι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η ισορροπία των πληρωμών θα πρέπει να αντικατασταθεί από μια ευρύτερη θεωρία, τον εμπομαζόμενο εξωτερικό λογαριασμό του τουρισμού, η οποία θα συμπεριλαμβάνει τις τουριστικές δαπάνες και αποδείξεις μαζί με διεθνείς αλληλεπιδράσεις οι οποίες είναι άμεσα συσχετιζόμενες με τον τουρισμό. Με την πάροδο του χρόνου. Υποστηρίζεται επίσης ότι τα δυσμενή side effects του τουρισμού θα πρέπει να επεξεργαστούν μέσα στην εξίσωση. Πιο πρόσφατα ο λογαριασμός του δορυφόρου του τουρισμού έχει προωθηθεί ως μια βελτιωμένη μέθοδος για την καταγραφή των στοιχείων των τουριστικών στατιστικών⁹⁸.

⁹⁷ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

⁹⁸ Smith, S. (1998) Tourism as an industry, debates and concepts. In D. Ioannides and K. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 31—52). London: Routledge

Οι ειδήμονες του τουρισμού υποστηρίζουν ότι η τουριστική ανάπτυξη θα μπορούσε μόνο να κατανοηθεί στο πλαίσιο του σταδίου της ανάπτυξης της χώρας. Αυτό το σχόλιο μπορεί να αντανakλαστεί στα προτεινόμενα μοντέλα εξέλιξης του τουρισμού που συνδέεται με τον εκσυγχρονισμό. Ο Krapf⁹⁹ επικεντρώθηκε στην οικονομική ανάπτυξη του τουρισμού και συνεχίστηκε με το μοντέλο του Rostow. Ο Thurot¹⁰⁰ συνέδεσε την ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού με την εξέλιξη των διαδρομών των αερογραμμών. Ο Plog¹⁰¹ διαφοροποίησε τα στάδια της ανάπτυξης των θερέτρων σύμφωνα με τα κέρδη και τις δραστηριότητες των τουριστών. Ο Miossec¹⁰² ανέπτυξε ένα μοντέλο, το οποίο περιγράφει την δομική εξέλιξη των τουριστικών περιοχών και αναγνώρισε την ιεραρχία και της εξειδίκευση. Προτείνεται μια τυπολογία, η οποία συνδύασε το στάδιο της τουριστικής ανάπτυξης με τα επίπεδα της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Σε ένα ευρέως παρατεταμένο μοντέλο, αναπτύχθηκε ένα εξελικτικό μοντέλο της τουριστικής περιοχής που βασίζεται στον κύκλο παραγωγής. Ο Keller¹⁰³ αργότερα εφάρμοσε το μοντέλο του Butler ώστε να συμπεριλάβει τα αυξανόμενα επίπεδα του διεθνούς ελέγχου καθώς ο αριθμός των τουριστών αυξανόταν.

Προηγουμένως, οι θεωρίες και οι στρατηγικές της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης λαμβάνονταν υπόψη συντόμως σύμφωνα με τις στρατηγικές του παραδείγματος ανάπτυξης. Παρόλο που είναι γνωστό ότι λαμβάνονται υπόψη συχνά ξεχωριστά, το κεφάλαιο επιστρέφει εδώ ώστε να εξετάσει την τουριστική ανάπτυξη μέσα στο πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης. Το κεφάλαιο 4 θα αναλύσει τη σχέση του τουρισμού και της περιφερειακής ανάπτυξης με περισσότερη λεπτομέρεια. Ο τουρισμός, παρ'όλα αυτά, έχει προωθηθεί ως ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης σαν μια μορφή κατανεμημένης

⁹⁹ Krapf, K. (1961) Les pays en voie de développement face au tourisme: Introduction methodologique. *Revue de Tourisme* 16 (3), 82—9

¹⁰⁰ Thurot, J. and Thurot, G. (1983) The ideology of class and tourism: Confronting the discourse of advertising. *Annals of Tourism Research* 10 (1), 173—89

¹⁰¹ Plog, S. (1977) Why destination areas rise and fall in popularity. In E.M. Kell (ed.) *Domestic and International Tourism* (pp. 26—8). Wellesley, MA: Institute of Certified Travel Agents. Poirier, R.A. (1995) Tourism and development in Tunisia. *Annals of Tourism Research* 27 (1), 155—71

¹⁰² Miossec, J.M. (1976) Elements pour une theorie de l'espace touristique. *Les Cahiers du Tourisme* C-36. CHET, Aix-en-Provence: Mintel

¹⁰³ Keller, C.P. (1984) Centre—periphery tourism development and control. In J. Long and R. Heacock (eds) *Leisure, Tourism and Social Change*, University of Edinburgh 1983. Dunfermline, UK: Centre for Leisure Research, Dunfermline College of Physical Education

δικαιοσύνης¹⁰⁴. Οι κυβερνήσεις που αναζητούν να εξισώσουν τις ευκαιρίες στην χώρα μπορούν να χρησιμοποιήσουν τον τουρισμό σε αυτό το πλαίσιο. Ο Oppermann¹⁰⁵ εξερεύνησε τη χρήση του διεθνούς τουρισμού ως ένα μέσον τοπικής ανάπτυξης στην Μαλαισία. Τα αποτελέσματα της έρευνας βρήκαν ότι οι ενεργοί τουρίστες (όσοι είχαν μείνει το λιγότερο σε τέσσερις διαφορετικές τοποθεσίες την Μαλαισία) συνεισέφεραν περισσότερο στην τοπική ανάπτυξη ενώ τα ταξιδιωτικά χρήματα των λιγότερο ενεργών τουριστών έτειναν προς την ενίσχυση των υπαρχουσών χωρικών ανομοιοτήτων. Παρομοίως με τις θεωρίες, οι προγραμματιστές της Μεξικάνικης κυβέρνησης έχουν χρησιμοποιήσει μια προσέγγιση πόλου ανάπτυξης όταν αναπτύσσονται τα τουριστικά κέντρα κατά μήκος των ακτών¹⁰⁶. Οι υποδομικές απαιτήσεις για τον τουρισμό έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί ως μέσα για την Περιφερειακή ανάπτυξη¹⁰⁷. Η εργασία της περιφερειακής ανάπτυξης των Myrdal και Firschman μπορούν να θεωρηθούν ως τουριστικές μελέτες που έχουν επικεντρωθεί στο φιλτράρισμα των οικονομικών οφελών¹⁰⁸ μέσω των τοπικών/περιφερειακών, εθνικών και τοπικών οικονομιών. Η στρατηγική της χρήσης των ωθήσεων της ανάπτυξης μέσω της οικονομίας πέφτει κάτω από την προσέγγιση της διάχυσης. Οπουδήποτε αλλού, οι οικονομικές θεωρίες όπως η θεωρία της κατανάλωσης και της παραγωγής, η δομή της αγοράς, η συμπερασματική μοντελοποίηση, η ανάλυση κόστους-οφέλους, η οικονομετρική ανάλυση και η ανάλυση του πολλαπλασιαστή έχουν όλες εφαρμοστεί στον τουρισμό¹⁰⁹. Η ακατάλληλη χρήση και οι υπολογισμοί των πολλαπλασιαστών έχουν, παρ'όλα αυτά, καταγραφτεί καλά.

Οι πράκτορες της τουριστικής ανάπτυξης προήλθαν και από τον δημόσιο και από τον ιδιωτικό τομέα. Στις αναπτυσσόμενες χώρες όπου υπάρχει ένας αδύναμος ιδιωτικός τομέας, η κυβέρνηση μπορεί να πρέπει να δράσει ως

¹⁰⁴ Pearce, D.G. (1989a) Using the literature on tourism: A personal perspective. *Tourism Review* 3, 5—11

¹⁰⁵ Oppermann, M. (1992) International tourism and regional development in Malaysia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 83 (3), 226—33

¹⁰⁶ Kemper, R. (1979) Tourism in Taos and Patzcuaro: A comparison of two approaches to regional development. *Annals of Tourism Research* 6 (1), 91—110

¹⁰⁷ Peppelenbosch, P. and Tempelman, G. (1973) Tourism and the developing countries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 64 (1), 52—8

¹⁰⁸ Milne, S. (1992) Tourism and development in South Pacific microstates. *Annals of Tourism Research* 19 (2), 191—212

¹⁰⁹ Eadington, W. and Redman, M. (1991) Economics and tourism. *Annals of Tourism Research* 18 (1), 41—56

μια επιχείρηση για να προσελκύσει ξένη επένδυση για την τουριστική ανάπτυξη¹¹⁰. Αυτή η θεωρία είναι παρόμοια με τις θεωρίες του εκσυγχρονισμού όπου το κράτος μπορεί να απαιτείται να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την οικονομική ανάπτυξη.

Τελικά, το ταξίδι και ο τουρισμός θεωρούνται ως μέρη της μοντέρνας κοινωνίας¹¹¹. Η παραγωγή του τουρισμού υπό τον εκσυγχρονισμό παίρνει την μορφή της κατανάλωσης. Ο τουρισμός χρησιμοποιείται και καταναλώνεται ως ένα προϊόν των εμπειριών και της απόλαυσης. Επίσης εμφανίζεται ως μια συμβολική κατανάλωση, η οποία σχετίζεται με τον πολιτισμό του status διαφοροποίησης και της τομεοποίησης της αγοράς. Στον προορισμό, παρ'όλα αυτά, οι τοπικοί κάτοικοι μπορεί να υιοθετήσουν αυτές τις δυτικές αξίες και να μεταναστεύσουν σε αστικές περιοχές και σε περιοχές τουριστικών θερέτρων στην αναζήτηση υψηλότερων εισοδημάτων καταλήγοντας στο αποτέλεσμα της έκθεσης.

2.2.10 Εξάρτηση και τουρισμός

Όπως προαναφέρθηκε, μια απ' τις πηγές της εξάρτησης είναι το δομολογικό σχολείο, το οποίο έχει εσωτερική βιομηχανοποίηση ως μια απ' τις κύριες της στρατηγικές ανάπτυξης. Κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής εξάπλωσης του τουρισμού ένας αριθμός νέων ανεξάρτητων πολιτειών αγόρασε την οδηγούμενη απ' την πολιτεία ανάπτυξη τουρισμού συμπεριλαμβάνοντας τη δημιουργία ξενοδοχειακές αλυσίδες εσωτερικού ώστε να εκσυγχρονίσει τη χώρα και να προωθήσει την οικονομική αυτοδυναμία¹¹². Αυτές οι προσπάθειες επικέντρωσης στην οδηγούμενη απ' την πολιτεία ανάπτυξη του τουρισμού θα επισκεφτεί ξανά αργότερα στο κεφάλαιο στη δημιουργία πινάκων που εξετάζουν τον τουρισμό και την ανάπτυξη. Η δυσκολία μ' αυτήν την προσέγγιση της οικοδόμησης μιας οδηγούμενης απ' την πολιτεία τουριστική βιομηχανία θα επισημανθεί, ωστόσο, στο επόμενο μέρος στον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό. Στο τέλος, πολλές απ' αυτές τις χώρες είχαν να δανειστούν

¹¹⁰ Jenkins, C.L. (1980b) Tourism policies in developing countries: A critique. *International Journal of Tourism Management* 1 (1), 22—9

¹¹¹ WTO (1983) *New Concepts of Tourism's Role In Modern Society: Possible Development Models*. Madrid: World Tourism Organization

¹¹² Curry, S. (1990) Tourism development in Tanzania. *Annals of Tourism Research* 17(1), 133—49

χρήματα από διεθνή δανειστικά πρακτορεία για τουριστικά έργα ευρείας κλίμακας.

Σχετικά με άλλες οπτικές της εξάρτησης, έχει αιτιολογηθεί πως ο τουρισμός είναι ισότιμος μ' έναν νέο τύπο οικονομίας «εμφύτευσης». Οι ανάγκες του μητροπολιτικού κέντρου πληρούνται από τις αναπτυσσόμενες χώρες κι όπου ο αναπαραγόμενος πλούτος μεταφέρεται απ' την «αποικία στη μητρική χώρα». «Οι μύθοι του τουρισμού λειτουργούν σαν μια οθόνη καπνού αυτής της πανίσχυρης μορφής κυριαρχίας». Η κυριαρχία ξένης ιδιοκτησίας στη βιομηχανία επιβάλλει τη δομική εξάρτηση στις αναπτυσσόμενες χώρες σε μια σχέση πυρήνα-περιφέρειας η οποία εμποδίζει τους προορισμούς απ' το να επωφελούνται πλήρως του τουρισμού. Οι επιστήμονες αναφέρουν στους τουριστικούς προορισμούς ως την «περιφέρεια ευχαρίστησης» η οποία, γεωγραφικά, είναι η τουριστική ζώνη που περιβάλλει τις βιομηχανοποιημένες ζώνες του κόσμου. Η περιφέρεια ευχαρίστησης είναι δύο με τέσσερις ώρες αεροπορικώς απ' τα μεγάλα αστικά κέντρα και είναι συνήθως προς τον ισημερινό και τον ήλιο. Αυτή η ζώνη δεν είναι στατική και δήλωσαν ότι μια παγκόσμια περιφέρεια ευχαρίστησης προκύπτει «όπου ο οι πλούσιοι του κόσμου ξεκουράζονται και αναμιγνύονται».

Οι σχέσεις πυρήνα-περιφέρειας στον τουρισμό έχουν εξερευνηθεί από διάφορους συγγραφείς¹¹³ αναφέρθηκε άμεσα στους Myrdal & Hirschman όταν σχολίασε τη σχέση μεταξύ του μητροπολιτικού κέντρου και του τουριστικού προορισμού (περιφέρεια). Η μετανάστευση των εργατών απ' τις αγροτικές περιοχές στους τουριστικούς προορισμούς μπορεί να εξισωθεί με φαινόμενα ερήμωσης (Myrdal) ή πόλωση (Hirschman). Κατά την επισήμανση των κύριων θεμάτων τουρισμού που αντιμετωπίζουν οι περιφερειακές περιοχές στην Ευρώπη, ο Wanhill¹¹⁴ παρατήρησε ότι υπάρχουν συχνά περιορισμένες οργανωτικές δομές, μια έλλειψη προγραμματισμού και κατεύθυνσης και λίγες στατιστικές πληροφορίες. Όπως αναφέρθηκε στο μέρος της εξάρτησης, οι θεωρητικοί περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης, κατά την περιγραφή της διαδικασίας οικονομικής ανάπτυξης, έχουν παραδεχτεί/αναγνωρίσει τις

¹¹³ Christaller, W. (1963) Some considerations of tourism location in Europe: The peripheral regions — underdeveloped countries — recreation areas. Regional Science Association, Papers XII, Lund Congress 12, 95—105

¹¹⁴ Wanhill, S. (1997) Peripheral area tourism. Progress in Tourism and Hospitality Research 3, 47—70

περιφερειακές ανισότητες, που μπορούν να προκύψουν απ' την οικονομική ανάπτυξη.

Η εξάρτηση έχει υπάρξει μια απ' τις επικρατούσες θεωρίες ανάπτυξης που χρησιμοποιήθηκαν στην τουριστική έρευνα, ειδικά καθώς συσχετίζεται με τις αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού. Η συζήτηση της εξάρτησης και του τουρισμού έχει εξερευνηθεί από διάφορους. Η βάση της συζήτησης εξάρτησης έγκειται στην οργάνωση της βιομηχανίας τουρισμού και στη δομή Τριτοκοσμικών οικονομιών. Επιχειρηματολογείται ακόμα ότι οι πολυεθνικοί συνασπισμοί έχουν οδηγήσει στην υπανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου. Ο έλεγχος και η δύναμη ενσωμάτωσης στο διεθνή τουρισμό έχει γίνει οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες Πρώτου Κόσμου οι οποίες ελέγχουν αεροπορικές εταιρείες, χονδρεμπόρια ταξιδιών και αλυσίδες ξενοδοχείων. Αυτές οι εταιρείες είναι δυνατές να δημιουργήσουν, να συντονίσουν και να πουλήσουν τα συστατικά της βιομηχανίας ώστε να αναπτύξουν ένα τουριστικό προϊόν¹¹⁵.

Αναπτύχθηκε, ακόμα, ένα δομικό μοντέλο τριών βαθμίδων Τουρισμού του Τρίτου Κόσμου (κεντρικά γραφεία, γραφεία παραρτημάτων, τουριστικές επιχειρήσεις μικρής κλίμακας) το οποίο δείχνει την έλλειψη ελέγχου την οποία πολλές Τριτοκοσμικές χώρες έχουν όσον αφορά την τουριστική βιομηχανία. Οι αναπτυσσόμενες χώρες καταλήγουν κλειδωμένες στο σύστημα marketing κατανοητών, καθιερωμένων τουριστικών πακέτων οργανωμένων σε αναπτυγμένες χώρες. Οι τουριστικοί προορισμοί βασίζονται σε πολυεθνικούς συνασπισμούς για τουριστική υποδομή και τουρίστες¹¹⁶. Ο έλεγχος ξένων και ντόπιων κυρίαρχων καπιταλιστικών φερμών διαγωνίζονται μέσω εμπορικών πρακτικών, οι οποίες περιλαμβάνουν: έλεγχο πάνω στην τεχνολογία τουρισμού (επικοινωνίες), βιομηχανική ειδίκευση, σχεδιασμό προϊόντος και τιμολόγηση και οικονομίες κλίμακας. Οι κυρίαρχες φέρμες στην ιεραρχία είναι ικανές να ελέγχουν τις κατώτερες φέρμες και να διεισδύουν στις αγορές τους¹¹⁷. Η ανικανότητα των αγροτικών και κατασκευαστικών τομέων σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες για εγγύηση της ποιότητας και της συνεχούς προμήθειας των εισροών στον τουριστικό τομέα συχνά έχει ως αποτέλεσμα το

¹¹⁵ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

¹¹⁶ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

¹¹⁷ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

να στηρίζονται σε εισαγόμενες προμήθειες¹¹⁸. Αυτή η ισχύς της δομής ενδυναμώνει την εξάρτηση και την τρωτότητα των αναπτυσσόμενων χωρών. Κατά την προσπάθεια να κατανοήσουμε τις κοινωνικές και ιδρυματικές διαδικασίες μαζί με την οικονομική κατάσταση του πώς κάποιες ελίτ επωφελούνται, ο Britton¹¹⁹ ήταν απ' τους πρώτους που εξέτασαν την πολιτική οικονομία του τουρισμού. Η δομή των αναπτυσσόμενων οικονομιών χρησιμοποιείται απ' την τουριστική βιομηχανία καθώς η οικονομία συχνά συνδέεται με το αποικιακό παρελθόν. Οι μητροπολιτικές εταιρείες και κυβερνήσεις έχουν διατηρήσει τις ειδικές εμπορικές σχέσεις με τις τοπικές ελίτ οι οποίες επωφελούνται απ' το λιγότερο από ίσο μοίρασμα των εσόδων και των κερδών που παραμένουν στην περιφερειακή οικονομία.

Η εξάρτηση επίσης συζητείται στην βιβλιογραφία του τουρισμού σε σχέση με την πολιτισμική εξάρτηση, η οποία εξελίσσεται με τον μαζικό τουρισμό. Ο Din¹²⁰ βρήκε ότι στις περισσότερες μουσουλμανικές χώρες, η θρησκεία δεν ασκεί σημαντική επιρροή στις τουριστικές λειτουργίες. «ουσιαστικά όλες οι ιδέες και τα πολιτικά διδάγματα τα οποία πληροφορούν τον προγραμματισμό του τουρισμού και την διαχείριση έχουν εμπνευστεί από τη δύση»¹²¹. Άλλοι έχουν εξερευνήσει το θέμα της εξάρτησης των μικρών νησιών μαζί με τους κινδύνους που είναι εμφανείς όταν αυτά τα νησιά εξαρτώνται στον τουρισμό για τα προς το ζην τους.

Πολλή από την εργασία στον τουρισμό έχει επικεντρωθεί στις αρνητικές επιπτώσεις (κοινωνικές, οικονομικές, και περιβαλλοντικές) του τουρισμού¹²². Οι αναπτυσσόμενες χώρες θεωρούνταν ότι βρίσκονταν στο αντιληπτό τέλος αυτών των επιπτώσεων αλλά ακόμα εξαρτώμενες από τους ξένους τουρίστες. Ο Bertram¹²³ επιχειρηματολογεί ότι υπάρχουν περιοχές όπως μικρά νησιά όπου η «εξαρτημένη ανάπτυξη» είναι στηρικτική και προτιμητέα από την ώθηση για

¹¹⁸ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

¹¹⁹ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

¹²⁰ Din, K. (1990) Islam and tourism patterns, issues, and options. *Annals of Tourism Research* 16 (4), 542—63

¹²¹ Din, K. (1990) Islam and tourism patterns, issues, and options. *Annals of Tourism Research* 16 (4), 542—63

¹²² Duffield, B.S. (1982) Tourism: The measurement of economic and social impact. *Tourism Management* 3 (4), 248—55

¹²³ Bertram, G. (1986) Sustainable development in Pacific micro-economies. *World Development* 14 (7), 809—22

την αυτο-εξάρτηση και ότι θα πρέπει να αναζητήσουν εμβάσματα εργατικού δυναμικού των μεταναστών, νόμιμες αμοιβές από τα ξένα αλιευτικά οχήματα και τον τουρισμό. Όπως θα εξερευνηθεί αργότερα παρ'όλα αυτά, προτείνεται αυτή η ιδέα των επιπτώσεων και της εξάρτησης πρέπει να αλλάξει καθώς οι κοινότητες δε επηρεάζονται μόνο από τον τουρισμό αλλά ανταποκρίνονται σε αυτόν. Έχουν γίνει προσπάθειες για να εφαρμοστούν μεγαλύτερα επίπεδα της θεωρητικής σοφιστικής στην φύση των επιπτώσεων του τουρισμού και επίσης στο πως οι άνθρωποι όπως οι επιχειρηματίες ανταποκρίνονται στις ευκαιρίες.

2.2.11 Οικονομικός νεοφιλελευθερισμός και τουρισμός

Το αποδεικτικό στοιχείο του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού στην τουριστική έρευνα έχει δεχτεί λιγότερη ξεκάθαρη προσοχή από τα άλλα τρία παραδείγματα ανάπτυξης. Οι σημαντικές προοπτικές αυτού του παραδείγματος ανάπτυξης συμπεριλαμβάνουν μια έμφαση στις ανταγωνιστικές εξαγωγές και στη χρήση των SALPs. Ο τουρισμός είναι μια εξαγωγική βιομηχανία στον τριτοβάθμιο τομέα και τα διεθνή πρακτορεία βοήθειας έχουν παρέχει κεφάλαιο για την ανάπτυξη των τουριστικών σχεδίων και της τουριστικής υποδομής. Αυτά τα δάνεια άρχισαν να αυξάνονται κατά τη δεκαετία του '60¹²⁴. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, για παράδειγμα, έχει κάνει παροχή βοήθειας στις αναπτυσσόμενες χώρες στις επόμενες περιοχές: υποδομή, ανθρώπινοι πόροι, προϊόντα και ανάπτυξη αγοράς, συντήρηση των πόρων και ανάπτυξη της στρατηγικής. Περισσότερο σταθερά, η Ε.Ε. παρείχε κεφάλαιο στις ACP (Αφρική, Καραϊβική και Ειρηνικός) χώρες υπό το Συνέδριο Lome. Το Lome III (1986-90) ήταν το πρώτο που ανέφερε τον τουρισμό εκτεταμένα υπό τα νέα κεφάλαια ως ένα ενσωματωμένο στοιχείο της συνεργασίας και των υπηρεσιών του εμπορίου¹²⁵. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει επίσης κάνει την παροχή κεφαλαίου για την τουριστική ανάπτυξη μέσω του προγράμματος LEADER. Το διεθνές κεφάλαιο για τον τουρισμό ξεκίνησε στα πλαίσια εργασίας του εκσυγχρονισμού κατά τη δεκαετία του '60. Η σημασία του τουρισμού ως μια οικονομική δραστηριότητα που σχεδιάστηκε για να κερδίσει ξένο συνάλλαγμα αυξήθηκε μετά τις παγκόσμιες αλλαγές προς τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό. «Αυτό που

¹²⁴ Diamond, J. (1977) Tourism's role in economic development: The case reexamined. *Economic Development and Cultural Change* 25 (3), 539—53

¹²⁵ Lee, G. (1987) Tourism as a factor in development cooperation. *Tourism Management* 8 (1), 2—19

υπηρετεί ως κεντρικό κομμάτι για την νεοφιλελεύθερη στρατηγική της ανάπτυξης που προέρχεται από το εξωτερικό σε πολλές χώρες είναι η προώθηση των νέων τομέων ανάπτυξης όπως ο τουρισμός ή μη-παραδοσιακές εξαγωγές (NTEs)»¹²⁶. Η Παγκόσμια Τράπεζα έχει κάνει χορήγηση κεφαλαίου για μια ποικιλία σχεδίων πολιτικής του τουρισμού και θερέτρων συμπεριλαμβάνοντας το θέρετρο Nusa Dua στο Μπαλί (\$14.3 εκατομμύρια), στο Pomun Lake Reso, στην Δημοκρατία της Κορέας (\$25 εκατομμύρια), στο Puerto Plata Resort, στην Δομινικανή Δημοκρατία (\$25 εκατομμύρια), και στην Τουριστική Ανάπτυξη της Νότιας Antlaya, στην Τουρκία (\$26 εκατομμύρια)¹²⁷. Ενώ η Παγκόσμια Τράπεζα δεν είχε ένα τμήμα αφιερωμένο στον τουρισμό μέχρι το 1979, δύο πρακτορεία της Ομάδας της Παγκόσμιας Τράπεζας συμπεριλαμβάνοντας τη Διεθνή Οικονομική Συνεργασία (IFC) και το Πρακτορείο της Πολύπλευρης Εγγύησης της Επένδυσης (MIGA), έχουν ενεργά αναμειχθεί στον τομέα. Οι τουριστικές επενδύσεις της IFC συμπεριλαμβάνουν:

- (1) αρχική επένδυση στις μεταβατικές οικονομίες ανοίγοντας τον ιδιωτικό τομέα,
- (2) την δημιουργία κρίσιμης ξενοδοχειακής υποδομής για την ανάπτυξη των επιχειρήσεων και
- (3) την υποστήριξη της ανα-κατοίκησης και της αναβάθμισης των υπαρχουσών και απαρχαιωμένων ξενοδοχειακών υποδομών.

Αυτές οι επενδύσεις στοχεύουν σε χώρες με ελάχιστες αναπτυξιακές δυνατότητες εκτός από τον τουρισμό όπου ο τουρισμός έχει την δυνατότητα να γίνει σημαντικό μέρος της οικονομίας και να συνεισφέρει στην διανομή της οικονομικής δραστηριότητας από άκρη σε άκρη σε μια χώρα¹²⁸. Η εξουσιοδότηση/αρμοδιότητα της MIGA είναι να προωθήσει την ροή των ξένων επενδύσεων μέσα και μεταξύ των αναπτυσσόμενων χωρών. Ενώ οι προσπάθειες είναι καθοδόν για να αυξήσουν το κέρδος του τουρισμού μέσα στην Ομάδα της Παγκόσμιας Τράπεζας, οι περισσότερες από τις εργασίες που εκτελούνται μπορούν να ταξινομηθούν στις επόμενες κατηγορίες: υποδομή, περιβαλλοντολογικά προγράμματα στα οποία τα επίκεντρο είναι συχνά στον

¹²⁶ Brohman, J. (1996b) New directions in tourism for Third World development. *Annals of Tourism Research* 23 (1), 48—70

¹²⁷ Inskeep, E. and Kallenberger, M. (1992) *An Integrated Approach to Resort Development: Six Case Studies (A Tourism and the Environment Publication)*. Madrid: World Tourism Organisation

¹²⁸ Pryce, A. (1998) The World Bank group and tourism. *Travel and Tourism Analyst* 5, 75—90

οικο-τουρισμό, πολιτισμική προστασία της κληρονομιάς, και μικρά (μικρές και μέτριου μεγέθους επιχειρήσεις) προγράμματα.

Βιβλιογραφικά προκύπτει ότι το μέλλον της τουριστικής ανάπτυξης στην Τυνησία, για παράδειγμα, είναι κεντρικό στην συγκριτική ωφέλιμη οικονομική σκέψη και στις εξωτερικές πιέσεις προς τα μέτρα των δομικών προσαρμογών. Επιπρόσθετα, υπάρχει μια έμφαση στην ιδιωτικοποίηση με την ενσωμάτωση των αγορών. Στο 1980, η κυβέρνηση της Τουρκίας άλλαξε τις πολιτικές της προς τον ιδιωτικό τομέα και πέρασε τον Νόμο για την Ξένη Επένδυση. Αυτός ο νόμος επέτρεψε μέχρι το 100% των ξένων επενδύσεων σε προγράμματα ή σε συνδυαστικές επιχειρήσεις με τις τουρκικές τράπεζες ανάπτυξης και τις εταιρίες. Η Δράση της Τουριστικής Ενδυνάμωσης τέθηκε σε ισχύ το 1982 και έκανε την παροχή παρόμοιας ενίσχυσης για επένδυση στον τουρισμό. Οι WTO επίσης έκαναν εμφανή τη σημασία των διεθνών νομισματικών αγορών για τον τουρισμό στην μελέτη τους για την επίπτωση του Ευρώ στον τουρισμό. Η μελέτη σημείωσε ότι το Ευρώ θα έχει ένα άμεσο αποτέλεσμα στο περιβάλλον της επιχείρησης για τον τουρισμό μειώνοντας τις ταλαντεύσεις του ποσοστού του συναλλάγματος, εγγυώντας τη σταθερότητα των τιμών και των τιμών της αγοράς διασυννοριακά επονομαζόμενη από ένα μοναδικό νόμισμα, εκ των οποίων όλες θα αυξήσουν τη διαφάνεια της αγοράς¹²⁹.

Ο Dieke¹³⁰ είναι ο πρώτος που εξέτασε τη σχέση μεταξύ του τουρισμού και των SAPs ξεκάθαρα. Ως αποτέλεσμα της απότομης οικονομικής κάμψης στην οικονομική δραστηριότητα από το μέσον της δεκαετίας του '70 μέχρι το μέσον της δεκαετίας του '80, 29 αφρικανικές χώρες έθεσαν σε ισχύ, ως κάποιιο βαθμό, τα SAPs. Αυτά τα προγράμματα, που ήταν εμπνευσμένα από την Παγκόσμια Τράπεζα και τη IMF, πήραν τη μορφή του: μειώνοντας το μέγεθος των δυνάμεων εργασίας της κυβέρνησης, μειώνοντας τις μονοπολίες του κράτους, πωλώντας τα περιουσιακά στοιχεία του κράτους σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και απελευθερώνοντας την οικονομία ώστε να επιτραπεί η ξένη

¹²⁹ WTO (1998c) The Euro Impact on Tourism 1998. Madrid: World Tourism Organization

¹³⁰ Dieke, P. (1995) Tourism and structural adjustment programmes in the African economy. *Tourism Economics* 1 (1): 71—93

επένδυση. Η τελευταία από αυτές τις επιλογές συσχετίζεται άμεσα με τις τουριστικές επιχειρήσεις¹³¹.

Πίνακας: Περιφερειακή κατανομή της Διεθνούς Οικονομικής Συνεργασίας Επένδυσης στον Τουρισμό

Περιοχή	Επένδυση	Αριθμός εργασιών
Αφρική	97.0	41
Ασία	99.0	16
Ευρώπη	78.0	9
Λατινική Αμερική και Καραϊβική	90.0	10
Κεντρική Ασία, Ανατολική και Βόρεια Αφρική	83.0	10
Σύνολο	447.0	86

Πηγή: Pryce, A. (1998) The World Bank group and tourism. *Travel and Tourism Analyst* 5, 75—90

Τα SAPs έχουν μειώσει την επιρροή του κρατικού συστήματος και τόνιζαν την στρατηγική σημασία του ιδιωτικού τομέα στην ανάπτυξη του τουρισμού. Παρ'όλα αυτά, η κυβέρνηση έχει σημαντικές λειτουργίες, οι οποίες θεωρούνται ότι είναι ικανές αντί για λειτουργικές για τον τουριστικό τομέα¹³². Οι κυβερνήσεις πρέπει να παρέχουν εξασφαλίσεις για αντικείμενα όπως τα κίνητρα της επένδυσης και οι φόροι των διακοπών, τα οποία θα κεντρίσουν την συμμετοχή των ιδιωτικών εταιριών στον τουριστικό τομέα. Οι κυβερνήσεις στην Αφρική έχουν επιτρέψει ένα αυξημένο ρόλο του ιδιωτικού τομέα στην ανάπτυξη του τουρισμού αναγνωρίζοντας τον ρόλο της αγοράς στην επαρκή χρήση των πόρων¹³³. Παρόλο που ο οικονομικός νεοφιλελευθερισμός έχει δεχτεί σχετικά λίγη ξεκάθαρη προσοχή στην τουριστική βιβλιογραφία, υπάρχουν ευκαιρίες για να εξερευνηθούν τα αποτελέσματα των κυβερνητικών πολιτικών αλλαγών ως αποτέλεσμα των SAPs.

2.2.12 Εναλλακτική ανάπτυξη και τουρισμός

¹³¹ Dieke, P. (1995) Tourism and structural adjustment programmes in the African economy. *Tourism Economics* 1 (1): 71—93

¹³² Dieke, P. (1995) Tourism and structural adjustment programmes in the African economy. *Tourism Economics* 1 (1): 71—93

¹³³ Dieke, P. (1995) Tourism and structural adjustment programmes in the African economy. *Tourism Economics* 1 (1): 71—93

Το εναλλακτικό παράδειγμα έχει υιοθετηθεί πιο πρόσφατα από τους ερευνητές του τουρισμού και έχει την μεγαλύτερη πιθανότητα να ενημερώσει την τουριστική ανάπτυξη καθώς αναφέρεται στην θεωρία της ικανότητας στήριξης. Μέσα στο παράδειγμα της εναλλακτικής ανάπτυξης, οι τουριστικοί συγγραφείς έχουν γράψει σχετικά με ποικίλα θέματα στις αναπτυσσόμενες χώρες συμπεριλαμβάνοντας την γηγενή ανάπτυξη του τουρισμού, την ανταπόκριση των τοπικών επιχειρήσεων, την ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτήτων στην διαδικασία της λήψης των αποφάσεων, τον ρόλο των γυναικών στον τουρισμό και τη στηρικτική τουριστική ανάπτυξη. Παρόμοια με τις τάσεις στην θεωρία της ανάπτυξης της μη-ικανοποίησης με τις υπάρχουσες αναπτυξιακές φιλοσοφίες, πολλοί τουριστικοί αναλυτές έχουν απογοητευτεί από τον μαζικό τουρισμό στην προτίμηση του «εναλλακτικού τουρισμού»¹³⁴. Ο Brohman¹³⁵ ισχυρίζεται ότι ενώ ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί λάθος, υπάρχει ένα αριθμός από θέματα στον εναλλακτικό τουρισμό, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να καθορίσουν την θεωρία. Οι στρατηγικές του εναλλακτικού τουρισμού τονίζουν τα εξής: «τις αναπτύξεις μικρής κλίμακας, που κατέχονται από τοπικά άτομα, την κοινοτική συμμετοχή, και την πολιτισμική και περιβαλλοντολογική ικανότητα στήριξης». Ο Brohman προειδοποιεί ακόμα ότι παρά αυτές τις ομοιότητες, είναι σημαντικό να ληφθούν υπόψη οι συνθήκες που αλλάζουν και τα ενδιαφέροντα των μεμονωμένων χωρών πριν υιοθετηθούν οι στρατηγικές.

Οι ερευνητές έχουν αρχίσει να εξερευνούν το γεγονός ότι οι γηγενείς κοινότητες δεν επηρεάζονται μόνο από τον τουρισμό αλλά ανταποκρίνονται σε αυτόν μέσω της επιχειρησιακής δραστηριότητας¹³⁶ μελέτησαν τις εγκαθιδρύσεις μικρής κλίμακας στο Μπαλί. Στο Τούφι, στην Παπούα στη Νέα Γουινέα, παρατηρήθηκε ότι οι ξενώνες μικρής κλίμακας που βασίζονται στην τοπική ιδιοκτησία και διαχείριση δημιουργούν μια βιώσιμη βιομηχανία. Χρησιμοποίησαν τοπικό εργατικό δυναμικό και δομικά υλικά και ορισμένα φαγητά εισαγωγής. Ο Archer¹³⁷ βρήκε ότι ο εγχώριος τουρισμός μπορεί να είναι

¹³⁴ Brohman, J. (1995) Economic and critical silences in development studies: A theoretical critique of neoliberalism. *Third World Quarterly* 16 (2): 297—318

¹³⁵ Brohman, J. (1995) Economic and critical silences in development studies: A theoretical critique of neoliberalism. *Third World Quarterly* 16 (2): 297—318

¹³⁶ Long, V. and Wall, G. (1993) Balinese 'homestays': An indigenous response to tourism. Paper presented at 13th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Mexico City, 28 July —2 August

¹³⁷ Archer, B.H. (1978) Domestic tourism as a development factor. *Annals of Tourism Research* 5 (1), 126—40

ένας καλύτερος δημιουργός τοπικού εισοδήματος καθώς εξεργάται περισσότερο από τους τοπικούς πόρους. Οι Telfer και Wall¹³⁸ εξέτασαν την ανταπόκριση των τοπικών αγροτών και αλιέων στην εισαγωγή του τουρισμού στο νησί του Λόμποκ, στην Ινδονησία. Ο Dahles¹³⁹ επίσης εξέτασε τους συνδέσμους μεταξύ των μικρών επιχειρηματιών και της στηρικτικής ανάπτυξης. Οι συγγραφείς στον τομέα του προγραμματισμού του τουρισμού έχουν αρχίσει να τονίζουν την ανάγκη για τοπική κοινοτική ανάμειξη και ενδυνάμωση στην διαδικασία του προγραμματισμού¹⁴⁰. Ενώ προωθείται η κοινοτική ανάδειξη, υπάρχουν συχνά θεσμικά εμπόδια στις αναπτυσσόμενες χώρες, τα οποία μπορεί να είναι δύσκολο να προσπεραστούν¹⁴¹. Ως μέρος της κατανόησης της ενδυνάμωσης των τοπικών ανθρώπων στην τουριστική βιομηχανία, οι συγγραφείς έχουν επίσης αρχίσει να εξερευνούν τη φύση του φύλου, την εργασία και τον τουρισμό.

Μαζί με την έκκληση για κοινοτική ανάμειξη είναι η αναγνώριση ότι ο προγραμματισμός του τουρισμού πρέπει να καθοδηγηθεί από τις αρχές της στηρικτικής ανάπτυξης. Οι συζητήσεις και οι κριτικές που περιβάλλουν τον όρο της στηρικτικής ανάπτυξης έχουν συνεργαστεί στην έρευνα του τουρισμού και στο πλαίσιο αυτής της εργασίας. Το τι είναι στηρικτική τουριστική ανάπτυξη και το ποιος αποφασίζει το τι είναι στηρικτικό στα ποικίλα περιβάλλοντα έχουν θέσει συζητήσεις. Αυτή η αλλαγή προς την ικανότητα στήριξης στον τουρισμό είναι εμφανής στο λανσάρισμα του Το Ημερολόγιο του Στηρικτικού Τουρισμού το 1993. Οι τουριστικοί ερευνητές έχουν επίσης εξερευνήσει τις προσπάθειες της τουριστικής βιομηχανίας ώστε να υιοθετήσουν περισσότερα στηρικτικές πρακτικές συμπεριλαμβάνοντας περιβαλλοντολογικούς οικονομικούς ελέγχους, μεθόδους συμπεριφοράς και κίνητρα όπως το σχέδιο Πράσινου Κόσμου (πρόγραμμα διεθνούς περιβαλλοντολογικής συνείδησης για την τουριστική βιομηχανία) τα οποία εμφανίστηκαν στο Συνέδριο του Ρίο το 1992 και

¹³⁸ Telfer, D.J. and Wall, G. (1996) Linkages between tourism and food production. *Annals of Tourism Research* 23 (3), 635—53

¹³⁹ Dahles, H. (1997) Tourism, petty entrepreneurs and sustainable development. In H. Dahles (ed.) *Tourism, Small Entrepreneurs, and Sustainable Development: Cases from Developing Countries* (pp.23—33). Tilburg, The Netherlands: ATLAS, Department of Leisure Studies, Tilburg University

¹⁴⁰ Murphy, P.E. (1983) Tourism as a community industry: An ecological model of tourism development. *Tourism Management* 14 (3), 180—93

¹⁴¹ Sofield, T. (1993) Indigenous tourism development. *Annals of Tourism Research* 20(4), 12—24

λανσαρίστηκαν το 1994. Ποικίλοι συγγραφείς και πρακτορεία έχουν περιγράψει τις αρχές και τις γραμμές οδηγιών για την στηρικτική τουριστική ανάπτυξη. Ένα παράδειγμα της ενσωμάτωσης της στηρικτικής ανάπτυξης και του τουρισμού μπορεί να βρεθεί στην Εργασία Στηρικτικής Ανάπτυξης στο Μπαλί (BSDP) η οποία δημιούργησε ένα πρόγραμμα στηρικτικής ανάπτυξης για το Μπαλί¹⁴². Τρία χαρακτηριστικά του ορισμού του BSDP για την στηρικτική ανάπτυξη είναι:

- (1) η συνέχεια των φυσικών πόρων και της παραγωγής,
- (2) η συνέχεια του πολιτισμού και οι ισορροπίες μέσα στον πολιτισμό, και
- (3) η ανάπτυξη ως η διαδικασία που ενισχύει την ποιότητα της ζωής.

Μια ομάδα από κριτήρια είχε αναπτυχθεί για τη θεωρία του BSDP για την στηρικτική ανάπτυξη: οικολογική ενσωμάτωση, επάρκεια, ισότητα, πολιτισμική ενσωμάτωση, κοινότητα, ενσωμάτωση – ισορροπία – αρμονία και η ανάπτυξη ως συνηδαιτοποίηση του μέλλοντος. Το BSDP εργάστηκε με τους υπάρχοντες θεσμούς της τοπικής κοινωνίας. Οι προτάσεις για το BSDP που συσχετιζόνταν με τον τουρισμό περιλάμβαναν:

- i. Ο πολιτισμικός τουρισμός θα πρέπει να είναι το κλειδί για την ανάπτυξη του τουρισμού,
- ii. Ο πολιτισμός του Μπαλί θα πρέπει να έχει ένα κυρίαρχο ρόλο στην προώθηση,
- iii. «οι μέθοδοι συμπεριφοράς» θα πρέπει να κατανέμονται στους επισκέπτες,
- iv. Η συλλογή περισσότερων πληροφοριών σχετικά με τους τουρίστες θα πρέπει να προσπαθείται,
- v. Ο οικοτουρισμός και ο αγροτουρισμός θα πρέπει να προωθούνται, και
- vi. Μια αναστολή των δραστηριοτήτων στην κατασκευή των ξενοδοχείων θα πρέπει να τεθεί σε εφαρμογή.¹⁴³

Μαζί με το αυξημένο ενδιαφέρον για την ικανότητα στήριξης έχει επίσης έρθει η προώθηση των εναλλακτικών τύπων τουρισμού. Ο τύπος που έχει δεχτεί

¹⁴² Wall, G. (1993a) International collaboration in the search for sustainable tourism in Bali, Indonesia. *Journal of Sustainable Tourism* 1 (1), 38—47

¹⁴³ Wall, G. (1993a) International collaboration in the search for sustainable tourism in Bali, Indonesia. *Journal of Sustainable Tourism* 1 (1), 38—47

την περισσότερη προσοχή και ο οποίος είναι ο πιο γρήγορος στην ανάπτυξη στην βιομηχανία του τουρισμού είναι ο οικοτουρισμός. Χρησιμοποιώντας τις θεωρίες της ικανότητας στήριξης και της κοινοτικής ανάμειξης, ο οικοτουρισμός ισχυρίζεται ότι θα συντηρήσει τις ευαίσθητες και προστατευόμενες περιοχές. Βιβλιογραφικά προκύπτει ότι ο οικοτουρισμός χαρακτηρίζεται ως «το ταξίδι σε μια φυσική περιοχή όπου τα εισοδήματα δημιουργούνται από τις δραστηριότητες προσπάθειας συντήρησης των πόρων για να συντηρηθεί η βάση της φυσικής πηγής και επίσης για να επιτευχθεί η στηρικτική οικονομική ανάπτυξη για την τοπική κοινότητα». Σε ένα ειδικό θέμα της Έρευνας της Τουριστικής Ανα-δημιουργίας του τουρισμού των NGOs, οι Horochowski και Moisey¹⁴⁴ εξερεύνησαν τον ρόλο του περιβάλλοντος των NGOs στην στηρικτική τουριστική ανάπτυξη στις Βόρειες Ονδούρες. Η μελέτη εξερεύνησε την υποστήριξη των τοπικών πληθυσμών για τον οικοτουρισμό και βρήκε ότι οι στρατηγικές που υιοθετήθηκαν από τα NGOs οι οποίες έδωσαν έμφαση στην τοπική συμμετοχή ήταν περισσότερο πιθανόν να επιτεύξουν την ανάπτυξη και να διασώσουν την ικανότητα στήριξης. Οι συνέπειες αυτών των τύπων των εναλλακτικών αναπτύξεων (μικρής κλίμακας, οικοτουρισμός) εξερευνώνται αργότερα. Ένα από τα NGOs το οποίο έχει δεχτεί αρκετή προσοχή στα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι Το Ενδιαφέρον για τον Τουρισμό, που βασίζεται στο Ηνωμένο Βασίλειο, με μια από τις εξουσιοδοτήσεις του να είναι το να τραβήξει την προσοχή σε αναπτυξιακά θέματα που δημιουργούνται από τον τουρισμό στις αναπτυσσόμενες χώρες. Δεδομένου του ότι η τουριστική ανάπτυξη βασίζεται στους φυσικούς και πολιτισμικούς πόρους, ένα κεντρικό ηθικό ερώτημα εμφανίζεται σχετικά με το ποιος επωφελείται από την τουριστική ανάπτυξη. Αυτή η προέκταση της περιβαλλοντολογικής ηθικής στον τουρισμό έχει μόλις αρχίσει.

2.2.13 Εννοιολογικό πλαίσιο εργασίας για τον τουρισμό και την ανάπτυξη

Έχουν γίνει ορισμένες προσπάθειες για να μεταραπούν τα παραδείγματα ανάπτυξης ώστε να γίνουν εφαρμόσιμα στις τουριστικές μελέτες. Ο Preister¹⁴⁵ πρότεινε τους εξευγενισμούς για την εξάρτηση βασισμένους στην αδυναμία της

¹⁴⁴ (Horochowski, K. and Moisey, R. (1999) The role of environmental NGOs in sustainable tourism development: A case study in Northern Honduras. *Tourism Recreation Research* 24(2)

¹⁴⁵ Preister, K. (1989) The theory and management of tourism impacts. *Tourism Recreation Research* 14 (1), 15—22

όσων αφορά την ανάλυση των τοπικών ή συγκεκριμένων συνθηκών και για την αποτυχία να εισαχθούν πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις. Η εξευγενισμένη θεωρία του για την εξάρτηση συμπεριλαμβάνει την εξέταση των παγκοσμίων δυνάμεων οι οποίες επηρεάζουν τα τοπικά γεγονότα καθώς και την μελέτη του οργανισμού των τοπικών κατοίκων για να ανταποκριθούν σε αυτές τις δυνάμεις και να επιτευχθούν οι δικοί τους στόχοι. Είναι σημαντικό να συνεχιστεί η ενδυνάμωση των θεωρητικών συνδέσμων μεταξύ του τουρισμού και της ανάπτυξης. Ο εννοιολογισμός αναφέρεται στον καθορισμό της φύσης ενόα προβλήματος και στην αναγνώριση των μερών του καθώς και των σχέσεων. Το παρακάτω Διαγραμμα καθιερώνει ένα αρχικό εννοιολογικό πλαίσιο εργασίας για την εξέταση της διασύνδεσης μεταξύ του τουρισμού και των στρατηγικών ανάπτυξης. Οι κύριες επιρροές των τεσσάρων παραδειγμάτων ανάπτυξης τονίζονται καθώς συσχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη. Για παράδειγμα, όπως εικονογραφείται από το παρακάτω Διάγραμμα, το επίκεντρο του τουρισμού που αναπτύχθηκε υπό το παράδειγμα του εκσυγχρονισμού είναι τυπικά οικονομικό ενώ ο τουρισμός που αναπτύχθηκε υπό το εναλλακτικό παράδειγμα ανάπτυξης επικεντρώνεται στην ικανότητα στήριξης. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπό την στήλη της εξάρτησης, η προοπτική του δομικισμού έχει ληφθεί αντανακλώντας την τάση και, κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής επέκτασης, ένας αριθμός από νεο-ανεξάρτητα κράτη αναζήτησε την τουριστική ανάπτυξη για να εκσυγχρονίσει την χώρα και για να προωθήσει την οικονομική αυτό-εξάρτηση¹⁴⁶. Επιπρόσθετα, ένα από τα στοιχεία της γενικότερης λίστας των κοινών χαρακτηριστικών της εξάρτησης είναι ο αγώνας για εθνική αυτό-εξάρτηση. Το όλο πλαίσιο εργασίας που παρουσιάζεται εδώ βασίζεται σε μια αναθεώρηση της βιβλιογραφίας και πρόκειται να χρησιμοποιηθεί μόνο για να εκθέσει τους συνδέσμους μεταξύ του τουρισμού και της ανάπτυξης. Το πλαίσιο εργασίας μπορεί να συνδυάσει τις πολλές εμπειρικές και περιγραφικές περιπτώσεις μελετών στον τουρισμό μέσα στα παραδείγματα της ανάπτυξης. Κάθε παράδειγμα περιγράφεται σε σχέση με 26 διαφορετικά στοιχεία της ανάπτυξης που προήλθαν από την βιβλιογραφία του τουρισμού και της ανάπτυξης. Πρέπει να τονιστεί το ότι οι θεωρίες στο παρακάτω Διάγραμμα δεν σημαίνουν ότι είναι απόλυτες αλλά συχνά συνδέονται ή αποδίδονται στο

¹⁴⁶ Curry, S. (1990) Tourism development in Tanzania. *Annals of Tourism Research* 17(1), 133—49

υπερισχύον παράδειγμα ανάπτυξης και ότι οι κίνδυνοι της γενικοποίησης πρέπει να γνωρίζονται. Το πλαίσιο εργασίας δεν σημαίνει ότι είναι κατανοητό δεδομένης της πολύπλοκης φύσης των μελετών της ανάπτυξης. Αυτά τα 26 στοιχεία μπορούν να ταξινομηθούν σε δυο ευρείες κατηγορίες, οι οποίες είναι:

(1) η κλίμακα και ο έλεγχος της ανάπτυξης, και

(2) οι σύνδεσμοι με την τοπική κοινότητα και το περιβάλλον.

Τα παρακάτω Διαγράμματα αναλύουν κάθε ένα από τα τέσσερα παραδείγματα ανάπτυξης σε σχέση με τα πιθανά θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά τους καθώς σχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη. Για παράδειγμα, ενώ το επίκεντρο της τουριστικής ανάπτυξης υπό τον εκσυγχρονισμό μπορεί να δημιουργήσει υψηλά κέρδη ως ένα θετικό χαρακτηριστικό, μπορεί επίσης να κριθεί από μια αρνητική προοπτική ότι επίσης είναι λιγότερο περιβαλλοντολογικά φιλικό. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η ανάπτυξη ενός νέου παραδείγματος ήταν εν μέρη μια ανταπόκριση σε αρνητικά χαρακτηριστικά του προηγούμενου. Έτσι, ο εκσυγχρονισμός έχει κριθεί για τον νεοοποικισμό και την πτήση κεφαλαίου. Η εξάρτηση εισήγαγε αυτήν την αντιληπτή αδυναμία και οι δομικές ρίζες της εξάρτησης υποστηρίζουν τον τοπικό έλεγχο και τις προστατευτικές πολιτικές. Ο οικονομικός νεοφιλελευθερισμός, από την άλλη, αντιπροσωπεύει μια επιστροφή στις κλασικές οικονομικές πολιτικές κρίνοντας την εξάρτηση για πάρα πολύ κυβερνητική ανάμειξη. Τελικά, τα τέσσερα παραδείγματα ανάπτυξης, η εναλλακτική ανάπτυξη, κρίνει τα προηγούμενα παραδείγματα για την έλλειψη τους σε αναγνώριση και για την σημασία της ανάμειξης των τοπικών κοινοτήτων στη διαδικασία της ανάπτυξης.

Είναι εύκολα εμφανές ότι οι επιρροές των τεσσάρων παραδειγμάτων ανάπτυξης δεν είναι αμοιβαίως αποκλειστικές. Τα θετικά και τα αρνητικά χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης μοιράζονται μεταξύ κατηγοριών και παραδειγμάτων, για παράδειγμα, ο Bertram¹⁴⁷ ισχυρίζεται ότι η ανάπτυξη είναι προτιμητέα και πιθανόν να είναι περισσότερο στηρικτική για μικρά νησιά συγκρινόμενη με μια κατεύθυνση για αυτο-εξάρτηση. Δεν είναι σωστό να υποθέτουμε αυτόματα ότι ο μικρής κλίμακας εναλλακτικός τουρισμός είναι στηρικτικός και ότι ο μεγάλης κλίμακας τουρισμός δεν είναι. Είναι σημαντικό

¹⁴⁷ Bertram, G. (1986) Sustainable development in Pacific micro-economies. World Development 14 (7), 809—22

να κατανοήσουμε τις σχέσεις μεταξύ των παραδειγμάτων ανάπτυξης και του τουρισμού και να εκτιμήσουμε το ότι αυτή η κατανόηση μπορεί να οδηγήσει στην δημιουργία κατάλληλης και στηρικτικής τουριστικής ανάπτυξης. Είναι επίσης σημαντικό να αναγνωρίσουμε, όπως περιγράφηκε από τον Wall¹⁴⁸, ότι πρέπει να ληφθούν υπόψη συγκεκριμένοι προβληματισμοί τοποθεσιών.

Το επόμενο λογικό βήμα μετά από την περιγραφή των τεσσάρων παραδειγμάτων ανάπτυξης και μετά από την ανάλυση των θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών είναι τότε να κινηθούμε στην δημιουργία προτάσεων σε σχέση με τους προβληματισμούς για την κατάλληλη και στηρικτική τουριστική ανάπτυξη. Το επόμενο μέρος εξερευνά την βιβλιογραφία στα στοιχεία των κατάλληλων και στηρικτικών μορφών του τουρισμού. Η βιβλιογραφία χωρίζεται στα ίδια δύο συστατικά: (Α) κλίμακα και έλεγχος της τουριστικής ανάπτυξης και (Β) τοπική κοινότητα και περιβαλλοντολογικοί σύνδεσμοι. Επιχειρηματολογείται το ότι η τουριστική ανάπτυξη πρέπει να προγραμματίζεται σε σχέση με την ευρύτερη οικονομία με το γενικότερο στόχο της στηρικτικής ανάπτυξης.

2.2.14 Κατάλληλες και στηρικτικές μορφές της ανάπτυξης του τουρισμού

Η τουριστική βιομηχανία του Τρίτου Κόσμου έχει αναπτυχθεί με γρήγορο ρυθμό, αλλά έχει επίσης συναντήσει πολλά προβλήματα κοινά με τα άλλα που προέρχονται από τις εξωτερικές στρατηγικές ανάπτυξης, συμπεριλαμβάνοντας: την εκτεταμένη ξένη εξάρτηση, την δημιουργία ξεχωριστών θυλάκων, την ενίσχυση των κοινωνικοοικονομικών και χωρικών ανισοτήτων, την περιβαλλοντολογική καταστροφή και την εμφάνιση της πολιτισμικής αποξένωσης.¹⁴⁹

Ανάπτυξη – Τουρισμός ως μέσον της Ανάπτυξης

¹⁴⁸ Wall, G. (1993b) Towards a tourism typology. In J.G Nelson, R.W Butler and G. Wall (eds) *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing* (Heritage Resources Centre Joint Publication 1) (pp. 45—58). University of Waterloo

¹⁴⁹ Brohman, J. (1996a) *Popular Development: Rethinking the Theory and Practice of Development*. Oxford: Blackwell

Στοιχεία της ανάπτυξης	Εκσυγχρονισμός	Εξάρτηση Δομικισμός	Οικονομικός νεοφιλελευθερισμός	Εναλλακτική Ανάπτυξη
(Α) Κλίμακα και έλεγχος της ανάπτυξης				
Επίκεντρο	Οικονομικό	Οικονομικό	Οικονομικό	Ικανότητα στήριξης
Κλίμακα της ανάπτυξης	Μεγάλη	Μεγάλη/μικρή	Μεγάλη	Μικρή
Ποσοστό της ανάπτυξης	Γρήγορο	Γρήγορο	Γρήγορο	Κερδοφόρο/α υξητικό
Οικονομική κατανομή	Trickle-down	Τοπικοί ιδιοκτήτες	SALP	Τοπικοί ιδιοκτήτες
Προγραμματισμός	Top down	Top down	Top down	Bottom up
Τοπική ανάμειξη	Περιορισμένη	Υψηλή	Περιορισμένη	Υψηλή
Ιδιοκτησία	Ξένη	Τοπική	Ξένη	Τοπική
Έλεγχος βιομηχανίας	Εξωτερικός	Εσωτερικός	Εξωτερικός	Εσωτερικός
Ρόλος της κυβέρνησης	Υψηλός-χαμηλός	Υψηλός	Χαμηλός	Υψηλός-χαμηλός
Προέλευση διαχείρισης	Ξένη	Εγχώρια	Ξένη	Εγχώρια
Τύπος διαμονής	Θύλασκος	Μείγμα	Θύλασκος	Μείγμα
Χωρική κατανομή	Συγκεντρωμένη	Μεταβαλλόμενη	Συγκεντρωμένη	Ξοδευμένη
Τύπος τουρίστα	Μαζικός τουρίστας	Μείγμα	Μαζικός τουρίστας	Ειδικού ενδιαφέροντος
Στόχος εμπορίας	Εκδρομές πακέτων	Μείγμα	Εκδρομές πακέτων	Ανεξάρτητος
Τύπος απασχόλησης	Επίσημος	Αν/επίσημος	Επίσημος	Αν/επίσημος
Επίπεδα υποδομής	Υψηλά	Υψηλά-χαμηλά	Υψηλά	Χαμηλά
Τροφοδοσία κεφαλαίου	Υψηλή	Υψηλή-χαμηλή	Υψηλή	Χαμηλή
Μεταφορά τεχνολογίας	Υψηλή	Μείγμα	Υψηλή	Μείγμα
(Β) περιβαλλοντολογικοί και κοινοτικοί σύνδεσμοι				
Χρήση πόρων	Υψηλή	Υψηλή-χαμηλή	Υψηλή	Χαμηλή
Περιβαλλοντολογική προστασία	Χαμηλή	Μείγμα	Χαμηλή	Υψηλή
Ενσωμάτωση ενδοχώρας	Χαμηλή	Υψηλή	Χαμηλή	Υψηλή
Intersectoral σύνδεσμος	Χαμηλή	Υψηλή	Χαμηλή	Υψηλή
Πολιτισμική επίγνωση	Εκμεταλλευτική	Προστατευτική	Εκμεταλλευτική	Προστατευτική
Θεσμική ανάπτυξη	Χαμηλή	Υψηλή	Χαμηλή	Υψηλή

Τοπική συμβατότητα	Χαμηλή	Υψηλή	Χαμηλή	Υψηλή
Εφαρμοστική χωρητικότητα	Χαμηλή	Χαμηλή	Χαμηλή	Χαμηλή

Διάγραμμα: Telfer (Telfer, D.J. (1996b) Food purchases in a five-star hotel: A case study of the Aquila Prambanan Hotel, Yogyakarta, Indonesia. Tourism Economics, The Business and Finance of Tourism and Recreation 2 (4), 321—38).

Τουρισμός ανεπτυγμένος υπό τον εκσυγχρονισμό

Στοιχεία της ανάπτυξης	Χαρακτηριστικά	Θετικά χαρακτηριστικά	Αρνητικά χαρακτηριστικά
(A) Κλίμακα και έλεγχος της ανάπτυξης			
Επίκεντρο	Οικονομικό	Υψηλά κέρδη	Λιγότερο περιβαλλοντολογικός
Κλίμακα της ανάπτυξης	Μεγάλη	Υψηλά κέρδη	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Ποσοστό της ανάπτυξης	Γρήγορο	Υψηλά κέρδη	Απώλεια του τοπικού ελέγχου
Οικονομική κατανομή	Trickle-down	Spread effect	Όφελος elit
Προγραμματισμός	Top-down	Έλεγχος από ειδικούς	Όχι τοπική τροφοδοσία
Τοπική ανάμειξη	Περιορισμένη	Έλεγχος από ειδικούς	Μνησικακία κατοίκων
Ιδιοκτησία	Ξένη	Έλεγχος από ειδικούς	Πτήση κεφαλαίου
Έλεγχος βιομηχανίας	Εξωτερικός	Έλεγχος από ειδικούς	Νεοαποικισμός
Ρόλος της κυβέρνησης	Υψηλός-χαμηλός	Διευκολύνει την επένδυση	Χαμηλή τροφοδοσία κοινότητας
Προέλευση διαχείρισης	Ξένη	Έλεγχος από ειδικούς	Μνησικακία εργατών
Τύπος διαμονής	Θύλασκος	Οικονομία κλίμακας	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Χωρική κατανομή	Συγκεντρωμένη	Οικονομία κλίμακας	Περιορισμένη τοπική πρόσβαση
Τύπος τουρίστα	Μαζικός τουρίστας	Υψηλότερα κέρδη	Στενή carrying capacity
Στόχος εμπορίας	Εκδρομές πακέτων	Στόχος ο μαζικός τουρίστας	Πτήση κεφαλαίου
Τύπος απασχόλησης	Επίσημος	Εκπαιδευμένοι εργάτες	Απώλεια ανεπίσημης τροφοδοσίας
Επίπεδα υποδομής	Υψηλά	Μη-τουριστικές χρήσεις επίσης	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Τροφοδοσία κεφαλαίου	Υψηλή	Αυξημένος πολλαπλασιαστής	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Μεταφορά	Υψηλή	Διεθνοποίηση	Περιορισμένη

τεχνολογίας			τοπική πρόσβαση
(B) περιβαλλοντολογικοί και κοινοτικοί σύνδεσμοι			
Χρήση πόρων	Υψηλή	Μεγαλύτερος πολλαπλασιαστής	Περιβαλλοντολογική ζημία
Περιβαλλοντολογική προστασία	Χαμηλή	Ελαχιστοποίηση κόστους	Περιβαλλοντολογική ζημία
Ενσωμάτωση ενδοχώρας	Χαμηλή	Παροχή-σταθερές εισαγωγές	Υψηλές διαρροές
Intersectoral σύνδεσμος	Χαμηλή	Γνωστοί προμηθευτές	Μειωμένος πολλαπλασιαστής
Πολιτισμική επίγνωση	Εκμεταλλευτική	Πολιτισμός ως αντικείμενο	Πολιτισμική διάβρωση
Θεσμική ανάπτυξη	Χαμηλή	Εξάρτηση από ξένους ειδικούς	Περιορισμένοι σύνδεσμοι
Τοπική συμβατότητα	Χαμηλή	Ελαχιστοποίηση επαφής	Μνησικακία κατοίκων
Εφαρμοστική χωρητικότητα	Χαμηλή	Ξένη υποστήριξη κεφαλαίου	Ανοικτή σε αλλαγή της αγοράς

Διάγραμμα: Telfer (Telfer, D.J. (1996a) Development through economic linkages: Tourism and agriculture in Indonesia. Unpublished PhD dissertation, University of Waterloo, Waterloo)

Ανάπτυξη - Τουρισμός ως Πράκτορας της Ανάπτυξης

Στοιχεία της ανάπτυξης	Χαρακτηριστικά	Θετικά χαρακτηριστικά	Αρνητικά χαρακτηριστικά
(A) Κλίμακα και έλεγχος της ανάπτυξης			
Επίκεντρο	Οικονομικό	Υψηλότερα εγχώρια κέρδη	Λιγότερο περιβαλλοντολογικός
Κλίμακα της ανάπτυξης	Μεγάλη/μικρή	Μεικτά κέρδη	Πιθανή έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Ποσοστό της ανάπτυξης	Γρήγορο	Υψηλότερα εγχώρια κέρδη	Πιθανή έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Οικονομική κατανομή	Τοπικοί ιδιοκτήτες	Αυξημένος πολλαπλασιαστής	Όφελος elit
Προγραμματισμός	Top-down	Έλεγχος από δημόσια πρακτορεία	Υπερ κανονισμός
Τοπική ανάμειξη	Υψηλή	Αυξημένος τοπικός έλεγχος	Όχι τουριστική εμπειρία
Ιδιοκτησία	Τοπική	Αυξημένος τοπικός έλεγχος	Όχι τουριστική εμπειρία
Έλεγχος βιομηχανίας	Εσωτερικός	Αυξημένος τοπικός έλεγχος	Μειωμένη παγκόσμια αγορά
Ρόλος της	Υψηλός	Προστατευτισμός	Υπερ κανονισμός

κυβέρνησης			
Προέλευση διαχείρισης	Εγχώρια	Τοπική γνώση	Όχι τουριστική εμπειρία
Τύπος διαμονής	Μεικτός	Χρήση των τοπικών πόρων	Μειωμένο κέρδος
Χωρική κατανομή	Ποικίλη	Τοπικές ευκαιρίες	Μειωμένο κέρδος
Τύπος τουρίστα	Μεικτός	Ταξιδεύουν σε νέες περιοχές	Μειωμένο κέρδος
Στόχος εμπορίας	Μεικτός	Αύξηση-τοπικοί τουρίστες	Έλλειψη από εσωτερικές αποδείξεις
Τύπος απασχόλησης	Αν/Επίσημος	Πολλαπλασιαστής απασχόλησης	Έλλειψη εμπειρίας
Επίπεδα υποδομής	Υψηλά/χαμηλά	Μη-τουριστικές χρήσεις επίσης	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Τροφοδοσία κεφαλαίου	Υψηλά/χαμηλά	Πιθανόν αυξημένος πολλαπλασιαστής	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Μεταφορά τεχνολογίας	Μεικτή	Αυτό-εξάρτηση	Μειωμένη παγκόσμια αγορά
(B) περιβαλλοντολογικοί και κοινοτικοί σύνδεσμοι			
Χρήση πόρων	Υψηλή/χαμηλή	Μπορεί να αυξήσει τον πολλαπλασιαστή	Περιβαλλοντολογική ζημία
Περιβαλλοντολογική προστασία	Μεικτή	Ελαχιστοποίηση κόστους	Περιβαλλοντολογική ζημία
Ενσωμάτωση ενδοχώρας	Υψηλή	Χρήση των τοπικών πόρων	Περιοδική παροχή
Intersectoral σύνδεσμος	Υψηλή	Αυξημένος πολλαπλασιαστής	Περιοδική παροχή
Πολιτισμική επίγνωση	Προστατευτική	Πολιτισμική ενσωμάτωση	Περιορισμοί τουριστών
Θεσμική ανάπτυξη	Υψηλή	Δυνατότεροι θεσμοί	Όχι τουριστική εμπειρία
Τοπική συμβατότητα	Υψηλή	Αποδοχή κατοίκων	Μειωμένη παγκόσμια αγορά
Εφαρμοστική χωρητικότητα	Χαμηλή	Αυτό εξάρτηση	Ανοικτή σε αλλαγή της αγοράς

Διάγραμμα: Telfer (Telfer, D.J. (1996a) Development through economic linkages: Tourism and agriculture in Indonesia. Unpublished PhD dissertation, University of Waterloo, Waterloo).

Τουρισμός ανεπτυγμένος υπό τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό

Στοιχεία της ανάπτυξης	Χαρακτηριστικά	Θετικά χαρακτηριστικά	Αρνητικά χαρακτηριστικά
(A) Κλίμακα και έλεγχος της ανάπτυξης			
Επίκεντρο	Οικονομικό	Αγορά εξαγωγών	Απώλεια τοπικού

			ελέγχου
Κλίμακα της ανάπτυξης	Μεγάλη	Υψηλά κέρδη	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Ποσοστό της ανάπτυξης	Γρήγορο	Υψηλά κέρδη	Απώλεια τοπικού ελέγχου
Οικονομική κατανομή	SALP	Διεθνής επιχορήγηση	Ώφελος elit
Προγραμματισμός	Top-down	Έλεγχος ειδικών	Όχι τοπική τροφοδοσία
Τοπική ανάμειξη	Περιορισμένη	Έλεγχος ειδικών	Μνησικακία κατοίκων
Ιδιοκτησία	Ξένη	Έλεγχος ειδικών	Πτήση κεφαλαίου
Έλεγχος βιομηχανίας	Εξωτερικός	Έλεγχος ειδικών	Απώλεια ευκαιρίας
Ρόλος της κυβέρνησης	Χαμηλός	Κανόνας δυνάμεων αγοράς	Περιορισμένοι προστατευτικοί νόμοι
Προέλευση διαχείρισης	Ξένη	Έλεγχος ειδικών	Μνησικακία εργατών
Τύπος διαμονής	Θυλάσκος	Οικονομίες κλίμακας	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Χωρική κατανομή	Συγκεντρωμένη	Οικονομίες κλίμακας	Περιορισμένη τοπική πρόσβαση
Τύπος τουρίστα	Μαζικός τουρίστας	Υψηλότερα κέρδη	Στενή carrying capacity
Στόχος εμπορίας	Πακέτα εκδρομών	Στόχος ο μαζικός τουρισμός	Πτήση κεφαλαίου
Τύπος απασχόλησης	Επίσημος	Εκπαιδευμένοι εργάτες	Απώλεια ανεπίσημης τροφοδοσίας
Επίπεδα υποδομής	Υψηλά	Μη-τουριστικές χρήσεις επίσης	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Τροφοδοσία κεφαλαίου	Υψηλά	Αυξημένος πολλαπλασιαστής	Έλλειψη κοινοτικού ταιριάσματος
Μεταφορά τεχνολογίας	Υψηλά	Διεθνοποίηση	Μειωμένη τοπική πρόσβαση
(B) περιβαλλοντολογικοί και κοινοτικοί σύνδεσμοι			
Χρήση πόρων	Υψηλή	Αυξημένος πολλαπλασιαστής	Περιβαλλοντολογική ζημία
Περιβαλλοντολογική προστασία	Χαμηλή	Ελαχιστοποίηση κόστους	Περιβαλλοντολογική ζημία
Ενσωμάτωση ενδοχώρας	Χαμηλή	Παροχή-σταθερές εισαγωγές	Μειωμένος πολλαπλασιαστής
Intersectoral σύνδεσμος	Χαμηλή	Γνωστοί προμηθευτές	Υψηλές διαρροές
Πολιτισμική επίγνωση	Εκμεταλλεύσιμη	Πολιτισμός ως στόχος	Πολιτισμική διάβρωση

Θεσμική ανάπτυξη	Χαμηλή	Εξάρτηση στους ξένους ειδικούς	Περιορισμένοι σύνδεσμοι
Τοπική συμβατότητα	Χαμηλή	Ελαχιστοποίηση επαφής	Μνησικακία κατοίκων
Εφαρμοστική χωρητικότητα	Χαμηλή	Ξένη υποστήριξη κεφαλαίου	Ανοικτή σε αλλαγή της αγοράς

Διάγραμμα: Telfer (Telfer, D.J. (1996a) Development through economic linkages: Tourism and agriculture in Indonesia. Unpublished PhD dissertation, University of Waterloo, Waterloo).

Τουρισμός ανεπτυγμένος υπό την εναλλακτική ανάπτυξη

Στοιχεία της ανάπτυξης	Χαρακτηριστικά	Θετικά χαρακτηριστικά	Αρνητικά χαρακτηριστικά
(A) Κλίμακα και έλεγχος της ανάπτυξης			
Επίκεντρο	Ικανότητα στήριξης	Περιβαλλοντολογική προστασία	Δυσκολο να καθοριστεί
Κλίμακα της ανάπτυξης	Μικρή	Χαμηλότερη επίπτωση	Χαμηλότερα κέρδη
Ποσοστό της ανάπτυξης	Προσαναζητική	Κοινοτικές προσαρμογές	Χαμηλότερα κέρδη
Οικονομική κατανομή	Τοπικοί ιδιοκτήτες	Αύξηση του τοπικού πολλαπλασιαστή	Χαμηλότερα κέρδη
Προγραμματισμός	Bottom-up	Τοπική ανάμειξη	Δύσκολος να συντονιστεί
Τοπική ανάμειξη	Υψηλή	Τοπική λήψη αποφάσεων	Όχι τουριστική εμπειρία
Ιδιοκτησία	Τοπική	Αυξημένος τοπικός έλεγχος	Όχι τουριστική εμπειρία
Έλεγχος βιομηχανίας	Εσωτερικός	Τοπική ενδυνάμωση	Μειωμένη παγκόσμια αγορά
Ρόλος της κυβέρνησης	Υψηλός/Χαμηλός	Στηρικτικές γραμμές οδηγίας	Υπερ/πάνω από κανονισμό
Προέλευση διαχείρισης	Εγχώρια	Αύξηση της τοπικής δεξιοτήτας	Περιορισμένη εμπειρία
Τύπος διαμονής	Μεικτός	Τοπική χρήση πόρων	Απώλεια κέρδους
Χωρική κατανομή	Διασπορισμένη	Λιγότερη περιβαλλοντολογική πίεση	Disceconomy κλίμακας
Τύπος τουρίστα	Ειδικό ενδιαφέρον	Περιβαλλοντολογικός προβληματισμός	Χαμηλότερα κέρδη
Στόχος εμπορίας	Ανεξάρτητος	Περιβαλλοντολογικός προβληματισμός	Χαμηλότερα κέρδη
Τύπος απασχόλησης	Αν/Επίσημος	Αυξημένος πολλαπλασιαστής	Έλλειψη εκπαίδευσης
Επίπεδα υποδομής	Χαμηλά	Χαμηλή περιβαλλοντολογική πίεση	Μειωμένη υποδομή

Τροφοδοσία κεφαλαίου	Χαμηλά	Χαμηλή περιβαλλοντολογική πίεση	Μικρότερη επένδυση
Μεταφορά τεχνολογίας	Μεικτά	Αυξημένη αυτο-εξάρτηση	Μειωμένη παγκόσμια πρόσβαση
(B) περιβαλλοντολογικοί και κοινοτικοί σύνδεσμοι			
Χρήση πόρων	Χαμηλή	Προωθεί την ικανότητα στήριξης	Μειωμένος πολλαπλασιαστής
Περιβαλλοντολογική προστασία	Υψηλή	Προωθεί την ικανότητα στήριξης	Μειωμένο κέρδος
Ενσωμάτωση ενδοχώρας	Υψηλή	Χρήση των τοπικών πόρων	Μη ικανότητα εξάρτησης της παροχής
Intersectoral σύνδεσμος	Υψηλή	Αυξημένος τοπικός πολλαπλασιαστής	Μη ικανότητα εξάρτησης της παροχής
Πολιτισμική επίγνωση	Προστατευτική	Πολιτισμική ενσωμάτωση	Περιορισμοί στους τουρίστες
Θεσμική ανάπτυξη	Υψηλή	Δυνατότεροι θεσμοί	Μη τουριστική εμπειρία
Τοπική συμβατότητα	Υψηλή	Αποδοχή κατοίκων	Αποτέλεσμα έκθεσης
Εφαρμοστική χωρητικότητα	Χαμηλή	Αυτο-εξάρτηση	Ανοικτή σε αλλαγή της αγοράς

Διάγραμμα: Telfer (Telfer, D.J. (1996a) Development through economic linkages: Tourism and agriculture in Indonesia. Unpublished PhD dissertation, University of Waterloo, Waterloo)

Ο σκοπός αυτού του τομέα είναι να κινηθεί πέρα από τα προβλήματα που σχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη που αναγνωρίστηκαν από τον Brohman και να κινηθεί προς την δημιουργία μια αρχικής λίστας προβληματισμών για την κατάλληλη και στηρικτική τουριστική ανάπτυξη. Καθώς αυτό το κεφάλαιο συνεχίζει να κινείται προς αυτήν την κατεύθυνση είναι σημαντικό να κάνουμε τα επόμενα ερωτήματα: κατάλληλη για ποιον; Για πόσο πολύ; Υπό ποιες συνθήκες; Και από ποιανού την απόφαση καθορίζεται ως κατάλληλη;¹⁵⁰. Αυτό που καθορίζεται ως κατάλληλη είναι η συγκεκριμένη κατάσταση αλλά επίσης χρειάζεται να συμφωνηθεί σε συμφωνία με τους

¹⁵⁰ Butler, R.W. (1992) Alternative tourism: The thin edge of the wedge. In V.L. Smith and W.R. Eadington (eds) Tourism Alternatives Potentials and Problems in the Development of Tourism (pp. 31—46). Philadelphia: University of Pennsylvania Press

κεντρικούς συμμετέχοντες¹⁵¹. Σύμφωνα με τον Jenkins¹⁵², μια χώρα που σχηματίζει μια πολιτική για τον τουρισμό πρέπει να συστήσει τα επόμενα θέματα: τον ρόλο της κυβέρνησης (ενεργός ή παθητικός), την ιδιοκτησία και τον έλεγχο (δημόσιος ή ιδιωτικός), την κλίμακα της τουριστικής ανάπτυξης, και τους ενσωματωμένους αντίθετους θυλάσκους του τουρισμού. Αν ο τουρισμός πρόκειται να ταιριάζει μέσα σε μία κοινότητα, κατάλληλοι τύποι, κλίμακες και βιομηχανικοί οργανισμοί της τουριστικής ανάπτυξης πρέπει να προσληφθούν. Αν η βιομηχανία πρόκειται να γίνει μια βιώσιμη δύναμη της οικονομίας στο μέλλον, πρέπει επίσης να είναι στηρικτική και να χρησιμοποιεί του πόρους με σοφία. Επιπλέον, οι τοπικές κοινότητες πρέπει να έχουν την ευκαιρία να συμμετέχουν στον προγραμματισμό και στην διαχείριση της τουριστικής βιομηχανίας. Όπως προτείνει ο Brohman¹⁵³, η καταλληλότητα της τουριστικής ανάπτυξης θα πρέπει να μετρηθεί σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα που αλλάζουν και τις συνθήκες στην κοινότητα που φιλοξενεί και η ανάπτυξη θα πρέπει να συμμορφώνεται με τα μακροπρόθεσμα κέρδη της πλειοψηφίας πάνω από τους βραχυπρόθεσμους στόχους της μειονότητας της *elit*.

Τα θέματα της ικανότητας στήριξης, της περιβαλλοντολογικής προστασίας και της κοινοτικής ανάμειξης έχουν μετακινηθεί από το προσκήνιο στην τουριστική βιβλιογραφία παρόμοια με τις τάσεις στην ευρύτερη βιβλιογραφία της ανάπτυξης. Ο Hunter¹⁵⁴ συμπύκνωσε τις αρχές της στηρικτικής τουριστικής ανάπτυξης από μια ποικιλία πηγών. Η στηρικτική τουριστική ανάπτυξη σε μακροχρόνια και βραχυπρόθεσμη βάση θα πρέπει:

Να εκπληρώνει τις ανάγκες και τα θέλω της τοπικής κοινότητας που φιλοξενεί σε σχέση με τα βελτιωμένα πρότυπα ζωής και την ποιότητα ζωής, να ικανοποιεί τις απαιτήσεις των τουριστών και την τουριστική βιομηχανία, και μα συνεχίζει να τους προσελκύει με σκοπό να εκπληρώνει την πρώτη βοήθεια, και, να προστατεύει την περιβαλλοντολογική βάση πόρω για τον τουρισμό, συνοδεύοντας τα

¹⁵¹ Jamal, T. and Getz, D. (1995) Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research* 22 (1), 186—204

¹⁵² Jenkins, C.L. (1991) Tourism development strategies. In L. Lickorish (ed.) *Developing Tourism Destinations* (pp. 61—77). Harlow: Longman

¹⁵³ Brohman, J. (1996b) New directions in tourism for Third World development. *Annals of Tourism Research* 23 (1), 48—70

¹⁵⁴ Hunter, C. (1995) On the need to re-conceptualise sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism* 3 (3), 155—65

φυσικά, κατασκευασμένα και πολιτισμικά στοιχεία, με σκοπό να επιτεύξει και τους προηγούμενους στόχους (Hunter, 1996: 156)

Ο Muller¹⁵⁵ προτείνει την ισορροπημένη ανάπτυξη χρησιμοποιώντας το μαγικό πεντάγωνο της τουριστικής ανάπτυξης. Τα πέντε σημεία του πενταγώνου είναι: οικονομική υγεία, βέλτιστη ικανοποίηση των απαιτήσεων των φιλοξενούμενων, υγιής πολιτισμός, μη καταστραμμένη φύση/προστασία των πόρων και αντικειμενική ευημερία. Ο στόχος είναι να αναπτυχθεί ο τουρισμός με τέτοιο τρόπο ώστε κανένα σημείο του πενταγώνου να μην είναι κυρίαρχο. Οι αρχές και οι γραμμές οδηγίων έχουν αναπτυχθεί για την στηρικτική τουριστική ανάπτυξη. Οι ειδήμονες του τουρισμού υπογραμμίζουν μια λίστα από εργαλεία για την ικανότητα στήριξης υπό τους επόμενους οκτώ τίτλους: προστασία περιοχών, θεσμοί βιομηχανίας, διαχείριση επισκεπτών, τεχνικές διαχείρισης, βοήθεια περιβαλλοντολογικών επιπτώσεων, υπολογισμοί carrying capacity, τεχνικές συμβουλής, μέθοδοι συμπεριφοράς και δείκτες της ικανότητας στήριξης. Η χρήση των δεικτών ως εργαλεία της περιβαλλοντολογικής διαχείρισης ώστε να βοηθήσουν να επιτευχθεί η στηρικτική ανάπτυξη έχει κερδίσει αυξημένη αποδοχή μετά την υιοθέτηση της Ατζέντας 21 από πολλές παγκόσμιες κυβερνήσεις. Ο Genot¹⁵⁶ ανέλυσε τις εθελοντικές περιβαλλοντολογικές μεθόδους συμπεριφοράς στον τουριστικό τομέα. Μετά από την εξέταση των μεθόδων που αναπτύχθηκαν στις χώρες, στους βιομηχανικούς οργανισμούς και στα NGOs, ο Genot ανέπτυξε τις εξής έξι αρχές οι οποίες είναι ο πυρήνας των περισσότερων βιομηχανικών μεθόδων: γενικότερη περιβαλλοντολογική συμφωνία, αναγνώριση της γενικότερης υπευθυνότητας απέναντι στο περιβάλλον, ενσωμάτωση του τουριστικού προγραμματισμού και της ανάπτυξης και πολιτικές άλλων χρήσεων γης, πρακτικές περιβαλλοντολογικής διαχείρισης, συνεργασία μεταξύ των διαφόρων ατόμων που λαμβάνουν τις αποφάσεις, και δημόσια συνείδηση. Στην βιβλιογραφία της ανάπτυξης, η υιοθέτηση των βιομηχανικών κωδίκων συμπεριφοράς οι οποίοι περιγράφουν τους όρους του εμπορίου επίσης έχουν επιπτώσεις για την στηρικτική τουριστική ανάπτυξη καθώς αντιπροσωπεύουν

¹⁵⁵ Muller, H. (1994) The thorny path to sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism* 2 (3), 131—6

¹⁵⁶ Genot, H. (1995) Voluntary environmental codes of conduct in the tourism sector. *Journal of Sustainable Tourism Development* 3 (3), 166—72

τα πιθανά μοντέλα για την διευκόλυνση των συνδέσμων μεταξύ του τουρισμού και της γεωργίας¹⁵⁷.

Καθώς έγιναν τα βήματα από ποικίλους συγγραφείς και πρακτορεία προς της ξεκαθάριση των όρων που συσχετίζονται με την ικανότητα στήριξης, η απογοήτευση η οποία υπάρχει στην προσπάθεια να καθοριστεί η στηρικτική ανάπτυξη επίσης μπορεί να βρεθεί στο πεδίο του τουρισμού. Ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει κανένας παγκοσμίως αποδεκτός ορισμός για την στηρικτική ανάπτυξη και για τον στηρικτικό τουρισμό, και ότι δεν υπάρχουν ξεκάθαροι δείκτες για την αποδεκτικότητα ή την ικανότητα στήριξης του τουρισμού. Αυτό που είναι σημαντικό είναι η αναγνώριση ότι ο προγραμματισμός του τουρισμού δεν μπορεί να γίνει στην απομόνωση. Είναι σημαντικό να λάβουμε υπόψη τη σχέση μεταξύ του τουρισμού, των άλλων δραστηριοτήτων και διαδικασιών, και το ανθρώπινο και φυσικό περιβάλλον στο οποίο ο τουρισμός λαμβάνει χώρα. Υποστηρίζεται ακόμα ότι η στηρικτική τουριστική ανάπτυξη πρέπει να ανα-ενοιολογηθεί σε σχέση με την συνεισφορά του τουρισμού προς την γενικότερη στηρικτική ανάπτυξη. Περισσότερο άμεσα, ο Wall¹⁵⁸ δήλωσε ότι ο προγραμματισμός του μοναδικού τομέα είναι καταδικασμένος να αποτύχει και σε μικρά νησιά, ο τουρισμός είναι μια τόσο επικρατούσα δύναμη που οι θεωρίες της στηρικτικής ανάπτυξης και του στηρικτικού τουρισμού δεν είναι ξεχωριστές. Οι επόμενοι δύο τομείς στην (1) κλίμακα και στον έλεγχο της τουριστικής ανάπτυξης και (2) στην τοπική κοινότητα και στους περιβαλλοντολογικούς συνδέσμους της τουριστικής ανάπτυξης θέτουν το στάδιο για την εισαγωγή του Διαγράμματος 2.6 – προβληματισμοί για την κατάλληλη και στηρικτική τουριστική ανάπτυξη.

2.2.15 Κλίμακα και Έλεγχος της Τουριστικής Ανάπτυξης

Οι θεωρίες της κλίμακας και του ελέγχου της τουριστικής ανάπτυξης είναι εσωτερικά συσχετιζόμενες στην βιβλιογραφία σημειώνεται συχνά ότι οι μεγάλης κλίμακας εγκαθιδρύσεις, που κατέχονται από ξένους καταλήγουν σε υψηλές διαρροές, ενώ οι μικρής κλίμακας, τοπικώς ιδιοκτήτες εγκαθιδρύσεις με εσωτερικό έλεγχο καταλήγουν σε μικρότερες διαρροές. Ο σκοπός αυτού του

¹⁵⁷ Tester, F. and Drover, G. (1996) Offsetting corporate trade: Free trade, community development and alternative trade in the South Pacific. *Alternatives Journal* 22 (1), 16—22

¹⁵⁸ Wall, G. (1993a) International collaboration in the search for sustainable tourism in Bali, Indonesia. *Journal of Sustainable Tourism* 1 (1), 38—47

μέρους είναι να εξερευνήσει την τουριστική βιβλιογραφία με έλεγχο και τις ποικίλες μορφές της τουριστικής ανάπτυξης. Ο Britton¹⁵⁹ εξέτασε το μοντέλο-θύλασκα του τουρισμού όπου οι τουρίστες φθάνουν στις περιοχές προορισμού και μεταφέρονται στα ξενοδοχεία και στα θέρετρα. Τα θέρετρα-θύλασκοι χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι η δομή δεν στοχεύει να επωφεληθεί τους τοπικούς κατοίκους άμεσα, η τοποθεσία φυσικά ξεχωρίζεται από την υπάρχουσα κοινότητα, και χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά από τους ξένους τουρίστες¹⁶⁰. Τα θέρετρα-θύλασκοι κυριαρχούνται από πολυεθνικές των οποίων ο τύπος της διαχείρισης δημιουργεί και ελέγχει το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον εκπληρώνοντας τις ανάγκες των τουριστών¹⁶¹. Η δομή και ο έλεγχος της τουριστικής βιομηχανίας από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις συμπεριλαμβάνει τα προνόμια, τα συμβόλαια διαχείρισης, τις συμφωνίες ενοικιάσεων και την ξένη ιδιοκτησία¹⁶². Υποστηρίζεται ακόμα ότι το θέρετρο-θύλασκος που χρησιμοποιείται στην Δομικανική Δημοκρατία εκμεταλλεύεται τις τοπικές κατώτερες τάξεις ως φτηνό εργατικό δυναμικό ενώ οι τοπικές ελίτ και οι ξένοι επενδυτές κερδίζουν υψηλότερα εισοδήματα. Οι έρευνες του Wilkinson¹⁶³ στην Καραϊβική βρήκαν ότι αν και ο τουρισμός είναι το βασικό εισόδημα των εξαγωγών, ένα μεγάλο μέρος των δαπανών αφήνει την οικονομία «μέσω των πληρωμών στις διεθνείς αερογραμμές, και στις μεγάλες αλυσίδες ξενοδοχείων, και αναζητά το ξένο φαγητό, τα ποτά και τις προμήθειες». Παρ'όλα αυτά, σχολιάζοντας την οικονομική ανάπτυξη που βασίζεται στον τουρίστα, υποστηρίζεται ότι υπάρχει μια σχέση κέντρου-περιφέρειας. Οι ανώτερες μητροπολιτικές οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις έχουν, στην περίπτωση του τουρισμού, αρχίσει την ανάπτυξη ενός λειτουργικού μηχανισμού μέσω του οποίου οι απαιτήσεις των τουριστών εκφράζονται στις περιοχές προορισμού, στις οποίες οι τοπικές επιχειρήσεις ανταποκρίνονται στις προσπάθειες για να δράσουν.

¹⁵⁹ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

¹⁶⁰ Jenkins, C.L. (1982) The effects of scale in tourism projects in developing countries. *Annals of Tourism Research* 9 (2), 229—49

¹⁶¹ Freitag, T. (1994) Enclave tourism development: For whom the benefits roll? *Annals of Tourism Research* 21(3), 538—54

¹⁶² Dunning, J.H. and McQueen, G. (1982) Multinational corporations in the international hotel industry. *Annals of Tourism Research* 9 (1), 69—90

¹⁶³ Wilkinson, P.F. (1987) Tourism in small island nations: A fragile dependence. *Leisure Studies* 6 (2), 128—46

Η ενσωματωμένη τουριστική ανάπτυξη προσπαθεί να ταιριάζει την κλίμακα της εργασίας με τις νόρμες της κοινότητας. Χαρακτηρίζεται από μια μικρότερη κλίμακα, περισσότερο εγχώριο κεφάλαιο και διαχείριση και είναι προσελκιστική για τους τουρίστες με διαφορετικές προσδοκίες από εκείνους που μένουν στα διεθνή ξενοδοχεία¹⁶⁴. Καθώς αναγνωρίζεται ότι υπάρχει ελάχιστη πληροφορία σε αυτό το σημείο, έχει υποθεθεί ότι αυτός ο τύπος της τουριστικής ανάπτυξης μπορεί να είναι πιο εύκολα αποδεκτός στην κοινότητα που φιλοξενεί. Ο Milne¹⁶⁵ βρήκε ότι οι ξενώνες είχαν λιγότερη κλίση να εισάγουν από ξενοδοχεία και, ως αποτέλεσμα, υψηλότερα εισοδήματα και απασχόληση δημιουργήθηκαν από κάθε δολλάριο τουρίστα.

Η εκτίμηση του Rodenburg¹⁶⁶ των κοινωνικών και οικονομικών αποτελεσμάτων των τριών κλιμάκων του τουρισμού στο Μπαλί (διεθνές πρότυπο, οικονομικά ξενοδοχεία και διαμονή κατ'οίκον) βρήκε ότι η καλύτερη στρατηγική ανάπτυξης δεν συναντιόνταν πάντα μέσω του ευρύ βιομηχανικού τουρισμού. Οι επιχειρήσεις μικρότερης κλίμακας παρουσίασαν μεγαλύτερες ευκαιρίες για έλεγχο και κέρδος από τους τοπικούς ανθρώπους. Ο Rodenburg¹⁶⁷ κρίθηκε από τον Jenkins¹⁶⁸ ο οποίος δηλώνει ότι οι μεγάλης κλίμακας τουριστικές αναπτύξεις είναι περισσότερο πιθανόν λόγω της δομής της αγοράς του διεθνούς τουρισμού και των εξωτερικών οικονομιών της κλίμακας. Ο Jenkins¹⁶⁹ ισχυρίστηκε ότι τα προβλήματα μπορούν να μετριαστούν με τον προγραμματισμό της προ-εργασίας. Ο Britton¹⁷⁰ ισχυρίστηκε ότι ο αποκεντρωμένος τουρισμός μικρότερης κλίμακας μπορεί να έχει μια μεγαλύτερη επίπτωση στην «βελτίωση των αγροτικών προτύπων ζωής, μειώνοντας την αγροτική-αστική μετανάστευση, αναζωογονώντας τις αγροτικές κοινότητες και αντιμετωπίζοντας τις δομικές ανισότητες της κατανομής του

¹⁶⁴ Jenkins, C.L. (1982) The use of investment incentives for tourism projects in developing countries. *Tourism Management* (June), 91—7

¹⁶⁵ Milne, S. (1992) Tourism and development in South Pacific microstates. *Annals of Tourism Research* 19 (2), 191—212

¹⁶⁶ Rodenburg, E. (1980) The effects of scale in economic development: Tourism in Bali. *Annals of Tourism Research* 7 (2), 177—96

¹⁶⁷ Rodenburg, E. (1980) The effects of scale in economic development: Tourism in Bali. *Annals of Tourism Research* 7 (2), 177—96

¹⁶⁸ Jenkins, C.L. (1982) The use of investment incentives for tourism projects in developing countries. *Tourism Management* (June), 91—7

¹⁶⁹ Jenkins, C.L. (1982) The use of investment incentives for tourism projects in developing countries. *Tourism Management* (June), 91—7

¹⁷⁰ Britton, S. (1987a) Tourism in small developing countries development issues and research needs. In S. Britton and W.C. Clark (eds) *Ambiguous Alternative Tourism in Small Developing Countries* (pp. 167—87). Suva: University of the South Pacific

εισοδήματος». Ο Pearce¹⁷¹ δήλωσε ότι ο τουρισμός που αναπτύχθηκε σταδιακά με την πάροδο του χρόνου θα επιτρέψει για μια μεγαλύτερη περίοδο της κοινωνικής και περιβαλλοντολογικής προσαρμογής. Αυτό θα επιτρέψει σε περισσότερο μέρος του τοπικού πληθυσμού να αναμειχθεί από τη στιγμή που το εργατικό δυναμικό, οι προμήθειες και το κεφάλαιο είναι περισσότερο πιθανόν να επιτευχθούν από τις τοπικές πηγές. Αυτός ο τύπος της αυξητικής ανάπτυξης είναι πιο εύκολος στον τοπικό πληθυσμό και μπορεί να έχει καλύτερη ευκαιρία για την προώθηση του στηρικτικού τουρισμού.

Αναπτύχθηκε μια τυπολογία του τουρισμού, η οποία περιλαμβάνει τους τύπους προσέλευσης (πολιτισμικός, φυσικός και αναδημιουργικός), την τοποθεσία (βασισμένη στο νερό ή στη γη), τα χωρικά χαρακτηριστικά (σημειακά, γραμμικά και εκτεταμένα), και τις στρατηγικές ανάπτυξης (υψηλώς ανεπτυγμένη, αναπτυσσόμενη, αναπτυσσόμενη). Στο πλαίσιο αυτής της τυπολογίας, ο/η Wall προτείνει τη χρήση ποσοτήτων και τύπων διαμονής για να ρυθμιστούν τα επίπεδα και οι τύποι της χρήσης στις διαφορετικές τουριστικές περιοχές. Στηρίζεται ένα μείγμα και τύπων τουριστών (μαζικός σε εξερευνητικό) και τύπων διαμονής (από πέντε αστέρων σε ξενώνες). Αυτή η τυπολογία μπορεί να ενσωματωθεί για να προωθήσει την στηρικτική ανάπτυξη του τουρισμού προστατεύοντας και τον άνθρωπο και τα φυσικά περιβάλλοντα. Ένα προστατευτικό σημείωμα είναι, παρ'όλα αυτά, αναφέρεται στο κενό μεταξύ της επιτυχούς ενσωμάτωσης του τουρισμού και της συμβολικής ενσωμάτωσης μπορεί να είναι μεγάλο. Ένα μεγάλο ποσό εξαρτάται στις συμπεριφορές αυτών που έχουν υπευθυνότητα για τον προγραμματισμό του τουρισμού και της ανάπτυξης και στις προσεγγίσεις τις οποίες λαμβάνουν για να συντονίσουν και να συμπεριλάβουν την πλήρη σειρά των απόψεων στις προτεινόμενες αναπτύξεις συμπεριλαμβάνοντας αυτές των τοπικών κατοίκων.

Συγγραφείς όπως ο Hall¹⁷², οι Jenkins και Harvey¹⁷³, ο Nelson¹⁷⁴ και ο Brohman¹⁷⁵ έχουν εξερευνήσει το θέμα της κυβερνητικής ανάμειξης στην

¹⁷¹ Pearce, D.G. (1989a) Using the literature on tourism: A personal perspective. *Tourism Review* 3, 5—11

¹⁷² Hall, C.M. (2000a) *Tourism Planning, Policies, Processes and Relationships*. Harlow: Prentice Hall

¹⁷³ Jenkins, C.L. and Henrey, B. (1982) Government involvement in tourism in developing countries. *Annals of Tourism Research* 9 (4), 499—521

¹⁷⁴ Nelson, J. (1993a) An introduction to tourism and sustainable development with special reference to monitoring. In J.G. Nelson, R.W Butler and G. Wall (eds) *Tourism and Sustainable*

τουριστική ανάπτυξη. Το επίπεδο της κυβερνητικής ανάμειξης στην οικονομία συνδέεται με τα τέσσερα παραδείγματα ανάπτυξης. Ο Brohman επιχειρηματολογεί για κρατική εμπλοκή δηλώνοντας ότι οι δυνάμεις της αγοράς από μόνες τους δεν είναι ικανές για να λύσουν τα θέματα που συνδέονται με την μακροπρόθεσμη ικανότητα στήριξης ή με την κατανομή των κοστών και των οφελών που δημιουργήθηκαν από τον τουρισμό. Η ανάμειξη του κράτους στον προγραμματισμό του τουρισμού μπορεί να επιβεβαιώσει ότι η τουριστική ανάπτυξη ενσωματώνεται με τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της κοινότητας που φιλοξενεί. Η ανάπτυξη της υποδομής για τα θέρετρα μπορεί να ενσωματωθεί με την υπόλοιπη οικονομία. Ο προγραμματισμός του τουρισμού μπορεί να χρησιμοποιηθεί από το κράτος ως ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης μέσω της ενδυνάμωσης της ανάπτυξης σε συγκεκριμένες περιοχές και επίσης μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν ένας τρόπος για να προωθήσει τις παραδοσιακές τέχνες, τον πολιτισμό και της διατήρηση των τοποθεσιών πολιτισμικής κληρονομιάς. Αναπτύχθηκε μια στρατηγική δράσης, η οποία υπογραμμίζει τον ρόλο της κυβέρνησης για την στηρικτική τουριστική ανάπτυξη. Αυτή η λίστα 18 σημείων συμπεριλαμβάνει στοιχεία όπως την ανάπτυξη των θεσμών για τις εκτιμήσεις των πολιτισμικών και περιβαλλοντολογικών επιπτώσεων, την εποπτεία και την επαλήθευση των υπαρχουσών και προτεινομένων αναπτύξεων του τουρισμού, το σχεδιασμό και την εφαρμογή των δημοσίων τεχνικών συμβουλευτικής και των διαδικασιών με σκοπό να εμπλακούν οι συμμετοχοί στη λήψη των αποφάσεων που συσχετίζονται με τον τουρισμό, και την ανάπτυξη του σχεδιασμού και της κατασκευής των προτύπων τα οποία θα εξασφαλίσουν ότι οι εργασίες της τουριστικής ανάπτυξης είναι καλοπροαίρετες με τον τοπικό πολιτισμό και τα περιβάλλοντα. Γίνεται ακόμα έκκληση για μια αυξημένη κατανόηση του πως μια περιοχή θα εφαρμόσει τον τουρισμό. Η τάση του να συμπεριλαμβάνεται η προσαρμοστική χωρητικότητα για την στηρικτική ανάπτυξη επίσης εμφανίζεται στην ευρύτερη βιβλιογραφία της ανάπτυξης. Ο Barlow¹⁷⁶ προτείνει ότι ένα από τους στόχους της στηρικτικής ανάπτυξης είναι να συμπεριλάβει τις

Development: Monitoring, Planning, Managing (Heritage Resources Centre Joint Publication 1) (pp. 3—25). University of Waterloo

¹⁷⁵ Brohman, J. (1996b) New directions in tourism for Third World development. *Annals of Tourism Research* 23 (1), 48—70

¹⁷⁶ Barlow, C. (1995) Sustainable development, concepts, values and practice. *Third World Planning Review* 17 (4), 369—86

προσαρμοστικές στρατηγικές έτσι ώστε να μπορεί να είναι ανθεκτική και να τα βγάζει πέρα με τα απρόβλεπτα. Υποστηρίζεται, επίσης, ότι μέσω της προσαρμοστικής διαχείρισης και της ορισμένης διαμάχης, η κοινωνική εκμάθηση μπορεί να εμφανιστεί, η οποία θα μας μετακινήσει από μια κατάσταση μη υποστήριξης προς μια περισσότερο ανθεκτική κοινωνία.

Ο βαθμός του τοπικού ελέγχου είναι ένα σημαντικό θέμα στην τουριστική ανάπτυξη. Κατά τα πρώιμα στάδια της ανάπτυξης, οι τοπικοί κάτοικοι παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην τουριστική βιομηχανία και υπάρχει μια δυνατή τοπική ταυτότητα. Καθώς η βιομηχανία επεκτείνεται, γίνεται αυξητικά θεσμοποιημένη εγκαθιδρυμένη και ελέγχεται από τα εξωτερικά ενδιαφέροντα¹⁷⁷. Έχει ισχυριστεί το ότι αυτή η διαδικασία μπορεί να οδηγήσει σε οικονομική εξάρτηση από τα εξωτερικά ενδιαφέροντα. Υποστηρίζεται από τους ειδήμονες ότι μια ενεργή στάση πρέπει να παρθεί από την τοπική κυβέρνηση για να διατηρηθεί μια ισορροπία μεταξύ του τοπικού και του εξωτερικού ελέγχου των πόρων.

2.2.16 Τοπική Κοινότητα και Περιβαλλοντολογικοί Σύνδεσμοί της Ανάπτυξης του Τουρισμού

Ο δεύτερος βασικός τίτλος, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε στην ανάλυση στα Διαγράμματα ήταν «Η Τοπική Κοινότητα και οι Περιβαλλοντολογικοί Σύνδεσμοι». Αυτός ο τομέας εξερευνά την τουριστική βιβλιογραφία στους συνδέσμους με την τοπική κοινότητα και το περιβάλλον καθώς αυτή η πληροφορία επίσης χρησιμοποιείται για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ και των τουριστών και της ανάπτυξης του τουρισμού με τις κοινότητες που φιλοξενούν και τα περιβάλλοντα που φιλοξενούν είναι σημαντική καθώς συσχετίζεται με την στηρικτική ανάπτυξη. Έχει τονιστεί στην βιβλιογραφία ότι μια από τις απαραίτητες ευκαιρίες της έρευνας για το μέλλον είναι «να βελτιωθούν οι σύνδεσμοι». Όχι μόνο είναι σημαντικό να αυξηθεί η δύναμη των συνδέσμων στην τοπική κοινότητα αλλά επίσης είναι σημαντικό να κατανοηθεί η φύση της σχέσης μεταξύ του τουρισμού και της τοπικής κοινότητας. Έχει ισχυριστεί ότι η άποψη του τουρισμού ως μια «εξωγενή δύναμη» που έχει επιπτώσεις σε μια περιοχή στατικού προορισμού είναι πολύ

¹⁷⁷ Din, K. (1990) Islam and tourism patterns, issues, and options. *Annals of Tourism Research* 16 (4), 542—63

υπεραπλουστευμένη. Μέσω των παραδειγμάτων από το Μπαλί, προτείνεται ότι ο τουρισμός συχνά αναζητείται και προσκαλείται, και οι τοπικοί κάτοικοι επωφελούνται από τις ευκαιρίες που παρέχονται από τον τουρισμό. Όπως υποδεικνύεται, όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός από τους εσωτερικούς συνδέσμους μεταξύ των τομέων της οικονομίας, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες ότι οι παροχές/προμήθειες θα απαιτηθούν ή θα εισαχθούν από έξω από μια περιοχή, και ο πολλαπλασιαστής θα είναι μεγαλύτερος. Αυτό που είναι σημαντικό να σημειωθεί παρ'όλα αυτά είναι ότι εκείνοι οι σύνδεσμοι πρέπει να φτιαχτούν σε ένα αριθμό από βιομηχανίες έτσι ώστε να μην επωφεληθεί μόνο η τοπική ελίτ. Υποστηρίζεται ότι στο ελάχιστο, περισσότερο κατανοητές τυπολογίες του τουρισμού απαιτούνται «συνδυάζοντας τους τύπους των τουριστών, τα χαρακτηριστικά της κοινότητας, τη φύση των αλληλεπιδράσεων των επισκεπτών-κατοίκων και τον ρόλο των πολιτισμικών μεσιτών μπορεί να είναι συνιστώμενο να συμπεριλάβουμε τον τουρισμό με ένα αριθμό από πράκτορες οι οποίοι επιδρούν στις κοινότητες».

Οι ποικίλοι τύποι από τουρίστες έχουν διαφορετικές προσδοκίες και απαιτήσεις, οι οποίες πρέπει να εκπληρωθούν στην κοινότητα που φιλοξενεί. Κατά αυτή την έννοια, ο τουρισμός έχει γραφτεί ότι είναι ένας προωθητής της ειρήνης και ένας προωθητής της πολιτισμικής διαμάχης¹⁷⁸. Ο τύπος του τουρίστα που ταξιδεύει έχει επιπτώσεις για το επίπεδο της αλληλεπίδρασης με την τοπική κοινότητα και οι κάτοικοι με μια εμπορική μίζα στην βιομηχανία είναι πιθανόν να έχουν περισσότερο σίγουρες και θετικές συμπεριφορές προς τον τουρισμό από εκείνους με λιγότερη ή όχι άμεση ανάμειξη. Η θέληση των τουριστών να προσαρμοστούν στους τοπικούς πολιτισμούς και να δοκιμάσουν τοπικά φαγητά μπορεί να επηρεάσει τον βαθμό στον οποίο οι τοπικοί κάτοικοι μπορούν να συμμετέχουν στην βιομηχανία. Ο Cohen¹⁷⁹ ανέπτυξε μια από τις πρώιμες ταξινομήσεις των τουριστών συμπεριλαμβάνοντας τον οργανωμένο μαζικό τουρίστα, τον μεμονωμένο μαζικό τουρίστα, τον εξερευνητή και τον περιπλανώμενο. Οι δύο πρώτοι τύποι αναγνωρίζονται ότι έχουν ιδρυματικούς τουριστικούς ρόλους με τις περισσότερες από τις συμφωνίες τους να γίνονται από τα ταξιδιωτικά πρακτορεία ενώ οι υπόλοιποι δύο τύποι των τουριστών

¹⁷⁸ Robinson, M. (1999) Cultural conflicts in tourism: Inevitability and inequality. In M. Robinson and P. Boniface (eds) *Tourism and Cultural Conflicts* (pp. 1—32). Wallingford: CAB International

¹⁷⁹ Cohen, E. (1972) Towards a sociology of international tourism. *Social Research* 38, 164—82

έχουν ταξινομηθεί ότι έχουν μη-ρυθμιστικούς τουριστικούς ρόλους και προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν την επαφή με τους τοπικούς κατοίκους και να αναζητήσουν το λιγότερο γνωστό. Εκείνοι οι δύο που ανήκουν στις ρυθμιστικές τουριστικές ομάδες είναι πολύ περισσότερο αποξενωμένοι από τους κατοίκους της κοινότητας που φιλοξενεί διαμένοντας σε ξενοδοχεία, τα οποία συχνά έχουν περιορισμένες διασυνδέσεις με την τοπική κοινότητα. Οι μη-ρυθμιστικοί τουρίστες τείνουν να μένουν σε ξενώνες που κατέχονται από τοπικούς ιδιοκτήτες και να προσαρμόζονται περισσότερο στην τοπική κοινότητα και αυτή η αλληλεπίδραση αυξάνει τα οικονομικά οφέλη στους κατοίκους¹⁸⁰.

Μια άλλη σημαντική πλευρά των αυξανόμενων συνδέσεων με τις τοπικές κοινότητες είναι η περίληψη της τοπικής κοινότητας στον προγραμματισμό της ανάπτυξης του τουρισμού. Αυτή η προσπάθεια για προσέκλυση για περισσότερη τοπική συμμετοχή στον τουρισμό επίσης αντιστοιχείται στην βιβλιογραφία της ανάπτυξης. Βιβλιογραφικά ακόμα σημειώνεται ότι στον εντοπισμό της εξέλιξης της σκέψης της ανάπτυξης, υπό την συνάθροιση του κεφαλαίου, έχουμε αλλάξει την έμφαση από την κατασκευή του φυσικού κεφαλαίου στην κατασκευή του κοινωνικού κεφαλαίου. Υποστηρίζεται, επίσης, η εγκαθίδρυση ενός προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης, το οποίο είναι σε συνέπεια με την κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική φιλοσοφία της κοινότητας που φιλοξενεί και της κυβέρνησης. Δεν αντιπροσωπεύει μόνο την πιθανότητα της συντήρησης και υποστήριξης του τοπικού πολιτισμού αλλά επίσης της εξασφάλισης ότι η εργασία της ανάπτυξης θα ληφθεί καλύτερα από την τοπική κοινότητα. Υποστηρίζεται μια αγωγή του πολίτη ή μια περισσότερο πληροφορημένη, ανοικτή στη συμμετοχή δημόσια διαδικασία με σεβασμό στην λήψη αποφάσεων για την ανάπτυξη του τουρισμού και οι Jamal και Getz¹⁸¹ πρότειναν μια διαδικασία συνεργασίας ενώ ο Murphy¹⁸² υποστήριξε ένα οικολογικό μοντέλο για τον προγραμματισμό του τουρισμού που βασίζεται στην κοινότητα. Παρόλο που η ανάμειξη της κοινότητας θεωρείται ως μια σημαντική θεωρία

¹⁸⁰ Cohen, E. (1972) Towards a sociology of international tourism. *Social Research* 38, 164—82

¹⁸¹ Jamal, T. and Getz, D. (1995) Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research* 22 (1), 186—204

¹⁸² Murphy, P.E. (1983) Tourism as a community industry: An ecological model of tourism development. *Tourism Management* 14 (3), 180—93

στον προγραμματισμό του τουρισμού, ποικίλοι συγγραφείς έχουν βρει ότι υπάρχει συχνά μια έλλειψη γνώσης στην κοινότητα σχετικά με το πως θα αναμειχθεί.

Η συμμετοχή αποτελεί συχνά ένα πρόβλημα των δυνάμεων σχέσης μέσα στην κοινότητα, και οι πρακτικές ενδυνάμωσης, όπως οι bottom-up στρατηγικές προγραμματισμού, δεν ταιριάζουν με τις φιλοσοφίες της ενδυνάμωσης. Η άνιση κατανομή της δύναμης και οι ανώμαλες ροές της πληροφορίας μπορούν να κακό-εκμεταλλευτούν τα προνόμια στα μέλη της κοινότητας όταν οι αποφάσεις λαμβάνονται σχετικά με την ανάπτυξη του τουρισμού.

Ο τουρισμός επίσης κεντρίζει τους τοπικούς επιχειρηματίες της κοινότητας να παρέχουν τουριστικές καθιερώσεις, στην Καραϊβική ο τουρισμός κέντρισε τα συστήματα της παροχής τοπικού φαγητού σε όλα τα επίπεδα από τους παραγωγούς μικρής κλίμακας στους αστικούς προμηθευτές μεγαλύτερης κλίμακας. Ο σύνδεσμος με τους τοπικούς επιχειρηματίες μπορεί να βοηθήσει να ενδυναμωθούν οι backward οικονομικοί σύνδεσμοι. Ενώ υπάρχει αρκετή βιβλιογραφία στην οικονομική πιθανότητα του τουρισμού και στο ρόλο των πολυεθνικών φερμών, λίγη προσοχή μέχρι πρόσφατα έχει δοθεί στον ρόλο της επιχειρηματικής δραστηριότητας και συγκεκριμένα του πως οι τουριστικές επιχειρήσεις λειτουργούν στις διαφορετικές οικονομίες¹⁸³. Τα τουριστικά σχέδια στις αναπτυσσόμενες χώρες συχνά αγνοούν ή προσπαθούν να εξαλείψουν τον ανεπίσημο τομέα από τη συμμετοχή στην τουριστική βιομηχανία. Μέσα στον τομέα της απασχόλησης (επίσημο και ανεπίσημο), είναι σημαντικό να ερευνηθούν οι σύνδεσμοι των ρόλων των γυναικών στην τουριστική βιομηχανία. Υπάρχει ένα μικρό αλλά αναπτυσσόμενο σώμα βιβλιογραφίας που έχει να κάνει με τις σχέσεις μεταξύ των φύλων, του τουρισμού και της ανάπτυξης. Οι Cukier και Wall¹⁸⁴ βρήκαν ότι στο Μπαλί σημαντικά περισσότερες γυναίκες απασχολούνταν στον τουριστικό τομέα. Παρόλα αυτά, το ποσοστό των γυναικών αυξάνονταν. Βιβλιογραφικά παρατηρείται ότι τα αυξημένα εισοδήματα ως αποτέλεσμα του τουρισμού

¹⁸³ Shaw, G. and Williams, A. (1998) Entrepreneurship, small business culture and tourism development. In D. Ioannides and K. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 235—55). London: Routledge

¹⁸⁴ Wall, G. (1997) Sustainable tourism — unsustainable development. In S. Wahab and J. Pigram (eds) *Tourism, Development and Growth: The Challenge of Sustainability* (pp. 33—49). London: Routledge

μπορούν να οδηγήσουν σε μια ανακατανομή της δύναμης στην οικογένεια και να δημιουργήσουν τάσεις στις σχέσεις των φύλων.

Μαζί με τις εκκλήσεις για την ενδυνάμωση των συνδέσμων στις τοπικές κοινότητες, οι προβληματισμοί για το περιβάλλον σε σχέση με τον τουρισμό έχουν γίνει περισσότερο κυρίαρχοι. Στη συνέχεια κατηγοριοποιούνται οι αρνητικές περιβαλλοντολογικές επιπτώσεις του τουρισμού σε τρεις βασικές κατηγορίες. Η πρώτη είναι η χρήση της πηγής και τα αποτελέσματα όταν ο τουρισμός ανταγωνίζεται με άλλες μορφές ανάπτυξης ή με την ανθρώπινη δραστηριότητα για τους φυσικούς πόρους. Η δεύτερη είναι η ανθρώπινη συμπεριφορά προς το περιβάλλον προορισμού και η Τρίτη είναι η μόλυνση συμπεριλαμβάνοντας το νερό, τον αέρα, τον θόρυβο και την αισθητική μόλυνση. Όλες αυτές οι πιθανές διαμάχες μπορούν να οδηγήσουν στην μετάλλαξη των οικολογικών τόπων διαμονής και στην απώλεια της χλωρίδας και πανίδας. Η ανάγκη για περιβαλλοντολογικό προγραμματισμό και την διαχείριση της κλίμακας της τουριστικής ανάπτυξης έχουν σημειωθεί ως σημαντικά στοιχεία στην προώθηση των περιβαλλοντολογικών τουριστικών αναπτύξεων. Οι κυβερνήσεις έχουν μια σειρά πολιτικής και νομοθεσίας για να προστατεύσουν το περιβάλλον. Αυτές περιλαμβάνουν τις καθιερωμένες προστατευόμενες περιοχές, την εφαρμογή των μέτρων χρήσης γης και προγραμματισμού, την απαίτηση της χρήσης της ανάλυσης των περιβαλλοντολογικών επιπτώσεων και την ενθάρρυνση του συντονισμού μεταξύ των υπουργείων της κυβέρνησης για την εφαρμογή της περιβαλλοντολογικής πολιτικής καθώς και το άνοιγμα του διαλόγου με την βιομηχανία ώστε να υιοθετήσει σχέδια περιβαλλοντολογικής διαχείρισης

Όπως σημειώθηκε παραπάνω «Εναλλακτική Ανάπτυξη και Τουρισμός», οι εναλλακτικές τουριστικές αναπτύξεις (οικοτουρισμός, μικρής κλίμακας, πράσινος τουρισμός) έχουν δεχτεί μια μεγάλη ποσότητα προσοχής στην βιβλιογραφία καθώς έχουν επικεντρωθεί στην ανάγκη να διατηρήσουν το περιβάλλον. Ο εναλλακτικός τουρισμός καθορίζεται ως ο τουρισμός που είναι σε συνάφεια με το τις φυσικές, κοινωνικές και κοινοτικές αξίες, ο οποίος επιτρέπει στους φιλοξενούμενους και στους οικοδεσπότες να απολαμβάνουν

την αλληλεπίδραση που αξίζει και να μοιράζονται εμπειρίες¹⁸⁵. Μερικοί έχουν προτείνει ότι αυτοί οι τύποι του τουρισμού μπορεί ακόμα να προστατεύσουν το περιβάλλον. Ο καθορισμός του εναλλακτικού τουρισμού έχει συζητηθεί και ο μαγικός τουρισμός δεν ελέγχεται πάντα και ο ακατάλληλος και μικρής κλίμακας οικοτουρισμός δεν είναι πάντα στηρικτικός. Είναι σημαντικό ότι η συγκριτική έρευνα πρέπει να εκτελεστεί ώστε να καθορίσει ποιοι τύποι του τουρισμού είναι κατάλληλοι στις διαφορετικές συνθήκες.

Ο οικοτουρισμός θεωρείται ως ένα πιθανό μονοπάτι για την προώθηση της στηρικτικής ανάπτυξης. Ο οικοτουρισμός προωθεί την μικρής κλίμακας ανάπτυξη με την τοπική ανάμειξη να δημιουργεί λιγότερες περιβαλλοντολογικές επιπτώσεις¹⁸⁶. Ο οικοτουρισμός επωφελείται από την ευρεία ποικιλία των φυσικών περιουσιακών στοιχείων στις αναπτυσσόμενες χώρες. Είναι ελεύθερος από τις μερικές παγίδες του μαζικού τουρισμού (μεγάλη κλίμακα, υψηλές διαρροές), και βασίζεται στην φύση κάτι το οποίο υπαινίσσεται και οικολογική υπευθυνότητα. Παρόλα αυτά, υπάρχουν δυνατές προειδοποιήσεις ότι όχι όλος ο οικοτουρισμός είναι αυτομάτως ευαίσθητος περιβαλλοντολογικά και ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί σαν ένα εργαλείο εμπορίας. Ο Gordon¹⁸⁷ προειδοποιεί για τους κινδύνους της γενικά απλουστευμένης προσέγγισης για την διατήρηση της φύσης και για την διατήρηση των γηγενών τρόπων ζωής που βασίζονται στα επιστημονικά (ανθρωπολογικά) ενδιαφέροντα και στις ελιτιστικές μορφές του τουρισμού όπως ο οικοτουρισμός ο οποίος επιχειρεί να μελετήσει, να διατηρήσει και να εμποριοποιήσει το φυσικό περιβάλλον, τα ζώα του και τους ανθρώπους του.

Ο May¹⁸⁸ έδωσαν έμφαση στις σχέσεις μεταξύ του τουρισμού, του περιβάλλοντος και της κοινοτικής ανάπτυξης. Επιχειρηματολόγησαν για μια περισσότερο οικολογική προσέγγιση στην τουριστική ανάπτυξη. Υποστηρίζεται μια ενσωματωμένη και στηρικτική προσέγγιση στον τουριστικό προγραμματισμό ισχυρίζοντας ότι ένα ενσωματωμένο θέρετρο μπορεί να

¹⁸⁵ Eadington, W. and Smith, V. (1992) Introduction: The emergence of alternative forms of tourism. In V. Smith and W. Eadington (eds) *Tourism Alternatives Potentials and Problems in the Development of Tourism* (pp. 1—13). Philadelphia: University of Pennsylvania Press

¹⁸⁶ Cater, E. (1993) Ecotourism in the Third World: Problems for sustainable tourism development. *Tourism Management* 14 (2), 85—93

¹⁸⁷ Gordon, R. (1992) Antro-tourism: A new market development. *Development Journal of SID* 4, 42—5

¹⁸⁸ May, V. (1991) Tourism, environment and development: Values, sustainability and stewardship. *Tourism Management* 12 (2), 112—18

καταλήξει σε υποδεέστερα στηρικτικά οικονομικά και κοινωνικά οφέλη ενώ ελαχιστοποιεί τα περιβαλλοντολογικά προβλήματα, τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα και τα προβλήματα της εμπορίας τα οποία συνοδεύουν τις μη-ελεγχόμενες τουριστικές αναπτύξεις¹⁸⁹. Ο Holden¹⁹⁰ τονίζει το σημείο ότι σε «μια νεοφιλελεύθερη παγκόσμια οικονομία, η νομοθετικές ρυθμίσεις των περιβαλλοντολογικών πόρων θα αποτελέσουν καθοριστικό κριτήριο της επιτυχίας για κάθε εναλλακτική τουριστική πολιτική». Παρόλα αυτά, δηλώνει περαιτέρω ότι για πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, η παγκόσμια πολιτική οικονομία με τη διεθνή αναπλήρωση του χρέους και με την κυριαρχία των διεθνικών συνεργασιών τοποθετεί το περιβάλλον υπό την απειλή σε βραχυπρόθεσμη βάση στην αναζήτηση των κερδών.

2.2.17 Τουρισμός και Ζητήματα Οικονομικής Ανάπτυξης

Η τουριστική δραστηριότητα συχνά προσδιορίζεται με βάση την πιθανή συμβολή της στην οικονομική ανάπτυξη. Συγκεκριμένα, είναι ευρέως αποδεκτό πως ο τουρισμός «μπορεί να συμβάλλει στην εξάλειψη του ολοένα αυξανόμενου οικονομικού χάσματος μεταξύ των ανεπτυγμένων και λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών και περιοχών καθώς και στη διασφάλιση της σταθερής επιτάχυνσης της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες»¹⁹¹. Βεβαίως, ο τουρισμός έχει πολλές δυνατότητες να ανταποκριθεί σε αυτόν τον ρόλο συμβάλλοντας στην (οικονομική) ανάπτυξη των περιοχών τουριστικού προορισμού και τα οικονομικά οφέλη τα οποία προκύπτουν από αυτόν, όπως η αύξηση εισοδήματος και θέσεων εργασίας που είναι επίσης ευρέως γνωστά. Στην πραγματικότητα όμως, υπάρχουν αρκετοί παράγοντες που συχνά συμβάλλουν στην μείωση αυτών των πιθανών ωφελειών για την χώρα του τουριστικού προορισμού. Με άλλα λόγια, παρά την διαδεδομένη και αιτιολογημένη υποστήριξη του τουρισμού ως παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης, ίσως να μην αξιοποιούνται πάντα οι δυνατότητές του στο έπακρο. Παράλληλα, εξακολουθούν να υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες για το αν μπορεί πραγματικά ο τουρισμός να καθιερώσει μια ισομερώς δίκαιη

¹⁸⁹ Inskip, E. and Kallenberger, M. (1992) An Integrated Approach to Resort Development: Six Case Studies (A Tourism and the Environment Publication). Madrid: World Tourism Organisation

¹⁹⁰ Holden, A. (2000) Environment and Tourism. London: Routledge

¹⁹¹ World Tourism Organisation (WTO) (1980) Manila Declaration on World Tourism. Madrid: World Tourism Organisation

κατανομή της παγκόσμιας οικονομίας χωρίς διεθνή πολιτική παρέμβαση ή μια θεμελιώδη μεταμόρφωση στις παγκόσμιες πολιτικές δομές.

Πολλά ερωτήματα μπορούν περιβάλλουν τον ρόλο του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη, όπως:

- Μπορεί το όλο και διευρυνόμενο οικονομικό χάσμα μεταξύ των ανεπτυγμένων και λιγότερων ανεπτυγμένων χωρών να γεφυρωθεί με το μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης;
- Ποιος επωφελείται στην πραγματικότητα την ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού;
- Συμβάλει η τουριστική ανάπτυξη στην καθιέρωση ενός αποικισμού νέου τύπου;
- Είναι οικονομικά υγιής η εξάρτηση από τις τουριστικές επιχειρήσεις;
- Μπορεί να αυξηθεί ο διεθνής ανταγωνισμός του τουρισμού των αναπτυσσόμενων χωρών ως αποτέλεσμα ευνοϊκών εμπορικών όρων;
- Είναι ικανές οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, που διαθέτουν ελάχιστους οικονομικούς πόρους, αλλά πλούσια πολιτιστικά και περιβαλλοντολογικά στοιχεία, να τα εκμεταλλευτούν ως παράγοντα συγκριτικού πλεονεκτήματος;
- Πόσο μεγάλη είναι η γενική δυνατότητα να προστεθεί αξία στο τουριστικό προϊόν;
- Πόσο μεγάλη είναι αυτή η δυνατότητα στις λιγότερες ανεπτυγμένες χώρες;
- Ποιος επωφελείται από την εκμετάλλευση των φυσικών και ανθρωπίνων πόρων της χώρας προορισμού;
- Η έννοια του βιώσιμου τουρισμού προάγει την οικονομική ανάπτυξη;
- Μπορεί να γίνει κάτι και τι προκειμένου να επιτευχθεί μια νέα διεθνής οικονομική τάξη μέσω της συμβολής της τουριστικής ανάπτυξης;

- Ποιο θα είναι το μέλλον της σημασίας του τουρισμού ως παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης στις χώρες όπου προκύπτει για πρώτη φορά;

Ο σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι αφενός να θέσει τα ερωτήματα και αφετέρου να δώσει απαντήσεις. Πιο συγκεκριμένα, πραγματεύεται τα αποδεκτά οφέλη του τουρισμού, τα οποία προαναφέρθηκαν και προτείνει εναλλακτικούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να εκτιμηθεί και να μετρηθεί η συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, μετά την τοποθέτηση του τουρισμού σε ένα θεωρητικό οικονομικό πλαίσιο, στην προκειμένη περίπτωση επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες οικονομικές επιπτώσεις του τουρισμού όπως η συνεισφορά του στο ισοζύγιο πληρωμών ενός τουριστικού προορισμού, στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στις επιδράσεις πληθωρισμού και αντιπληθωρισμού. Πριν προχωρήσουμε στην επιχειρηματολογία αυτού ειδικά, η οικονομική εκτίμηση και μεταφορά των τίτλων ιδιοκτησίας στα «ελεύθερα» πρόσβασης αξιοθέατα στις τουριστικές περιοχές προορισμού παρέχει μια πιο έγκυρη βάση για την εκτίμηση της συνεισφοράς στην οικονομική ανάπτυξη.

Αυτό όμως δεν μας βεβαιώνει εξαρχής ότι ο τουρισμός δεν παρέχει θετικές επιδράσεις στην οικονομική ανάπτυξη ούτε ότι οι τέτοιου είδους επιδράσεις δεν είναι επιθυμητές γενικά. Αντίθετα, η τουριστική ανάπτυξη επιφέρει πολλές και ποικίλες θετικές συνέπειες για τις οικονομίες των χωρών ή περιοχών τουριστικού προορισμού τα οποία αναλύονται σε βάθος. Για παράδειγμα, ο τουρισμός είναι αξιόλογη πηγή κέρδους συναλλάγματος, επηρεάζει την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής ή χώρας προορισμού, αποφέρει κέρδη από την εκμετάλλευση των «ελεύθερων» φυσικών και πολιτιστικών αξιοθέατων της χώρας προορισμού και δίδει επαγγελματικές ευκαιρίες, νέες επενδύσεις, νέους πόρους εισοδήματος και δημοσίων εσόδων. Πράγματι, υπάρχουν πολυάριθμα παραδείγματα προορισμών, περιοχών και χωρών, τόσο στον ανεπτυγμένο όσο και στον λιγότερο ανεπτυγμένο κόσμο, που έχουν ωφεληθεί σημαντικά από τις οικονομικές επιδράσεις του τουρισμού.

Είναι όμως σημαντικό να γίνει κατανοητό πως το μέγεθος αυτών των επιδράσεων καθορίζεται από διάφορους παράγοντες και, ταυτόχρονα, είναι

εξωπραγματικό να θεωρούμε τον τουρισμό ως το μαγικό ραβδάκι που μπορεί να λύσει όλα τα προβλήματα της υπανάπτυξης και να σμικρύνει το οικονομικό χάσμα μεταξύ του ανεπτυγμένου και λιγότερου ανεπτυγμένου κόσμου. Επομένως, τώρα εξετάζεται εν συντομία η βασική οικονομική επίδραση του τουρισμού, αλλά επικεντρώνεται κυρίως σε θεμελιώδη ζητήματα που σχετίζονται και κρίνουν την δυναμική του τουρισμού και τη συνεισφορά του, στην οικονομική ανάπτυξη.

2.2.18 Τουρισμός – Η Οικονομική Διάσταση

Ο τουρισμός, ο οποίος ορίζεται από τις δραστηριότητες των ατόμων που ταξιδεύουν και διαμένουν σε τόπους εκτός του συνήθους περιβάλλοντός τους για όχι περισσότερο από ένα συναπτό έτος για αναψυχή, εργασία ή άλλους λόγους, μπορεί με βεβαιότητα να θεωρηθεί ένα από τα πιο αξιόλογα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα του περασμένου αιώνα ¹⁹². Επιπλέον, θα διατηρήσει αναμφίβολα αυτή την υπόσταση στις επόμενες δεκαετίες. Μετά την ολοκλήρωση της οικονομικής αναδόμησης που ακολούθησε το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, τόσο ο αριθμός των ταξιδιωτών εξωτερικού και εσωτερικού όσο και η αξία των επακόλουθων συναλλαγών αυξάνονται συνεχώς. Για παράδειγμα, έχει αυξηθεί σημαντικά παγκοσμίως ο αριθμός των ετήσιων διεθνών αφίξεων, ανεβαίνοντας από τα μόλις 25 εκατομμύρια το 1950 στα 664 εκατομμύρια ως το 1998. Αυτό αντιστοιχεί σε έναν μέσο ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης της τάξης του 7%. Οι συναλλαγές του διεθνούς τουρισμού έχουν επίσης αυξηθεί δραματικά, αγγίζοντας τα 455 δισεκατομμύρια δολάρια Αμερικής ως το 1998 με επιπλέον 93 δισεκατομμύρια δολάρια Αμερικής προερχόμενα από διεθνή ναύλα¹⁹³. Αν ληφθεί υπόψη και ο εσωτερικός τουρισμός, τότε τα νούμερα είναι ακόμα πιο εντυπωσιακά. Παρόλο που δεν είναι διαθέσιμα με ακριβή στοιχεία, έχει εκτιμηθεί πως ο εσωτερικός τουρισμός, όσον αφορά τον όγκο του, είναι έξι ως δέκα φορές μεγαλύτερος από τον διεθνή τουρισμό, κάτι που σημαίνει πως το ακαθάριστο κέρδος του παγκόσμιου τουρισμού συνολικά ανέρχεται στα 4.000 περίπου δισεκατομμύρια ευρώ. Πράγματι, το Παγκόσμιο Ταξιδιωτικό και Τουριστικό Συμβούλιο (World

¹⁹² WTO (1999c) Tourism Satellite Accounts (TSA): The Conceptual Framework. Madrid: World Tourism Organisation

¹⁹³ WTO (1999d) Tourism Highlights 2000 (2nd edn). Madrid: World Tourism Organisation

Travel and Tourism Council) υπολογίζει πως, ως το 2006, η αξία του τουρισμού παγκοσμίως θα ανέλθει στα περίπου 7.500 δισεκατομμύρια δολάρια, συνεισφέροντας το 11,4% του παγκοσμίου ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν), αναδεικνύοντας 385 εκατομμύρια θέσεις εργασίας και εξοικονομώντας περισσότερα από 1.700 ευρώ σε επιστροφές φόρου.

Όμως, παρά την εντυπωσιακή αυτή αύξηση και ανάπτυξη, η οικονομική σημασία του τουρισμού πολλές φορές έχει υπερεκτιμηθεί από τη μια, συνήθως για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και φυσικά είναι ένα φαινόμενο ιδιαίτερα συχνό στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες που επιζητούν την ανάπτυξη των οικονομιών τους μέσω της τουριστικής ανάπτυξης. Από την άλλη, συχνά έχει παραβλεφθεί η πιθανή οικονομική σημασία του τουρισμού, ιδιαίτερα σε ανεπτυγμένες χώρες οι οποίες έχουν την δυνατότητα να δομήσουν την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξή τους σε άλλες πλούσιες βιομηχανίες οι οποίες πολύ συχνά είναι πιο παραγωγικές και μεγαλύτερης προστιθέμενης αξίας. Αυτές οι βιομηχανικές χώρες και πόλεις συχνά θεωρούν τον τουρισμό ως «τελευταία λύση»¹⁹⁴ για την περίπτωση όπου είναι ελάχιστη ή και μηδενική η πιθανότητα να προσελκύσουν άλλες, πιο παραδοσιακές βιομηχανίες προκειμένου να αναζωογονήσουν την τοπική οικονομία. Παρόλ' αυτά, η τουριστική ανάπτυξη μαζί με τις άλλες οικονομικές επιδράσεις που εξετάζονται στην βιβλιογραφία μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά την οικονομική ανάπτυξη.

2.2.19 Τουρισμός και Ανάπτυξη

Όπως αναφέρθηκε προηγούμενα, η ανάπτυξη είναι τόσο σημαντική όσο και τα αποτελεσμάτων της. Γενικά, αναφέρεται στην κοινωνικοοικονομική αλλαγή και πρόοδο, εμπεριέχοντας δείκτες που περιλαμβάνουν αυξήσεις στο κατά κεφαλή εισόδημα, μείωση της φτώχειας των μαζών, περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη, εκσυγχρονισμό σε σχέση με τις κοινωνικές αλλαγές, περισσότερες ευκαιρίες εργασίας και επιμόρφωσης, βελτίωση και καλύτερη πρόσβαση στην ιατρική περίθαλψη, μια «καλύτερη» ζωή με περισσότερες ευκαιρίες για αυτό-βελτίωση κτλ. Όμως, η ανάπτυξη έχει ποικίλες διαστάσεις και δεν δίνεται ένας

¹⁹⁴ Swarbrooke, J. (2000) Tourism, economic development and urban regeneration: A critical evaluation. In M. Robinson, R. Sharpley, N. Evans, P. Long and J. Swarbrooke (eds) Reflections on International Tourism: Developments in Urban and Rural Tourism (pp. 269—85). Sunderland: Business Education

μόνο παγκόσμιος ορισμός της ¹⁹⁵ καθώς ο όρος έχει διαφορετικές χρήσεις λόγω των διαφορών κανόνων και αλλαγών αυτών των χρήσεων συν των χρόνων.

Παρολ' αυτά, δεδομένου των συγκεκριμένων στόχων και προκειμένου να γίνει μια οικονομική ανάλυση του τουρισμού, θα χρησιμοποιείται ο ακόλουθος ορισμός της οικονομικής ανάπτυξης: οικονομική ανάπτυξη είναι μια διαδικασία οικονομικής μετάβασης, η οποία περιλαμβάνει την δομική μεταμόρφωση μιας οικονομίας και την αύξηση του πραγματικού αποτελέσματος. Η δομική μεταμόρφωση επιτυγχάνεται μέσω της βιομηχανοποίησης και μετριέται με την σχετική συνεισφορά στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) της γεωργίας, της βιομηχανίας και των υπηρεσιών. Ο ρυθμός ανάπτυξης μετριέται με την αύξηση στο καθαρό ΑΕΠ, το πραγματικό ΑΕΠ ή το κατά κεφαλή εισόδημα. Γενικά, τις αναπτυσσόμενες χώρες τις χαρακτηρίζει η στοιχειώδης πρωτογενής παραγωγή (δηλ. η γεωργία) και το χαμηλό κατά κεφαλή ΑΕΠ ενώ, αντίθετα, τις ανεπτυγμένες χώρες τις χαρακτηρίζουν οι μεγάλοι τομείς κατασκευής και υπηρεσιών, ένας σχετικά μικρός αγροτικός τομέας και υψηλά επίπεδα κατά κεφαλή ΑΕΠ. Συχνά όμως, χάριν απλότητας, λαμβάνονται υπόψη μόνο οι δείκτες οικονομικής αύξησης προκειμένου να μετρηθεί η οικονομική ανάπτυξη ή, ακριβέστερα, η πρόοδος της οικονομικής ανάπτυξης.

Για να χωριστεί ο κόσμος σε ανεπτυγμένες και λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα διάφορα επίπεδα ρυθμών οικονομικής ανέλιξης που έχουν επιτευχθεί στο παρελθόν ή αυτά που επιτυγχάνονται σήμερα τόσο στις περισσότερο όσο και στις λιγότερο εμπορικά προσανατολισμένες οικονομίες. Φυσικά, στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και περιοχές ο τουρισμός θεωρείται συχνά ως μια ευκαιρία ανάπτυξης – δηλαδή ως παράγοντας συνεισφοράς στην οικονομική ανέλιξη και ως καταλύτης ευνοϊκών δομικών αλλαγών εντός της τοπικής οικονομίας. Όμως, η πραγματική ικανότητα του τουρισμού στηρίζει την οικονομική ανέλιξη και συνεισφέρει σημαντικά στο ΑΕΠ παραμένει αντικείμενο έντονου διαλόγου καθώς υπάρχουν αρκετά επιχειρήματα που υποστηρίζουν και τις δύο πλευρές. Συχνά, το οικονομικό αυτό επιχείρημα προκύπτει από την ανάλυση του συντελεστή παραγωγής που είναι το κεφάλαιο. Η αναλογία αυτή βασίζεται στο ποσό του κεφαλαίου που απαιτείται για να παραχθεί μια μονάδα παραγωγής στην

¹⁹⁵ Pearce, D.G. (1989a) Using the literature on tourism: A personal perspective. *Tourism Review* 3, 5—11: 6

οικονομία. Αντιπροσωπεύει την αναλογία της εισαγωγής κεφαλαίου και του προϊόντος που παράγεται μέσα σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και, επομένως, μια αύξηση του ρυθμού με τον οποίο το κεφάλαιο παράγει μια μονάδα προϊόντος (δηλ. ένα μειωμένος συντελεστής κεφαλαίου) θα επιταχύνει τον ρυθμό οικονομικής ανέλιξης.

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο του τουρισμού, ο συντελεστής κεφαλαίου βασίζεται στην σύγκριση μεταξύ του συντελεστή στον τουριστικό τομέα και του συντελεστή που υπολογίζεται για το σύνολο της οικονομίας. Η τουριστική ανάπτυξη χωρίζεται σε τρία στάδια ανάλογα με την συνεισφορά της στην ανέλιξη της τοπικής οικονομίας του προορισμού. Κατά το πρώτο στάδιο ανάπτυξης, αντίστοιχο ίσως με το εξερευνητικό στάδιο του Butter¹⁹⁶, η τουριστική ανάπτυξη είναι αυθόρμητη χωρίς την υποστήριξη μιας πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης ή μιας εντατικής επένδυσης κεφαλαίου. Όταν καταφθάνουν οι τουρίστες, οι οικοδεσπότες «συγκεντρώνονται κι ενοικιάζουν δωμάτια, προσφέρουν γεύματα...αγοράζουν κερματοφόρα μηχανήματα τυχερών παιχνιδιών. Κάποιος από αυτούς εγκαταλείπει το ψάρεμα και μεταφέρει τους τουρίστες με την βάρκα του, κάποια γυναίκα μετατρέπει το σπίτι της σε πανσιόν...κάποια άλλη γυναίκα αρχίζει να υφαίνει για τους επισκέπτες...»¹⁹⁷. Με άλλα λόγια, (πρωτοπόροι) τουρίστες επισκέπτονται ελκυστικά μέρη και δημιουργούν κάποια κατανάλωση στην περιοχή προορισμού. Η τοπική κοινωνία από την άλλη, χωρίς τα οφέλη της τουριστικής υποδομής και οικοδόμησης, αυτοσχεδιάζουν προσπαθώντας να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των τουριστών. Σ' αυτό το στάδιο ο μέσος συντελεστής κεφαλαίου στον «τουριστικό τομέα» είναι μικρός και πολύ μικρότερος από το μέσο όρο της οικονομίας ως σύνολο. Βεβαίως, οι τουριστικές επιχειρήσεις συμβάλλουν στην οικονομική ανέλιξη της περιοχής, παρόλο που τα κέρδη σε αυτό το πρώτο στάδιο δεν είναι αξιόλογα. Όμως, καθώς το επενδυτικό κεφάλαιο στις τουριστικές επιχειρήσεις είναι ανύπαρκτο, ο συντελεστής οριακού κεφαλαίου υποδεικνύει πως είναι σχεδόν μηδενικό το μέγεθος των πρόσθετων επενδύσεων που απαιτούνται στον τουριστικό τομέα προκειμένου να αυξηθούν τα κέρδη.

¹⁹⁶ Butler, R.W. (1980) The concept of a tourism area cycle of evolution. *Canadian Geographer* 24, 5—12

¹⁹⁷ Krippendorf, J. (1991) Towards new tourism policies. In S. Medlik (ed.) *Managing Tourism* (pp. 307—17). Oxford: Butterworth-Heinemann

Καθώς αυξάνονται ο αριθμός των επισκεπτών και συνεπώς οι ευκαιρίες για τις τουριστικές επιχειρήσεις, ο προορισμός αυτός εισέρχεται στο δεύτερο στάδιο τουριστικής ανάπτυξης. Πλέον, προωθείται και υποστηρίζεται πολιτικά η τουριστική ανάπτυξη με επενδύσεις στην τουριστική υποδομή και ανοικοδόμηση. Συνήθως απαιτούνται επενδύσεις κεφαλαίου αξιόλογου επιπέδου και, καθώς υπάρχει μια χρονική απόσταση μεταξύ των εισαγωγών επενδύσεων και των παραγόμενων προϊόντων με την μορφή τουριστικών εσόδων, ο μέσος συντελεστής κεφαλαίου του τουριστικού τομέα αυξάνεται και γίνεται μεγαλύτερος από μέσο συντελεστή του συνόλου της οικονομίας. Έτσι, κατά τη διάρκεια του δευτέρου σταδίου, ο συντελεστής κεφαλαίου εντός του τουριστικού τομέα μεγαλώνει επίσης και τον συντελεστή της συνολικής οικονομίας, επιβραδύνοντας επομένως τον μέσο ρυθμό της εθνικής οικονομικής ανέλιξης. Όμως, κατά τη διάρκεια αυτού του σταδίου, προωθούνται άλλα οφέλη της τουριστικής ανάπτυξης, όπως βελτιώσεις στην ποιότητα ζωής του τοπικού πληθυσμού στα πλαίσια των νέων υποδομών ή της ευκαιρίας για πολιτιστικές ανταλλαγές με τους επισκέπτες και της πολλαπλής επίδρασης της τουριστικής κατανάλωσης, ενώ τονίζονται οι έμμεσες επιδράσεις της τουριστικής κατανάλωσης σε μη τουριστικούς τομείς.

Το τρίτο στάδιο τουριστικής ανάπτυξης επιτυγχάνεται όταν ο μέσος συντελεστής τουριστικού κεφαλαίου πέφτει έως ή και παρακάτω του συντελεστή κεφαλαίου της οικονομίας ως σύνολο. Αυτό είναι αποτέλεσμα τόσο των οφελών από τις προηγούμενες επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν στην τουριστική υποδομή και ανοικοδόμηση όσο και από τις τρέχουσες καινοτομίες και βελτιώσεις στην ποιότητα και την κατάταξη των τουριστικών προϊόντων τα οποία, σε συνδυασμό, προάγουν υψηλότερα επίπεδα τουριστικής κατανάλωσης, συνεισφέροντας έτσι στην οικονομική ανέλιξη της τοπικής οικονομίας. Ο συντελεστής οριακού κεφαλαίου είναι μικρός και απαιτούνται ελάχιστες πρόσθετες επενδύσεις τουριστικού κεφαλαίου προκειμένου να αυξηθούν περαιτέρω τα κέρδη. Σε πολλούς προορισμούς, ιδιαίτερα στις ανεπτυγμένες χώρες, η αύξηση των κερδών επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της μεγιστοποίησης της ημερήσιας τουριστικής κατανάλωσης, ενώ ο συνολικός αριθμός των επισκεπτών παραμένει αμετάβλητος. Όμως, σε αρκετές λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες η αύξηση των εσόδων ενός τουριστικού προορισμού επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της αύξησης του αριθμού των επισκεπτών

προωθώντας τον μαζικό τουρισμό με τα σχετικά πλεονεκτήματα της μαζικής παραγωγής. Με άλλα λόγια και όπως έχει αναφερθεί εν συντομία, η δυνατότητα αύξησης της κατά κεφαλή τουριστικής δαπάνης, η οποία βασίζεται στην ποιότητα και το πλήθος των εγκαταστάσεων και των αξιοθέατων, είναι, με κάποια αμφισβήτηση, μεγαλύτερη στις ανεπτυγμένες χώρες από ότι στις λιγότερο ανεπτυγμένες. Αυτό δηλώνει ότι η πολιτική της προσέλκυσης μικρότερου αριθμού τουριστών που ξοδεύουν πολλά είναι δυσκολότερο να επιτευχθεί στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, παρόλο που οι διάφοροι προορισμοί πρέπει να εκτιμηθούν ανάλογα με τις τουριστικές τους αγορές. Για παράδειγμα, οι πελάτες του οικολογικού τουρισμού τείνουν να ξοδεύουν περισσότερο σε ημερησία βάση αν και κατασκηνωτές, ενώ αυτοί που ξοδεύουν λιγότερα σε ημερησία βάση τείνουν να ταξιδεύουν για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα κι έχουν επομένως αναγνωριστεί, κάπως καθυστερημένα, ως μια οικονομικά σημαντική τουριστική αγορά.

Υπάρχουν πολλά στοιχεία για αρκετούς προορισμούς που δείχνουν πως έχουν επιχειρήσει να ξεπεράσουν την έλλειψη οικονομικών πόρων, να παρακάμψουν το οικονομικά δυσάρεστο δεύτερο στάδιο ανάπτυξης και να επισπεύσουν την διαδικασία ανάπτυξης της τουριστικής υποδομής και ανοικοδόμησης με την βοήθεια διεθνούς κεφαλαίου και τεχνογνωσίας. Δηλαδή έχουν προσπαθήσει να προσελκύσουν ξένα ιδιωτικά κεφάλαια προκειμένου να χρηματοδοτήσουν την ανάπτυξη της τουριστικής ανοικοδόμησης, όπως καταλύματα, χώρους συνεστίασης ή ψυχαγωγίας. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη τόσο της γενικής όσο και ειδική τουριστικής υποδομής όπως αεροδρόμια, δρόμοι, παροχή ρεύματος, νερού και αποχέτευσης, συχνά θεωρούνται κρατική υπόθεση. Πράγματι, οι νέοι μελετητές της τουριστικής ανέλιξης αναγνωρίζουν πως τέτοιου είδους υποδομές αντιπροσωπεύουν την δευτερεύουσα βάση των τουριστικών πόρων. Όμως, καθώς είναι περιορισμένες οι δυνατότητες χρηματοδότησης του τοπικού δημοσίου τομέα, διεθνείς οργανισμοί, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και άλλοι πόροι διεθνούς αναπτυξιακής χρηματοδότησης, έχουν υπάρξει για πολλά χρόνια οι προμηθευτές κεφαλαίου για τέτοιου είδους επενδύσεις¹⁹⁸.

¹⁹⁸ Bull, A. (1995) *The Economics of Travel and Tourism* (2nd edn). Melbourne: Longman

Βέβαια, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως οι επενδύσεις ξένου κεφαλαίου δίνουν ώθηση για επιπλέον εισοδήματα και ανέλιξη, δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας και προάγουν τα κέρδη σε συνάλλαγμα, αλλά ταυτόχρονα δημιουργούν δυστυχώς περισσότερες διαρροές από ότι οι τοπικοί ιδιωτικοί και κρατικοί πόροι. Αυτό φυσικά συμβαίνει επειδή τα κέρδη διαβιβάζονται στην μητρική εταιρεία, απασχολείται συνήθως περισσότερο αλλοδαπό προσωπικό και ίσως να χρησιμοποιούνται περισσότερα εισαγόμενα προϊόντα στην τουριστική επιχείρηση, παράγοντες που συνολικά οδηγούν στην μείωση της συνεισφοράς στο ΑΕΠ.

Την ίδια στιγμή είναι προφανές πως το οικονομικά ευνοϊκό τρίτο στάδιο τουριστικής ανάπτυξης μπορεί να μην είναι τόσο εύκολα εφικτό όσο στη θεωρία. Η μείωση που έχει επιτευχθεί στον συντελεστή κεφαλαίου με βάση την ικανότητα της οικονομίας να αυξάνει την ημερησία τουριστική κατανάλωση ανά επισκέπτη χωρίς πολλές νέες επενδύσεις κεφαλαίου, εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Για παράδειγμα, τα δεδομένα του παγκόσμιου τουρισμού δείχνουν πως όσο πιο ανεπτυγμένη είναι η οικονομία του προορισμού, τόσο υψηλότερα είναι τα τουριστικά κέρδη ανά επισκέπτη και το αντίστροφο. Έτσι, η Γερμανία κερδίζει για κάθε τουριστική βραδιά περίπου τα διπλάσια από ότι η Ουγγαρία, η Τουρκία ή η Ισπανία. Με άλλα λόγια, στις χώρες με περισσότερο ανεπτυγμένες και ποικίλες οικονομίες τα οικονομικά οφέλη από την τουριστική ανάπτυξη τείνουν να συσσωρεύονται αποτελεσματικότερα. Έτσι, το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας του προορισμού είναι ένας σημαντικός παράγοντας μείωσης του συντελεστή κεφαλαίου. Επιπλέον, οι βιομηχανικές χώρες μπορούν να αναπτύξουν άλλους μη τουριστικούς τομείς οι οποίοι συμβάλλουν περισσότερο στη συνολική οικονομική ανέλιξη από ότι ο τουρισμός. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε όμως πως παρόλο που σε αυτές τις χώρες η αξία που αποδίδεται στον τουριστικό τομέα ίσως είναι σχετικά μικρή, η συνολική προστιθέμενη αξία, η οποία δημιουργείται ως αντίδραση στην κατανάλωση, τόσο στον τουριστικό όσο και σε άλλους τομείς της οικονομίας, ίσως να είναι μεγαλύτερη λόγω της ανάμειξης μη τουριστικών τομέων. Παρόλ' αυτά, για κάποιες λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες ή περιοχές, ο τουρισμός παραμένει ίσως η καλύτερη ευκαιρία ανάπτυξης και το σύνολο των οικονομικών επιδράσεων της τουριστικής κατανάλωσης σε αυτές τις χώρες ίσως είναι θετικό.

2.2.20 Τουριστική Κατανάλωση

Ο τουρισμός είναι μια οικονομική δραστηριότητα που χαρακτηρίζεται από τις δαπάνες. Αυτό σημαίνει πως η κατανάλωση του τουρισμού βρίσκεται στο επίκεντρο των τουριστικών οικονομικών μετρήσεων και αποτελεί επίσης μια από τις θεμελιώδεις οικονομικές επιδράσεις. Επομένως, η κατανόηση της τουριστικής κατανάλωσης είναι απαραίτητη προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι οικονομικές επιδράσεις του τουρισμού. Μέσα στα πλαίσια του προηγούμενου ορισμού του τουρισμού, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (WTO – World Tourism Organization) ορίζει την τουριστική κατανάλωση ως «το σύνολο των καταναλωτικών δαπανών που γίνονται από έναν επισκέπτη ή εκ μέρους του για λογαριασμό του στο ταξίδι του και κατά τη διάρκεια της παραμονής του στον τουριστικό προορισμό»¹⁹⁹. Οι πόροι της τουριστικής κατανάλωσης είναι τα χρήματα ενός ατόμου ή ενός νοικοκυριού, η αποταμίευση και άλλα προσωπικά εισοδήματα και κοινωνικές μεταβιβάσεις καθώς επίσης και το ταξιδιωτικό κόστος μιας εταιρείας για τους ταξιδιώτες.

Η τουριστική κατανάλωση (στα πλαίσια της οικονομίας) σχετίζεται πάντα με τις μετακινήσεις ή την πρόθεση ενός ατόμου να μετακινηθεί. Ένα μέρος της αναφέρεται στην απόκτηση αγαθών και υπηρεσιών εντός του συνήθους οικιστικού περιβάλλοντος (πριν και μετά) εφόσον όμως η χρήση τους σχετίζεται με ένα ταξίδι ή διακοπές. Το άλλο μέρος της τουριστικής κατανάλωσης σχετίζεται με όλες τις δαπάνες κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού, ανεξάρτητα από την φύση των αποκτηθέντων αγαθών και υπηρεσιών. Το σύνολο όλων αυτών των δαπανών ονομάζεται «ακαθάριστη» τουριστική κατανάλωση. Προκειμένου να υπολογιστεί η «καθαρή» τουριστική κατανάλωση, αφαιρείται από το μέγεθος της ακαθάριστης τουριστικής κατανάλωσης το υπόλοιπο, τελικό επίπεδο κατανάλωσης στον τόπο μόνιμης διαμονής. Αντίθετα, άλλες, πάγιες δαπάνες (όπως για παράδειγμα, πληρωμές υποθήκης) προκύπτουν άσχετα με τον τόπο στον οποίο βρίσκεται το άτομο. Το στοιχείο αυτό της φυσιολογικής, καθημερινής ποικίλης κατανάλωσης μετακινείται μαζί με το άτομο στον προορισμό και μπορεί να δαπανηθεί σε διάφορα αγαθά και υπηρεσίες, όπως στην επίσκεψη ενός αξιοθέατου και όχι

¹⁹⁹ WTO (1999c) Tourism Satellite Accounts (TSA): The Conceptual Framework. Madrid: World Tourism Organisation: 20

στην πληρωμή ενός τοπικού προμηθευτή ενέργειας. Έτσι, η καθαρή τουριστική κατανάλωση αποκαλύπτει την αύξηση στην προσωπική κατανάλωση λόγω του ότι το άτομο ταξιδεύει.

Ίσως αμφισβητηθεί το γεγονός πως η ακαθάριστη τουριστική κατανάλωση είναι ο πιο σχετικός δείκτης (για τον διεθνή τουρισμό) καθώς λαμβάνονται υπόψη όλες οι επιδράσεις της τουριστικής κατανάλωσης αλλά και η αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος, τόσο γεωγραφικά όσο και εντός των τομέων της οικονομίας. Στα πλαίσια του εσωτερικού τουρισμού, η καθαρή τουριστική κατανάλωση δείχνει την συνολική αύξηση της κατανάλωσης εντός της οικονομίας καθώς η κατανάλωση των συγκεκριμένων τουριστών που μετακινούνται μέσα στην χώρα τους παραμένει και συνεισφέρει στην εθνική οικονομία. Στον διεθνή τουρισμό όμως η συνολική κατανάλωση αντιστοιχεί στις διεθνείς τουριστικές απολαβές και δαπάνες και είναι το άθροισμα της διεθνούς τουριστικής κατανάλωσης εντός και εκτός συνόρων. Έτσι, οι οικονομικές επιπτώσεις του τουρισμού στη χώρα προορισμού προκύπτουν από την τουριστική κατανάλωση που εισάγεται στην οικονομία της – δηλαδή, μέσω της εσωτερικής τουριστικής κατανάλωσης τόσο από τους ντόπιους όσο και από τους αλλοδαπούς τουρίστες. Καθώς οι αγορές οι οποίες παράγουν τουρισμό είναι γεωγραφικά διαχωρισμένες ή απομακρυσμένες από την χώρα προορισμού, ένα σημαντικό μέρος των ακαθάριστων τουριστικών δαπανών ενός αλλοδαπού ταξιδιώτη ίσως να μην εισαχθούν ποτέ στην οικονομία της χώρας προορισμού, αλλά επηρεάζουν άλλες οικονομίες. Όπως προαναφέρθηκε, οι δαπάνες ίσως προκύψουν στο σπίτι για αγαθά και υπηρεσίες που προορίζονται για το ταξίδι. Αυτά ποικίλουν από τον προσωπικό αθλητικό εξοπλισμό, τον ιματισμό για τις διακοπές ή την εμφάνιση των φωτογραφιών των διακοπών έως το κόστος του πακέτου το οποίο πληρώνεται στον εθνικό ή διεθνή τουριστικό πράκτορα. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, μόνον ένα μέρος του ποσού αυτού θα εισαχθεί στην οικονομία του τουριστικού προορισμού όταν ρυθμίσει το τουριστικό πρακτορείο τους λογαριασμούς με τους ντόπιους επιχειρηματίες στον προορισμό. Έτσι, παρόλο που η οικονομική συνεισφορά του διεθνούς τουρισμού μετριέται συνήθως με βάση τις απολαβές της χώρας προορισμού, η αξία της ακαθάριστης τουριστικής κατανάλωσης και οι επιπτώσεις της στη συνολική οικονομική ανάπτυξη ίσως είναι μεγαλύτερες.

Συνοψίζοντας λοιπόν καταλήγουμε πως είναι η εσωτερική τουριστική κατανάλωση, δηλαδή οι καταναλωτικές δαπάνες τόσο των ντόπιων όσο και των διεθνών τουριστών οι οποίοι επισκέπτονται την οικονομία προορισμού, που παράγει το εθνικό τουριστικό εισόδημα και επηρεάζει τον ρυθμό προόδου και ανάπτυξης. Παρόλ' αυτά, το τελικό οικονομικό αποτέλεσμα μιας δεδομένης ποσότητας εσωτερικής τουριστικής κατανάλωσης για την οικονομική ανέλιξη ίσως να ποικίλει σημαντικά καθώς ενδέχεται να περιλαμβάνει διαφορετικές αναλογίες εισαγόμενων αγαθών και υπηρεσιών που πωλούνται στους τουρίστες στις χώρες που επισκέπτονται. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η τουριστική κατανάλωση εισαγόμενων αγαθών και υπηρεσιών δημιουργεί διαρροές καθώς ρέουν χρήματα έξω από την οικονομία του προορισμού και συνεπώς μειώνεται η οικονομική ανάπτυξη.

2.2.21 Οι Οικονομικές Επιδράσεις του Τουρισμού

Πριν από 60 χρόνια οι Hunziker και Krapf²⁰⁰ έδειξαν πως ο τουρισμός επηρεάζει τις εθνικές οικονομίες. Απέδειξαν πως ανάλογα με την κατεύθυνση της τουριστικής ροής προς το εσωτερικό ή το εξωτερικό, ο τουρισμός μπορεί να έχει τόσο θετικές όσο και αρνητικές συνέπειες στο ύψος του εθνικού εισοδήματος. Συνεπώς, ο τουρισμός πρώτα επιφέρει την αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος, χωρίζοντας τον κόσμο σε χώρες, περιοχές και προορισμούς που προσφέρουν το τουριστικό προϊόν και σε αυτές που τον δέχονται. Επίσης, οδηγεί στην αναδιανομή του εισοδήματος μεταξύ των τομέων και των εταιριών εντός της οικονομίας και αυτό προκύπτει από το γεγονός πως η τουριστική κατανάλωση διαφέρει από την προσωπική κατανάλωση.

Έκτοτε, πολλοί αναλυτές του τουρισμού έχουν μελετήσει τις διάφορες ενδιαφέρουσες οικονομικές επιπτώσεις του τουρισμού μεταξύ των οποίων αυτή του τουριστικού πολλαπλασιασμού είναι πιθανώς αυτό με το οποίο ασχολήθηκαν ευρύτερα. Όμως και άλλες οικονομικές συνέπειες αποκτούν λιγότερη ή περισσότερη σημασία ανάλογα με το πλαίσιο. Για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες για παράδειγμα, ο τουρισμός ευνοείται γενικά λόγω της δυναμικής του ως παραγωγή συναλλάγματος ενώ, στην Ευρώπη και υπό την

²⁰⁰ Hunziker, W. and Krapf, K. (1942) Grundriss der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre. Zurich: Polygraphischer

αιγίδα της Ε.Ε., είναι η δημιουργία θέσεων εργασίας που κάνει όλο και σημαντικότερο τον ρόλο του τουρισμού καθώς και την συμβολή του στην περιφερειακή ανάπτυξη. Παράλληλα, κάποιοι συγγραφείς έχουν ερευνήσει την λειτουργία αξιολόγησης του τουρισμού, ιδιαίτερα σε σχέση με την οικονομική αξιολόγηση των φυσικών και κοινωνικών τόπων έλξης και την θελκτικότητα τους για την τουριστική βιομηχανία. Αντίθετα, οι συνέπειες του τουρισμού στον πληθωρισμό και τον αποπληθωρισμό παραμένουν σχετικά παραμελημένες στις οικονομικές μελέτες. Είναι σημαντικό το γεγονός πως τις δύο τελευταίες δεκαετίες κυριαρχεί επίσης η διαμάχη για τις επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον. Δηλαδή δεν θα πρέπει να θεωρούμε πλέον τον τουρισμό ως λόγω για την προστασία του περιβάλλοντος. Το περιβάλλον είναι κι αυτό ένας οικονομικός πόρος καθώς οι περιβαλλοντολογικοί πόροι τους οποίους πουλά έμμεσα η τουριστική βιομηχανία αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σημασία ως οικονομικά αγαθά και επομένως ένα όλο και σημαντικότερο στοιχείο των οικονομικών της αγοράς. Έτσι, στα πλαίσια του τουρισμού, η προστασία του περιβάλλοντος εξελίσσεται σε οικονομική δραστηριότητα και, επομένως, μέρος της οικονομικής ανάπτυξης και παράγοντας συνεισφοράς στην οικονομική ανέλιξη.

Η τουριστική ανάπτυξη έχει φυσικά και πολλές μη οικονομικές αναπτυξιακές επιδράσεις, όπως κοινωνικο-πολιτιστικές συνέπειες, εκπαιδευτικά οφέλη, προώθηση της ειρήνης κτλ. Όμως, αυτό το κεφάλαιο ασχολείται κυρίως με την οικονομική διάσταση του τουρισμού, ιδιαίτερα με τα ζητήματα που περιβάλλουν την πιθανή συμβολή του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη. Επομένως, αντί να πραγματευτεί την ποικιλία των θεμάτων που συνήθως περιλαμβάνονται στην οικονομική ανάλυση του τουρισμού, επικεντρώνεται κυρίως σε συγκεκριμένες περιοχές όπου ο τουρισμός, από την οπτική γωνία της οικονομίας, ίσως συμβάλλει στην ανάπτυξη αλλά ίσως και να την αντιστρατεύεται.

Τα θέματα αυτά περιλαμβάνουν:

- τις επιπτώσεις του τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών,
- τις επιπτώσεις του τουρισμού στη γενική τουριστική ανάπτυξη μέσω του πολλαπλασιαστικού αποτελέσματος,
- την επίπτωση του τουρισμού στην περιφερειακή οικονομική ανάπτυξη,
- τις συνέπειες του τουρισμού σε πληθωρισμό/αποπληθωρισμό,

- τις επιπτώσεις του τουρισμού στην απασχόληση και
- την αξιολόγηση των περιβαλλοντολογικών αγαθών στον τουρισμό.

2.2.22 Ο Τουρισμός και το Ισοζύγιο Πληρωμών

Τον 17^ο αιώνα, ο έμπορος Thomas Mun υπήρξε ένας από τους πρώτους που αναγνώρισε την πιθανότητα επιρροής του τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών μιας χώρας²⁰¹. Παρόλο που τον καιρό εκείνο ο όρος «τουρισμός» δεν χρησιμοποιούνταν ακόμα, τα «έξοδα των ταξιδιωτών» που επηρεάζουν την «Ισορροπία» χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν την επίδραση του διεθνούς τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών. Ο Planina²⁰² υποστηρίζει πως η επίδραση του τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών ήταν και το πρώτο θέμα που αποτέλεσε αντικείμενο επιστημονικής αντιπαράθεσης στα έργα των Geering²⁰³, Gebert²⁰⁴ και Demeuth²⁰⁵. Πιο πρόσφατα, στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της οικονομική ύφεσης στην Ευρώπη, πολλοί οικονομολόγοι ασχολήθηκαν με την δυνατότητα του διεθνούς τουρισμού να παράγει κέρδη σε συνάλλαγμα.

Συνοπτικά:

Αυτό το κεφάλαιο έχει εξετάσει τα τέσσερα βασικά παραδείγματα ανάπτυξης – τον εκσυγχρονισμό, την εξάρτηση, τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό και την εναλλακτική ανάπτυξη – τα οποία έχουν εξελιχθεί από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η τουριστική έρευνα έχει εξελιχθεί μαζί με παρόμοια σχέδια όπως εκείνα στα βασικά παραδείγματα ανάπτυξης. Παρόλα αυτά, όπως υποδείχθηκε, υπάρχει πολύ λίγη εργασία που συνδέει τις δύο περιοχές μελέτης. Ένα αρχικό αντιληπτικό πλαίσιο εργασίας παρουσιάστηκε αρχίζοντας με μια περιγραφή των χαρακτηριστικών της τουριστικής ανάπτυξης υπό τα τέσσερα παραδείγματα της ανάπτυξης. Οι θετικές και αρνητικές όψεις του κάθε παραδείγματος ανάπτυξης στην τουριστική ανάπτυξη αναλύθηκαν. Παρόμοια με τις τάσεις στα παραδείγματα ανάπτυξης, η λαμβανόμενη αδυναμία στο ένα παράδειγμα

²⁰¹ Hunziker, W. and Krapf, K. (1942) Grundriss der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre. Zurich: Polygraphischer

²⁰² Planina, J. (1997) Ekonomika Turizma. Ljubljana: Ekonomska Fakulteta

²⁰³ Geering, T. (1920) Die Zahlungsbilanz der Schweiz vor und seit dem Kriege. Schweizerische Zeitschrift fuer Statistik und Volkswirtschaft 56, 98—117

²⁰⁴ Gebert, E. (1928) Fremdenverkehr und Zahlungsbilanz. Salzburg: Tunder und Muller

²⁰⁵ Demuth, F. (1929) Fremdenverkehr und Zahlungsbilanz. Berlin: Stilke

ανάπτυξης με σεβασμό στον τουρισμό εισήχθησαν επακόλουθα στο επόμενο παράδειγμα ανάπτυξης.

Ο εκσυγχρονισμός κρίθηκε για την έλλειψη του για τοπικό έλεγχο στην τουριστική βιομηχανία και στην σειρά του κεφαλαίου, η οποία οδήγησε στον νεοαποικισμό. Η δομικιστική σχολή, η οποία είναι μέρος του φόντου του παραδείγματος της εξάρτησης υποστήριξε προστατευτικά μέτρα για να επιβεβαιώσει ότι υπήρχε τοπικός έλεγχος στην βιομηχανία. Οι οικονομικοί νεοφιλελευθεριστές αισθάνθηκαν ότι υπήρχε πάρα πολύς έλεγχος από την κυβέρνηση στα προηγούμενα παραδείγματα και υποστήριξε μια προσέγγιση ελεύθερης αγοράς στην βιομηχανία του τουρισμού. Ο διεθνής τουρισμός είναι μια βιομηχανία εξαγωγών και, έτσι, θα πρέπει να επιτρέπεται να ελέγχεται υπό τις νεοκλασικές οικονομικές αρχές με περιορισμένη κυβερνητική ανάμειξη. Τελικά, το παράδειγμα της εναλλακτικής ανάπτυξης εισήγαγε την αδυναμία των προηγούμενων τριών παραδειγμάτων, τα οποία έδιναν λίγη προσοχή στο περιβάλλον ή στην θεωρία της ικανότητας στήριξης. Η σημασία των συνδέσμων στις τοπικές κοινότητες εντείνεται στην εναλλακτική ανάπτυξη.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εργασίας, έχουν εξερευνηθεί οι προβληματισμοί για την κατάλληλη και στηρικτική τουριστική ανάπτυξη. Ένας από τους σημαντικούς προβληματισμούς που εντείνεται είναι η σημασία των συνδέσμων στις τοπικές κοινότητες και η σημασία της ενδυνάμωσης των backward οικονομικών συνδέσμων, οι οποίοι μπορούν να αυξήσουν το πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα και να μειώσουν τα υψηλά επίπεδα της εκροής που αναφέρονται στην βιβλιογραφία. Το διάγραμμα 2.6 συμπεριλαμβάνει τους αρχικούς προβληματισμούς για την κατάλληλη και στηρικτική ανάπτυξη. Τα στοιχεία του διαγράμματος αναπτύχθηκαν από μια αναθεώρηση της βιβλιογραφίας και από μια ανάλυση των παραδειγμάτων της ανάπτυξης στα διαγράμματα. Η αδυναμία που ανέρχεται στην ανάλυση της τουριστικής ανάπτυξης υπό τα τέσσερα παραδείγματα ανάπτυξης στα διαγράμματα. Οι προτάσεις που ανήλθαν εδώ αντιπροσωπεύουν ένα σημείο αρχής για συζήτηση και όχι ένα σημείο τέλους. Όπως υπέδειξε ο Butler²⁰⁶, μπορεί να υπάρξει ένα μεγάλο κενό μεταξύ των αρχών της τουριστικής ανάπτυξης και των πρακτικών

²⁰⁶ Butler, R.W. (1999a) Problems and issues of integrating tourism development. In D. Pearce and R. Butler (eds) *Contemporary Issues in Tourism Development* (pp. 65—80). London: Routledge

της τουριστικής ανάπτυξης και μπορούν να υπάρξουν σημαντικά εμπόδια στην επεξεργασία των προτάσεων που παρουσιάστηκαν. Οι προβληματισμοί που προτάθηκαν έχουν στενή σχέση με τις ιδέες της εναλλακτικής ανάπτυξης καθώς εντείνεται η ικανότητα στήριξης. Παρ'όλα αυτά, έχουν επίσης επηρεαστεί, μέχρι κάποιο βαθμό, από τον εκσυγχρονισμό, την εξάρτηση και τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό. το ακόλουθο σχόλιο εικονογραφεί ξεκάθαρα την εξοχή στα παραδείγματα ανάπτυξης:

Παντρεμένη με την ιδέα της «ανάπτυξης», η ικανότητα στήριξης αντιπροσωπεύει το high-water σημείο της παράδοσης του Εκσυγχρονισμού. Την ίδια στιγμή, με την έμφαση στην πολιτισμική διαφοροποίηση, υπάρχει μια ξεκάθαρη έκφραση του Μετα-Μοντερνισμού.

Τα στοιχεία στο Διάγραμμα από τον εκσυγχρονισμό αντανακλώνται στην ανάγκη για ικανότητα κέρδους και σε μια αύξηση στο πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα. Από τις ποικίλες προοπτικές της εξάρτησης έρχεται η συνειδητοποίηση ότι η τουριστική βιομηχανία βρίσκεται στον κίνδυνο του εξωτερικού ελέγχου, το οποίο οδηγεί σε πτήση του κεφαλαίου και σε εκμετάλλευση. Σαν αποτέλεσμα, οι προτάσεις στο επηρεάζονται από την προοπτική του δομικισμού της εξάρτησης που συμπεριλαμβάνει δυνατά στοιχεία τοπικού ελέγχου και υψηλούς συνδέσμους με τις τοπικές κοινότητες ώστε να επιβεβαιώσει ότι τα τοπικά προϊόντα χρησιμοποιούνται στην τουριστική βιομηχανία. Η κυβέρνηση θα πρέπει να διευκολύνει την επένδυση και, την ίδια στιγμή, να εξασφαλίσει ότι η περιβαλλοντολογική νομοθεσία έχει εγκαθιδρυθεί και ακολουθείται. Το ενδιαφέρον για τα περιβαλλοντολογικά θέματα κυρίως προέρχεται από την εναλλακτική ανάπτυξη. Παρ'όλα αυτά, τονίζεται ότι ο τουρισμός πρέπει να προγραμματιστεί μέσα στην ευρύτερη οικονομία στο πλαίσιο της ικανότητας στήριξης. Παρόμοια με τις ιδέες της σκέψης στην δομικιστική σχολή από της εξάρτηση, η εναλλακτική ανάπτυξη προωθεί την ανάγκη για συνδέσμους με τις τοπικές κοινότητες και την αύξηση στη συμμετοχή της κοινότητας στην διαδικασία του προγραμματισμού. Επιχειρηματολογείται ότι οι σύνδεσμοι στις τοπικές κοινότητες και η χρησιμοποίηση των τοπικών πόρων είναι ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία της κατάλληλης και στηρικτικής τουριστικής ανάπτυξης. Τα τελικά στοιχεία

είναι η προσαρμοστική χωρητικότητα, η οποία τονίζει τη σημασία της κατανόησης του πώς μια κοινότητα ανταποκρίνεται στην τουριστική ανάπτυξη.

Όπως έχει τονιστεί σε αυτό το κεφάλαιο και από άκρη σε άκρη σε αυτή την εργασία, η φύση της ανάπτυξης είναι μια υψηλώς ανταγωνιζόμενη θεωρία που επηρεάζεται από μια ευρεία ποικιλία από κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και περιβαλλοντολογικές προοπτικές των οποίων η κάθε μια έχει τη δική της ομάδα αξιών. Η ανάπτυξη των αντιληπτικών πλαισίων εργασίας όπως παρουσιάστηκαν χωρίς δυσκολία και πρέπει να τοποθετηθεί μέσα στο πλαίσιο του περιβάλλοντος στο οποίο εφαρμόζεται. Ερωτήματα-κλειδιά όπως αυτά που έκανε ο Lord²⁰⁷ στην εξέταση των σχέσεων δύναμης στις συνεργασίες επίσης πρέπει να εισαχθούν: Ποιος θα επωφεληθεί; Ποιος θα χάσει; Υπάρχει ένας κοινός λόγος και αξία; Ποια πιστεύω σχετικά με τους ανθρώπους και την αλλαγή είναι γηγενή στην εργασία; Πως θα εισαχθούν αυτές οι διαφορές; Ποιος θα ελέγξει την διαδικασία; Πως αυτά τα σχήματα θα δουλέψουν μαζί έτσι ώστε να τιμηθεί η εμπειρία κάθε συνεταίρου; Πως θα φτάσει στο ανώτερο σημείο η συμμετοχή; Πως θα μοιραστούν οι σημαντικοί πόροι; Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε την ανάπτυξη αναφορικά με την ανάπτυξη από ποιους και για ποιους.

Στοιχεία της Ανάπτυξης	Προβληματισμοί για Κατάλληλη και Στηρικτική ανάπτυξη
(Α) Κλίμακα και έλεγχος της ανάπτυξης	
Επίκεντρο	επικερδής, μέρος της ευρύτερης θεωρίας της στηρικτικής ανάπτυξης
κλίμακα της ανάπτυξης	μείγμα από θέρετρα μικρότερης και μεγαλύτερης κλίμακας, εστιατόρια και ανέσεις
ποσοστό της ανάπτυξης	αυξανόμενη ανάπτυξη σύμφωνα με το κοινοτικό μέγεθος
οικονομική κατανομή	υψηλό επίπεδο τοπικής συμμετοχής, χρήση τοπικών πόρων
προγραμματισμός	ανάμειξη της κοινότητας
Τοπική ανάμειξη	υψηλό επίπεδο τοπικής ανάμειξης δε όλα τα στάδια της ανάπτυξης
Ιδιοκτησία	μείγμα ξένων και τοπικών ιδιοκτών
βιομηχανικός έλεγχος	τοπικός έλεγχος χωρίς ξένη τροφοδοσία

²⁰⁷ Lord, J. (1998) Building genuine partnerships: Potential, principles and problems. Journal of Leisureability 25, 3—10

ρόλος της κυβέρνησης	επένδυση ανέσεων, περιβαλλοντολογικοί κανονισμοί
πηγή διαχείρισης	μείγμα από ξένους ειδικούς με τοπικά εκπαιδευμένους ειδικευμένους
τύπος διαμονής	μείγμα τύπων, ενσωματωμένα θέρετρα με εγκαταστάσεις μικρής κλίμακας
χωρική κατανομή	μείγμα από διασκορπισμένες και συγκεντρωμένες τουριστικές αναπτύξεις
Τύπος τουρίστα	μείγμα τύπων, από τον μαζικό στον εξερευνητικό, εξερχόμενος από το τοπικό περιβάλλον, ανάπτυξη κωδικών της κατεύθυνσης για τους τουρίστες
στόχος εμπορίας	αναγνώριση του χωρισμού της εμπορίας ώστε να ταιριάζει καλύτερα στην τοπική κοινότητα
τύπος απασχόλησης	συνδυασμός επίσημης και ανεπίσημης απασχόλησης
επίπεδα υποδομής	σε συμφωνία με την χωρητικότητα της κοινότητας, ενσωματωμένα με την οικονομία
Εισαγωγές κεφαλαίου	Μείγμα από υψηλά και χαμηλά inputs του κεφαλαίου
Μεταφορά τεχνολογίας	υψηλά ποσοστά – ενσωμάτωση με τη διεθνή τουριστική βιομηχανία
(B) Τοπική Κοινότητα και Περιβαλλοντολογικοί Σύνδεσμοι	
Χρήση πόρων	κατάλληλη χρήση των πόρων και διαχείριση του ρεύματος των αποβλήτων
Προστασία περιβάλλοντος	στηρικτική χρήση των περιβαλλοντολογικών πόρων, χρήση των εργαλείων περιβαλλοντολογικής διαχείρισης συμπεριλαμβάνοντας τα E.I.A, στηρικτικοί δείκτες
ενσωμάτωση ενδοχώρας	υψηλό επίπεδο συνδέσμων στην ενδοχώρα – χρήση των τοπικών προϊόντων
intersectoral σύνδεσμοι	μείωση των εξωτερικών συνδέσμων και αύξηση των τοπικών συνδέσμων
πολιτισμική επίγνωση	διατήρηση της πολιτισμικής ακεραιότητας, οι τουρίστες να έχουν επίγνωση του τοπικού πολιτισμού
Ανάπτυξη ιδρυμάτων	συγχρονισμένες προσπάθειες για ενδυνάμωση των τοπικών ιδρυμάτων, ανάμειξη
Τοπική αρμονία	τοπικοί προβληματισμοί επηρεάζουν την κλίμακα και το ποσοστό της ανάπτυξης

Διάγραμμα: Telfer (Telfer, D.J. (1996a) Development through economic linkages: Tourism and agriculture in Indonesia. Unpublished PhD dissertation, University of Waterloo, Waterloo)

Κεφάλαιο 3

Τουρισμός και θέματα περιφερειακής ανάπτυξης

3.1 Εισαγωγή

Είναι απαραίτητο το εμπορικό σήμα μπροστά από την τοποθεσία κατασκευής ενός ξενοδοχείου πολλών εκατομμυρίων δολαρίων και το σύμπλεγμα casino στους Καταρράκτες του Νιαγάρα, στο Οντάριο, στον Καναδά δείχνει: «Προσφέροντας Απασχόληση και Τουρισμό στο Νιαγάρα». Αυτό είναι απλά ένα απ' τα πολλά κυριολεκτικά και μεταφορικά εμπορικά σήματα τα οποία κυβερνήσεις και σωματεία ανάπτυξης ανά τον κόσμο ευνοούν την ανάπτυξη τους με τον τουρισμό ως ένα οικονομικό εργαλείο για περιφερειακή ανάπτυξη. Τα προγράμματα ποικίλουν σε κλίμακα από τις μελέτες αστικής εκ νέου ανάπτυξης της νήσου Granville στο Vancouver, στον Καναδά ή στο Docklands στο Λονδίνο, στην Αγγλία, μέχρι τα πιο απόμακρα συμπλέγματα θέρετρων του σχεδίου ανάπτυξης του Σωματείου Ανάπτυξης Τουρισμού Lombok 1250 εκταρίων για ξενοδοχεία 5 αστέρων, γήπεδα golf και μια μαρίνα στην Ινδονησία, αποδεικνύουν την πιθανή χρήση του τουρισμού για να συμβάλει στην περιφερειακή ανάπτυξη. Καθώς συνοψίστηκε προηγούμενα, η υπόσχεση αυξήσεων στην απασχόληση, το ξένο συνάλλαγμα, την τεχνολογία και το κεφάλαιο ανάπτυξης²⁰⁸ είναι όλη η υπόθεση πολύ ελκυστική σε κυβερνήσεις καθώς προσπαθούν να μειώσουν οικονομικές ανισότητες μεταξύ περιοχών. Προτείνονται στόχοι της περιφερειακής ανάπτυξης με κύριο μέλημα να μεγαλώσει ή να μικρύνει το χάσμα σε ευκαιρίες ζωής, ευκαιρίες εργασίας και πραγματικού εισοδήματος των τοπικών πολιτών ανεξάρτητα από πια περιοχή

²⁰⁸ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

της χώρας προέρχονται. Επίσης προτείνεται στις περισσότερες κοινότητες να έχουν 3 αντικειμενικούς στόχους σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη, τα οποία είναι δημιουργία δουλειάς και εισοδήματος, οικονομική/δημοσιονομική βελτίωση και φυσικές βελτιώσεις.

Στο περιεχόμενο του πυρήνα της περιφέρειας, ο Christaller²⁰⁹ απέδειξε ότι ο τουρισμός μπορεί να είναι ένα μέσο απόκτησης οικονομικής ανάπτυξης περιφερικών περιοχών με πλούσιους τουρίστες που ταξιδεύουν από το μητροπολιτικό κέντρο στην περιφέρεια, φέρνοντας ξένο συνάλλαγμα και δημιουργώντας δουλειές. Παράκτιες, αγροτικές ή αλπικές περιοχές αναπαριστούν προορισμούς για μητροπολιτικούς επισκέπτες και απ' τη στιγμή που αυτές οι περιοχές πέφτουν κάτω των εθνικών μέσων όρων σε δείκτες κοινωνικοοικονομικής ευημερίας, ο τουρισμός μπορεί να δράσει ώστε να ανακατανέμει τον πλούτο απ' τις πλουσιότερες μητροπολιτικές περιοχές στις φτωχότερες περιφερικές περιοχές. Αν, ωστόσο, η περιφερειακή τουριστική είναι βασισμένη πρωταρχικά σε εξωτερικούς συντελεστές παραγωγής κεφαλαίου, εργατικής τάξης, τεχνογνωσίας και τεχνικών πηγών, έπειτα οι παρεπόμενοι υψηλοί βαθμοί διαρροής θα αποτρέπουν τον τουρισμό απ' το να είναι ένα αποτελεσματικό αναπτυξιακό εργαλείο. Για πολλούς, ο τουρισμός αναπαριστάνει τις δυνατότητες για περιφερειακή ανάπτυξη, επισημαίνεται λοιπόν μέχρι ποιο σημείο ο τουρισμός πραγματικά συνεισφέρει στην περιφερειακή διασπορά της οικονομικής ανάπτυξης, και μέχρι ποιο σημείο είναι ένα καλύτερο μέσο περιφερειακής ανάπτυξης από άλλες βιομηχανίες ή υπηρεσίες παραμένει κατά πολύ ανεξερεύνητο.. Εντός των ορίων του εκσυγχρονισμού, μπορεί αποδειχθεί ότι η εισαγωγή μιας ανάπτυξης ενός νέου τουριστικού θέρετρου στη μορφή ενός πόλου αύξησης μπορεί να βοηθήσει στο να εκσυγχρονίσει μια περιοχή. Η παρεπόμενη ανισότητα, που μπορεί να προκύψει μεταξύ περιοχών ή μεταξύ της τοπικής κοινότητας και εκείνων που ελέγχουν την τουριστική βιομηχανία όπως ή τοπική ελίτ ή οι πολυεθνικοί οργανισμοί τουρισμού, μπορεί να θεωρηθεί εντός του παραδείγματος της εξάρτησης. Ένας απ' τους κύριους παράγοντες που δείχνουν την επιτυχία της χρήσης του τουρισμού για λόγους περιφερειακής ανάπτυξης είναι η έκταση που

²⁰⁹ Christaller, W. (1963) Some considerations of tourism location in Europe: The peripheral regions — underdeveloped countries — recreation areas. Regional Science Association; Papers XII, Lund Congress 12, 95—105

τα οφέλη του τουρισμού είναι απλωμένα απ' άκρη σ' άκρη της περιβαλλόμενης περιοχής.

Ο σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να εξερευνήσουμε τις δυνατότητες του τουρισμού στο να συνεισφέρουν στην περιφερειακή ανάπτυξη με ποικιλία διαφορετικών κλιμάκων και προορισμών. Το κεφάλαιο θα ξεκινήσει εξετάζοντας τις ιδέες που σχετίζονται με την περιφερειακή ανάπτυξη. Το κεφάλαιο έπειτα θα κοιτάξει τη σχέση μεταξύ τουρισμού και περιφερειακής ανάπτυξης επισημαίνοντας κάποια απ' τα μοντέλα που έχουν αναπτυχθεί στην τουριστική βιβλιογραφία, τα οποία σχετίζονται με την περιφερειακή ανάπτυξη. Ο ρόλος της πολιτείας στην ανάπτυξη του περιφερειακού τουρισμού εξερευνάται, καθώς είναι συχνά η πολιτεία που προτείνει και προγραμματίζει τα σχέδια περιφερειακής ανάπτυξης. Το κεφάλαιο στη συνέχεια θα προχωρήσει στο να λάβει υπόψη τον τουρισμό σε μια ποικιλία διαφορετικών περιοχών, περιλαμβάνοντας αστικές, αγροτικές, νησιά, περιφερικές περιοχές και τουριστικές περιοχές οι οποίες διασχίζουν τα διεθνή σύνορα. Καθώς αυτές οι περιοχές είναι τόσο διαφορετικές, είναι σημαντικό να σημειώσουμε απ' την αρχή ότι η βιωσιμότητα και η καταλληλότητα όποιας τουριστικής ανάπτυξης χρειάζεται να ληφθεί υπόψη εντός των παραμέτρων τοπικών κοινωνικοοικονομικών, γεωγραφικών και πολιτικών καταστάσεων. Το κεφάλαιο κλείνει δίνοντας έμφαση στην ανάγκη για δυνατές συνδέσεις με την περιβαλλόμενη περιοχή αν ο τουρισμός πρόκειται να χρησιμοποιηθεί επιτυχώς ως ένα μέσο για περιφερειακή ανάπτυξη.

Πρωτού προχωρήσουμε στην εξέταση των ιδεών σχετικά με την περιφερειακή ανάπτυξη, είναι χρήσιμο να λάβουμε υπόψη τα επιχειρήματα που προτείνονται από τους Higgins & Savoie²¹⁰ ως προς το γιατί είναι σημαντικό να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην περιφερειακή δομή μιας εθνικής οικονομίας.

- Οι περιφερειακές ανομοιότητες δημιουργούν κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα τα οποία χρειάζεται να απευθυνθούν σε όλες τις πολιτικές κοινωνίες και ιδίως σε χώρες όπου οι «περιοχές» και τα χάσματα μεταξύ τους αντιστοιχούν σε πολιτείες ή επαρχίες.

²¹⁰ Higgins, B. and Savoie, D. (1988) Introduction: The economics and politics of regional development. In B. Higgins and D. Savoie (eds) *Regional Economic Development Essays in Honour of Francois Perroux* (pp. 1—27). Boston, MA: Unwin Hyman

- Οι εθνικές οικονομίες είναι συναθροίσεις τοπικών/περιφερειακών οικονομιών, οι οποίες ποικίλουν στο βαθμό ενοποίησης. Κάποιες περιοχές σε μερικές χώρες είναι περισσότερο ενοποιημένες με την παγκόσμια οικονομία απ' ό,τι με άλλες περιοχές της ίδιας χώρας. Αυτές οι περιφερειακές διαφορές χρειάζονται κατανόησης ούτως ώστε να αναπτύξουν αποτελεσματικά πλάνα.
- Η επιτάχυνση της αύξησης ενός έθνους ως ολότητα απαιτεί μια επίθεση στα προβλήματα λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών.
- Όλες οι χώρες έρχονται αντιμέτωπες με αυξανόμενα πολύπλοκα αστικά προβλήματα. Οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ πόλεων και περιοχών αποτελούν μια θεμελιώδη σκοπιά αυτών των αστικών προβλημάτων, και των τοπικών/περιφερειακών και εθνικο-κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων.
- Κάποια είδη διαχείρισης πόρων – φυσικών και ανθρωπίνων – έχουν μελετηθεί και εφαρμοστεί καλύτερα σε τοπικά/περιφερειακά επίπεδα καθώς οι πόροι είναι καλύτερα ορισμένοι όσον αφορά το χώρο. Παραδείγματα περιλαμβάνουν κοιλάδες ποταμών, μητροπολιτικές περιοχές, χώρους αναψυχής και πάρκα.
- Η βελτίωση της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών και η βελτίωση της πολιτικής/τακτικής και του προγραμματισμού απαιτεί μελέτη κύριων παραγόντων όπου βρίσκονται σε τοπικά/περιφερειακά και κοινοτικά επίπεδα.

Ενώ αυτά σχόλια αντικατοπτρίζουν τη σημασία της κατανόησης μιας περιοχής εντός των ορίων μιας εθνικής οικονομίας, είναι επίσης σημαντικό να έχουμε υπόψη την εναλλασσόμενη φύση των περιοχών και το γεγονός ότι προεκτείνονται πέρα από εθνικών ορίων.

3.1.1 Έννοιες μιας Περιοχής

Η έννοια μιας περιοχής μπορεί να είναι κάπως πολύπλοκη, καθώς οι περιοχές συχνά δεν είναι στατικές αλλά εξελίσσονται ως καταστάσεις πληρεξουσίου. Οι

Tosun & Jenkins²¹¹ προτείνουν ότι, παρά τις αναρίθμητες απόπειρες να οριστεί μια περιοχή, ένας ικανοποιητικός ορισμός έχει διατυπωθεί. Μια περιοχή θεωρείται ως ένα μέρος μιας περιοχής ωστόσο, στην πράξη, αναφέρεται στον όρο σαν ένας χαμαιλέοντας παίρνοντας τη σημασία του απ' τα συμφραζόμενα της χρήσης. Με άλλα λόγια, μια περιοχή μπορεί να είναι τόσο μικρή όσο μια περιοχή γειτονιάς ή να εκτείνεται απ' τη μεριά των συνόρων ως την άλλη σε μια πολυεθνική περιοχή, οι οποίες δέχονται αυξανόμενες ποσότητες προσοχής καθώς το εμπόριο ανάμεσα στα έθνη αυξάνεται. Ενώ μια περιοχή αποτελεί ένα γεωγραφικό μέρος της επιφάνειας της Γης, είναι επίσης ένας χώρος κατειλημμένος από ανθρώπους οι οποίοι αισθάνονται συνδεδεμένοι λόγω θρησκείας, ιστορίας και τρόπου ζωής.

Οι διαφορετικές απόψεις πάνω στις περιοχές περιλαμβάνουν:

- (1) τις σχέσεις της παραγωγής σ' ένα δεδομένο χρόνο και τόπο·
- (2) περιοχές οι οποίες ορίζονται από μια τοπική κουλτούρα και
- (3) η περιοχή ως ένα περιβάλλον για κοινωνική αλληλεπίδραση όλων των τύπων

Κατά την αναγνώριση των τριών κυρίων τύπων των περιοχών, προσθέτονται στον κατάλογο:

- (1) *εκ των προτέρων* περιοχές,
- (2) ομοιογενείς περιοχές και
- 3) λειτουργικές περιοχές.

Μια *εκ των προτέρων* περιοχή είναι μια κατά την οποία κάποιος έχει ήδη δημιουργήσει ένα σύνορο γύρω της και του έχει καταχωρήσει ένα όνομα όπως μια πολιτική μονάδα. Μια ομοιογενής περιοχή ορίζεται από ένα αντικειμενικό σύνολο εσωτερικών ομοιοτήτων. Σημαντικά θέματα αναφερόμενα στον ορισμό μιας τέτοιας περιοχής είναι η επιλογή σχετικών χαρακτηριστικών και ο προσδιορισμός του βαθμού ομοιότητας που θα μπορούσε προκαλέσει έναν τόπο συμβάντων να συμπεριληφθεί στην περιοχή. Η τελική περιοχή είναι η λειτουργική περιοχή, η οποία είναι μια περιοχή μ' έναν υψηλό βαθμό εσωτερικής αλληλεπίδρασης. Ένα παράδειγμα ενός συνόλου τοπικών επιχειρήσεων οι οποίες θα συναλλασσόταν περισσότερο μεταξύ τους απ' ότι θα συναλλασσόταν με τον υπόλοιπο κόσμο θα ήταν μια λειτουργική περιοχή.

²¹¹ Tosun, C. and Jenkins, C.L. (1996) Regional planning approaches to tourism development: The case of Turkey. *Tourism Management* 17 (7), 519—31

Τονίζεται ακόμα και η έννοια μιας περιοχής εκτεινώντας πέρα από εθνικά σύνορα/όρια. Προτείνει ότι έχουν υπάρξει σπουδαίες αλλαγές, οι οποίες έχουν προκύψει σ' απάντηση προς τις τεχνολογικές αλλαγές κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα συμπεριλαμβάνοντας βιομηχανικά τεχνάσματα όπως φτηνότερα μεταφορικά έξοδα, σταθεροποίηση της παραγωγής και αυξημένη ελάχιστη αποτελεσματική κλίμακα φυτών. Αυτές οι αλλαγές έχουν αποτελέσει στο να είναι οι περιοχές όχι μόνο υποσύνολα εθνικού χώρου αλλά επίσης και διεθνούς χώρου. Συνασπισμοί εμπορίου όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) ή η Ένωση Εθνών Νοτιοανατολικής Ασίας (ASEAN) αναφέρονται επίσης ως περιοχές. Οι περισσότερο παραδοσιακοί ορισμοί μιας περιοχής δε μπορούν να «προσφωνήσουν» αυτές τις πολύπλοκες περιοχές όπως η ΕΕ με τις δυναμικές οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες της.

Με τις κυβερνήσεις να επιλέγουν τον τουρισμό ως ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης, είναι σημαντικό να λάβουμε υπόψη τον ορισμό της περιφερειακού σχεδιασμού. Οι Tosun & Jenkins²¹² προτείνουν ότι σε γενικό επίπεδο, ο περιφερειακός προγραμματισμός είναι μια προσπάθεια να επιτύχουμε την καλύτερη δυνατή μέθοδο ανάπτυξης χώρου, ενώ το κεντρικό μέλημά μας είναι να επιλύσουμε τα προβλήματα των υπο-εθνικών περιοχών και να εισάγουμε τα σχέδια τοπικά/περιφερειακά σχέδια στο συνολικό πλάνο εθνικής ανάπτυξης μιας χώρας. Το WTO²¹³ αποδεικνύει ότι οι κυβερνήσεις θα έπρεπε να πάρουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην εγκαθίδρυση της τουριστικής πολιτικής και ότι η τουριστική πολιτική θα έπρεπε να αντανακλά τη συνολική πολιτική ανάπτυξης της χώρας ή της περιοχής. Ο πόλος της πολιτείας στον προγραμματισμό για τον τουρισμό σε περιφερειακό/τοπικό επίπεδο θα εξεταστεί περαιτέρω στο επόμενο μέρος.

Οι όροι περιοχή τουρισμού και προορισμός τουρισμού έχουν συχνά χρησιμοποιηθεί εναλλακτικά, ωστόσο, όπως οι Tosun & Jenkins²¹⁴ επισημαίνουν ότι δεν είναι απαραίτητως ταυτόσημοι και για τους σκοπούς του προγραμματισμού/σχεδιασμού του τουρισμού και χρειάζεται να είναι σαφώς ορισμένοι. Επισημαίνεται ακόμα η διαμάχη σε κλίμακες, στο ότι ένας εθνικός

²¹² Tosun, C. and Jenkins, C.L. (1996) Regional planning approaches to tourism development: The case of Turkey. *Tourism Management* 17 (7), 519—31

²¹³ WTO (1994) *National and Regional Tourism Planning: Methodologies and Case Studies*. London: Routledge

²¹⁴ Tosun, C. and Jenkins, C.L. (1996) Regional planning approaches to tourism development: The case of Turkey. *Tourism Management* 17 (7), 519—31

οργανισμός τουρισμού μπορεί να προσφέρει στην αγορά και να προωθή μια ολόκληρη χώρα ως έναν προορισμό, ενώ εντός μιας χώρας, μια περιοχή μπορεί να έχει μια ορισμένη ταυτότητα, εννοώντας ότι αποτελεί έναν προορισμό. Επιπλέον, ένας προορισμός μπορεί επίσης να περικλείει μονάχα ένα μόνο αξιοθέατο. Ορίζεται μια περιοχή τουρισμού ως «μια συνεχόμενη περιοχή η οποία έχει σαφώς σχεδιαστεί από έναν ερευνητή, σχεδιαστή/προγραμματιστή ή δημόσιο φορέα που σχετίζεται με κάποιες απόψεις σχεδιασμού/προγραμματισμού τουρισμού, ανάπτυξης ή ανάλυσης». Μια ζώνη προορισμών είναι ένας τύπος βασισμένος σε μια καταγραφή ποιοτικών χαρακτηριστικών. Για να ορίσουμε μια ζώνη προορισμών τίθεται θέμα προσδιορισμού των χαρακτηριστικών που θα 'πρεπε να 'χει μια περιοχή κι έπειτα να αναγνωρίσουμε τις περιοχές που πληρούν αυτά τα κριτήρια. Υπάρχει αυξανόμενος ανταγωνισμός μεταξύ των προορισμών τουρισμού, υιοθετήθηκε η δουλειά του Gunn έτσι ώστε να αναπτύξει μια λίστα κριτηρίων προκειμένου να ορίσει τις ζώνες τουριστικών προορισμών:

- Η περιοχή θα 'πρεπε να 'χει ένα σύνολο πολιτισμικών, φυσικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών τα οποία (να) δημιουργούν μια αίσθηση περιφερειακής ταυτότητας.
- Η περιοχή θα 'πρεπε να περιέχει μια κατάλληλη υποδομή τουρισμού ώστε να στηρίζουν την ανάπτυξη του τουρισμού. Η υποδομή περιλαμβάνει ωφέλειες, δρόμους, υπηρεσίες εταιρειών, και άλλες κοινωνικές υπηρεσίες απαραίτητες για την υποστήριξη εταιρειών τουρισμού και για την κάλυψη των αναγκών των τουριστών.
- Η περιοχή θα 'πρεπε να είναι μεγαλύτερη από απλώς μια κοινότητα ή ένα πόλο έλξης.
- Η περιοχή θα 'πρεπε να περιέχει υπάρχοντα αξιοθέατα, πόλους έλξης ή να έχει τις δυνατότητες να υποστηρίξει την ανάπτυξη επαρκών αξιοθεάτων, πόλων έλξης ώστε να προσελκύει (τους) τουρίστες.
- Η περιοχή θα 'πρεπε να είναι ικανή να υποστηρίξει ένα πρακτορείο προγραμματισμού/σχεδιασμού τουρισμού και να προσφέρει στην αγορά πρωτοβουλίες καθοδήγησης και ενθάρρυνσης μελλοντικής ανάπτυξης.

- Η περιοχή θα έπρεπε να είναι προσβάσιμη για μια μεγάλη πληθυσμιακή βάση. Η προσβασιμότητα μπορεί να είτε οδικώς, προσχεδιασμένη υπηρεσία ταξιδιωτών αέρος ή κρουαζιερόπλοια.

Κάπου αλλού, σημειώνονται τα χαρακτηριστικά ενός τουριστικού προορισμού με την έννοια ενός απλού/μονού τομέα/συννοικίας, πόλης ή μιας σαφώς ορισμένης και «εμπεριεχόμενης» παράκτιας, αγροτικής ή ορεινής περιοχής, ότι έχουν ένα συνολικό τουριστικό προϊόν βασισμένο σε ποικιλία πηγών, σ' άλλες οικονομικές δραστηριότητες είτε σε διαμάχη ή συμπληρωματικές για τον τουρισμό, μια κοινότητα-ξενοδόχος, δημόσιες αρχές υπεύθυνες για τον προγραμματισμό/σχεδιασμό των πηγών και έναν δραστήριο ιδιωτικό τομέα.

Αξιοσημείωτο είναι να παρατηρήσουμε, όσον αφορά την περιφερειακή ανάπτυξη, την έκταση στην οποία μια περιοχή τουρισμού συνδέεται με την εσωτερική και διεθνή αγορά τουρισμού, όπως αποκαλύπτεται στο ακόλουθο σχόλιο. «Οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ καπιταλιστικών συστημάτων, τοποθεσιών, και περιοχών (οι τοπικές-παγκόσμιες συνδέσεις) ορίζουν τις περιοχές και τις προθέσεις του για οικονομική ανάπτυξη». Σ' αυτό το κεφάλαιο, ο όρος περιοχή θα εξεταστεί σ' ένα ευρύ φάσμα εννοιών και κλιμάκων. Υπάρχει μια αυξανόμενα ανταγωνιστική στάση ως προς τις περιοχές τουρισμού καθώς προσπαθούν να προσελκύσουν περισσότερους τουρίστες. Όπως ο Kotler επισημαίνει, με την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και το ρυθμό της τεχνολογικής αλλαγής, τα μέρη τώρα καλούνται να ανταγωνιστούν μ' άλλα μέρη και περιοχές εντός της χώρας τους και απ' άκρη σ' άκρη του κόσμου για την οικονομική τους επιβίωση. Η σημασία του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος θα (ξανα)συζητηθεί αργότερα/παρακάτω σ' αυτό το κεφάλαιο.

3.1.2 Μοντέλα και έννοιες περιφερειακής ανάπτυξης

Οι διαδικασίες οικονομικής ανάπτυξης μιας περιοχής έχουν μελετηθεί από ποικιλία διαφορετικών προσεγγίσεων. Συνοψίζεται ακόμα μια ποικιλία θεμελιωδών θεωριών περιφερειακής ανάπτυξης, κάποιες απ' τις οποίες συζητούνται εδώ:

(1) Τα μοντέλα φάσεων περιγράφουν φάσεις-κλειδιά τις οποίες περνάει μια πόλη ή περιοχή. Καθώς μια περιοχή αναπτύσσεται, είναι ικανή να αντικαταστήσει τις εισαγωγές και αναπτύσσει πρόσθετα προϊόντα για εξαγωγές.

(2) Η βασισμένη στις εξαγωγές θεωρία ανάπτυξης βασίζεται στην ιδέα ότι, για να αναπτυχθεί μια τοπική οικονομία, πρέπει να αυξήσει τη χρηματική της εισροή και ο μόνος τρόπος να επιτευχθεί αυτό είναι μέσω μιας αύξησης στις εξαγωγές. Αυτό το μοντέλο συνήθως συζητιέται όσον αφορά το εισοδήματος ή την ανεργία. Το εισόδημα που κερδίζεται από τον τομέα εξαγωγών ξοδεύεται και ξαναξοδεύεται τοπικά, δημιουργώντας έτσι πρόσθετες δουλειές μέσω της ενέργειας/επίδρασης του πολλαπλασιαστή. Το μέγεθος του πολλαπλασιαστή καθορίζεται απ' το βαθμό με τον τα άτομα ξοδεύουν χρήματα στην τοπική οικονομία. Με τον τουρισμό να είναι μια εξαγωγή, έχουν διοχετευθεί πολυάριθμες μελέτες στους πολλαπλασιαστές τουρισμού.

(3) Τα μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης από πλευράς προμηθειών/αποθεμάτων, αναπτύχθηκαν αφηφώντας τις κριτικές των προσεγγίσεων από πλευράς ζήτησης όπως η βασισμένη στις εξαγωγές θεωρία ανάπτυξης. Οι θεωρίες ανάπτυξης από πλευράς προμηθειών/αποθεμάτων δηλώνουν ότι η ανάπτυξη γίνεται σε μια περιοχή λόγω αύξησης στις προμήθειες των διαθέσιμων πηγών, ή λόγω του ότι οι υπάρχουσες πηγές χρησιμοποιούνται αποτελεσματικότερα. Οι σημαντικοί παράγοντες που καθορίζουν την προμήθεια περιλαμβάνουν ενδιάμεσες εισροές και πρωτογενείς παράγοντες όπως γη, εργατικό δυναμικό, κεφάλαιο και εργολαβία. Ενώ υπάρχουν κριτικές και προμήθειας και ζήτησης βασισμένες σε μοντέλα, αυτό που είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη είναι ο βαθμός στον οποίο η ανάπτυξη δύναται να αναπαραγάγει ανάπτυξη απ' άκρη σ' άκρη μιας περιοχής. Σε ευρύτερη κλίμακα, η θεωρία trickle-down προτείνει ότι η συνολική ανάπτυξη του εθνικού ακαθάριστου προϊόντος και εισοδήματος κατά κεφαλή θα έφερνε κέρδη ή θα περιορίζε τις μάζες υπό τη μορφή της δημιουργίας δουλειάς και άλλων οικονομικών ευκαιριών. Όσον αφορά τον τουρισμό, οι κυβερνήσεις έχουν προσπαθήσει να εγκαταστήσουν το trickle-down αποτέλεσμα δημιουργώντας νέα συμπλέγματα θέρετρων με την ελπίδα ότι οι οικονομικές (δια)συνδέσεις θα εξαπλωνόταν απ' άκρη σ' άκρη της περιοχής. Αυτό το μέρος τώρα στρέφεται προς την εξέταση μερικών πρόσθετων θεωριών και εννοιών αναπαραγωγής περιφερειακής ανάπτυξης.

Πίνακας: Θεωρητικοί της πρώιμης περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης

Συγγραφέας	Έννοιες-κλειδιά
------------	-----------------

Schumpeter, 1934, 1961	Καινοτομία/μεταρρύθμιση και εργολαβία που τους έχει δοθεί έμφαση· ο βαθμός/ποσοστό εξαρτάται από το ευνοϊκό/ευμενές κοινωνικό κλίμα
Perroux, 1955 (βλέπε Perroux, 1988)	Πόλος αύξησης (συστατικό θεωρίας)· πόλοι ανάπτυξης (τοποθεσία που περιέχει προωθητικές πρωτοβουλίες/επιχειρήσεις οι οποίες αναπαραγάγουν φαινόμενα εξάπλωσης μέσω των επενδύσεων)
Myrdal, 1963 (1 ^η έκδοση 1957)	Έμμεση και αθροιστική αιτία· φαινόμενα εξάπλωσης (θετική οικονομική διεύρυνση από (το) κέντρο ανάπτυξης)· φαινόμενα αναστάτωσης (οι αρνητικές αγοραστικές δυνάμεις αυξάνουν τις περιφερειακές/τοπικές ανισότητες)
Hirschman, 1958	Φαινόμενα πόλωσης και trickle-down
Friedman, 1966	Μοντέλο κέντρου-περιφέρειας· η οικονομική ανάπτυξη προκαλείται εξωτερικά· τα κυρίαρχα κέντρα απομυζούν λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές αυξάνοντας τις ανισότητες· υποστηρίζει τη στρατηγική (του) κέντρου ανάπτυξης

Ο παραπάνω Πίνακας τονίζει τους θεωρητικούς της πρώιμης περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης οι οποίοι αναγνωρίζουν όχι μόνο ωθήσεις ανάπτυξης για περιφερειακή/τοπική ανάπτυξη αλλά επίσης και τις επακόλουθες περιφερειακές/τοπικές ανισότητες, που μπορεί να προκύψουν. Η διχοτόμηση ή ο δυϊσμός του κέντρου-περιφέρειας είναι μια απ' τις κύριες μεταφορές περιφερειακής ανάπτυξης. Από οικονομικής άποψης, το κέντρο είναι ένα σύνολο περιοχών όπου πολυπλοκότητα, τεχνολογία και έλεγχος θεωρούνται ο

κανόνας και οι δυνατές συνδέσεις με άλλους συνδέσμους συν του παγκοσμίου συστήματος είναι κοινές. Το παγκόσμιο σύστημα σημειώνει βαθιές διαφορές μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, όχι μόνο μεταξύ εθνών αλλά επίσης μεταξύ περιοχών εντός εθνών. Όσον αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες, ο δυϊσμός μπορεί να είναι καταλληλότερος, καθώς αφορά τις συνδέσεις ανάμεσα στις επίσημες και ανεπίσημες οικονομίες. Ο δυϊσμός είναι η συνύπαρξη σ' ένα μέρος δύο καταστάσεων (μιας επιθυμητής και μιας όχι) οι οποίες είναι αμοιβαία αποκλειστικές σε διαφορετικές ομάδες. Τα παραδείγματα περιλαμβάνουν υπερβολική φτώχεια και ευημερία, μοντέρνους και παραδοσιακούς τομείς καθώς και ανάπτυξη και στασιμότητα. Και η συζήτηση σχετικά με τα φαινόμενα αναστάτωσης και το μοντέλο κέντρου-περιφέρειας αναφέρουν τις περιφερειακές ανισότητες οι οποίες μπορούν να προκύψουν από οικονομική ανάπτυξη.

Η μεταρρύθμιση, οι πόλοι ανάπτυξης, οι οικονομίες συσπείρωσης και οι ομάδες συνδέονται με την περιφερειακή/τοπική ανάπτυξη. Αιτιολογείται ότι για να συμβεί ανάπτυξη, οι ιδέες πρέπει να παράγουν καινοτομίες ή νέους συνδυασμούς παραγωγικών μέσων. Αυτό μπορεί να συμπεριλάβει την εισαγωγή ενός νέου αγαθού ή μιας ποιότητας ενός αγαθού, το άνοιγμα μιας νέας αγοράς, την εισαγωγή ενός νέου μέσου παραγωγής ή πηγής προμήθειας/αποθέματος ή το νέο οργανισμό μιας νέας βιομηχανίας. Ο Perroux²¹⁵ περιέγραψε τη θεωρία ανάπτυξης των πόλων με πόλους ανάπτυξης. Οι πόλοι ανάπτυξης αναγνωρίζονται ως τοποθεσίες οι οποίες περιέχουν προωθητικές επιχειρήσεις οι οποίες αναπαράγουν φαινόμενα εξάπλωσης μέσω επενδύσεων. Ένας πόλος ανάπτυξης αποτελείται από μια ομάδα διευρυνόμενων βιομηχανιών οι οποίες είναι χωρικά συγκεντρωμένες και δίνουν έναρξη σε μια αλυσιδωτή αντίδραση δευτερευόντων διευρύνσεων στην περιβάλλοντα ενδοχώρα. Τα επιχειρήματα που παρουσιάστηκαν προς όφελος των πόλων ανάπτυξης είναι ότι θα συντελέσουν σε οικονομίες συσπείρωσης. Οι οικονομίες συσπείρωσης είναι αποτέλεσμα των μειώσεων των κοστών που συμβαίνουν λόγω της χωρικής συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Οι οικονομίες συσπείρωσης μπορούν να ποικίλουν από οικονομίες, οι οποίες επωφελούνται μια

²¹⁵ Perroux, F. (1988) The pole of development's new place in a general theory of economic activity. In B. Higgins and D. Savoie (eds) *Regional Economic Development: Essays in Honour of Francois Perroux* (pp. 48—76). Boston, MA: Hyman

εγκατάσταση, μέχρι οικονομίες συσπείρωσης οι οποίες εξαπλώνονται απ' άκρη σ' άκρη ενός ολόκληρου έθνους. Αναφέρεται η διαδικασία της αθροιστικής αιτίας, η οποία παραπέμπει στη διαδικασία αλλαγής προς μια κατεύθυνση η οποία μπορεί να ενισχύσει άλλες τάσεις για αλλαγή στην ίδια κατεύθυνση. Για παράδειγμα, μια περιοχή μπορεί ν' αρχίσει ευημερεί και αυτό-ενισχυτικοί παράγοντες μπορούν να προκαλέσουν αθροιστική ανάπτυξη. Ένα αυξημένο εισόδημα επιτρέπει περισσότερες ευκολίες, ελκύει μια επιχείρηση και έτσι αυξάνει τις οικονομίες συσπείρωσης. Όσον αφορά την ανάπτυξη του τουρισμού, μια βελτιωμένη υποδομή παρεχόμενη απ' την κυβέρνηση μπορεί να βοηθήσει να υποκινηθεί πρόσθετη επένδυση στον τουρισμό.

Η διαδικασία της ομαδοποίησης προσφέρει οικονομίες συσπείρωσης, οι οποίες συνδέονται με εξωτερικές οικονομίες κλίμακας. Η μονάδα παραγωγής αντλεί τις εξωτερικές οικονομίες της απ' τον τοπικό σύνδεσμο με μια μεγαλύτερη χωρική ομάδα οικονομικών δραστηριοτήτων. Οι οικονομίες συσπείρωσης εστιάζουν στις σχέσεις και τις συνδέσεις μεταξύ οικονομικών δραστηριοτήτων σ' έναν περιοριστικό γεωγραφικό χώρο. Περιγράφονται 3 κύριοι τύποι συνδέσεων ανάμεσα σε κατασκευαστικές φίρμες, συνδέσεις παραγωγής, συνδέσεις υπηρεσιών και αγοραστικές συνδέσεις. Η βιομηχανική συσπείρωση συμβαίνει μέσω και πρόσθιων και οπίσθιων συνδέσεων. Μια πρόσθια σύνδεση εμπλέκει προμηθευτές που προσελκύουν αγοραστές μια οπίσθια σύνδεση εμπλέκει αγοραστές που προσελκύουν προμηθευτές. Οι ειδήμονες του τουρισμού υποστηρίζουν ότι οι υπανάπτυκτες χώρες, κι ως εκ τούτου οι υπανάπτυκτες περιοχές, έχουν ασθενείς αλληλεξαρτήσεις και ασθενείς οπίσθιες και πρόσθιες συνδέσεις. Αν ο τουρισμός πρόκειται να είναι ένα επιτυχές εργαλείο ανάπτυξης, θα είναι απαραίτητο να ισχυροποιηθούν οι συνδέσεις εντός της τοπικής οικονομίας.

Είναι σημαντικό για τους υπαλλήλους οικονομικής ανάπτυξης να κατανοήσουν τις υπάρχουσες συνδέσεις μεταξύ φερμών, πώς να ενδυναμώσουν αυτές τις συνδέσεις και πώς να χτίσουν νέες συνδέσεις μεταξύ φερμών. Με πολλές απ' τις πιο συντηρητικές θεωρίες και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης να εστιάζουν στη λειτουργία και τις ευθύνες της πολιτείας για την παραγωγή κεφαλαίου-εργατικού δυναμικού μέσω ποικίλων πολιτικών, αυτές έχουν τώρα συνδυαστεί με μια νέα έμφαση βασισμένη στην οικονομική ανταγωνιστικότητα ως προτεραιότητα για φίρμες, περιοχές και έθνη. Αυτή η

μετακίνηση ώστε να περιληφθεί η ανταγωνιστικότητα εξηγείται καλύτερα μέσω της δουλειάς του Porter και του μοντέλου του των παραγόντων που υπόκεινται εθνική ανταγωνιστικότητα. Συνοψίζοντας, το μοντέλο σχήματος διαμαντιού του Porter²¹⁶ ως εξής.

Το 1^ο σύνολο των παραγόντων που καλείται συνθήκες/καταστάσεις παραγόντων συμπεριλαμβάνει/περικλείει τους νεοκλασικούς ή βασικούς παράγοντες παραγωγής συμπεριλαμβάνοντας φυσικούς, πρωτεύοντες/πρωταρχικούς και ανθρώπινους πόρους αλλά επεκτείνεται επίσης ώστε να συμπεριλάβει πηγές γνώσεις και υποδομή.

Το 2^ο σύνολο, που καλείται συνθήκες/καταστάσεις ζήτησης, αναφέρεται στις συνθήκες/καταστάσεις της οικιακής αγοράς για προϊόντα και υπηρεσίες.

Το 3^ο σύνολο αναφέρεται στην ομάδα σχετικών και υποστηρικτικών βιομηχανιών οι οποίες, αν είναι διεθνώς ανταγωνιστικές, μπορούν μεταβιβάσουν αυτήν την ποιότητα απ' άκρη σ' άκρη του δικτύου.

Το 4^ο στοιχείο είναι το νόμιμο, πολιτισμικό και θεσμικό πλαίσιο το οποίο καθορίζει τη δομή, στρατηγική και την ανταγωνιστικότητα μιας φίρμας.

Τέλος, η τύχη και η κυβέρνηση προστίθενται ως μεταβλητές.

Η δουλειά του Porter πάνω στις ομάδες²¹⁷ προτείνει επίσης μια νέα επικέντρωση δεμένη σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Ο Porter²¹⁸ δηλώνει ότι τα παραδοσιακά επιχειρήματα υπέρ της συσπείρωσης και της ύπαρξης ομάδων έχουν υπονομευθεί από την παγκοσμιοποίηση των πηγών προμηθειών και των αγορών. Οι παραδοσιακές έννοιες των οπίσθιων και πρόσθιων συνδέσεων έδωσαν έμφαση στην ανάγκη ανοικοδόμησης βιομηχανιών με συνδέσεις σε πολλές άλλες βιομηχανίες ενώ η θεωρία των ομάδων υποστηρίζει την ανοικοδόμηση για «προκύπτουσες συγκεντρώσεις εταιρειών και την ενθάρρυνση της ανάπτυξης των πεδίων με τις δυνατότερες συνδέσεις ή spillovers εντός κάθε ομάδας». Υπάρχει ένας μεγαλύτερος ρόλος για τις ομάδες που βρίσκονται σε ανταγωνισμό στην τρέχουσα βασισμένη στη γνώση οικονομία. Ορίζονται οι ομάδες ως «γεωγραφικές συγκεντρώσεις διασυνδεδεμένων εταιρειών, και συσχετιζόμενων ιδρυμάτων (για παράδειγμα,

²¹⁶ Porter, M. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press

²¹⁷ Porter, M. (1998) *On Competition*, A Harvard Business Review Book. Boston, MA: Harvard Business School

²¹⁸ Porter, M. (1998) *On Competition*, A Harvard Business Review Book. Boston, MA: Harvard Business School

πανεπιστήμια, πρακτορεία standards και οργανισμοί εμπορίου) ιδίως πεδία που ανταγωνίζονται αλλά επίσης συνεργάζονται».

Οι αποτελεσματικές ομάδες κινούνται πέρα από ιεραρχικά δίκτυα ώστε να γίνουν «καφάσια πολυάριθμων συμπτώσεων και υγρών συνδέσεων μεταξύ μεμονωμένων φερμών και ινστιτούτων. Οι ομάδες τονίζουν τις εξωτερικότητες, τις συνδέσεις, τις ανατροπές και τους θεσμούς που μπορεί να είναι το κλειδί για τον ανταγωνισμό. Ο ανταγωνισμός επηρεάζεται από τα αυξανόμενα παραγωγικά επίπεδα, την αυξανόμενη χωρητικότητα για καινοτομίες και τη διαμόρφωση νέων τονωτικών επιχειρήσεων, οι οποίες προωθεί την καινοτομία και την επέκταση της ομάδας. Η επιρροή των ομάδων στον ανταγωνισμό εξαρτάται από το μέγεθος των προσωπικών σχέσεων, και από την αλληλεπίδραση μεταξύ των δικτύων και των ινστιτούτων. Ο Porter²¹⁹ συνοψίζει τα κοινά χαρακτηριστικά των επιτυχημένων πρωτοβουλιών των ομάδων ως εξής:

- Η κοινή κατανόηση του συναγωνισμού και ο ρόλος των ομάδων στο συναγωνιστικό συμφέρον
- Η επικέντρωση στην απαλοιφή των εμποδίων και η καταπράυνση των εξαναγκασμών στην αναβάθμιση της ομάδας
- Μια κατασκευή που αγκαλιάζει όλες τις ομάδες σε ένα έθνος ή σε μια πολιτεία
- Κατάλληλα όρια μεταξύ των ομάδων
- Ευρεία εμπλοκή των όσων συμμετέχουν στις ομάδες και των εταιρικών ενδιαφερόντων
- Ιδιωτικός τομέας αρχηγίας
- Στενή προσοχή στις διαπροσωπικές σχέσεις
- Μια προκατάληψη προς τη δράση
- Ιδρυματοποίηση

Η αλλαγή σε μια αυξανόμενη εστία επί του συναγωνιστικού συμφέροντος θα τονιστεί σε αυτό το κεφάλαιο. Όχι μόνο οι προορισμοί πρέπει να γίνουν περισσότερο συναγωνιστικοί, αλλά τα κυβερνητικά τουριστικά πρακτορεία πρέπει επίσης να λειτουργούν με ένα περισσότερο εργολαβικό τρόπο,

²¹⁹ Porter, M. (1998) On Competition, A Harvard Business Review Book. Boston, MA: Harvard Business School: 263-266

προσελκύοντας έτσι εταιρίες πολυεθνικού τουρισμού αλλά επίσης πρωτεύοντα γεγονότα όπως οι ολυμπιακοί αγώνες. Η περιφερειακή ανάπτυξη μπορεί επίσης να θεωρηθεί σαν μια διαδικασία η οποία λειτουργεί μέσα σε δυο συμπληρωματικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι ο σύνδεσμος με τα εξωτερικά συμπεριλαμβανομένων των αγαθών, υπηρεσιών κεφαλαίου και πληροφορίες και ξένα κέρδη συναλλαγών. Το δεύτερο είναι το επίπεδο των εσωτερικών διαφορετικοτήτων ή της εσωτερικής αλλαγής δομής που αντανακλά τη χωρητικότητα ενός συστήματος για να επεξεργαστεί εξωτερικούς συνδέσμους , συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας βελτίωσης και την ανάπτυξη της οργανισμοποίησης. Το πως αυτές οι δυνάμεις μπαίνουν στο παιχνίδι και το ποιος τις ελέγχει θα καθορίσουν το πόσο επιτυχημένος είναι ο τουρισμός ως εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης .

Τελικά δυο άλλες εκδοχές στην περιφερειακή ανάπτυξη πρέπει να καθοριστούν καθώς αποτελούν μέρος της εναλλακτικής ανάπτυξης . Σχηματιζόμενα πέρα από κριτικές της λειτουργικής προσέγγισης για την περιφερειακή ανάπτυξη με πόλους ανάπτυξης, τα φαινόμενα trickle-down και εξάπλωσης ως ένα μέσο για να λυθούν τα προβλήματα περιφερειακής ανάπτυξης, επικέντρωσαν στην αποκέντρωση και την τοπική συμμετοχή. Ο προγραμματισμός της ολοκληρωτικής περιφερειακής ανάπτυξης εστιάζεται στην ανάπτυξη ολοκληρωτικών μικρών και ενδιάμεσων αστικών κέντρων ως ένας τρόπος να επικεντρωθεί η ανάπτυξη στις αγροτικές και περιφερειακές περιοχές. Η καθιέρωση των καλά αρθρωμένων τοπικών/περιφερειακών ιεραρχιών από χωρικά διασκορπισμένων μικρών/μεσαίων πόλεων και πολεών-αγορών μπορεί να ανέπτυξε περισσότερο ισορροπημένη, δίκαια ανάπτυξη παρά την προωθημένη ανάπτυξη μερικών μεγάλων πόλεων. Αυτή η θεωρία μπορεί να χαρτογραφηθεί στον τουρισμό για παράδειγμα μέσω ενσωματωμένης αγροτικής ανάπτυξης του τουρισμού. Η τοπική προσέγγιση του προγραμματισμού των περιοχών θέτει προτεραιότητα στην προώθηση τοπικής κατάλληλης ανάπτυξης κινητοποιώντας τον άνθρωπο, υλικό και θεσμικές πηγές της περιοχής στο να υπηρετήσουν τις ανάγκες της πλειοψηφίας . Αντί να υποστούν εκμετάλλευση , οι περιφερειακές αγροτικές περιοχές θα έπρεπε να κινήσουν μια περισσότερο ενδογενή μορφή ανάπτυξης , αποσυρόμενες

επιλεκτικά από τα διεθνή οικονομικά συστήματα²²⁰. Οι δυο προσεγγίσεις είναι σημαντικές όσον αφορά την περιφερειακή ανάπτυξη καθώς και οι δυο δίνουν έμφαση στην τοπική συμμετοχή, μια αναπτυσσόμενη τάση στο παράδειγμα της εναλλακτικής ανάπτυξης του τουρισμού.

3.1.3 Τουρισμός και περιφερειακή ανάπτυξη

Όπως επισημάναμε στην εισαγωγή, ο ρόλος του τουρισμού και της περιφερειακής ανάπτυξης είναι ανοιχτός προς συζήτηση. Ο τουρισμός έχει την πιθανότητα να επιφέρει αύξηση και ανάπτυξη αλλά μπορεί επίσης να δυναμώσει ανισότητες αν η τοπική αφρόκρεμα επωφελείται. Ένας αριθμός από γνώμες συσχετιζόμενες με την περιφερειακή ανάπτυξη απευθύνονται στον τουρισμό. Ο Christaller²²¹ υποστήριξε ότι ο τουρισμός μπορεί να γίνει ένα μέσο για την κατάκτηση της οικονομικής ανάπτυξης σε περιφερειακές περιοχές με πλούσιους τουρίστες που ταξιδεύουν από το μητροπολιτικό κέντρο στην περιφέρεια, φέρνοντας ξένο συνάλλαγμα και δημιουργώντας επαγγέλματα. Συνεχίζοντας στον προηγούμενο τομέα, προτείνεται ότι το χτίσιμο μιας τουριστικής ομάδας σε αναπτυσσόμενες οικονομίες μπορεί να είναι μια θετική δύναμη στην βελτίωση της απόκεντρης υποδομής και διασκορπισμένης οικονομικής δραστηριότητας. Ο τουρισμός έχει χρησιμοποιηθεί σαν στρατηγική για να προωθηθεί η περιφερειακή ανάπτυξη²²² σε αστικές και σε αγροτικές περιοχές²²³. Ο Williams και Shaw²²⁴ εικογράφησε την πιθανότητα του τουρισμού στο να επιφέρει ανάπτυξη σε οικονομικά παραμελημένες περιοχές των ευρωπαϊκών κρατών. Οι Peppelenbosch και Templeman²²⁵ πρότειναν ότι οι προϋποθέσεις υποδομής για τον τουρισμό μπορούν να δράσουν σαν εργαλεία περιφερειακής ανάπτυξης. Οι τουριστικές αναπτύξεις έχουν κατασκευαστεί για

²²⁰ Brohman, J. (1996a) *Popular Development: Rethinking the Theory and Practice of Development*. Oxford: Blackwell

²²¹ Christaller, W. (1963) Some considerations of tourism location in Europe: The peripheral regions — underdeveloped countries — recreation areas. *Regional Science Association; Papers XII*, Lund Congress 12, 95—105

²²² Oppermann, M. (1992) International tourism and regional development in Malaysia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 83 (3), 226—33

²²³ Sharpley, R. and Sharpley, J. (1997) *Rural Tourism: An Introduction*. London: International Thomson Business Press

²²⁴ Williams, A. and Shaw, G. (eds) (1991) *Tourism and Economic Development: Western European Experiences*. London: Belhaven Press

²²⁵ Peppelenbosch, P. and Tempelman, G. (1973) Tourism and the developing countries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 64 (1), 52—8

να δρουν σαν πόλοι ανάπτυξης που βοηθούν να προσελκύσουν την περιφερειακή ανάπτυξη. Μεξικάνοι κυβερνητικοί προγραμματιστές, για παράδειγμα, έχουν χρησιμοποιήσει έναν αναπτυξιακό πόλο προσέγγισης όταν ανέπτυσαν τουριστικά κέντρα συμπεριλαμβανόμενων των Lotero, Los Cabos, Huatulco και Cancun²²⁶. Στην επιλογή του τουρισμού ως πόλο ανάπτυξης, οι κυβερνήσεις προσδιορίζουν μια τοποθεσία, η οποία είναι συνήθως μια οικονομικώς περιφερειακή περιοχή η οποία έχει θεωρηθεί κατάλληλη για τη διατήρηση μιας φόρμας τουριστικής ανάπτυξης. Με κυβερνητικές πρωτοβουλίες και κίνητρα, η δημόσια και ιδιωτική επένδυση έχει εισαχθεί σε μια επιλεγμένη περιοχή συχνά στη φόρμα επιδοτούμενων δραστηριοτήτων και υποδομής. Τα κίνητρα προσελκύουν επιπλέον την τουριστική ανάπτυξη και τους εργαζόμενους αυτών. Τελικά, η οικονομική ανάπτυξη στην περιοχή γίνεται αυτοδιατηρούμενη και ανεξάρτητη από τον τουρισμό όταν μια κρίσιμη μάζα πληθυσμού έχει επιτευχθεί. Η μεγαλύτερη πληθυσμιακή κατοίκηση και όχι μόνο απλώς τουρισμού, προσελκύει επιπλέον ανάπτυξη. Κυβερνητικά κίνητρα μπορούν να αποσυρθούν και τα οφέλη του τουρισμού μετατρέπονται από τον πόλο έλξης στις γύρω περιοχές²²⁷.

Επισημαίνεται ότι στον προγραμματισμό της τοπικής οικονομίας η έμφαση έχει προσελκύσει ξένες βιομηχανίες ικανές να δημιουργήσουν πόλους τοπικής ανάπτυξης και υπηρετεί σαν ένας ελκυστικό παράγοντα για άλλες οικονομικές δραστηριότητες. Αυτό, παρ' όλα αυτά, εξέθεσε περιοχές σε παγκόσμιες οικονομικές τάσεις και μπορεί να τις θέσει σε ανεξάρτητη κατάσταση. Αυτός ο τύπος ευαισθησίας σε πολυεθνικές τουριστικές εταιρίες είναι συχνά αναγνωρισμένος στην τουριστική βιβλιογραφία σαν μια αρνητική σύγκρουση και έχουν γίνει καλεσμάτα για μια πιο τοπική ελεγχόμενη ανάπτυξη. Επιπρόσθετα στους τουριστικούς πόλους ανάπτυξης, εξέτασαν τη σημασία της οικονομικής συνένωσης στον τουρισμό (κάθετο, οριζόντιο και συσπειρωμένο) μεταξύ εμπορικών εταιριών σαν ένα μέσο που ανταποκρίνεται στον ανταγωνισμό. Καλέσματα έχουν γίνει, επίσης, σε αυξημένη συνεργασία και στρατηγικές συμμαχίες μέσα στην τουριστική βιομηχανία για εμπορικές εταιρίες και περιοχές ώστε να γίνουν πιο ανταγωνιστικές.

²²⁶ Weaver, D. and Oppermann, M. (2000) *Tourism Management*. Brisbane: John Wiley and Sons

²²⁷ Weaver, D. and Oppermann, M. (2000) *Tourism Management*. Brisbane: John Wiley and Sons

Σε αυτή την αναθεώρηση της τουριστικής βιβλιογραφίας, ο Malecki²²⁸ υπολογίζει την αξία μερικών ιδεών του τουρισμού οι οποίες τον κάνουν ελκυστικό σαν ένα μέσο ανάπτυξης περιοχών. Ο τουρισμός είναι μια αναπτυσσόμενη εστίαση της οικονομικής πολιτικής σε περιοχές όπου η δημιουργία πρόσληψης μέσω άλλων παραγόντων επένδυσης είναι δύσκολη. Η βιομηχανία είναι εργατο-επιτακτική και επίσης παρέχει εργολαβικές απασχολήσεις. Περιοχές οι οποίες έχουν ειδικές φυσικές, πολιτισμικές ή ιστορικές έλξεις, μπορούν να μεταβάλλουν αυτά τα αντικείμενα σε εμπορεύματα προσελκύοντας τουρίστες. Τουρισμός έχει επίσης δημιουργηθεί από την κατασκευή εμπορικών κέντρων, καζίνο, θεματικών πάρκων και συμβατικών δραστηριοτήτων μεταξύ ξενοδοχείων, εστιατορίων και καταστημάτων δώρων. Τουρισμός μπορεί επίσης να αναπτυχθεί γύρω από ειδικά περιστατικά και φεστιβάλ όπως είναι οι ολυμπιακοί αγώνες ή το φεστιβάλ όπερας Bayreuth στην Γερμανία. Μεταξύ αυτής της λίστας πλεονεκτημάτων, σημειώνεται μια λίστα αρνητικών παραγόντων οι οποίοι μπορούν να αποτρέψουν τον τουρισμό από το να είναι ένα αποτελεσματικό εργαλείο για την τοπική ανάπτυξη. Ο τουρισμός απασχολεί συχνά χαμηλόμισθες εργασίες οι οποίες μπορεί να είναι πολύ εποχιακές. Το ποσόν του κέρδους που δέχεται μια περιοχή σχετίζεται με το επίπεδο της διαρροής, η οποία εμφανίζεται μέσω των εισαγωγών. Σε μερικές μικρές χώρες το επίπεδο της διαρροής μπορεί να είναι σχετικά υψηλό, μειώνοντας έτσι την επίδραση του πολλαπλασιαστή. Μέσα σε αυτή τη διεθνή τουριστική βιομηχανία, ο ανταγωνισμός μπορεί να είναι σχετικά έντονος και καθώς οι περιοχές πέφτουν εκτός προτιμήσεως σταδιακά παρακμάζουν. Με σκοπό την τουριστική ανάπτυξη, μια σειρά εμποδίων πρέπει να ξεπεραστεί, συμπεριλαμβανομένης της κατασκευής υποδομών για ξενοδοχεία. Πολυτελέστατα ξενοδοχεία σε αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί επίσης να απαιτούν υπερβολική οικονομική υποστήριξη και μπορεί να χρησιμοποιήσουν ένα δυσανάλογο ποσόν νερού, ενέργειας, φαγητού και υλικών κατασκευής, τα οποία μπορεί να υπάρχουν σε μικρό απόθεμα στην περιοχή. Αν μια περιοχή επιδιώκει συγκεντρωμένη τουριστική ανάπτυξη περιβαλλόμενου τύπου, είναι επίσης ανοικτή σε ανταγωνισμό με άλλες τουριστικές περιοχές και μακροπρόθεσμα οι απαιτήσεις

²²⁸ Malecki, E. (1997) *Technology and Economic Development* (2nd edn). Harlow: Longman

των τουριστών για περισσότερες ευκολίες τείνουν να μεγαλώνουν. Τελικά, από τη στιγμή που οι περισσότερες χώρες επιλέγουν να κυνηγήσουν τον οικοτουρισμό, δημιουργείται μεγάλη συζήτηση για το αν μπορεί ή όχι ο οικοτουρισμός να αναπτυχθεί σε μια βάσιμη τακτική. Η μεγαλύτερη δυσκολία μέσα στη βιομηχανία είναι ότι οι κατευθύνσεις προσπαθούν να ανταποκριθούν σε παράγοντες απαιτήσεων οι οποίοι είναι εκτός ελέγχου και συχνά το βιομηχανικό απόθεμα είναι ελεγχόμενο από πολυεθνικές.

Συζητώντας τη σχέση μεταξύ τουρισμού και περιφερειακής ανάπτυξης, οι William και Shaw²²⁹ εξέτασαν τρεις απόψεις του τουρισμού:

- (1) ο τουρισμός είναι ένα προϊόν το οποίο πρέπει να καταναλωθεί στο σημείο παραγωγής ,
- (2) οι περισσότερες μορφές του τουρισμού είναι αρκετά πρόσκαιρες, και
- (3) ο τουρισμός είναι ένα βιομηχανικό αντικείμενο στην ανακατασκευή.

Στα περιεχόμενα του μαζικού τουρισμού, τα σημεία προμήθειας είναι χωρικός τοποθετημένα και υπόκεινται σε υψηλή εκτίμηση για χωρική πόλωση. Αυτά τα σημεία είναι επηρεασμένα από πράγματα όπως το κλίμα και η γεωμορφολογική κατανομή των τουριστικών αντικειμένων ,όπως παραλίες/λιακάδα και βουνά/χιόνι. Η κοινωνική κατασκευή έχει επίσης ένα ρόλο στην διάκριση του τι είναι σημαντικό για να δουν οι τουρίστες. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι ο τουρισμός έχει ένα βαθμό εποχικότητας, η οποία μπορεί να δημιουργήσει μια διχοτομία μεταξύ κεντρο-περιφερειακών εργατών, με απασχολούμενους στην περιφέρεια, κρατώντας προσωρινές συμβάσεις. Το τελικό στοιχείο της ανάλυσης τους είναι το γεγονός ότι ο τουρισμός υπέστη μια διαδικασία ανακατασκευής, η οποία έχει δει την ανάπτυξη μιας ποικιλίας διαφορετικών μορφών τουρισμού όπως εκθέματα πολιτισμικής και βιομηχανικής κληρονομιάς, τα οποία έχουν διαφορετικά χωρικά χαρακτηριστικά. Μερικοί από αυτούς τους νεότερους τύπους τουρισμού επωφελούν το κέντρο, ενώ άλλοι επωφελούν την περιφέρεια.

Υπάρχει ένας αριθμός από μοντέλα τα οποία έχουν αναπτυχθεί στην τουριστική βιβλιογραφία και είναι χρήσιμα στο περιεχόμενο του τοπικού/περιφερειακού τουρισμού. Κατά το διάχυτο παράδειγμα, υποτίθεται ότι

²²⁹ Williams, A. and Shaw, G. (1995) Tourism and regional development: Polarization and new forms of production in the United Kingdom. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 86 (1), 50—63

η ανάπτυξη είναι αναπόφευκτη, αυτό εμφανίζεται σε φάσεις και η ανάπτυξη έχει διαχυθεί από το κέντρο στην περιφέρεια. Ο Butler²³⁰ ανέπτυξε την Περιοχή Κύκλου Εξέλιξης του Τουρισμού, η οποία συνεχίζεται στον κύκλο ζωής των προϊόντων. Οι τουριστικές αναπτύξεις περνάνε τις επόμενες φάσεις: εξερεύνηση, εμπλοκή, ανάπτυξη, συγχώνευση, στασιμότητα, παρακμή και αναζωογόνηση. Στο περιεχόμενο της περιφερειακής ανάπτυξης είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ενώ αρχικά ο έλεγχος των βιομηχανιών είναι τοπικός, σταδιακά περισσότερες πολυεθνικές εταιρίες μπαίνουν στην αγορά. Αν η περιοχή παραμένει στάσιμη και παρακμάζει, η αξία του τουρισμού σαν ένα μέσο περιφερειακής ανάπτυξης θα υποβιβαστεί. Ο Miossec²³¹ ανέπτυξε επίσης ένα μοντέλο το οποίο παρακολουθούσε τη διαδικασία ανάπτυξης σε περιοχή διαμονής. Το μοντέλο εξετάζει πέντε διαφορετικές φάσεις για κατοικία, μεταφορά, τουρίστες και φιλοξενούμενους. Στην τελευταία φάση οι περιοχές έχουν αναπτυχθεί ολοκληρωτικά με μια ιεράρχηση και περιοχές ιδιαιτεροτήτων. Υπάρχει μια μέγιστη διασύνδεση μεταξύ των περιοχών διαμονής και υπάρχουν επίσης κυκλώματα εκδρομών τα οποία, θεωρητικά, θα επιφέρουν επιπλέον εισόδημα σε στις επιχειρήσεις που είναι στις περιοχές των εκδρομών. Η ανάπτυξη των τουριστικών δρομολογίων στο νησί Μπαλί, στην Ινδονησία, για παράδειγμα, άνοιξε το εσωτερικό του νησιού σε τουριστική κυκλοφορία. Μαζί με αυτούς τους τουριστικούς δρόμους, καταστήματα χρυσού, ασημιού και ξυλόγλυπτων άνοιξαν στην περιοχή για να προμηθεύσουν τους τουρίστες.

Υπάρχουν επίσης μοντέλα τα οποία έχουν αναπτυχθεί και που μπορούν να τοποθετηθούν σε ανεξάρτητα παραδείγματα. αυτά τα μοντέλα τονίζουν τις δυσκολίες της χρήσης του τουρισμού ως ένα μέσον της περιφερειακής ανάπτυξης. Αναπτύσσοντας το περιβαλλόμενο μοντέλο τουρισμού του, ο Britton²³² σημείωσε ότι η ανάπτυξη δεν εμφανίζεται μέσα από μια διαδικασία εξέλιξης, αλλά ήταν απεναντίας εξαρτημένη στις απαιτήσεις των περισσότερο ανεπτυγμένων χωρών. Στην κορυφή του μοντέλου του Britton²³³ υπάρχουν τα

²³⁰ Butler, R.W. (1980) The concept of a tourism area cycle of evolution. *Canadian Geographer* 24, 5—12

²³¹ Miossec, J.M. (1976) *Elements pour une theorie de l'espace touristique*. Les Cahiers du Tourisme C-36. CHET, Aix-en-Provence: Mintel

²³² Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

²³³ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58

αρχηγικά γραφεία των παγκοσμίων και εθνικών τουριστικών φερμών, τα οποία ελέγχουν τη βιομηχανία. Χωρίς τον έλεγχο της βιομηχανίας, όπως μια οικιακή ξενοδοχειακή αλυσίδα, το κεφάλαιο που προέρχεται από τον τουρισμό θα διέρρει έξω από την περιοχή και πίσω στις μητροπολιτικές χώρες. Το μοντέλο επίσης τονίζει πιθανές ανισότητες μέσα στην χώρα, καθώς σημεία έλξης σε αγροτικές περιοχές δέχονται λιγότερη προσοχή από εκείνα σε περιοχές πόλεων.

Ένα άλλο μοντέλο, παρ' ότι έχει αναπτυχθεί σε εθνικό επίπεδο, το οποίο είναι επίσης χρήσιμο στην εικονογράφηση της πιθανής επιτυχίας για τον τουρισμό ως ένα μέσο για την περιφερειακή ανάπτυξη, είναι το χωρικο-προσωρινό μοντέλο ανάπτυξης του τουριστικού χώρου το οποίο πρότεινε ο Oppermann²³⁴. Αυτό το μοντέλο έχει αναπτυχθεί μέσα στα περιεχόμενα του τομέα του παραδείγματος, το οποίο υποδεικνύει ότι η οικονομία μιας αναπτυσσόμενης χώρας αποτελείται από δυο διαφορετικούς τομείς οι οποίοι συνυπαρχούν διπλά-διπλά, αλλά έχουν ορισμένες διασυνδέσεις. Εφαρμόζοντας αυτό στον τουρισμό, ο Oppermann σημειώνει ότι υπάρχουν διαφορετικοί τύποι τουριστών και διαφορετικοί τύποι τουριστικών προμηθευτών. Διακρίνει τη διαφορά μεταξύ του επίσημου και ανεπίσημου τουριστικού τομέα. Ο επίσημος τουριστικός τομέας χαρακτηρίζεται από τέτοια πράγματα όπως τα διεθνή υποδειγματικά ξενοδοχεία, το υψηλό κόστος του κεφαλαίου επένδυσης, τις υψηλές διαρροές στην μορφή του κέρδους μεταφορών, τα εισαγόμενα φαγητά και υλικά κατασκευής και την πολύ μικρή ενσωμάτωση μέσα στην τοπική οικονομία. Οι κυβερνήσεις αναπτυσσόμενων κρατών συχνά λαμβάνουν υπόψη μόνο αυτό το δρόμο τουριστικής ανάπτυξης. Ο μη επίσημος τομέας αποτελείται αποκλειστικά από πλανόδιους πωλητές ή πωλητές δρόμων, επιχειρήσεις σε μίνι λεωφορεία και μικρούς, τοπικώς ιδιόκτητους χώρους διαμονής. Αυτός ο τομέας έχει ευαισθησία στο εργατικό δυναμικό και πολύ περιορισμένο κεφάλαιο. Καθώς είναι πολύ μικροί μπορούν να δεχτούν υψηλά κέρδη ανά μονάδα και τα χρήματα αυξάνουν το πολλαπλασιαστικό φαινόμενο για την τοπική οικονομία. Η σημασία αυτού του μοντέλου όσον αφορά τη συζήτηση σε αυτό το κεφάλαιο είναι ότι ο προορισμός πρέπει να αποφασίσει ποια μορφή τουρισμού θα ακολουθήσει. Ενώ ο επίσημος και μη επίσημος τομέας μπορούν να αλληλεπιδράσουν, ο επίσημος τομέας μπορεί να είναι στενά συνδεδεμένος με

²³⁴ Oppermann, M. (1993) Tourism space in developing countries. *Annals of Tourism Research* 20 (3), 535—56

τον μαζικό τουρισμό. Εάν η στρατηγική πίσω από την περιφερειακή ανάπτυξη είναι να δημιουργήσει οικονομικά κέρδη για όσους κατοικούν στις περιφερειακές περιοχές, τότε οι κυβερνήσεις πρέπει να υπολογίσουν ποιος τύπος τουρισμού θα επιφέρει περισσότερα κέρδη στην τοπική κοινωνία. Αν ο μη επίσημος τομέας έχει αποθαρρυνθεί τότε υπάρχει μια χαμένη ευκαιρία για την τοπική εργολαβική ανάπτυξη. Ο ρόλος της κυβέρνησης στην τουριστική ανάπτυξη είναι το επίκεντρο του επόμενου μέρους.

Τελικά, είναι σημαντικό να αναφερθούν συνοπτικά οι πρόσφατες τάσεις στον προγραμματισμό του τουρισμού, καθώς συσχετίζονται με τις αντιλήψεις της περιφερειακής ανάπτυξης. Η βάσιμη ανάπτυξη του τουρισμού έχει λάβει αρκετή προσοχή στην βιβλιογραφία του τουρισμού. Ο περίφημος καθορισμός της αναφοράς του Brutland λέει «βάσιμη ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη που συναντά το παρόν χωρίς να συμβιβάζεται με την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να συναρτήσουν τις δικές τους ανάγκες. Συμφυής με αυτό τον ορισμό είναι η διατήρηση του περιβάλλοντος. Όπως προτείνει ο Hall²³⁵, η συνάντηση των συνθηκών της ικανότητας να είναι βάσιμη είναι ένα πρωτεύον πολιτικό, οικονομικό και περιβαλλοντολογικό θέμα, το οποίο απαιτεί νέους τρόπους σκέψης σχετικά με την ανάπτυξη και το μέγιστο μαζί με το ρόλο των ατόμων, των κυβερνήσεων και του ιδιωτικού τομέα. Η δεύτερη έννοια που δέχεται προσοχή είναι η ανάμειξη της κοινότητας στην διαδικασία του προγραμματισμού του τουρισμού. Δίνεται έμφαση σε μια οικολογική, κοινοτική προσέγγιση στην ανάπτυξη και τον προγραμματισμό η οποία ενθαρρύνει το τοπικό κίνητρο, τα τοπικά οφέλη και ένα προϊόν τουρισμού που βρίσκεται σε αρμονία με το τοπικό περιβάλλον και κοινότητα. Οι έννοιες της ικανότητας του να είναι βάσιμη και η εμπλοκή. Αν ένα έθνος συγχωνεύει την ικανότητα του να είναι βάσιμη και την κοινοτική εμπλοκή σε έναν προγραμματισμό περιφερειακού τουρισμού θα σημαίνει αποκέντρωση ισχύος μαζί με αυξημένη εστίαση στο περιβάλλον.

3.1.4 Εμπλοκή του κράτους στην περιφερειακή ανάπτυξη

Οι ποικίλοι θεσμοί του κράτους μπορούν να έχουν επίδραση στο πως ο τουρισμός χρησιμοποιείται σαν ένα όχημα για την περιφερειακή ανάπτυξη. Οι

²³⁵ Hall, C.M. (2000a) *Tourism Planning, Policies, Processes and Relationships*. Harlow: Prentice Hall

κύριοι θεσμοί του κράτους περιλαμβάνουν την κεντρική κυβέρνηση, τα εκτελεστικά υπουργεία, τα δικαστήρια και τους δικαστικούς, τα ενισχυτικά πρακτορεία και άλλα επίπεδα κυβερνήσεως, κυβερνητικές επαγγελματικές επιχειρήσεις, ρυθμιστικές και βοηθητικές αρχές και μια σειρά από ημικρατικούς οργανισμούς. Επιπροσθέτως σε αυτή τη λίστα παραθέτονται συστατικά κοινωνίας όπως οι πολιτικές παρατάξεις, εμπορικές μονάδες και βιομηχανικές εταιρίες (συμπεριλαμβανομένων του τουρισμού και της φιλοξενίας) τα οποία λαμβάνουν χρήματα από το κράτος. Οι θεσμοί της βουλής (είτε αυτοί είναι δημοκρατικοί είτε όχι) παρέχουν το πλαίσιο για την ανάπτυξη εναλλακτικών πολιτικών και τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σύμφωνα με την οποία υιοθετούμαι οι πολιτικές κατευθύνσεις. Οι εθνικές ή επαρχιακές/κρατικές κυβερνήσεις του τουρισμού και οι συσχετιζόμενες γραφειοκρατικές δομές επηρεάζουν την πολιτική του τουρισμού, και όπως ο Hall διαπιστώνει μια από τις αξιοσημείωτες απόψεις του κράτους είναι η ισορροπία της δύναμης η οποία υπάρχει μεταξύ της κεντρικής κυβερνήσεως και των ποικίλων περιοχών στη χώρα. Όλα τα επίπεδα του κράτους δεν μοιράζονται απαραίτητα τα ίδια αντικείμενα. Η πολιτική ιδεολογία μιας κυβερνήσεως μπορεί να καθορίσει το αν μια κυβέρνηση προτιμά τα μεγάλα θέρετρα ή τα χόστελ, τον οικοτουρισμό ή τα καζίνο.

Ο Ιωαννίδης²³⁶ προσδιορίζει δυο πολύ σημαντικούς ρόλους της κυβέρνησης στον τομέα του τουρισμού. Ο πρώτος είναι η καθιέρωση μιας αγοράς η οποία κάνει ικανούς τους προμηθευτές της βιομηχανίας του τουρισμού να συνδυάσουν τις δραστηριότητές τους. Ο δεύτερος σημαντικός ρόλος είναι αυτός του ιδρυτή της επιχείρησης. Υποδεικνύονται ακόμα επτά ρόλοι της κυβέρνησης στον τουρισμό:

1. συνεργασία,
2. προγραμματισμός,
3. νομοθεσία και διευθέτηση,
4. εργολαβία,
5. η παροχή επικέντρωσης ,
6. ο κοινωνικός τουρισμός και
7. η προστασία του συμφέροντος

²³⁶ Ioannides, D. (1995) Strengthening the ties between tourism and economic geography: A theoretical agenda. *Professional Geographer* 47 (1), 49—60

Ο καθένας από αυτούς τους ρόλους μπορεί να προσαρμοστεί σε μια ποικιλία βαθμών επιτυχίας ώστε να βοηθήσει την προώθηση της περιφερειακής ανάπτυξης και αυτό θα φανεί σε παραδείγματα στο δεύτερο μισό του κεφαλαίου. Όταν μια κυβέρνηση επιλέγει συγκεκριμένες πολιτικές, η κυβέρνηση επίσης διαλέγει μεταξύ διαφορετικών αξιών και αυτές οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσα από μια περίπλοκη πολιτική αρένα. Αποδεικνύεται ότι η βιομηχανία του τουρισμού δεν θα μπορούσε να επιβιώσει χωρίς κυβερνήσεις καθώς αυτές έχουν την ικανότητα να παρέχουν την πολιτική σταθερότητα, ασφάλεια και το νομικό και οικονομικό πλαίσιο το οποίο απαιτεί ο τουρισμός. Οι κυβερνήσεις έχουν τη δύναμη, αλλά το πως αυτή χρησιμοποιείται εξαρτάται σε παράγοντες συμπεριλαμβανομένων της πολιτικής κουλτούρας, αυτών που έχουν την πολιτική και οικονομική δύναμη και της αντίληψης τους για τη βιομηχανία του τουρισμού²³⁷. Οι κυβερνήσεις έχουν την ικανότητα να στηρίζουν τον τουρισμό παρέχοντας υπηρεσίες και να έχουν την ικανότητα να ελέγξουν τη βιομηχανία ώστε να επιβεβαιώσουν όταν αυτές οι δραστηριότητες και τα σταντάρντ ασφαλείας διατηρούνται μέσα στο δημόσιο ενδιαφέρον. Το πως η κυβέρνηση εκτελεί αυτές τις δραστηριότητες εξαρτάται στην διαχείριση του δημοσίου τομέα του (PMS), η οποία τυπικά χαρακτηρίζεται ως δημόσιο συμφέρον, δημόσια υπηρεσία, αποτελεσματικότητα, απόδοση και υπευθυνότητα²³⁸. Οι Oppermann και Chon²³⁹ υποδεικνύουν ότι οι κυβερνήσεις αναπτυσσόμενων κρατών μπορούν να επηρεάσουν την ανάπτυξη του τουρισμού μέσω οικονομικών και επενδυτικών πολιτικών όπως:

- Επένδυση μέσα στη γενικότερη υποδομή ενός προορισμού ή περιοχής
- Επένδυση μέσα στην υποδομή του τουρισμού
- Επένδυση -οικονομικά κίνητρα για εταιρίες, και
- Επηρεάζοντας την αναλογία των συναλλαγών

Ο Hall²⁴⁰ προειδοποιεί, ωστόσο, ότι το κράτος δεν είναι απλά μια αντανάκλαση του συμφέροντος της κοινωνίας και ότι μερικές φορές το κράτος θα επιβάλλει

²³⁷ Elliott, J. (1997) *Tourism and Public Policy*. London: Routledge

²³⁸ Elliott, J. (1997) *Tourism and Public Policy*. London: Routledge

²³⁹ Oppermann, M. and Chon, K. (1997) *Tourism in Developing Countries*. London: International Thomson Business Press

²⁴⁰ Hall, C.M. (1994a) *Tourism and Politics: Policy, Power and Place*. Chichester: John Wiley and Sons

τις προτιμήσεις των αρχών του, ακόμα και αν έρχονται σε αντίθεση με τα άλλα μέλη της κοινωνίας. Αυτή η προειδοποίηση είναι ιδιαίτερα σχετική με την περιφερειακή ανάπτυξη, καθώς οι κυβερνήσεις σε μερικές χώρες είχαν στο παρελθόν εκδιώξει κατοίκους με σκοπό το να κυνηγήσουν εθνικά ή τοπικά/περιφερειακά προγράμματα ανάπτυξης. Είναι έτσι σημαντικό να κατανοήσουμε την πολιτική διαδικασία η οποία έφερε σε ισχύ την κυβέρνηση καθώς και το πως η κυβέρνηση χειρίζεται και επηρεάζει με ενδιαφέροντες ομάδες μέσα και έξω στην χώρα. Εξετάζοντας τη φύση της πολιτικής οικονομίας του τουρισμού, ο Dieke²⁴¹ σημειώνει ότι ο παραδοσιακός ρόλος της κυβέρνησης έχει αλλάξει προς μια ελεύθερη αγορά φιλελευθερισμού, μια τάση η οποία υποστηρίζεται από πολλά διεθνή πρακτορεία-δότες .

Τα κυβερνητικά πρακτορεία χρησιμοποιούν γεωγραφικές κλίμακες (εθνικές, περιφερειακές και τοπικές) ως εφαρμογή στον προγραμματισμό του τουρισμού. Θεωρητικά, όπως σε μια ιεραρχία, οι εθνικές τακτικές θέτουν ένα ευρύ πρόγραμμα δραστηριοτήτων για την ανάπτυξη το οποίο αμέσως σχηματίζει εθνικά επίπεδα τακτικών-δραστηριοτήτων, ενώ αυτά σχηματίζουν ένα πλαίσιο για τοπικά εκτελεστικά σχέδια. Καθώς η κλίμακα της επέμβασης μειώνεται, το επίπεδο της λεπτομέρειας στον σχεδιασμό προτάσεων αυξάνεται. Σχολιάζοντας τον ρόλο των εθνικών σχεδίων, ο Williams²⁴² υποδεικνύει ότι τα εθνικά σχέδια καθορίζουν τις περιοχές ανάπτυξης τουρισμού. Οι περιοχές ανάπτυξης του τουρισμού αναγνωρίζονται στο να «βοηθούν τα προγράμματα δομών στην αναδιανομή του πλούτου και στο να διευρύνουν τις εσωτερικές ανισότητες των περιοχών, στο να δημιουργούν θέσεις εργασίας σε περιοχές όπου η ανεργία είναι θέμα, ή στο να καταναλώνουν την τουριστική ανάπτυξη σε ζώνες οι οποίες κατέχουν κατάλληλα γόητρα και υποδομές και είναι σημαντικές για τον τουρισμό. Ο περιφερειακός προσδιορισμός μπορεί επίσης να οδηγηθεί από περιβαλλοντολογικούς παράγοντες όπως η ανάγκη προστασίας μιας ευαίσθητης περιοχής από την ανάπτυξη του τουρισμού. Τα περιφερειακά σχέδια του τουρισμού συμπεριλαμβάνουν μερικές από τις ίδιες αγνοημένες θεωρίες όπως τα εθνικά σχέδια για τον τουρισμό. Θέματα, τα οποία ανήκουν στην εμβέλεια

²⁴¹ Dieke, P. (2000) *The Political Economy of Tourism Development in Africa*. New York: Cognizant

²⁴² Williams, S. (1998) *Tourism Geographies*. London: Routledge: 135

από εθνικού επιπέδου σχεδίων μέχρι τοπικού επιπέδου σχεδίων, συμπεριλαμβάνουν:

- Ιδέες για την επίδραση του τουρισμού πάνω στις περιφερειακές οικονομίες και στα σχήματα εργασίας
- Ανάπτυξη των υποδομών, συμπεριλαμβάνοντας τα συστήματα μεταφορών ώστε να βοηθηθεί η κυκλοφορία των επισκεπτών μέσα στις περιοχές, καθώς και η παροχή επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας, όπως η παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και νερού, δυο πράγματα τα οποία και τα δυο είναι συχνά οργανωμένα σε τοπικά/περιφερειακά επίπεδα.
- Περαιτέρω χωρική κατασκευή μέσα στην οποία αναγνωρίζονται οι τουριστικές τοποθεσίες μέσα στις περιοχές, και
- Περιφερειακό επίπεδο εμπορίας και διαφήμισης, ιδίως εκεί όπου η περιοχή κατασκευάζει μια συγκεκριμένη ταυτότητα και/ή ένα σύνολο από τουριστικά προϊόντα.

Τελικά, τρεις ευδιάκριτες απόψεις οι οποίες συχνά συμπεριλαμβάνονται σε τοπικά/περιφερειακά σχέδια είναι μεγαλύτερο μέλημα όσων αφορά τις περιβαλλοντολογικές επιπτώσεις, λεπτομερέστερη θεώρηση του τύπου και της τοποθεσίας των πόλων έλξης επισκεπτών μαζί με υποστηρικτικές υπηρεσίες, όπως στέγη και μεγαλύτερη αναγνώριση των στρατηγικών διαχείρισης επισκεπτών. Οι στρατηγικές διαχείρισης στο τοπικό/περιφερειακό επίπεδο συμπεριλαμβάνουν στρατηγική μετάθεση των πόλων έλξης-κλειδιών, τον σχεδιασμό τουριστικών δρόμων και περιφερειακής διευθέτησης σε ζώνες με σκοπό είτε να συγκεντρώσουν είτε να διασκορπίσουν τους επισκέπτες.

Οι Tosun και Jenkins²⁴³ σημειώνουν, κατά τα άλλα, ότι σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες το μεγαλύτερο μέρος της τουριστικής ανάπτυξης είναι προϊόν κεντρικού προγραμματισμού. Μια αλλαγή προς μια προσέγγιση τοπικού/περιφερειακού προγραμματισμού θα απαιτούσε αποκέντρωση της δύναμης. Σε συμφαζόμενα της Τουρκίας, οι συγγραφείς συνιστούν ότι πήρε ένα μάθημα από το Ηνωμένο Βασίλειο όπου ο προγραμματισμός του τουρισμού είναι ημι-εθνικός.

Αν δεν υπήρχε ένας μηχανισμός να διαχειριστεί και να ελέγχει την ανάπτυξη του τουρισμού σε υπο-εθνικό επίπεδο, η ανάπτυξη του τουρισμού

²⁴³ Tosun, C. and Jenkins, C.L. (1996) Regional planning approaches to tourism development: The case of Turkey. *Tourism Management* 17 (7), 519—31

δεν θα είναι βάσιμη και θα συνεισφέρει στην εθνική ανάπτυξη, αν και μπορεί να συνεχίζει να συνεισφέρει στην ισορροπία των πληρωμών.

Η πολιτική της κυβερνήσεως σε μια ποικιλία επιπέδων ή περιοχών έχει χρησιμοποιηθεί στο να κατευθύνει τον τουρισμό σε λιγότερο οικονομικά ανεπτυγμένες περιοχές. Η διεθνής πολιτική της τουριστικής ανάπτυξης για την περιφερειακή ανάπτυξη αποδεικνύεται μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι πιο αξιόλογες οικονομικές επενδύσεις για την ανάπτυξη του τουρισμού που έχουν χρησιμοποιηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι τα Κεφάλαια Υποδομής και τα Κεφάλαια Συνοχής. Αυτά τα οικονομικά όργανα χρησιμοποιούνται με την πολιτική ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να δυναμώσουν τα οικονομικά κεφάλαια και τα κεφάλαια συνοχής και για να μειώσουν τις ανισότητες μεταξύ των περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα κύρια Κεφάλαια Υποδομής που ωφελούν τον τουρισμό συμπεριλαμβάνουν τα Κεφάλαια Ευρωπαϊκής Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΚΕΤΑ) και τα Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Αγροτικού Οδηγού και Εγγυήσεως (ΚΕΑΟΕ). Αν και τα ΚΕΑΟΕ έχουν συνεισφέρει στον αγροτικό τουρισμό, το περισσότερο κεφάλαιο που σχετίζεται με τον τουρισμό έχει προέλθει από τα ΚΕΤΑ. Αυτό το κεφάλαιο έχει βοηθήσει μη προνομιούχες περιοχές να αναπτύξουν το τουριστικό δυναμικό τους μέσω άμεσης επένδυσης στην κατασκευή έργων όπως μαρίνες, κέντρα συνεδριάσεων και αεροδρόμια, καθώς και μέσω έμμεσης επένδυσης σε περιοχές μεταφορών και επικοινωνιακής υποδομής. Ο δεύτερος τύπος βοήθειας είναι στόχος για περιοχές οι οποίες είναι υπερβολικά εξαρτημένες στον τουρισμό και υποφέρουν από τις αρνητικές επιπτώσεις του. Τα κεφάλαια χρησιμοποιούνται να βοηθήσουν στο περιβαλλοντολογικά προβλήματα και στο να διαφοροποιήσουν την οικονομία²⁴⁴.

Σε ένα εθνικό επίπεδο, τα αντικείμενα των εθνικών πολιτικών ανάπτυξης της Ταϊλάνδης έχουν υπάρξει για να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη από άκρη σε άκρη στη χώρα επιλεκτικά ορίζοντας περιοχές-κλειδιά ανάπτυξης²⁴⁵. Η χώρα της Ινδονησίας έχει ένα εθνικό σχέδιο τουρισμού καθώς και τοπικά/περιφερειακά σχέδια τουρισμού. Στο Ηνωμένο Βασίλειο και οι εθνικοί και οι περιφερειακές τράπεζες διαπραγματεύσεων έχουν προσπαθήσει να

²⁴⁴ Davidson, R. and Maitland, R. (1997) *Tourism Destinations*. London: Hodder and Stoughton

²⁴⁵ Pearce, D.G. (1989a) Using the literature on tourism: A personal perspective. *Tourism Review* 3

επεκτείνουν τα πλεονεκτήματα του τουρισμού σε όλες της περιοχές της χώρας. Πράγματι, στο Ηνωμένο Βασίλειο οι εφαρμογές για το κεφάλαιο κατασκευής για την Ευρωπαϊκή Ένωση συντονίζονται μέσω των τοπικών/περιφερειακών τραπεζών διαπραγματεύσεων. Η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και οι Βρετανικές Τουριστικές Αρχές (ΒΤΑ) στοχεύουν στο να ενθαρρύνουν την βιομηχανία του τουρισμού ώστε να προωθηθεί ο τουρισμός σε όλες τις περιοχές της χώρας και ειδικότερα στο να διασκορπίσουν τους επισκέπτες σε περιοχές με υψηλή ανεργία και αστική παρακμή. Το 1986, ζητήθηκε από τις ΒΤΑ να δώσουν επιχορήγηση σε προγράμματα τα οποία θα βοηθούσαν την ανάπτυξη του τουρισμού σε περιοχές με υψηλή ανεργία. Με αυτές τις πολιτικές σε εφαρμογή άρχισαν να καθορίζουν εάν η πολιτική της διασκόρπισης του τουρισμού, ευρέως από άκρη σε άκρη στο Ηνωμένο Βασίλειο ήταν επιτυχής και αν από εκείνο το σημείο αυτή η πολιτική θα ήταν ένα αποτελεσματικό μέσο για την ανακατανομή του τοπικού/περιφερειακού εισοδήματος. Η μελέτη τους επικεντρωνόταν στην καταμέτρηση της κατανομής των απαιτήσεων σε περιοχές μέσα στο Ηνωμένο Βασίλειο. Μια εξέταση της εσωτερικής και εσωτερικής περιφερειακής τουριστικής απαίτησης κατά εθνικότητα, βρήκε ότι η απαίτηση στις περιοχές διαφέρει σημαντικά όχι μόνο από το εθνικό πρότυπο αλλά επίσης και μεταξύ των περιοχών. Ενώ τα αποτελέσματα δείχνουν ότι έχει εμφανιστεί μερικός διασκορπισμός του τουρισμού, είναι συζητήσιμο το αν αυτός οφείλεται στις πολιτικές. Ένα από τα βασικά πράγματα που βρήκαν ήταν, κατά τα άλλα, το ότι οι περιφερειακές περιοχές δεν βίωσαν τον βασικό μαρασμό της ανάπτυξης του τουρισμού²⁴⁶.

Στον Καναδά, η Καναδέζικη Επιτροπή Τουρισμού (ΚΕΤ) λειτουργεί σε συνεργασία με τις επιχειρήσεις και συνεργασίες της βιομηχανίας του τουρισμού, με την επαρχιακή και τοπική κυβέρνηση και με την κυβέρνηση του Καναδά. Η ΚΕΤ έχει την αρμοδιότητα να σχεδιάζει, να κατευθύνει, να διαχειρίζεται και να εφαρμόζει προγράμματα που θα δημιουργήσουν και θα προωθήσουν τον τουρισμό στον Καναδά Αυτό έχει φτιαχτεί από εκπροσώπους της βιομηχανίας από όλη τη χώρα²⁴⁷. Στον Καναδά οι επαρχίες παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο στον καθορισμό πολιτικής τουρισμού και στα νέα

²⁴⁶ Clewer, A. and Sinclair, M. (1995) Regional concentration and dispersal of tourism demand in the UK. *Regional Studies* 29 (6)

²⁴⁷ Goeldner, C., Ritchie, J. and McIntosh, R. (2000) *Tourism: Principles Practices and Philosophies* (8th edn). Toronto: John Wiley and Sons

προγράμματα. Η ΚΕΤ έχει καθιερώσει το Πρόγραμμα Ομάδων Προϊόντων, το οποίο παρέχει κεφάλαιο σε μικρές κα μεσαίες επιχειρήσεις σε υποανάπτυκτες περιοχές. Πολλές από αυτές τις Ομάδες Προϊόντων, όπως η Northern Wilderness Adventure Product Club, περιλαμβάνουν εταιρίες που προσπαθούν να αναπτύξουν τον τουρισμό σε λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές της χώρας. Παρομοίως, στην επαρχία του Οντάριο, στον Καναδά για παράδειγμα, το Υπουργείο που ήταν υπεύθυνο για τον τουρισμό είχε καθιερώσει το «Πρόγραμμα Συνεργασίας Εμπορίας Τουρισμού» το οποίο βοηθάει τους μικρούς διασκορπισμένους ανεξάρτητους χειριστές τουρισμού στο να ενώσουν τις δυνάμεις τους και στο να καθιερώσουν τα ταξιδιωτικά πακέτα. Αυτό το πρόγραμμα έχει αξιόλογη πιθανότητα να ενθαρρύνει την ανάπτυξη του τουρισμού σε περισσότερο απομονωμένες περιοχές.

Στην ανάπτυξη μιας συγκεκριμένης περιοχής, οι επίσημοι της κυβέρνησης μπορούν να προσπαθήσουν να κυνηγήσουν επαγγέλματα και τα σχετικά πλεονεκτήματα της συνεταιρικής ανάπτυξης προσφέροντας στις επιχειρήσεις ένα αριθμό από διαφορετικές επιχορηγήσεις. Αυτές οι επιχορηγήσεις μπορεί να περιλαμβάνουν, αλλά δεν περιορίζονται σε: μείωση φόρων, υποδομή και βοήθεια περιοχής, δάνεια χαμηλού επιτοκίου, εκπαίδευση εργατικού δυναμικού, ομαλή ανακούφιση, καθυστερημένη πώληση, ενοικίαση και τεχνική υποστήριξη. Ο Blair προτείνει ότι σημαντικά κεντρικά ξενοδοχεία σχεδόν πάντα δέχονται ειδικά κυβερνητικά κίνητρα, συχνά περισσότερο από ένα επίπεδο κυβέρνησης. Ο Porter δηλώνει ότι οι κυβερνήσεις θα πρέπει να έχουν ένα ενεργό ρόλο στην ανύψωση των ομάδων. Η καλύτερη ευκαιρία έλξεως ξένων επενδύσεων και προώθησης εξαγωγών μιας τοποθεσίας, για παράδειγμα βρίσκεται στις υπάρχουσες ή εμφανιζόμενες ομάδες. Στη περιοχή Νιαγάρα του Οντάριο, στον Καναδά, η Οικονομική και Τουριστική Εταιρία του Νιαγάρα (ΟΤΕΝ) σχηματίστηκε εν μέρη ώστε να βοηθήσει στην έλξη επενδυτών στην περιοχή. Επιλεγμένες συστάσεις μιας πρόσφατης αναφοράς που ετοιμάστηκαν από την εταιρία είναι :

- Προσέλαβε ένα ειδικό επενδύσεων τουριστικού τομέα να εργαστεί με την τοπική βιομηχανία και να εφαρμόσει μια στρατηγική επενδύσεως, που συμπεριλαμβάνει την ανάπτυξη του εμπορικού υλικού που

προωθεί τον Νιαγάρα διεθνώς σαν μια κύρια τοποθεσία επένδυσης τουρισμού.

- Προώθησε επένδυση στην τουριστική βιομηχανία του Νιαγάρα στις κύριες, διεθνείς και οικονομικές υπηρεσίες-φίρμες της ανάπτυξης τουρισμού, π.χ. επένδυση σπιτιών στο Τορόντο και στη Νέα Υόρκη.
- Εισήγαγε και/ή ενδυνάμωσε συμμαχίες και συνεργασίες μεταξύ του τομέα τουρισμού του Νιαγάρα και των πρακτορείων της κυβέρνησης με μια εντολή για την τουριστική επένδυση και ανάπτυξη, και
- Προώθησε συγκεκριμένα σχέδια ανάπτυξης ιδιωτικού και δημοσίου τομέα μέσα στην μεγαλύτερη διεθνική περιοχή του Νιαγάρα η οποία θα καταλήξει σε μια επιπρόσθετη επένδυση στον τομέα τουρισμού του Νιαγάρα, π.χ. νέα γόητρα πολλών εκατομμυρίων.

Σχετικά με την προώθηση του τουρισμού και των περιοχών προορισμού, οι Williams και Shaw²⁴⁸ κάνουν παράκληση για επιπλέον εξετάσεις στην κοινωνική δομή του τουρισμού και στα τουριστικά είδωλα. Αυτό είναι σημαντικό για την οικονομική πολιτική καθώς η έλξη των Ολυμπιακών Αγώνων στο Σύδνευ, στην Αυστραλία ή προώθηση της βιομηχανικής και εθνικής κληρονομιάς στο Μπραντφορντ, στην Αγγλία θα καθορίσουν εν μέρη τον τύπο του τουρίστα που ελκύεται να πάει σε αυτές τις περιοχές. Καθώς οι κυβερνήσεις κυνηγούν τον τουρισμό σαν ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης χρειάζεται να λάβουν υπόψη ποιες μορφές τουρισμού να αναπτύξουν σε διαφορετικές περιοχές και ποια πρακτορεία θα είναι υπεύθυνα για το σχέδιο ανάπτυξης. Απόλυτα, αν η περιφερειακή ανάπτυξη είναι το επίκεντρο, η σκέψη πρέπει να κατευθυνθεί προς εκείνον ο οποίος πραγματικά θα επωφεληθεί από την ανάπτυξη του τουρισμού τα επόμενα μέρη θα λάβουν υπόψη τις προκλήσεις και ευκαιρίες της χρήσης του τουρισμού σαν ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης σε μια ποικιλία διαφορετικών κλιμάκων και περιοχών.

3.1.5 Αναπτυσσόμενες προς Αναπτυγμένες Χώρες

²⁴⁸ Williams, A.M. (1995) Capital and the transnationalisation of tourism. In A. Montanan and A.M. Williams (eds) *European Tourism: Regions, Spaces and Restructuring* (pp. 163—76). Chichester: John Wiley and Sons

Οι Turner & Ash²⁴⁹ αναφέρθηκαν στον τουρισμό που συνέβη στον «τομέα διασκέδασης», η οποία έχει συχνά θεωρηθεί ότι είναι οι αναπτυσσόμενες χώρες. Συνεπαγόμενο σ' αυτή την έννοια είναι ότι το κέντρο αποτελεί τα αναπτυγμένα έθνη ενώ τα αναπτυσσόμενα έθνη αποτελούν την περιφέρεια. Όσον αφορά αυτό το κεφάλαιο, είναι σημαντικό να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι μπορεί να υπάρξει μια πολύ ανεπτυγμένη τουριστική περιοχή εντός μιας αναπτυσσόμενης περιοχής. Στην περίπτωση των φτωχότερων περιοχών, ο Burns²⁵⁰ προτείνει μια συνέχεια/διαδοχή πάνω στην οποία οι συμβουλές προγραμματισμού τουρισμού μπορούν να εναποτεθούν. Ο 1^{ος} πόλος είναι «ο 1^{ος} Τουρισμός», όπου η ανάπτυξη της βιομηχανίας τουρισμού είναι το επίκεντρο του προγραμματισμού, και ο 2^{ος} πόλος είναι «η 1^η Ανάπτυξη», όπου ο προγραμματισμός είναι πλαισιωμένος από εθνικές αναπτυξιακές ανάγκες. Το αν μια κυβέρνηση εκλέγει για να κυνηγήσει τον τουρισμό έτσι ώστε να πληρούνται οι εθνικές αναπτυξιακές ανάγκες και να μειώνονται οι διαφορές μεταξύ περιοχών, ή το αν αφήνουν τη βιομηχανία να ηγείται διευκολύνοντας την ανάπτυξη του τουρισμού, θα εξαρτηθεί απ' το πρόγραμμα δραστηριοτήτων της κυβέρνησης. Όσον αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες, ο Brohman²⁵¹ επιχειρηματολογεί υπέρ της παρέμβασης της πολιτείας αναφέροντας ότι οι αγοραστικές δυνάμεις από μόνες τους δεν είναι δυνατές να επιλύσουν θέματα που σχετίζονται με μακροπρόθεσμη ικανότητα στήριξης ή με την κατανομή των κοστών και των οφελών που αναπαράγονται από τον τουρισμό. Η εμπλοκή της πολιτείας στον προγραμματισμό του τουρισμού μπορεί να διασφαλίσει ότι η ανάπτυξη του τουρισμού είναι ενσωματωμένη με τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της χώρας υποδοχής. Ο προγραμματισμός τουρισμού μπορεί να χρησιμοποιηθεί από την πολιτεία ως ένα εργαλείο περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης μέσω της ενθάρρυνσης της ανάπτυξης σ' ορισμένες περιοχές και μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως ένας τρόπος προώθησης των παραδοσιακών τεχνών, της κουλτούρας και της διατήρησης των τοποθεσιών πολιτισμικής κληρονομιάς²⁵².

²⁴⁹ Turner, L. and Ash, J. (1975) *The Golden Hordes: International Tourism and the Pleasure Periphery*. London: Constable

²⁵⁰ Burns, P. (1999a) *An Introduction to Tourism and Anthropology*. London: Routledge

²⁵¹ Brohman, J. (1996b) New directions in tourism for Third World development. *Annals of Tourism Research* 23 (1), 48—70

²⁵² Brohman, J. (1996b) New directions in tourism for Third World development. *Annals of Tourism Research* 23 (1), 48—70

Παραδείγματα από όλο τον κόσμο μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την επεξήγηση της χρήσης του τουρισμού ως εργαλείου βοήθειας ανάπτυξης μιας περιοχής. Ενώ σε πολλές περιπτώσεις η κυβέρνηση παίρνει έναν ενεργητικό ρόλο στην αναπτυξιακή διαδικασία, είναι σημαντικό να μην αγνοήσουμε το ρόλο του ιδιωτικού τομέα και των μικρών εργοληπτών/επιχειρηματιών. Το υπόλοιπο αυτού του κεφαλαίου θα εξετάσει περιπτώσεις σε ποικιλία περιοχών (αστικών, αγροτικών, νησιωτικών, περιφερειακών και διεθνών). Ενώ δεν είναι εφικτό να επισημάνουμε κάθε πιθανό τύπο περιοχής, ελπίζεται ότι αυτά τα παραδείγματα τονίζουν τις σχετικές με τον τουρισμό και την περιφερειακή ανάπτυξη προκλήσεις και ευκαιρίες. Κάποιες απ' τις περιπτώσεις εστιάζουν περισσότερο στις κυβερνητικές πρωτοβουλίες ενώ άλλες επικεντρώνουν περισσότερο στο πως μικρότεροι επιχειρηματίες ή οργανισμοί αντιδρούν στην εισαγωγή του τουρισμού σε μια περιοχή. Πριν προχωρήσουμε στις αναγνωρισμένες περιοχές, αυτό το μέρος θα τονίσει 2 τύπους ανάπτυξης εντός της διαδοχής αναπτυσσόμενης έως αναπτυγμένης και της σημασίας της απόφασης του ποιου τύπου ανάπτυξης τουρισμού ακολουθήσουμε για να γίνει «ανεπτυγμένη».

Η δημιουργία του Cancun στο Μεξικό είναι ένα παράδειγμα κυβέρνησης παρεμβατισμών, στη χρήση του τουρισμού για περιφερειακή ανάπτυξη σε μια υπανάπτυκτη περιοχή. Η ανάπτυξη του Cancun άρχισε στη δεκαετία του '70 και 30 χρόνια αργότερα, έχει υπερβεί το Acapulco ως η μεγαλύτερη μάζα θέρετρου στο Μεξικό²⁵³. Έχοντας γίνει αντιληπτή στα μέσα της δεκαετίας του '60 ως μια ανάληψη έργου μεγάλης κλίμακας επιχορηγούμενη από τη Μεξικανική Κυβέρνηση, χρηματοδοτήθηκε απ' τη Μεξικανική Κυβερνητική και την Δια-Αμερικανική Τράπεζα Ανάπτυξης. Η αιτιολόγηση που χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει την συμπεριλαμβανόμενη ανάληψη έργου για το ότι θα έφερνε ξένο συνάλλαγμα, γεννά πολλές νέες δουλειές έξω από υπάρχοντα υπερφορολογούμενα αστικά κέντρα όπως η Πόλη του Μεξικού και θα εξουδετέρωνε σχέδια περιφερειακής ανισότητας. Αρχικά σχεδιασμένο ως ένα σύμπλεγμα θέρετρων, πρόσφατα έχει μετακινηθεί από ένα τμήμα θέρετρου περιβαλλόμενο από ξένο έδαφος σ' ένα ανοιχτό αστικό κέντρο με αυξανόμενα επίπεδα συνένωσης με την γειτονική

²⁵³ Hiernaux-Nicolas, D. (1999) Cancun bliss. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 124—39). New Haven, CT: Yale University Press

περιοχή Mayan. Αν και ο αντίκτυπος ήταν γερός, όσον αφορά την περιφερειακή ανάπτυξη δεν είναι μια σαφής επιτυχία. Δεν έχει επιφέρει ουσιώδεις βελτιώσεις στις περιφερειακές συνθήκες. Η απόσταση συνεχίζει να μεγαλώνει μεταξύ των τοπικών νικητών και του υπόλοιπου πληθυσμού, ο οποίος έχει πτωχεύσει εξ' αιτίας εθνικών και τοπικών/περιφερειακών κρίσεων, και η πλειοψηφία των Μεξικανών στην περιοχή δεν έχει επωφεληθεί απ' την ανάπτυξη στο Cancun. Το θέρετρο δεν είναι προσβάσιμο στον αγροτικό πληθυσμό καθώς δεν υπάρχουν πλέον θέσεις ανοιχτές προς ανειδίκευτους μεταναστευτικούς εργάτες. «Οι χαμηλοί μισθοί, οι ασταθείς αγορές εργατικού δυναμικού, ο ρατσισμός, ένα υψηλό κόστος ζωής, και η φτώχη στέγαση είναι κάποιες απ' τις συνθήκες τις οποίες οι δυνάμενοι μετανάστες έχουν βρει στο Cancun»²⁵⁴.

Στην άλλη άκρη του φάσματος ανάπτυξης υπάρχουν μακρά εγκαθιδρυμένα παράκτια θέρετρα όπως Βρετανικά παραλιακά θέρετρα. Ωστόσο, εντός της Βρετανίας, η των θέρετρων έχει γίνει ενδημική από τη δεκαετία του '70 ως τάσεις από πλευράς ζήτησης συσχετιζόμενες με εναλλασσόμενες γεύσεις, οι οποίες ενισχύονται από εναλλασσόμενες δημογραφίες και τουριστικές συνήθειες, έχουν λάβει χώρα παραπλεύρως των αλλαγών από πλευράς προμηθειών. Πολλά από τα Βρετανικά παραλιακά θέρετρα έρχονται αντιμέτωπα με σοβαρές δυσκολίες συμπεριλαμβανομένων της πτώσης του αριθμού των επισκεπτών, της υψηλότερης του μέσου όρου ανεργίας και μιας έλλειψης επενδύσεων²⁵⁵. Η φθορά έχει επηρεάσει τις περιφερειακές και τοπικές οικονομίες οι οποίες εξαρτώνται από τον μαζικό τουρισμό. Ο Agarwal²⁵⁶ ερευνήσε συστηματικά την αναγέννηση του παράκτιου τουρισμού σε Torbay, Κορνουάλη και Weymouth, καθώς και στο Portland. Ενώ η αναζωογόνηση του παράκτιου τουρισμού έχει τη δυνατότητα να διεγείρει την τοπική οικονομική ανάπτυξη μαζί με μια ευρύτερη περιφερειακή ανάπτυξη, υπήρχαν λίγες ενδείξεις ότι η τοπική ή η περιφερειακή ανάπτυξη διεγέρθηκε ως αποτέλεσμα των εναρκτήριων προγραμμάτων. Η πρόσθετη απαιτείται, ωστόσο,

²⁵⁴ Hiernaux-Nicolas, D. (1999) Cancun bliss. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 124—39). New Haven, CT: Yale University Press

²⁵⁵ Agarwal, S. (1999) Restructuring and local economic development: Implications for seaside resort regeneration in Southwest Britain. *Tourism Management* 20, 511-22

²⁵⁶ Agarwal, S. (1999) Restructuring and local economic development: Implications for seaside resort regeneration in Southwest Britain. *Tourism Management* 20, 511-22

οι προειδοποιήσεις του Agarwal²⁵⁷ ότι απ' τη στιγμή που ένα παράκτιο περιβάλλον περάσει σε φάση σταθερής φθίνουσας πορείας, το μέλλον αυτής της περιοχής του θέρετρου γίνεται πολύ αβέβαιο κι επομένως ο ρόλος της στα τοπικά και τα περιφερειακά πλάνα θα παραμένει περιορισμένος.

Αποφάσεις επίσης χρειάζονται να ληφθούν για το ποια αγορά να αγοραστεί. Ο Oppermann²⁵⁸ βρήκε ότι στη Μαλαισία, οι ενεργοί τουρίστες που έμειναν σε τουλάχιστον 4 τοποθεσίες συνεισέφεραν περισσότερο στους στόχους της περιφερειακής ανάπτυξης. Έχει αναπτυχθεί μια τυπολογία τουρισμού η οποία περιλαμβάνει τύπους πόλων έλξης (πολιτισμικών, φυσικών και αναψυχής), τοποθεσία (βασισμένη σε υδάτινο ή χερσαίο (έδαφος)), χωρικά χαρακτηριστικά και στρατηγικές ανάπτυξης (υψηλά αναπτυγμένες, αναπτυγμένες, αναπτυσσόμενες). Οι πόλοι έλξης, όπως πολιτισμικές ή θρησκευτικές τοποθεσίες, μπορεί να είναι περισσότερο ευαίσθητοι στα υψηλά επίπεδα τουριστικής ανάπτυξης σε σύγκριση μ' έναν χώρο αναψυχής όπως μια παραλία. Ο τύπος στέγασης θεωρείται ως ένα σημαντικό στοιχείο στο τουριστικό σύστημα με επιπτώσεις στα: «χαρακτηριστικά των τουριστών, το ανοικοδομημένο περιβάλλον, τις οικονομικές επιπτώσεις, του βαθμού της τοπικής ανάμιξης, και τους κρίσιμους περιβαλλοντολογικούς και ικανότητας συντήρησης παράγοντες συμπεριλαμβανομένου της χώρας, του κεφαλαίου, του νερού, της ενέργειας και των συστημάτων αποβλήτων. Όσον αφορά την έννοια της τυπολογίας, ο Wall προτείνει τη χρησιμοποίηση ποσοτήτων και τύπων στέγασης για τη ρύθμιση των επιπέδων και των τύπων της χρήσης σε διαφορετικές περιοχές. Ο Wall²⁵⁹ υποστηρίζει ένα μίγμα τουριστικών (μαζικών έως εξερευνητών) και στεγαστικών (5 αστέρων μέχρι ξενώνες) τύπων. Αυτή η τυπολογία μπορεί να συνενωθεί ώστε να προωθήσει τη βάσιμη ανάπτυξη του τουρισμού με το προστατεύει και τα ανθρώπινα και τα φυσικά περιβάλλοντα²⁶⁰.

²⁵⁷ Agarwal, S. (1999) Restructuring and local economic development: Implications for seaside resort regeneration in Southwest Britain. *Tourism Management* 20, 511-22

²⁵⁸ Oppermann, M. (1992) International tourism and regional development in Malaysia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 83 (3), 226—33

²⁵⁹ Wall, G. (1993b) Towards a tourism typology. In J.G Nelson, R.W Butler and G. Wall (eds) *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing* (Heritage Resources Centre Joint Publication 1) (pp. 45—58). University of Waterloo

²⁶⁰ Wall, G. (1993b) Towards a tourism typology. In J.G Nelson, R.W Butler and G. Wall (eds) *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing* (Heritage Resources Centre Joint Publication 1)

Ομοίως, ο Britton²⁶¹ επισημαίνει 6 εναλλακτικές αναπτυσσόμενων χωρών για τον ευρείας κλίμακας, καπιταλιστικό, ανήκων σε ξένους τουρισμό:

- Ευρείας κλίμακας επιχειρήσεις τουρισμού που ανήκουν και ελέγχονται από την πολιτεία·
- Ευρείας κλίμακας επιχειρήσεις τουρισμού που ανήκουν και ελέγχονται από το εθνικό ιδιωτικό κεφάλαιο
- Ενδιάμεσης κλίμακας επιχειρήσεις τουρισμού που ελέγχονται από τοπικές επιχειρήσεις και μεμονωμένα άτομα·
- Μικρής και ενδιάμεσης κλίμακας επιχειρήσεις τουρισμού που οργανώνονται ως συνεταιριστικές σ' επίπεδο χωριού ή κοινότητας·
- Μικρής κλίμακας επιχειρήσεις τουρισμού που οργανώνονται ως ατομικά ή οικογενειακά μελήματα· και
- Μικρής κλίμακας επιχειρήσεις τουρισμού που οργανώνονται από μεμονωμένα άτομα και οικογένειες ως ένα συμπλήρωμα για την απλοποίηση των προϊόντων.

Υποστηρίζεται ακόμα ότι ο αποκεντρωμένος, μικρής κλίμακας τουρισμός μπορεί να έχει μεγαλύτερη επίπτωση στη βελτίωση των αγροτικών συνθηκών διαβίωσης, ελαττώνοντας την αγροτική-αστική μετανάστευση, αναζωογονώντας τις αστικές κοινότητες, και εξισορροπώντας τις δομικές ανισότητες της κατανομής των εσόδων. Εν συνεχεία ο τουρισμός που αναπτύχθηκε βαθμιαία με το χρόνο θα επιτρέψει μια μακρύτερη περίοδο κοινωνικής και περιβαλλοντολογικής προσαρμογής. Αυτό θα επιτρέψει περισσότερο στον τοπικό πληθυσμό να εμπλακεί απ' τη στιγμή που η εργατική τάξη, οι προμήθειες και το κεφάλαιο είναι πιθανότερο να αποκτηθούν από τοπικές πηγές. Αυτός ο τύπος της αυξητικής ανάπτυξης είναι ευκολότερος στον τοπικό τουρισμό και μπορεί να έχει μια καλύτερη τύχη προώθησης βάσιμου τουρισμού. Τα ακόλουθα μέρη στρέφονται στην εξερεύνηση της χρήσης του τουρισμού ως ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στις αστικές, αγροτικές, νησιωτικές, περιφερειακές και διεθνείς περιοχές.

²⁶¹ Britton, S. (1987a) Tourism in small developing countries development issues and research needs. In S. Britton and W.C. Clark (eds) *Ambiguous Alternative Tourism in Small Developing Countries* (pp. 167—87). Suva: University of the South Pacific

3.1.6 Τουρισμός και Αστική εκ Νέου Ανάπτυξη

Η χρήση του τουρισμού για περιφερειακή ανάπτυξη μπορεί επίσης να λάβει χώρα σε αστικές περιοχές καθώς οι κυβερνήσεις αποπειρώνται να ξαναζωντανέψουν τομείς μιας πόλης.

Η δημιουργία συνασπισμών αστικής ανάπτυξης και οι δημόσιες επιχειρήσεις είναι άρρηκτα δεμένες με προγράμματα αστικής και περιφερειακής εκ νέου ανάπτυξης τα οποία αναζητούν «το ξαναζωντάνεμα του εσωτερικού των πόλεων και των βιομηχανικών περιοχών. Το ξαναζωντάνεμα του άστεως τυπικά περιλαμβάνει την ανάπτυξη χώρων διακοπών στο εσωτερικό των πόλεων, την ανάπτυξη εκ νέου της πόλης με εμποροπανηγύρεις, τα κέντρα συνδιασκέψεων και με αθλητικά στάδια.»²⁶².

Με άλλα λόγια, οι Jansen-Verbeke & Lievois²⁶³ σχολιάζουν ότι «οι πολιτικές για αστικό ξαναζωντάνεμα είναι έντονα εμπνευσμένες απ' τις πιθανότητες εκμετάλλευσης του πολιτισμικού δυναμικού των αστικών ιστορικών πόλεων». Επανεξετάζοντας τα υπέρ και τα κατά, οι Fainstein & Judd βρήκαν ότι αυτοί που είναι υπέρ της αναγέννησης μέσω του τουρισμού επιχειρηματολογούν ότι η αναγέννηση του κέντρου της πόλεως υποκινεί την οικονομική ανάπτυξη μέσω δυνατών πολλαπλασιαστών, βελτιώνει την αισθητική μιας πόλης και το ανοικοδομημένο περιβάλλον και επαυξάνει τις ανέσεις για τους κατοίκους. Επιπροσθέτως, οι υποστηριχτές επιχειρηματολογούν πως με μια έλλειψη εναλλακτικών για την ανάπτυξη μιας οικονομικής βάσης, αν οι πόλεις δεν ανταγωνιστούν για δολάρια τουρισμού θα χάσουν σ' ένα αυξανόμενο παγκόσμιο περιβάλλον²⁶⁴. Αυτοί που είναι κατά αυτού του τύπου της ανανέωσης επιχειρηματολογούν ότι το δυναμικό του ως μια μηχανή αύξησης στερείται ισχυρισμών εκ των υπέρμαχών της. Οι πρώτοι υποστηρίζουν ότι οι απομιμήσεις διαφημισμένων εμποροπανηγύρεων όπως εκείνων στη Βοστώνη ή στη Βαλτιμόρη δεν «περπατάνε» πάντα σ' άλλες πόλεις. Οι δυσφημιστές αναφέρουν παραδείγματα αγορών λιανικής στα κέντρα πόλεων τα οποία αδυνατούν να ανταποκριθούν στους αναμενόμενους αριθμούς επισκεπτών ή στις προκαλούμενες απώλειες, όπως αυτές στο Τολέδο.

²⁶² Hall, C.M. and Jenkins, J. (1995) *Tourism and Public Policy*. London: Routledge

²⁶³ Jansen-Verbeke, M. and Lievois, E. (1999) *Analysing heritage resources for urban tourism in European cities*. In D. Pearce and R. Butler (eds) *Contemporary Issues in Tourism Development* (pp. 81) London: Routledge

²⁶⁴ Fainstein, D. and Judd, D. (1999) *Global forces, local strategies, and urban tourism*. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 1—20). New Haven, CT: Yale University Press

Επιπροσθέτως, οι συκοφάντες αιτιολογούν την επίπτωση των κέντρων συνελεύσεων που δεν έχουν ανταποκριθεί στα αναμενόμενα χρονοδιαγράμματα ωστόσο, οι πόλεις εξαναγκάζονται να αναβαθμίσουν τις εγκαταστάσεις τουλάχιστον για να συμβαδίζουν με τον ανταγωνισμό²⁶⁵.

Όσον αφορά τον αστικό τουρισμό μιας πόλης, ο τουρισμός είναι απλά μια μορφή βιομηχανίας και το πώς ενσωματώνεται στην κοινότητα μπορεί να έχει μια επίπτωση στο ρόλο του στην περιφερειακή ανάπτυξη. Σε κάποιες πόλεις όπου υπάρχει υψηλή αστική εγκληματικότητα, αντί να ενσωματώσουμε τη νέα ανάπτυξη τουρισμού στην περιβαλλόμενη κοινότητα, σχεδιασμένη για να ξεχωρίζει τους άφθονους τουρίστες όπως με το Κέντρο Αναγέννησης στο Ντιτρόιτ στις ΗΠΑ. Περιστατικά επιτυχίας και αποτυχίας στη χρησιμοποίηση του τουρισμού για να ξαναζωντανέψει μια αστική περιοχή μπορούν να ιδωθούν στην πόλη Βανκούβερ, στον Καναδά. Το νησί Granville είναι μια επιτυχής μικτής χρήσης περιοχή, που συνδυάζει μια αγορά, βιβλιοπωλεία, τουριστικά καταστήματα, ένα ξενοδοχείο, ένα θέατρο, εστιατόρια και καφετέριες μαζί με παραδοσιακές επιχειρήσεις στην παραλία της (εκάστοτε) πόλης όπως ψιλικατζίδικα/πλανόδιους πραματευτές, επισκευές πλοίων και αγκυροβόλια. Το έργο αναπτύχθηκε σε μια αυξητική κλίμακα και ωφελεί όχι μόνο τους τουρίστες αλλά επίσης και τους τοπικούς κατοίκους και τις επιχειρήσεις. Όχι μακριά απ' το νησί Granville βρίσκεται η πρώην τοποθεσία της Expo η οποία συγκροτήθηκε το 1986 και, ως προς το μεγαλύτερο μέρος, έχει παραμείνει υπανάπτυκτη για πάνω από δεκαετία. Προτείνεται η κατάλληλη ανάπτυξη τουρισμού μπορεί να σημαίνει ότι η σχετικά μικρής κλίμακας αλλαγή με την δημόσια εμπλοκή όπως στο νησί Granville είναι καλύτερη απ' την μεγάλης κλίμακας ανάπτυξη με περιορισμένους αριθμούς ιδιοκτητών. Ενώ τα έργα μεγάλης κλίμακας μπορεί να είναι ελκυστικά για τους πολιτικούς, η βαθμιαία αλλαγή μπορεί να είναι πιο βάσιμη. Ένα σημαντικό σημείο έχει εγερθεί απ' τους Hall & Jenkins²⁶⁶ στο ότι, ενώ οι τοπικές και περιφερειακές κυβερνήσεις μπορεί να βλέπουν τον τουρισμό ως μια πηγή απασχόλησης και εισοδήματος, ο ρόλος του τουρισμού εντός της μεγαλύτερης εικόνας οικονομικών και κοινωνικών αναπτυξιακών διαδικασιών συχνά χάνεται.

²⁶⁵ Fainstein, D. and Judd, D. (1999) Global forces, local strategies, and urban tourism. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 1—20). New Haven, CT: Yale University Press

²⁶⁶ Hall, C.M. and Jenkins, J. (1995) *Tourism and Public Policy*. London: Routledge

Καθώς οι κυβερνήσεις γίνονται επιχειρηματικές στην προσπάθειά τους να προελκύσουν τουρίστες στις πόλεις τους είτε μέσω κυβερνητικών οργανισμών τουρισμού ανάπτυξης τουρισμού, όπως η περίπτωση της Βαλτιμόρης ή του Σωματείου Οικονομικού Τουρισμού του Νιαγάρα (NETCOR) στους καταρράκτες του Νιαγάρα, στο Οντάριο, στον Καναδά, στρέφονται προς αυξημένο marketing μερών. Κάποιες πόλεις έχουν μια καθιερωμένη ιστορική εικόνα όπως το Παρίσι ενώ άλλες προσπαθούν να δημιουργήσουν ένα. Συχνά σ' ένα αναπτυξιακό έργο, η δημιουργία ενός ορόσημου, για παράδειγμα το Κτήριο της Όπερας στο Σύδνεϋ ή ο Πύργος CN στο Τορόντο, μπορεί να αποτελούν πολύτιμους πόλους έλξης καθώς επίσης να προσδίδουν στην πόλη μιας παγκοσμίου εμβέλειας αναγνωρίσιμη εικόνα. Άλλες στρατηγικές για την προώθηση της ανάπτυξης εκ νέου προσελκύουν ένα γεγονός παγκοσμίου εμβέλειας στην πόλη. «Οι Ολυμπιακοί αγώνες αναπαριστάνουν το μεγαλύτερο τίμημα για πόλεις που αναζητούν μεγαγεγονότα»²⁶⁷. Η κύρια εστίαση για την Ολυμπιακή προσφορά της Αθήνας το 2004 ήταν ένα πλάνο πολλών εκατομμυρίων για εκ νέου ανάπτυξη της Αθήνας και όχι μόνο, την επαρχεία και την κυβέρνηση. Το ίδιο θα συμβεί και στην Κίνα το 2008.

Ο τουρισμός πολιτιστικής κληρονομιάς σε αστικές περιοχές έχει λάβει αυξημένο ενδιαφέρον²⁶⁸. Όσον αφορά τις Ευρωπαϊκές πόλεις προτείνεται ότι ο τουρισμός πολιτιστικής κληρονομιάς έχει την αποστολή της νοσταλγίας του marketing, αυθεντικότητας, παιδείας και ψυχαγωγίας κατά τέτοιο τρόπο ώστε διαφυλάσσει τις πηγές κληρονομιάς για τις μελλοντικές γενιές. Αυτό λαμβάνει χώρα εντός του αντικειμένου της χρησιμοποίησης του τουρισμού ως ερέθισμα για την αστική οικονομία και προστιθέμενη αξία για την αστική ζωή²⁶⁹.

Τελικά, όπως υποδείχθηκε από τα παραπάνω, οι επιχειρήσεις καζίνο έχουν γίνει, επίσης, κύρια εργαλεία στην ανάπτυξη. Το Λας Βέγκας είχε νέα έργα και σημαντικές επεκτάσεις, οι οποίες προσέθεσαν περίπου 10.000 νέα

²⁶⁷ Holcomb, B. (1999) Marketing cities for tourism. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 54—70). New Haven, CT: Yale University Press

²⁶⁸ Jansen-Verbeke, M. and Lievois, E. (1999) Analysing heritage resources for urban tourism in European cities. In D. Pearce and R. Butler (eds) *Contemporary Issues in Tourism Development* (pp. 81—107). London: Routledge

²⁶⁹ Jansen-Verbeke, M. and Lievois, E. (1999) Analysing heritage resources for urban tourism in European cities. In D. Pearce and R. Butler (eds) *Contemporary Issues in Tourism Development* (pp. 81—107). London: Routledge

ξενοδοχειακά δωμάτια στην πόλη μεταξύ 1996 & 1998. Μόνο το 1996, 3 νέα κύρια θέρετρα καζίνο άνοιξαν συμπεριλαμβανομένου των Luxor, Treasure Island & MGM Grand Hotel & Casino. Όσον αφορά το Λας Βέγκας, ωστόσο, αυτή η στρατηγική αύξησης και οι ισχυρισμοί της δημιουργίας απασχόλησης πρέπει να εναρμονιστεί με τις αυξήσεις στην καταναγκαστική χαρτοπαιξία, τους αγώνες των κατοίκων να έχουν την οικονομική δυνατότητα στέγασης στον τομέα υπηρεσιών απασχόλησης, τη μείωση του δημοσίου χώρου υπέρ του ιδιωτικού χώρου, τη χρεοκοπία μικρών ανεξάρτητων καταστημάτων, τις δημοσιονομικές/οικονομικές δυσκολίες μιας τοπικής κυβέρνησης που προσπαθεί να επιδοτήσει/επιχορηγήσει τις επικερδείς εγκαταστάσεις χαρτοπαιξίας διατηρώντας ωστόσο την τοπική δομή και την περιβαλλοντική υποβάθμιση.

3.1.7 Τουρισμός και Αγροτική εκ νέου ανάπτυξη

Με σκαμπανεβάσματα προς τα κάτω στις αγροτικές οικονομίες τις τελευταίες 3 δεκαετίες, είναι κατανοητό ότι οι κυβερνήσεις έχουν δώσει αξιοσημείωτη προσοχή ως προς τα οικονομικά οφέλη του τουρισμού, ιδίως για τις αγροτικές περιοχές που αποπειρώνται να συμβαδίζουν και να προσαρμόζονται στην παγκόσμια οικονομία²⁷⁰. Όπως προτείνει ο Grolleau²⁷¹, αυξανόμενοι αριθμοί κατοίκων της πόλης «το αποφεύγουν όλο αυτό» στην ύπαιθρο. Ένα απ' τα πλεονεκτήματα του τοπικού τουρισμού είναι βασίζεται σε τοπικές πρωτοβουλίες, τοπική διαχείριση, έχει τοπικά spin-offs, είναι ριζωμένος σε τοπικό σκηνικό και στοχεύει την τοπική κουλτούρα. Στη θεωρία, αυτή η έμφαση στο τοπικό (επίπεδο) μπορεί να βοηθήσει στην αναπαραγωγή τοπικής ανάπτυξης και σύμφωνα με τους Sharpley & Sharpley²⁷², ο αγροτικός τουρισμός ολοένα και χρησιμοποιείται για κοινωνικοοικονομική αναγέννηση και ποικιλία.

²⁷⁰ Hall, C.M. and Jenkins, J. (1998) The policy dimensions of rural tourism and recreation. In R. Butler, C.M. Hall and J. Jenkins (eds) *Tourism and Recreation in Rural Areas* (pp. 19—42). Chichester: John Wiley and Sons

²⁷¹ Grolleau, H. (1994) Putting feelings first. In LEADER. *Marketing Quality Rural Tourism*. LEADER Dossiers

²⁷² Sharpley, R. and Sharpley, J. (1997) *Rural Tourism: An Introduction*. London: International Thomson Business Press

Ενώ ο ορισμός του αγροτικού ποικίλει σε διαφορετικές χώρες, οι Sharpley & Sharpley²⁷³ περιγράφουν το αγροτικό ως όλες οι περιοχές, «και χερσαίες και υδάτινες, που βρίσκονται πέρα από πόλεις οι οποίες, σε εθνικό και τοπικό/περιφερειακό επίπεδο, μπορούν να περιγραφούν ως σημαντικά αστικά κέντρα». Για να περιγραφεί ο τουρισμός ως αγροτικός τουρισμός θα 'πρεπε τότε να αντικατοπτρίζει τα χαρακτηριστικά που δηλώνουν μια αγροτική περιοχή συμπεριλαμβανομένου μικρών κοινοτήτων, μικρών πληθυσμιακών πυκνοτήτων, αγροτικά βασισμένες οικονομικές και παραδοσιακές κοινωνίες²⁷⁴. Ο Lane²⁷⁵ περιγράφει λεπτομερώς την δυσκολία της απόπειρας δημιουργίας ενός ορισμού του αγροτικού τουρισμού καθώς δεν είναι όλος ο τουρισμός στις αγροτικές περιοχές αυστηρά «αγροτικός» όπως θα επισημανθεί αργότερα. Ο αγροτικός τουρισμός εκτείνεται πέρα από τουρισμό βασισμένο σε αγροκτήματα ώστε να συμπεριλάβει το ειδικό ενδιαφέρον για διακοπές στη φύση και οικοτουρισμό, περπάτημα, διακοπές αναρρίχησης και ιππασίας, περιπέτεια, τουρισμό αθλημάτων και υγείας, κινήγι και angling, εκπαιδευτικό ταξίδι, τουρισμό τεχνών και κληρονομιάς, και σε κάποιες περιοχές, ως εθνικό σπορ.²⁷⁶

Οι ευκαιρίες για αγροτικό τουρισμό συχνά εμφανίζονται σε εθνικά ή επαρχιακά πάρκα. Οι Sharpley & Sharpley²⁷⁷ περιέγραψαν τα οφέλη και τα κόστη σχετικά με την ανάπτυξη του αγροτικού τουρισμού. Όπως προαναφέρθηκε, πολλές απ' τις σχετικές με τον αγροτικό τουρισμό επιχειρήσεις είναι μικρές και αυτόνομες επιχειρήσεις κι επομένως πραγματοποίησαν έσοδα για την τοπική οικονομία. Αναπτύσσοντας τον αγροτικό τουρισμό, η τοπική οικονομία γίνεται πιο ποικίλη καθώς δημιουργείται απασχόληση στον τουρισμό και σε σχετικές με τον τουρισμό επιχειρήσεις. Οι υπάρχουσες υπηρεσίες και επιχειρήσεις υποστηρίζονται ενώ οι νέες επιχειρήσεις μπορεί να ελκύονται απ' την περιοχή που συμβάλει περαιτέρω την οικονομία. Ένα απ' τα σημαντικότερα συστατικά του αγροτικού τουριστικού προϊόντος σε πολλές βιομηχανοποιημένες χώρες είναι τα αγροκτήματα διακοπών. Υπάρχει μεγάλη

²⁷³ Sharpley, R. and Sharpley, J. (1997) *Rural Tourism: An Introduction*. London: International Thomson Business Press: 20

²⁷⁴ Sharpley, R. and Sharpley, J. (1997) *Rural Tourism: An Introduction*. London: International Thomson Business Press

²⁷⁵ Lane, B. (1994) What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism* 2, 7—12

²⁷⁶ Lane, B. (1994) What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism* 2, 9

²⁷⁷ Sharpley, R. and Sharpley, J. (1997) *Rural Tourism: An Introduction*. London: International Thomson Business Press

ιστορία στην Ευρώπη για τα αγροκτήματα διακοπών και χώρες όπως η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία έχουν βιώσει πρόσφατη ανάπτυξη σ' αυτόν τον τομέα²⁷⁸. Όσον αφορά τα κοινωνικά οφέλη, την τοπική συγκοινωνία και υγεία μπορούν να διατηρηθούν και μπορεί να υπάρξει αναβίωση των τοπικών εθίμων, τεχνών και πολιτισμικών ταυτοτήτων. Όπως ο αγροτικός τουρισμός εξαρτάται από το φυσικό περιβάλλον, η βιομηχανία μπορεί να είναι ένα ερέθισμα για συντήρηση. Όπως με κάθε τύπο τουρισμού υπάρχουν συσχετιζόμενα κόστη, τα οποία σχετίζονται με τη σημασία της βιομηχανίας, του όγκου των τουριστών, και την ελαστικότητα/προσαρμοστικότητα της τοπικής κοινότητας. Ο αγροτικός τουρισμός μπορεί να αποτελέσει σε αυξήσεις στην τιμή γης και αγαθών. Στην περιοχή Muskoka, βόρεια του Τορόντο, στο Οντάριο, οι αξίες της γης για εξοχικά έχουν υπερβεί τα επίπεδα για τα οποία πολλοί ντόπιοι έχουν την οικονομική δυνατότητα. Οι δημιουργούμενες δουλειές μπορεί επίσης να είναι εποχιακές και οι άτομα χωρίς ιδιαίτερες ελπίδες επιτυχίας μπορούν να ελέγχουν πολλές απ' τις επιχειρήσεις τουρισμού. Η εξάρτηση από μια επιχείρηση, πάνω στην οποία έχουν μικρό έλεγχο, μπορεί επίσης να προκαλέσει δυσκολίες για την τοπική κοινότητα. Η συμφόρηση και η οχλαγωγία, η οποίες καταπατούν την καθημερινή ζωή των ντόπιων κατοίκων, και η αντικατάσταση των παραδοσιακών μαγαζιών με καταστήματα αναμνηστικών μπορεί να έχει ένα αρνητικό αποτέλεσμα στις συμπεριφορές των κατοίκων ως προς την ανάπτυξη του τουρισμού όπως θα δούμε παρακάτω για μια δεδομένη συζήτηση των κοινωνικών και πολιτισμικών επιδράσεων του τουρισμού). Οι ειδήμονες του τουρισμού προειδοποιούν ότι ο αγροτικός τουρισμός ενδέχεται να μην είναι η μαγική λύση με τις διαρροές των εσόδων του, αστάθεια, χαμηλή μίσθωση, εισαγόμενο εργατικό δυναμικό και συντηρητικούς επενδυτές. Επιχειρηματολογούν ότι οι λιγότερο αγαπητή περίσταση προώθησης του αγροτικού τουρισμού είναι όταν η οικονομία είναι αδύνατη απ' τη στιγμή που ο τουρισμός μπορεί να δημιουργήσει περαιτέρω υψηλά μη ισορροπημένο εισόδημα και κατανομές ανεργίας. Οι Hall & Jenkins²⁷⁹ επίσης προειδοποιούν ότι ο τουρισμός μπορεί να τροποποιήσει κι επομένως να σταθεροποιήσει μια

²⁷⁸ Weaver, D. and Fennell, D. (1997) Rural tourism in Canada: The Saskatchewan vacation farm operator as entrepreneur. In S. Page and D. Getz (eds) *The Business of Rural Tourism* (pp.77—92). London: International Thomson Business Press

²⁷⁹ Hall, C.M. and Jenkins, J. (1998) The policy dimensions of rural tourism and recreation. In R. Butler, C.M. Hall and J. Jenkins (eds) *Tourism and Recreation in Rural Areas* (pp. 19—42). Chichester: John Wiley and Sons

τοπική οικονομία με τη δημιουργία απασχολήσεων, επιχειρηματικών ευκαιριών, εισοδημάτων και μια αυξημένη βάση φόρου. Όπως και να έχει, οι αγροτικές κοινότητες συχνά έρχονται αντιμέτωπες περιορισμένες πηγές, ηγέτες και εθελοντές μεγάλης εμπέλειας και είναι υποχρεωμένοι να ανταγωνίζονται με άλλες αγροτικές περιοχές οι οποίες επίσης αναπτύσσουν τουρισμό.

Πολλές χώρες και περιοχές έχουν αναπτύξει αγροτικές πολιτικές οι οποίες έχουν είτε άμεσα είτε έμμεσα υποστεί μια επίπτωση στον αγροτικό τουρισμό. Στην Ε.Ε., η Κοινή Αγροτική Πολιτική και οι επακόλουθες μεταρρυθμίσεις έχουν υποστεί έμμεσα μια επίδραση στον αγροτικό τουρισμό. Εντός της πολιτικής έχει υπάρξει μια ελάττωση στο ποσό των παρερχομένων επιδομάτων στους αγροκτήμονες, κάποιιο εκ των οποίων έχουν πάρει γη απ' την παραγωγή και σ' άλλους έχουν δοθεί κίνητρα για πρώιμη σύνταξη, με τελικό αποτέλεσμα μια μεγάλη ποσότητα αγροτικής γης είναι διαθέσιμο για άλλες χρήσεις, το ΗΓΕΤΙΚΟ πρόγραμμα (Σχέσεις Μεταξύ των Ενεργειών για την Ανάπτυξη των Αγροτικών Οικονομιών) της ΕΕ έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον τουρισμό καθώς προτίθεται να προωθήσει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ανάπτυξη τουρισμού μ' έμφαση στην τοπική υποστήριξη και ανάμιξη. Οι Ομάδες Τοπικής Δράσης είναι σχηματισμένες και αν το επιχειρηματικό τους πλάνο είναι αποδεκτό, οι ομάδες λαμβάνουν χρηματοδότηση από τα δομικά κεφάλαια της ΕΕ μαζί με την επιχορήγηση του εθνικού και ιδιωτικού τομέα. Ο τουρισμός έχει γίνει μια απ' τις κυρίαρχες έννοιες των επιχειρηματικών πλάνων που έχουν κατατεθεί. Σε μια επιτυχή περίπτωση, ο Συνεταιρισμός του Νότιου Pembrokeshire για Δράση με τις Αγροτικές Κοινότητες (SPARC) στο Ηνωμένο Βασίλειο κάλυψαν κάπου 35 αγροτικές κοινότητες και ήσαν δυνάμενοι να βοηθήσουν πάνω από 100 διαφορετικά έργα, πολλά απ' τα οποία σχετικά με τον αγροτικό τουρισμό.

Σημαντικές εισροές κεφαλαίου βάλθηκαν σε κάποιες αγροτικές περιοχές υπό πολιτειακό σοσιαλισμό συμπεριλαμβάνοντας τα κέντρα χειμερινών αθλημάτων σε Σλοβενία, Βουλγαρία και Ρουμανία (καθώς) και τα παραθεριστικά συμπλέγματα κατά μήκος της Μαύρης Θάλασσας και των Αδριατικών ακτών. Ο Hall²⁸⁰ επιχειρηματολογεί εντός της νοτιοανατολικής

²⁸⁰ Hall, C.M. (1998a) The institutional setting — tourism and the state. In D. Ioannides and K. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 199—219). London: Routledge

Ευρώπης, ότι υπάρχει μια δυνατότητα για δραστηριότητες σχετικές με διακοπές που να επηρεάζουν σημαντικά την αύξηση της απασχόλησης. Επιπροσθέτως, υπάρχουν ευκαιρίες για αγροτικούς πόλους έλξης ώστε να ενεργήσουν ως μια πηγή για τουρισμό οργανωμένο μέσω ανήκοντες σε ντόπιους μικρές επιχειρήσεις και για τουρισμό βασισμένο σε αγροκτήματα που θα ενεργήσει ως όχημα για ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη ώστε να ανυψώσει εισοδήματα, να σταθεροποιήσει πληθυσμούς, να διατηρήσει πολιτισμούς, και να ανακατανέμει τους οικονομικούς ρόλους εντός των αγροτικών νοικοκυριών. Με αυξήσεις στην απασχόληση, η συγκράτηση του πληθυσμού μπορεί να ενθαρρυνθεί σε αγροτικές περιοχές και η διαθεσιμότητα παλαιών εγκαταλελειμμένων κτηρίων μπορεί να αποτελέσουν πόλο έλξης στην ανανέωση/ανακαίνιση παραδοσιακών σπιτιών για μικρής κλίμακας επιχειρήσεις τουρισμού όπως έχουν αποπειραθεί η νότια Αλβανία. Ο αγροτικός και τουρισμός φύσης έχει λάβει ουσιαστική προώθηση στην περιοχή από τις τοπικές κυβερνήσεις, τα NGO και τον ιδιωτικό τομέα, Το 1995 το Ρουμανικό Υπουργείο Τουρισμού αναγνώρισε τον αγροτικό τουρισμό ως μια σπουδαία περιοχή ανάπτυξης. Παρά τις πολλαπλές ευκαιρίες, και του γεγονότος ότι τα σχέδια της ΕΕ PHARE & TEMPUS για εκπαίδευση και κατάρτιση στον αγροτικό τουρισμό έχουν αναπτυχθεί στην Δημοκρατία της Τσεχίας, την Ουγγαρία, την Πολωνία και τη Σλοβακία, προτείνει ότι υπάρχουν περιορισμένες ενδείξεις απ' την νοτιοανατολική Ευρώπη στη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του αγροτικού τουρισμού, μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων, στην κοινωνική τους επίπτωση και το φαινόμενο του πολλαπλασιαστή.

Ο Cavaco²⁸¹ παρατήρησε την ανάπτυξη του αγροτικού τουρισμού σε αγροτικές περιοχές της ενδοχώρας στην Πορτογαλία. Βρέθηκε ότι ο αγροτικός τουρισμός παρείχε κεφάλαια για την αναπαλαίωση σπιτιών τσιφλικάδων και ενθάρρυνε τις οικογένειες που κατείχαν αυτές τις περιουσίες να εκπαιδεύσουν τους τουρίστες για τη φύση και την αγροτική κουλτούρα. Αναβίωσε επίσης θερμικά ιαματικά λουτρά και θέρετρα καθώς επίσης και επιχειρήσεις τοπικού εμπορίου και ανακαίνισης. Ωστόσο, αναγνωρίστηκε ότι αυτό το είδος τουρισμού φέρνει σε

²⁸¹ Cavaco, C. (1995a) Rural tourism: The creation of new tourist spaces. In A. Montanan and A. Williams (eds) *European Tourism: Regions, Spaces and Restructuring* (pp. 129—49). Chichester: John Wiley and Sons

μια πολύ μικρή βολική θέση και περιορίζεται σε ειδικές περιοχές οπότε οι κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις είναι πολύ μέτριες. Ο Cavaco δήλωσε ότι ήταν απίθανο το Εθνικό Πλάνο Τουρισμού να ολοκλήρωνε το ρόλο που ευχόταν παίζει στην ανύψωση των συνθηκών διαβίωσης στις αγροτικές περιοχές. Οι δυσκολίες στη χρήση του τουρισμού ως ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης εδώ περιελάμβανε τα απαιτούμενα οικονομικά ρίσκα, την απόμακρη θέση των αγορών και την τοπική πολιτισμική ζωή, τις υπηρεσίες και άλλους τύπους δραστηριοτήτων. Το marketing μικρής κλίμακας των προϊόντων συχνά υλοποιείται μέσω ενός μεσολαβητή, Tour Operator ο οποίος έχει ως αποτέλεσμα την ελάττωση των εσόδων για τους ντόπιους ανθρώπους των τεχνών. Η αγορά κυρίως μεσήλικων τουριστών εσωτερικού ή εξωτερικού σε ανώτερη έως ενδιάμεση ταξινόμηση εσόδων οι οποίοι συνήθως έφτασαν στην τοποθεσία από το δικό τους αυτοκίνητο ή ενοικιαζόμενο όχημα περιορίζει το ποσό των χρημάτων που μπορεί να βγει σ' αυτές τις περιοχές.

Ο αγροτικός τουρισμός έχει βρεθεί να προωθήσει την ανάπτυξη της κοινωνίας στο χωριό του Bangunkerto στην Ινδονησία²⁸². Η Εθνική Στρατηγική Τουρισμού της Ινδονησίας συνέστησε ότι τουρισμός ειδικού ενδιαφέροντος όπως είναι ο αγροτικός τουρισμός θα έπρεπε να υποστηριχτεί. Με βοήθεια από το επαρχιακό αγροτικό διαμέρισμα, 400 φυτά salak δόθηκαν στο χωριό, τα οποία επεξεργάστηκαν σε μια βάση συνεργασίας για να καθιερωθεί ένα κέντρο τουρισμού εμφύτευσης salak. Οι παραδοσιακοί χοροί εκτελέστηκαν στο κέντρο και οι οδηγοί προσελήφθησαν από τα γύρω χωριά. Ενώ την ώρα της έρευνας το σχέδιο δεν είχε επιφέρει αρκετό εισόδημα στο χωριό, οι κάτοικοι ήλπιζαν σύντομα να επεκτείνουν τις εγκαταστάσεις.

Στην περιοχή Νιαγάρα του Οντάριο, στον Καναδά, προσπάθειες είναι τώρα καθ' οδόν για να προωθήσουν τις αγροτικές περιοχές πέρα από το πολύ γνωστό γόητρο των καταρρακτών του Νιαγάρα. Η ιδέα των αγροτικών ή των κληρονομικών ίχνων έχει χρησιμοποιηθεί στο να βοηθηθεί η προώθηση μιας περιοχής και επιτρέπει στους τουρίστες να ταξιδέψουν στα ίχνη από μια τοποθεσία σε μια άλλη. Η Διαδρομή Κρασιού του Νιαγάρα Συνδέει πάνω από 50 οινοποιία από άκρη σε άκρη στην περιοχή. Επιπροσθέτως στην προσφορά

²⁸²Telfer, D.J. (2000c) Agritourism — a path to community development? The case of Bangunkerto, Indonesia. In C. Richards and D. Hall (eds) *Tourism and Sustainable Community Development* (pp. 242—57). London: Routledge

διαδρομών και γεύσεων, πολλά από τα οινοποιία έχουν μεταφερθεί στην περιοχή τουρισμού κρασιού και προσφέρουν ιδιαίτερα γεγονότα κατά τη διάρκεια του χρόνου²⁸³. Τα οινοποιεία είχαν επιτυχία όχι μόνο προσελκύοντας τουρίστες εσωτερικού, αλλά επίσης διεθνείς τουρίστες²⁸⁴. Μέρος της ανάπτυξης του τουρισμού κρασιού στην περιοχή, οφείλεται επίσης σε ένα οργανισμό που ονομάζεται Γεύσεις του Νιαγάρα, ο οποίος προωθεί την χρήση τοπικών αγροτικών προϊόντων στα εστιατόρια του Νιαγάρα. Αυτός ο οργανισμός φτιάχνει δύο βιτρίνες το χρόνο όπου οι παραγωγοί της περιοχής συνδυάζονται με ένα μάγειρα από εστιατόριο της περιοχής καθώς συνδυάζονται και με ένα οινοποιείο. Αυτό το αγροτικό φεστιβάλ είναι ένα εκ των πολλών της περιοχής του Νιαγάρα το οποίο ενθαρρύνει τους ανθρώπους να επισκεφτούν κοντινές αγροτικές περιοχές. «Οι αγροτικές διαδρομές» είχαν επίσης επιτυχία στην περιοχή του Νιαγάρα καθώς οι τοπικοί αγρότες άνοιγαν τις φάρμες τους για διαδρομές με ξεναγούς σε επιλεγμένα σαββατοκύριακα μέσα στο καλοκαίρι²⁸⁵. Ένας παράγοντας-κλειδί για την επιτυχία του αγροτικού τουρισμού στην περιοχή του Νιαγάρα είναι η ανάπτυξη συνεργασιών. Όπως υπέδειξε ο Telfer, με την επιτυχία των οινοποιείων, για παράδειγμα, επήλθε η ανάπτυξη ανταγωνιστικού οφέλους σφηνομένων ομάδων παρομοίως με τις ιδέες τις οποίες τόνισε ο Porter²⁸⁶.

Μια άλλη πηγή τουρισμού στο αγροτικό περιβάλλον, αν και αυτή δεν θα συναντήσει πολλούς από τους ορισμούς της μικρής κλίμακας του αγροτικού τουρισμού²⁸⁷, είναι η εισαγωγή των καζίνο στις ιθαγενείς κοινωνίες των Αμερικάνων. Παρ' όλα αυτά, αυτό χρησιμοποιείται ως ένας παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης. Οι περιοχές που κατοικούνται από ιθαγενείς στην Αμερική έχουν μερικά από τους πιο υψηλά επίπεδα φτώχειας και ανεργίας στις Η.Π.Α. και πολλές περιοχές από αυτές στρέφονται προς την λειτουργία των καζίνο σαν μια στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης. Αν και δεν είναι δυνατόν

²⁸³ Telfer, D.J. (2001a) From a wine tourism village to a regional wine route: An investigation of the competitive advantage of embedded clusters in Niagara, Canada. *Tourism Recreation Research* 26 (2), 23—33

²⁸⁴ Telfer, D.J. and Hashimoto, A. (1999) Resident attitudes towards tourism development in Niagara-on-the-Lake. Unpublished report, prepared for TEMCO. Department of Recreation and Leisure Studies, Brock University, St Catharines, ON

²⁸⁵ Telfer, D.J. (2000b) Tastes of Niagara: Building strategic alliances between tourism and agriculture. *International Journal of Hospitality and Tourism Administration* 1(1), 71—88

²⁸⁶ Porter, M. (1998) *On Competition*, A Harvard Business Review Book. Boston, MA: Harvard Business School

²⁸⁷ Lane, B. (1994) What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism* 2, 7—12

να γενικοποιηθεί, οι κοινωνίες ιθαγενών της Αμερικής, λόγω της κυρίως αγροτικής φύσης τους, έχουν κλειδωθεί μέσα σε ένα καλούπι χωρικής ανισορροπίας το οποίο χαρακτηρίζει την μη ομαλή ανάπτυξη. Οι επιστήμονες προειδοποιούν για τα προβλήματα σε μερικές περιοχές όπου τα καζίνο σε τοποθεσίες ιθαγενών συναγωνίζονται για την ίδια αγορά. Σε τελευταία ανάλυση μπορεί να προκύψει μια κατάσταση όπου υπάρχει μια οικονομική πόλωση μεταξύ φυλών με επιτυχή καζίνο και αυτών χωρίς.

Καθώς ο αγροτικός τουρισμός συνεχίζει να κερδίζει δημοσιότητα ως ένα όργανο περιφερειακής ανάπτυξης, οι προγραμματιστές πρέπει να έχουν υπόψη τις πιθανές διαμάχες που μπορεί να προκληθούν. Η επαρχία του Νιουφαουντλάντ γνωρίζει προσφάτως ένα από τα πιο γρήγορα επίπεδα τουριστικής ανάπτυξης στον Καναδά. Παρ' όλα αυτά, από τη στιγμή που οι τουρίστες επισκεφτούν τις κύριες πόλεις, η πλειοψηφία της επαρχίας δεν είναι εξοπλισμένη να δεχτεί την εισροή των τουριστών, πράγμα το οποίο προκαλεί προβλήματα όχι μόνο στους τουρίστες αλλά και στους κατοίκους. Υπάρχει επίσης πιθανή μετανάστευση εργατικού δυναμικού των παραδοσιακών βιομηχανιών όπως η γεωργία σε τομέα τουρισμού, αφήνοντας λιγότερους ανθρώπους στα αγροκτήματα όταν είναι απαραίτητοι σε περιόδους θερισμού. Τελικά, με αυξημένο τον ανταγωνισμό στις αγροτικές περιοχές, οι Butler και Hall²⁸⁸ θέτουν την ερώτηση: Πόσα ίχνη κληρονομιάς, πρωτοποριακά μουσεία και χωριά, ιστορικά σπίτια, πάγκους στο κράσπεδο του δρόμου, αυθεντική μαγειρική εξοχής, φεστιβάλ, εξοχικά μαγαζιά και τσάι Ντεβονσαιρ μπορούμε να ανεχτούμε; Αυτός ο αυξημένος ανταγωνισμός έχει αναγκάσει τις αγροτικές περιοχές στρατηγική εμπορία περιοχών μέσω παραστάσεων ή αναπαραστάσεων.

3.1.8 Η τουριστική ανάπτυξη των νησιών

Από την Καραϊβική στα νησιά της Μεσογείου ή του νοτίου Ειρηνικού, ο τουρισμός είναι η επιλογή ανάπτυξης για πολλούς όπου υπάρχει μια έλλειψη πηγών και μια περιορισμένη σειρά από άλλες οικονομικές δραστηριότητες.

²⁸⁸ Butler, R. and Hall, C.M. (1998) Image and reimagining of rural areas. In R. Butler, C.M. Hall and J. Jenkins (eds) *Tourism and Recreation in Rural Areas* (pp. 115—22). Chichester: John Wiley and Sons p.p. 117

Όπως προτείνει ο Milne²⁸⁹, η μικροπολιτειακή κατηγορία νησιών είναι μια άμορφη καθώς ομαδοποιεί σχετικά μεγάλα έθνη με περιορισμένη ροή τουριστών και κατοίκους κάτω των 30.000, όπως τα νησιά Κουκ ή τα Νιουι. Στην ανάπτυξη του τουρισμού υπάρχει μια ομάδα από κοινά θέματα τα οποία τα νησιά αντιμετωπίζουν. Τα νησιά είναι τρωτά στις εξωτερικές επιρροές έχουν περιορισμένη τοπική αγορά, τους λείπει μια κριτική μάζα, και έχουν φτωχό δίκτυο επικοινωνιών και μεταφορών με τις πιθανές αγορές. Μια πηγή που τα κάνει τρωτά είναι η υψηλή εξάρτησή τους από τις εταιρίες για την παροχή υπηρεσιών όπως οι μεταφορές και η οικονομία. Σε αυτές τις περιπτώσεις όπου η κυβέρνηση είναι εκτός του νησιού, οι προτεραιότητες τους μπορεί να διαφέρουν από εκείνες του φιλοξενούμενου πληθυσμού. Παρ'όλες αυτές τις αλλαγές, πολλά έθνη νησιών κυνηγούν τον τουρισμό, παρ'όλα αυτά, γενικά, όσο πιο μικρό είναι το νησί, τόσο λιγότερο έλεγχο είχαν οι τοπικοί κάτοικοι πάνω στη φύση και στην κλίμακα της ανάπτυξης του τουρισμού²⁹⁰.

Στην προκειμένη περίπτωση εξετάζουμε και την Καραϊβική, για παράδειγμα, ως μια περιοχή από συμπλέγματα νησιών η οποία εξαρτάται κυρίως στον τουρισμό. Συμμαχίες μεταξύ εθνικών οργανισμών ακόμα και πολιτειών στην Καραϊβική, συμπεριλαμβανομένων των CARICOM (Caribbean Community), η οποία αναπτύχθηκε το 1973, η OECS (Organisation of Eastern Caribbean States) με το κοινό της νόμισμα (East Caribbean Dollar) και η Pan-Caribbean ACS (Association of Caribbean States) που δημιουργήθηκε το 1994. Η αγγλόφωνη Καραϊβική είναι μια συγκέντρωση πολιτειών, η οποία εξαρτάται όλο και περισσότερο από τα έσοδα του τουρισμού ως κύρια πηγή εισοδήματος. Τα νησιά Windward της Domenica, η Γρενάδα, η St Lucia, ο St Vincent, και οι Grenadines εκπροσωπούν τον τουρισμό σε διαφορετικά στάδια ανάπτυξης. Η Domenica βρίσκεται στη φάση ανοικοδόμησης, ενώ η St Lucia είναι περισσότερο καθιερωμένη και ο τουρισμός αποτελεί ένα σημαντικό εισόδημα ξένου συναλλάγματος. Οι έρευνες του Wilkinson²⁹¹ στην Καραϊβική βρήκαν ότι αν και ο τουρισμός είναι μια κύρια πηγή εισοδήματος εξαγωγών, ένα μεγάλο

²⁸⁹ Milne, S. (1992) Tourism and development in South Pacific microstates. *Annals of Tourism Research* 19 (2), 191—212

²⁹⁰ Butler, R.W (1996) Problems and possibilities of sustainable tourism: The case of the Shetland Islands. In L. Briguglio, R. Butler, D. Harrison and W. Fiho (eds) *Sustainable Tourism in Islands and Small States, Case Studies* (pp. 11—49). London: Pinter

²⁹¹ Wilkinson, P.F. (1987) Tourism in small island nations: A fragile dependence. *Leisure Studies* 6 (2), 142

μέρος της εκτόνωσης αφήνει την οικονομία «μέσω των διεθνών αερογραμμών και μεγάλων αλυσίδων ξενοδοχείων και κυνηγάει ξένη τροφή». Ο Widfelt²⁹² έχει τονίσει άλλα πιθανά προβλήματα για τις κοινωνίες των νησιών. Η έντονη χρήση των παράκτιων ζωνών με την κατασκευή λιμανιών, μαρίνων, ξενοδοχείων και αεροδρομίων, έχει σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον, ενώ την ίδια στιγμή, η γεωργία και η αλιεία στην Καραϊβική έχει περιθωριοποιηθεί. Αγροτική καταπάτηση μπορεί επίσης να εμφανιστεί καθώς ο τουρισμός αναπτύσσεται. Τα οικονομικά πλεονεκτήματα του τουρισμού στην Καραϊβική, έχουν επίσης κληθεί προς ερώτηση. Η κατασκευή και η συντήρηση εκτεταμένης υποδομής απαιτεί μεγάλη ποσότητα κεφαλαίου και μια υψηλή αναλογία δολαρίων τουρισμού που τείνουν να ρέουν έξω από την περιοχή σε ποικίλες μορφές συμπεριλαμβανομένου κερδών, πληρωμών για εισαγωγές και άλλες υπηρεσίες²⁹³.

Η περιφερειακή ανάπτυξη μπορεί επίσης να εξεταστεί μέσα στα συμφραζόμενα ενός νησιού. Η Nuryanti²⁹⁴ εξέτασε τον τουρισμό και τις περιφερειακές ανισορροπίες στο νησί της Java, στην Ινδονησία. Αυτή έδειξε ότι η επιτυχία του τουρισμού στην δημιουργία περιφερειακής ανάπτυξης εξαρτάται από την αλληλεπίδραση των εξής παραγόντων: το επίπεδο της επαρχιακής εξειδίκευσης ή διαφοροποίησης σε ότι αφορά τις κοινωνικοπολιτιστικές και οικονομικές υποδομές, την πυκνότητα τουριστών, την προσβασιμότητα και τα χαρακτηριστικά της ανάπτυξης τουρισμού. Μια περιοχή με υψηλό επίπεδο εξειδίκευσης μπορεί να αντλεί επιδράσεις του τουρισμού με θετικό τρόπο καθώς η περιοχή έχει την εσωτερική της χωρητικότητα ώστε:

- Να ενσωματώνει και να δημιουργεί συνδέσμους
- Να προσαρμόζει την οργανωτική της δομή
- Να αυξάνει το επίπεδο της εξειδίκευσης ή διαφοροποίησης, και
- Να χειρίζεται μακροπρόθεσμα την πιο ολοκληρωμένη ανάπτυξη

Μια περιοχή με χαμηλότερο επίπεδο διαφοροποίησης δεν θα μπορούσε να ανταποκριθεί χρησιμοποιώντας τις δικές της περιορισμένες πηγές. Ένα σενάριο

²⁹² Widfelt, A. (1996) Alternative development strategies and tourism in the Caribbean microstates. In L. Briguglio, R. Butler, D. Harrison and W. Fiho (eds) Sustainable Tourism in Islands and Small States, Case Studies (pp. 147—61). London: Pinter

²⁹³ Debbage, K. (1990) Oligopoly and the resort cycle in the Bahamas. *Annals of Tourism Research* 17 (4), 513—27

²⁹⁴ Nuryanti, W. (1998) Tourism and regional imbalances: The case of Java. *Indonesia and the Malay World* 26 (75), 136—44

το οποίο συχνά λαμβάνει χώρα είναι μια άμεση αύξηση της περιφερειακής διαφοροποίησης και της περιφερειακής ανισορροπίας. Η τυπική απάντηση σε αυτή την αστάθεια είναι συχνά το να αποκτούν εισαγόμενη βοήθεια όπως αγαθά, ξένη επένδυση και υπηρεσίες που συναντούν τις απαιτήσεις που έχουν τεθεί από τον διεθνή τουρισμό. Αν ο τουρισμός είναι για να χρησιμοποιείται αποτελεσματικά σαν ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης, είναι απαραίτητο να καθιερωθούν πίσω και εμπρός σύνδεσμοι από άκρη σε άκρη σε όλη τη γύρω περιοχή. Έχουν εξερευνηθεί οι σύνδεσμοι μεταξύ της βιομηχανίας του τουρισμού και του αγροτικού παράγοντα στα νησιά του Lombok και του Java στην Ινδονησία. Οι υποθέσεις-μελέτες στο Lombok και στο Java αποκάλυψαν ότι μια μεγάλη κλίμακα ξενοδοχείων μπορούν να κάνουν μια μεγάλη ποικιλία συνδέσμων μαζί με τον τοπικό αγροτικό τομέα έτσι ώστε να κυνηγήσουν τα τοπικά προϊόντα. Τα ξενοδοχεία χρησιμοποίησαν και τους προμηθευτές μικρής κλίμακας που επισκέφτηκαν τις τοπικές αγορές για να κυνηγήσουν προϊόντα σε μεγαλύτερους προμηθευτές με ευρέως-βασισμένους συνδέσμους από άκρη σε άκρη σε όλη την περιοχή. Στην περίπτωση του Lombok, το τουριστικό θέρετρο προσέλαβε έναν μικρής κλίμακας ψαρά που έγινε προμηθευτής για να ταξιδέψει στις ποικίλες ψαραγορές και να κυνηγήσει φρέσκα τοπικά θαλασσινά. Το ξενοδοχείο επίσης παρείχε ένα τοπικό αγρότη με μια ποικιλία καρπών για συγκομιδή, μερικοί από τους οποίους δεν ήταν κατά παράδοση μεγαλωμένοι στο νησί. Όταν οι συγκομιδές ήταν έτοιμες το ξενοδοχείο θα τις αναζητούσε από τον αγρότη. Το Lombok είναι ένα πολύ μικρότερο νησί από τη Java και λιγότερο γόνιμο έτσι ήταν δύσκολο για το ξενοδοχείο να πάρει όλα τα προϊόντα που ήταν απαραίτητα στην περιοχή. Τα οικονομικά πλεονεκτήματα στην περιοχή βελτιώνονται όταν οι σύνδεσμοι με την τοπική βιομηχανία έχουν αναπτυχθεί και διατηρηθεί.

Η μορφή της ανάπτυξης τουρισμού που έχει δημιουργηθεί μπορεί να έχει επίδραση στα τοπικά/περιφερειακά πλεονεκτήματα της βιομηχανίας. Ο Weaver²⁹⁵ ανέπτυξε ένα μοντέλο εμφύτευσης τουρισμού, το οποίο βασίζεται στα νησιά της Καραϊβικής. Το εξελισσόμενο μοντέλο είχε τρεις φάσεις:

- (1) προ-τουρισμός,
- (2) μεταβατική περίοδος και

²⁹⁵ Weaver, D. (1998a) Ecotourism in the Less Developed World. Wallingford: CAB International

(3) κυριαρχία τουρισμού.

Το μοντέλο προτείνει ότι η κεντρική περιοχή της πόλης είναι συχνότερα το κυρίαρχο επίκεντρο της τουριστικής ανάπτυξης στα πρωταρχικά στάδια. Καθώς η φάση (3) επιτυγχάνεται, η ανάπτυξη του τουρισμού δεν είναι ομαλά μοιρασμένη στις περιφερειακές περιοχές και το κέντρο του νησιού έχει παραμείνει σαν ένα μη τουριστικό μέρος, ενώ οι εξωτερικές άκρες του νησιού έχουν αναπτυχθεί περισσότερο ολοκληρωμένα. Οι McDonell και Darcy²⁹⁶ εξέτασαν επίσης τη μορφή της ανάπτυξης τουρισμού στα νησιά. Συνέκριναν τα Bali και Fiji και πρότειναν ότι ένας πιθανός λόγος για την παρακμή στο μερίδιο της αγοράς της Αυστραλίας για τα Fiji σε σύγκριση με το Bali ήταν η έλλειψη τουριστικού τομέα στο Fiji. Οι τουριστικοί τομείς πόλης καθορίζονται ως:

Μια περιοχή στη οποία πολλές δραστηριότητες όπως μπαρ, εστιατόρια, μέρη για ψυχαγωγία ή εκπαίδευση, διαμονή, ανέσεις και άλλες δραστηριότητες έχουν ομαδοποιηθεί από την πολιτεία με ελεύθερη πρόσβαση. Οι τουριστικοί τομείς της πόλης από τη φύση τους προσφέρουν σίγουρες απόψεις της εμπειρίας του τουρισμού και διευκολύνουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ τουριστών και κατοίκων.²⁹⁷

Ο όρος του τουριστικού τομέα της πόλης έχει τις ρίζες του στους εξής όρους: περιοχές επιχειρήσεων φιλοξενίας για διασκέδαση, περιφερειακές περιοχές με τουριστικό ενδιαφέρον, τμήματα με φυσικό περιβάλλον, ιστορικές τουριστικές περιοχές της πόλης, ολοκληρωμένη ανάπτυξη παραλιακών θερέτρων, τουριστικές περιοχές αγορών, περιοχές τουριστικών επιχειρήσεων, περιοχές τουριστικών προορισμών και περιοχές τουρισμό. Ενώ οι κεντρικές και επαρχιακές κυβερνήσεις της Ινδονησίας και του Μπαλί έχουν γίνει, κατά πολλούς τρόπους, αυτοί που ανέπτυξαν τον τουρισμό, η κυβέρνηση του Fiji έχει πάρει ένα περισσότερο υποστηρικτικό ρόλο. Στο Μπαλί υπάρχουν τέσσερις καλά καθορισμένες περιοχές τουρισμού (Kuta, Sanur, Nusa Dua και Ubud) μαζί με άλλες λιγότερο σημαντικές περιοχές, ενώ στο Fiji τα τουριστικά θέρετρα

²⁹⁶ McDonnell, I. and Darcy, S. (1998). Tourism precincts: A factor in Bali's rise in fortune and Fiji's fall from favour — An Australian perspective. *Journal of Vacation Marketing* 4 (4), 353—67

²⁹⁷ McDonnell, I. and Darcy, S. (1998). Tourism precincts: A factor in Bali's rise in fortune and Fiji's fall from favour — An Australian perspective. *Journal of Vacation Marketing* 4 (4), 353—67

τείνουν να διασκορπιστούν μέσα σε μια απέραντη περιοχή χωρίς ευδιάκριτους τουριστικούς τομείς πόλης²⁹⁸.

Υπάρχει διαμάχη στη βιβλιογραφία σχετικά με την αξία/ποιότητα των τμημάτων θερέτρων που περιβάλλονται από ξένη χώρα εναντίον των ολοκληρωμένων θερέτρων. Τα θέρετρα που περιβάλλονται από ξένη χώρα χαρακτηρίζονται από τα εξής τρία σημεία: η δομή δεν προορίζεται να επωφελήσει τους τοπικούς κατοίκους ευθέως, η τοποθεσία είναι διαχωρισμένη φυσικά από την υπόλοιπη κοινωνία, και χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά από ξένους τουρίστες²⁹⁹. Λέγεται ότι τα τουριστικά θέρετρα που περιβάλλονται από ξένο έδαφος κυριαρχούνται από πολυεθνικούς με ένα στυλ διαχείρισής το οποίο δημιουργεί και ελέγχει το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον για τον τουρίστα³⁰⁰. Η ανάπτυξη των τουριστικών θερέτρων που περιβάλλονται από ξένο έδαφος στη Δομικανική Δημοκρατία κατηγορείται για την εκμετάλλευση της τοπικής κατώτερης τάξης ως φτηνό εργατικό δυναμικό, καθώς η εθνικές ελίτ και οι ξένες χώρες είναι αυτές που επωφελούνται από τα υψηλότερα εισοδήματα. Αυτός ο τύπος ανάπτυξης τοποθετεί την κοινωνία προορισμού σε μια εξαρτώμενη θέση.

3.1.9 Τουριστική ανάπτυξη σε περιφερειακές περιοχές

Καθώς το τουριστικό προϊόν συνεχίζει να μεταβάλλεται συνεχώς ώστε να ικανοποιήσει την αγορά που συνεχώς αυξάνονται οι απαιτήσεις της, η γεωγραφική τοποθεσία στην οποία οι τουρίστες ταξιδεύουν μεταφέρεται όλο και πιο μακριά από την ανεπτυγμένη περιοχή ακόμα και μέσα στην περιφέρεια. Ο τουρισμός στην περιφέρεια εδώ να είναι διαφορετικός από τον αγροτικό τουρισμό που συζητήθηκε νωρίτερα και είναι συσχετιζόμενος με περισσότερο απόμακρες τοποθεσίες. Ο Botterill et al.³⁰¹ σημείωσε τα κύρια χαρακτηριστικά της περιφέρειας ως τα εξής: χαμηλά επίπεδα οικονομικής ζωτικότητας και

²⁹⁸ McDonnel, I. and Darcy, S. (1998). Tourism precincts: A factor in Bali's rise in fortune and Fiji's fall from favour — An Australian perspective. *Journal of Vacation Marketing* 4 (4), 353—67

²⁹⁹ Jenkins, C.L. (1982) The effects of scale in tourism projects in developing countries. *Annals of Tourism Research* 9 (2), 229—49

³⁰⁰ Freitag, T. (1994) Enclave tourism development: For whom the benefits roll? *Annals of Tourism Research* 21(3), 538—54

³⁰¹ Botterill, D., Owen, R., Emanuel, L., Foster, T., Gale, T., Nelson, C. and Selby, M. (2000) Perceptions from the periphery: The experience of Wales. In F. Brown, and D. Hall (eds) *Tourism in Peripheral Areas*. Clevedon: Channel View

εξάρτηση στις παραδοσιακές βιομηχανίες, περισσότερο αγροτική και απόμακρη-συχνά με υψηλές θεαματικές αξίες, στηριγμένη σε εισαγόμενες τεχνολογίες και ιδέες, χαμηλές ροές πληροφόρησης, απομονωμένη από τη λήψη αποφάσεων και οδηγούμενη έτσι σε μια έννοια αποξένωσης και φτώχης υποδομής. Ο τουρισμός σε αυτές τις περιφερειακές περιοχές έχει αναγνωριστεί κάτω από μια ποικιλία ταμπελών όπως τουρισμός άγριας ζωής, τουρισμός φύσης, οικο-τουρισμός και τουρισμός περιπέτειας. Με σκοπό να συναντήσουν αυτή την αγορά, οι κυβερνήσεις ανοίγουν περιοχές οι οποίες δεν είχαν επισκέψεις από τουρίστες προηγουμένως. Σχετικά με τους ανθρώπους και τον τουρισμό σε εύθραυστο περιβάλλον επικεντρώνεται σε μελέτες περιπτώσεων από περιοχές βουνών, Αββάνων και της Αρκτικής.

Οι δυνατότητα στην προσβασιμότητα-είτε δια ξηράς, αέρος ή θαλάσσης μπορούν να οδηγηθούν από τη θέληση της πολιτείας για την ανάπτυξη του τουρισμού ως ένα μέσο αύξησης του εθνικού εισοδήματος ή αναζωογόνησης της τοπικής οικονομίας.³⁰²

Αυτά τα εύθραυστα οικοσυστήματα δεν είναι μόνο υπό απειλή αλλά αποτελούν επίσης σπίτι για μερικούς από τους ιθαγενείς που έχουν μείνει στον κόσμο, των οποίων ο τρόπος ζωής επίσης απειλείται. Αυτές οι κοινωνίες αντιμετωπίζουν τα αυξανόμενα επίπεδα της εξωτερικής ανάμειξης στις κοινωνίες τους και μια πιθανή απώλεια πρόσβασης στις πηγές. Η οικονομική λογική εξήγηση για την ανάπτυξη τουρισμού σε περιοχές ιθαγενών είναι ότι αυτή θα καταλήξει σε μια αυξημένη οικονομική ανεξαρτησία μαζί με ένα υψηλό ποσοστό αυτοκαθορισμού και πολιτισμική υπερηφάνεια καθώς τα δεσμά της φτώχειας και της κοινωνικής ευημερίας έχουν σπάσει. Η δεύτερη άποψη που τίθεται είναι ότι η αυξημένη συμμετοχή των ιθαγενών κατοίκων στον τουρισμό θα διευκολύνει την καλύτερη κατανόηση μεταξύ ιθαγενών και μη-ιθαγενών ανθρώπων. Η αυξημένη κατανόηση θα δημιουργήσει μια πιο κατάλληλη σχέση μεταξύ των δύο ομάδων.

Όπως υπεδείχθη προηγουμένα, το παράδειγμα εναλλακτικής ανάπτυξης με επίκεντρο στην ικανότητα στήριξης και τις κατάλληλες μορφές τουριστικής ανάπτυξης, έχει δεχθεί αρκετή προσοχή στην τουριστική βιβλιογραφία. Ο

³⁰² Price, M. (1996b) Fragile environments, fragile communities? An introduction. In M. Price (ed.) People and Tourism in Fragile Environments (pp. 1—18). Chichester: John Wiley and Sons

οικοτουρισμός έχει γίνει μια προτιμητέα ταμπέλα για τον τουρισμό στα ανέγγιχτα οικοσυστήματα σε πολλά μέρη του κόσμου και διατρέχει κίνδυνο να γίνει μια ταμπέλα εμπορίας. Καθώς πολλά από τα όμορφα φυσικά περιβάλλοντα είναι τοποθετημένα σε αγροτικές περιοχές των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών όπου συχνά υπάρχουν προβλήματα υπανάπτυξης και φτώχειας, η πιθανότητα να κερδηθούν οικονομικά οφέλη από τον οικοτουρισμό επίσης σημαίνει ότι υπάρχει μια πιθανή απειλή της συντήρησης αυτών των περιοχών. Χωρίς αυστηρό κυβερνητικό έλεγχο επί της ανάπτυξης, υπάρχει κάποιος λόγος να υποθέσουμε ότι ο κύκλος ανάπτυξης θα είναι διαφορετικός από κάθε άλλη μορφή τουρισμού. Αυτοί οι αυστηροί κυβερνητικοί έλεγχοι πάνω στο περιβάλλον μπορεί να βοηθήσουν να προστατευτεί; Μπορεί να μειώσουν την ικανότητα μιας περιοχής να αποκομίσει κεφάλαιο από τις πηγές της και έτσι να μειώσει τη γενική περιφερειακή ανάπτυξη. Παρ' όλα αυτά αν μια περιοχή επιδιώκει τον τουρισμό σε τέτοιο βαθμό που υπάρχουν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, οι τουρίστες δεν θα θέλουν άλλο πια να επισκεφτούν την περιοχή.

Άλλες προκλήσεις συσχετιζόμενες με το άνοιγμα αυτών των περιοχών σε ποικιλίες τουρισμού, όπως ο οικοτουρισμός ή η περιπέτεια, δεν περιλαμβάνουν μόνο μια έλλειψη τουριστικής υποδομής αλλά και τη φύση της αγοράς. Οι τουρίστες που ενδιαφέρονται για τον τουρισμό περιπέτειας ή τον οικοτουρισμό μπορεί να μην είναι έτοιμοι να επιστρέψουν στην ίδια τοποθεσία, όχι μόνο λόγω του συμπεριλαμβανόμενου κόστους, αλλά μπορεί επίσης να θέλουν να συνεχίσουν στην επόμενη πρόκληση. Έτσι ο προορισμός πρέπει συνεχώς να αναζητά καινούριους πελάτες.

Εξετάστηκε από τους επιστήμονες ακόμα ο τουρισμός άγριας ζωής μέσα στα πλαίσια του προγράμματος Communal Areas Management Programme για πηγές ιθαγενών (CAMP-FIRE) στο Ζιμπάμπουε. Το πρόγραμμα στοχεύει να δώσει στις τοπικές κοινωνίες την ιδιοκτησία και τον έλεγχο στη περιοχή κυριαρχίας τους και να επιβεβαιώσει ότι παίρνουν αντάλλαγμα από αυτές τις πηγές όσων αφορά τα μετρητά ή τα κοινοτικά έργα. Οι στρατηγικές που χρησιμοποιήθηκαν για να εφαρμοστεί αυτό το πρόγραμμα είναι κόμιστρα, μερίδια και κανονισμοί για τη θέαση της άγριας ζωής και το κυνήγι του τουρισμού. «Η κοινωνία που βασίζεται στον τουρισμό άγριας ζωής προσφέρει ένα μέσο για την βελτίωση στις αγροτικές γειτονίες όπου οι αγροτικές

προοπτικές είναι στην καλύτερη περίπτωση περιθωριακές»³⁰³. Οι δυσκολίες στη χρήση αυτού του προγράμματος στη περιφερειακή ανάπτυξη έχουν παρ' όλα αυτά υποδειχτεί στο σχόλιο των συγγραφέων το οποίο ενώ το πρόγραμμα ήταν ευπρόσδεκτο σε μερικές περιοχές της χώρας, υπήρξε λιγότερο επιτυχές εκεί όπου το οικονομικό αντάλλαγμα ήταν σχετικά χαμηλά ή άνισα κατανομημένο³⁰⁴. Η τουριστική ανάπτυξη σε απόμερες περιοχές μπορεί επίσης να εκμοντερνίσει μια περιοχή. Η ανάπτυξη του εθνικού τουρισμού και του τουρισμού της περιπέτειας στην μακρινή βόρεια πλευρά της Νορβηγίας έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της κουλτούρας των ιθαγενών Sami. Την ίδια στιγμή ο τουρισμός έχει συνεισφέρει στους νέους τρόπους ζωής και κατασκευής νέων τοπικών ταυτοτήτων, κάτι το οποίο ταιριάζει στη διαδικασία εκμοντερνισμού και παγκοσμιοποίησης³⁰⁵.

Στο Belize, η κυβέρνηση επικεντρώθηκε σε μια πολιτική τουρισμού βασισμένη στον οικοτουρισμό ως ένα τρόπο να προσέλκυσης ξένης επένδυσης και προστασίας του περιβάλλοντος. Παρ' όλα αυτά η πλειοψηφία των τουριστών είχαν κανονίσει μέσω ξένων ταξιδιωτικών πρακτορείων το ταξίδι και τη διαμονή τους, κάτι οδήγησε σε υψηλότερα ποσοστά οικονομικής διαρροής. Επιπρόσθετα, η ανάπτυξη της βιομηχανίας οδήγησε στις πληθωριστικές τιμές κατά μήκος των ακτογραμμών και υπολογίζεται ότι το 90% της παράκτιας περιοχής είναι υπό ξένη ιδιοκτησία και η κυβέρνηση δεν έχει σχέδια για τη μείωση της ξένης ιδιοκτησίας όπως είναι απαραίτητη για την επένδυση³⁰⁶. Οπουδήποτε αλλού, παρ' όλα αυτά, μέτρα έχουν παρθεί από τις κυβερνήσεις για να μειωθεί η τουριστική ανάπτυξη σε μια περιφερειακή περιοχή ώστε προστατευτεί το περιβάλλον για πολύ καιρό. Το 1993, η κυβέρνηση Queensland στην Αυστραλία, αποφάσισε να μην επεκτείνει το ηλεκτρικό δίκτυο βόρεια του ποταμού Daintree, έτσι ώστε να περιοριστούν οι πιθανότητες για τις τοπικές κυβερνήσεις να προσελκύσουν περισσότερη τουριστική ανάπτυξη μέσα στην απομονωμένη μακρινή βόρεια περιοχή. Αυτή

³⁰³ Potts, F., Goodwin, H. and Walpole, M. (1996) People, wildlife and tourism in and around Hwange National Park, Zimbabwe. In M. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 199—219). Chichester: John Wiley and Sons

³⁰⁴ Sinclair, M. and Pack, A. (2000) Tourism and conservation: The application of economic policy instruments to wildlife tourism in Zimbabwe. In P. Dieke (ed.) *The Political Economy of Tourism Development in Africa* (pp. 181—92). New York: Cognizant

³⁰⁵ Pedersen, K. and Viken, A. (1996) From Sami nomadism to global tourism. In M. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 69—88). Chichester: John Wiley and Sons

³⁰⁶ Holden, A. (2000) *Environment and Tourism*. London: Routledge

ήταν μια πολιτική απόφαση βασισμένη σε ιδεολογικά εδάφη, άγχος σχετικά με την παγκόσμια κληρονομιά των τροπικών δασών και του Great Barrier Reef, αλλά επίσης ανταποκρινόμενη με τη δύναμη του περιβαλλοντολογικού lobby³⁰⁷.

Η τουριστική ανάπτυξη στις περιφερειακές περιοχές μπορεί επίσης να είναι σχετικά μεγάλης κλίμακας. Το τουριστικό θέρετρο σκι Whistler στην Βρετανική Κολομπία, στον Καναδά, είναι ένα τέτοιο παράδειγμα όπου μεγάλης κλίμακας δημόσια και ιδιωτική επένδυση απαιτούνταν για να επιτευχθεί ένας προορισμός θερμέτου διεθνούς status. Ένα καινούριο ενσωματωμένο, κατανοητά σχεδιασμένο τουριστικό θέρετρο-κοινωνία το οποίο κτίστηκε με σημαντική εξάρτηση στα δημόσια κεφάλαια χρησιμοποιήθηκε για να αναπτυχθεί η υποδομή και για να επιβεβαιώσει ένα βιώσιμο οικονομικό περιβάλλον το οποίο θα προσέλκυε την ιδιωτική επένδυση. Παρ' όλα αυτά στην κατασκευή του θερμέτου Whistler, παρατηρείται ότι ενώ οι τοπικοί προμηθευτές ήταν αρχικά αναμειγμένοι με την κατασκευή του χωριού Whistler, πολλές τοπικές ανεξάρτητες από ένωση επιχειρήσεις ήταν συντετριμμένες από το εργατικό δυναμικό της ένωσης καθώς η ανάπτυξη προχωρούσε. Μεγαλύτερες εταιρίες ελέγχουν μεγάλο μέρος της υπολειπόμενης ανάπτυξης και τοπικές εταιρίες έχουν μεταφερθεί προς μια νέα κατεύθυνση χτίζοντας μοναδικά και (υψηλής ποιότητας) σπίτια επιδεικνύοντας την τέχνη τους.

Ενώ υπάρχουν και οι δύο εκδοχές της επιτυχίας και αποτυχίας στη χρήση του τουρισμού σαν ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης σε απομονωμένες περιφερειακές περιοχές, ενδιαφέρον έχει εκδηλωθεί για το ότι η χρήση των περιβαλλοντικών πηγών για δραστηριότητες όπως ο οικοτουρισμός μπορεί, όσον αφορά τις αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού να είναι πιο βλαβερός καθώς τα περιβάλλοντα του οικοτουρισμού είναι συχνά πλούσια σε βιοποικιλότητα και υπερευαίσθητα σε αλλαγές.

3.1.10 Διεθνείς Τουριστικές περιοχές

Όπως υπεδείχθη προηγουμένως, οι τουριστικές περιοχές ξεπερνούν τα διεθνή σύνορα. Η καθιέρωση των διεθνών εμπορικών block όπως η Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), η European Union (EU), και η North American Free Trade Agreement (NAFTA) εικονογραφούν την αυξανόμενη

³⁰⁷ Elliott, J. (1997) *Tourism and Public Policy*. London: Routledge

τάση της δια-συνοριακής συνεργασίας. Η δια-συνοριακή συνεργασία για την ανάπτυξη του τουρισμού έχει αναζητηθεί σε ένα αριθμό διαφορετικών συμφραζομένων από των Timothy³⁰⁸. Οι χώρες της Καραϊβικής, για παράδειγμα, εργάζονται μαζί για να προωθήσουν την περιοχή και η Southern Africa Development Community (SADCC) ανέπτυξε ένα τουριστικό τομέα το 1984³⁰⁹. Στην περιοχή του Νιαγάρα, κατά μήκος των συνόρων μεταξύ Καναδά και Ηνωμένων Πολιτειών, προσπάθειες είναι καθ' οδόν για να προωθηθεί συμμετοχικά η καναδέζικη και αμερικάνικη πλευρά των Καταρρακτών του Νιαγάρα ως ένας προορισμός του τοπικού/περιφερειακού τουρισμού. Μια από τις αξιοσημείωτες προσπάθειες για την ενθάρρυνση της περιφερειακής ανάπτυξης πέρα από τα σύνορα και μέσα στην ASEAN κοινωνία είναι γνωστή ως *το τρίγωνο ανάπτυξης*. Η σύλληψη έχει τις ρίζες της στο 1989, όταν η Σιγκαπούρη προσκάλεσε την ινδονησιακή επαρχία του Riau και την πολιτεία του Johor της Μαλαισίας να ενώσουν τις δυνάμεις τους σε μια οικονομική ένωση. Ένας από τους στόχους του τριγώνου ανάπτυξης ήταν να ενδυναμωθούν οι οικονομικές και κοινωνικές συνδέσεις μεταξύ Σιγκαπούρης, Ινδονησίας και Μαλαισίας, συμπεριλαμβανομένης της συντονισμένης προώθησης της περιοχής σαν μια τοποθεσία επένδυσης για πολλές πολυεθνικές συνεργασίες συμπεριλαμβανομένων αυτών που έχουν να κάνουν με τον τουρισμό³¹⁰. Ένας δεύτερος στόχος ήταν να μειωθούν τα εμπόδια μέσα στην περιοχή και να επιτραπούν μεγαλύτερες ροές αγαθών, κεφαλαίου και εργατικού δυναμικού εντός των συνόρων. Με επιτυχή βιομηχανική ανάπτυξη στο ινδονησιακό νησί του Batam, το επίκεντρο μεταφέρθηκε στο γειτονικό νησί του Bintan. Σε απόσταση μιας μικρής διαδρομής με το πλοίο από την Σιγκαπούρη, το νησί είχε επιλεγεί να γίνει ένα βασικό σύμπλεγμα τουριστικού θερέτρου για τις επόμενες δυο δεκαετίες. Προσπάθειες είναι καθ' οδόν να αναπτυχθεί ένα σύμπλεγμα τουριστικού θερέτρου 23,000 εκταρίων στη βόρεια ακτή του Bintan. Η Σιγκαπούρη και το Bintan έχουν σημειωθεί μαζί σαν τουριστικοί προορισμοί. Κριτικοί του τριγώνου ανάπτυξης διαφωνούν, παρ' όλα αυτά, ότι η Σιγκαπούρη επωφελεί κυρίως την ανάπτυξη της περιοχής και ότι το

³⁰⁸ Timothy, D.J. (1995) Political boundaries and tourism: Borders as tourist attractions. *Tourism Management* 16 (7), 525—32

³⁰⁹ Teye, V. (2000) Regional cooperation and tourism development in Africa. In P. Dieke (ed.)

³¹⁰ Timothy, D.J. (2000b) Tourism planning in Southeast Asia: Bringing down borders through cooperation. In K. Chon (ed.) *Tourism in Southeast Asia: A New Direction* (pp. 21—38). New York: Haworth Hospitality Press

μαλαισιακό κράτος του Johor έχει μείνει πίσω³¹¹. Ενώ η κυβέρνηση του κράτους του Johor θα ήθελε να γίνει πιο ενεργό μέλος του τριγώνου ανάπτυξης, χρειάζεται να περιμένει για την έγκριση της ομόσπονδης κυβέρνησης. Η ομόσπονδη κυβέρνηση, με τη σειρά της, φοβάται ότι καθώς το Johor είναι ήδη το πιο γρήγορα αναπτυσσόμενο κράτος, παραπέρα ενσωμάτωση θα αυξήσει την ανάπτυξη και η ομόσπονδη κυβέρνηση προσπαθεί να διατηρήσει μια εθνική πολιτική διασκορπιζόμενης οικονομικής ανάπτυξης σε άλλα μέρη της χώρας. Καθώς με οποιαδήποτε συνεργασία, εγκυμονούν κίνδυνοι ότι θα υπάρξει μια άνιση κατανομή των ρίσκων που παίρνονται και των ωφελημάτων που κατορθώνονται. Αυτό μπορεί να γίνει ακόμα περισσότερο εμφανές όταν η συνεργασία ξεπερνάει τα πολιτικά σύνορα και πρέπει να υπηρετηθούν ποικίλα εθνικά ενδιαφέροντα.

3.1.11 Τουρισμός και θέματα κοινοτικής ανάπτυξης

Έχουμε πλέον αποδεχτεί ότι οι επιπτώσεις του τουρισμού, θετικές και αρνητικές, είναι περισσότερο εμφανείς στο επίπεδο του προορισμού της κοινωνίας. Σαν αποτέλεσμα, οι ερευνητές των προσφάτων χρόνων έχουν δώσει έμφαση στην ανάγκη να αποκεντρωθεί η τουριστική ανάπτυξη και να ενσωματωθεί μέσα στους γενικούς στόχους που έχουν καθοριστεί από την κοινότητα³¹². Η προσέγγιση της κοινότητας για τον τουρισμό έχει κυρηχθεί σαν ένας τρόπος για την ενδυνάμωση της κοινότητας και που τους προσφέρει ευκαιρίες για να απελευθερωθούν από τις καταστροφικές επιρροές του μαζικού τουρισμού, ο οποίος μεγάλωσε ακολουθώντας τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με οικονομικά όπως η βασική λογική της εξήγηση. Η ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού σχετιζόταν με μεγάλη μη-ελεγχόμενη επέκταση και τυφλή προώθηση από δυνάμεις εκτός της κοινότητας στις οποίες οι τουριστικές δραστηριότητες λαμβάνουν χώρα. Καθώς δεν ήταν όλες οι απόψεις για τον μαζικό τουρισμό αρνητικές, σχετικά λίγες εκ των θετικών επιπτώσεων έχουν προκύψει στις κοινωνίες που τον φιλοξενούν. Αυτό το κεφάλαιο στοχεύει να εξετάσει τον τουρισμό και την ανάπτυξη από την προοπτική της κοινότητας,

³¹¹ Timothy, D.J. (2000b) Tourism planning in Southeast Asia: Bringing down borders through cooperation. In K. Chon (ed.) *Tourism in Southeast Asia: A New Direction* (pp. 21—38). New York: Haworth Hospitality Press

³¹² Murphy, P.E. (1988a) Community driven tourism planning. *Tourism Management* 9 (2); Prentice, R. (1993) Community-driven tourism planning and residents' preferences. *Tourism Management* 14, 218—27; Simmons, D. (1994) Community participation in tourism planning. *Tourism Management* 15 (2)

επικεντρώνοντας βασικά στην ενδυνάμωση των μελών της κοινότητας και των άλλων ατόμων που κρατάνε τα στοιχεία στη λήψη αποφάσεων και στα πλεονεκτήματα του τουρισμού.

3.1.12 Συνοπτικά

Ο τουρισμός εξακολουθεί να είναι ένα προτιμητέο μέσο για την περιφερειακή ανάπτυξη για πολλές κυβερνήσεις στον κόσμο. Οι περιοχές είναι περίπλοκες οντότητες που ποικίλουν από μικρές υπό-περιοχές ενός έθνους σε μια διεθνή περιοχή. Όπου υπάρχουν περιφερειακές ανισοροπίες, ο τουρισμός θεωρείται ένας τρόπος για να γεννηθούν νέα επαγγέλματα και να δημιουργηθούν νέα εισοδήματα. Οι κυβερνήσεις έχουν σκοπίμως στοχεύσει συγκεκριμένες υποανάπτυκτες περιοχές ή περιοχές με υψηλό δείκτη ανεργίας και έχουν δημιουργήσει πολιτικές για να στείλουν τους τουρίστες σε αυτές τις περιοχές. Μέσο κινήτρων επένδυσης ή της παροχής υποδομής, οι κυβερνήσεις έχουν λάβει ένα ενεργό ρόλο στην ανάπτυξη του τουρισμού. Μερικές από αυτές τις πιο κλασσικές θεωρίες της περιφερειακής ανάπτυξης όπως οι πόλοι ανάπτυξης και οι οικονομίες συσπείρωσης μπορούν ακόμα να εντοπιστούν σε projects υποκείμενης ανάπτυξης. Παρ' όλα αυτά, καθώς είναι αποδεικτικό στοιχείο στη δουλειά του Porter³¹³, οι περιοχές πρέπει να περάσουν πέρα από την ανάπτυξη παραδοσιακών οικονομιών, και να αναπτύξουν υψηλά ανταγωνιστικές ομάδες με δυνατούς συνδέσμους ώστε να επιτευχθεί ένας πολύ ανταγωνιστικός προορισμός. Ο αυξημένος ανταγωνισμός για τα επενδυτικά δολάρια έχει αναγκάσει ορισμένες κυβερνήσεις να λειτουργήσουν με μια περισσότερο εργολαβική μόδα.

Αυτό το κεφάλαιο έχει εξετάσει τη χρήση του τουρισμού σε μια ποικιλία διαφορετικών μορφών και κλιμάκων σε πολλές διαφορετικές περιοχές. Οι προορισμοί με ειδικές φυσικές, πολιτισμικές ή ιστορικές έλξεις προσαρμόζουν τον τουρισμό για ανάπτυξη. Αυξανόμενα, ο τουρισμός επίσης δημιουργείται από την κατασκευή συμβατικών εγκαταστάσεων, περιοχές αγοράς, ξενοδοχεία, εστιατόρια και θεματικά πάρκα. Σε αστικές περιοχές τα προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης έχουν οριστεί να αναζωογονήσουν την

³¹³ Porter, M. (1998) On Competition, A Harvard Business Review Book. Boston, MA: Harvard Business School

εσωτερική πόλη και τη βιομηχανική γη. Στις αγροτικές περιοχές τα προγράμματα έχουν εισαχθεί σε μια ποικιλία κυβερνητικών επιπέδων να προωθήσουν την αγροτική αναγέννηση σε περιοχές όπου υπάρχει αγροτική παρακμή ή για να παρέχουν επιπλέον πηγές εισοδήματος. Ο τουρισμός χρησιμοποιείται σαν μια κύρια πηγή εισοδήματος σε προορισμούς νησιών και αναλόγως με τη μορφή της ανάπτυξης, οφέλη μπορούν να διασκορπιστούν στις γύρω περιοχές εάν έχουν καθιερωθεί δυνατές συνδέσεις. Στις περιφερειακές περιοχές, οι περιοχές έχουν απομοιώσει ποικίλους τύπους τουρισμού συμπεριλαμβανομένου του τουρισμού βασισμένου στη φύση, οικοτουρισμού ή του τουρισμού περιπέτειας. Αυτός ο τύπος ανάπτυξης σταθερά σημαίνει σταθερά το άνοιγμα νέων περιοχών, οι οποίες πρωτίτερα δεν ήταν εκτεθειμένες στην τουριστική βιομηχανία³¹⁴. Τελικά το κεφάλαιο εξέτασε τον τουρισμό που αναπτύχθηκε σε κλίμακα διεθνών περιοχών όπου τα έθνη συνεργάζονται για να τον προωθήσουν. Παραδείγματα παρουσιάστηκαν για να εικονογραφήσουν τις προκλήσεις που συσχετίζονται με τη χρήση του τουρισμού σαν ένα εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης.

Όπως σημειώθηκε στην εισαγωγή, ο ρόλος του τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη είναι ανοικτός προς συζήτηση. Ο τουρισμός έχει την πιθανότητα να δημιουργήσει μεγάλωμα και ανάπτυξη, αλλά μπορεί επίσης να επιδεινώσει τις ανισότητες μόνο εάν η τοπική elite επωφελείται. Μια από τις κεντρικές ερωτήσεις αυτής της εργασίας είναι το ποιος επωφελείται από την τουριστική ανάπτυξη. Όπως πρότειναν οι Tossun και Jenkins, τα κόστη και τα οφέλη του τουρισμού δεν ισομοιράζονται. Στην επιδίωξη του τουρισμού, ένας προορισμός ανοίγει τον εαυτό του στις δυνάμεις της αγοράς και στις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Αν οι χώρες επιδιώκουν πολυεθνικές επιχειρήσεις για να ηγήσουν την τουριστική ανάπτυξη, έρχονται αντιμέτωπες με θέματα εξάρτησης και υψηλά ποσοστά διαρροών όταν οι τοπικές πηγές δεν χρησιμοποιούνται στην βιομηχανία. Ο τουρισμός τώρα μεταφέρεται σε πιο απόμακρες περιοχές σε σχέση με παλαιότερα και μαζί με την πιθανότητα των οικονομικών πλεονεκτημάτων που μπορεί να προκύψει από τη νέα βιομηχανία, υπάρχουν οικονομικά και περιβαλλοντολογικά κόστη τα οποία πρέπει να ληφθούν υπόψη. Αν μια περιοχή έχει υψηλά επίπεδα ανεργίας, η εισαγωγή του

³¹⁴ Wanhill, S. (1997) Peripheral area tourism. *Progress in Tourism and Hospitality Research* 3, 47—70

τουρισμού μπορεί να προκαλέσει περισσότερη διάσπαση όταν χρησιμοποιείται εισαγόμενο εργατικό δυναμικό. Οι εργαζόμενοι μεταναστεύουν σε περιοχές ευκαιριών και έτσι η ανάπτυξη ή η ανάπτυξη του τουρισμού σε μια περιοχή μπορεί να συστήσει μετανάστες εργαζόμενους. Ερωτήματα πρέπει να τεθούν σχετικά με το ποιος επωφελείται από αυτές τις περιφερειακές πολιτικές ανάπτυξης. Θέλουν οι κάτοικοι της περιοχής τουριστική ανάπτυξη; Αν μια περιοχή θεωρηθεί πόλος ανάπτυξης, αυτό αλήθεια λειτουργεί και ποιος επωφελείται; Είναι η ανάπτυξη μέρος της εθνικής ατζέντας για να γεννηθεί ξένο συνάλλαγμα ή προορίζεται για να βοηθήσει συγκεκριμένες περιοχές; Ποια είναι η μορφή του προορισμού και πώς δημιουργήθηκε; Μέσα σε αυτή την εργασία η ιδέα της στηρικτικής τουριστικής ανάπτυξης αναφέρεται μαζί με τη σημασία της τοπικής ανάμειξης στην διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αν η τοπική συμμετοχή ενθαρρύνεται, αυτό μπορεί να απαιτήσει αποκέντρωση της δύναμης, την οποία οι τοπικές κυβερνήσεις μπορεί να θέλουν ή όχι να ακολουθήσουν. Σύμφωνα με τις θεωρίες της ικανότητας στήριξης, πρέπει να γίνουν παζαρέματα ώστε να προστατευτεί το περιβάλλον. Αν η πολιτική της περιφερειακής ανάπτυξης είναι επιτυχής, πρέπει να υπάρχουν πίσω δυνατοί οικονομικοί σύνδεσμοι μέσα στην στοχευμένη περιοχή έτσι ώστε να επωφεληθούν όσο το δυνατό περισσότεροι άνθρωποι από τη βιομηχανία.

3.1.13 Ικανότητα στήριξης και τουρισμός βασιζόμενος στην κοινότητα

Σε πολλές νησιώτικες και λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, ο τουρισμός έχει αναπτυχθεί και ελέγχεται από μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες οι οποίες ενδιαφέρονται λίγο για την τοπική πολιτιστική κουλτούρα και για τις οικονομικές συνθήκες³¹⁵. Οι περισσότεροι αναπτυσσόμενοι προορισμοί και μικροπολιτείες υστερούν σημαντικό ποσό πλούτου και πολιτικής δύναμης, το οποίο τους κάνει να τείνουν προς τη λήψη αποφάσεων πράγμα το οποίο τους είναι εντελώς εκτός του ελέγχου τους. Πολλές κυβερνητικές αποφάσεις ακόμα και σχετικά με εγχώρια θέματα, λαμβάνονται οπουδήποτε αλλού από ξένες εταιρίες εκδρομών και άλλους παροχείς υπηρεσιών, οι οποίες συχνά δεν έχουν

³¹⁵ Timothy, D.J. and Ioannides, D. (2002) Tour operator hegemony: Dependency and oligopoly in insular destinations. In Y. Apostolopoulos and D.J. Gayle (eds) *Island Tourism and Sustainable Development: Caribbean, Pacific, and Mediterranean Experiences*. Westport, CT: Praeger

υπόψη το καλύτερο συμφέρον για την κοινότητα προορισμού³¹⁶ προτείνουν, «οι τοπικοί κάτοικοι και οι κοινότητες τους έχουν γίνει τα αντικείμενα της ανάπτυξης, αλλά όχι τα υποκείμενα». Οι Shaw και Williams πραγματεύονται ότι «σε κάποιες εκτιμήσεις η γεωγραφία των επιχειρήσεων των εταιριών εκδρομών είναι η γεωγραφία των σχέσεων εξάρτησης» και σύμφωνα με τον Britton³¹⁷,

Όταν μια τριτοκοσμική χώρα χρησιμοποιεί τον τουρισμό σαν μια στρατηγική ανάπτυξης, αυτή παγιδεύεται σε ένα παγκόσμιο σύστημα πάνω στο οποίο έχει λίγο έλεγχο. Η διεθνής βιομηχανία τουρισμού είναι ένα προϊόν μητροπολιτικής καπιταλιστικής επιχείρησης. Οι ανώτερες επιχειρησιακές δραστηριότητες, πηγές και εμπορικές δυνάμεις των μητροπολιτικών εταιριών τους δίνει τη δυνατότητα να κυριαρχήσουν πολλούς τριτοκοσμικούς προορισμούς.

Ακόμα σε περιπτώσεις όπου μεμονωμένα έθνη έχουν τον έλεγχο της τουριστικής ανάπτυξης, η δύναμη συντριπτικά συγκεντρωθεί στα χέρια λίγων διακεκριμένων μεμονωμένων ατόμων οι οποίοι έχουν πρόσβαση στον πλούτο και στην πολιτική δύναμη. Τα αυτοκρατικά συστήματα δύναμης έχουν κρατήσει τη grassroots ανάμειξη από την ευημερία σε περιοχές του κόσμου όπου η αντιπροσωπευτική δημοκρατία έχει αποδυναμωθεί. Τέτοιες συνθήκες δεν είναι αγωγίμες σε μια τουριστική ανάπτυξη ικανή να στηρίξει.

Στα πρόσφατα χρόνια έχει γίνει αρκετή συζήτηση πάνω στην θεωρία της ικανότητας στήριξης του τουρισμού, πράγμα το οποίο έχει οδηγήσει τους λογίους και τις ομάδες που υπερασπίζονται το περιβάλλον να ψάξουν για μεθόδους ανάπτυξης, σχέδια και κατανάλωση τα οποία προωθούν τη διαρκή ειλικρίνεια και ποιότητα των πολιτισμικών και φυσικών πηγών. Οι υπερασπιστές έχουν συστήσει ένα αριθμό αρχών οι οποίες πρέπει να ακολουθηθούν για τη βάσιμη ανάπτυξη του τουρισμού. αυτές περιλαμβάνουν τη συντήρηση της οικολογικής διαδικασίας και την προστασία της βιοποικιλότητας στο βασίλειο της φύσης και όσον αφορά τους ανθρώπους, τη

³¹⁶ Timothy, D.J. and Ioannides, D. (2002) Tour operator hegemony: Dependency and oligopoly in insular destinations. In Y. Apostolopoulos and D.J. Gayle (eds) *Island Tourism and Sustainable Development: Caribbean, Pacific, and Mediterranean Experiences*. Westport, CT: Praeger). Έτσι, όπως ο Mitchell και ο Reid (Mitchell, R.E. and Reid, D.G. (2001) *Community integration: Island tourism in Peru*. *Annals of Tourism Research* 28 (1): 114

³¹⁷ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3): 331

διατήρηση της πολιτισμικής ακεραιότητας, τον ολιστικό σχεδιασμό, την ισορροπία, την αρμονία, την αποτελεσματικότητα, την ισότητα και την ενσωμάτωση³¹⁸.

Ο τουρισμός που βασίζεται στην κοινότητα είναι μια πιο βάσιμη μορφή ανάπτυξης από το συμβατικό μαζικό τουρισμό επειδή επιτρέπει στις κοινότητες που τον φιλοξενούν να ξεφύγουν από την ηγεμονική λαβή των χειριστών των ταξιδιών και το ολιγοπώλιο της πλούσιας elit σε εθνικό επίπεδο. Ο κοινοτικός τουρισμός σχετίζεται με την ενδυνάμωση, καθώς προσπαθεί να αναπτύξει τη βιομηχανία σε αρμονία με «τις ανάγκες και φιλοδοξίες των κοινοτήτων που τον φιλοξενούν με τέτοιο τρόπο που είναι αποδεκτός από αυτές, στηρίζει την οικονομία τους, παρά τις οικονομίες των άλλων και δεν είναι βλαβερός για τον πολιτισμό τους, τις παραδόσεις τους ή πράγματι της καθημερινής τους άνεσης». Όπως και να έχει υπάρχει μια ποικιλία επιπέδων της κοινοτικής ανάπτυξης; κάποια είναι βάσιμα και κάποια όχι. Για παράδειγμα, βασιζόμενοι στη δουλειά της Pretty³¹⁹, ο France³²⁰ παρέχει μια ταξινόμηση για τη συμμετοχή στον τουρισμό. Αυτή προτείνει ότι η ανάμειξη των κατοίκων ποικίλει από μια εκμεταλλεύσιμη κατάσταση από το ένα τέλος του φάσματος στο άλλο της αυτο-κινητιποίησης, που χαρακτηρίζεται από ανεξάρτητα κίνητρα όπου οι τοπικοί κάτοικοι ενδυναμώνονται κοινωνικά και οικονομικά από την ανάμειξη τους.

Πίνακας: Τύποι συμμετοχής στον τουρισμό

<i>Τύπος</i>	<i>Χαρακτηριστικά</i>	<i>Παραδείγματα απ' τον τουρισμό</i>
Εγκατάσταση/Ίδρυση	Εκμεταλλεύσιμη/Αξιοποιήσιμη παρά αναπτυξιακή. Πιθανώς πατερναλιστική. Πληρωμή σε είδος.	Καμιά απόπειρα συμμετοχής στο μέρος των εργατών, οι οποίοι είναι κοινώς φυλετικά και

³¹⁸ Bramwell, B. and Lane, B. (1993) Sustainable tourism: An evolving global approach. *Journal of Sustainable Tourism* 1 (1), 1—5

³¹⁹ Pretty, J. (1995) The many interpretations of participation. *Focus* 16, 4—5

³²⁰ France, L. (1998) Local participation in tourism in the West Indian Islands. In F. Laws, B. Faulkner and G. Moscardo (eds) *Embracing and Managing Change in Tourism: International Case Studies* (pp. 222—34). London: Routledge

		πολιτισμικά διαφορετικοί απ' τους ιδιοκτήτες της «διοίκησης». Καθαρά για υλιστικό όφελος των ιδιοκτητών.
Επηρεάζουσα και παθητική συμμετοχή	Αξίωση συμμετοχής. Οι ντόπιοι εργάτες μαθαίνουν το τι έχει αποφασιστεί.	Κάποιοι υψηλά συγκεντρωμένοι πολυεθνικοί συνεταιρισμοί βασισμένοι σε αναπτυσσόμενες χώρες. Οι συμπεριφορές νεοαποικισμού υπερισχύουν μέσω της χρήσης του εκπατρισμού του εργατικού δυναμικού, του κεφαλαίου και της τεχνολογίας. Οι έχοντες προσληφθεί στον τουρισμό σε μη ταπεινωτικές δουλειές είναι πιθανό να εκπατρισμένοι ή ξένοι κάτοικοι.
Συμβουλή	Συμβουλευμένοι κάτοικοι αλλά εξωτερικός ορισμός του προβλήματος και του ελέγχου.	Οι ενέργειες κάποιων MMC είναι μεταβιβασμένες απ' τα μητροπολιτικά κέντρα στην τοπική

		ελίτ.
Υλιστικά κίνητρα	Οι ντόπιοι συνεισφέρουν (στις) πηγές/πόρους αλλά δεν κρατούν στοιχήματα.	Η τοπική απασχόληση στις υπηρεσίες τουρισμού όπου η τοπική ειδικότητα/ειδίκευση χρησιμοποιείται και οι ντόπιοι προσλαμβάνονται σε κάποιες διοικητικές θέσεις.
Λειτουργική συμμετοχή	Συμμετοχή που έχει ιδωθεί από άτομα χωρίς στο ήλιο μοίρα ως ένας τρόπος πλήρωσης στόχων. Οι σπουδαιότερες αποφάσεις είναι εξωτερικές.	Αυξανόμενη χρήση της τοπικής οικονομίας, του κεφαλαίου και της ειδικότητας. Κάποια μικρά, τοπικά ιδιόκτητα ξενοδοχεία. Η ελίτ των μειονοτήτων συχνά η πιθανότερη να συμμετέχει. Σε μεγαλύτερα ξενοδοχεία, κάποιες αποφάσεις πάρθηκαν τοπικά αλλά σύμφωνα με τις εξωτερικές δυνάμεις.
Αλληλεπιδραστική συμμετοχή	Οι κάτοικοι συνεισφέρουν στον προγραμματισμό. Οι ομάδες παίρνουν τον έλεγχο των τοπικών αποφάσεων.	Ξενοδοχεία ιδιόκτητα από ντόπιο κόσμο ή από ομάδες ντόπιων. Τοπικά ιδιόκτητα ταξί, ταξιδιωτικά

		πρακτορεία, και εστιατόρια. Διατήρηση των πολιτισμικών δρώμενων προς όφελος των κατοίκων και των τουριστών.
Αυτο-κινητοποίηση	Ανεξάρτητες πρωτοβουλίες	Ντόπιοι που έχουν συγκεντρώσει κεφάλαιο απ' τον τουρισμό ισχυροποιούν και επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους.

Πίνακας: Τύποι κοινοτικής εξουσιοδότησης στην ανάπτυξη του τουρισμού

Τύπος	Σημάδια εξουσιοδότησης
Οικονομικός	Ο τουρισμός φέρνει μακροπρόθεσμα οικονομικά οφέλη σε μια κοινότητα προορισμού. Τα χρήματα απλώνονται απ' άκρη σ' άκρη της κοινότητας. Υπάρχουν αξιοσημείωτες βελτιώσεις στις τοπικές υπηρεσίες και την υποδομή.
Ψυχολογικός	Ο αυτοσεβασμός/αυταρέσκεια είναι αυξημένη λόγω του ότι η εξωτερική αναγνώριση της μοναδικότητας και της αξίας της κουλτούρας τους, των φυσικών πόρων, και της παραδοσιακής γνώσης. Η αυξανόμενη σιγουριά/εμπιστοσύνη στην κοινότητα οδηγεί τα μέλη στο να επιζητούν περαιτέρω ευκαιρίες εκπαίδευσης και κατάρτισης. Η πρόσβαση σε δουλειές και στα μετρητά οδηγεί σε μια αύξηση στην κοινωνική θέση για συνήθως κατοίκους χαμηλής κοινωνικής θέσης, όπως οι γυναίκες και οι νέοι.
Κοινωνικός	Ο τουρισμός διατηρεί ή επαυξάνει την ισορροπία της τοπικής κοινότητας. Η συνοχή της κοινότητας είναι βελτιωμένη καθώς

	μεμονωμένα άτομα και οικογένειες συνεργάζονται για την ανοικοδόμηση μιας επιτυχούς βιομηχανίας. Κάποια κεφάλαια που εγείρονται/δημιουργούνται χρησιμοποιούνται για τις πρωτοβουλίες κοινοτικής ανάπτυξης όπως η εκπαίδευση και οι δρόμοι.
Πολιτικός	Η πολιτική δομή της κοινότητας παρέχει ένα αντιπροσωπευτικό φόρουμ μέσω του οποίου οι άνθρωποι μπορούν να εγείρουν ερωτήσεις και προβληματισμούς κατάλληλα για τις πρωτοβουλίες τουρισμού. Τα πρακτορεία που δίνουν την έναρξη ή θέτουν σε ισχύ τις επιχειρήσεις/εγχειρήματα τουρισμού αναζητούν τις απόψεις των κοινοτικών ομάδων και των μεμονωμένων κοινοτικών μελών, και παρέχουν ευκαιρίες γι' αυτούς ώστε να αντιπροσωπεύονται στα σώματα λήψης αποφάσεων.

Αυτό το φάσμα δεν είναι στατικό, παρά το ανήσυχο παρελθόν στις ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες όσον αφορά τον τουρισμό, τα επίπεδα της ενδυνάμωσης αυξάνονται σήμερα ελεγχόμενα, ποικίλα πλεονεκτήματα είναι εμφανή. Παρέχεται, λοιπόν, μια χρήσιμη περίληψη των σημάτων και πλεονεκτημάτων των οικονομικών, ψυχολογικών, κοινωνικών και πολιτικών μορφών ενδυνάμωσης η οικονομική ενδυνάμωση είναι σημαντική γιατί επιτρέπει στους κατοίκους και σε ολόκληρες τις κοινότητες να επωφεληθούν οικονομικά από τον τουρισμό. Η ψυχολογική ενδυνάμωση έχει κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και περηφάνιας στις τοπικές κουλτούρες, της παραδοσιακής γνώσης και των φυσικών πηγών. Η κοινωνική ενδυνάμωση βοηθάει στο να διατηρηθεί η κοινωνική ισορροπία μιας κοινότητας και έχει τη δύναμη να ηγηθεί συνεργασίας και αυξανόμενων κινήτρων όπως η υγεία και εκπαίδευση. Τελικά, σημάδια πολιτικής ενδυνάμωσης περιλαμβάνουν αντιπροσωπευτική δημοκρατία όπου οι κάτοικοι μπορούν να εκφράσουν γνώμες και το ενδιαφέρον τους σχετικά με τα κίνητρα ανάπτυξης. Με πολιτική ενδυνάμωση, τα πρακτορεία και οι ομάδες που εισάγουν επιχειρήσεις τουρισμού, ψάχνουν τροφοδοσία από τα μέλη της κοινότητας και τους άλλους που κρατάνε τα στοιχεία στη λήψη των αποφάσεων.

Περικλείοντας αυτά τα στοιχεία της ενδυνάμωσης, μπορούμε να δούμε τον τουρισμό που βασίζεται στην κοινότητα από τουλάχιστον δυο προοπτικές : δημόσια συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων και ανάμειξη των κατοίκων στα πλεονεκτήματα του τουρισμού³²¹. Αυτές οι δυο προοπτικές διαμορφώνουν τη βάση των επόμενων μερών.

3.1.14 Δημόσια συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων

Η συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων συνεπάγεται ότι τα μέλη της κοινότητας καθορίζουν τους ίδιους τους στόχους τους για την ανάπτυξη και ότι έχουν μια σημαντική άποψη στην διοργάνωση και στη διαχείριση του τουρισμού. Καλύτερη συμπεριφορά απέναντι στον τουρισμό από τους κατοίκους της περιοχής προορισμού θα προκύψει και η βιομηχανία θα είναι περισσότερο επιτυχής για την ανάπτυξη του τουρισμού. Όπου η ανάπτυξη και ο προγραμματισμός δεν ταιριάζουν με τις τοπικές προσδοκίες και την χωρητικότητα, αντίσταση και εχθρότητα μπορούν να καταστρέψουν όλα μαζί το δυναμικό της βιομηχανίας. Ο Brohman συμφωνεί με τους Murphy και Gunn συνεχίζει ότι η grassroots ανάπτυξη «όχι μόνο μειώνει την ανάγκη των τοπικών κατοίκων να εμπορευτούν την ποιότητα ζωής και το κοινωνικό κόστος για την οικονομική ανάπτυξη, αλλά επίσης συνεισφέρει σε μια ευρέως βασισμένη θετική συμπεριφορά απέναντι στον τουρισμό».

Παρουσιάζοντας ένα βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, οι ειδικοί της ανάπτυξης έχουν αρχίσει να βλέπουν την αξία της γηγενούς γνώσης και των πρακτικών περιβαλλοντολογικής διαχείρισης³²² και έχουν διαφωνήσει ότι απαντήσεις στα πιο δύσκολα ερωτήματα σχετικά με τα περιβάλλοντα που φιλοξενούν πρέπει να βρεθούν μέσα στις ίδιες τις κοινότητες. Ο κοινοτικός έλεγχος είναι περισσότερο πιθανόν να είναι περιβαλλοντολογικά ευαίσθητος από ότι ο μαζικός τουρισμός επειδή στις περισσότερες περιπτώσεις οι παραδοσιακές κοινωνίες και οι ομάδες γηγενών δεν βλέπουν τους εαυτούς τους ξεχωριστά από τη φύση. Απεναντίας βλέπουν τους εαυτούς τους σαν ενσωματωμένο κομμάτι του περιβάλλοντος και έχουν κοινώς μια λεπτομερή

³²¹ Timothy, D.J. (1999) Participatory planning: A view of tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research* 26, 371—91

³²² Berger, D.J. (1996) The challenge of integrating Maasai tradition with tourism. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 175—97). Chichester: John Wiley and Sons

γνώση της φύσης, των πηγών και του κλίματος³²³. Τα γηγενή συστήματα της γεωργίας, ο βουκολισμός, το κυνήγι και η συλλογή (τροφών) είναι συχνά οι πιο βάσιμες μορφές της διαχείρισης πηγών. Για παράδειγμα οι άνθρωποι Massai της ανατολικής Αφρικής έχουν χρησιμοποιήσει για πολύ καιρό μεγάλες περιοχές για εκτεταμένη βασική με τέτοιο τρόπο που έχουν διατηρήσει το φυσικό οικοσύστημα και έχουν επιτρέψει σχετικά την αρμονική συνύπαρξη άγριας ζωής και ανθρώπων. Οι Massai δεν κυνηγούσαν παρά μόνο σε περιπτώσεις άσχημου λιμού. Στο παρελθόν περιόρισαν τα επίπεδα διάθεσης τροφής περιορίζοντας της πρόσβαση στη βοσκή και το νερό σε συγκεκριμένες εποχές. Έκαναν εξάσκηση στην περιστροφική βοσκή και στην ευκαιριακή κίνηση των βοσκών να επωφεληθούν της χωρικής και εποχιακής άστατης βροχοπτώσης. Χρησιμοποίησαν τη φωτιά για να ενισχύσουν τη νέα ανάπτυξη του γρασιδιού, συνέθλιψαν την καταπάτηση των θάμνων και μείωσαν την μετάδοση ασθενειών και διατήρησαν μια ποικιλία αποθεμάτων εμπορεύματος: βόδια, πρόβατα, κατσίκες και γαϊδούρια ικανά να βοσκήσουν διαφορετικούς τύπους βλάστησης. Αν και η βοσκή αλλάζει το τοπίο, έχει κεντρίσει τη βιολογική παραγωγικότητα και σε κάποιο σημείο την προωθημένη βιοποικιλότητα. Η συνδυασμένη επίπτωση της βροχής, της βοσκής, του ποδοπατήματος και του διατροφικού κύκλου απ' την κτηνοτροφία και άγρια φυτοφάγα δημιούργησαν ένα μωσαϊκό από τύπους βλάστησης που κατοικείται από πλούσια χλωρίδα και πανίδα.

Όσον αφορά τον πολιτισμό, ο τοπικός έλεγχος είναι ζωτικός επειδή οι κάτοικοι της περιοχής έχουν μεγαλύτερη τάση να τον κάνουν με τέτοιο τρόπο ώστε αυτός να βρίσκεται σε αρμονία με τις πολιτισμικές παραδόσεις, το οποίο μπορεί αν βοηθήσει στο κτίσιμο εθνικής υπερηφάνειας. Η εξωγενής δύναμη, από την άλλη μεριά, καταλήγει σε αρνητικές επιπτώσεις επειδή οι εκ των έξω δεν καταλαβαίνουν τις παραδοσιακές προσεγγίσεις στις διάφορες καταστάσεις. Με εξωτερικό έλεγχο η κοινοτική κατανόηση και συνεργασία φθείρονται και οι πρακτικές όπως ο ανθυγιεινός ανταγωνισμός και η εξατομίκευση αναπτύσσονται στη θέση της παραδοσιακής έμφασης στο ομαδικό

³²³ Strang, V. (1996) Sustaining tourism in far north Queensland. In M.F. Price (ed.) People and Tourism in Fragile Environments (pp. 109—22). Chichester: John Wiley and Sons

συμφέρον³²⁴. Για παράδειγμα ο Baez³²⁵ αποδίδει την επιτυχία του τουρισμού στο Monteverde, στην Κόστα Ρίκα, στο γεγονός οι άνθρωποι έχουν τον έλεγχο και εργάζονται σε ομάδες για το κοινό καλό, όπως συνέστησαν οι παραδόσεις της κοινωνικής τάξης. Αυτό με τη σειρά του, καταλήγει σε πιο αρμονικές προσπάθειες σε μια ευρεία κοινωνική βάση, συνοχής και ενότητας. Παρομοίως, φαίνεται πως οι υπάρχουσες πολιτιστικές δομές μπορούν να γίνουν χρήσιμα εργαλεία στην προώθηση των στόχων της βάσιμης ανάπτυξης στο Μπαλί και το ότι η υπερηφάνεια στον τοπικό πολιτισμό έχει την πιθανότητα να αναπτυχθεί.

Ο Boonzaier³²⁶ δίνει ένα παράδειγμα των ανθρώπων της Nama στη νότιο Αφρική οι οποίοι θεωρούνται πρωτόγονοι και οπισθοδρομικοί και ανήκουν στα κατώτερα επίπεδα της κοινωνικής ιεραρχίας. Σαν αποτέλεσμα οι ίδιοι οι Νάμα «είχαν προτρέψει τους εαυτούς τους στο να συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία δυσφήμισης της μη επικινδυνότητας: κατέπνιξαν τη γλώσσα Nama και εγκατέλειψαν κατηγορηματικά τα έθιμα τους σε μια προσπάθεια να κερδίσουν την αποδοχή σαν μέλη μιας ευρύτερης κατηγορίας έγχρωμων ανθρώπων»³²⁷. Παρ' όλα αυτά από τότε που κέρδισαν τον έλεγχο της ίδιας της γνώμης τους στην λήψη αποφάσεων σχετικά με την ανάπτυξη στα μέσα της δεκαετίας του '90, άρχισαν να αποκτούν υπερηφάνεια για την κληρονομιά τους και για την εθνική τους ταυτότητα, και αισθάνονται ότι οι πιθανοί τουρίστες μπορεί να ενδιαφέρονται να δοκιμάσουν τις παραδόσεις τους.

Ο τοπικός έλεγχος είναι επίσης ένα όργανο για τη διαφύλαξη των πιο ιερών χώρων και τελετών από τη βεβήλωση του βλέμματος των τουριστών. Αριθμοί επισκεπτών μπορούν να διαχειριστούν και πολιτισμικές/πνευματικές πηγές και πρακτικές μπορούν να προστατευτούν από την άγνοια των όσων

³²⁴ Berger, D.J. (1996) The challenge of integrating Maasai tradition with tourism. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments*. Chichester: John Wiley and Sons

³²⁵ Baez, A.L. (1996) Learning from experience in the Monteverde Cloud Forest, Costa Rica. M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 109—22). Chichester: John Wiley and Sons

³²⁶ Boonzaier, E. (1996) Negotiating the development of tourism in the Richtersveld, South Africa. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 123—37). Chichester: John Wiley and Sons

³²⁷ Boonzaier, E. (1996) Negotiating the development of tourism in the Richtersveld, South Africa. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments*. Chichester: John Wiley and Sons: 133

είναι εκ των έξω³²⁸. Παραδείγματα αυτού υπάρχουν στα αποθέματα των ιθαγενών Αμερικάνων στις δυτικές Ηνωμένες Πολιτείες. Οι ινδιάνοι Horí και Taos της Αριζόνας και του Νέου Μεξικού αντίστοιχα, ελέγχουν το εμπόριο τουρισμού στις κοινότητες τους. Μερικές από τις πιο ιερές τοποθεσίες και τελετές στα αποθέματα των Horí, είναι περιορισμένα στα μέλη των φυλών μόνο, και στο Taos Pueblo οι εκ των έξω έχουν λίγη ή καθόλου πρόσβαση σε μερικές δραστηριότητες, πηγές και τοποθεσίες συγκεκριμένης πνευματικής σημασίας. Στην περίπτωση του Taos πολλές τελετές εκτελούνταν στα κρυφά και κάθε Φλεβάρη το pueblo παραμένει κλειστό για τους τουρίστες για θρησκευτικούς λόγους.

Η ικανότητα στήριξης τώρα απαιτεί την ανάμειξη όλων των μελών της κοινωνίας, ιδιαίτερα εκείνων που έχουν παραδοσιακά υπο-αντιπροσωπευτεί. Στο παρελθόν οι γυναίκες και οι εθνικές μειονότητες είχαν λίγη άποψη στα πολιτικά θέματα, συγκεκριμένα στην ανάπτυξη του κόσμου, και το περισσότερο μέρος της δουλειάς τους υποβιβάζονταν στην οικονομική περιφέρεια, από τη στιγμή που ήταν είτε οικιακής φύσεως ή ανεπιθύμητο σε εκείνους που είχαν κάποια θέση εξουσίας. Τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών και των ποικίλων εθνικών κατοίκων και της ιδιότητας τους να συμμετέχουν στον προγραμματισμό του τουρισμού και στη λήψη των αποφάσεων έχουν καθοριστεί ως άρρωστα στην τουριστική πολιτική και πρακτική. Όταν σε αυτούς τους ανθρώπους, ιδίως σε αυτούς που ανήκουν στον επίσημο τομέα, δεν δίνονται ευκαιρίες να συμμετέχουν στην λήψη των αποφάσεων, οι θέσεις τους γίνονται ακόμα περισσότερο εφιαπτόμενες, για κάθε νέο κανονισμό, οι δουλειές τους σταδιακά περιθωριοποιούνται³²⁹. Πρέπει να δοθεί στις γυναίκες και στις φυλετικές μειονότητες μια δυνατότερη φωνή στην δημιουργία της πολιτικής αν οι στόχοι της βασιμότητας πρόκειται να αντιληφθούν, διότι γι' αυτούς τους ανθρώπους είναι ένα σημαντικό μέρος της κοινότητας οι οποίοι επηρεάζονται άμεσα κι έμμεσα απ' τον τουρισμό.

Για λόγους ισότητας, αρμονίας και ολιστικής ανάπτυξης, η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα πρέπει να πάει πέρα από μεμονωμένους κατοίκους έτσι

³²⁸ Strang, V. (1996) Sustaining tourism in far north Queensland. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 109—22). Chichester: John Wiley and Sons

³²⁹ Timothy, D.J. (2001) Gender relations in tourism: Revisiting patriarchy and underdevelopment. In Y. Apostolopoulos, S. Sönmez and D.J. Timothy (eds) *Women as Producers and Consumers of Tourism in Developing Regions* (pp. 235—48). Westport, CT: Praeger

ώστε να αναμειχθούν πρόσθετα άτομα που κρατάν στοιχήματα, οι οποίοι έχουν ένα άμεσο ενδιαφέρον στο τι συμβαίνει. Είναι τώρα ευρέως διαδεδομένη η συμφωνία ότι για να επιτευχθούν στόχοι βασιμότητας, προγραμματισμού και ανάπτυξης πρέπει να γίνουν σε επίπεδο grassroots, αναμειγνύοντας μια μεγάλη ποικιλία ατόμων που κρατάν στοιχήματα στη διαδικασία ανάπτυξης. Υποστηρικτικοί οργανισμοί, επιχειρησιακοί οργανισμοί, δημόσια πρακτορεία και NGO's είναι ομάδες ενδιαφέροντος, τα οποία μαζί με τους κατοίκους της περιοχής προορισμού είναι όλοι αλληλεξαρτώμενα άτομα που κρατάν στοιχήματα σε μια πολυδιάστατη αρένα όπου κανένα μεμονωμένο άτομο ή ομάδα μπορούν να λύσουν από μόνο τους θέματα τουρισμού.

Επιπρόσθετα στις ομάδες που μόλις αναφέρθηκαν, η ανάμειξη των ατόμων που κρατάν στοιχήματα επίσης πρέπει να συμπεριλαμβάνει κυβερνήσεις κατώτερου επιπέδου, μια ομάδα γενικότερα αγνοούμενη στην βιβλιογραφία της τουριστικής ανάπτυξης. Τα περισσότερα κίνητρα ανάπτυξης στον αναπτυσσόμενο κόσμο γεννιούνται και οδηγούνται σε εθνικό επίπεδο, το οποίο συχνά καταλήγει σε εργασίες ακατάλληλες για τις τοπικές συνθήκες³³⁰. Έτσι η συμμετοχή των κυβερνήσεων κατώτερης τάξης (π.χ. δήμος, συνοικία, επαρχία) είναι κρίσιμη η τουριστική ανάπτυξη απαιτεί κριτική, τοπική γνώση διαχείρισης, πράγμα το οποίο συχνά λείπει στις μεγάλες, μακρινές καπιταλιστικές πόλεις μεταξύ ηγετών οι οποίοι δεν έχουν και πολλή σχέση με τον περιφερειακό πολιτισμό και με τις τοπικές συνθήκες³³¹. Η συμπερίληψη μιας μεγάλης ποικιλίας στην διαδικασία πολιτικής, θα βοηθήσει στην επισημάνση της ενότητας του στόχου στην ανάπτυξη βάσιμων μορφών τουρισμού³³².

Η προηγούμενη συζήτηση έχει τονίσει την ανάγκη της κοινοτικής ανάμειξης στην τουριστική ανάπτυξη, αλλά τα πράγματα μπερδεύονται στο πως αυτό μπορεί να επιτευχθεί. Ποικίλες τεχνικές έχουν σχεδιαστεί ώστε να αναμειχθούν οι τοπικοί κάτοικοι στη λήψη των αποφάσεων. Για παράδειγμα ο

³³⁰ Rondinelli, D.A. (1982) The dilemma of development administration: Complexity and uncertainty in control-oriented bureaucracies. *World Politics* 35 (1), 42—72

³³¹ Timothy, D.J. (1998) Cooperative tourism planning in a developing destination. *Journal of Sustainable Tourism* 6 (1), 52—68

³³² Jamal, T. and Getz, D. (1995) Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research* 22 (1), 186—204

Gill³³³ εξετάζει την αξία μιας ιδέας γνωστής σαν συναντήσεις σαλονιών, η οποία αναμειγνύει μη επίσημες συλλογές μικρών ομάδων αποτελούμενων από μέλη της κοινότητας σε μια μέτρια, πλέον χαλαρή, κατάσταση σε σπίτια μέσα στην κοινότητα. Εξηγείται ακόμα η μέθοδος του «σχεδιάζοντας στα αλήθεια», η οποία είναι μια μορφή συνάντησης πόλης η οποία περιλαμβάνει το ένωμα της κοινότητας προτού αρχίσει η διαδικασία του σχεδιασμού. Οι συναντήσεις γίνονται και διευθύνονται από την κοινότητα αντί από τους προγραμματιστές, με μια ανταλλαγή ιδεών μεταξύ κατοίκων οι οποίοι αποτελούν τη βασική κατευθυντήρια δύναμη. Ειδικότερα για το φυσικό προγραμματισμό, παρέχονται μεγάλοι χάρτες πάνω στους οποίους οι κάτοικοι τοποθετούν χρωματιστές καρφίτσες για να υποδείξουν το που νομίζουν ότι χρειάζονται νέες υπηρεσίες, το που οι τουρίστες είναι οι περισσότερο ενοχλητικοί και το που χρειάζεται επιπλέον υποδομή. Στο τέλος της συνεδρίασης διεξάγεται μια συζήτηση κυκλικού τύπου σε βάθος στην οποία οι κάτοικοι μπορούν να συνεχίσουν να συζητούν και να μαθαίνουν σχετικά με το συμφέρον, τις προσδοκίες, τις επιθυμίες και τις σκέψεις για τον τουρισμό. Αυτή η προσέγγιση επιτρέπει ακόμα και στα λιγότερο ευθύ μέλη της κοινότητας να συμμετάσχουν και αυτό αποτελεί ένα λαμπρό εργαλείο για την ενημέρωση της διαδικασίας προγραμματισμού. Αυτοί οι τύποι τεχνικών είναι σημαντικοί στην ανάπτυξη του τουρισμού «ξεκάθαρα, αν οι κοινότητες δεν θέλουν να ανακατεύονται στον τουρισμό είναι δύσκολο και αντιπαραγωγικό το να επιμένει κανείς».

Μια άλλη μέθοδος η οποία έχει γνωρίσει αρκετή επιτυχία είναι τα ερωτηματολόγια νοικοκυριών³³⁴, τα οποία μερικές φορές συνδέονται με τις προσεγγίσεις που μόλις περιγράφησαν. Αυτό βοηθάει να διακριθούν θέματα που είναι σημαντικά σε μια περιοχή, επικεντρώνεται στις ανάγκες της κοινότητας και τονίζει τις ευκαιρίες για βελτίωση. Δίνει σε όλους στην κοινότητα μια ευκαιρία να συμμετάσχουν και τους ενθαρρύνει να σκεφτούν σχετικά με τον τουρισμό, τα τοπικά θέματα και το περιβάλλον σε βάθος. Σαν παράδειγμα, είχε καθοριστεί από αυτούς τους τύπους της ανάμειξης ότι οι κάτοικοι της Llanthony, μια μικρή κοινότητα στην νότιο Ουαλία, δεν ήταν πρόθυμοι να επιλέξουν τον τουρισμό σαν ένα εργαλείο οικονομικής ανάπτυξης.

³³³ Gill, A.M. (1996) Rooms with a view: Informal settings for public dialogue. *Society and Natural Resources* 9, 633—43

³³⁴ Haywood, K.M. (1988) Responsible and responsive tourism planning in the community. *Tourism Management* 9 (2), 105—18

Θεώρησαν ότι οι εξωτερικοί επισκέπτες είναι τόσο αδαείς σχετικά με την κοινότητα τους και πολύ διασπαστικοί σχετικά με τις καθημερινές λειτουργίες. Σε αντίθεση, οι αγροτικές κοινότητες στο νότιο Pembrokeshire, στην Ουαλία, επέλεξαν θερμά τον τουρισμό, από τη στιγμή που οι κάτοικοι θα κρατούσαν τον έλεγχο. Από το 1980, οι κοινότητες της περιοχής αναμειγνύονται ευθέως στην ανάπτυξη νέων τουριστικών ευκαιριών, το οποίο έχει καταλήξει σε οικονομικά οφέλη στην περιοχή και σε μια δυνατή δέσμευση της κοινότητας με τον τουρισμό.

3.1.15 Εμπλοκή στα οφέλη του τουρισμού

Η ανάμιξη των κατοίκων στα οφέλη του τουρισμού μοιάζει κατά πολύ με τις έννοιες του Scheyvens³³⁵ οικονομικής, κοινωνικής και ψυχολογικής εξουσιοδότησης/ενίσχυσης, τα οποία θεωρούν ότι οι κάτοικοι θα επωφεληθούν προσωπικά απ' τον τουρισμό. Οι ευκαιρίες των κοινοτικών μελών για κατοχή επιχειρήσεων, εργασία σε διάφορες σχετικές με τη βιομηχανία δουλειές, λήψη κατάλληλης κατάρτισης, και για να είναι εκπαιδευμένα για το ρόλο και τις επιδράσεις του τουρισμού στην κοινότητά τους είναι χαρακτηριστικές αυτής μορφής συμμετοχής. Τα αυξημένα επίπεδα εισοδήματος, απασχόλησης και εκπαίδευσης, καθώς επίσης και η μειωμένη εξάρτηση από εξωτερικούς πράκτορες και προμηθευτές θα είναι το αποτέλεσμα. Μια αύξηση στα οφέλη δεν είναι ο μόνος στόχος, ωστόσο. Εξίσου σημαντική είναι η διανομή των κερδών σ' όλο τον πληθυσμό. Οι επιστήμονες συμφωνούν διότι «μια μεγάλη αναλογία του τοπικού πληθυσμού θα 'πρεπε να επωφελείται του τουρισμού, παρά απλώς να υφίσταται τα βάρη των κοστών του».

Μια απ' τις υποκείμενες πρακτικές για την επέκταση του βάσιμου τουρισμού είναι η χρήση μικρής κλίμακας, ανηκόντων σε ντόπιους επιχειρήσεων. Η χρήση αυτού του τύπου υπηρεσιών έχει ως αποτέλεσμα ένα μεγαλύτερο βαθμό τοπικής συμμετοχής απ' ότι ο παραδοσιακός μαζικός τουρισμός. Συνήθως, οι μικρής κλίμακας επιχειρήσεις θεωρούνται περισσότερο ακίνδυνες απ' ότι οι μεγάλης κλίμακας αναπτύξεις λόγω του ότι ασκούν

³³⁵ Scheyvens, R. (1999) Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism Management* 20, 245—9

λιγότερη πίεση στα πολιτισμικά και φυσικά περιβάλλοντα³³⁶ και έχουν πιο άμεσα οικονομικά οφέλη για τις τοπικές κοινότητες. Έτσι, τα έργα ανάπτυξης που εστιάζουν σ' αυτό το είδος επιχείρησης τουρισμού μπορεί να βοηθήσει στη μείωση της οικονομικής διαρροής προς το εξωτερικό και να ελαχιστοποιήσει την εξάρτηση από μητροπολιτικές χώρες και ξένους ταξιδιωτικούς πράκτορες³³⁷. Ομοίως, μικρής κλίμακας εγκαταστάσεις είναι πιθανότερο να κρατάν τον έλεγχο της λήψης αποφάσεων σε τοπικά χέρια και να ελαττώνουν την αποξένωση των αβλαβών ανθρώπων απ' τη χώρα τους, κάτι που έχει συμβεί σε πολλές τοποθεσίες με την ανάπτυξη της εξωγενώς ελεγχόμενης μάζας τουρισμού. Ο Smith³³⁸ περιγράφει αυτά καθώς και διάφορα άλλα πρόσθετα οφέλη που επιτρέπουν στους ντόπιους κατοίκους να συμμετέχουν στην ιδιοκτησία επιχειρήσεων ακολούθως:

- 1) Η ιδιοκτησία παρέχει προσωπική κοινοτική θέση και προωθεί την εκτεταμένη δικτύωση μέσω της ιδιότητας του να είναι κανείς μέλος σε οργανώσεις όπως οι Rotary, Soroptimists, Lions Club & Kiwanis με μια δυνατότερη φωνή στην ευρύτερη κοινότητα.
- 2) Δίνει καλύτερη δυνατότητα στους κατοίκους να πάρουν τον έλεγχο και να διαχειρίζονται τον τοπικό τουρισμό μέσω των υπαρχόντων κοινωνικών δικτύων ή να ιδρύσουν συνασπισμούς *ad hoc* ώστε να βοηθήσουν στην εξουσιοδότησή τους ως αυτοί που παίρνουν τις αποφάσεις.
- 3) Η ιδιωτικοποίηση μπορεί να οικοδομήσει δικαιοσύνη στην επιχειρηματική ορολογία, ώστε να γίνει οικογενειακή κληρονομιά ή περιουσιακό στοιχείο σύνταξης προς πώληση.
- 4) Η ψυχολογική ικανοποίηση της κτήσης μιας επιχείρησης κάποιου μπορεί να γεννήσει προσωπικές ευκαιρίες προς αύξηση της αμειβόμενης δύναμης μέσω υπεύθυνης διαχείρισης και μόχθου.

³³⁶ Long, V.H. and Wall, G. (1995) Small-scale tourism development in Bali. In M.V. Conlin and T. Baum (eds) *Island Tourism: Management Principles and Practice* (pp. 237—57). Chichester: John Wiley and Sons

³³⁷ Timothy, D.J. and Ioannides, D. (2002) Tour operator hegemony: Dependency and oligopoly in insular destinations. In Y. Apostolopoulos and D.J. Gayle (eds) *Island Tourism and Sustainable Development: Caribbean, Pacific, and Mediterranean Experiences*. Westport, CT: Praeger

³³⁸ Smith, S. (1998) Tourism as an industry, debates and concepts. In D. Ioannides and K. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* London: Routledge: 207

- 5) Οι οικογενειακές ιδιοκτησίες μπορούν να προσλάβουν ανάπηρους, ηλικιωμένους, ανηλίκους και, σ' ορισμένες περιπτώσεις θηλυκά, οικογενειακά μέλη και φίλες οι οποίες υπό άλλες συνθήκες ενδεχομένως να μην προσλαμβάνονταν.

Η Κόστα Ρίκα συχνά θεωρείται ως ένας απ' τους πιο φιλικούς προς τις κοινότητες προορισμούς, όπου το 70% των ξενοδοχείων είναι μικρά και ανήκοντα σε ντόπιους³³⁹. Αυτό έχει δημιουργήσει ένα περιβάλλον όπου οι κάτοικοι νιώθουν ασφαλείς στο να ξεκινήσουν μικρές. Στην προστατευόμενη περιοχή, για παράδειγμα, η οποία είναι μια απ' τις σημαντικότερες τουριστικές περιοχές της χώρας, η μικρής κλίμακας ανάπτυξη απασχολεί ντουζίνες ντόπιων και ένα σημαντικό μερίδιο των κερδών υποστηρίζουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τις υποτροφίες, την ανάπτυξη υποδομής και τη διατήρηση καθώς και τα προγράμματα συλλογής σκουπιδιών³⁴⁰.

Ενώ οι μεγάλης κλίμακας τουριστικές αναπτύξεις (π.χ. μέγα-θέρετρα) έχουν ένα ιστορικό εξάρτησης από εισαγόμενες προμήθειες και εργατικό δυναμικό, έχουν τη δυνατότητα να υιοθετήσουν περισσότερο προ-βάσιμες πολιτικές που απαιτούν τη χρήση ντόπιων προϊόντων και εργατικό δυναμικό όπου είναι δυνατό³⁴¹. Μια τέτοια ενέργεια θα δημιουργούσε μια σειρά συνδέσεων μπρος και πίσω για το όφελος ενός ευρύτερου τομέα της κοινωνίας. Αυτό μπορεί να είναι ένα μέσο δημιουργίας απασχόλησης για αλιείς, αγροκτήμονες και άλλους μέσους ανθρώπους στην αλυσίδα προμήθειας. Βασισμένοι σ' αυτήν την άποψη, οι Telfer & Wall³⁴² εξέτασαν τις συνδέσεις ανάμεσα στην παραγωγή τροφίμων και σ' ένα ξενοδοχείο 5 αστερών στην Ινδονησία. Βρήκαν ότι καθιερωμένες/θεσμοθετημένες συμφωνίες μεταξύ των τοπικών παραγωγών και των θέρετρων έφεραν ως αποτέλεσμα αμοιβαία επικερδής σχέσεις, όπου το ξενοδοχείο ήταν ικανό να αποκτήσει υψηλή ποιότητα, ντόπια λαχανικά και ψάρια, και οι ντόπιοι προμηθευτές

³³⁹ Griffin, R.K. (1998) Small lodging operations in Costa Rica: A case-study analysis. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly* 39 (2), 55—63

³⁴⁰ Baez, A.L. (1996) Learning from experience in the Monteverde Cloud Forest, Costa Rica. M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 109—22). Chichester: John Wiley and Sons:115

³⁴¹ Timothy, D.J. and Ioannides, D. (2002) Tour operator hegemony: Dependency and oligopoly in insular destinations. In Y. Apostolopoulos and D.J. Gayle (eds) *Island Tourism and Sustainable Development: Caribbean, Pacific, and Mediterranean Experiences*. Westport, CT: Praeger

³⁴² Telfer, D.J. and Wall, G. (1996) Linkages between tourism and food production. *Annals of Tourism Research* 23 (3), 635—53

επωφελήθηκαν απ' το να έχουν μια αποκλειστικά συμβατική συμφωνία με το θέρετρο. Τέτοιοι διακανονισμοί συνεισφέρουν στην αλλαγή των σχέσεων εξάρτησης που προϋπήρχαν προ πολλού ανάμεσα στις αναπτυσσόμενες χώρες και τους ξένους προμηθευτές και μεταφέρει τις σχέσεις ανάμεσα στις υπηρεσίες τουρισμού και τους ντόπιους πληθυσμούς από κείνες της διαμάχης σε κείνες της συμβίωσης³⁴³.

Ένα άλλο σημαντικό μέρος της ανάμιξης της κοινότητας στα οφέλη του τουρισμού είναι η εκπαίδευση ή η γνώση κτηρίων. Αυτή η πλευρά του κοινοτικού τουρισμού αντανακλά όλους τους τύπους του Scheyven³⁴⁴ εξουσιοδότησης/ισχυροποίησης, καθώς παράγει οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά και ψυχολογικά αποτελέσματα. Η κοινοτική γνώση του τουρισμού είναι σημαντική, για το γεγονός ότι η δράση από κατοίκους προορισμού στις πρωτοβουλίες τουρισμού απαιτεί απ' τους τελευταίους να είναι ενημερωμένοι και πληροφορημένοι για τη βιομηχανία και τα δυνάμενα της αποτελέσματα. Ενώ οι κάτοικοι των αναπτυγμένων χωρών μπορεί να είναι ικανοί να παράσχουν πολύτιμη διορατικότητα στην ανάπτυξη του τουρισμού χάρη στις εμπειρίες τους ως φιλοξενούντες και τουρίστες³⁴⁵, στον αναπτυσσόμενο κόσμο οι κάτοικοι έχουν μικρή γνώση από πρώτο χέρι του να είναι τουρίστες, ενώ για σχετικά λίγους εξ' αυτών έχει ποτέ δοθεί το προνόμιο να ταξιδέψουν έξω απ' τις περιοχές διαμονής τους. Έτσι, οι αποτελεσματικές μέθοδοι οικοδόμησης της δημοσίας γνώσης είναι σημαντικές αν οι κάτοικοι αναμένεται να είναι πλήρεις συμμετέτοχοι.

Οι προσπάθειες οικοδόμησης κοινοτικής γνώσης, σε πολλές περιπτώσεις, είναι απαραίτητες στη διδασκαλία των κατοίκων στο πώς μπορούν να υποστηρίξουν τον τουρισμό και να επωφελούνται εξ' αυτού. Με την οικοδόμηση της γνώσης στις κοινωνίες προορισμού, οι ντόπιοι μπορούν μπουν σε καλύτερη θέση ώστε να καθορίσουν τις δικές τους ανάγκες και κατευθύνουν την ανάπτυξη του τουρισμού προς τις δικές τους κοινότητες³⁴⁶.

³⁴³ Telfer, D.J. and Wall, G. (1996) Linkages between tourism and food production. *Annals of Tourism Research* 23 (3): 651

³⁴⁴ Scheyvens, R. (1999) Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism Management* 20, 245—9

³⁴⁵ Murphy, P.E. (1998b) Tourism and sustainable development. In W.F. Theobald (ed.) *Global Tourism* (2nd edn) (pp. 173—89). Oxford: Butterworth-Heinemann

³⁴⁶ Sons.Hall, C.M. (1998a) The institutional setting — tourism and the state. In D. Ioannides and K. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 199—219). London: Routledge

Διάφορες ενέργειες μπορούν να λάβουν χώρα απ' τις κυβερνήσεις ώστε να επιτραπεί στους κατοίκους να εμπλέκονται στα οφέλη του τουρισμού. Όπως προαναφέρθηκε, είναι η μικρής κλίμακας, οικογενειακές επιχειρήσεις οι οποίες τείνουν να έχουν τα περισσότερα θετικά οικονομικά οφέλη στις φιλοξενούντες κοινότητες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κάτοικοι απασχολούνται και τα ντόπια προϊόντα χρησιμοποιούνται, περιορίζοντας έτσι ουσιαστικά την οικονομική διαρροή προς το εξωτερικό. Όταν οι κυβερνήσεις επιτρέπουν στα κοινοτικά μέλη να ανοίγουν τις δικές τους επιχειρήσεις σε επίσημους και μη τομείς, τα οφέλη αυτής της φύσης μπορούν να εξαπλωθούν ευρύτερα μέσω της κοινωνίας. Παρόλο που η κυβέρνηση της Ινδονησίας είχε προβλήματα μ' αυτό το θέμα στο παρελθόν μέχρι το σημείο που οι επιχειρήσεις ανεπίσημου τουρισμού απειλήθηκαν από στρατιωτικές ενέργειες, τα τελευταία χρόνια έχουν ειδοωθεί βελτιώσεις. Για παράδειγμα, αυτοί οι πλανόδιοι μικροπωλητές στη Yogyakarta, στην Ινδονησία, έχουν νομιμοποιηθεί και αναγνωρίζονται από κυβερνητικούς επίσημους, κάτι που δεν ισχύει για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, κι είναι μια μαρτυρία ότι γίνονται προσπάθειες για την παροχή ευκαιριών προς τους κατοίκους να επωφεληθούν απ' τον τουρισμό. Έχει επιτραπεί στους πλανόδιους (μικρο)πωλητές να σχηματίζουν συνεταιρισμούς για να τους βοηθούν σε οικονομικά θέματα και σε διαπραγματεύσεις με κυβερνητικά πρακτορεία και προμηθευτές³⁴⁷. Ομοίως, έχει παρασχεθεί νόμιμη αναγνώριση σε μικρούς ξενώνες στις βαριά τουριστικές περιοχές του Yogyakarta, και ενθαρρύνονται να λειτουργούν και περιστασιακά ακόμα και να λαμβάνουν μικρά ποσά οικονομικής βοήθειας απ' την επαρχιακή κυβέρνηση³⁴⁸.

Οι επίσημοι μπορούν επίσης να παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικοδόμηση της δημόσιας γνώσης τουρισμού μέσω καμπανιών των ΜΜΕ, εκπαιδευτικών μαθημάτων για κατοίκους που εμπλέκονται στον τουρισμό (επίσημα και μη), και δημόσιες συναντήσεις. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε περιοχές του κόσμου όπου οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες έχουν αποτρέψει τους ντόπιους απ' το να έχουν εμπειρίες ως ταξιδιώτες. Κάποιες απ' αυτές τις προσπάθειες αρχίζουν να κάνουν απόσβεση στον αναπτυσσόμενο κόσμο όπου οι κυβερνήσεις προσφέρουν εκπαιδευτικά μαθήματα στους

³⁴⁷ Timothy D.J. and Wall G. (1997) Selling to tourists: Indonesian street vendors. *Annals of Tourism Research* 24, 322—40

³⁴⁸ Timothy, D.J. (1999) Participatory planning: A view of tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research* 26, 371—91

κατοίκους, αλλά δέχονται επίσης ζωτικές πληροφορίες για το να είναι φιλοξενούντες μέσω της τηλεόρασης, της εφημερίδας, και των μπροσούρων καμπανιών³⁴⁹.

3.1.16 Εμπόδια στην ανάπτυξη κοινοτικού τουρισμού

Ενώ οι στόχοι του βασισμένου στην κοινότητα τουρισμού είναι αξιέπαινοι και αξίζουν συνέχισης, και οι συνεισφορές τους στη βάσιμη ανάπτυξη είναι εμφανείς, υπάρχουν πολλά εμπόδια στη λειτουργικότητα τους. Έτσι ακριβώς έχει η κατάσταση στον λιγότερο ανεπτυγμένο κόσμο.

3.1.17 Ισχύς: Κοινωνικοπολιτικές παραδόσεις

Ίσως το μεγαλύτερο εμπόδιο για τον βασισμένο στις κοινότητες τουρισμό είναι οι δυνατές παραδοσιακές απόψεις συγκέντρωσης ισχύος οι οποίες είναι ακόμα δυνατές σε πολλές αναπτυσσόμενες περιοχές. Το σύστημα Big Man, για παράδειγμα, μια εγκατεστημένη από παλιά κοινωνική σειρά ισχύος χωριών στα Νησιά του Σολομώντα, έχει τώρα ευρέως βασισμένες εφαρμογές για επιχειρήσεις και πολιτικές. Απ' την οπτική γωνία της κοινότητας, είναι συχνό στις παραδοσιακές κοινωνίες οι άνθρωποι να βλέπουν το κέντρο της δύναμης ως ηγέτη, ή ως ομάδα ηγετών, οι οποίοι θα πάρουν αποφάσεις που προορίζονται για το κοινό καλό της κοινωνίας. Απ' την άποψη των ηγετών, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία δεν είναι απαραίτητη, έτσι ώστε οι κυρίαρχες εθνικές και τοπικές ομάδες της ελίτ να κρατούν μερικές φορές εσκεμμένα τους κατοίκους σε μια υποδεέστερη θέση³⁵⁰. Σύμφωνα με τον Tosun³⁵¹, σε κάποια αναπτυσσόμενα κράτη παρόλο που υπάρχει μια επίσημη θεσμική δομή συνταγματικής, πολυκομματικής δημοκρατίας, αυτά τα δημοκρατικά ιδρύματα και κανονισμοί δεν μοιράζονται με την πλειοψηφία. Δηλαδή, σ' αυτές τις χώρες η δημοκρατία είναι περιορισμένη στις επιχειρηματικές και πολιτειακές ελίτ... Οι ελίτ έχουν ένα φόβο ότι οι μάζες που δεν έχουν περιουσίες και είναι ανεκπαίδευτες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την αριθμητική τους δύναμη

³⁴⁹ Lynn, W. (1992) Tourism in the people's interest. *Community Development Journal* 27 (4), 371—7

³⁵⁰ De Kadt, E. (ed.) (1979a) *Tourism: Passport to Development? Perspectives on the Social and Cultural Effects of Tourism in Developing Countries*. New York: Oxford University Press

³⁵¹ Tosun, C. (2000) Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management* 21: 621

για να λάβουν υπό την φροντίδα τους τα ενδιαφέροντα τους μέσω πολιτικής δύναμης ή καταπίεσης. Επομένως, δε θέλουν να μοιράζονται τους καρπούς της δημοκρατίας με τους ως τώρα αποκλεισμένους που αποτελούν την πλειοψηφία σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες.

Αυτή η εθιμική άποψη ισχύος σχεδόν πάντα εμποδίζει τη συμμετοχή στον τουρισμό, και συγκεντρώνει την εξουσία της λήψης αποφάσεων στα χέρια μονάχα λιγοστών προνομιούχων τάξεων. Στο νησί της Ιάβας, για παράδειγμα, οι έννοιες της ισχύος έχουν συγκεντρωθεί προ πολλού, και συνεχίζουν να συγκεντρώνονται, σ' έναν απλό ηγεμόνα, ο οποίος ενσαρκώνει την αλληλεγγύη της κοινωνίας³⁵². Αυτό το πρόσωπο, ή ομάδα ανθρώπων, εκ φύσεως παίρνει αποφάσεις για το καλό όλων. Ο απλός λαός έχει μικρή επιλογή απ' το να δεχτεί αυτά που καθορίζει το κεφάλι, έναντι της διαφωνίας που θα ήταν αυθάδες και θα έφερνε εξευτελισμό στην πηγή της εξουσίας³⁵³, δεν υπάρχει φυσική αντιφατικότητα ανάμεσα στη συσσώρευση της κεντρικής δύναμης και του ευζην της συλλογικότητας, στην πραγματικότητα τα δύο συσχετίζονται. Η ευημερία της συλλογικότητας δεν εξαρτάται από τις δραστηριότητες των ατομικών συστατικών της αλλά απ' την συγκεντρωμένη ενέργεια του κέντρου. Η θεμελιώδης υποχρέωση του κέντρου έχει να κάνει μ' αυτό καθ' αυτό. Αν αυτή η υποχρέωση πληρείται, η λαϊκή ευημερία θα είναι απαραίτητως εξασφαλισμένη.

Παρόμοιες παραδόσεις εξουσίας είναι κοινές σ' όλον τον αναπτυσσόμενο κόσμο³⁵⁴. Αν και αυτό το πρόβλημα δεν είναι σίγουρα ενδημικό για τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές από μόνο του, για μεγάλο μέρος του αναπτυσσόμενου κόσμου, οι δημοκρατικές παραδόσεις δεν έχουν ακόμα δεσμεύσει τους ανθρώπους για τον έλεγχο των κοινοτήτων τους³⁵⁵.

³⁵² Geertz, H. (1967) Indonesian cultures and communities. In R. McVey (ed.) Indonesia (pp. 24—96). New Haven, CT: Yale University

³⁵³ Moedjanto, G. (1986) The Concept of Power in Javanese Culture. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press

³⁵⁴ Dwivedi, O.P. (1994) Development Administration: From Underdevelopment to Sustainable Development. New York: St Martin's Press

³⁵⁵ Fitton, M. (1996) Does our community want tourism? Examples from South Wales. In M.F. Price (ed.) People and Tourism in Fragile Environments (pp. 159—74). Chichester: John Wiley and Sons

3.1.18 Φύλο και εθνικότητα

Όπως προαναφέρθηκε, οι γυναίκες και οι εθνικές μειονότητες (ή πλειονότητες που έχουν μικρή δύναμη όπως στην Νότια Αφρική πριν το 1994) έχουν εθιμοτυπικά εξοστρακιστεί στ' άκρα της λήψης των αποφάσεων και των οφελών του τουρισμού. Αυτή η μεταχείριση έχει επίσης τις ρίζες της στις κοινωνικοπολιτικές παραδόσεις που περιγράφηκαν νωρίτερα, εξ' αιτίας του ότι οι περισσότερες δομές ισχύος είναι πατριαρχικές, λειτουργώντας με τον αποκλεισμό των γυναικών και των μειονοτήτων. Αυτό έχει οδηγήσει σε μια υπο-αντιπροσώπευση ενός τεράστιου πληθυσμιακού τμήματος στις περισσότερες χώρες του κόσμου.

Σύμφωνα με μερικά πολιτισμικά έθιμα, οι γυναίκες να συνοδεύονται ενόσω βρίσκονται στην εταιρία των ανδρών και ενθαρρύνονται (ή εξαναγκάζονται) να μην οδηγούν ή αποτολμούν μακριά απ' το σπίτι. Αυτά τα ρήτρα συμφωνίας περιορίζουν τους τύπους απασχόλησης που μπορούν να υποσχεθούν. Ομοίως, είναι συχνά το «χωράφι» της γυναίκας να κρατάει τους κοντινότερους δεσμούς με την εκτεταμένη οικογένεια, σπίτι και ζωή στο χωριό. Ως αποτέλεσμα, είναι πιθανότερο απ' τους άντρες να επιστρέψουν στα χωριά τους για σημαντικές θρησκευτικές και οικογενειακές περιστάσεις. Τοιουτοτρόπως, οι παραδοσιακοί φυλετικοί ρόλοι μερικές φορές καθορίζουν το ποιοι τύποι απασχόλησης είναι καταλληλότεροι ή ακόμα και εφικτοί για τις γυναίκες³⁵⁶ και μπορούν να τις αποκλείουν απ' τη συμμετοχή στη συνολική λήψη των αποφάσεων.

3.1.19 Προσβασιμότητα σε πληροφορίες

Ένας απ' τους πρωταρχικούς περιορισμούς για τις τοπικά ιδιόκτητες επιχειρήσεις είναι οι δυσκολίες marketing στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ο πρωταρχικός στόχος είναι ένας διεθνής, όχι εσωτερικός. Τα τολμήματα βασισμένα σε χωριά γενικά στερούνται της ικανότητας να προσφερθούν στην

³⁵⁶ Timothy, D.J. (2001) Gender relations in tourism: Revisiting patriarchy and underdevelopment. In Y. Apostolopoulos, S. Sönmez and D.J. Timothy (eds) *Women as Producers and Consumers of Tourism in Developing Regions* (pp. 235—48). Westport, CT: Praeger

αγορά διεθνώς ³⁵⁷ και μπορούν να υποκύψουν σε εγκατάλειψη όταν η ορατή επιτυχία δεν είναι εμφανής άμεσα στο ξεκίνημα. Η περιορισμένη πρόσβαση σε διαφημιστικές διεξόδους, συστήματα κρατήσεων και σε επαρκείς υπηρεσίες μεταφοράς συντελεί επίσης σε μια στέρηση ικανότητας για το μέρος κάποιων ανθρώπων του να είναι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων³⁵⁸. Με την ανάπτυξη και εξάπλωση του Διαδικτύου, ωστόσο, είναι πιθανό ότι περισσότερες μικρές επιχειρήσεις, ακόμα και στον αναπτυσσόμενο κόσμο, θα έχουν περισσότερες ευκαιρίες συμμετοχής στο παγκόσμιο σύστημα πληροφοριών.

3.1.20 Έλλειψη (επί)γνωσης

Το γεγονός ότι η βιομηχανία είναι σχετικά νέα από μόνο του στα περισσότερα μέρη έχει οδηγήσει σε ανεπαρκή ειδίκευση των ντόπιων στο πεδίο του κοινοτικά βασισμένου τουρισμού. Μια εκδήλωση αυτού είναι μια στέρηση κατάλληλης εκπαίδευσης των επισήμων του τουρισμού, πράγμα το οποίο αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στο να επιτρέπεται η κοινοτική εισροή στη διαδικασία. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο, φαίνεται να υπάρχει μια έλλειψη κατανόησης για την εφαρμογή/εκτέλεση της τοπικής εμπλοκής στην ανάπτυξη του τουρισμού³⁵⁹ και μια γενική άγνοια της ανάγκης, και των οφελών της ανάπτυξης του κοινοτικού τουρισμού.

Ομοίως, υπάρχει έλλειψη κατανόησης από τους κατοίκους για τον τουρισμό. Αυτό αποτρέπει πολλούς ανθρώπους απ' το να εμπλέκονται στη λήψη των αποφάσεων και στα οφέλη του τουρισμού. Για παράδειγμα, σχετίζεται το πώς οι χωρικοί σε κάποιες πολιτείες του Νοτίου Ειρηνικού θέλουν να προσελκύσουν τουρίστες, αλλά έχουν πρόβλημα στην κατανόηση του γιατί οι ξένοι θα ήθελαν να επισκεφτούν τα χωριά τους και στο τι δραστηριότητες θα τους άρεσε να κάνουν. Επιπλέον, μια γενική αντίληψη είναι ότι αν χτίσουν ένα παραδοσιακό σπίτι προς στέγαση τουριστών, άσχετα απ' την τοποθεσία και την

³⁵⁷ Lipscomb, A.J.H. (1998) Village-based tourism in the Solomon Islands: Impediments and impacts. In E. Laws, B. Faulkner and G. Moscardo (eds) *Embracing and Managing Change in Tourism: International Case Studies* (pp. 185—201). London: Routledge: 192

³⁵⁸ Britton, S. (1987a) Tourism in small developing countries development issues and research needs. In S. Britton and W.C. Clark (eds) *Ambiguous Alternative Tourism in Small Developing Countries* (pp. 167—87). Suva: University of the South Pacific

³⁵⁹ Jenkins, C.L. (1980a) Education for tourism policy makers in developing countries. *International Journal of Tourism Management* 1, 238—42

προσβασιμότητα, οι ξένοι θα έρθουν να επισκεφτούν, και εκνευρίζονται όταν αυτό δε συμβαίνει.

Μια αίσθηση ακαταλληλότητας φαίνεται επίσης να διαχέεται στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες. Πολλοί κάτοικοι δεν αισθάνονται «αρκετά έξυπνοι» ή αρκετά ενημερωμένοι για να συμμετάσχουν σε κρίσιμα θέματα όπως ο τουρισμός και νιώθουν ότι οι ντόπιοι δε θα 'πρεπε να εμπλέκονται³⁶⁰. Ένα τέτοιο συναίσθημα αιτιολογείται, ωστόσο, διότι μια πραγματική έλλειψη γνώσης μπορεί να αποτρέψει τον αποτελεσματικό διάλογο σε κοινοτικό επίπεδο³⁶¹.

3.1.21 Οικονομικά θέματα

Δυστυχώς, οι ευκαιρίες για τοπική ιδιοκτησία δεν είναι πάντα το ίδιο προσβάσιμες στον όλο πληθυσμό. Η απόσταση των κατοίκων από τις τουριστικές τοποθεσίες-κλειδιά, η έλλειψη της εκπαίδευσης, το κοινωνικό status και οι οικογενειακές συνδέσεις, μπορούν όλα να συνεισφέρουν σε αυτό. Η άνιση πρόσβαση επιδεινώνεται περισσότερο όταν σημαντικά ποσά του κεφαλαίου έναρξης είναι απαραίτητα.

Το ανεπαρκές δημόσιο κεφάλαιο είναι άλλος ένας περιορισμός στον κοινοτικό τουρισμό. Οι οικονομικοί περιορισμοί στα κατώτερα επίπεδα διαχείρισης αυξάνουν την εξάρτηση στις εθνικές κυβερνήσεις, ενδυναμώνοντας έτσι την επιβολή της κεντρικής κυβέρνησης πάμω στις διαχειρίσεις των κατωτέρων επιπέδων. Επιπρόσθετα, η ανάμειξη των ατόμων που κρατούν στοιχήματα στην λήψη των αποφάσεων θεωρείται από όσους ελέγχουν το εισόδημα σαν μια πολυτέλεια η οποία δύσκολα μπορεί να προσφερθεί σε χρήμα και χρόνο μαζί³⁶².

Οι κάτοικοι των χαμηλών κοινωνικοοικονομικών τάξεων μπορούν επίσης να τους αποτρέψουν από την ανάμειξη στην λήψη αποφάσεων του τουρισμού, πριν προβληματιστούν περισσότερο για το πως θα τα φέρνουν

³⁶⁰ Timothy D.J. and Wall G. (1997) Selling to tourists: Indonesian street vendors. *Annals of Tourism Research* 24, 322—40

³⁶¹ Tosun, C. (2000) Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management* 21, 613—33

³⁶² Tosun, C. (2000) Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management* 21, 613—33

πέρα.. Για πολλούς ανθρώπους είναι δύσκολο το να σκεφτούν σε μακροχρόνια βάση όταν η βασική βραχυπρόθεσμη επιβίωση τους αμφισβητείται.

3.1.22 Έλλειψη συνεργασίας/συνεταιρισμού

Ο τουρισμός εκ φύσεως είναι μια ποικίλη και πολυεδρική βιομηχανία. Αποτελείται από μια ευρεία ποικιλία δημόσιων και ιδιωτικών πρακτορείων, παροχών υπηρεσιών, κατοίκων και τουριστών. Έτσι συζητείται το ότι μια μεγάλη ποσότητα συνεργαζόμενης προσπάθειας είναι απαραίτητη για την επιτυχία στην ανάπτυξη του τουρισμού³⁶³. Παρά αυτή την εμφανή ανάγκη, μερικές τοποθεσίες έχουν πετύχει υψηλά επίπεδα συνεργασίας απ' αυτήν την άποψη. Ο Timothy³⁶⁴ εξετάζει τέσσερις τύπους συνεργασίας που πρέπει να υφίστανται στην ανάπτυξη του βασικού τουρισμού:

- 1) Συνεργασία μεταξύ ιδιωτικών και δημόσιων τομέων (π.χ. τομέας ξενοδοχείων και υπουργείων τουρισμού);
- 2) Συνεργασία μεταξύ κυβερνητικών πρακτορείων (π.χ. υπουργείο μεταφορών και υπουργείο πολιτισμού);
- 3) Συνεργασία μεταξύ διάφορων επιπέδων διαχείρισης (π.χ. εθνικό και επαρχιακό); και
- 4) Διασυνοριακή συνεργασία μεταξύ πολιτειών του ίδιου επιπέδου (π.χ. κράτος και κράτος).

Σε αυτή την τυπολογία θα πρέπει επίσης να προστεθεί η συνεργασία μεταξύ υπηρεσιών ιδιωτικού τομέα.

Δυστυχώς, αυτές οι κατηγορίες συνεργασίας, ή συνεταιρισμού, σπάνια επιτυγχάνονται στην πράξη. Πολλοί εκ των περιορισμών που συζητήθηκαν μέχρι τώρα συνεισφέρουν σε μια έλλειψη προσπαθειών συνεργασίας. Μια έλλειψη ειδικότητας και ίσως οικονομικών θεμάτων αποτελούν καλά παραδείγματα αυτού. Από την προοπτική ενός διαχειριστή, στις αναπτυσσόμενες χώρες υπάρχει μια έλλειψη προσπαθειών συνεργασίας μεταξύ των παραγωγών και των ρυθμιστών του τουρισμού. Οι ταμειακές παραδόσεις προγραμματισμού, όπου κάθε πρακτορείο, ή παροχέας υπηρεσίας, είναι

³⁶³ Jamal, T. and Getz, D. (1995) Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research* 22 (1), 186—204

³⁶⁴ Timothy, D.J. (1998) Cooperative tourism planning in a developing destination. *Journal of Sustainable Tourism* 6 (1), 52—68

περισσότερο ενδιαφερόμενος στο να επιτύχει τους δικούς του στόχους χωρίς να συζητήσουν τις δράσεις με τα άλλα πρακτορεία και τα άτομα που κρατάνε τα στοιχεία οι οποίοι μπορεί να έχουν συναφή ενδιαφέροντα, είναι κοινές. Αυτό μερικές φορές καταλήγει από την ύπαρξη πάρα πολλών επιπέδων στην ιεραρχία της κυβέρνησης ή τον ανταγωνισμό μεταξύ των πρακτορείων για το δημόσιο κεφάλαιο. Είναι επίσης ένα αποτέλεσμα των κακό-καθορισμένων ρόλων μεταξύ των πρακτορείων, τις επικαλύψεις υπευθυνότητας των υπουργείων της κυβέρνησης και της έλλειψης ευθύνης³⁶⁵.

3.1.23 Περιφερειακότητα

Η περιφερειακή φύση πολλών κοινοτήτων από άκρη σε άκρη στον κόσμο παρουσιάζει επιπλέον περιορισμούς. Στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι στην περιφέρεια του κόσμου, πράγμα το οποίο τις κάνει περισσότερο τρωτές στις εξωτερικές δυνάμεις, όπως είναι οι εξαρτημένες σχέσεις που εξετάστηκαννωρίτερα. Παρ'όλα αυτά, σε ένα εθνικό επίπεδο, η περιφερειακότητα επίσης αναφέρεται σε περιοχές στα φυσικά εθνικά περιθώρια και σε περιοχές φυσικά απομονωμένες. Τέτοιες ζώνες θεωρούνται από τους εθνικούς ηγέτες ως ασήμαντες στην εκμοντερνοποίηση και στις προσπάθειες για οικονομική ανάπτυξη. Είναι τυπικό, από άκρη σε άκρη στον κόσμο, να προτιμούνται οι πιο πυκνοκατοικημένες και οι πιο βιομηχανικές περιοχές, πράγμα το οποίο οδηγεί σε μια έλλειψη διοικητικής υποστήριξης και σε έλλειψη κεφαλαίου για την οικονομική ανάπτυξη, συμπεριλαμβανομένου του τουρισμού στις περιφερειακές περιοχές. Η περιφερειακότητα επίσης συνεισφέρει στην περιθωριοποίηση των θεμάτων που απασχολούν τους κατοίκους κατά τη διάρκεια της πολιτικής της ανάπτυξης. Έτσι, δεν μας εκπλήσσει ότι οι πολιτικές εθνικού επιπέδου είναι συχνά σε φιλονικία με τις ανάγκες και προτεραιότητες των μακρυνών κοινοτήτων³⁶⁶.

³⁶⁵ Tosun, C. (2000) Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management* 21, 613—33

³⁶⁶ Timothy, D.J. and White, K. (1999) Community-based ecotourism — development on the periphery of Belize. *Current Issues in Tourism* 2 (2/3), 226—42

Συνοπτικά

Αυτό το κεφάλαιο πραγματεύτηκε το ότι ο τουρισμός που βασίζεται στην κοινότητα παρέχει μια περισσότερο βάσιμη εναλλακτική (λύση) σε περιοχές πρρορισμού από ότι ο μαζικός τουρισμός. Η ανάμειξη των κατοίκων στην λήψη των αποφάσεων θα δώσει παραδοσιακά στις υπο-αντιπροσωπευμένες ομάδες μια φωνή και θα παρέχει μια μεγάλη ποσότητα τοπικής γνώσης σχετικά με τις τοπικές συνθήκες. Η βάση γνώσης των γηγενών ομάδων και των άλλων κατοίκων δεν έχει ακόμα «χτυπηθεί ελαφρά» ισομερώς με τη σημασία και το βάθος της, λόγος για τον οποίο είναι συχνά οι καλύτεροι συντηρητές, κοινωνιολόγοι και οικονομολόγοι σε θέματα τοπικού ενδιαφέροντος και σε περιβάλλοντα μη οικεία για τις εξωτερικές ελίτ. Η συμμετοχή των κατοίκων επίσης είναι πιθανό να μειώσει την εχθρότητα απέναντι στα άτομα που αναπτύσσουν τον τουρισμό και απέναντι στους ίδιους τους τουρίστες, πριν αποβούν σε πράξεις και οι επακόλουθες επιπτώσεις τους γίνονται η υπευθυνότητα του τοπικού πληθυσμού.

Παρομοίως, τα οφέλη του τουρισμού πρέπει να επιτραπεί να αυξηθούν στον τοπικό πληθυσμό. Οι κριτικοί της ανάπτυξης του τουρισμού έχουν μακράν τονίσει τη διαρροή των τουριστικών εξόδων από τις κοινωνίες προορισμού ή μέσα από τα χέρια της τοπικής elit. Όπου είναι δυνατόν οι κυβερνήσεις και οι ηγέτες της κοινότητας θα πρέπει να παρέχουν ευκαιρίες για τους κατοίκους ώστε να επωφεληθούν οικονομικά από τον τουρισμό, επιτρέποντας και ενθαρρύνοντας τις εργολαβικές δραστηριότητες. Αυτό θα επικεντρώσει την ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών και θα αυξήσει τη ζήτηση εργασίας, επειδή οι επιχειρήσεις μικρής κλίμακας έχουν περισσότερο συχνά ένα θετικό οικονομικό αποτέλεσμα από ότι αυτές της μεγάλης κλίμακας, που κινούνται από εξωτερικές προσπάθειες.

Παρά την ύπαρξη κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών εμποδίων στον τουρισμό που βασίζεται στην κοινότητα ή στον εναλλακτικό τουρισμό, υπάρχει εμφανής πιθανότητα για αληθινή τοπική ανάμειξη. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να εμφανιστεί στο κόστος του μαζικού τουρισμού, αλλά πρέπει να θυμόμαστε ότι ακόμα και ο τουρισμός που βασίζεται στην κοινότητα έχει την πιθανότητα να γίνει μαζικός αν δεν διαχειρίζεται σωστά. Σε μερικά μέρη του κόσμου, υπάρχει μερική υποστήριξη για την κοινοτική προσέγγιση. Παρ'όλα αυτά, καθώς τα οφέλη της βιομηχανίας διασκορπίζονται σε περισσότερα

τιμήματα της κοινωνίας και καθώς περισσότεροι άνθρωποι γνωρίζουν τις επιπτώσεις και ευκαιρίες του τουρισμού, τέτοιες ιδέες είναι πιθανόν ότι θα γνωρίσουν περισσότερη εκτεταμένη αποδοχή. Αυτό, παρ'όλα αυτά, θα απαιτήσει μια πιο δυνατή δέσμευση από τη μεριά των κυβερνήσεων, των ατόμων που αναπτύσσουν, των ενδιαφερομένων ομάδων, των ίδιων των μελών της κοινότητας και, ναι, των ξένων διαχειριστών, απ'ότι έχει εκφραστεί μέχρι τώρα.

Με μια αύξηση στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική και ψυχολογική ενδυνάμωση αυτές οι γραμμές μεταξύ των κατοίκων και των άλλων ατόμων που κρατάνε τα στοιχεία, ο τουρισμός θα έχει την πιθανότητα να βοηθήσει να συναρτήσουν τις τοπικές ανάγκες για την ανάπτυξη, πραγματοποιώντας πολλούς εκ των στόχων της ικανότητας στήριξης, συμπεριλαμβανομένων της αρμονίας, της δικαιοσύνης, της ισορροπίας, της πολιτισμικής ακεραιότητας και του οικολογικού διαλόγου. Η ανάμειξη των κατοίκων στη λήψη των αποφάσεων και στα πλεονεκτήματα του τουρισμού θα παίξει ένα κρίσιμο ρόλο στη μετάβαση από τον ένα προορισμό εξάρτησης στον άλλο της ενδυνάμωσης.

Κεφάλαιο 4

Θέματα εργασίας τουρισμού σε αναπτυσσόμενες χώρες : Παραδείγματα από την Ινδονησία

4.1. Εισαγωγικά

Παρά το ευρέως διαδεδομένο και αναπτυσσόμενο ενδιαφέρον στην τουριστική έρευνα, οι περισσότερες σπουδές έχουν επικεντρωθεί σε θέματα τουριστικής παροχής και απαίτησης, συμπεριλαμβανομένης της αναλύσεως των τοπικών/περιφερειακών δεδομένων των τάσεων (των περιοχών) προορισμού του τουρισμού (π.χ. αριθμοί επισκεπτών, παροχή ανέσεων), παρά σε περισσότερο κατανοητές βλέψεις του τουρισμού, συμπεριλαμβανομένης της τουριστικής εργασίας και των συναφών επιπτώσεων. Παρά το γεγονός ότι μερική εκ της βιβλιογραφίας απευθύνεται στην τουριστική εργασία, η πλειοψηφία αυτών των σπουδών βασίζεται σε στη συζήτηση που είναι βασισμένη σε υποθέσεις και όχι σε εμπειρική έρευνα³⁶⁷. Έχει αποδειχθεί ότι οι σπουδές που επικεντρώνονται στην εργασία του τουρισμού είναι απαραίτητες, ιδίως οι εμπειρικές σπουδές που εξετάζουν τις συνέπειες της τουριστικής εργασίας για τις οικονομίες και τους πολιτισμούς των αναπτυσσόμενων χωρών και από τότε μέχρι σήμερα πολύ λίγη έρευνα υπάρχει σε αυτό τον τομέα. Οι σχέσεις μεταξύ τουρισμού και εργασίας είναι πολύπλοκες και παρά το ότι ένας αριθμός σπουδών σχετικών με τους πόρους/πηγές έχει αναλάβει την ευθύνη, υπάρχουν αμελητέα εμπειρικά δεδομένα τα οποία ρίχνουν φως σε ερωτήσεις όπως η σχέση μεταξύ τουριστικής εργασίας και ανάπτυξης, οι επιπτώσεις στον μη-επίσημο τομέα, οι συνέπειες για ρόλους φύλων και η σχετική θέση της εργασίας του τουρισμού. Επιπρόσθετα, η έρευνα σχετικά με την τουριστική

³⁶⁷ De Kadt, E. (ed.) (1979a) *Tourism: Passport to Development? Perspectives on the Social and Cultural Effects of Tourism in Developing Countries*. New York: Oxford University Press

εργασία μπορεί να συνεισφέρει στην ανάπτυξη νέων μοντέλων και ιδεών, συνεισφέροντας έτσι στη γενική θέση της γνώσης μέσα στα πλαίσια της τουριστικής έρευνας. Αυτό το κεφαλαίο θα παρουσιάσει ένα πλαίσιο το οποίο ταιριάζει καλά στα χαρακτηριστικά της τουριστικής εργασίας στις αναπτυσσόμενες χώρες.

4.1.1 Προκαλώντας την ιδιοποίηση της «αναπτυγμένης χώρας»

Γύρω από τον κόσμο, οι περιοχές προορισμού συνήθως διαλέγουν να αναμειχθούν στον τουρισμό κυρίως λόγω των αναγνωρισμένων οικονομικών πλεονεκτημάτων, που αρχικά σχετίζονται με την απόκτηση σκληρού/ισχυρού νομίσματος και τις βελτιώσεις στην ισορροπία των πληρωμών. Παρ'όλα αυτά οι αναμενόμενες αυξήσεις στα ατομικά έσοδα εργαζομένων και στις ευκαιρίες εργασίας είναι επίσης ιδιαίτερα ελκυστικές σε τοπικό επίπεδο. Οι ερευνητές έχουν αφιερώσει αρκετή προσοχή σε αγορές και στην παραγωγή εισοδήματος σε εθνικά, περιφερειακά και τοπικά επίπεδα και, για παράδειγμα, επιτηδευμένα οικονομικά μοντέλα συνεργαζόμενων πολλαπλασιαστών και διαρροή έχουν χρησιμοποιηθεί για να αναλύσουν άμεσες, έμμεσες και παροτρυμένες αγορές και εισοδηματικές επιπτώσεις του τουρισμού³⁶⁸. Συγκρινόμενη με τις τουριστικές αγορές και το εισόδημα, παρ'όλα αυτά, η εργασία που έχει σχέση με τον τουρισμό αποτελεί μια σχετικά εγκαταλελειμμένη περιοχή μελέτης. Αν και δεν είναι σαφές το γιατί αυτή είναι η περίπτωση, μπορεί να σχετίζεται μερικώς με την συχνή αποδοχή των καθορισμών της πλευράς απαίτησης του τουρισμού και με τις συσχετιζόμενες σκέψεις των τουριστικών εξόδων όταν συγκρίνονται με τους καθορισμούς της πλευράς παροχής, καθώς και με τη δυσκολία του καθορισμού της τουριστικής βιομηχανίας και αυτών που εργάζονται σε αυτή³⁶⁹.

Δεν είναι δύσκολο να βρεθεί μαρτυρία από «αναπτυγμένες χώρες» που έχει σχέση με την εποχικότητα, τη δουλοπρεπή φύση και τη χαμηλή αποζημίωση της τουριστικής εργασίας. Ταυτόχρονα, οι αντιπρόσωποι της βιομηχανίας συχνά θρηνούν τη δυσκολία της έλξης και διατήρησης εργαζομένων με τις κατάλληλες επιδεξιότητες και δέσμευση. Αυτές οι δυο

³⁶⁸ Archer, B.H. (1982) The value of multipliers and the policy implications. *Tourism Management* 3 (4), 236—41

³⁶⁹ Smith, S.L.J. (1988) Defining tourism. A supply-side view. *Annals of Tourism Research* 15, 170—90

προοπτικές μπορεί να συσχετίζονται καλά. Παρ'όλα αυτά, ενώ η ακρίβεια τέτοιων παρατηρήσεων δεν αποτελεί ερώτημα, τουλάχιστον για μεγάλο μέρος του αναπτυγμένου κόσμου, είναι δύσκολο να βρεθούν εμπειρικές σπουδές, ειδικά στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι οποίες παρέχουν στοιχεία για να τις υποστηρίξουν. Επιπλέον, τέτοιες παρατηρήσεις μπορεί να είναι πολιτισμικού δεσμού. Υπάρχουν στοιχεία από αναπτυσσόμενες χώρες τα οποία, αν και οι υψηλότερες θέσεις διαχείρισης μπορεί συχνά να ανήκουν σε ανθρώπους εκτός της άμεσης περιοχής, σχεδόν όλες οι ευκαιρίες απασχόλησης που σχετίζονται με τον τουρισμό, μπορεί να έχουν υπερεκτιμηθεί, ανεξάρτητα απ' το επίπεδο, και να θεωρούνται ελκυστικές για τους τοπικούς κατοίκους, ιδίως όταν συγκρίνονται με της εργασία φυσιολογικού φόρου και τις χαμηλές επιστροφές που κερδίζονται από πολλά παραδοσιακά επαγγέλματα, όπως είναι η γεωργία και αλιεία³⁷⁰.

Η έρευνα της εργασίας στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι συχνά μπερδεμένη από την ευρέως διαδεδομένη ύπαρξη των πολλαπλών επαγγελμάτων και σπουδαιότητα του μη επίσημου τομέα. Η πολλαπλή εργασία αναφέρεται σε μια κατάσταση στην οποία ένα άτομο προσλαμβάνεται σε περισσότερες από μια δραστηριότητες, ίσως τείνοντας στις περιοχές της διδασκαλίας κατά τη διάρκεια της μέρας, και εκτελώντας παραδοσιακούς χορούς για τους τουρίστες τη νύχτα, ή όντας γεωργός για ένα διάστημα του χρόνου και παράγοντας και πουλώντας τέχνες και δεξιότητες στους τουρίστες όταν ο αγροτικός κύκλος το επιτρέπει. Ο ανεπίσημος τομέας τουρισμού αναφέρεται σε δραστηριότητες όπως τη διατάληση (στο δρόμο) αναμνηστικών στους τουρίστες, τη δράση σαν ένας μη επίσημος ξεναγός και σε μια ποικιλία άλλων επαγγελμάτων τα οποία εξαιρούνται από τις επίσημες στατιστικές απασχόλησης και που μπορεί να είναι ύποπτης νομιμότητας³⁷¹. Η πολλαπλή εργασία και η έκταση του ανεπίσημου τομέα κάνουν την ερμηνεία των επίσημων στατιστικών τουριστικής απασχόλησης μια θεωρητική τέχνη. Έτσι, δεν γνωρίζουμε πολλά σχετικά με τα χαρακτηριστικά της τουριστικής εργασίας στις αναπτυσσόμενες χώρες και όταν άλλα συσχετιζόμενα στοιχεία, όπως το φύλο, η εκμάθηση, οι συνθήκες εργασίας η θέση και οι επιπτώσεις της

³⁷⁰ Cukier, J. and Wall, G. (1994b) Tourism employment in Bali, Indonesia. *Tourism Recreation Research* 19 (1), 32—40

³⁷¹ Cukier, J. and Wall, G. (1994a) Informal tourism employment: Vendors in Bali, Indonesia. *Tourism Management* 15 (6), 464—7

μετανάστευσης προστεθούν, τότε γίνεται προφανές ότι η τουριστική εργασία, είτε είναι έμμεση είτε είναι άμεση, αποτελεί ένα θέμα το οποίο αναμένει εμπειρική εξέταση. Επομένως είναι σημαντικό να εξετάσουμε την τουριστική ανάπτυξη στις αναπτυσσόμενες χώρες, έτσι ώστε να καθιερωθεί μια εμπειρική βάση η οποία μπορεί να εξαναγκάσει την πρόκληση της περιορισμένης φύσης των θεωριών των αναπτυγμένων χωρών και να αντλήσει νέες και περισσότερο κατάλληλες ιδέες οι οποίες μπορούν να περιγράψουν και να εξηγήσουν την τουριστική εργασία στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Περίληπτικά, η γνώση σχετικά με την τουριστική εργασία έχει αντληθεί ευρέως από έρευνα που διεθύνεται στα πλαίσια μιας αναπτυγμένης χώρας και ποια γνώση έχει καθιερωθεί συγκεκριμένα για αναπτυσσόμενες χώρες (που) δεν βασιζόταν σε εμπειρική έρευνα στον τουριστικό τομέα. Αυτό το κεφάλαιο θα παρουσιάσει τα αποτελέσματα της έρευνας τουριστικής εργασίας που διεξαχθεί στο Μπαλί, στην Ινδονησία, από το 1991-95 και πιο πρόσφατα το 1999.

4.1.2 Τουρισμός και εργασία

Ο τουρισμός δημιουργεί ένα πλήθος από ευκαιρίες απασχόλησης στον επίσημη και ανεπίσημο τομέα. Επιπρόσθετα, ο τουρισμός μπορεί να δημιουργήσει τρεις τύπους ευκαιριών απασχόλησης: την άμεση, την έμμεση και την παρακινούμενη. Η άμεση απασχόληση αναφέρεται στην απασχόληση που παράγεται, για παράδειγμα, στα ξενοδοχεία, στα εστιατόρια, στις τουριστικές εταιρίες και στα νυχτερινά κέντρα διασκέδασης. Η έμμεση απασχόληση αναφέρεται σε ανθρώπους που εργάζονται σε δραστηριότητες που κατά καιρούς εξαρτώνται στον τουρισμό, και συμπεριλαμβάνει τις κατασκευαστικούς έμπορους, τους επαγγελματίες όπως είναι οι γιατροί που περιστασιακά υπηρετούν εργαζόμενους ξενοδοχείων και τουρίστες, οι έμποροι, οι επιστάτες βενζιναδίκων και οι άλλοι που είναι λιγότερο εξαρτώμενοι αλλά ακόμα επωφελούνται από τον τουρισμό. Η παροτρυμένη απασχόληση αναφέρεται σε επιπλέον εργασία που παρουσιάζεται από τις επιπτώσεις του τουριστικού πολλαπλασιαστική καθώς οι τοπικοί κάτοικοι ανα-καταλώνουν τα επιπλέον χρήματα που έχουν κερδίσει³⁷². Η τουριστική εργασία μπορεί να περιγράψει ως ο συνδυασμός όλη της άμεσης, έμμεσης και παροτρυμένης απασχόλησης, και

³⁷² Mathieson, A. and Wall, G. (1982) *Tourism: Economic, Physical, and Social Impacts*. London: Longman

στον επίσημο και στον ανεπίσημο τομέα, έχοντας προέλθει από την βιομηχανία του τουρισμού.

4.1.3 Τουρισμός και επιπτώσεις της εργασίας

Ποικίλοι ερευνητές έχουν προσπαθήσει να αποδείξουν την επίπτωση του τουρισμού σαν ένας εργοδότης του επίσημου τομέα. Στην Βερμούδα, για παράδειγμα, ο Dix υπολόγισε ότι ο τουρισμός στήριζε το 70% της όλης εργασίας στο νησί. Παρ'όλα αυτά η επίπτωση του τουρισμού στην απασχόληση υποτιμάται όταν τη βλέπουμε απλά και μόνο σε σχέση με τη άμεση απασχόληση. Αυτό γιατί, η πραγματική επίπτωση είναι πολύ μεγαλύτερη όταν ληφθεί υπόψη η επίδραση στην οικονομία σαν μία ολότητα μέσα από την πρόσθεση και της άμεσης και της παροτρυμένης απασχόλησης. Αν και δεν είναι δυνατόν να εκτιμήσουμε την επίπτωση των αναμενόμενων τουριστικών εξόδων στην άμεση και έμμεση απασχόληση³⁷³, μια έλλειψη των ακριβών αριθμών για το σύνολο των ανθρώπων που εργάζονται είτε σε άμεσες είτε σε παροτρυμένες τουριστικές δραστηριότητες το κάνει δύσκολο να υπολογιστούν το πόσα άτομα επηρεάζονται. Ο Varley³⁷⁴ υπέθεσε ότι το ποσό της έμμεσης απασχόλησης που προέρχεται από τον τουρισμό ήταν εξαρτημένη στο βαθμό του συνδέσμου μεταξύ του τουριστικού τομέα και των άλλων τομέων της οικονομίας. Στις σπουδές του στα νησιά Fiji, σημείωσε ότι όσο μεγαλύτερος ήταν ο βαθμός της ενσωμάτωσης και της ποικιλότητας της οικονομίας, τόσο μεγαλύτερο ήταν το ποσό της έμμεσης απασχόλησης που δημιουργούνται. Επιπροσθέτως, οι κυκλικές ποικιλίες στον αριθμό των τουριστών ή των δαπανών δεν επηρεάζουν απαραίτητα τον απόλυτο αριθμό των ατόμων που εργάζονται, αλλά σίγουρα επηρεάζουν τα έσοδα όσων απασχολούνται στον τουριστικό τομέα, ιδίως από εποχή σε εποχή.

Μερικοί ερευνητές έχουν προσπαθήσει να εξετάσουν τις επιπτώσεις της τουριστικής απασχόλησης στον ανεπίσημο τομέα. Στην Ινδονησία εκτιμάται ότι πάνω από το 50% του γενικού εργατικού δυναμικού απορροφάται μέσα στον ανεπίσημο τομέα και ότι η τριτοβάθμια δραστηριότητα που προσανατολίζεται στον καταναλωτή είναι ένας τομέας που φιλοξενεί το μεγαλύτερο αριθμό των

³⁷³ Mappisammeng, A. (1991) Tourism development and human resources in Indonesia. Paper presented at the seminar on Tourism Planning and Development Jakarta, November

³⁷⁴ Varley, C.G. (1978) Tourism in Fiji: Some Economic and Social Problems. Wales: University of Wales Press

ανεπίσημων εργατών. Η περισσότερη απασχόληση προέχεται από τουρισμό στην μορφή της αυτο-πρόσληψης, μικρής κλίμακας εργολαβίες, συμπεριλαμβανομένων των τουριστικών οδηγών, των ιδιοκτητών μικρών καταστημάτων, των εργαζομένων σε καταστήματα και των πλανόδιων πωλητών³⁷⁵. Οι επιπτώσεις της απασχόλησης του ανεπίσημου τομέα συχνά δεν περιλαμβάνονται στην εκτίμηση της τουριστικής εργασίας επειδή τα δεδομένα της επίσημης απασχόλησης δεν περιλαμβάνουν αυτόν τον τομέα. Επιπροσθέτως, οι επιπτώσεις της έμμεσης απασχόλησης εξαρτώνται από το βαθμό σύνδεσης μεταξύ των τουριστικών τομέων και των άλλων παραγωγικών τομέων³⁷⁶. Οι επιπτώσεις της τουριστικής απασχόλησης στον ανεπίσημο τομέα θα συζητηθούν με μεγαλύτερη λεπτομέρεια σε ένα ακόλουθο μέρος.

Αν και η τουριστική απασχόληση συνήθως αναλύεται αναφορικά με το οικονομικό όφελος, οι κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις της τουριστικής απασχόλησης επίσης αξίζει να ληφθούν υπόψη. Όπως υπέδειξε ο Pleumarom³⁷⁷, η «ανάπτυξη» των «υπανάπτυκτων περιοχών» απαιτεί περισσότερο από την εισαγωγή κεφαλαίου και τη μεταφορά της τεχνολογίας. Οι πολιτισμοί επίσης πρέπει να είναι εναρμονισμένοι με τον οικονομικό ανταγωνισμό και την ενσωμάτωση. Ο τουρισμός παρέχει το μέσο για να επιτευχθούν και τα δύο. Μέσω της δημιουργίας απασχόλησης, ο τουρισμός μπορεί να παρέχει μια ευκαιρία για τον τοπικό πληθυσμό να αυξήσει το εισόδημά του και να βελτιώσει το επίπεδο ζωής. Επιπλέον, από κοινωνική σκοπιά, η τουριστική απασχόληση μπορεί να επηρεάσει θετικά την ποιότητα ζωής μέσω αυξήσεων του κοινωνικού status ή μέσω της παροχής νέων ευκαιριών για τη νεολαία και τις γυναίκες ή αρνητικά με την τοποθέτηση επιπλέον άγχους στην κοινωνία μέσω της διείσδυσης νέων μεταναστών στην περιοχή, με την αυξημένη αστικοποίηση και με την αυξημένη καταναλωτικότητα ως αποτέλεσμα μιας εκδηλωμένης επίπτωσης. Ο βαθμός στον οποίο ο πληθυσμός επωφελείται οικονομικά και κοινωνικά εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των αριθμών των εργασιών που κρατούνται από τους εκπατρισμένους ή τους νέους μετανάστες στην περιοχή, από το επίπεδο ή το

³⁷⁵ Echtner, C.M. (1995) Entrepreneurial training in developing countries. *Annals of Tourism Research* 22 (1), 119—34

³⁷⁶ Varley, C.G. (1978) *Tourism in Fiji: Some Economic and Social Problems*. Wales: University of Wales Press

³⁷⁷ Pleumarom, A. (1994) The political economy of tourism. *Ecologist* 24 (4)

προσόν που απαιτείται για τη δουλειά και από τον τύπο του τουριστικού θερέτρου³⁷⁸.

4.1.4 Τουριστική εργασία σε αναπτυσσόμενες χώρες

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, οι αναπτυσσόμενες χώρες αναμειγνύονται με τον τουρισμό βασικά λόγω των προσδοκιών των βελτιωμένων οικονομικών συνθηκών μέσω μιας αύξησης στην απασχόληση και στο συσχετιζόμενο εισόδημα. Σε αντίθεση με τις αναπτυγμένες χώρες, όπου μια μεγάλη αναλογία της τουριστικής εργασίας είναι εποχιακή και χαμηλής πληρωμής, (και έτσι δεν θεωρείται ελκυστική), οι ευκαιρίες απασχόλησης στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι περισσότερο περιορισμένες και ο σχετικός μισθός είναι μεγαλύτερος για την απασχόληση στην τουριστική βιομηχανία από ότι στους άλλους οικονομικούς τομείς. Έτσι, ακόμα σε περίπτωση όπου η απασχόληση είναι εποχιακή, οι τουριστικές δουλειές μπορεί να προτιμούνται περισσότερο. Στοιχείο που υποστηρίζει αυτή την άποψη έχει βρεθεί στην Ταϊτή όπου η εργασία στον τουρισμό θεωρείται σαν ένας συναρπαστικός, καθαρός και μοντέρνος τρόπος για να κερδίσει κάποιος τα προς το ζείν. Υποστηρίζεται περισσότερο αυτή την άποψη στην δήλωσή του/της ότι «όπου υπάρχουν σχολεία εκπαίδευσης επίσημου τουρισμού στα οποία οι μαθητές είναι δεκτοί από το γενικό πληθυσμό, δεν είναι ασφαλές να υποθέσουμε ότι ο εργατής της τουριστικής βιομηχανίας είναι ένα περιθωριακό άτομο». Παρουσιάζονται στοιχεία από πολλές χώρες της Καραϊβικής όπου η τουριστική απασχόληση ήταν ο υπερισχύων εργοδότης και ήταν, έτσι, στην προτίμηση του τοπικού πληθυσμού.

Η ποιότητα της εργασίας που δημιουργείται από τον τουρισμό είναι δύσκολο να υπολογιστεί, καθώς αποτελείται από παράγοντες τόσο ποικίλους όπως τα χρήματα, το προσόν που απαιτείται και τις επιλογές που είναι διαθέσιμες. Οι Άγγλοι σημείωσαν ότι οι εργασίες σε ξενοδοχεία, για παράδειγμα, εμφανίζονται να είναι ταπεινές αλλά είναι συχνότερα περισσότερο καλοπληρωμένες από τις παραδοσιακές εναλλακτικές. Πολλοί συγγραφείς (Varley, 1978; Pongsapich, 1982; Bridger και Winpenny, 1983) έχουν επιχειρηματολογήσει ότι σε χώρες στις οποίες μια μεγάλη αναλογία του

³⁷⁸ De Kadt, F. (1979b) Social planning for tourism in the developing countries. *Annals of Tourism Research* 6 (2), 36—48

πληθυσμού έχει μόνο τη βασική εκπαίδευση η εργασία στον τουρισμό μπορεί να είναι ταυτόχρονα κατάλληλη και ελκυστική, ειδικότερα στη νεότερη γενιά, οι οποίοι σίγουρα προτιμούν την τουριστική εργασία από την αυστηρότητα των παραδοσιακών τομέων όπως η γεωργία και η αλιεία. Σαν ένα παράδειγμα, οι μισθοί των χειροτεχνιών των ανθρώπων στο Μπαλί ήταν πολύ κάτω από τους μισθούς που πλήρωναν τα διεθνή ξενοδοχεία αλλά, ήταν ακόμα υψηλότεροι από αυτούς που πληρώνονταν οι τοπικοί αγρότες και χωρικοί. Επιπροσθέτως, στην Ινδονησία, αναφέρθηκε ότι οι απομιμήσεις χειροτεχνιών παράγονται και πωλούνται δίπλα-δίπλα με τις χειροτεχνίες «καλών τεχνών», καθώς οι πρώτες επιδοτούν τις τελευταίες προς συμπλήρωση τοπικού εισοδήματος απασχόλησης³⁷⁹. Για παράδειγμα, στο Tenganen, στο Μπαλί, οι αυθεντικές γραφικές απεικονίσεις των Ραμαγιάνα στου Lontar palms, πωλούνται για 150 δολάρια μαζί με φτηνές απομιμήσεις που πωλούνται για 10 δολάρια. Οι Bridger και Winpenny³⁸⁰ προειδοποίησαν ότι η επίπτωση της αλλαγής του εργατικού δυναμικού από τους παραδοσιακούς τομείς, ειδικά από την εργατό-εντατική γεωργία, προς τον τουρισμό θα πρέπει να μελετηθεί προσεκτικά.

Στην εκτίμηση τους για τα θετικά και τα αρνητικά του τουρισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες οι Peppenbosch και Tempelman³⁸¹ ήταν σκεπτικοί για τις καινούριες ευκαιρίες απασχόλησης που δημιουργούνται. Είχαν αμφιβολίες που προέρχονταν από την αντιλαμβανόμενη εποχιακή φύση της τουριστικής εργασίας, και την αναμενόμενη κάμψη στο εργατικό δυναμικό σαν αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι νέοι είχαν δελεαστεί από την λαμπρή τουριστική βιομηχανία, αν και δεν παρείχαν εμπειρικά στοιχεία για να υποστηρίξουν αυτή την άποψη. Η Pleumarom³⁸² επιχειρηματολογεί ότι τα οικονομικά πλεονεκτήματα του τουρισμού είχαν υπερεκτιμηθεί και ότι υπήρχε ένα υψηλό ποσοστό διαρροής ξένου συναλλάγματος από τις αναπτυσσόμενες στις ανεπτυγμένες χώρες. Αυτή επιπλέον ισχυρίστηκε ότι αυτοί που απασχολούνται στις τουριστικές επιχειρήσεις είχαν αμυδρούς μισθούς και οι δουλειές τους ήταν ταπεινές.

³⁷⁹ Dix, G. (1989) Tourism and the developing economy. *Third World Planning Review* 11(2), 127—30

³⁸⁰ Winpenny, J. (1978) Employment among the urban poor: A case for laissez-faire? *Built Environment* 5 (2), 119—24

³⁸¹ Peppenbosch, P. and Tempelman, G. (1973) Tourism and the developing countries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 64 (1), 52—8

³⁸² Pleumarom, A. (1994) The political economy of tourism. *Ecologist* 24 (4), 142—8

Ένας αριθμός ερευνητών έχουν εκτελέσει περιπτώσεις σπουδών εξετάζοντας το κόστος της δημιουργίας τουριστικής εργασίας συγκρινόμενης με δουλειές σε άλλους οικονομικούς τομείς, όπως η κατασκευή. Η συζήτηση έχει επικεντρωθεί στο αν ο τουρισμός μπορεί να δημιουργήσει απασχόληση περισσότερο φτηνά από ότι οι άλλοι τομείς της οικονομίας, πράγμα το οποίο σημαίνει το αν απαιτείται λιγότερο εισόδημα κεφαλαίου για κάθε εργασία που δημιουργείται μέσα στα πλαίσια του τουριστικού τομέα από ότι σε άλλους οικονομικούς τομείς. Περιπτώσεις σπουδών έχουν καταλήξει σε διαφορετικά, συχνά αντικρουόμενα, ευρήματα. Ο Varley³⁸³, σε μια έρευνα του τουρισμού στα νησιά Φίτζι, βρήκε ότι το κόστος ενός τουριστικού επαγγέλματος ήταν υψηλό σε σύγκριση με άλλους τομείς της οικονομίας. Αντιθέτως ο Cleverdon³⁸⁴ βρήκε ότι, στην Ταϊτή, το κόστος της δημιουργίας ενός τουριστικού επαγγέλματος ήταν συγκρινόμενο με αυτό των άλλων τομέων της οικονομίας, ενώ ο Elkan³⁸⁵ στη δουλειά του στην Κένυα και στην Τανζανία, ο Rodenberg³⁸⁶ στη δουλειά του στο Μπαλί και οι Bond και Ladman³⁸⁷ στη δουλειά τους στο Μεξικό, βρήκαν ότι το κόστος των τουριστικών επαγγελμάτων ήταν χαμηλότερο από τους άλλους οικονομικούς τομείς. Παρ'όλα αυτά, και ο Elkan και ο Rodenberg υποστήριζαν ότι τα επαγγέλματα που δημιουργήθηκαν σε μικρότερες εγκαταστάσεις ήταν λιγότερο ακριβά από αυτά που δημιουργήθηκαν σε μεγαλύτερες εγκαταστάσεις. Στην κάθε μια από τις μελέτες που έδειξαν, μόνο η άμεση τουριστική απασχόληση αναλύθηκε και συγκρουόμενα στοιχεία μπορεί να υπάρχουν εν μέρη λόγω των διάφορων τύπων τουριστικής ανάπτυξης που βρέθηκαν μέσα στα πλαίσια κάθε περίπτωσης-μελέτης των χωρών. Για παράδειγμα, το τουριστικό «κόστος εργασίας» μπορεί να ποικίλει εξαρτώμενο από τη φάση της τουριστικής ανάπτυξης σε ένα συγκεκριμένο προορισμό, με μερικούς ερευνητές να

³⁸³ Varley, C.G. (1978) *Tourism in Fiji: Some Economic and Social Problems*. Wales: University of Wales Press

³⁸⁴ Cleverdon, R. (1979) *The Economic and Social Impact of International Tourism on Developing Countries*. London: Economist Intelligence Unit

³⁸⁵ Elkan, W. (1975) The relation between tourism and employment in Kenya and Tanzania. *Journal of Development Studies* 11 (2), 123—30

³⁸⁶ Rodenburg, E. (1980) The effects of scale in economic development: Tourism in Bali. *Annals of Tourism Research* 7 (2), 177—96

³⁸⁷ Bond, M. and Ladman, J. (1972) International tourism an instrument for Third World development. *Nebraska Journal of Economics and Business* 11. Reprinted in I. Voleger and A. De Souza (eds) (1980) *Dialectics of Third World Development* (pp. 231—40). Montclair, NJ: Allanheld, Osmun

επιχειρολογούν ότι οι σχετικά νέες τουριστικές αναπτύξεις έχουν συνδυάσει υψηλότερα κόστη δημιουργίας απασχόλησης με αυτά τα κόστη να πέφτουν καθώς η ηλικία της ανάπτυξης αυξάνεται.

Είναι στοιχείο αυτών των παραδειγμάτων το ότι πολλές εκ των παρατηρήσεων που έχουν σχέση με την τουριστική απασχόληση εξαρτώνται από το σχετικό επίπεδο της ανάπτυξης ή το πλούτος της κοινωνίας, με συγκεκριμένες διαφορές μεταξύ των αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Από τις υπάρχουσες περιπτώσεις μελετών στη βιβλιογραφία, ένας αριθμός από γενικεύσεις μπορεί να φτιαχτεί σχετικά με τη σχέση μεταξύ της τουριστικής εργασίας στις αναπτυσσόμενες χώρες. Πρώτον, υπάρχει ένας θετικός αλλά ευρέως ποικίλος συσχετισμός μεταξύ των επιπτώσεων που προέρχονται από το εισόδημα του τουρισμού και της δημιουργίας απασχόλησης, συναντώντας αυτές τις υψηλές επιστροφές της βιομηχανίας που ανταποκρίνονται σκληρά σε αναλογικά περισσότερα επαγγέλματα. Δεύτερον, η απασχόληση επηρεάζεται από τον τύπο του τουριστικού προϊόντος, με μερικούς τύπους να είναι περισσότερο εντατικοί στο εργατικό δυναμικό ή να έχουν μια υψηλότερη αναλογία κεφαλαίου-απασχόλησης από ότι άλλοι. Τρίτον, ο τύπος των προσόντων που υφίστανται τοπικά θα έχει μια επίπτωση στον τύπο της απασχόλησης που δημιουργείται, καθώς διευκρινίζεται από την σχετικά υψηλή απαίτηση για τους μη-επιδέξιους ή τους ημι-δεξιοτέχνες εργάτες, ειδικά κατά τη διάρκεια των νεότερων σταδίων της τουριστικής ανάπτυξης. Τέταρτον, στοιχεία από τις αναπτυσσόμενες χώρες δείχνουν ότι, αν και οι θέσεις διαχείρισης συχνά περνούν σε άτομα από ξένες χώρες, σχεδόν όλες οι ευκαιρίες απασχόλησης που συσχετίζονται με τον τουρισμό είναι υψηλόμισθες και ελκυστικές από την προοπτική των τοπικών κατοίκων, ειδικά όταν συγκρίνονται με την χαμηλόμισθη και συγκριτικά επίπονη εναλλακτική του αγροτικού εργατικού δυναμικού³⁸⁸. Πέμπτον, αν και η τουριστική απασχόληση μπορεί να είναι εποχιακή ή part-time και, έτσι, μπορεί να έχει μικρή επίπτωση στην μείωση των γενικών επιπέδων ανεργίας, αυτό είναι μερικώς παράγωγο της επικράτησης της πολλαπλής απασχόλησης στις αναπτυσσόμενες χώρες. Επιπροσθέτως, πολλοί εποχιακοί τουριστικοί εργάτες μπορεί να κερδίζουν αρκετά κατά τη διάρκεια της υψηλής τουριστικής περιόδου για να αντισταθμίσουν την χαμηλότερη

³⁸⁸ Cukier Snow, J. and Wall, G. (1993) Tourism employment: Perspectives from Bali. *Tourism Management* 14 (3), 195—201

αμοιβή της χαμηλής τουριστικής περιόδου. Τελικά, οι ευκαιρίες απασχόλησης δημιουργούνται για τις γυναίκες και τους φοιτητές οι οποίοι προηγουμένως είχαν λίγη ή καθόλου ευκαιρία να εργαστούν στα πλαίσια του επίσημου τομέα. Δυστυχώς, δεν μπορούν να ειπωθούν πολλά σχετικά με το ρόλο του τουρισμού στη δημιουργία απασχόλησης χωρίς κάποια αναφορά στις συγκεκριμένες περιπτώσεις σπουδών, τον τύπο του τουριστικού προϊόντος και τη φύση των κυβερνητικών πολιτικών. Αυτό αφήνει την κάθε περίπτωση σπουδής λιγότερο ευρέως εφαρμόσιμη στην ανάπτυξη της θεωρίας από ότι προτιμάται και, έτσι, οι συγκρίσεις των περιπτώσεων σπουδών είναι κρίσιμες.

4.1.5 Απασχόληση τουρισμού: μια σύγκριση αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών

Υπάρχουν πολυάριθμες διαφορές μεταξύ απασχόλησης τουρισμού στις αναπτυγμένες και στις αναπτυσσόμενες χώρες. Μια σημαντική διαφορά είναι η αφθονία του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού στις αναπτυσσόμενες χώρες σε σύγκριση με τις αναπτυγμένες χώρες, μ' αποτέλεσμα την μεγαλύτερη πίεση για τους πληθυσμούς των αναπτυσσόμενων χωρών προς αναζήτηση απασχόλησης και υψηλότερους βαθμούς αμοιβών ανεργίας, υποαπασχόλησης και πολλαπλής απασχόλησης. Στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες, μεγάλο μέρος του πληθυσμού έχει πάνω από μια απασχόληση και, επομένως, τα δεδομένα μονής απασχόλησης είναι παραπλανητικά. Οι ευκαιρίες για το ανεπίσημο εργατικό δυναμικό δημιουργούνται εντός της βιομηχανίας του τουρισμού και, παρόλο που αυτές οι απασχολήσεις είναι δύσκολο να μετρηθούν και να παρακολουθηθούν, αποτελούν σημαντικές ευκαιρίες απασχόλησης οι οποίες θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη όταν εξετάζουμε τις επιπτώσεις της απασχόλησης του τουρισμού³⁸⁹.

Αν και η εποχιακή φύση της απασχόλησης του τουρισμού είναι πάνω κάτω παρόμοια στις αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες, η επιπτώσεις του θα είναι διαφορετικές απέναντι στα 2 επίπεδα ανάπτυξης, εξαρτώμενες από την επικράτηση της πολλαπλής απασχόλησης. Παρόλο που η πολλαπλή απασχόληση είναι ένα θέμα στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι κοινότητες σε κάποιες αναπτυγμένες χώρες στις οποίες η ανεργία είναι υψηλή, ή όπου ο

³⁸⁹ Mathieson, A. and Wall, G. (1982) *Tourism: Economic, Physical, and Social Impacts*. London: Longman

επαγγελματικός πλουραλισμός (είτε μέσω συμβατικής οικονομικής δραστηριότητας όπως μαστόρεμα, ψάρεμα και πλέξιμο, ή μέσω εσωτερικής δέσμευσης) είναι ο αποδεκτός κανόνας, η ημιαπασχόληση ή η εποχιακή εργασία στη βιομηχανία τουρισμού μπορεί να αποβεί πλεονέκτημα παρά πρόβλημα.³⁹⁰

Σχετικό μ' αυτό είναι το γεγονός ότι, στις αναπτυσσόμενες χώρες, μια κατά πολύ μεγαλύτερη αναλογία της οικονομίας είναι αφιερωμένη στις δραστηριότητες του πρωτογενή τομέα σ' αντίθεση με στις αναπτυγμένες χώρες· αυτές οι πρωτογενείς δραστηριότητες περιλαμβάνουν παραδοσιακά επαγγέλματα όπως ψάρεμα και αγροτικές εργασίες τα οποία έχουν και τα 2 φυσική ζήτηση και σχετικά χαμηλόμισθα. Έτσι, η απασχόληση στον τουρισμό, με τους συγκριτικά υψηλότερους μισθούς και αντιληπτή φυσικά ευκολία, γίνεται μια ελκυστική εναλλακτική. Ένα σχετικό θέμα είναι ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες συχνά έχουν λιγότερο παραλλαγμένες οικονομίες απ' ότι οι αναπτυγμένες χώρες κι έτσι έχουν μεγαλύτερη εξάρτηση πάνω σε λιγότερους τομείς για τις συνολικές ευκαιρίες απασχόλησης.

Μια άλλη διαφορά σχετίζεται με τα χαρακτηριστικά της δύναμης της εργατικής τάξης μιας χώρας. Γενικά, οι πληθυσμοί των αναπτυσσόμενων χωρών είναι λιγότερο μορφωμένοι και έχουν λιγότερα απ' τα απαραίτητα προσόντα για δουλειές υψηλότερου επιπέδου εντός του τομέα τουρισμού. Όπως προαναφέρθηκε, πολλές από τις υψηλότερου επιπέδου δουλειές στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι γεμάτες από ανθρώπους μη κοινωνικά αποδεκτούς, ενώ στις αναπτυγμένες χώρες, αυτές οι θέσεις καλύπτονται σε μεγάλο βαθμό από τον τοπικό πληθυσμό³⁹¹. Η μετανάστευση των εργαζομένων στον προορισμό του τουρισμού είναι κοινή και για τις αναπτυγμένες και για τις αναπτυσσόμενες χώρες, παρόλο που οι τουριστικοί προορισμοί των αναπτυγμένων χωρών μπορεί να βρίσκονται σε καλύτερη θέση να απορροφούν νέους μετανάστες λόγω της περισσότερο παραλλαγμένης και σταθερής οικονομικής βάσης και της παρουσίας ολοκληρωμένων κοινωνικών υπηρεσιών.

Οι κυβερνητικές πολιτικές έχουν επίσης μια επίδραση πάνω σε θέματα απασχόλησης τουρισμού. Συγκεκριμένα, ο ρόλος τον οποίο οι κυβερνήσεις

³⁹⁰ Vaughan, R. and Long, J. (1982) Tourism as a generator of employment: A preliminary appraisal of the position in Great Britain. *Journal of Travel Research* 21 (2): 29

³⁹¹ Pearce, D.G. (1989a) Using the literature on tourism: A personal perspective. *Tourism Review* 3

ανεπτυγμένων και μη χωρών υιοθετούν όσον αφορά την πολιτική απασχόλησης διαφέρει. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, η υψηλού επιπέδου παρέμβαση της κυβέρνησης εις, καθώς επίσης και οι προσδοκίες ως προς τις επιστροφές από, την ανάπτυξη του τουρισμού είναι κοινές ενώ, στις αναπτυγμένες χώρες, τα υψηλότερα επίπεδα κυβέρνησης συνήθως παίζουν μικρότερο ρόλο με τον ιδιωτικό τομέα, οι ντόπιοι υποσκάπτοντες των επιχειρήσεων και τα δημαρχεία αναλαμβάνουν το ρόλο της προώθησης του τουρισμού. Στις ανεπτυγμένες χώρες, η βιομηχανία τουρισμού ελέγχεται κατά μεγάλο βαθμό από τον ιδιωτικό τομέα και, έτσι, οι ευκαιρίες απασχόλησης τείνουν να ακολουθούν μια καπιταλιστική προσέγγιση ελεύθερης αγοράς, με αποτέλεσμα τον υψηλό ανταγωνισμό και αυστηρούς κανόνες κατά της καιροσκοπικής ανάπτυξης του ιδιωτικού τομέα. Στις αναπτυγμένες χώρες, όπου οι πόροι είναι σπάνιοι και οι ευκαιρίες απασχόλησης είναι περισσότερο αυστηρές (κατά μέρος λόγω υψηλά και ραγδαία επεκτεινόμενων πληθυσμών), (ρητές και) κατηγορηματικές κυβερνητικές πολιτικές δημιουργούνται, οι οποίες ενθαρρύνουν την απασχόληση του τουρισμού και σε επίσημους και μη τομείς, αν και τα εμπειρικά στοιχεία στους Wahnschafft³⁹², Kermath & Thomas³⁹³ αρνήθηκαν αυτήν την άποψη. Ο Jenkins³⁹⁴ επεξεργάστηκε λεπτομερώς τις δυσκολίες στο ρόλο της κυβέρνησης στη βιομηχανία τουρισμού:

Οι κυβερνήσεις των αναπτυγμένων και των αναπτυσσόμενων χωρών μοιράζονται πολλά περιοχές υπευθυνότητας. Αλλά στις αναπτυσσόμενες χώρες το πρόβλημα της σπανιότητας των πόρων και συνεπώς η κατανομή είναι οξεία. Ο έντονος κυβερνητικός έλεγχος καθίσταται απαραίτητος ώστε να αποφευχθεί η εκμετάλλευση και τα προφανή απόβλητα, και για να καταστεί σίγουρο ότι οφέλη απ' τον τουρισμό εφαρμόζονται αποδοτικά. Ο τουρισμός στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί να θεωρηθεί ως μια κυρίως κοινωνική δραστηριότητα με οικονομικές δραστηριότητες με οικονομικές συνέπειες: στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι σε μεγάλο βαθμό μια οικονομική δραστηριότητα με κοινωνικές συνέπειες.

³⁹² Wahnschafft, R. (1982) Formal and informal tourism sectors a case study in Pattaya, Thailand. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 429—51

³⁹³ Kermath, B.M. and Thomas, R.N. (1992) Spatial dynamics of resorts: Sosua, Dominican Republic. *Annals of Tourism Research* 19 (3), 173—90

³⁹⁴ Jenkins, C.L. (1980a) Education for tourism policy makers in developing countries. *International Journal of Tourism Management* 1: 27

Είναι δύσκολο να στοχεύσουμε στις σαφείς μελέτες συγκρίνοντας το βαθμό στον οποίο ο ανεπίσημος τομέας διαφέρει έναντι αναπτυγμένων και μη χωρών. Οι περισσότερες μελέτες απασχόλησης τουρισμού και σε αναπτυγμένες και σε μη χώρες έχουν ασχοληθεί σχεδόν αποκλειστικά με απ' ευθείας απασχόληση και, έτσι, οι μελέτες απασχόλησης τουρισμού και σε αναπτυγμένες και σε μη χώρες έχουν κυριαρχικά ασχοληθεί με τον επίσημο τομέα. Επιπροσθέτως, μελέτες που έχουν προχωρήσει περαιτέρω στην προσπάθεια μέτρησης της έμμεσης δυσκολίας της εμπειρίας απασχόλησης απ' όταν αυτό το φαινόμενο συνήθως «εκτιμάται» μόνο μέσω της χρήσης των πολλαπλασιαστών απασχόλησης. Λόγω της μεγάλης δυσκολίας στην αρίθμηση και ταυτοποίηση του ανεπίσημου τομέα, και ενδεχομένως λόγω μιας ερευνητικής προκατάληψης προκαλούμενη μέσω των ερευνητικών μεθόδων αναπτυγμένων χωρών, ο ανεπίσημος συνήθως παραβλέπεται στις μελέτες τουριστικής απασχόλησης. Η αδιαφορία του επίσημου τομέα δεν προκαλεί έκπληξη όταν κάποιος θεωρήσει πως αυτός ο τομέας είναι ουσιαστικά ανύπαρκτος στις αναπτυγμένες χώρες όπου έχει εμφανιστεί η περισσότερη εμπειρική εργασία μέχρι σήμερα.

4.1.6 Απασχόληση: Η Δυναμική Επίσημων και μη Τομέων

Η έκταση του ανεπίσημου τομέα στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι υπέρμετρα σημαντική – έχει εκτιμηθεί ότι τόσο όσο το 40-50% της δύναμης της εργατικής τάξης μπορεί να εμπλέκεται σε δραστηριότητες του ανεπίσημου τομέα³⁹⁵ – κι έτσι είναι κρίσιμο να εξεταστεί αυτός ο τομέας επίσης ως ο επίσημος τομέας σε μελέτες απασχόλησης τουρισμού. Πολλοί ερευνητές έχουν παρουσιάσει θεωρίες και ιδέες που αφορούν στη φύση των επίσημων και μη τομέων απασχόλησης, που ποικίλουν από διαρκικά επιχειρήματα έως ευρύτερα, συνεχούς τύπου μοντέλα. Στη δεκαετία του '60 και στην αρχή του '70, η επικρατούσα θεωρητική άποψη της συνεισφοράς της απασχόλησης στην ανάπτυξη ήταν ο οικονομικός δυασμός, στην οποία η οικονομία της εργατικής τάξης είχε ειδωθεί ως να διαιρείται σε και επίσημους και ανεπίσημους τομείς.

Ο επίσημος τομέας βασίζεται σε υψηλά αναπτυγμένες κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις· ο ανεπίσημος τομέας όχι· και τα μέσα παραγωγής του και οι τεχνικές παραγωγής του δεν είναι εντατικές ως προς το κεφάλαιο. Στον

³⁹⁵ Winpenny, J. (1978) Employment among the urban poor: A case for laissez-faire? Built Environment 5 (2), 119—24

επίσημο τομέα τα μέσα παραγωγής είναι ιδιωτικά ιδιόκτητα από μια μικρή τάξη, και διευθύνονται από εργαζόμενους προς όφελος εκείνης της τάξης στην οποία ανήκουν. Στον ανεπίσημο τομέα τα μέσα παραγωγής γενικά ανήκουν α' εκείνους που τα διευθύνουν. Στον επίσημο τομέα οι σχέσεις παραγωγής βασίζονται σε έναν υψηλά αναπτυγμένο καταμερισμό του εργατικού δυναμικού, με ιεραρχικές σχέσεις ανάμεσα σε επιτηρητή και εργαζόμενο, και εθνικά και διεθνώς, ενώ στον ανεπίσημο τομέα ένας τέτοιος καταμερισμός του εργατικού δυναμικού ως έχει, είναι υποτυπώδης, και οριζόντιος παρά κάθετος. Έτσι υπάρχουν προφανείς και σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα μέσα παραγωγής των 2 τομέων.

Σύμφωνα με το ILO³⁹⁶, οι δραστηριότητες του ανεπίσημου τομέα χαρακτηρίζονται από ευκολία εισόδου, εμπιστοσύνη σε φυσικούς εγχώριους πόρους, οικογενειακή ιδιοκτησία εταιρειών, μικρή κλίμακα διεύθυνσης, εντατικό/έντονο εργατικό δυναμικό και προσαρμοστική τεχνολογία, αποκτούμενες ειδικότητες έξω απ' το επίσημο σχολικό σύστημα και ακανόνιστες και ανταγωνιστικές αγορές. Αυτός ο ILO ορισμός του ανεπίσημου τομέα έχει έκτοτε αποκτήσει ευρεία αποδοχή³⁹⁷. Ο Hope³⁹⁸ όρισε τον ανεπίσημο τομέα ως «μια διαδικασία παραγωγής εισοδήματος που χαρακτηρίζεται απ' το απλό γνώρισμα του να μη ρυθμίζεται απ' τα ινστιτούτα της κοινωνίας σ' ένα περιβάλλον στο οποίο οι συγκρίσιμες δραστηριότητες ρυθμίζονται». Ο Todaro³⁹⁹ ερμήνευσε την ύπαρξη του δυϊσμού/δυσάρισμού ως ότι χαρακτηρίζεται από διαφορετικές ιεραρχικές σειρές οι οποίες επιτρέπουν την συνύπαρξη και την διαπλοκή του δυνατού (επίσημος τομέας) και του αδυνάτου (ανεπίσημος τομέας). Υποστήριξε περαιτέρω ότι αυτή η συνύπαρξη είναι χρόνια απ' τη φύση της παρά μια μεταβατική φάση, και πως ο βαθμός της οικονομικής διαφοράς ανάμεσα σε δυνατό και αδύνατο στις αναπτυσσόμενες χώρες έχει τείνει να αυξάνεται και ότι το δυνατό στην πραγματικότητα καταστέλλει την ανάπτυξη του αδυνάτου.

³⁹⁶ ILO (1972) *Employment, Incomes and Equity: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya*. Geneva: ILO

³⁹⁷ Cole, W.E. and Fayissa, B. (1991) *The urban subsistence labor force: Toward a policy-oriented and empirically accessible taxonomy*. *World Development* 19 (7), 779—89

³⁹⁸ Hope, K.R. (1993) *The subterranean economy in developing societies: Evidence from Latin America and the Caribbean*. *Journal of Development Studies* 9: 157

³⁹⁹ Todaro, M. (2000) *Economic Development* (7th edn). Harlow: Addison-Wesley

Στην αρχή της δεκαετίας '70, οι επίσημοι και μη τομείς ειδώθηκαν ως διακριτές υπο-μονάδες της οικονομίας, με τον επίσημο τομέα να υπερέχει οικονομικά του ανεπίσημου, σε μεγάλο βαθμό ως αποτέλεσμα της πολιτικής της κυβέρνησης η οποία ευνοούσε τον επίσημο τομέα. Ωστόσο, επόμενες έρευνες πρότειναν ότι ο ανεπίσημος τομέας θα μπορούσε να ταξινομηθεί περαιτέρω σε *ειδικευμένους, ανειδίκευτους και ημι-ειδικευμένους* εργαζόμενους. Αυτή η ταξινόμηση ειδώθηκε ως απαραίτητη καθώς οι ερευνητές αντελήφθησαν ότι, *παραδείγματος χάριν*, ένας ημι-ειδικευμένος εργαζόμενος εντός του ανεπίσημου τομέα είχε ικανότητες συγκρίσιμες μ' εκείνες ενός ομόλογού του εντός του επίσημου τομέα. Ομοίως, ο Winpenny⁴⁰⁰ ταξινόμησε τον ανεπίσημο τομέα σε 2 υποκατηγορίες: «η κοινότητα των φτωχών» και ο «ενδιάμεσος τομέας», με τα μέλη των τελευταίων συχνά να κερδίζουν περισσότερο απ' το ελάχιστο επίπεδο μισθού. Σύμφωνα με τον Wahnschaft⁴⁰¹, η διχοτόμηση επίσημου-ανεπίσημου ήταν καλύτερα αναπαριστάμενη από μια διαδοχή επιχειρήσεων, όπου τα χαρακτηριστικά ποίκιλαν κατά τον τρόπο παραγωγής, τις αγοραστικές δομές και την κυβερνητική πολιτική. Σε μια προσπάθεια να ταξινομήσουν τους τύπους απασχόλησης, απεικόνισαν της κατηγορίες απασχόλησης μαζί με μια συνέχεια έκτασης/απλώματος από τον λιγότερο αυτόνομο, «σταθερή μισθωτή εργασία» έως τον περισσότερο αυτόνομο, «πραγματική αυτοαπασχόληση». Περιέγραψαν 5 βασικές κατηγορίες επισημότητας απασχόλησης:

- (1) εργασία σταθερού μισθού·
- (2) εργασία βραχυπρόθεσμου μισθού·
- (3) εργασία προσπονητού μισθού·
- (4) εξαρτημένη εργασία· και
- (5) πραγματική αυτοαπασχόληση.

Υποστηρίζεται ακόμα ότι οι επίσημοι και μη τομείς όχι μόνο αλληλοσυμπληρώνονται αλλά έκαστος χρειαζόταν τον άλλο για να υπάρχει και, πράγματι, δημιούργησαν μια σχέση συμβίωσης. Ο ανεπίσημος τομέας ήταν εξαρτημένος από επίσημους μισθούς και η ζήτηση αναπαρήγαγε στον επίσημο

⁴⁰⁰ Winpenny, J. (1978) Employment among the urban poor: A case for laissez-faire? Built Environment 5 (2), 119—24

⁴⁰¹ Wahnschaft, R. (1982) Formal and informal tourism sectors a case study in Pattaya, Thailand. Annals of Tourism Research 9 (3), 429—51

τομέα μια μεγάλη αναλογία των αγορών του. Ήταν επίσης εξαρτημένος από επίσημο ως προς τις προμήθειες συγκεκριμένων εισροών. Αντιθέτως, ο επίσημος τομέας ήταν εξαρτημένος απ' τον ανεπίσημο για χαμηλού κόστους εργατικό δυναμικό και αγαθά και υπηρεσίες. Οι Castells & Portes επιχειρηματολόγησαν ότι οι μεμονωμένοι εργάτες μπορούν να μετακινούνται μεταξύ δραστηριοτήτων και του επίσημου και του ανεπίσημου τομέα σε καθημερινή βάση. Αναφορικά με την Νοτιανατολική Ασία, η έρευνα του McGee υποστήριξε το επιχείρημα ότι 2 τομείς (επίσημος & ανεπίσημος) αλληλοϋποστηρίχτηκαν και δεν ανταγωνίστηκαν απαραίτητα. Ο ανεπίσημος τομέας, τον οποίο βρήκε να μεγαλώνει με μεγαλύτερο ρυθμό απ' τον επίσημο τομέα, γέμισε ένα κενό που είχε αφηθεί άδειο από τον επίσημο τομέα. Ο Hope⁴⁰² συμφώνησε ότι, σε κάποιες αναπτυσσόμενες χώρες, ο επίσημος τομέας πρέπει να διαχειριστεί επιχειρήσεις με τον ανεπίσημο τομέα ώστε να αποκτήσει ισχυρό νόμισμα, βασικά αγαθά και υπηρεσίες, και να εκμεταλλευτεί τις αποτελεσματικές τεχνικές παραγωγής του ανεπίσημου τομέα και να έχει πρόσβαση στις εισροές. Επιχειρηματολόγησε ότι αυτή η σύνδεση επίσημου-ανεπίσημου θα μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα προσοδοφόρα οφέλη για τους εργάτες στον ανεπίσημο τομέα, μια αντίθεση για το ευρείας κλίμακας πιστεύω ότι ο ανεπίσημος τομέας είναι μια υψηλά οικονομικά περιθωριοποιημένη ομάδα. Αντιτιθέμενη σ' αυτήν την άποψη, η Miles-Doan⁴⁰³ παρουσίασε στοιχεία από την Ιορδανία στα οποία βρήκε ότι οι εργαζόμενοι στον ανεπίσημο τομέα ήταν συχνά πιο εύποροι οικονομικά απ' εκείνους που απασχολούνταν εντός του επίσημου τομέα. Ο Chu⁴⁰⁴ βρήκαν περαιτέρω ενδείξεις που έφεραν σε αντίφαση τη «θέση περιθωριοποίησης», επιχειρηματολογώντας ότι το εισόδημα ορισμένων εργαζομένων στον ανεπίσημο τομέα ήταν συχνά υψηλότερο από 'κεινών του επίσημου, η διαίρεση ανάμεσα σε μεγάλες και μικρές επιχειρήσεις ήταν συχνά ασαφής, οι γυναίκες, τα παιδιά και οι μετανάστες δεν υπερ-αντιπροσωπεύονταν πάντα στον ανεπίσημο τομέα και το ίδιο πρόσωπο μπορεί να εμπλέκεται και στους 2 τομείς ταυτοχρόνως.

⁴⁰² Hope, K.R. (1993) The subterranean economy in developing societies: Evidence from Latin America and the Caribbean. *Journal of Development Studies* 9, 156—66

⁴⁰³ Miles-Doan, R. (1992) Class differentiation and the informal sector in Amman, Jordan. *International Journal of Middle East Studies* 24, 27—38

⁴⁰⁴ Chu, Y.W. (1992) Informal work in Hong Kong. *International Journal of Urban and Regional Research* 16 (3), 420—41

4.1.7 «Επισημότητα» απασχόλησης τουρισμού

Ο ανεπίσημος τομέας έχει γενικά περιγραφεί στην βιβλιογραφία απασχόλησης ως μια περιθωριοποιημένη και σχετικά φτωχή κοινότητα: μια κοινότητα η οποία μετά βίας καταφέρνει να τα φέρνει βόλτα . Αυτές οι περιγραφές ή τα χαρακτηριστικά του ανεπίσημου τομέα σαν μία ολότητα διαφέρουν από τον *τουριστικό* ανεπίσημο τομέα. Ένας πιθανός λόγος γι' αυτό είναι το ότι η τουριστική βιομηχανία περιλαμβάνει κυρίως πλούσιους καταναλωτές (ακόμα και οι εγχώριοι τουρίστες και οι “backpackers” είναι συγκριτικά πλούσιοι) και, έτσι, οι ανεπίσημοι εργάτες του τουρισμού τα πάνε καλύτερα από τους άλλους εργάτες του ανεπίσημου τομέα οι οποίοι κυρίως φροντίζουν για τους ντόπιους φτωχούς. Η εκδηλωτική επίπτωση που συσχετίζεται με τον τουρισμό στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί επίσης να αποτελέσει παράγοντα που διακρίνει τον τουριστικό ανεπίσημο τομέα από το γενικό ανεπίσημο τομέα. Επειδή οι εργάτες του ανεπίσημου τομέα τουρισμού είναι εκτεθειμένοι σε ξένους τρόπους ζωής, γλώσσες και υλισμό, μπορεί να τείνουν περισσότερο στην μίμηση ξένων από ότι αυτοί του μη-τουριστικού ανεπίσημου τομέα, για παράδειγμα, με το να κατακτούν υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης ή επιδεξιότητας ή με το να υιοθετούν την ιδιοτροπία τους⁴⁰⁵.

Ο τουρισμός επίσης δημιουργεί ευκαιρίες για τους εργάτες του ανεπίσημου τομέα μέσα στα πλαίσια του επίσημου τομέα. Πολλά επαγγέλματα που δημιουργήθηκαν από την τουριστική βιομηχανία δεν απαιτούν ένα υψηλό επίπεδο επιδεξιότητας παρ' όλα αυτά, καθώς η βιομηχανία ωριμάζει στην περιοχή, ο αριθμός των επιδέξιων και επαγγελματικών εργασιών που καλύπτονται από τον τοπικό πληθυσμό αυξάνεται. Έτσι, ειδικότερα στα αρχικά στάδια της τουριστικής ανάπτυξης, ο τουρισμός στις αναπτυσσόμενες χώρες έχει την πιθανότητα να γεννήσει άμεσα οφέλη για μια μεγάλη αναλογία του πληθυσμού. Οι εργαζόμενοι στις τουριστικές ευκολίες (ξενοδοχεία, εστιατόρια, καταστήματα) τραβιούνται από αυτές τις ομάδες χαμηλότερων εισοδημάτων, από τη στιγμή που ένας μεγάλος αριθμός επαγγελματιών απαιτεί ένα ελάχιστο επίπεδο επιδεξιότητας, και έτσι, μια ελάχιστη προγενέστερη εκπαίδευση. Σε

⁴⁰⁵ Cukier, J. (1996) Tourism employment in Bali: Trends and implications. In R. Butler and T. Hinch (eds) *Tourism and Indigenous Peoples* (pp. 49—75). London: International Thomson Business Press

πολλά από αυτά τα επαγγέλματα εργάζονται μεμονωμένα άτομα τα οποία προηγουμένως εργάζονταν στον ανεπίσημο τομέα. Παρ'όλα αυτά, οι εργάτες του ανεπίσημου τομέα δεν θεωρούν πάντα την απασχόληση μέσα στον επίσημο τομέα ως μια φυσική, ή ακόμα μια σαηγευτική διαδικασία. Για παράδειγμα, στο Ναιρόμπι, ο Winpenny⁴⁰⁶ βρήκε ότι μια πλειοψηφία εργατών του ανεπίσημου τομέα ήταν ικανοποιημένη με το επάγγελμά τους και δεν αναζητούσαν απασχόληση στον επίσημο τομέα.

Δύο αξιοσημείωτες σπουδές έχουν συστήσει το θέμα της δυναμικής του επίσημου και ανεπίσημου τομέα μέσα στα πλαίσια της τουριστικής βιομηχανίας: ο Wahnschafft⁴⁰⁷ για την Ταϊλάνδη, και οι Kermath και Thomas⁴⁰⁸ στη Δομικανική Δημοκρατία. Ο Wahnschafft⁴⁰⁹ βρήκε ότι οι εργαζόμενοι του ανεπίσημου τουριστικού τομέα είχαν αναπτύξει πολλές επιδεξιότητες (ξένες γλώσσες, τεχνικές εμπορίας, προσόντα διατήρησης εξοπλισμού) παρά την επίσημη αποθάρρυνση των δραστηριοτήτων τους από την κυβέρνηση. Η κυβερνητική πολιτική ήταν το να περιορίσει τις δραστηριότητες του ανεπίσημου τομέα σε δύο επιλεγμένες περιοχές- μια πολιτική η οποία κατέληξε σε μεγάλες οικονομικές απώλειες για τους εργαζόμενους από τη στιγμή που οι τουρίστες δεν σύχναζαν στις επιλεγμένες περιοχές. Μια εκ των λίγων μελετών που συστήνει το θέμα της δυναμικής του επίσημου και ανεπίσημου τομέα μέσα στα πλαίσια της τουριστικής βιομηχανίας διεξήχθη από τους Kermath και Thomas⁴¹⁰ στη Δομινικανή Δημοκρατία. Αυτοί υπέθεσαν ότι καθώς η τουριστική βιομηχανία ενός προορισμού εξελίσσονταν, ο ανεπίσημος τομέας θα αναπτυχθεί σε ανταπόκριση με τις αυξημένες ευκαιρίες απασχόλησης, αλλά αυτό καθώς ο προορισμός αναπτύσσονταν, ο ανεπίσημος τομέας, ευρέως σαν αποτέλεσμα της κυβερνητικής πολιτικής η οποία προτιμούσε τον επίσημο τομέα, είτε θα εκδιώκονταν έξω από την τουριστική περιοχή είτε θα απορροφούνταν μέσα σε αυτή. Τα αποτελέσματα αυτών, αν και ήταν

⁴⁰⁶ Winpenny, J. (1978) Employment among the urban poor: A case for laissez-faire? Built Environment 5 (2), 119—24

⁴⁰⁷ Wahnschafft, R. (1982) Formal and informal tourism sectors a case study in Pattaya, Thailand. Annals of Tourism Research 9 (3), 429—51

⁴⁰⁸ Kermath, B.M. and Thomas, R.N. (1992) Spatial dynamics of resorts: Sosua, Dominican Republic. Annals of Tourism Research 19 (3), 173—90

⁴⁰⁹ Wahnschafft, R. (1982) Formal and informal tourism sectors a case study in Pattaya, Thailand. Annals of Tourism Research 9 (3), 429—51

⁴¹⁰ Kermath, B.M. and Thomas, R.N. (1992) Spatial dynamics of resorts: Sosua, Dominican Republic. Annals of Tourism Research 19 (3), 173—90

υποστηρικτικά στις υποθέσεις τους, δεν ήταν αποφασιστικά από τη στιγμή που, παρόλο που οι εργαζόμενοι του ανεπίσημου τομέα δεν άφηναν την άμεση τουριστική περιοχή προορισμού, οι απόλυτοι αριθμοί στην περιφέρεια της περιοχής προορισμού δεν ελαττώνονταν. Σε αντίθεση, έχω βρει ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου η παρουσία του ανεπίσημου τομέα είναι καλά καθιερωμένη, προσβάσιμος και ανεκτός από την κυβέρνηση, ο τομέας συνεχίζει να αυξάνεται και να ποικίλει καθώς η τουριστική βιομηχανία αναπτύσσεται σε ένα προορισμό και προσελκύει μετανάστες σε αναζήτηση ευκαιριών απασχόλησης⁴¹¹.

4.1.8 Η θέση της τουριστικής απασχόλησης

Η δουλοπρεπής φύση και η χαμηλή αμοιβή που χαρακτηρίζουν τις τουριστικές απασχολήσεις στη βιβλιογραφία των ανεπτυγμένων χωρών μπορεί να μην είναι αντιπροσωπευτική των αναπτυσσόμενων χωρών. Σχεδόν όλες οι ευκαιρίες απασχόλησης που έχουν σχέση με τον τουρισμό στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορούν να παρέχουν μια υψηλή θέση από τον τοπικό πληθυσμό. Οι λόγοι γι' αυτό συμπεριλαμβάνουν το σχετικά ψηλό μισθό των τουριστικών επαγγελμάτων (ακόμα και αυτών του ανεπίσημου τομέα), τη σχετικά φυσική άνεση πολλών τουριστικών επαγγελμάτων συγκριτικά με το παραδοσιακό αγροτικό εργατικό δυναμικό, και την ασφάλεια ορισμένων επαγγελμάτων και την ελαστικότητα άλλων. Επιπροσθέτως, οι προοπτικές πάνω στη δουλοπρεπή φύση που συχνά σχετίζεται με τα τουριστικά επαγγέλματα μπορεί να βασίζονται δυνατά στον πολιτισμό. Για παράδειγμα, σε πολλούς «μη-αναπτυγμένους» πολιτισμούς, η υπηρεσία προς τους άλλους (και ειδικά προς τους πλούσιους) και η υπηρεσία της βιομηχανίας γενικά έχουν παραχωρήσει μια υψηλή θέση και σημασία στην κοινωνία⁴¹².

Στις ανεπτυγμένες χώρες, τα επαγγέλματα στον τουριστικό τομέα θεωρούνται ότι είναι χαμηλής κοινωνικής θέσης, μερικώς λόγω των χαμηλών μισθών σε σύγκριση με άλλους τομείς και με την συγκριτικά χαμηλή έμφαση την οποία πολλοί «αναπτυγμένοι» πολιτισμοί ενατοποθέτουν τις προσωπικές

⁴¹¹ Cukier, J. (1996) Tourism employment in Bali: Trends and implications. In R. Butler and T. Hinch (eds) *Tourism and Indigenous Peoples* (pp. 49—75). London: International Thomson Business Press

⁴¹² Cukier, J. (1998a) Tourism employment and social status in Bali. In G. Ringer (ed.) *Destinations: Cultural Landscapes of Tourism* (pp. 63—79). London: Routledge

υπηρεσίες. Σχολιάζοντας τις αναπτυγμένες χώρες, γίνεται αναφορά στον τουρισμό σαν μια δουλοπρεπή βιομηχανία και επιχειρηματολόγησε, ενώ στο παρελθόν η τουριστική εργασία ήταν δουλοπρεπής στη φύση της. Αυτή η άποψη έχει μείνει σταθερή για δεκαετίες. Επίσης η τουριστική εργασία στη Βρετανία χαρακτηριζόταν από την εργασία χαμηλής ποιότητας και ήταν σε συμφωνία με ένα συσχετιζόμενο χαμηλό status. Αντιθέτως, σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, ειδικά στην νοτιοανατολική Ασία, οι τοπικοί πολιτισμοί έχουν τοποθετήσει μια υψηλότερη αξία στην «υπηρεσία» προς τους άλλους, ένα γεγονός το οποίο αντανακλάται στο σχετικά υψηλό status εναρμονισμένο με τα τουριστικά επαγγέλματα. Η πιθανότητα για μια αλλαγή στο κοινωνικό status και για μια σχετική αλλαγή στη συμπεριφορά σε μία αναφορά της UNESCO το 1976 σχετικά με τις κοινωνικοπολιτικές επιπτώσεις του τουρισμού. Η αναφορά αναγνώρισε δυο παραδοσιακούς τομείς απασχόλησης, την αλιεία και τη γεωργία, των οποίων οι εργαζόμενοι υφίστανται αξιοσημείωτη κοινωνική αλλαγή με μια αλλαγή στην τουριστική απασχόληση, κυρίως λόγω της αύξησης στο κοινωνικό status.

Κάποιοι ερευνητές σε αναπτυγμένες χώρες έχουν μεταφέρει χαρακτηριστικά του status της τουριστικής απασχόλησης των αναπτυγμένων χωρών σε εκείνα σε αναπτυσσόμενες χώρες, συχνά χωρίς κάποια εμπειρική βάση. Καθώς αναφέρθηκε προηγουμένως, η τουριστική απασχόληση στις ανεπτυγμένες χώρες θεωρείται από μερικούς ότι είναι χαμηλού status και μερικές φορές ταπεινωτική. Ο Elkan⁴¹³ υιοθέτησε αυτή την άποψη με αναφορά στην τουριστική απασχόληση στην Αφρική. Περιέγραψε τους Μασάι σαν «κάποτε περήφανους ανθρώπους οι οποίοι πλέον ταπεινώνουν τους εαυτούς τους πουλώντας μικρά κοσμήματα και παρακαλώντας για γλυκίσματα». Παρ' όλα αυτά, αυτή εμφανίζεται να είναι η γνώμη του σχετικά με την κατάσταση αντί για μια αναφορά των γνώσεων των Μασάι σχετικά με το status των καινούριων_θέσεων τους. Σε αντίθεση, στην Ταϊλάνδη, οι νέοι άνθρωποι που μιλούσαν άπταιστα αγγλικά ή άλλες ξένες γλώσσες συχνά γίνονταν τουριστικοί οδηγοί, μια θέση η οποία θεωρούνταν ένα καλό επάγγελμα αναφορικά και με τον μισθό και με το status. Συνέχισε για να δηλώσει ότι η «ξενάγηση», ένα επάγγελμα του ανεπίσημου τομέα, άνηκε σε ψηλότερο θέση στο status από ότι

⁴¹³ Elkan, W. (1975) The relation between tourism and employment in Kenya and Tanzania. *Journal of Development Studies* 11 (2): 124

πολλά άλλα επαγγέλματα του επίσημου τομέα, όπως τα δρομολόγια λεωφορείων, το πλύσιμο πιάτων ή την εργασία του θυρωρού. Οι Pizam⁴¹⁴ συγκρίνανε τις αντιλήψεις για τον τουρισμό από τους τουριστικούς εργαζομένους και στη Φλόριντα και στα νησιά Φίτζι. Σημείωσαν ότι, γενικά, οι κάτοικοι των νησιών Φίτζι κατείχαν ένα υψηλότερο status στην απασχόληση της τουριστικής βιομηχανίας από ότι οι κάτοικοι της Φλόριντας, ένα εύρημα το οποίο απέδωσαν στην μεγαλύτερη ικανότητα επιλογής καλύτερης αμοιβής στη Φλόριντα συγκριτικά με τις πιο περιορισμένες και λιγότερο επικερδείς εναλλακτικές ευκαιρίες απασχόλησης στα νησιά Φίτζι.

Περιστασιακά, η γνώμη των ερευνητών σχετικά με το status της τουριστικής απασχόλησης στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι αβέβαιη. Για παράδειγμα, οι Lovel και Feuerstein⁴¹⁵ δήλωσαν ότι στους περισσότερους ανθρώπους που εργάζονταν στον τουρισμό στη Νέα Καλιδονία, στα νησιά Φίτζι και στην Χαβάη δόθηκαν θέσεις χαμηλού status όπως σερβιτόροι, υπάλληλοι, προσωπικό συντήρησης και υπηρέτριες. Παρ'όλα αυτά στο ίδιο άρθρο σχολίασαν ότι τα επαγγέλματα του τουρισμού ήταν συχνά περισσότερο καλοπληρωμένα από τις εναλλακτικές, καταλήγοντας στο γεγονός ότι το εργατικό δυναμικό τραβιέται μακριά από άλλους τομείς του τουριστικού τομέα. Αυτοί παρείχαν το παράδειγμα των νοσοκόμων στην περιοχή του Ειρηνικού οι οποίες άφησαν τη δουλειά τους για να εργαστούν στον τουριστικό τομέα. Τέτοια ασάφεια αναφορικά με το πραγματικό status της τουριστικής απασχόλησης υπαινίσσεται ότι απαιτείται περισσότερη έρευνα.

4.1.9 Διαφοροποίηση του ρόλου του φύλου στην τουριστική απασχόληση

Η βιβλιογραφία του φύλου και της ανάπτυξης η οποία απευθύνεται στην απασχόληση έχει ευρέως επικεντρωθεί στην εργασία των γυναικών στην αγροτική και βιομηχανική παραγωγή. Παρ'όλα αυτά, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι τα ευρήματα της έρευνας πάνω στην αγροτική και εργοστασιακή απασχόληση είναι άμεσα εφαρμόσιμα στον τουρισμό. Μόνο η περιορισμένη έρευνα φύλου έχει απευθυνθεί σε βιομηχανίες υπηρεσιών γενικά, και στην τουριστική απασχόληση ειδικότερα, αν και στα μέσα της δεκαετίας του 1990

⁴¹⁴ Pizam, A., Milman, A. and King, B. (1994) The perceptions of tourism employees and their families toward tourism. A cross-cultural comparison. *Tourism Management* 15(1), 53—61

⁴¹⁵ Lovel, H. and Feuerstein, M.T. (1992) Editorial introduction: After the carnival — tourism and community development. *Community Development Journal* 27 (4), 335—52

κάποιες εκδόσεις άρχισαν να παρέχουν απόψεις των ερευνών του τουρισμού. Λόγω της σχετικής «νεότητας» του μαζικού τουρισμού, πολλές νέες ευκαιρίες απασχόλησης υπάρχουν για τις γυναίκες, και μέσα στα πλαίσια του επίσημου και του ανεπίσημου τομέα. Με σκοπό να εκτιμηθεί η επίπτωση της τουριστικής απασχόλησης εξολοκλήρου, οι παραδοσιακοί ρόλοι των ανδρών και των γυναικών μέσα σε μια κοινωνία πρέπει να εξεταστούν. Ειδικότερα, έχει ο παραδοσιακός ρόλος διαφοροποιήσει στην μεταφορά των αναπτυσσόμενων χωρών μέσα στην τουριστική βιομηχανία; Με σκοπό να εξεταστεί αυτό το ερώτημα, θέματα όπως οι παραδοσιακοί και συγκεκριμένοι τουριστικοί ρόλοι των ανδρών και των γυναικών πρέπει να ληφθούν υπόψη.

4.1.10 Φύλο και ανάπτυξη: μια προοπτική απασχόλησης

Όσον αφορά τις ευκαιρίες απασχόλησης των γυναικών στις αναπτυσσόμενες χώρες, ο «τριπλός ρόλος» των γυναικών πρέπει να ληφθεί υπόψη. Ο Moser⁴¹⁶ περιγράφει αυτόν τον ρόλο συντόμως:

Στα περισσότερα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος, η δουλειά των γυναικών δεν περιλαμβάνει μόνο την αναπαραγωγική εργασία... που απαιτείται για να εγγυηθεί η διατήρηση και η αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού αλλά επίσης και η παραγωγική εργασία, συχνά ως εργαζόμενες δευτερεύοντος εισοδήματος. Στις αγροτικές περιοχές αυτό συνήθως παίρνει τη μορφή της αγροτικής εργασίας, ενώ στις αστικές περιοχές οι γυναίκες συχνά εργάζονται σε επιχειρήσεις του ανεπίσημου τομέα.... Επιπροσθέτως, οι γυναίκες εμπλέκονται στην απασχόληση της κοινοτικής διαχείρισης η οποία έχει αναληφθεί σε ένα επίπεδο κοινοτικής εγκατάστασης και στο αγροτικό και στο αστικό πλαίσιο.

Αρκετή βιβλιογραφία του φύλου που έχει να κάνει με την απασχόληση έχει ρίξει την ευθύνη στο διεθνή διαχωρισμό του εργατικού δυναμικού, στην πατριαρχία και την αποικιακή κληρονομιά επειδή μπλόκαραν την πρόσβαση στις γυναίκες στην απασχόληση του επίσημου τομέα γεγονός το οποίο θεωρείται ότι παρέχει ένα υψηλότερο status και μισθό και που απαιτεί μια

⁴¹⁶ Moser, C.O. (1991) Gender planning in the Third World: Meeting practical and strategic needs. In R. Grant and K. Newland (eds) Gender and International Relations (pp. 83—121). Buckingham: Open University Press

υψηλότερη επίσημη εκπαίδευση⁴¹⁷. Έτσι, ο ανεπίσημος τομέας παραμένει ο κυριότερος εργοδότης των γυναικών στις αναπτυσσόμενες χώρες, στις οποίες ένας διαχωρισμός του εργατικού δυναμικού βασιζόμενος στο φύλο είναι παρ'όλα αυτά εμφανής⁴¹⁸.

4.1.11 Θέματα φύλου στην τουριστική απασχόληση

Αναγνωρίζονται κρίσιμα θέματα για την κατανόηση του φύλου στον τουρισμό. Έδειξαν ότι ο τουρισμός και οι επιχειρήσεις του προέρχονται από φυλετικές κοινωνίες δομημένες από σχέσεις φύλων οι οποίες, με το πέρασμα του χρόνου, «πληροφορούν και πληροφορούνται από διασυνδεδεμένες οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές και περιβαλλοντολογικές διαστάσεις όλων των κοινωνιών που αναμειγνύονται με την τουριστική ανάπτυξη». Επιπροσθέτως, θέματα δύναμης, ελέγχου και ισότητας επεξηγούνται μερικώς μέσω φυλής, τάξης και σχέσεων φύλων και έτσι, μια εξέταση του ρόλου του φύλου στον τουρισμό γίνεται κρίσιμη. Η τουριστική απασχόληση και ενισχύει και μεταφέρει φυλετικούς διαχωρισμούς του εργατικού δυναμικού. Υποστηρίζεται ότι οι όψεις της τουριστικής απασχόλησης που είναι σημαντικές για την τοπική/περιφερειακή ανάπτυξη είναι η ποιότητα και ο τύπος της εργασίας που είναι διαθέσιμοι, «η διαφορετική πρόσβαση ανδρών και γυναικών σε αυτές τις εργασιακές ευκαιρίες, η εποχιακή φύση της απασχόλησης και οι υπάρχοντες και νέοι φυλετικοί διαχωρισμοί του δημιουργούμενου εργατικού δυναμικού...». Επιπλέον δήλωσαν ότι οι φυλετικές σχέσεις και ρόλοι αποτελούν ένα σημαντικό στοιχείο της αυθεντικότητας και της παράδοσης, και ότι αυτοί μπορεί να αλλάξουν σύμφωνα με τις απαιτήσεις της διαδικασίας της τουριστικής ανάπτυξης. Έπειτα, τα φυλετικά θέματα καθώς συσχετίζονται με την τουριστική απασχόληση αξίζουν μια εμπειρική έρευνα στα πλαίσια μιας αναπτυσσόμενης χώρας.

Η εργασία στον ανεπίσημο τομέα έχει δώσει τη δυνατότητα στις γυναίκες να εκπληρώσουν πιο εύκολα τις οικιακές τους ευθύνες, έναν από τον

⁴¹⁷ Osirim, M.J. (1992) The state of women in the Third World: The informal sector and development in Africa and the Caribbean. *Social Development issues* 14 (2, 3), 74—87

⁴¹⁸ Osirim, M.J. (1992) The state of women in the Third World: The informal sector and development in Africa and the Caribbean. *Social Development issues* 14 (2, 3), 74—87

τριπλό ρόλο τους (αναπαραγωγική, παραγωγική και κοινοτική διαχείριση)⁴¹⁹. Από τη στιγμή που οι γυναίκες σε αυτές τις δραστηριότητες συχνά αυτοπροσλαμβάνονται, το ωράριο εργασίας τους είναι ευέλικτο, επιτρέποντας σ'αυτές να ξοδέψουν χρόνο στο σπίτι με τα παιδιά όταν είναι απαραίτητο ή να φέρουν μαζί τους στη δουλειά το παιδί της προσχολικής ηλικίας⁴²⁰. Σύμφωνα με τους Hope⁴²¹ και Chu⁴²², ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της ανεπίσημης οικονομίας είναι το αυξανόμενο ποσοστό της συμμετοχής των γυναικών σαν μια εργολαβική ομάδα. Πράγματι, έρευνα στο Μπαλί έχει δείξει ότι πολλές γυναίκες, πράγματι, συμμετέχουν στον ανεπίσημο τουριστικό τομέα.

Και στις αναπτυγμένες και στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι περισσότεροι τουριστικοί ερευνητές συμφωνούν ότι η τουριστική απασχόληση δημιουργεί αυξημένες ευκαιρίες εργασίας για τις γυναίκες. Όλοι οι συγγραφείς περειαίρω θεώρουν ότι η εισήγηση των γυναικών στο εργατικό δυναμικό μέσω της τουριστικής απασχόλησης μπορεί να προκαλέσει δυσαρμονία στο σπίτι και να απειλήσει τη δομή και την σταθερότητα της παραδοσιακής οικογένειας. Παρ'όλα αυτά στη συζήτησή για την Κύπρο, βρήκε ότι «το βελτιωμένο οικονομικό status των γυναικών δεν δημιούργησε συγκρούσεις μεταξύ γονέων και παιδιών ή συζυγών». Παρομοίως, αναφορές από το Μπαλί⁴²³ υποθέτουν ότι, ενώ η αύξηση των γυναικών στο εργατικό δυναμικό έχει αλλάξει την παραδοσιακή δομή της οικογένειας, αυτό δεν είναι βλαβερό για την οικογενειακή σταθερότητα. Παρόμοιες περιγραφές έχουν αναφερθεί σχετικά με την διείσδυση των νέων στο εργατικό δυναμικό σαν αποτέλεσμα των ευκαιριών της τουριστικής απασχόλησης. Παρ'όλα αυτά, όπως με την τουριστική απασχόληση των γυναικών, τα αποτελέσματα αυτού για την οικογενειακή σταθερότητα είναι συζητήσιμα. Ο Chant⁴²⁴ βρήκε ότι στο Μεξικό, σε περιοχές

⁴¹⁹ Moser, C.O. (1991) Gender planning in the Third World: Meeting practical and strategic needs. In R. Grant and K. Newland (eds) *Gender and International Relations* (pp. 83—121). Buckingham: Open University Press

⁴²⁰ Osirim, M.J. (1992) The state of women in the Third World: The informal sector and development in Africa and the Caribbean. *Social Development issues* 14 (2, 3), 74—87

⁴²¹ Hope, K.R. (1993) The subterranean economy in developing societies: Evidence from Latin America and the Caribbean. *Journal of Development Studies* 9, 156—66

⁴²² Chu, Y.W. (1992) Informal work in Hong Kong. *International Journal of Urban and Regional Research* 16 (3), 420—41

⁴²³ UNDP (1992) *Comprehensive Tourism Development Plan for Bali* (vols 1,11 and annexes); Cukier, J. and Wall, G. (1994a) Informal tourism employment: Vendors in Bali, Indonesia. *Tourism Management* 15 (6), 464—7

⁴²⁴ Chant, S. (1992) Tourism in Latin America: Perspectives from Mexico and Costa Rica. In D. Harrison (ed.) *Tourism and the Less Developed Countries* (pp. 85—101). London: Belhaven

όπου η τουριστική απασχόληση ήταν διαδεδομένη, υπήρχαν μεγαλύτερες επιπτώσεις των νοικοκυριών τα οποία ηγούνταν γυναίκες, γεγονός το οποίο θεωρήθηκε ότι ήταν ένα άμεσο αποτέλεσμα της μεγαλύτερης αυτονομίας που είχαν κατακτήσει οι γυναίκες που εργάζονταν στον τουρισμό.

Παρά τις εμπειρικές μελέτες που εξερευνούν τους φυλετικούς ρόλους στον τουρισμό στις αναπτυσσόμενες χώρες, αυτή αποτελεί ακόμα μια σχετικά καινούρια περιοχή έρευνας. Πολλές από αυτές τις μελέτες υποδεικνύουν ότι οι τουριστικές ευκαιρίες απασχόλησης για τις γυναίκες έχουν γενικά περιοριστεί σε εργασία μη-επιδέξια, χαμηλόμισθη και χαμηλού status. Ο Osirim⁴²⁵ () βρήκε ότι οι γυναίκες στη Ζιμπάμπουε που εργάζονται στον ανεπίσημο τομέα ήταν περισσότερο δυνατό να συγκεντρωθούν στις προσπάθειές τους στην τουριστική εργασία από ότι οι άντρες αντί για να παράγουν και να πωλούν αγαθά για εξαγωγή, βασικά επειδή οι γυναίκες είχαν έλλειψη του επαρκούς κεφαλαίου και της γνώσης της εμπορίας. Παρατηρήθηκε ότι οι γυναίκες που εργάζονταν σε επαγγέλματα σχετικά με τον τουρισμό στα Barbados ήταν γενικά αναμειγμένες σε μια εργασία λιγότερο σταθερή, χαμηλόμισθη και χαμηλότερου status από τους άντρες. Παρ'όλα αυτά, ο Pongsapich⁴²⁶ ισχυρίστηκε ότι οι γυναίκες που βρήκαν εργασία μέσα στον τουριστικό τομέα συχνά επωφελούνταν μέσω της απόκτησης νέων δεξιοτήτων ενώ ταυτόχρονα συνείσφεραν στο εισόδημα του νοικοκυριού. Παραδείγματα από την Ελλάδα που παρέχονται από τους Castleberg-Koulma⁴²⁷ και Leontidou⁴²⁸ επίσης περιγράφουν μια περισσότερο θετική επιρροή των φυλετικών διαχωρισμών του εργατικού δυναμικού. Οι γυναίκες στην Ελλάδα έχουν δημιουργήσει τουριστικές επιχειρήσεις, που τις κάνουν ικανές να αποκτήσουν εργασία και να κερδίσουν ανεξαρτησία και

⁴²⁵ Osirim, M.J. (1992) The state of women in the Third World: The informal sector and development in Africa and the Caribbean. *Social Development issues* 14 (2, 3), 74—87

⁴²⁶ Pongsapich, A. (1982) Interplay of tradition and modernization in the fishing and tourist industries of Thailand. In G.B. Hainsworth (ed.) *Village-Level Modernization in Southeast Asia* (pp. 335—56). Vancouver: University of British Columbia Press

⁴²⁷ Castleberg-Koulma, M. (1991) Greek women and tourism: Women's cooperatives as an alternative form of organization. In N. Redclift and M.T. Sinclair (eds) *Working Women* (pp. 197—212). London: Routledge

⁴²⁸ Leontidou, L. (1994) Gender dimensions of tourism in Greece: Employment, subcultures and restructuring. In V. Kinnaird and D. Hall (eds) *Tourism: A Gender Analysis* (pp. 74—105). Chichester: John Wiley and Sons

οικονομική αυτονομία. Παρόμοιες παρατηρήσεις έγιναν για το Μεξικό από τον Chant⁴²⁹ και για την περιοχή της Καραϊβικής από τον Price⁴³⁰.

4.1.12 Συνοπτικά

Ο τουρισμός δημιουργεί ευκαιρίες απασχόλησης και ανεπτυγμένες στις και στις αναπτυσσόμενες χώρες, και ακόμα οι επιπτώσεις και οι συνέπειες αυτής της απασχόλησης είναι διαφορετικές για τις ανεπτυγμένες τις και στις αναπτυσσόμενες χώρες. Παρ'όλα αυτά. Η περισσότερη έρευνα στις αναπτυσσόμενες χώρες έχει εξαρτηθεί από τις θεωρίες που διατυπώθηκαν και βασίστηκαν στις ανεπτυγμένες χώρες. Οι νεωτερικές, περισσότερο κατάλληλες θεωρίες είναι απαραίτητες με σκοπό να επεξηγηθεί κατάλληλα και να περιγραφεί η φύση της τουριστικής απασχόλησης και οι επιπτώσεις της στις αναπτυσσόμενες χώρες. Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι οι θεωρίες της ανάπτυξης είναι κεντρικές και υψηλά σχετικές με την έρευνα της τουριστικής απασχόλησης. Αν η τουριστική ανάπτυξη έχει θετικές συνέπειες στις αναπτυσσόμενες χώρες, βασισμένη στα μέτρα κοινωνικής πρόνοιας, τότε είναι πιθανό ότι η ανάπτυξη έχει εμφανιστεί. Στην εφαρμογή της μοντέρνας θεωρίας ανάπτυξης πάνω στην τουριστική έρευνα ανάπτυξης, οι προοπτικές της κοινωνικής πρόνοιας (ποιότητα ζωής), θα πρέπει να εξεταστούν. Το γενικό κριτήριο της κοινωνικής πρόνοιας, συμπεριλαμβάνει την πρόσβαση ή την προμήθεια των ανέσεων υγείας, τα γενικά μέτρα για την ασφάλεια κάποιου, το διαχωρισμό του εργατικού δυναμικού και του εισοδήματος και της ικανοποίησης της εργασίας. Επιπροσθέτως, η γρήγορη ανάπτυξη του ανεπίσημου τομέα στις αναπτυσσόμενες χώρες, πρέπει να ληφθεί υπόψη από τις κυβερνήσεις και τα άτομα που κάνουν την πολιτική. Οι θεωρίες της μετανάστευσης, της αστικοποίησης και της τυπικότητας της εργασίας που συσχετίζονται με τον ανεπίσημο τομέα πρέπει να διευρυνθούν στη σκοπιά τους από τη στιγμή που οι δραστηριότητες του ανεπίσημου τομέα επικρατούν όλο και περισσότερο σε όλες σχεδόν τις περιοχές της οικονομικής δραστηριότητας. Οι επόμενοι τομείς παρουσιάζουν και ερμηνεύουν τα αποτελέσματα συνεντεύξεων που διεξήχθησαν σε δυο παραθαλάσσια τουριστικά θέρετρα

⁴²⁹ Chant, S. (1992) Tourism in Latin America: Perspectives from Mexico and Costa Rica. In D. Harrison (ed.) *Tourism and the Less Developed Countries* (pp. 85—101). London: Belhaven

⁴³⁰ Price, S. (1988) *Behind the Planter's Back*. London: Macmillan

χωριών στο Μπαλί, στην Ινδονησία: τα Sanur και Kuta. Ένα σύνολο από 240 ερωτηματολόγια συνεντεύξεων είχαν συμπληρωθεί από τουριστικούς εργάτες σε τέσσερις κατηγορίες απασχόλησης:

- (1) front desk υπάλληλοι σε ξενοδοχεία αστέρων
- (2) οδηγοί/ξεναγοί οι οποίοι πηγαίνουν τους τουρίστες σε περιοδείες
- (3) υπάλληλοι σε περίπτερα (μικρά καταστήματα)
- (4) πωλητές/πλανόδιοι πωλητές σε παραλίες και δρόμους.

Αυτές οι ομάδες-στόχοι εκλέχτηκαν επειδή αντιπροσώπευαν μια σειρά τύπων απασχόλησης και συμπεριελάμβαναν μέλη και του επίσημου και του ανεπίσημου τομέα. Επίσης, αυτές οι ομάδες διαφοροποιούνταν σε ένα βαθμό εργολαβίας, ασφάλειας εργασίας, ελαστικότητας εργασίας και απαιτούμενου κεφαλαίου. Υπήρχαν 60 ανταποκριτές για κάθε μια από τις τέσσερις κατηγορίες απασχόλησης, 30 στο Sanur και 30 στο Kuta. Τα ερωτηματολόγια απονεμήθηκαν προφορικά από βοηθούς έρευνας του Μπαλί και στον καθένα πήρε περίπου 45 λεπτά για να το συμπληρώσει. Οι ανταποκριτές προσεγγίστηκαν τυχαία και, έτσι, δεν έγινε καμία προσπάθεια να αναζητηθεί ένας ίσος αριθμός ανδρών και γυναικών ανταποκριτών. Από το δείγμα των 240 ανταποκριτών, οι 159 ήταν άντρες και οι 81 γυναίκες. Τα δεδομένα αναλύθηκαν μέσω της χρήσης υπολογισμών μετρήσεων, διασταυρωμένης πινακοποίησης και ανάλυσης μεταβλητής.

4.1.13 Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων και η σχέση με τα θέματα έρευνας που βασίζονται στην βιβλιογραφία

Τα ευρήματα της κύριας εμπειρικής έρευνας της μελέτης παρουσιάζονται και συσχετίζονται με τη βιβλιογραφία που συζητήθηκε προηγουμένως.

4.1.13.1 Τουριστικοί εργαζόμενοι του επίσημου και του ανεπίσημου τομέα

Οι τέσσερις ομάδες απασχόλησης που αποτελούν το αντικείμενο της έρευνας μου, κάλυψαν μια ευρεία έκταση της επιστημότητας του τομέα απασχόλησης όταν εκτιμήθηκαν κατά των κριτηρίων τα οποία ποικίλοι συγγραφείς έχουν αποκομίσει περιγράφοντας την επιστημότητα του τομέα απασχόλησης. Ο παρακάτω προέκυψε από τη βιβλιογραφία που συζητήθηκε προηγουμένως, καταγράφει τα βασικά κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν από ποικίλους συγγραφείς κατά την αναγνώριση των επίσημων και ανεπίσημων οικονομικών

τομέων και εφαρμόζει αυτά τα κριτήρια στις έρευνες των τεσσάρων ομάδων απασχόλησης στην έρευνα μου.

Γενικά, τα κριτήρια δηλώνουν ένα φάσμα της τουριστικής απασχόλησης, με τους εργαζομένους των ξενοδοχείων να κρίνονται ότι είναι «οι περισσότερο επίσημοι», ακολουθούμενοι από τους ξεναγούς και τους εργάτες περιπτέρων με τους πλανόδιους πωλητές ως τους «λιγότερο επίσημους». Παρ'όλα αυτά, μέσα στα πλαίσια των τεσσάρων κατηγοριών απασχόλησης, υπάρχουν παραλλαγές και ο βαθμός της επισημότητας ποικίλει. Για παράδειγμα, αν ένας ξεναγός διαθέτει το δικό του όχημα, θα έπρεπε να ταιριάζει στην κατηγορία «αληθινής αυτο-απασχόλησης» και στην κατηγορία «ιδιόκτητης λειτουργίας». Αυτός θα έπρεπε να θεωρηθεί περισσότερο «επίσημος» από ότι ένας ξεναγός ο οποίος οδηγεί ένα όχημα που ανήκει σε μια μεταφορική εταιρία ή σε ένα ξενοδοχείο, ακόμα, επειδή αυτός/αυτή έχει το δικό του/της όχημα, τα πιθανά κέρδη του μπορεί να είναι υψηλότερα από εκείνους τους ξεναγούς του «επίσημου» τομέα.

Όταν εκτιμάται η επισημότητα της απασχόλησης χρησιμοποιώντας αυτά τα κριτήρια, παρουσιάζεται παραλλαγή, ικανότητα στήριξης και καταλληλότητα. Για παράδειγμα, το μοντέλο των «μεθόδων παραγωγής» είναι λιγότερο εφαρμόσιμο στον καθορισμό της επισημότητας της τουριστικής απασχόλησης, κυρίως επειδή ο τουρισμός είναι μια υπηρεσία και οι «μέθοδοι παραγωγής» υπαινίσσονται ένα τομέα κατασκευής. Τα κριτήρια που είναι χρήσιμα στην περιγραφή των εργαζομένων οι οποίοι είναι περισσότερο ενδεικτικοί του επίσημου τομέα θα είναι για παράδειγμα, «ο σταθερός μισθός εργασίας» των Bromley και Gerry⁴³¹, «η ιδιόκτητη λειτουργία» και «ο ιεραρχικός διαχωρισμός του εργατικού δυναμικού» του Davies⁴³². Οι εργαζόμενοι στον τουρισμό που είναι οι πιο αντιπροσωπευτικοί του ανεπίσημου τομέα μπορούν να περιγραφούν χρησιμοποιώντας για παράδειγμα, τις κατηγορίες «εξαρτημένης εργασίας» και «αληθινής αυτο-απασχόλησης» των

⁴³¹ Bromley, R. and Gerry, C. (1979) Who are the casual poor? In R. Bromley and C. Gerry (eds) *Casual Work and Poverty in Third World Cities* (ppZ3—Z3). Chichester: John Wiley and Sons

⁴³² Davies, R. (1979) Informal sector or subordinate mode of production? A model. In R. Bromley and C. Gerry (eds) *Casual Work and Poverty in Third World Cities* (pp. 87—104). Chichester: John Wiley and Sons

Bromley και Gerry⁴³³, της «λειτουργούμενης από εργαζόμενους» του Davies⁴³⁴ και «την ευκολία εισόδου» του ILO⁴³⁵, «την μικρής κλίμακας λειτουργία» και τα κριτήρια «ανεπίσημων δεξιοτήτων ανάπτυξης».

Μοντέλα επισημότητας απασχόλησης	Front desk	Ξεναγοί	Κιόσκια	Πλανόδιοι πωλητές
Bromley & Gerry (1979)				
Εργασία σταθερού εισοδήματος	••	•	ο	ο
Εργασία βραχυπρόθεσμης μίσθωσης	ο	•	•	•
Εργασία φαινομενικού μισθού	ο	••	•	••
Εξαρτημένη εργασία	ο	••	••	••
Πραγματική αυτό-απασχόληση	ο	••	••	••
Davies (M.O.P.) (1979)				
Εντατικό κεφάλαιο	••	ο	•	ο
Διαχειριζόμενο απ' τους εργαζόμενους	ο	•	••	•
Ιδιόκτητη διαχείριση	••	•	•	•
Ιεραρχική διαίρεση του εργατικού δυναμικού	••	•	ο	ο
ILO (1972)				
Ευκολία εισόδου	ο	••	•	••
Γηγενείς πόροι	ο	•	•	••
Οικογενειακή επιχείρηση	ο	•	••	•
Λειτουργία μικρής κλίμακας	ο	••	••	••
Εντατικό εργατικό δυναμικό	••	••	••	••
Προσαρμοστική τεχνολογία	N/A	N/A	N/A	N/A
Ανεπίσημη ανάπτυξη ειδικοτήτων	ο	•	••	••
Ακανόνιστο και ανταγωνιστικό	•	•	•	••

⁴³³ Bromley, R. and Gerry, C. (1979) Who are the casual poor? In R. Bromley and C. Gerry (eds) *Casual Work and Poverty in Third World Cities* (ppZ3—Z3). Chichester: John Wiley and Sons

⁴³⁴ Davies, R. (1979) Informal sector or subordinate mode of production? A model. In R. Bromley and C. Gerry (eds) *Casual Work and Poverty in Third World Cities* (pp. 87—104). Chichester: John Wiley and Sons

⁴³⁵ ILO (1972) *Employment, Incomes and Equity: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya*. Geneva: ILO

Σχήμα 6.1 Επισημότητα απασχόλησης τουρισμού: εκτίμηση σύμφωνα με ποικίλα μοντέλου, ••, συνήθη· •σχετικά συνήθη· και ο, ασυνήθη.

Αν και υπάρχει μια αυξανόμενη βιβλιογραφία στην εμφάνιση του ανεπίσημου τομέα στις αναπτυσσόμενες χώρες, πολύ λίγα γνωρίζονται σχετικά με τον χαρακτήρα και την ανάμειξή τους. Τα αποτελέσματα της έρευνας μου προτείνουν ότι, στο Μπαλί, οι πιο αντιπροσωπευτικοί εργαζόμενοι του ανεπίσημου τομέα, πλανόδιοι πωλητές, ήταν περισσότερο πιθανόν να είναι άγαμοι άντρες έφηβοι ή νέοι ενήλικες με περιορισμένη επίσημη εκπαίδευση αλλά με σημαντική «ανεπιστήμως αποκτημένη» γλώσσα και με άλλες επιδεξιότητες⁴³⁶. Παρόμοια χαρακτηριστικά περιγράφουν τους ξεναγούς που ερωτήθηκαν, πέραν του γεγονότος ότι όλοι ήταν άντρες, οι περισσότεροι ήταν μεγαλύτεροι από τους πλανόδιους πωλητές και η πλειοψηφία ήταν έγγαμοι. Σε αντίθεση, οι εργάτες περιπτέρων ήταν κυρίως γυναίκες, νέοι παντρεμένοι έφηβοι στα 20, είχαν κατακτήσει υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και οι περισσότερες είχαν παιδιά. Οι εργαζόμενοι του επίσημου τομέα (front desk υπάλληλοι) παρουσιάστηκαν σχεδόν εξίσου να είναι άντρες και γυναίκες, περίπου οι μισοί ήταν παντρεμένοι και τα επίπεδα εκπαίδευσής του ήταν υψηλότερα από τους εργαζόμενους του ανεπίσημου τομέα⁴³⁷. Έτσι, ο ανεπίσημος τομέας δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι εκθέτει παρόμοια χαρακτηριστικά με τον επίσημο τομέα; Διακριτές υπο-κατηγορίες υπάρχουν μέσα στα πλαίσια του γενικότερου πληθυσμού της τουριστικής απασχόλησης.

Η πιο εντυπωσιακή δημογραφική διάφορα μεταξύ των ομάδων απασχόλησης του ανεπίσημου και του επίσημου τομέα ήταν το επίπεδο της εκπαίδευσης. Τα επίπεδα εκπαίδευσης ποικιλούσαν σύμφωνα με τον βαθμό της επισημότητας απασχόλησης, με εκείνους τους περισσότερο αντιπροσωπευτικούς εργαζόμενους του επίσημου τομέα (front desk υπάλληλοι) να έχουν τα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης, ακολουθούμενους από τους εργαζόμενους σε περίπτερα και από τους ξεναγούς και τους πλανόδιους πωλητές. Σχεδόν οι μισοί εκ των front desk υπαλλήλων είχαν κατακτήσει το

⁴³⁶ Cukier, J. and Wall, G. (1994a) Informal tourism employment: Vendors in Bali, Indonesia. *Tourism Management* 15 (6), 464—7

⁴³⁷ Cukier, J. (1996) Tourism employment in Bali: Trends and implications. In R. Butler and T. Hinch (eds) *Tourism and Indigenous Peoples* (pp. 49—75). London: International Thomson Business Press

λιγότερο κάποια μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση συγκριτικά με τα λιγότερο του 3% των αντιπροσώπων του ανεπίσημου τομέα. Έτσι, φαίνεται ότι το επίπεδο εκπαίδευσης ποικίλει ευθέως με αυξημένη επισημότητα απασχόλησης και ότι η απασχόληση επηρεάζεται από τα εκπαιδευτικά επίπεδα. Παρ'όλα αυτά, παρά τα σχετικά χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης των πλανόδιων πωλητών, ξεναγών και υπαλλήλων περιπτέρων, οι επιδεξιότητες στις ξένες γλώσσες ήταν υψηλώς ανεπτυγμένες, με την πλειοψηφία να μιλάει το λιγότερο μια ξένη γλώσσα και πολλούς να μιλάνε τουλάχιστον δύο ξένες γλώσσες. Άλλες δεξιότητες κατεκτημένες από τους εργαζόμενους του ανεπίσημου τομέα ήταν, οι δεξιότητες εμπορίας, για παράδειγμα, η προώθηση του επαγγέλματος τους, και, στην περίπτωση των ξεναγών, οι δεξιότητες διατήρησης εξοπλισμού. Αυτό το εύρημα υποστηρίζει η άποψη του Wahnschafft⁴³⁸ ότι οι εργαζόμενοι του ανεπίσημου τομέα τουρισμού αναπτύσσουν δεξιότητες οι οποίες προέρχονται άμεσα από την πρόσληψή τους. Η πλειοψηφία των υπαλλήλων του ανεπίσημου τομέα που ερευνήθηκε, δεν είχαν λάβει κάποια επίσημη εκπαίδευση εργασίας, εκτός από την ανάπτυξη των δεξιοτήτων που ήταν απαραίτητα για την εργασία τους στην δουλειά⁴³⁹. Έτσι, είχαν αντισταθμίσει την έλλειψη της επίσημης εκπαίδευσης με την ανεπίσημη εκπαίδευση πάνω στη δουλειά.

Η βιβλιογραφία του ανεπίσημου τομέα, και η γενική και η συγκεκριμένη τουριστική, έχει κυρίως ισχυριστεί ότι ο ανεπίσημος τομέας είναι μια ομάδα οικονομικά περιθωριακή, που κυριαρχείται και ελέγχεται από τον επίσημο τομέα. Πιο πρόσφατα, μερικοί συγγραφείς έχουν αλλάξει αυτή την άποψη. Η έρευνα στο Μπαλί βρήκε ότι, πράγματι, οι περισσότεροι εργαζόμενοι του ανεπίσημου τομέα δεν είχαν περιθωριοποιηθεί, αντί για αυτό κέρδιζαν μισθούς πάνω ελαχόστου, συχνά περισσότερα από τους front desk υπαλλήλους του επίσημου τομέα. Πράγματι, όλοι οι αυτοπρόσωποι ήταν γενικά καλοπληρωμένοι, με τους περισσότερους να κερδίζουν τουλάχιστον δυο φορές τον ελάχιστο μισθό για το Μπαλί. Επιπροσθέτως, οι περισσότεροι εργαζόμενοι του ανεπίσημου τομέα ήταν σχετικά ανεξάρτητοι, εργολαβικοί, και δεν κυριαρχούνταν από τον επίσημο τομέα. Έτσι, τα αποτελέσματα αυτής της

⁴³⁸ Wahnschafft, R. (1982) Formal and informal tourism sectors a case study in Pattaya, Thailand. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 429—51

⁴³⁹ Cukier, J. (1996) Tourism employment in Bali: Trends and implications. In R. Butler and T. Hinch (eds) *Tourism and Indigenous Peoples* (pp. 49—75). London: International Thomson Business Press

μελέτης βοηθούν να διευκρινιστούν οι τρέχουσες αντιφατικές απόψεις σχετικά με «το βαθμό της περιθωριοποίησης» του ανεπίσημου τομέα., υποδεικνύοντας ότι τουλάχιστον στον τουρισμό στο Μπαλί, οι εργαζόμενοι του ανεπίσημου τομέα δεν είναι τόσο περιθωριοποιημένοι όσο υπαινίσσεται η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία.

Οι περισσότεροι ενδεικτικοί υπάλληλοι του ανεπίσημου τομέα, πλανόδιοι πωλητές, θεώρησαν την τρέχουσα απασχόληση τους σαν ένα μέσο της κατάκτησης των δεξιοτήτων που ήταν απαραίτητα για να κερδηθεί η πρόσβαση σε μια πιο επισημοποιημένη απασχόληση στον τουρισμό. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι ξεκάθαρο το πόσοι είναι επιτυχημένοι στο αντικείμενό τους και μελέτες μακρού μήκους θα ρίξουν φως σε αυτό το θέμα. Ένας πιθανός δείκτης μιας αλλαγής από την πλανόδια πώληση στην απασχόληση στον επίσημο τομέα είναι τα σχετικά λίγα χρόνια που οι πλανόδιοι οι οποίοι μελετήθηκαν εργάστηκαν στην τρέχουσα εργασία τους συγκρινόμενοι με τις άλλες ομάδες απασχόλησης, προτείνοντας ότι οι πλανόδιοι πωλητές γρήγορα ψάχνουν μια εναλλακτική απασχόληση μετά από λίγα χρόνια πώλησης και ανάπτυξης δεξιοτήτων⁴⁴⁰. Σε αντίθεση με τους πλανόδιους πωλητές, ο ξεναγοί, οι υπάλληλοι περιπτέρων και οι front desk υπάλληλοι εξέφρασαν υψηλότερα επίπεδα ικανοποίησης στα επαγγέλματά τους και, έτσι, ήταν λιγότερο πιθανό να ψάξουν μια εναλλακτική απασχόληση από ότι οι πλανόδιοι.

Ενώ πολλοί εργαζόμενοι του ανεπίσημου τομέα πίστευαν ότι είχαν λίγες άλλες ευκαιρίες απασχόλησης, οι περισσότεροι απολάμβαναν την εργασίας τους και είχαν καλούς μισθούς. Πράγματι, οι προσδοκίες των χρηματικών αμοιβών ήταν ο κύριος πόλος έλξης της θέσης, ένα εύρημα συνεπές με τη βιβλιογραφία⁴⁴¹. Σε αντίθεση με αυτό το εύρημα, οι front desk υπάλληλοι του επίσημου τομέα προσελκύστηκαν κυρίως από το επάγγελμά τους επειδή θεωρούνταν σαν μια μορφή προσωπικής ικανοποίησης της απασχόλησης. Ο ισχυρισμός που έγινε από κάποιους συγγραφείς ότι κερδίζοντας ένα σχετικά υψηλό εισόδημα καταλήγει στην πεποίθηση ότι η απασχόληση είναι σύμφωνη με ένα υψηλό status δεν αλήθευε για τους πλανόδιους πωλητές, αν και ίσχυε και για τους υπάλληλους περιπτέρων και για τους ξεναγούς. Αν και οι εργαζόμενοι

⁴⁴⁰ Cukier, J. and Wall, G. (1994a) Informal tourism employment: Vendors in Bali, Indonesia. *Tourism Management* 15 (6), 464—7

⁴⁴¹ Connell, J. (1987) Migration, rural development and policy formation in the South Pacific. *Journal of Rural Studies* 3 (2), 105—21

του ανεπίσημου τομέα ανέφεραν περισσότερες ώρες απασχόλησης από εκείνους του επίσημου τομέα, το ωράριο εργασίας τους ήταν περισσότερο ελαστικό. Οι ξεναγοί, οι υπάλληλοι περιπτέρων και οι πλανόδιοι πωλητές εξαρτούνταν από την παρουσία τουριστών που θα αγόραζαν τα προϊόντα τους ή που θα χρησιμοποιούσαν τις υπηρεσίες τους, και πολλή από την ημέρα εργασίας τους ξοδεύονταν στην κοινωνικοποίηση με άλλα μέλη ομάδων καθώς περίμεναν για τους τουρίστες⁴⁴². Όσον αφορά αυτό, οι εργαζόμενοι του επίσημου τομέα βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σχετικά με την εξασφάλιση του χρόνου για να παρευρεθούν στην οικογένεια, στο χωριό ή στις εκκλησιαστικές λειτουργίες, οι οποίες αποτελούν ένα παράγοντα διατήρησης του πολιτισμού στο Μπαλί.

Αν και οι Kermath και Thomas⁴⁴³ κατέληξαν ότι ο ανεπίσημος τομέας τουρισμού εξαφανίζεται καθώς ο τουρισμός αναπτύσσεται σε μια περιοχή, τα ευρήματα εμπειρικής έρευνας στο Μπαλί δεν υποστηρίζουν αυτή την άποψη. Καθώς ο τουρισμός αναπτύχθηκε στο Μπαλί και ο εργαζόμενοι του ανεπίσημου τομέα μεταφέρθηκαν σε άλλα επαγγέλματα, ίσως ακόμα και στον επίσημο τομέα, νέοι μετανάστες γέμισαν τις ευκαιρίες απασχόλησης του ανεπίσημου τομέα που έμειναν ανοιχτές. Επειδή ο τουρισμός επικρατεί τόσο πολύ στο Μπαλί, το νησί έχει μια φήμη στην Ινδονησία σαν ένα ιδανικό μέρος για εργασία, μια τοποθεσία του «γίνε πλούσιος» και, έτσι, οι μετανάστες που αρχικά είχαν τάση να βρουν δουλειά στον ανεπίσημο τομέα έχουν συνεχίσει να προσελκύονται στο Μπαλί. Σε συνέπεια με τη βιβλιογραφία⁴⁴⁴, οι οικονομικές σκέψεις είναι το πρωταρχικό κίνητρο για την μετανάστευση στο Μπαλί. Ειδικότερα συστήνοντας το θέμα των ινδονήσιων γυναικών και εσωτερικών μεταναστών, ο Hugo⁴⁴⁵ βρήκε ότι οι περισσότερες γυναίκες μετανάστευσαν για να «ακολουθήσουν» τους συζύγους τους ή τα άλλα μέλη της οικογένειάς τους ή για εκπαίδευση. Οι λόγοι που συσχετίζονται με την εργασία και οι άλλοι

⁴⁴² Cukier, J. (1998a) Tourism employment and social status in Bali. In G. Ringer (ed.) *Destinations: Cultural Landscapes of Tourism* (pp. 63—79). London: Routledge

⁴⁴³ Kermath, B.M. and Thomas, R.N. (1992) Spatial dynamics of resorts: Sosua, Dominican Republic. *Annals of Tourism Research* 19 (3), 173—90

⁴⁴⁴ Connell, J. (1987) Migration, rural development and policy formation in the South Pacific. *Journal of Rural Studies* 3 (2), 105—21

⁴⁴⁵ Hugo, G. (1992) Women on the move: Changing patterns of population movement of women in Indonesia. In S. Chant (ed.) *Gender and Migration in Developing Countries* (pp. 174—96). London: Belhaven Press

οικονομικοί παράγοντες δεν αποτελούσαν τόσο σημαντικά κίνητρα όσο ήταν για τους αρσενικούς εσωτερικούς μετανάστες.

Ίσως το πιο τρομακτικό εμπειρικό εύρημα ήταν ότι οι περισσότεροι πλανόδιοι πωλητές δεν κατάγονταν από το Μπαλί αλλά, εν αντιθέση ήταν μετανάστες από άλλα νησια της Ινδονησίας, κυρίως από τη Java. Ήταν τυπικά νέοι μετανάστες, οι οποίοι δεν μιλούσαν τη γλώσσα του Μπαλί και δεν ήταν Hindu. Έτσι πολλά μεμονομένα άτομα με τα οποία οι τουρίστες έρχονταν σε επαφή στις παραλίες και στους δρόμους στο Μπαλί δεν ήταν από το Μπαλί, αν και πιθανώς αυτό δεν το αντιλαμβάνονταν ⁴⁴⁶. Κάποιος μπορεί να αναρωτηθεί το γιατί σχετικά λίγα άτομα από το Μπαλί εργάζονταν ως πλανόδιοι πωλητές σε παραλίες και δρόμους. Ο λόγος έγκειται μερικώς στη διαφορετική οικονομική κατάσταση του Μπαλί και της Java. Το Μπαλί είναι ένα από τα πλουσιότερα νησιά της Ινδονησίας και είναι πιθανόν ότι πολλά άτομα από τη Java που ζούνε σε ένα νησί στο οποίο τα εισοδήματα είναι χαμηλότερα και οι ευκαιρίες απασχόλησης είναι λιγότερες, βλέπουν το Μπαλί σαν ένα νησί ευκαιρίας. Οι περισσότεροι μετανάστες που δεν είναι από το Μπαλί αντιμετωπίζουν τους περιορισμούς στη συμμετοχή σε πολλές εναλλακτικές πωλήσεων του τουρισμού, όπως η ιδιοκτησία ή εργασία σε ένα περίπτερο, ή ξενοδοχείο ή σαν ξεναγοί. Η επίσημη κατοίκηση στο Μπαλί είναι μια προϋπόθεση για την ιδιοκτησία ενός περιπτέρου και έτσι, τα περίπτερα είναι κυρίως ιδιοκτησίες πολιτών του Μπαλί οι οποίοι είναι αναφορικά περισσότερο πιθανόν να προσλάβουν μέλη οικογενειών από το Μπαλί ή φίλους τους σαν εργαζόμενους. Οι υπάλληλοι ξενοδοχείων απαιτείται γενικά να έχουν ένα υψηλό επίπεδο επίσημης παιδείας και τουριστικής εκπαίδευσης, χαρακτηριστικά τα οποία συχνά δεν έχει το δείγμα των μεταναστών που δεν κατάγεται από το Μπαλί. Δουλεύοντας σαν ξεναγός είναι ένα επάγγελμα στο οποίο η τοπική γνώση των παραδόσεων και του πολιτισμού είναι ωφέλιμη καθώς είναι μια λεπτομερής γνώση των τουριστικών αξιοθέατων του Μπαλί. Οι νέοι μετανάστες στο νησί συνήθως δεν έχουν αυτόν τον τύπο γνώσης και, έτσι, αρχικά επιλέγουν εναλλακτικές απασχολήσεις όπως είναι η πλανόδια πώληση.

Αν και πολλοί συγγραφείς έχουν δηλώσει ότι οι μετανάστες μπορούν να τοποθετήσουν άγχος στην υπάρχουσα κοινότητα, και κάποιοι έχουν ειδικά

⁴⁴⁶ Cukier, J. and Wall, G. (1994a) Informal tourism employment: Vendors in Bali, Indonesia. *Tourism Management* 15 (6), 464—7

επιχειρηματολογήσει ότι οι μετανάστες προκαλούν αυξημένο ανταγωνισμό, η μελέτη μου αποκάλυψε ότι υπάρχει λίγη μνησικακία μεταξύ των ατόμων που κατάγονται από το Μπαλί απέναντι στους εργαζόμενους που δεν είναι από το Μπαλί μέσα στα πλαίσια του τομέα τουρισμού. Οι ανταποκριτές από το Μπαλί σχολίασαν ότι δεν ενδιαφέρονται να εργαστούν σε επαγγέλματα που επιλέγουν οι εργαζόμενοι που δεν είναι από το Μπαλί, την πλανόδια πώληση, από τη στιγμή που αυτό θεωρούνταν σαν ένα επάγγελμα «χαμηλής τάξης» το οποίο ήταν πολιτισμικά ακατάλληλο για όσους κατάγονταν από το Μπαλί. Το γεγονός ότι πολλοί μετανάστες που δεν ήταν από το Μπαλί γέμιζαν μια παρατημένη βολική θέση από εργαζόμενους που κατάγονταν από το Μπαλί ελαχιστοποίησε κάθε πιθανή εχθρα που αισθάνονταν τα άτομα που κατάγονται από το Μπαλί απέναντι στους μετανάστες που δεν είναι από το Μπαλί. Επιπλέον οι πλανόδιοι πωλητές που δεν κατάγονται από το Μπαλί συχνά πωλούσαν προϊόντα τα οποία άνηκαν σε ιδιοκτήτες από το Μπαλί περιπτέρων με σουβενίρ. Έτσι, οι υπάλληλοι που δεν ήταν από το Μπαλί λειτουργούσαν ως πράκτορες πωλήσεων και λάμβαναν μια προμήθεια από τους «προμηθευτές» περιπτέρων του Μπαλί. Αυτό το εύρημα υποστηρίζει τον ισχυρισμό μερικών ερευνητών ότι οι μετανάστες σε μια τουριστική περιοχή δεν προκαλούν αυξημένο ανταγωνισμό εργασίας, αντιθέτως συμπληρώνουν βολικές θέσεις που έμειναν ελεύθερες από τον τοπικό πληθυσμό στην ανάλυση του για τον πολιτισμό στο Μπαλί, υπέθεσε ότι η πολιτισμική αλλαγή θα έρθει πιθανόν έξω από το Μπαλί και περισσότερο πιθανόν από τη Java, αυτή η έρευνα δεν έχει υποστηρίξει το συμπέρασμά του για τον τομέα τουρισμού. Παρά τον μεγάλο αριθμό των εργαζομένων στον τουρισμό που δεν είναι από το Μπαλί (ειδικά των πλανόδιων πωλητών), οι απασχολούμενοι από το Μπαλί γενικά αισθάνονταν ότι δημιουργούνταν λίγος ανταγωνισμός και ότι απαιτούνταν ανοχή με σκοπό να επιβιώσουν. Τελικά, αν και πολλοί πλανόδιοι πωλητές είναι «εξωτερικοί» επειδή δεν είναι από το Μπαλί, κατάγονται ακόμα από την Ινδονησία (συμπεριλαμβανομένης της ινδονησιακής γλώσσας), κάτι το οποίο βοηθάει στην ελαχιστοποίηση των πιθανών αρνητικών επιπτώσεων στον τοπικό πληθυσμό.

Κεφάλαιο 5

Τουρισμός και Θέματα Κοινωνικοπολιτιστικής Ανάπτυξης

5.1 Εισαγωγικά

Το θέμα του τουρισμού ως μια μορφή κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού είναι γεμάτο με αντιφάσεις. Πρώτα απ'όλα, οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης κυρίως επικεντρώνονται στην οικονομική ευημερία του έθνους σαν μια ολότητα, υποθέτοντας ότι καλύτερα οικονομικά επίπεδα μπορούν να παρέχουν καλύτερη οικονομική ευημερία, όπως χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας, υψηλότερο GNP, καλύτερη πρόνοια υγείας και έτσι μεγαλύτερη προσδοκία ζωής. Όμως, η ουσιαστική υπόθεση αυτών των θεωριών είναι ότι το Ευρω-Αμερικάνικο μοντέλο της βιομηχανοποίησης είναι το προτιμητέο μοντέλο ανάπτυξης και ο υπόλοιπος κόσμος πρέπει να ακολουθήσει αυτό το μοντέλο ώστε να βελτιώσει τα οικονομικά επίπεδα και τους τρόπους ζωής. Δεν έχει ερωτηθεί ακόμα μέχρι πρόσφατα αν ή όχι αυτό το μοντέλο μπορεί να εφαρμοστεί σε διαφορετικούς πολιτισμούς και κοινωνικοοικονομικά συστήματα. Δεύτερον, δεν έχει ερωτηθεί αν ο τουρισμός θα έπρεπε να είναι ένα μέσον για την οικονομική ανάπτυξη ή ένα μέσον για τον εκσυγχρονισμό ώστε να βελτιώσει τα κριτήρια ζωής. Σε θεωρίες της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, και η οικονομική ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός των κριτηρίων ζωής θα πρέπει να πάνε χέρι-χέρι, και ο τρόπος ζωής και τα κριτήρια ζωής αναμένονται να ακολουθούν τα Ευρω-Αμερικάνικα μοντέλα. Παρόλα αυτά, στον τουρισμό, οι γηγενείς τρόποι ζωής και τα έθιμα των κοινοτήτων που φιλοξενούν είναι προϊόντα αξίας και δεν αναμένεται να είναι εντελώς εκσυγχρονισμένα. Το ερώτημα είναι αν είναι ή όχι πιθανό να εκσυγχρονιστούν τρόποι ζωής και τα κριτήρια ζωής χωρίς να αλλάξουν οι παραδόσεις και τα παλιά έθιμα των κοινοτήτων που φιλοξενούν.

5.1.1 Η σχέση των θεωριών της τουριστικής ανάπτυξης

Τα στάδια του/της Rostow του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης είναι βασισμένο στη θεώρηση ότι υπάρχει μια παγκόσμια διαδικασία εκσυγχρονισμού. Ομοίως, η έννοια της ανάπτυξης που εφαρμόζεται ευρέως σήμερα έχει μια θεμελιώδη θεώρηση ότι κάθε έθνος στον κόσμο θα έπρεπε να ακολουθεί το μοντέλο της Δύσης. Σύμφωνα με τον Peet⁴⁴⁷, τα 4 σημεία της «ανάπτυξης» είναι:

- (1) η θεώρηση του διανοητικού μοντέλου της Δύσης (αιτιολόγηση)
- (2) τα ινστιτούτα της Δύσης (η αγορά)
- (3) οι στόχοι της Δύσης (κατανάλωση υψηλής μάζας) και
- (4) η κουλτούρα της Δύσης (σεβασμός του προϊόντος)

Οι εν λόγω θεωρήσεις αποτελούν τη σπονδυλική στήλη μεγάλου μέρους της θεωρίας ανάπτυξης που συζητιέται σ' αυτό το βιβλίο. Παρόλο που οι θεωρίες ανάπτυξης από μόνες τους είναι ηχητικά και εννοιολογικά σημαντικές, οι υποκείμενες θεωρήσεις των θεωριών μπορεί να αποτελέσουν ένα αίτιο προς προβληματισμό. Οι μετρήσεις της ποιότητας ζωής ή του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης εξετάζονται πάντα ενάντια στους δείκτες που αποτελούν μια αντανάκλαση του Ευρω-Αμερικανικού υποδείγματος ανάπτυξης. Η μέτρηση της ανάπτυξης θεωρεί ότι τα ίδια οικονομικά και κοινωνικά συστήματα δουλεύουν άπταιστα σε διάφορα έθνη.

Αυτή η θεώρηση της ομογένειας οδηγεί σε άλλες ελλείψεις στις τρέχουσες θεωρίες ανάπτυξης. Εντός της καθολικής παράδοσης, οι θεωρίες ανάπτυξης εφαρμόζουν ένα απλό ανώτερο υπόδειγμα, το οποίο τυχαίνει να είναι το σύνολο των αξιών των δυτικών κοινωνιών, για τον υπόλοιπο κόσμο. Εφαρμόζοντας αυτό το μοντέλο στα μη Ευρω-Αμερικανικά έθνη, η δυσκολία προκύπτει στο να βγαίνει άκρη απ' το τι έχει παρατηρηθεί. Καθώς η ερμηνεία του αγνώστου πρέπει να αντλείται απ' την γνωστή κουλτούρα, εμπειρία και πνευματικές παραδόσεις (σ' αυτήν την περίπτωση, τις Ευρω-Αμερικανικές παραδόσεις) συχνά αποτυγχάνουν να κατανοήσουν τι είναι πραγματικά λειτουργικό σε ένα μη Ευρω-Αμερικανικό περιβάλλον. Αντιθέτως, μια αυταπάτη για το τι δεν περπατάει εκεί θα δημιουργηθεί για την «κατανόηση» των παρατηρούμενων φαινομένων. Παραδείγματος χάριν, οι δυτικές φιλοσοφίες

⁴⁴⁷ Peet, R. (1999) Theories of Development. New York: Guilford Press: 85-86

συχνά περιγράφονται ως ενιαία- κατευθυνόμενες και γραμμικές ενώ οι ανατολικές φιλοσοφίες συχνά περιγράφονται ως κυκλικές. Η δυτική ιδέα ανάπτυξης αρχίζει μ' ένα σημείο εκκίνησης και εξελίσσεται με το χρόνο, αλλά αυτή η ιδέα δεν προτείνει φανερά ότι η διαδικασία θα μπορούσε να είναι (και) αντίστροφη (να παλινδρομεί) ή να επανέρχεται στο σημείο εκκίνησης. Εν τω μεταξύ, οι ανατολίτικες φιλοσοφίες προτείνουν ότι η διαδικασία είναι κυκλική κι ότι θα επιστρέψει στο σημείο εκκίνησης στο τέλος της διαδικασίας· επομένως, η διαδικασία δεν έχει τέλος. Για τη μέτρηση της κυκλικής ιδέας ανάπτυξης στην Ανατολή με τη γραμμική έννοια ανάπτυξης απ' τη Δύση απαιτεί πολύ φαντασία ή μια δραστική αλλαγή από παγκόσμιας άποψης.

Ένα άλλο ελάττωμα των θεωριών ανάπτυξης είναι η μονάδα της σύγκρισης. Οι εθνικοί δείκτες ανάπτυξης, όπως ο GNP κατά κεφαλήν, χρησιμοποιούνται συχνά για τη σύγκριση μιας χώρας με την άλλη και ήσαν αρχικά ο κύριος τύπος ένδειξης που χρησιμοποιήθηκε για την κατάταξη των χωρών πάνω σε κλίμακες ανάπτυξης. Οι δείκτες μέτρησης της ποιότητας ζωής έχουν πρόσφατα τροποποιηθεί προς όφελος της ελάττωσης του μοναδιαίου προβλήματος της σύγκρισης, ωστόσο, πολλοί δείκτες σήμερα συγκρίνουν ακόμα μια μονάδα «έθνους», «κουλτούρας» ή «κοινωνίας». Οι αντίθετες μονάδες όπως το «όλο έθνος» και η «όλη κοινωνία» προτείνουν⁴⁴⁸ μια θεώρηση πως αθροίζονται εσωτερικά ή ότι δεν υπάρχει καμία ποικιλομορφία εντός της μονάδας, ούτε καν διαχωρισμοί αρένων-θηλέων⁴⁴⁹. Προτείνεται επίσης ότι με το να μεταχειρίζεται η κάθε «κοινωνία» ή «κουλτούρα» ως μονάδα, υπάρχει μια άρρητη κατανόηση πως κάθε μονάδα είναι ίση ή ισότιμη χωρίς περιφερειακές/τοπικές ή διαλεκτικές διαφορές. Εντός της έννοιας της παγκοσμιοποίησης, υφίσταται επίσης η θεώρηση ότι κάθε κοινωνία και κουλτούρα λειτουργεί κατά τον ίδιο τρόπο όπως στο Ευρω-Αμερικανικό μοντέλο⁴⁵⁰. Ως επακόλουθο, αυτές οι θεωρήσεις συνάθροισης εντός της μονάδας και της ισότητας κάθε μονάδας έχει αποτέλεσμα στην υποτίμηση των διαφορών. Αυτές οι προκλήσεις σε σύγκριση προκύπτουν επίσης όταν

⁴⁴⁸ Στο πρωτότυπο βρίσκεται στον πληθυντικό αλλά νομίζω ότι πρόκειται για τυπογραφικό λάθος.

⁴⁴⁹ Calhoun, C. (1995) *Critical Social Theory: Culture, History and the Challenge of Difference*. Oxford: Blackwell· Sklair Sklair, L. (1995) *Sociology of the Global System* (2nd edn). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press

⁴⁵⁰ Calhoun, C. (1995) *Critical Social Theory: Culture, History and the Challenge of Difference*. Oxford: Blackwell· Sklair, 1995

συγκρίνεται ένα έθνος μ' ένα άλλο στη μελέτη της ανάπτυξης του τουρισμού. Σε συγκρίσεις επιπέδου προορισμού, η μια περιοχή προορισμού ενδέχεται να είναι κατά πολύ περισσότερο προσοδοφόρα όσον αφορά την οικονομική ανάπτυξη απ' ότι άλλες περιοχές προορισμού στην ίδια χώρα ή ακόμα και στην ίδια περιοχή. Οι διαφορετικές περιοχές εντός μιας χώρας μπορεί επίσης να έχουν διαφορετικές κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες, οι οποίες θα αντιδρούν διαφορετικά στην ανάπτυξη του τουρισμού κι αυτές οι διαφορές μπορεί να χαθούν αν χρησιμοποιούνται μόνο εθνικοί δείκτες. Ο τουρισμός αποτελεί συχνά ένα μικρό μέρος μεγαλύτερων κοινωνικοοικονομικών πλάνων και, σε πολλές περιπτώσεις, καθίσταται αδύνατο να απομονωθούν οι επιδράσεις της ανάπτυξης του τουρισμού από άλλες μορφές ανάπτυξης. Σε κάποια έθνη, ο τουρισμός είναι ο σπουδαιότερος συνεισφέρων στην κοινωνική οικονομική ανάπτυξη ενώ, σ' άλλα έθνη, η συνολική συνεισφορά του τουρισμού στην ανάπτυξη είναι ελάχιστη.

Όπως και να 'χει, και οι μετρήσεις της ποιότητας ζωής και των εννοιών της ανάπτυξης τις οποίες διεθνείς και εθνικοί οργανισμοί και πρακτορεία εφαρμόζουν σήμερα είναι οικοδομημένα πάνω στην ιδέα της δυτικής έννοιας της ανάπτυξης. Το φαινόμενο της «παγκοσμιοποίησης» είναι ένα καλό παράδειγμα της εξάπλωσης της καθολικής ιδέας της ανάπτυξης: π.χ. ενθάρρυνση της ενιαίας και ομογενοποιημένης ιδέας της ανάπτυξης σ' όλο τον κόσμο άσχετα απ' την κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ποικιλότητα των χαρακτηριστικών των διαφορετικών εθνών. Αν δεν προτείνεται εναλλακτική μέτρηση, τα επίπεδα του εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης θα κρίνονται ενάντια των Ευρω-Αμερικανικών μοντέλων. Αυτό το μοντέλο στρέφεται τώρα προς την εξέταση των περισσότερο κοινά αποδεκτών δεικτών εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης.

5.1.2 Δείκτες της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης

Σε αυτή την εποχή της παγκοσμιοποίησης, η κατανόηση την κατάστασης της κοινωνικής οικονομικής ανάπτυξης του κάθε έθνους έχει γίνει υψηλώς αναζητούμενη κατόπιν πληροφόρησης. Καθώς αναφέρθηκε νωρίτερα, η πληροφορία από κάθε χώρα έχει τυπικά μετρηθεί κατά των δεικτών που δημιουργήθηκαν στα οικονομικά ανεπτυγμένα έθνη. Οι δείκτες που χρησιμοποιούνται για να μετρήσουν τα επίπεδα της ανάπτυξης έχουν γίνει

περισσότερο πολύπλοκοι με το πέρασμα του χρόνου από την αρχική επικέντρωση στις απλώς οικονομικές μετρήσεις, όπως το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, για εκτιμήσουν αργότερα τέτοια στοιχεία όπως τον βαθμό της μόρφωσης, τα επίπεδα της πολιτικής ελευθερίας και την κατάσταση του περιβάλλοντος. Οι ελλείψεις στη εξάρτησης στα μέτρα της οικονομικής ανάπτυξης και στα εισόδημα ανά κεφάλαιο της ανθρώπινης καλοπέρας μπορεί αναεικονογραφηθεί στο Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών «διαμάντι ανάπτυξης». Δύο χώρες μπορεί να έχουν παρόμοιο GNP κατά κεφαλήν αλλά συγκρινόμενες με άλλους τρεις δείκτες στο «διαμάντι ανάπτυξης» συμπεριλαμβανομένης της προσδοκίας ζωής, του βαθμού μόρφωσης ενηλίκων και της βρεφιακής θνησιμότητας, είναι εμφανές ότι οι χώρες μπορεί να διαφέρουν εκτεταμένα στην ποιότητα ζωής⁴⁵¹. Το Πρακτορείο των Ηνωμένων Εθνών για τη Διεθνή Ανάπτυξη (USAID) δημιούργησε μια ευρύτερη προσέγγιση στην μέτρηση της ανάπτυξης χρησιμοποιώντας τις επόμενες μεταβλητές: οικονομική επίδοση, θεμελιώσεις ανταγωνιστικότητας, υγεία, εκπαίδευση, ελευθερία περιβάλλοντος και δημοκρατίας. Για τους λόγους της συζήτησης εδώ, οι πέντε τύποι της ταξινόμησης του Sklair⁴⁵², που χρησιμοποιήθηκαν από τους διεθνείς οργανισμούς για να μετρήσουν το επίπεδο της κοινωνικής οικονομικής ανάπτυξης, αθροίζονται και γίνονται σχόλια στο πως σχετίζονται με την ανάπτυξη του τουρισμού. αυτές οι ταξινομήσεις είναι:

- (1) ταξινομήσεις που βασίζονται στο εισόδημα,
- (2) ταξινομήσεις που βασίζονται στο εμπόριο
- (3) ταξινομήσεις που βασίζονται στην πηγή
- (4) ταξινομήσεις στην ποιότητα ζωής
- (5) ταξινομήσεις που βασίζονται στο συνασπισμό.

Παρόλα αυτά, η πέμπτη ταξινόμηση εξαφανίζεται σήμερα καθώς οι κοινωνικοοικονομικοί συνασπισμοί (π.χ. κοινωνικά οικονομικά συστήματα σε αντίθεση με το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα) αποσυντίθενται γρήγορα και εξαφανίζονται από τον κόσμο του σήμερα. Επομένως, οι τέσσερις πρώτες πρωτεύουσες ταξινομήσεις θα σκιαγραφηθούν συντόμως εδώ με σκοπό να κατανοηθεί η καταλληλότητα τους και η σημασία τους στην μέτρηση της

⁴⁵¹ Yeung, O. and Mathieson, J. (1998) Global Benchmarks, Comprehensive Measures of Development. Washington, DC: Brookings Institution Press

⁴⁵² Sklair, L. (1995) Sociology of the Global System (2nd edn). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press

κοινωνικής οικονομικής ανάπτυξης του κόσμου. Μετά από αυτή την συζήτηση, το κεφάλαιο εξετάζει τις κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης.

5.1.3 Ταξινόμηση που βασίζεται στο εισόδημα

Αυτός είναι ο πιο ευρέως διαδεδομένος δείκτης, οι ειδήμονες του τουρισμού προειδοποιούν ότι αυτός είναι επίσης ένας από τους πιο παραπλανητικούς δείκτες. Η ταξινόμηση χρησιμοποιεί τη μέτρηση της φτώχειας και του πλούτου σε μια βάση κατά κεφαλήν. Αρχικά, αυτή η ταξινόμηση αναπτύχθηκε σε αντίδραση στην παγκόσμια οικονομική υποχώρηση κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '30 και '40, με το σκοπό της μέτρησης των αλλαγών στις εθνικές και διεθνείς οικονομικές τάσεις⁴⁵³. Σήμερα, η Παγκόσμια Τράπεζα συχνά χρησιμοποιεί αυτή την ταξινόμηση για να κατατάξει όλα τα έθνη, εκτός από τα έθνη που έχουν πληθυσμό μικρότερο του ενός εκατομμυρίου, με το GNP κατά κεφαλήν. Το συζητήσιμο σημείο αυτής της ταξινόμησης είναι ότι η μέθοδος αλλάζει το τοπικό συναλλάγματα σε δολάρια των Η.Π.Α., χωρίς να εκτιμά τα ποσοστά ανταλλαγής νομίσματος. Ταξινομώντας τις χώρες σε έθνη χαμηλών εισοδημάτων (GNP κατά κεφαλήν μέχρι 250\$ των Η.Π.Α.) και σε έθνη μεσαίων εισοδημάτων (GNP κατά κεφαλήν άνω των 250\$ των Η.Π.Α.), αυτή η ταξινόμηση δεν αναφέρει μια ακριβή εικόνα του κοινωνικού οφέλους μιας κοινωνίας. Αυτό το περιεχόμενο είναι χρήσιμο για τον σκοπό της τοποθέτησης των εθνών μέσα σε ομάδες βασισμένες σε ένα κοινό χαρακτηριστικό δομής (π.χ. GNP); Παρόλα αυτά, αυτή η μέτρηση τείνει να κατατάξει τον Κομμουνιστικό (ή πρώην Κομμουνιστικό) συνασπισμό πολύ χαμηλότερα από ότι θα έπρεπε να είναι. Για παράδειγμα, με αυτήν την ταξινόμηση, οι χώρες των κεντρικά προγραμματισμένων οικονομιών τείνουν να καταταχθούν ως έθνη χαμηλού εισοδήματος και οι χώρες που συσσωρεύουν περίσσειμα κεφαλαίου μέσω της εξαγωγής πετρελαίου ταξινομούνται σαν έθνη άνω του μέσου εισοδήματος, ανεξάρτητα της κατάστασης του πλούτου του πληθυσμού. Ο εθνικός πλούτος δεν αντιπροσωπεύει απαραίτητα τον πλούτο ενός πληθυσμού και τα (όπως έτσι καλούνται) «αναπτυγμένα» ή «βιομηχανοποιημένα» έθνη

⁴⁵³ Estes, R. (1988) Toward a 'quality-of-life' index: Empirical approaches to assessing human welfare internationally. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 23—36). Boston, MA: Unwin Hyman

τείνουν να έχουν μικρότερους πληθυσμούς, και έτσι υψηλότερα εισοδήματα κατά κεφαλήν, σε σύγκριση με τα (όπως έτσι καλούνται) «αναπτυσσόμενα» ή τα «υποανάπτυκτα» έθνη, τα οποία τείνουν να έχουν μεγαλύτερους πληθυσμούς, συχνά καταλήγοντας «υπερ-πληθή», και έτσι έχοντας εισόδημα χαμηλότερο κατά κεφαλήν.

Οι χώρες που γυρίζουν στον τουρισμό ως ένας πράκτορας ανάπτυξης συχνά επικεντρώνονται στην δημιουργία επαγγελμάτων και στο επιπλέον εισόδημα που φέρνεται μέσα στην οικονομία. Πρόσφατες βελτιώσεις στην περιοχή των Ακόλουθων Λογαριασμών του Τουρισμού βοηθούν να καθοριστεί με περισσότερη ακρίβεια η οικονομική αξία της τουριστικής βιομηχανίας σε μία χώρα⁴⁵⁴. Παρ' όλα αυτά, αυτό το οποίο είναι ενδιαφέρον αναφορικά με αυτό το κεφάλαιο είναι το όριο στο οποίο το επιπλέον εισόδημα φέρνεται από τις τουριστικές εγκαταστάσεις στον κοινωνικοοικονομικό εκμοντερνισμό μιας χώρας και επηρεάζει την ποιότητα της ζωής και του ευ-ζην των φιλοξενούμενων πληθυσμών. Το πως το επιπλέον εισόδημα κυκλοφορεί από άκρη σε άκρη στην οικονομία και το ποιο επωφελούνται άμεσα και έμμεσα θα έχει μια επίπτωση στις γενικότερες βελτιώσεις της κοινωνίας που φιλοξενεί. Αν οι τοπικοί άνθρωποι απασχολούνται στην τουριστική βιομηχανία και οι κυβερνήσεις είναι ικανές να δημιουργήσουν επιπλέον πόρους για να παρέχουν περισσότερα κοινωνικά προγράμματα, η ποιότητα της ζωής ίσως βελτιωθεί. Παρ' όλα αυτά, αν οι πολυεθνικές συνεργασίες και η τοπική elit ελέγχουν την βιομηχανία, και το περισσότερο εκ του εισοδήματος διαρρέει έξω από τη χώρα, τότε θα υπάρξει λίγο κοινωνικοοικονομικό όφελος από την ανάπτυξη του τουρισμού.

5.1.4 Ταξινόμηση που βασίζεται στο εμπόριο

Σε αυτήν την ταξινόμηση, τα σχήματα του εμπορίου είναι σημαντικά και χρησιμοποιούνται σαν δείκτες για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Αυτή η ταξινόμηση αναπτύχθηκε από έρευνες στα σχήματα της οικονομικής ανάπτυξης των προσφάτως «αναπτυγμένων» ή «βιομηχανοποιημένων» εθνών. Η ποσότητα, η αξία και ο τύπος των αγαθών και υπηρεσιών που παραδοσιακά εισάγονται και εξάγονται από αυτά τα αναπτυγμένα έθνη έχουν ένα ξεκάθαρο

⁴⁵⁴ Smith, S.L.J. (1988) Defining tourism. A supply-side view. *Annals of Tourism Research* 15, 170—90

σχήμα. Τα ανεπτυγμένα έθνη ιστορικά εισήγαγαν νέα υλικά και έκαναν εξαγωγές κατασκευασμένων αγαθών και κεφαλαίου. Αυτό το σύστημα προστάτευσε την τιμή των ακατέργαστων υλικών καθώς ήταν χαμηλότερος σχετικά με τα βιομηχανοποιημένα αγαθά, το οποίο με τη σειρά του θέτει τα έθνη που εξάγουν πρώτες ύλες σε μια ανασφαλή θέση στην παγκόσμια αγορά. Ενώ τα έθνη που κάνουν εισαγωγές απολαμβάνουν μια διαφοροποίηση στις οικονομικές δραστηριότητες, τα έθνη που κάνουν τις εξαγωγές τείνουν να εξαρτώνται σε μια ή περισσότερες πρώτες ύλες (επίσης γνωστή ως mono-crop οικονομία) και αυτά τα κύρια αγαθά τείνουν να είναι τρωτά στην αστάθεια της αξίας στην παγκόσμια αγορά⁴⁵⁵. Το έθνος που εξάγει μπορεί να καταλήξει σε μια εξαρτημένη θέση σχετική με το έθνος που εισάγει. Υπάρχει κριτική ότι απλά υιοθετώντας το επιτυχές σχήμα που ακολουθείται από τα «ανεπτυγμένα» έθνη δεν λειτουργεί για τα «αναπτυσσόμενα» έθνη, καθώς αυτή η ταξινόμηση κατηγοριοποιεί τα έθνη από τις εισαγωγικές ή εξαγωγικές βιομηχανίες. Τα έθνη που υιοθέτησαν μια εξαγωγική βιομηχανοποίηση (ELI) υπολόγισαν τον πλούτο από τα επιτυχώς κατασκευαστικά αγαθά ενώ η βιομηχανοποίηση υποκατάστατων εισαγωγής (ISI) εισάγει συστατικά και τεχνολογίες αντί της εισαγωγής αγαθών που έχουν έλθει εις πέρας.

Με πολλά έθνη να συνεχίζουν να αλλάζουν σε βιομηχανίες υπηρεσίας, αυτή η ταξινόμηση και ο δείκτης μπορεί να χρειαστεί να αναθεωρηθούν. Τα έθνη που δημιουργούν τουρίστες χειρίζονται τον τουρισμό σαν ένα προϊόν εισαγωγής και τα έθνη που δέχονται τους τουρίστες χειρίζονται τον τουρισμό σαν ένα προϊόν εξαγωγής, ακόμα και αν κανένα φυσικό ή απτό αγαθό εισάγεται ή εξάγεται σε μια αυστηρή έννοια. Σε αυτήν την περίπτωση οι χώρες που δημιουργούν τουρίστες τείνουν να είναι οι ανεπτυγμένες χώρες στον Βορρά, οι οποίες ήδη απολαμβάνουν μια διαφοροποίηση στις οικονομικές δραστηριότητες. Εν τω μεταξύ τα έθνη που κάνουν εξαγωγές τα οποία δέχονται τουρίστες δεν είναι απαραίτητος στα αναπτυσσόμενα έθνη του Νότου (για παράδειγμα, η Ευρώπη δέχεται πάνω από το 50% των τουριστικών αφίξεων του κόσμου). Παρ' όλα αυτά, αν η χώρα προορισμού συμβαίνει να είναι μια από τις αναπτυσσόμενες χώρες στον Νότο, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ότι η χώρα

⁴⁵⁵ Edwards, C. (1985) *The Fragmented World: Competing Perspectives on Trade, Money, and Crisis*. London: Methuen; Sklair, L. (1995) *Sociology of the Global System* (2nd edn). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press

βασίζεται στο νέο mono-crop, εν ονόματι τουρισμό. Με την εξάρτηση στον τουρισμό σαν μια επικρατούσα βιομηχανία, η χώρα συχνά υποφέρει από μια οικονομικά ανασφαλή θέση στην παγκόσμια αγορά. Οι αναπτυσσόμενες χώρες, συγκεκριμένα, είναι συχνά σε μια θέση εξάρτησης με μια αδύνατη διαπραγματευομένη δύναμη καθώς πολλές από τις κύριες πολυεθνικές επιχειρήσεις τουρισμού έχουν τα αρχεία τους στις ανεπτυγμένες χώρες. Επιπλέον με την εξάρτηση στον τουρισμό σαν ένα mono-crop, η χώρα προορισμού εκτίθεται σε αλλαγές στην τουριστική απαίτηση και εποχικότητα, οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν την τουριστική βιομηχανία μιας χώρας να παρακμάσει. Αυτό όχι μόνο επηρεάζει τους δείκτες εθνικού τουρισμού αλλά επίσης και τους μεμονωμένους τουριστικούς εργάτες και τους επιχειρηματίες που φαίνονται να αναζητήσουν άλλη απασχόληση.

5.1.5 Ταξινόμηση που βασίζεται στο στην πηγή

Η ταξινόμηση που βασίζεται στο στην πηγή σημαίνει ότι περιγράφει την κατανομή των φυσικών πηγών του κόσμου, οι οποίες είναι προσφάτως ή μελλοντικώς στην χρήση των ανθρώπινων όντων. Καμία χώρα στον κόσμο δεν είναι εντελώς αυτό-επαρκής σε όλα τα υλικά που χρησιμοποιεί επομένως θα χρειαστεί να κάνει εισαγωγή μερικών προϊόντων⁴⁵⁶. Το όριο στο οποίο μια χώρα χρειάζεται να εισαγάγει συγκεκριμένα προϊόντα μπορεί να την θέσει σε μια τρωτή και εξαρτημένη θέση. Εξετάζοντας τις πηγές, συνήθως οι επόμενες τρεις κατηγορίες συγκρίνονται:

- (1) βιοκλιματικές πηγές (επιφάνειες γης και σώματα νερού),
- (2) ορυκτές πηγές καυσίμων υλών απολιθωμάτων και μη καυσίμων και
- (3) άλλες (ηλιακή ενέργεια ή γεωθερμική δύναμη, κ.τ.λ)

Δύο τέτοιες κατηγορίες σημειώσεων χρησιμοποιημένων για να μετρηθούν τα επίπεδα της αυτο-επάρκειας είναι το επίπεδο της εισαγωγής δημητριακών και λαδιού. Στην κατηγορία των βιοκλιματικών πηγών, για παράδειγμα, σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, η καλλιεργήσιμη γη αυξάνεται με πιο αργό ρυθμό από την ανάπτυξη του πληθυσμού. Παρ' όλα αυτά, στις ανεπτυγμένες χώρες έχει υπάρξει μικρή αλλαγή στην περιοχή καλλιεργήσιμης γης ή απώλεια της καλλιεργήσιμης γης λόγω της αστικοποίησης. Μερικές χώρες εξαρτώνται από

⁴⁵⁶ Sklair, L. (1995) *Sociology of the Global System* (2nd edn). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press

τη εισαγωγή δημητριακών λόγω της έλλειψης της αγροτικής γης ή λόγω του γεγονότος ότι οι χώρες καλλιεργούν σοδειές για εξαγωγή και δεν είναι ικανές να υποστηρίξουν τις ανάγκες του πληθυσμού για βασικά προϊόντα. Εν τω μεταξύ, υποστηρίζεται ότι οι ανάγκες και η κατανάλωση των δημητριακών στα «αναπτυσσόμενα» έθνη χειρίζονται άμεσα από διεθνείς πρακτικές και, έτσι, αυτός ο δείκτης δεν μπορεί να ερμηνευτεί σαν μια αληθινή μορφή των αναγκών και της κατανάλωσης του πληθυσμού.

Οι δείκτες όπως η εισαγωγή λαδιού ερμηνεύονται ευρέως ως η ικανότητα ενός έθνους να αναπτύξει ή να υποστηρίξει την βιομηχανοποίηση. Για να εικονογραφηθεί το ποια είναι αληθινά η βάση της ταξινόμησης, η κατανάλωση ενέργειας των Η.Π.Α. το 1994 ήταν 7815,53 κιλά λαδιού ισότιμο κατά κεφαλήν ετησίως. Οι Η.Π.Α. εισήγαγαν το 18,97% της ενέργειάς τους το ίδιο έτος. Τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα κατανάλωσαν 10530,79 κιλά λαδιού κατά κεφαλήν ετησίως και εισήγαγαν 454,42% της ενέργειάς τους το 1994. Εν τω μεταξύ, η Ισπανία κατανάλωσε 2457,65 κιλά κατά κεφαλήν και εισήγαγε 69,38 % της ενέργειάς της; η Ταϊλάνδη κατανάλωσε 769,41 κιλά κατά κεφαλήν ενώ εισήγαγε 60,89 % της ενέργειάς της; η Τανζανία κατανάλωσε 33,87 κιλά κατά κεφαλήν και το 83,07 % της ενέργειάς της ήταν εισαγόμενο. Το λάδι και ο άνθρακας αντιπροσωπεύουν περίπου το 70% της κατανάλωσης της παγκόσμιας ενέργειας. Αυτό που είναι σημαντικό να σημειωθεί, παρ' όλα αυτά, είναι ότι οι πηγές της παραδοσιακής ενέργειας όπως είναι η καύσιμη ξυλεία δεν εμφανίζονται σε αυτήν την κατάταξη.

Η άνιση κατανομή των φυσικών πηγών δεν είναι η βασική αιτία των άνισων επιπέδων της ανάπτυξης και των standards της ζωής. Η βιομηχανοποιημένη Δύση έχει ομογενείς οικονομικές συνθήκες με μειωμένες φυσικές πηγές και το Ανατολικό Μπλοκ είναι πλούσιο σε πηγές, όμως, σχετικά περιορισμένα μέσα παραγωγής. Χωρίς την επιτυχή μετακίνηση των εμποδίων στις ροές των ανθρώπων, των αγαθών και της πληροφορίας και την παροχή δεξιοτήτων, τεχνολογίας εργατικού δυναμικού, κεφαλαίου και πιθανότητας εμπορίου⁴⁵⁷, οι άφθονες πηγές δεν μπορούν να οδηγηθούν σε αποτελεσματική κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη.

⁴⁵⁷ Bednarz, R. and Giardino, J. (1988) Development and resources in the Third World. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 67—81). Boston, MA: Unwin Hyman

Ενώ οι ταξινομήσεις που βασίζονται στις πηγές δεν μετρούν άμεσα την ποιότητα ζωής, έμμεσα μπορούν να έχουν μια επίπτωση στον πληθυσμό που φιλοξενεί. Πολλές αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί να έχουν ένα σίγουρο πλεονέκτημα στις φυσικές πηγές για τον τουρισμό, όπως αμμώδεις παραλίες ή περιοχές πρωτόγονης αγριότητας. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να εισάγουν πολλά προϊόντα όπως υλικά κατασκευής, φαγητό και ακόμα και εργαζόμενους. Τα ποσοστά τέτοιων εισαγωγών συχνά συζητούνται αναφορικά με τις διαρροές της βιομηχανίας του τουρισμού και αντιπροσωπεύουν πιθανές χαμένες ευκαιρίες για να αναπτυχθούν δεσμά τοπικής παροχής και έτσι να προωθήσουν περαιτέρω την τοπική ανάπτυξη. Ο ανταγωνισμός για φυσικές πηγές σε μια χώρα μεταξύ της βιομηχανίας τουρισμού και του τοπικού πληθυσμού μπορεί να προκαλέσει κοινωνικές και πολιτισμικές διαμάχες αν οι κάτοικοι δεν επιτρέπεται να έχουν πρόσβαση. Ο ανταγωνισμός για τη γη κι το νερό μπορεί επίσης να δημιουργήσει διαμάχες μεταξύ των προορισμών. Τα μοντέρνα ξενοδοχεία και τα γήπεδα του γκολφ καταναλώνουν μια μεγάλη ποσότητα νερού αφήνοντας λιγότερο για τους τοπικούς αγρότες. Προσπάθειες από την βιομηχανία τουρισμού να τοποθετηθούν κοντά σε σημαντικές πολιτισμικές ή ιστορικές πηγές μπορεί να είναι άλλη μια αιτία διαμάχης. Τέτοια ήταν η υπόθεση περιβαλλόμενης τουριστικής ανάπτυξης στο νησί του Μπαλί, καθώς η Ινδονησία παρατηρούσε τον ναό του Tanah Lot.

5.1.6 Ταξινόμηση της ποιότητας ζωής

Όταν η κατάσταση της «ποιότητας ζωής» ενός έθνους μετριέται, είναι κοινώς συμφωνημένο ότι οικονομικοί δείκτες όπως ο GNP κατά κεφαλήν μόνος του δεν μπορεί να περιγράψει την ευημερία του έθνους. Οι δείκτες όπως η κατανομή των υπηρεσιών υγείας, το ποσοστό βρεφικής θνησιμότητας, η προσδοκία ζωής, τα ποσοστά του βαθμού μόρφωσης, και υπηρεσίες εκπαίδευσης συχνά προσλαμβάνονται σε μια προσπάθεια να δείξουν το σύνδεσμο μεταξύ του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης και του επιπέδου της κοινωνικής ευημερίας του έθνους. Προσφάτως η προσθήκη των επιθυμητών δεικτών όπως η θέση των γυναικών, η κατανομή του εισοδήματος, η στέγαση

και κατανάλωση διάρκειας έχουν συνηγορήσει, αν και μπορεί να είναι δύσκολο να επιτευχθεί επαρκής βásiμη πληροφορία σε αυτές τις μεταβλητές⁴⁵⁸.

Γύρω από τους καινοτομικούς δείκτες της ποιότητας ζωής, αναπτύχθηκε ο Δείκτης της Κοινωνικής Προόδου. Αυτός ο δείκτης αποτελείται από 44 κοινωνικούς δείκτες εξαρτημένους στην ευημερία, π.χ. η θέση των γυναικών και των παιδιών, οι πολιτικοί, οι επιπτώσεις των καταστροφών, η πολιτισμική διαφοροποίηση και οι δαπάνες άμυνας. Αυτός ο δείκτης δοκιμάστηκε εμπειρικά σε πάνω από 100 χώρες. Μερικά από τα αποτελέσματα έδειξαν ότι μερικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και η Κόστα Ρίκα κατατάσσονται υψηλότερα από ότι οι Η.Π.Α. στο δείκτη ποιότητας ζωής.

Ο δείκτης ποιότητας ζωής που χρησιμοποιούνταν ευρέως από διεθνείς και εθνικούς οργανισμούς σήμερα είναι το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (UNDP) του Ανθρώπινου Δείκτη Ανάπτυξης (HDI). Ο HDI υπολογίζει την μακροβιότητα (η προσδοκία ζωής κατά τη γέννηση), τη γνώση (βαθμός μόρφωσης ενηλίκων και μέσος όρος σχολικής παρακολούθησης) και εισόδημα (πραγματικό εισόδημα κατά κεφαλήν). Η εκλεπτυσμένη εκδοχή του HDI είναι ευαίσθητη στο φύλο και επίσης ευαίσθητη στις εσω-χωρικές διαφορές (για παράδειγμα, υπο-πολιτισμικές ομάδες μέσα σε ένα έθνος) καθώς και στις δια-χωρικές διαφορές. Ο HDI ισχυρίζεται ότι είναι ένας από τους πιο επιτυχείς δείκτες της ποιότητας ζωής καθώς οι άλλοι δείκτες βασίζονται σε εθνικούς μέσους όρους και δεν επιτρέπουν καθόλου χώρο για να εξεταστούν ανισότητες μέσα στο έθνος.

Η ικανότητα ενός έθνους να παρέχει στον πληθυσμό του μια «καλύτερη ζωή» καθορίζεται μερικώς από το επίπεδο της οικονομίας και των πηγών που είναι διαθέσιμες μέσα στο έθνος. Η προηγουμένως περιορισμένη γνώση των κοινωνικών και πολιτισμικών επιπτώσεων μετρώντας την ποιότητα ζωής θα μπορούσε να εξηγηθεί λέγοντας ότι η μελέτη της οικονομίας είναι ένα υπο-σύστημα της κοινωνίας, και έχει χρησιμοποιηθεί για να κατανοηθεί η γενική θεωρία του κοινωνικού συστήματος. Οι πολιτισμικές αλλαγές θεωρούνται ως μια προ-κατάσταση (ανακαία προϋπόθεση) για την οικονομική ανάπτυξη και κάθε κοινωνία εξελίσσεται μέσω της διαδικασίας προσαρμογής,

⁴⁵⁸ Sklair, L. (1995) *Sociology of the Global System* (2nd edn). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press

διαφοροποίησης και ενσωμάτωσης⁴⁵⁹. Με άλλα λόγια, η μελέτη των οικονομικών επιπτώσεων φυσικά περιβάλλει τις όψεις των κοινωνικών και πολιτισμικών αλλαγών, και επομένως δεν υπάρχει ανάγκη για να ξαναδωθεί έμφαση στις κοινωνικές και πολιτισμικές όψεις. Για παράδειγμα, αναγνωρίζεται η διαφορά μεταξύ των ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών από πολλές όψεις (π.χ. η πρακτική της κατανομής του πλούτου) και συμπέρανε ότι το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης σε μια αναπτυσσόμενη χώρα μπορεί να καθοριστεί από το πόσο πολύ η αναπτυσσόμενη χώρα έχει αλλάξει για να πάρει χαρακτηριστικά από τις αναπτυγμένες χώρες.

Σε έθνη όπου περιορισμένες πηγές μπορούν να εκμεταλλευτούν, όπως ένα έθνος μικρού νησιού, η εκμοντέρνηση από την εκβιομηχάνηση ή από την αξιαγωγή είναι συχνά εκτός ερώτησης. Ο Hall⁴⁶⁰ εξηγεί ότι αυτά τα μειονεκτικά έθνη πρέπει να βρουν ένα τρόπο για να διαφοροποιήσουν την οικονομία, να συναντήσουν τις ανάγκες των αυξανόμενων πιέσεων του πληθυσμού και να δημιουργήσουν απασχόληση. Αυτά τα έθνη πρέπει να μπουν στο παγκόσμιο σύστημα καπιταλισμού με περιορισμένες πηγές για να αποδείξουν ότι είναι ικανά να παρέχουν μια «ποιότητα ζωής» για τον πληθυσμό τους. Για «κράτη νησιών τα οποία έχουν πολύ λίγες πηγές, ουσιαστικά οι μόνες πηγές όπου μπορεί να υπάρχει κάποιο συγκριτικό πλεονέκτημα σε προτίμηση (των νησιών ή των μικρο-κρατών) είναι οι καθαρές παραλίες, οι μη-μολυσμένες θάλασσες και το ζεστό κλίμα και νερό, και τουλάχιστον ίχνη από διακριτέο πολιτισμό». Έτσι, αυτά τα έθνη τείνουν να επιστρέψουν σε βιομηχανίες υπηρεσίας όπως ο τουρισμός.

Πριν μεταφερθούμε στις κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις του τουρισμού, είναι σημαντικό να συλλογιστούμε περαιτέρω σε αυτούς τους δείκτες αναφορικά με την τουριστική ανάπτυξη καθώς έχουν σχέση με βελτιώσεις στην ευημερία του πληθυσμού που προορίζονται. Καθώς ο τουρισμός δημιουργεί επαγγέλματα και εισόδημα, ο τουρισμός λέγεται, επομένως, ότι προωθεί την οικονομική ανάπτυξη, η οποία, με τη σειρά της, μπορεί να αυξήσει την κοινωνική ευημερία και τη σταθερότητα. Με νέα

⁴⁵⁹ Parsons, T. (1966) *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliff, NJ: Prentice Hall

⁴⁶⁰ Hall, A. (1988) *Community participation and development policy: A sociological perspective*. In A. Hall and J. Midgely (eds) *Development Policies: Sociological Perspectives* (pp. 91—107). Manchester: Manchester University Press

τουριστική ανάπτυξη και αυξήσεις στα τουριστικά έξοδα, μια μεγαλύτερη βάση φόρου μπορεί να δημιουργηθεί την οποία οι κυβερνήσεις μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να παρέχουν προγράμματα επιπλέον κοινωνικής ανάπτυξης. Επιπροσθέτως, καθώς ένας προορισμός προσπαθεί να βελτιώσει τη διεθνή ανταγωνιστικότητα του, αυτός τείνει να προσφέρει υπηρεσίες και standards υγείας που είναι πιο αποδεκτά στις χώρες που δημιουργούν τουρίστες, οποίες είναι συχνά περισσότερο αναπτυγμένες. Οι τοπικοί κάτοικοι μπορεί τότε να έχουν την ευκαιρία να αποκομίσουν άμεσα οφέλη από αυτές τις αναπτύξεις, οι οποίες βασικά στοχεύουν στους τουρίστες. Τα μέτρα ανάπτυξης όπως η εισαγωγή του ηλεκτρισμού, η εξάλειψη του κινδύνου για ελονοσία, η εισαγωγή μέτρων κατά της εγκληματικότητας ή της στρώσης δρόμων και της κατασκευής σχετικής υποδομής σε μια περιοχή τουριστικού θερέτρου μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη και έτσι να αυξήσει την κοινωνική ευημερία. Επιπλέον, ο τουρισμός έχει την δυνατότητα να μετριάσει τις δράσεις των πιο κατασταλτικών κυβερνήσεων. Όταν η Μαλαισία φιλοξένησε το 1998 τα Commonwealth Games, η παρουσία των διεθνών αθλητών και των μέσων μαζικής ενημέρωσης είχε την επιρροή να μετριάσει τις δράσεις της κυβέρνησης κατά των διαδωλωτών της αντιπολίτευσης.

Αυτές οι τέσσερις βασικές κατηγορίες δεικτών (εισοδήματος, εμπορίου, πηγών και ποιότητας ζωής) μετρούν τις κοινωνικοοικονομικές βελτιώσεις πάνω σε μια ευρεία σειρά μεταβλητών. Παρόλα αυτά, όπως προτείνει ο /η Sklair, όλα τα μέτρα είναι φορτωμένα με θεωρία:

Αυτή είναι συγκεκριμένα η περίπτωση της ποιότητας ζωής, για τους τρόπους στους οποίους η ποιότητα ζωής μετριέται, και ειδικότερα ο ρόλος και ο καθορισμός των βασικών αναγκών, ουσιαστικά καθορίζουν τις θεωρίες μας σχετικά με την ανάπτυξη στο παγκόσμιο σύστημα.⁴⁶¹

Αξίζει να επαναλάβουμε σε αυτό το σημείο ότι πολλά από αυτά τα μέτρα δημιουργήθηκαν σε ένα περιβάλλον Ευρω-Αμερικάνικο και ότι μπορεί να μην είναι εφαρμόσιμα στις αναπτυσσόμενες χώρες. Στο περιβάλλον του τουρισμού, δυστυχώς, δεν είναι πάντα δυνατόν να επισημανθεί το πόσες πολλές από τις βελτιώσεις σε μια κοινωνία είναι οφείλονται στη ανάπτυξη του τουρισμού. αυτή η πολύπλοκη φύση της σχέσης μεταξύ της ανάπτυξης του

⁴⁶¹ Sklair, L. (1995) *Sociology of the Global System* (2nd edn). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press: 23

τουρισμού και της κοινωνικής πολιτισμικής αλλαγής ερευνάται στο υπόλοιπο αυτού του κεφαλαίου.

5.1.7 Κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις την ανάπτυξης του τουρισμού

Η τουριστική ανάπτυξη έχει συχνά λάθος κατηγορηθεί ότι είναι ο αποκλειστικός πράκτορας της γρήγορης κοινωνικής και πολιτισμικής αλλαγής στις κοινωνίες που φιλοξενούν. Όλη η συζήτηση που περιβάλλει τις αρνητικές επιπτώσεις του γρήγορου εκμοντερνισμού των κοινωνιών μέσω της τουριστικής ανάπτυξης έχει δημιουργήσει μια σειρά από στερεοτυπικές αντιλήψεις. Οι κοινότητες που φιλοξενούν συχνά θεωρούνται σαν «θύματα», που «πρέπει» να δεχτούν τις κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που προκάλεσε ο τουρισμός, ενώ οι καλεσμένοι που «επιβάλλουν» τις αξίες τους στις κοινότητες που φιλοξενούν είναι οι «δόλιοι». Οι γενικοποιήσεις που περιγράφουν την τουριστική ανάπτυξη που χορηγείται από πολυεθνικές επιχειρήσεις (MNE) ή από διεθνικές εταιρίες (TNC) σαν «εισβολές κακού» επίσης υπάρχουν. Τα θετικά πλεονεκτήματα του τουρισμού στην κοινωνική και πολιτισμική ευημερία μιας κοινότητας που φιλοξενεί έχουν επισκιαστεί από την προσοχή που έχει δοθεί στις αρνητικές αλλαγές που επέφερε ο τουρισμός. Ισχυρισμοί ότι η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να διατηρήσει και να προστατέψει τους παραδοσιακούς πολιτισμούς «επιτίθενται» μόνο για την εμπορευματοποίηση του πολιτισμού. Ενώ αυτές οι διαμάχες μπορεί να είναι αληθινές μέχρι κάποιο όριο, σε ορισμένες καταστάσεις, αυτές οι στερεοτυπικές ιδέες είναι συχνά κάπως παραπλανητικές και απλοϊκές με σεβασμό στις κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που προκύπτουν στις κοινότητες που φιλοξενούν αλλαγές μπορεί επίσης να προκύψουν στους επισκέπτες προς ένα προορισμό, η οποία είναι μια θεωρία που συχνά αγνοείται στην βιβλιογραφία.

Για να ξεκινήσουμε, ο καθορισμός του ορίου, στο οποίο η τουριστική ανάπτυξη είναι ένας κύριος πράκτορας για κοινωνικοπολιτισμική αλλαγή σε έναν προορισμό, είναι μια γκρίζα περιοχή. Η κοινωνικοπολιτισμική αλλαγή στις περιοχές προορισμού προκύπτει όχι μόνο μέσω του τουρισμού αλλά επίσης λόγω μιας σειράς άλλων λόγων όπως οι δυνάμεις παγκοσμιοποίησης και τα διεθνή μέσα μαζικής ενημέρωσης. Στην εξέταση της κοινωνικοπολιτισμικής αλλαγής, η κοινωνιολογία, για παράδειγμα, τείνει να δώσει έμφαση στις

διαφορετικές όψεις της ζωής όπως η κοινωνική δομή, η δράση, ο πολιτισμός και οι λειτουργίες. Παρόλα αυτά, οι αλλαγές σε αυτές τις κοινωνικές συνθήκες έχουν καταγραφεί πολύ πριν η τουριστική ανάπτυξη έγινε ένα πρωτεύον θέμα. Οι αρχαίοι Έλληνες κατέγραψαν τις κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές μεταξύ των πόλεων-κρατών τους λόγω της συναλλαγής κοινωνικών και πολιτισμικών στοιχείων με ποικίλους άλλους ανθρώπους οι οποίοι ήρθαν σε επαφή με αυτούς. Η έκθεση σε διαφορετικούς πολιτισμούς, ανθρώπους και κοινωνικές πρακτικές στη μορφή του εμπορίου μεγάλων αποστάσεων, του κινήματος στρατού, των υποτελών διπλωματικών αποστολών, της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού, των προσκυνημάτων, και ούτω καθεξής, είχε μια βαθμιαία επιρροή και κατέληξε σε ακόλουθες αλλαγές στις κοινωνίες που φιλοξενούσαν. Ο τουρισμός ως μια νέα μορφή έκθεσης σε διαφορετικούς πολιτισμούς και κοινωνικές πρακτικές στα πρόσφατα χρόνια μπορεί να επηρεάσει την κοινωνική αλλαγή, αλλά το όριο του δεν έχει ποτέ καθοριστεί ξεκάθαρα.

Αν και η βασική φιλοσοφία της τουριστικής ανάπτυξης έχει τις ρίζες της βαθιά στις οικονομικές θεωρίες ανάπτυξης ή εκμοντερνισμού, μια συγκεκριμένη όψη της τουριστικής ανάπτυξης είναι το γεγονός ότι οι κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές στις κοινότητες που φιλοξενούν δεν θεωρούνταν πάντα ως θετικές. Η τουριστική ανάπτυξη σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες είναι ένα κύριο μέσο για την οικονομική ανάπτυξη. Η σπουδαιότητα της κοινωνικοπολιτισμικής αλλαγής είναι, εν μέρη, καθορισμένη από το όριο των διαφορών μεταξύ εκείνων που φιλοξενούν και των καλεσμένων. Ο Inskoop⁴⁶² προτείνει ότι αυτές οι διαφορές συμπεριλαμβάνουν: βασικές αξίες και λογικά συστήματα, θρησκευτικά πιστεύω, παραδόσεις, έθιμα, τρόπους ζωής, σχήματα συμπεριφοράς, κώδικες ενδυμασίας, έννοια της εξοικονόμησης χρόνου, και συμπεριφορές προς τους ξένους. Επιπροσθέτως, η ταχύτητα με την οποία ο τουρισμός έχει αναπτυχθεί και η μορφή που η τουριστική ανάπτυξη παίρνει μπορεί επίσης να έχει μια επίπτωση στο ποσοστό της κοινωνικοπολιτισμικής αλλαγής.

Η τουριστική βιομηχανία συχνά πουλάει «παραδόσεις» και «εξωτικούς τρόπους ζωής» σαν τουριστικά θέλγητρα. Οι τουρίστες συχνά απαιτούν

⁴⁶² Inskoop, E. (1991) *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. New York: Van Nostrand Reinhold

«αυθεντικές» εκθέσεις του πολιτισμού και του τρόπου ζωής, οι οποίοι είναι αξιόλογα διαφορετικοί από τους δικούς τους, ακόμα και στο όριο όπου λαμβάνει χώρα η «θεαματικότητα» του πολιτισμού που φιλοξενεί. Υπό το όνομα της προστασίας των παραδόσεων και των πολιτισμών, η τουριστική ανάπτυξη ειρωνικά επιτρέπει τις κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που θεωρούνται σαν αναγκαίος όρος για περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη.

Οι τουρίστες και η βιομηχανία του τουρισμού δεν καλωσορίζουν πάντα τον εκμοντερνισμό της κοινότητας που φιλοξενεί και την μίμηση των Ευρω-Αμερικάνικων πολιτισμών. Καθώς η οικονομικός εκμοντερνισμός της κοινότητας που φιλοξενεί πρέπει να κριθεί από την ετοιμότητα για την αντιγραφή του Ευρω-Αμερικάνικου οικονομικού μοντέλου, το επίπεδο του πολιτισμικού εκμοντερνισμού δεν χρειάζεται. Οι εκμοντερνισμοί πολιτισμών και τρόπων ζωής συχνά καταγγέλλονται ως «πολιτισμικός ιμπεριαλισμός», «επιπτώσεις έκθεσης» και «αφομοίωση». Καθώς οι τουρίστες αναζητούν για το παρελθόν και τη νοσταλγία μέσω των διεθνών ταξιδιών τους, ο εκμοντερνισμός της κοινότητας που φιλοξενεί μέσω της απώλειας της γοητείας του και της παράδοσής του κατακρίνεται.

Οι Mathieson και Wall⁴⁶³ αναγνώρισαν τρεις βασικούς τύπους πολιτισμού, οι οποίοι είναι ευαίσθητοι σε αλλαγή καθώς και ελκυστικοί για τους τουρίστες :

- (1) άψυχες μορφές πολιτισμού (ιστορικά κτίρια, μνημεία, παραδοσιακές τέχνες και χειροτεχνίες),
- (2) αντανάκλαση της φυσιολογικής καθημερινής ζωής και των δραστηριοτήτων της κοινότητας που φιλοξενεί,
- (3) ζωντανές μορφές πολιτισμού (θρησκευτικά γεγονότα, καρναβάλια και παραδοσιακά φεστιβάλ).

Φαίνεται ότι η διατήρηση και συντήρηση των *άψυχων* μορφών πολιτισμού και οι *ζωντανές* μορφές πολιτισμού συμφωνούνται ομόφωνα ότι είναι σημαντικά και προτείνονται από τα διεθνή πρακτορεία, την βιομηχανία του τουρισμού, τους τουρίστες και συχνά από τις κοινότητες που φιλοξενούν. Η διατήρηση και συντήρηση αυτών των μορφών πολιτισμού μπορεί να συνεισφέρει όχι μόνο στην ενδυνάμωση των κοινωνικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων των κοινοτήτων που φιλοξενούν αλλά επίσης και στην τόνωση των οικονομικών

⁴⁶³ Mathieson, A. and Wall, G. (1982) *Tourism: Economic, Physical, and Social Impacts*. London: Longman

δραστηριοτήτων. Παρόλα αυτά, είναι η αλλαγή στην «αντανάκλαση της φυσιολογικής καθημερινής ζωής και δραστηριοτήτων της κοινότητας που φιλοξενεί» που συχνά επιχειρηματολογούνται ως μια ανεπιθύμητη, αντί για μια επιθυμητή μετατροπή για περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη.

Όπως έχουμε αναφέρει, οι κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες που επηρεάζονται από τις τουριστικές δραστηριότητες είναι οι πιο δύσκολοι να μετρηθούν. Ενώ οι οικονομικοί και περιβαλλοντολογικοί παράγοντες δανείζουν τους εαυτούς τους σε αντικειμενικές μετρήσεις, οι κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις είναι συχνά υψηλώς ποιοτικές και υποκείμενες στην φύση. Οι κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές μπορεί να εκτείνονται από τις επιπτώσεις οι οποίες είναι περισσότερο μετρήσιμες, όπως το ξέσπασμα μιας συγκεκριμένης αρρώστιας και/ ή η μόλυνση, σε εκείνες τις οποίες είναι πολύ δύσκολο να μετρηθούν, όπως οι αλλαγές στα έθιμα κή στις μεθόδους διεξαγωγής. Ακόμα και εκείνοι οι παράγοντες που εμφανίζονται να είναι περισσότερο ικανοί να ποσολογηθούν (π.χ. αυξήσεις στα ποσοστά εγκληματικότητας και χρήσης ναρκωτικών ή πορνείας), μπορεί να είναι δύσκολο να αποδοθούν αποκλειστικά στον τουρισμό⁴⁶⁴. Αυτά τα δύο θεμελιώδη μέσα για τη βοήθεια των κοινωνικοπολιτισμικών επιπτώσεων σε ένα προορισμό συμπεριλαμβάνουν την έρευνα και των κατοίκων και των τουριστών, καθώς πιθανές δευτερεύουσες πηγές πληροφορίας στις κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις μπορεί να περιλαμβάνουν τις στατιστικές εγκληματικότητας, τα δεδομένα απασχόλησης, αναφορές/ άρθρα εφημερίδων και άλλες γνωστοποιήσεις που σχετίζονται με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και με στατιστικές μολυσματικών ασθενειών. Μερικές από τις πηγές δεδομένων είναι μετρήσιμες στην φύση ενώ άλλες είναι περισσότερο υποκείμενες και απαιτείται προσεκτική ερμηνεία. Οι ερευνητές στο πανεπιστήμιο του Bournemouth, στο Ηνωμένο Βασίλειο, έχουν προσπαθήσει να σφηνώσουν την διαδικασία της κοινωνικοπολιτισμικής αλλαγής μέσα σε μοντέλα περισσότερο μετρήσιμα οικονομικά και περιβαλλοντολογικά. Ενώ έχει αναγνωριστεί ότι ο αριθμός των κοινωνικοπολιτισμικών μεταβλητών που μπορούν να συμπεριληφθούν σε ένα μετρίσιμο επίπεδο και είναι σχετικά μικρός, αυτές έχουν εμφανιστεί με τα επόμενα αντικείμενα:

⁴⁶⁴ Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D., Shephard, R. and Wanhill, S. (1998) *Tourism: Principles and Practice* (2nd edn). Harlow: Longman

- (1) την αναλογία των τουριστών με τον πληθυσμό που φιλοξενεί,
- (2) τον αριθμό των επαφών μεταξύ των οικοδεσποτών και των καλεσμένων για συναλλαγές,
- (3) τον αριθμό των επαφών μεταξύ των οικοδεσποτών και των καλεσμένων κατά τη διάρκεια συμμετοχής σε ανέσεις,
- (4) τον αριθμό των επαφών μεταξύ των οικοδεσποτών και των καλεσμένων για κοινωνικοπολιτικούς λόγους,
- (5) τις διαφορές μεταξύ των οικοδεσποτών και τις κατανομές ηλικίας των καλεσμένων
- (6) το ποσοστό του τοπικού πληθυσμού που έρχεται σε επαφή με τους τουρίστες,
- (7) το ποσοστό του πληθυσμού που εργάζεται σε βιομηχανίες συσχετιζόμενες με τον τουρισμό οι οποίες επιβαρύνονται από την άμεση και παροτρεινόμενη απασχόληση,
- (8) την ομαδοποίηση τουριστών/οικοδεσποτών, και
- (9) την φύση του τουρισμού

Παρόλο που η αναγνώριση αυτών των μεταβλητών από τους ερευνητές του Bournemouth. Μπορεί να παρουσιάσει κάποια ενδιαφέροντα αποτελέσματα, επίσης φέρνει περαιτέρω ερωτήματα που περιβάλλουν την ικανότητα μέτρησης της κοινωνικοπολιτισμικής αλλαγής που προκαλείται από τον τουρισμό. Οι κοινωνικόπολιτισμικές επιπτώσεις που συζητήθηκαν προηγουμένως εξετάζουν μόνο τις ικανές να ποσοτικοποιηθούν ή τις μετρήσιμες μεταβλητές. Για παράδειγμα, το ποσοστό του βαθμού μόρφωσης, η πρόσβαση στην παροχή υγείας και η προσδοκία ζωής είναι μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται ως βαρόμετρο της κοινωνικής ευημερίας και που θεωρούνται σαν ένα spin-off από την οικονομική ανάπτυξη. Η τουριστική ανάπτυξη ως μια δραστηριότητα στο μεγαλύτερο μέρος της δεν συνεισφέρει έμμεσα σε αυτές τις μεταβλητές αλλά μπορεί να συνεισφέρει σε αυτές άμεσα. Παρατηρείται ότι οι περιοχές της κοινωνικής και πολιτισμικής αλλαγής που εξετάζουν οι ερευνητές είναι πέρα από αυτές τις μετρήσεις και είναι κατά πολύ περισσότερο ποιοτικές και υποκείμενες στη φύση, κάτι το οποίο κάνει τις αριθμητικές μετρήσεις σχεδόν αδύνατες. Αυτό, με τη σειρά του, ρωτά την εγκυρότητα και την ικανότητα εξάρτησης των δεικτών της υπαρχούσης κοινωνικοπολιτισμικής

ανάπτυξης να αναγνωρίσουν την συνεισφορά που κάνει η τουριστική ανάπτυξη στον κοινωνικό και πολιτισμικό εκμοντερνισμό του πληθυσμού που φιλοξενεί.

Οι δύο επόμενοι τομείς θα παρατηρήσουν τις θετικές και αρνητικές κοινωνικές πολιτισμικές επιπτώσεις που επήλθαν από την τουριστική ανάπτυξη. Τα περισσότερα από τα κοινωνικοπολιτισμικά θέματα που συζητήθηκαν στην μελέτη της τουριστικής ανάπτυξης δεν είναι ικανά να μετρηθούν στην φύση. Παραδείγματα θα χρησιμοποιηθούν παρακάτω για να εξεταστούν τα πιο συχνά αμφισβητούμενα θέματα που συσχετίζονται με τις κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις του τουρισμού και το πως αυτές οι αλλαγές έχουν την ικανότητα είτε να βελτιώσουν είτε να αφαιρεθούν από την υπάρχουσα ποιότητα ζωής.

5.1.8 Θετικές κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή του προηγούμενου τομέα, η σχέση μεταξύ της τουριστικής ανάπτυξης και της κοινωνικοπολιτισμικής αλλαγής είναι πολύπλοκη και έχει οδηγήσει σε μια ποικιλία στερεοτυπικών ισχυρισμών των επιπτώσεων του τουρισμού οι οποίοι είναι συχνά σχετικά παραπλανητικοί. Για παράδειγμα, θέματα της *εμποροποίησης* (ή της εμπορευματοποίησης) του πολιτισμού, οι αλλαγές στο σύστημα των αξιών και στη δομή της οικογένειας συχνά συζητούνται ως αρνητικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης. Παρόλα αυτά, αν διαχειριστεί προσεκτικά, η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να επιφέρει θετικές αλλαγές σε αυτές τις περιοχές επίσης. Το πως μια κοινότητα που φιλοξενεί ανταποκρίνεται στην εισαγωγή του τουρισμού ποικίλει από προορισμό σε προορισμό και, αν σχεδιαστεί σωστά, μπορεί να αυξήσει την ευημερία του πληθυσμού που φιλοξενεί.

Η τουριστική ανάπτυξη είναι ένα μέσο για την κοινωνικοπολιτισμική ανάπτυξη και, έτσι, η επιτυχής τουριστική ανάπτυξη θα πρέπει να επιφέρει λογικό οικονομικό όφελος στα κόμματα που αναμειγνύονται. Αυτό, με τη σειρά του, θα πρέπει να βελτιώσει την ποιότητα ζωής για τον τοπικό πληθυσμό με την παροχή ενός μοντέρνου τρόπου ζωής και ανέσεων. Όπως έχει αναφέρεται, οι γηγενείς κοινότητες όχι μόνο επηρεάζονται από τον τουρισμό αλλά ανταποκρίνονται σε αυτόν μέσω επιχειρηματικής δραστηριότητας. Υπάρχουν πολυάριθμες ιστορίες επιτυχίας των τοπικών μεμονωμένων ατόμων τα οποία έχουν ένα επιχειρηματικό μυαλό και έχουν κάνει μια περιουσία στην

επιχείρηση του τουρισμού. Οι τουριστικοί ξεναγοί που μπορούν να μιλήσουν μερικές διαφορετικές ευρωπαϊκές γλώσσες ζούνε άνετα με μοντέρνες ευκολίες (π.χ. ένα νέο αυτοκίνητο, στερεοφωνικό, δορυφορική κεραία κ.λ.π.) και με ένα μοντέρνο δυτικό τρόπο ζωής. Ένας νέος αγρότης, ο οποίος καλλιεργεί λαχανικά και βότανα για να παρέχει στους τουρίστες σε ένα διεθνές ξενοδοχείο στο νησί του Lombok, στην Ινδονησία, είχε ένα από τα πιο πολυτελή σπίτια στο χωριό του ⁴⁶⁵. Νέοι άντρες στην Κένυα και στην Γκαμπία βρήκαν επίσημες και ανεπίσημες επικερδείς εργασίες στην τουριστική βιομηχανία και κέρδισαν οικονομικά οφέλη.

Αν όχι η εμποροποίηση, η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να συνεισφέρει στην προστασία και ενδυνάμωση των παραδόσεων, των εθίμων και της κληρονομιάς, τα οποία μπορεί αλλιώς να εξαφανιστούν μέσω των κυμάτων του εκμοντερνισμού. Ο εκμοντερνισμός και η παγκοσμιοποίηση τείνουν να τυποποιήσουν τον παγκόσμιο οικονομικό πολιτισμό με την υιοθέτηση ενός παγκοσμίου μοντέλου, και ανεπιφύλακτα στέλνουν ένα μήνυμα ότι οι γηγενείς πολιτισμοί και παραδόσεις δεν επιφέρουν οικονομική ανάπτυξη σε ένα έθνος. Αυτή η διαδικασία ενθαρρύνει τα αναπτυσσόμενα έθνη του Νότου να αγκαλιάσουν πράγματα που είναι Ευρω-Αμερικάνικα και να υποβιάσουν τον γηγενή πολιτισμό τους και τις παραδόσεις τους. Μελετήθηκαν οι επιπτώσεις του εκμοντερνισμού στις κοινωνίες της Sub-Sahara και σημείωσε ότι τα εισαγόμενα αγαθά πλημμύρισαν τις Αφρικανικές αγορές αντικαθιστώντας τα παραδοσιακά αντικείμενα. Σαν αποτέλεσμα, οι γηγενείς χειροτέχνες αποθαρρύνθηκαν και ενθαρρύνθηκε η εξάρτηση στο εργατικό δυναμικό που δεν είχε τις δεξιότητες της βασικής παραγωγής. Αυτό είναι επίσης αληθές στην τουριστική ανάπτυξη ως μια γραμμή βάσης, αν και, καθώς οι «γγενείς» πολιτισμοί και παραδόσεις είναι επίσης σημαντικά εμπορεύματα στην τουριστική επιχείρηση, η τουριστική επιχείρηση παροτρύνει τον τοπικό πληθυσμό να διατηρήσει τις τοπικές αξίες του, τις παραδόσεις του και την κληρονομιά του. Η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να δημιουργήσει περισσότερες ευκαιρίες για τους γηγενείς χειροτέχνες και καλλιτέχνες ώστε να παράγουν παραδοσιακές μορφές τέχνης. Αυτό επίσης οδηγεί στη δημιουργία «νέων» παραδόσεων όπως τα γλυπτά της Canadian Inuit. Τα Inuit γλυπτά δεν είναι μια

⁴⁶⁵ Telfer, D.J. and Wall, G. (1996) Linkages between tourism and food production. *Annals of Tourism Research* 23 (3), 635—53

παραδοσιακή τέχνη με μια αυστηρή έννοια. Προσφάτως εισήχθη σαν ένα εναλλακτικό μέσο εισοδήματος για τον πληθυσμό Inuit που έχαναν τα παραδοσιακά μέσα ζωής τους όπως το κυνήγι. Έχει καθιερωθεί σήμερα σαν αυθεντική τέχνη Inuit και κάθε κομμάτι αγγίζει μια υψηλή τιμή.

Με μια καλοδιαχειριζόμενη τουριστική ανάπτυξη μικρής κλίμακας, το *πολιτισμικό συνάλλαγμα* μέσω του τουρισμού μπορεί επίσης να είναι πιθανό. Είναι γνωστό ότι οι τουρίστες γενικά έρχονται σε έναν προορισμό με συγκεκριμένα στερεότυπα απέναντι στον πολιτισμό που φιλοξενεί και τα στερεότυπα τους συχνά ενισχύονται από τον χειρισμό των πολιτισμικών εκθέσεων⁴⁶⁶. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι στερεοτυπικές εικόνες των τουριστών ενισχύονται κατά τη διάρκεια του ταξιδιού ανεξάρτητα από το τι έχουν πραγματικά δει στον προορισμό. Παρόλα αυτά, σε μια ανάπτυξη μικρής κλίμακας, όπου οι τοπικοί άνθρωποι αναμειγνύονται ενεργά, μπορεί να επιτευχθεί άμεση πολιτισμική συναλλαγή μέσω της χρήσης των home-stay προγραμμάτων των τοπικών ξεναγών⁴⁶⁷ όπως αυτών στην Νότια Κορέα (www.knto.or.kr/english/index.html) και ούτω καθεξής. Ένα ανοιχτό μυαλό είναι η προϋπόθεση για μια αποτελεσματική πολιτισμική συναλλαγή. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητως ότι όλοι συμφωνούν με όλους, παρόλα αυτά, σημαίνει ότι κάποιος μπορεί να αποδεχτεί την ύπαρξη διαφορετικών απόψεων, γνώμεων και εθίμων χωρίς να διαμάχεται για το ποιες γνώμες και έθιμα είναι ανώτερα. Υψηλότερη αντοχή και δεκτικότητα των εκκεντρικοτήτων απαιτείται σε μια κατάσταση στενής επαφής συχνά από τη μεριά του οικοδεσπότη. Παρόλα αυτά, είναι σημαντικό για τους τουρίστες να γνωρίζουν ότι είναι προσωρινοί επισκέπτες οι οποίοι έχουν έρθει να δουν τον πολιτισμό της κοινότητας που φιλοξενεί, την κληρονομιά της και τα φυσικά της γόητρα, και επομένως αυτοί είναι εκείνοι που πρέπει να είναι πιο ανεκτικοί και δεκτικοί στις διαφορετικές πρακτικές και αξίες. Είναι επίσης σημαντικό για την κοινότητα που φιλοξενεί να προσπαθήσει να παραμείνει στον έλεγχο της σχέσης καλεσμένου-οικοδεσπότη, παρόλο που εξωτερικές δυνάμεις μπορεί να μην επιτρέπουν πάντα αυτό να συμβεί.

⁴⁶⁶ Stanley, N. (1998) *Being Ourselves for You: The Global Display of Cultures* (Material Culture Series). London: Middlesex University Press

⁴⁶⁷ Telfer, D.J. (2000c) *Agritourism — a path to community development? The case of Bangunkerto, Indonesia*. In C. Richards and D. Hall (eds) *Tourism and Sustainable Community Development* (pp. 242—57). London: Routledge

Αυτό το είδος πολιτισμικής συναλλαγής δεν μπορεί, όμως, να επιτευχθεί σε μια κατάσταση μαζικού τουρισμού όπου άμεση και υψηλής πυκνότητας επαφή μεταξύ οικοδεσποτών και καλεσμένων είναι ελάχιστη. Επίσης μπορεί να μην λειτουργήσει για τους οικοδεσπότες και καλεσμένους οι οποίοι έχουν φτιάξει μια τέτοια δυνατή γνώμη ότι δεν θα κατανοήσουν ο ένας τον άλλον. Υπό αυτή την έννοια, ο ρόλος των μοντέρνων και νέων ανθρώπων, οι οποίοι τείνουν να έχουν περισσότερο ανοιχτά και περίεργα μυαλά σχετικά με τον έξω κόσμο, δεν μπορεί να αγνοηθεί. Οι νέοι άνθρωποι στις κοινότητες που φιλοξενούν τραβιούνται στον πολιτισμό και στα συστήματα αξιών των τουριστών. Αυτή δεν πρέπει πάντα να είναι μια μονόδρομη διαδικασία από τους τουρίστες προς τους νέους που φιλοξενούν. Με περισσότερη εκπαίδευση σχετικά με τις πολιτισμικές τους αξίες και παραδόσεις για την νεότερη γενιά στις κοινότητες που φιλοξενούν, μια θετική έκθεση του πολιτισμού νεότητας μπορεί να παρουσιαστεί και στις κοινότητες που φιλοξενούν και στις χώρες από όπου είναι οι τουρίστες.

Με αυτή την ελπίδα της αμοιβαίας κατανόησης στους νέους ανθρώπους, μεταξύ των τουριστών και οικοδεσποτών, η «Παγκόσμια Συνεδρίαση Ειρήνης μέσω του Τουρισμού» έλαβε χώρα στην Ιορδανία τον Νοέμβριο του 2000. μερικοί ακαδημαϊκοί ισχυρίζονται ότι ο τουρισμός είναι μια κίνηση ειρήνης χρόνου και άλλοι παίρνουν τη στάση ότι οι πολιτισμικές επαφές κατά τη διάρκεια της διαδικασίας του ταξιδιού μπορούν να είναι επίσης μια δυνατή πορεία για την παγκόσμια ειρήνη. Το 1998, ο Καταστατικός Χάρτης της Κολομβίας, στο Βανκούβερ, στον Καναδά αντλήθηκε από το «Πρώτο Παγκόσμιο Συνέδριο: Τουρισμός-Μια Ζωτική Δύναμη για την Ειρήνη». Ο διεθνής τουρισμός μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί σαν ένα πανίσχυρο εργαλείο για την παγκόσμια ειρήνη μέσω της εκπαίδευσης μεμονωμένων τουριστών ώστε να είναι περισσότερο υπεύθυνοι για τα λόγια τους και για τις πράξεις τους στους προορισμούς. Αυτή είναι η βασική φιλοσοφία του Motion-Mars «Διεθνές Ινστιτούτο για τη Ειρήνη μέσω του Τουρισμού» στο Μόντρεαλ, στον Καναδά (www.iipt.org).

Οπουδήποτε αλλού, το Ενδιαφέρον για τον Τουρισμό στο Ηνωμένο Βασίλειο (www.tourismconcern.org.uk) σε συνεργασία με άλλους grassroots οργανισμούς χρησιμοποιεί τον διεθνή τουρισμό σαν μια δύναμη για να αλλάξει η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Myanmar (Burma). Τον Μάιο

του 2000, το Ενδιαφέρον για τον Τουρισμό και η Burma Campaign UK προέβαλλαν μια εκστρατεία αποκλεισμού κατά των βιβλίων-τουριστικών οδηγιών που εκδόθηκαν από τον Lonely Planet, υποστηρίζοντας τον Aing San Suu Kyi, τον ηγέτη προ δημοκρατίας από τη Burma ο οποίος συνελήφθη από την милитарιστική χούντα στο σπίτι του. Οι ηγέτες προ δημοκρατίας της Burma ζητούν από τους πιθανούς τουρίστες να μην κάνουν διακοπές στη Burma μέχρι αυτή να γίνει μια δημοκρατική κοινωνία. Οι οργανισμοί όπως το Ενδιαφέρον για τον Τουρισμό πιστεύουν ότι ο διεθνής τουρισμός μπορεί να είναι ένα ισχυρό εργαλείο που θα βοηθήσει να διευκρινιστούν πολιτικές διαμάχες καθώς και θα στρώσει ένα μονοπάτι για την παγκόσμια ειρήνη.

Η παρουσία του τουρισμού μπορεί επίσης να θεωρηθεί σαν μια δύναμη για τη σταθερότητα μιας κοινωνίας, από την οποία οι τοπικοί κάτοικοι θα επωφεληθούν. Με την υψηλώς άστατη φύση της συμπεριφοράς των τουριστών, κάθε σημάδι διαμάχης σε ένα προορισμό μπορεί να οδηγήσει σε μαζικές ακυρώσεις των ταξιδιών. Οι κυβερνήσεις που θέλουν να ακολουθήσουν τον τουρισμό σαν ένα πράκτορα ανάπτυξης πρέπει να εξασφαλίσουν την ασφάλεια των τουριστών. Ένας ελαφρύτερος_δείκτης του συνδέσμου μεταξύ τουρισμού, ειρήνης και σταθερότητας είναι η θεωρία για τα McDonald σχετικά με την πρόληψη διαμαχών που αναπτύχθηκε από τον Tom Friedman των *New York Times*. Ένα κατάστημα χάμπουργκερ McDonald's είναι συχνά ένα από τα κύρια MNE παρόν στους περισσότερους αναπτυγμένους τουριστικούς προορισμούς. Η θεωρία σημειώνει ότι δύο χώρες με κατάστημα McDonald's δεν κάνουν πόλεμο μεταξύ τους.

Με την πρόσφατη αλλαγή προς την ικανότητα στήριξης, επιπλέον επικέντρωση έχει τοποθετηθεί στην ανάμιξη των τοπικών κοινοτήτων στην διαδικασία προγραμματισμού. Όπως πρότεινε ο Swarbrooke⁴⁶⁸, «ένας από τους ακρογωνιαίους λίθους της τουριστικής ανάπτυξης που είναι ικανή να στηρίξει είναι η ιδέα ότι η κοινότητα που φιλοξενεί θα πρέπει να αναμειγνύεται ενεργά στον προγραμματισμό του τουρισμού και θα πρέπει ίσως να ελέγχει την βιομηχανία και τις δραστηριότητες της». Η λογική εξήγηση για την αύξηση του επιπέδου της κοινοτικής ανάμιξης στον προγραμματισμό του τουρισμού είναι αυτή που πιστεύεται ότι συντηρεί τις ιδέες για δημοκρατία, που δίνει μια φωνή

⁴⁶⁸ Swarbrooke, J. (1999) Sustainable Tourism Management. Wallingford: CAB International

σε αυτούς που επηρεάζονται περισσότερο από τις επικείμενες αναπτύξεις, που κάνει χρήση της τοπικής γνώσης στη λήψη των αποφάσεων και που μειώνει τις πιθανές συγκρούσεις μεταξύ των οικοδεσποτών και των καλεσμένων. Αυτή η αλλαγή στο επίκεντρο έχει την πιθανότητα να ενδυναμώσει τις τοπικές κοινότητες και έτσι να αυξήσει την πολιτική αυτονομία και να προωθήσει την ευκαιρία για τους γηγενείς στην λήψη των αποφάσεων. Η ενδυνάμωση και ενίσχυση την οποία μια κοινότητα μπορεί να κερδίσει μέσω της ανάμειξης του τοπικού πληθυσμού μπορεί να ωφελήσει τη γενικότερη αστική διαδικασία μιας κοινωνίας. Σε πολλές περιπτώσεις, η ομοφωνία είναι ότι η ανάπτυξη θα πρέπει να είναι σε μια μικρή κλίμακα με λογική επέμβαση της κυβερνήσεως ώστε μια ανάπτυξη κοινότητας να είναι επιτυχής.

Η ενδυνάμωση των κοινοτήτων και των γυναικών μέσω του τουρισμού συζητούνται επίσης λεπτομερώς και σε άλλα κεφάλαια αυτού του βιβλίου. Αυτή η δράση συντόμως βλέπει το θέμα της ενδυνάμωσης σαν ένα κοινωνικό φαινόμενο που προκλήθηκε από την ανάπτυξη του τουρισμού. θέματα ενδυνάμωσης (ειδικά ενδυνάμωσης της γυναίκας) θεωρούνται ότι είναι ένας σημαντικός δείκτης της κοινωνικής ευημερίας. Αν και η Παγκόσμια Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Πολιτειών επιβεβαίωσε τα ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών το 1948, δεν ήταν μέχρι που ο Δανός οικονομολόγος Boserup το 1970 τεκμηρίωσε την άνιση κατανομή των πλεονεκτημάτων της ανάπτυξης στους άνδρες και στις γυναίκες και οι κυβερνήσεις ανταποκρίθηκαν με κίνητρα που απευθύνονται στην κατάσταση. Στις θεωρίες ανάπτυξης και εκμοντερνισμού, οι άντρες και οι γυναίκες επηρεάζονται διαφορετικά. Στα εκμοντερνιζόμενα αναπτυσσόμενα έθνη τα οποία πρωταρχικά βασίζονταν στην αγροτική ζωή, για παράδειγμα, τα νέα και περισσότερο καλοπληρωμένα επαγγέλματα τείνουν να παρέχονται στους άντρες με τις γυναίκες συχνά να χάνουν τον έλεγχο ή την πρόσβαση στις πηγές⁴⁶⁹.

Με τον τουρισμό ως μια βιομηχανία υπηρεσίας, συχνά θεωρείται σαν κομμάτι του ανεπίσημου τομέα και οι εργαζόμενοι δεν καταγράφονται επίσημα. Οι γυναίκες στην Αφρική και στην Καραϊβική παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στον τομέα του εργατικού δυναμικού του λιανικού εμπορίου. Το 93% των εμπόρων της αγοράς στην Accra, στην Γκάνα, το 87% των εμπόρων της

⁴⁶⁹ Momsen, J. (1991) *Women and Development in the Third World* (Routledge Introductions to Development Series). London: Routledge

αγοράς στο Lagos, στην Νιγηρία, και το 77% των εμπόρων της αγοράς στην Αϊτή είναι γυναίκες. Παρατηρήθηκαν δύο τύποι εργαζομένων λιανικής πώλησης στην Καραϊβική:

(1) νέους αρένες πλανόδιους πωλητές σε παραλίες οι οποίοι πωλούν κοσμήματα ή υποστηρίζουν το λάδι για μερικά χρόνια, ελπίζοντας να συναντήσουν νέες γυναίκες τουρίστριες, και

(2) ηλικιωμένες γυναίκες οι οποίες πλέκουν μαλλιά ή πουλούν ρουχισμό φτιαγμένο στο σπίτι λόγω της ελαστικότητας των ωραρίων εργασίας, σύμφωνα με τα οποία μπορούν να διευθετήσουν τη φροντίδα του παιδιού.

Επίσης σημείωσε ότι πολλές γυναίκες από την Καραϊβική προτιμούν να εργαστούν ως πλανόδιοι πωλητές παρά να διευθύνουν ένα ξενώνα λόγω της φροντισμένης εικόνας των γυναικών στις επιχειρήσεις λιανικής πώλησης⁴⁷⁰. Παρομοίως οι Samoans θεωρούν ότι οι γυναίκες είναι καλύτερες σε επαγγέλματα φιλοξενίας από ότι οι άντρες, και ακόμα η εποχιακή φύση των επαγγελμάτων του τουρισμού επίσης ταιριάζει στην ανάγκη των γυναικών να φροντίσουν για τις οικιστικές προσωρινές εργασίες.

Ως ένα επιτυχές παράδειγμα ενδυνάμωσης, η Συμβουλευτική Επιτροπή των Δυτικών Samoan Γυναικών ξεκίνησε με τη μία γυναίκα που άρχισε μια ξενοδοχειακή επιχείρηση μικρής κλίμακας. Το ξενοδοχείο της τώρα ενσωματώνει ιστορικές διαδρομές, εκδρομές σε χωρία, εργαστήρια-επιχειρήσεις δεξιοτήτων και ακόμα επεκτείνεται μέσα στην περιοχή του οικοτουρισμού και των εργαστηρίων συντήρησης. Η επιτροπή βοηθάει στην ανάπτυξη των μοντέρνων χειροτεχνιών και παρέχει τα απαραίτητα εργαστήρια για τις γυναίκες που είναι οι παραγωγοί. Η ανάπτυξη αυτών των πολύπλοκων χαρακτηριστικών του ξενοδοχείου διαλογίζεται εκπαιδευτική τροφοδοσία σε κάθε βήμα και το μικρό μέγεθος της επιχείρησης την κάνει ικανή να ανταποκρίνεται σε αλλαγές.

Σε ένα άλλο παράδειγμα, η Ινδονησία διαχειρίζεται ένα εθνικό πρόγραμμα που πρωταρχικά χρηματοδοτούνταν από την UNDP, ονομαζόμενο P2WIK, από το 1981. Σύμφωνα με αυτό το πρόγραμμα, οι τοπικές γυναίκες είναι ικανές να γίνουν ανεξάρτητες παραγωγές *batic* (παραδοσιακό ύφασμα βαμμένο με κερί). Αν και ακόμα στο νησί της Java, στην Ινδονησία, οι γυναίκες

⁴⁷⁰ Momsen, J. (1994) Tourism, gender and development in the Caribbean. In V. Kinnaird and D. Hall (eds) *Tourism: A Gender Analysis* (pp. 106—20). Chichester: John Wiley and Sons

απολαμβάνουν τα ίσα δικαιώματα και το σεβασμό με τους άντρες στα νοικοκυριά, και πολλές οικογένειες εξαρτώνται από το εισόδημα της συζύγου, οι γυναίκες δεν μοιράζονται πάντα την ίδια ποσότητα ευκαιριών. Η παραγωγή *batik* θεωρείται παραδοσιακά σαν μια γυναικεία εργασία και με την εξασφάλιση των ευκαιριών για τις γυναίκες να παράγουν και να μοιράζουν τα τελειωμένα προϊόντα τους, όχι μόνο ορισμένα νοικοκυριά επωφελούνται, αλλά επίσης ολόκληρο το χωριό που συμμετέχει σε αυτήν την P2WIK εργασία επωφελείται. Τα τελειωμένα *batik* προϊόντα πωλούνται όχι μόνο σε χονδρέμπορους αλλά επίσης και σε τουρίστες⁴⁷¹.

Καθώς ορισμένοι επιχειρηματολογούν ότι τα επαγγέλματα των γυναικών που σχετίζονται με τον τουρισμό συχνά έχουν αξιολύπητες συνθήκες εργασίας, οι γυναίκες που βρίσκουν απασχόληση ως καθαρίστριες και καμαριέρες σε ξενοδοχεία ή σαν παραγωγοί χειροτεχνιών ή σαν inn-keepers μπορούν ακόμα να διατηρήσουν την αξιοπρέπεια τους και την οικονομική τους αυτονομία. Ο τουρισμός πορνείας μπορεί να θεωρηθεί από μερικά πρακτορεία σαν μια άλλη μορφή δημιουργίας απασχόλησης για γυναίκες και κορίτσια που δεν έχουν δεξιότητες, και μερικές φορές και για άντρες. Παρόλα αυτά, αυτό δεν συμπεριλαμβάνεται σαν μια μορφή ενδυνάμωσης λόγω της φύσης υψηλού κινδύνου αυτού του επαγγέλματος και των καταστροφικών συνεπειών του HIV/AIDS. Η πορνεία, η οποία συχνά αναπτύσσεται σε προορισμούς τουρισμού, θα εισηγηθεί στον επόμενο τομέα.

Αυτές οι θετικές κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές από τον τουρισμό έχουν την ικανότητα να προστεθούν στην γενικότερη ποιότητα ζωής και ευημερίας ενός προορισμού. Μια έγχυση τουριστών μέσα σε ένα προορισμό μπορεί να δημιουργήσει οικονομικά πλεονεκτήματα σε αυτούς που αναμειγνύονται καθώς και που προωθούν την κοινωνική και πολιτική σταθερότητα και την προστασία του πολιτισμού και των παραδόσεων κληρονομιάς. Επιπρόσθετοι φόροι της κυβέρνησης από τον τουρισμό μπορεί να χρησιμοποιηθούν για να επωφεληθεί ο ευρύτερος πληθυσμός περαιτέρω όσον αφορά τα κοινωνικά προγράμματα. Παρόλα αυτά, είναι δύσκολο να γνωρίζεται το όριο στο οποίο αυτοί οι παράγοντες μπορούν να συνεισφέρουν στο να

⁴⁷¹ Overholt, C. (1991) Case 4: Indonesia: The P2WIK-UNDP Batik Project. In A. Rao, M. Anderson and C. Overholt (eds) *Gender Analysis in Development Planning: A Case Book* (pp. 55—70). West Hartford, CT: Kumarian Press

αγνοηθούν οι δείκτες ανάπτυξης. Πολλές από τις θετικές αλλαγές που περιγράφηκαν παραπάνω μπορούν επίσης να συζητηθούν από αρνητικής σκοπιάς, όπως θα εικονογραφηθούν τώρα.

5.1.9 Αρνητικές κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού

Οι διαμάχες που περιβάλλουν τις αρνητικές κοινωνικοπολιτισμικές επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού συχνά επικεντρώνονται στις αλλαγές στις παραδόσεις, στα έθιμα στα φεστιβάλ, στις αξίες, στη γλώσσα και στη δομή της οικογένειας. Παρόλα αυτά υπάρχει λίγη διαφωνία που προκύπτει από τον εκμοντερνισμό (ή την Δυτικοποίηση) των ανέσεων διαμονής, της μεταφοράς ή ακόμα και της πρόσβασης στα πολιτισμικά θέλγητρα σε σύγκριση με τις κριτικές που προκύπτουν από τον εκμοντερνισμό του έμψυχου πολιτισμού ή τις αντανakλάσεις της καθημερινής ζωής στις κοινότητες που φιλοξενούν.

Οι κύριες περιοχές συζήτησης είναι συχνά συσχετιζόμενες με τον *πολιτισμικό ιμπεριαλισμό* και την *εξομοίωση* του πιο αδύναμου πολιτισμού. Καθώς η πλειοψηφία των τουριστών έρχεται από οικονομικά ανεπτυγμένα έθνη, αυτοί τείνουν να προσδοκούν παρόμοιες ανέσεις και ευκολίες της ζωής στις περιοχές προορισμού με αυτές που έχουν στις πατρίδες τους, π.χ. ζεστό νερό εφικτό 24 ώρες την μέρα, τουαλέτες με τρεχούμενο νερό, κλιματιζόμενα δωμάτια, άνετες μεταφορές, παρόμοιο φαγητό, και ούτω καθεξής. Οι τουρίστες και η βιομηχανία του τουρισμού που υπηρετεί τους τουρίστες από τα ανεπτυγμένα έθνη τείνουν να επιβάλλουν τις πολιτισμικές τους αξίες στον προορισμό. Με σκοπό να φιλοξενηθεί η κερδοφόρα τουριστική επιχείρηση, η κοινότητα που φιλοξενεί συχνά πρέπει να δεχτεί τον πολιτισμό των τουριστών. Ακόμα και αν μπορεί να μην υπάρχει ανάγκη από την κοινότητα που φιλοξενεί να λάβει τη θέση του πιο αδύναμου πολιτισμού, λόγω της ανισορροπίας της δύναμης, η κοινότητα που φιλοξενεί τοποθετείται συχνά σε μια κατάσταση υποδούλωσης.

Σαν μέρος του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού και εξομοίωσης, οι αλλαγές στην *γλώσσα* επίσης θα παρατηρηθούν. Υποστηρίζεται ότι η ανατοποθέτηση της γλώσσας δεν είναι τίποτα άλλο αλλά το αποτέλεσμα της διαδικασίας εκμοντερνισμού, ο τουρισμός είναι μια μορφή του εκμοντερνισμού σήμερα και η αλλαγή στη γλώσσα στις περιοχές προορισμού μπορεί να είναι μερικώς λόγω

της εισαγωγής του τουρισμού. οι περισσότεροι διεθνείς τουρίστες δεν μαθαίνουν ή δεν γνωρίζουν τη γλώσσα των κοινοτήτων που φιλοξενούν και αντί για αυτό, τα Αγγλικά χρησιμοποιούνται ως η κοινή γλώσσα μεταξύ τουριστών και οικοδεσποτών. Αυτοί οι άνθρωποι που υπηρετούν στη βιομηχανία του τουρισμού ή σε συσχετιζόμενες επιχειρήσεις πρέπει να μάθουν ένα επίπεδο Αγγλικών ικανό για την επικοινωνία. Ο γλώσσες των νέων ατόμων επίσης αλλάζουν σαν μια μορφή της μόδας. Τα αγγλικά Pidgin είναι ένα καλό παράδειγμα της συγχώνευσης της τοπικής γλώσσας των κοινοτήτων με τους τουρίστες (τα Αγγλικά σε αυτήν την περίπτωση). Σε άλλες περιοχές του κόσμου, σαν μια κληρονομιά αποίκησης, η κοινή γλώσσα μπορεί να είναι τα Γαλλικά ή τα Ισπανικά. Καθώς η ανάγκη για μια ξένη γλώσσα για την επικοινωνία με τους τουρίστες αυξάνεται, ο κύκλος μαθημάτων της γλώσσας στο σχολικό σύστημα επίσης αλλάζει.

Τα αποτελέσματα της έκθεσης συνεισφέρουν στις κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές στις κοινότητες που φιλοξενούν. Αν και οι πληθυσμοί που φιλοξενούν δεν γνωρίζουν πάντα το γεγονός κατά τη διάρκεια της σύντομης συνάντησης τους με τους μεμονωμένους τουρίστες ότι η συμπεριφορά των τουριστών δεν είναι τυπική στο περιβάλλον του σπιτιού τους (π.χ. το να είναι οι τουρίστες υπέρ αυτό-διεκδικητικοί, υπερβολικοί/σπάταλοι και συχνά ακόλαστοι), συχνά διεγείρει συναισθήματα ζήλιας ή αηδίας στον πληθυσμό που φιλοξενεί. Για παράδειγμα, η ένταση μεταξύ τολμηρών θηλυκών τουριστριών και τοπικών Ελληνίδων γυναικών οι οποίες είναι πιστές στην παράδοση έχει αυξηθεί. Οι κοινότητες του Μπαλι γίνονται αρνητικές απέναντι στους τουρίστες καθώς αρχίζουν να βλέπουν τον πολιτισμό των τουριστών σαν μια απειλή στον πολιτισμό του Μπαλί. Στην Ινδονησία, ένας μέσος τουρίστας καταναλώνει την ισότιμη αξία ενός μέσου όρου του ετήσιου μισθού ενός Ινδονήσιου για μερικά βράδια σε ένα ξενοδοχείο και στην Τυνησία ένας τουρίστας καταναλώνει την ισότιμη αξία ενός μέσου όρου του ετήσιου μισθού ενός Τυνήσιου σε μια βδομάδα⁴⁷². Το τι οι τουρίστες έχουν στην κατοχή τους και το πώς καταναλώνουν τα χρήματά τους επηρεάζει τον υλικό πολιτισμό των κοινοτήτων που φιλοξενούν, π.χ. φωτογραφικές μηχανές και κάμερες βιντεοσκόπησης,

⁴⁷² Tsartas, p. (1992) Socioeconomic impacts of tourism on two Greek isles. *Annals of Tourism Research* 19 (3), 516—33, παραπομπή από Leontidou, L. (1994) Gender dimensions of tourism in Greece: Employment, subcultures and restructuring. In V. Kinnaird and D. Hall (eds) *Tourism: A Gender Analysis* (pp. 74—105). Chichester: John Wiley and Sons

ηλεκτρονικές συσκευές, κοσμήματα και ωραίο ρουχισμό ή παντελόνια και μπλουζάκια που είναι στην μόδα. Οι επιστήμονες προειδοποιούν ότι ειδικότερα οι νέοι στον πληθυσμό που φιλοξενεί, θαυμάζουν οτιδήποτε δυτικό χωρίς ερώτηση. Ο τρόπος που συμπεριφέρονται οι τουρίστες έχει μια επιρροή στις πνευματικές ή πολιτισμικές φυσιολογικές καταστάσεις του πληθυσμού που φιλοξενεί, π.χ. ασεβές ντύσιμο και συμπεριφορές στα πλαίσια του θρησκευτικού περιβάλλοντος, επίδειξη στοργής στο δημόσιο, διατροφικά σχήματα τουριστών, και ούτω καθεξής.

Η *αυθεντικότητα* του πολιτισμού που εκτίθεται είναι μια άλλη συζητήσιμη περιοχή. Οι τουρίστες αναζητούν το «παρελθόν» ή την «κληρονομιά»⁴⁷³ στις ξένες χώρες. Αν και οι τουρίστες ισχυρίζονται ότι αναζητούν τον «αυθεντικό» ή «γνήσιο» πολιτισμό των κοινοτήτων που φιλοξενούν, το πόσο πολύ μπορούν πραγματικά να δεχτούν και να εκτιμήσουν το «αυθεντικό» είναι πάντα υπό ερώτηση. Δεν είναι ασυνήθες για τον «αυθεντικό» πολιτισμό να είναι πάρα πολύ διαφορετικός, πάρα πολύ παράξενος ή πάρα πολύ πολύπλοκος για τους τουρίστες να τον κατανοήσουν πλήρως. Δεν θέλουν να ξοδέψουν όλη την μέρα τους κοιτάζοντας τις λειτουργίες που μπορεί να μην καταλαβαίνουν, ή έχουν ένα τόσο πολυάσχολο ταξιδιωτικό δρομολόγιο που δεν μπορούν να μείνουν πάρα πολύ σε κανένα μέρος. Η ασφάλεια είναι το έσχατο ενδιαφέρον για τους τουρίστες. Θέλουν να ζήσουν μια εμπειρία κατά κάποιο τρόπο συγκινητική από μια ασφαλή απόσταση, αλλά συχνά δεν θέλουν να διακινδυνέψουν την ίδια τους την ασφάλεια συμμετέχοντας σε πολιτισμικές δραστηριότητες. Αλλά ίσως ο παράγοντας που προκαλεί σοβαρή αισθητή ασυμφωνία είναι η στερεοτυπική «εικόνα» ή «ιδέα» των τουριστών του πως θα έπρεπε να είναι ο αυθεντικός πολιτισμός. Η επιτυχία της μοντέρνας τουριστικής βιομηχανίας εξαρτάται από την δημιουργία επιτυχούς εικόνας και υφίστανται πολλές ιστορίες επιτυχίας, για παράδειγμα, δημιουργημένες εικόνες της Σκωτίας οι οποίες δεν αποτελούν μια αληθινή αντανάκλαση της ιστορίας. Η πληροφορία αποκτάται από τους ταξιδιωτικούς οδηγούς, τα δελεαστικά βιβλία, τα ταξιδιωτικά προγράμματα στη τηλεόραση, τα μυθιστορήματα ή και ακόμα

⁴⁷³ Lowenthal, D. (1985) *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press

από τους φίλους και τους συγγενείς. Ο Bruner⁴⁷⁴ παρατήρησε ότι πολλοί τουρίστες από τη Βόρεια Αμερική ήθελαν μόνο να «δουν» ότι εικονογραφούνταν στο περιοδικό *National Geographic* και δεν τους ένοιαζε καν να περιμένουν για τις «αυθεντικές» παραστάσεις στην Ινδονησία, οι οποίες γίνονταν αργά. Συχνά η ζήτηση για «αυθεντικότητα» των τουριστών δεν πάει πέρα από την επιβεβαίωση των στερεοτυπικών εικόνων τους. Όταν οι εικόνες και ιδέες τους δεν ταιριάζουν με τα «αυθεντικά» πολιτισμικά εκθέματα, οι τουρίστες τείνουν να μειώσουν την ασυμφωνία τους απορρίπτοντας τα «αυθεντικά» πολιτισμικά εκθέματα.

Επιπροσθέτως στις απόψεις των τουριστών, οι κοινότητες που φιλοξενούν έχουν διαφορετικές προσεγγίσεις για την έκθεση του δικού τους πολιτισμού. Για τους πληθυσμούς που φιλοξενούν, δεν είναι μια και ιδέα να καταφέρουν και να συντηρήσουν τον πολιτισμό, την παράδοση, τις τέχνες και τις χειροτεχνίες όχι μόνο για τους τουρίστες αλλά επίσης και για τις μελλοντικές γενιές. Παρόλα αυτά, ο πληθυσμός που φιλοξενεί θα μάθει σύντομα ότι οι τουρίστες δεν θα καταλάβουν την πραγματική αξία του πολιτισμού τους. Σε αυτήν την περίπτωση, συγκεκριμένα μέρη των λειτουργιών παρά είναι ιερά για να τα μοιραστούν με εξωτερικούς οι οποίοι πιθανώς δεν τα εκτιμούν. Οι πληθυσμοί που φιλοξενούν έχουν επίσης καταλάβει ότι οι τουρίστες προτιμούν μόνο ένα συγκεκριμένο μέρος του πολιτισμού τους. Προσαρμόζοντας και τις απόψεις των τουριστών και των οικοδεσποτών, η έκθεση του «αυθεντικού» πολιτισμού γίνεται απλά μια «παράσταση» ή μια «σκηνοθετημένη αυθεντικότητα». Η *σκηνοθετημένη αυθεντικότητα* συνήθως παρατηρείται στις επόμενες μορφές: πιο μικρές και συντομευμένες εκδοχές των πολιτισμικών παραστάσεων, τονίζοντας τα μέρη της πολιτισμικής παράστασης και των χειροτεχνιών τα οποία ταιριάζουν στα γούστα των τουριστών, ανα-δημιουργία της σκηνής σε ένα πιο δυτικοποιημένο και μοντέρνο περιβάλλον, και ανα-κανονισμός ή αλλαγή μερικών μερών του πολιτισμού που φιλοξενεί έτσι ώστε να γίνεται κατανοητός/ να είναι αποδεκτός από τους τουρίστες. Μερικά παραδείγματα όπου αυτές οι αλλαγές έχουν προκύψει περιλαμβάνουν τις πολιτισμικές παραστάσεις και εκθέσεις στο Πολυνησιακό Κέντρο Πολιτισμού στην Χαβάη, τις παραστάσεις του Peking Opera στο Taoyuen

⁴⁷⁴ Bruner, E. (1995) The ethnographer/tourist in Indonesia. In M.-F. Lanfant, J. Ailcock and E. Bruner (eds) *International Tourism: Identity and Change* (pp. 224—41). London: Sage

Theatre στο Beijing, την «τουριστικοποίηση» του πολιτισμού στο Μπαλι στην Ινδονησία⁴⁷⁵, την αλλαγή των έργων πλαστικής των Pisac ώστε να ταιριάζει στο γούστο των τουριστών στο Περού⁴⁷⁶, την συντόμευση του χορού Kecac στο Μπαλί, και ποικίλες άλλες αλλαγές σε πολιτισμικές επιδείξεις σε διεθνή ξενοδοχεία και στις τουριστικές τέχνες που πωλούνται στα αεροδρόμια.

Οι δομές και αξίες της οικογένειας μπορεί επίσης να επηρεαστούν από την εισαγωγή του τουρισμού ως μορφή του εκμοντερνισμού. Οι τουριστικές επιχειρήσεις τείνουν να προτιμούν την χρήση του «γυναικείου αγγίγματος» ή να εξαρτώνται από την φιλικότητα των γυναικών εργαζομένων σε διαφορετικά επίπεδα. Επιπροσθέτως, πολλά επαγγέλματα συσχετιζόμενα με τον τουρισμό που είναι στη διάθεση του τοπικού πληθυσμού είναι ταπεινά επαγγέλματα χωρίς δεξιότητες και έτσι λαμβάνουν χαμηλούς μισθούς.

Αυτά τα χαρακτηριστικά των τουριστικών επαγγελμάτων δίνουν στις γυναίκες μια ευκαιρία να εργαστούν στην βιομηχανία του τουρισμού, και σε μετα-βιομηχανοποιημένες χώρες και σε αναπτυσσόμενες χώρες. Αν και αυτό το φαινόμενο μπορεί να συζητηθεί σαν μέρος την γυναικείας ενδυνάμωσης μέσω της τουριστικής ανάπτυξης, μπορεί επίσης να συζητηθεί σαν ένας μεταβαλλόμενος πράκτορας για την δομή της οικογένειας και για το παιχνίδι δύναμης στις κοινωνικές δομές. Σε ορισμένες παραδοσιακές κοινότητες, οι γυναίκες δεν είναι οι κύριες μορφές που κερδίζουν το ψωμί της οικογένειας. Όμως, λαμβάνοντας επαγγέλματα στην βιομηχανία του τουρισμού, ξαφνικά η γυναίκα αρχίζει να κερδίζει ένα μισθό και δεν είναι ασυνήθιστο για το εισόδημά τους να είναι σταθερότερο και υψηλότερο από αυτά που κερδίζουν οι άντρες στην πρωταρχική βιομηχανία (π.χ. γεωργία ή αλιεία). Στη συνέντευξή του το 1995 με τον διευθυντή ενός ξενοδοχείου τεσσάρων αστέρων στο Senggigi Beach στο νησί του Lombok, στην Ινδονησία, ο Telfer έμαθε για την περίπτωση μιας νέας γυναίκας από ένα παραδοσιακό χωριό που είχε προσληφθεί για να εργαστεί στο ξενοδοχείο. Μετά από ένα διάστημα ο πατέρας της γυναίκας ήρθε από το χωριό για να μαζέψει το κορίτσι από το ξενοδοχείο και δεν της επέτρεψε να επιστρέψει στην δουλειά της. Αυτός ήρθε σε μια δυσάρεστη κατάσταση

⁴⁷⁵ Picard, M. (1995) Cultural tourism in Bali. In M.-F. Lanfant, J. Allcock and E. Bruner (eds) *International Tourism: Identity and Change* (pp. 44—66). London: Sage

⁴⁷⁶ Henrici, J. (1999) Trading culture: Tourism and tourist art in Pisac, Peru. In M. Robinson and P. Boniface (eds) *Tourism and Cultural Conflicts* (pp. 161—80). Wallingford: CAB International

καθώς η κόρη του έβγαζε περισσότερα χρήματα από ότι αυτός είχε ποτέ βγάλει και επίσης δεν ήθελε η κόρη του να εργάζεται υπό την παρουσία ξένων αντρών τουριστών.

Σε μερικές χώρες, οι υψηλώς επιδέξιοι και εκπαιδευμένοι άντρες όπως οι είναι γιατροί αναλαμβάνουν επαγγέλματα με σκοπό να κερδίσουν περισσότερα χρήματα ⁴⁷⁷, το οποίο συχνά καταλήγει στον εκτοπισμό των επαγγελματιών, ειδικότερα σε αγροτικές περιοχές. Παρομοίως, οι άντρες που έχουν περιορισμένη εκπαίδευση είναι επίσης εύκολα διαθέσιμοι για τουριστικά επαγγέλματα. Οι ευκαιρίες απασχόλησης για αυτές τις γυναίκες και τους άντρες μπορεί να απειλήσουν την εξουσία των διευθυντών, των ηλικιωμένων και των μεγαλύτερων αντρών που παραδοσιακά είναι σε θέσεις με επιρροή στην κοινωνία⁴⁷⁸. Σε ορισμένα έθνη όπως η Ινδία για παράδειγμα, όπου οι εργαζόμενοι επιχειρήσεων λιανικής πώλησης είναι παραδοσιακά γυναίκες, πολλοί άντρες οι οποίοι δεν είναι ικανοί να βρουν επαγγέλματα υψηλότερου επιπέδου στην βιομηχανία του τουρισμού ή που έχουν χάσει τις δουλειές τους σε άλλους τομείς, τώρα εκτοπίζουν τις γυναίκες από τις δουλειές τους στις επιχειρήσεις λιανικής πώλησης⁴⁷⁹.

Δεν είναι η οικονομική αυτονομία η οποία από μόνη της καταλήγει σε κοινωνικές αλλαγές. Χάνοντας τις γυναίκες στα τουριστικά επαγγέλματα σημαίνει ότι η οικογενειακή υπευθυνότητα για τις οικιστικές ανάγκες, οι οποίες ήταν η ευθύνη των γυναικών, πρέπει να αλλάξει. Η πρακτική της εννέα έως πέντε, 40ωρης αναζήτησης εργασίας με βάρδιες είναι ξένη σε πολλές μη-δυτικές κοινωνίες. Η εργασία σε ένα τέτοιο σύστημα εμποδίζει πολλούς τοπικούς εργαζόμενους από τη συμμετοχή στις κοινωνικές υποχρεώσεις, στις θρησκευτικές τελετές και φεστιβάλ, τα οποία είναι η βάση της κοινωνίας. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μια διάλυση στην κοινοτική ζωή. Η πώληση επίσης της προπατορικής γης τους, εθελοντικά ή υπό πίεση, για τον σκοπό της τουριστικής ανάπτυξης προκαλεί προβλήματα ιδιοκτησίας, ανατοποθέτησης της ιερής γης και εκτόπιση των τοπικών πληθυσμών.

⁴⁷⁷ Szivas, E. and Riley, M. (1999) Tourism employment during economic transition. *Annals of Tourism Research* 26 (4), 747—71

⁴⁷⁸ Harrison, D. (1992a) International tourism and the less developed countries: The background. In D. Harrison (ed.) *Tourism and the Less Developed Countries* (pp. 1—18). Toronto: Belhaven

⁴⁷⁹ Rao, N. (2000) Invisible hands. *Invisible bodies. Tourism in Focus* (Summer), 16

Η μετανάστευση μέσω του τουρισμού μπορεί να κατηγοριοποιηθεί μέσα σε δυο ομάδες:

- (1) άνετη μετανάστευση⁴⁸⁰, ειδικά συνταξιούχων ατόμων, και
- (2) μετανάστευση εργατικού δυναμικού.

Η άνετη μετανάστευση τείνει να είναι λιγότερο σημαντική όσον αφορά τις επιπτώσεις στις αγορές εργατικού δυναμικού και καθώς οι τουρίστες και συνταξιούχοι μεταναστεύουν ημι-μόνιμα σε περιοχές που περιβάλλονται από άλλες ή σε περιοχές κλεισμένες, συνεισφέρουν στο εισόδημα της περιοχής. Παρόλα αυτά, η μετανάστευση του εργατικού δυναμικού λόγω του τουρισμού έχει μια σημαντική επιρροή στις τοπικές αγορές εργατικού δυναμικού και η οικονομική διαρροή μελετάται ευρέως. Σημειώνεται ακόμα η μετανάστευση εργατικού δυναμικού στην Caribbean Basin, και οι Szivas και Riley⁴⁸¹ βρήκαν υψηλώς εκπαιδευμένες ανθρώπινες πηγές στην επιχείρηση που σχετίζεται με τον τουρισμό στην Ουγγαρία. Αν και τα περισσότερα επαγγέλματα του τουρισμού είναι δουλοπρεπείς εργασίες χαμηλόμισθες, στα έθνη/περιοχές όπου το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό ή όπου οι αγρότες και οι ψαράδες ίσα-ίσα που επιβιώνουν, τα τουριστικά επαγγέλματα είναι τόσο ελκυστικά ώστε πολλοί άνθρωποι μεταναστεύουν σε περιοχές προορισμού τουρισμού. Οι νέοι άνθρωποι, ειδικότερα οι άντρες ελκύνονται στις αναπτυσσόμενες τουριστικές περιοχές όπου τα δυτικά καταναλωτικά στύλ αντιπροσωπεύουν την υπόσχεση για μια «καλύτερη ζωή». Η ιστορία ενός οδηγού ταξί ο οποίος έπρεπε να ρωτήσει τους πελάτες του για οδηγίες είναι ένα από τα ακίνδυνα ανέκδοτα. Η μετανάστευση του εργατικού δυναμικού δεν μεταθέτει μόνο τους εργάτες από τις αγροτικές και περιφερειακές περιοχές αλλά επίσης καταστρέφει τις δομές της οικογένειας καθώς συνήθως ένα ή δυο μέλη της οικογένειας αφήνουν την πόλη από όπου κατάγονται για να αναζητήσουν εργασία σε τουριστικές περιοχές. Μια ξαφνική αύξηση στον πληθυσμό προσθέτει πίεση στις περιοχές προορισμού του τουρισμού και στη γειτονία, θέτοντας θέματα απασχόλησης, στέγασης χαμηλού εισοδήματος, ασφάλειας ευημερίας, επάρκειας φαγητού, θέματα υγείας μαζί με αλλά πολυάριθμα κοινωνικά θέματα. Ειδικότερα όπου τα τουριστικά επαγγέλματα επηρεάζονται πάρα πολύ από την εποχικότητα, η

⁴⁸⁰ Tomljenovic, R. and Faulkner, B. (2000) Tourism and older residents in a sunbelt resort. *Annals of Tourism Research* 27 (1), 93—114

⁴⁸¹ Szivas, E. and Riley, M. (1999) Tourism employment during economic transition. *Annals of Tourism Research* 26 (4), 747—71

ανεργία κατά τη διάρκεια της χαμηλής περιόδου γίνεται ένα σοβαρό πρόβλημα. Αυτές οι αυξήσεις στον πληθυσμό μέσω των μεταναστών του εργατικού δυναμικού και της επιρροής των τουριστών δημιουργούν επιπλέον πιέσεις και έχουν μια ενδεικτική αρνητική επίδραση στην ποιότητα ζωής του πληθυσμού που φιλοξενεί. Σε ένα ακόμα μη αποδεδειγμένο μοντέλο, ο Doxey⁴⁸² πρότεινε ότι οι συμπεριφορές των τοπικών κατοίκων προς τις αυξήσεις του τουρισμού (π.χ. ο αριθμός των τουριστών, της υποδομής και των ανέσεων, του εργατικού δυναμικού κ.λ.π.) έγινε προοδευτικά περισσότερο αρνητικός.

Η ίδια η μετανάστευση του εργατικού δυναμικού δεν είναι το μόνο θέμα το οποίο τραβάει τους ανθρώπους πιο κοντά στις τουριστικές περιοχές. Μπορεί επίσης πιθανώς να καταλήξει σε μια αύξηση στην *εγκληματικότητα*, στα *ναρκωτικά*, στην *τρομοκρατία* και στην *πορνεία*, όπως συχνά συμβαίνει στις τουριστικές περιοχές. Τα *εγκλήματα* που στοχεύουν σε τουρίστες, π.χ. το κλέψιμο πορτοφολιών, οι επιθέσεις για ληστεία, οι απάτες σε επιχειρήσεις, οι παράνομες επιχειρήσεις, οι σεξουαλικές και φυσικές επιθέσεις και, σε μερικές περιπτώσεις, οι φόνοι και ούτω καθεξής είναι σχεδόν καθημερινά νέα άρθρων σε κάποιες αρκετά αναπτυγμένες περιοχές προορισμού. Τα αεροδρόμια στην Φλόριντα, στις Η.Π.Α., προσφέρουν ενημερωτικά φυλλάδια για τους τουρίστες σχετικά με το πώς να προστατέψουν τους εαυτούς τους από το έγκλημα. Πολλοί προορισμοί παρέχουν μια δύναμη Αστυνομίας Τουριστών για την προστασία των τουριστών. Το εμπόριο παράνομων ναρκωτικών λόγω του τουρισμού είναι ένα πρόβλημα ακόμα και σε έθνη όπως η Ολλανδία και το Βέλγιο που έχουν μια ασυνήθιστη υψηλή ανοχή για την κατοχή και πώληση ελαφρών ναρκωτικών. Όπως εικονογραφήθηκε σε διάσημες ταινίες όπως στην Bangkok Hilton και στην Return to Paradise, κάποια έθνη δεν διστάζουν να πάρουν ακραία μέτρα για να αποτρέψουν την διακίνηση ναρκωτικών από τους τουρίστες. Τα παράνομα ναρκωτικά δεν επηρεάζουν μόνο τον τουρισμό αλλά μπορούν επίσης να οδηγήσουν στην διάβρωση της διάρθρωσης της κοινωνίας.

Οι τρομοκράτες και οι πολιτικοί ακτιβιστές στοχεύουν στους διεθνείς τουρίστες ως ένα αποτελεσματικό μέσο για προπαγάνδα, εξαρτώμενοι από την κάλυψη των παγκόσμιων νέων. Περιστατικά τουριστών που πυροβολήθηκαν σε θέρετρα ή σε ξενοδοχεία, η εμφύτευση βομβών σε διεθνή ξενοδοχεία και σε

⁴⁸² Doxey, G.V. (1976) When enough's enough — the natives are restless in old Niagara. Heritage Canada 2 (2), 26—9

τουριστικά λεωφορεία, ξεσπάσματα της αστικής επανάστασης κοντά σε τουριστικές περιοχές και τουρίστες που κρατήθηκαν ως όμηροι έχουν αυξηθεί κατά το τέλος της δεκαετίας του '90. Παρόλο που η αύξηση στις τρομοκρατικές δράσεις δεν είναι ένα άμεσο αποτέλεσμα της τουριστικής ανάπτυξης, ο τουρισμός δανείζει τον εαυτό του σαν ένας τέλειος τύπος δράσης στις τρομοκρατικές ομάδες ώστε να δοθεί προσοχή στο πρόγραμμα δραστηριοτήτων τους. Τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα των τρομοκρατικών επιθέσεων στις Ηνωμένες Πολιτείες στις 11 Σεπτεμβρίου το 2001 αρχίζουν μόνο να αναγνωρίζονται την ώρα που γράφουμε. Οι ψυχολογικές και οικονομικές επιπτώσεις αυτών των επιθέσεων έχουν επίσης άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις στην βιομηχανία του τουρισμού σε όλο τον κόσμο.

*Η πορνεία που ειδικά φροντίζει τους τουρίστες θεωρείται επίσης ένα από τα αρνητικά κοινωνικά αποτελέσματα. Η πορνεία των γυναικών είναι μια άμεση απάντηση στις τοπικές απαιτήσεις από ότι στις τουριστικές απαιτήσεις, όμως, η ανδρική πορνεία (αγόρια παραλιών) είναι μια άμεση απάντηση στην τουριστική απαίτηση. Σε ορισμένα Ασιατικά έθνη, οι υπεύθυνοι των κυβερνήσεων γυρίζουν τα κεφάλια τους στην ανοχή του τουρισμού πορνείας, καθώς ο τουρισμός πορνείας μπορεί να γίνει μια ανεκτίμητη πηγή ξένου συναλλάγματος. Για παράδειγμα, ο τουρισμός πορνείας είναι η Τρίτη μεγαλύτερη πηγή ξένου συναλλάγματος στις Φιλιππίνες. Η ύπαρξη του *Kisaeng sex* τουρισμού είναι εξαρτωμένη από τους Γιαπωνέζους πελάτες (τουρίστες και επιχειρηματίες), και η κυβέρνηση της Ταϊλανδής έλαβε μια προ-ενεργητική στάση υπέρ του τουρισμού της πορνείας ως μια μορφή δημιουργίας απασχόλησης ακόμα και όταν ο φόβος του AIDS/HIV έγινε μείζον θέμα κατά το τέλος της δεκαετίας του '90, ο οποίος δεν γίνεται να αγνοηθεί άλλο. Παρόλα αυτά, οι γυναίκες και τα κορίτσια που εργάζονται στην βιομηχανία της πορνείας και για τους τοπικούς άντρες και για τους αρένες τουρίστες κερδίζουν από απλούς αξιολύπητους μισθούς μέχρι και μισθούς που υπερβαίνουν αυτούς των επαγγελματιών των εργοστασίων⁴⁸³.*

5.1.10 Σεξοτουρισμός

⁴⁸³ Staudt, K. (1998) Policy, Politics and Gender: Women Gaining Ground. West Hartford, CT: Kumarian Press: 106

Τα θέματα που συσχετίζονται με την πορνεία και τον τουρισμό επίσης συμπεριλαμβάνουν: δια-συννοριακό ανθρώπινο εμπόριο ώστε να ικανοποιηθούν οι αυξανόμενες ανάγκες, την διάδοση του HIV/AIDS και των επακόλουθων θανάτων, την παιδική πορνεία ώστε να εξυπηρετηθεί μια παιδοφιλική πελατεία και η συσχετιζόμενη παράνομη χρήση ναρκωτικών. Συγκεκριμένοι προορισμοί γνωρίζονται ήδη ως «προορισμοί τουρισμού πορνείας». Είναι η στερεοτυπική δημιουργία «εικόνας» του προορισμού αναφορικά με τις γυναίκες και τα παιδιά σε ένα προορισμό. Οι γυναίκες και τα παιδιά σε αυτούς τους προορισμούς λανθασμένα έχουν χαρακτηριστεί με την ταμπέλα ως «υποχωρητικοί, υπάκουοι, εκπαιδευμένοι να ψυχαγωγούν την αντρική πελατεία» και «φτηνοί». Αυτή η εμπορικοποίηση των προσωπικών σχέσεων (εμπόριο ανθρωπίνων σχέσεων) σε ορισμένες μελέτες εξηγείται σε σχέση με την απώλεια την αντρικής ταυτότητας στον πολιτισμό της πατρίδας των πελατών/τουριστών⁴⁸⁴ και μια άλλη μελέτη προτείνει ότι υπάρχει μια αντανάκλαση της εμπορικοποίησης των προσωπικών σχέσεων⁴⁸⁵. Ο τουρισμός πορνείας δεν εμφανίζεται μόνο στις περιοχές προορισμού του τουρισμού. Το εμπόριο των γυναικών συχνά συμπεριλαμβάνει την εισαγωγή των γυναικών από ξένες χώρες με παράνομες βίζες εισόδου⁴⁸⁶ στις περιοχές προορισμού για να εργαστούν στην βιομηχανία του έρωτα. Ο τουρισμός πορνείας επίσης περιλαμβάνει την εξαγωγή τοπικών ιερόδουλων ώστε να μπουν παράνομα στις πατρίδες των πελατών σαν μια ερωμένη ή σαν μία σκλάβα του έρωτα.

Αυτά τα παραδείγματα των αρνητικών επιπτώσεων του τουρισμού εικονογραφούν το πόσο πολύπλοκη μπορεί να γίνει η σχέση μεταξύ του τουρισμού και του πληθυσμού που φιλοξενεί και οι σταθεροί κοινωνικοοικονομικοί δείκτες δεν μπορούν να μετρήσουν αρκετά αυτές τις αλλαγές. Ο τουρισμός είναι ένα δίκικο μαχαίρι καθώς η βιομηχανία μπορεί να φέρει περισσότερα χρήματα στον τοπικό πληθυσμό και στην κυβέρνηση και έτσι να αυξήσει τα κριτήρια ζωής αλλά την ίδια στιγμή μπορεί να υπάρξει κοινωνικοπολιτικό κόστος συσχετιζόμενο με την ανάπτυξη.

⁴⁸⁴ Kruhse-MountBurton, S. (1995) Sex tourism and traditional Australian male identity. In M.-F

⁴⁸⁵ Hashimoto, A. (2000) Young Japanese female tourists: An in-depth understanding of a market segment. *Current Issues in Tourism* 3 (1), 35—50

⁴⁸⁶ Skrobaneck, S., Boonpakdi, B. and Jantakeero, C. (1997) *The Traffic in Women: Human Realities of the International Sex Trade*. London: Zed Books

5.1.11 Συμπεράσματα

Η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να αναθεωρηθεί υπό τις ιδέες της θεωρίας της εξάρτησης και του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, τα οποία και τα δύο αντανakλούν την κυριαρχία των οικονομικά αναπτυγμένων εθνών στην τουριστική επιχείρηση, της υποτίμηση των πολιτισμικών και παραδοσιακών αξιών της πιο αδύναμης οικονομίας και τον άδικο ανταγωνισμό μεταξύ του Βορρά και Νότου όπως προηγούμενα αναφέρθηκε. Σύμφωνα με την θεωρία της εξάρτησης, στο σύστημα του καπιταλισμού, ο πλούτος δεν είναι ισότιμα κατανομημένος στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και μέσα στο οικονομικό σύστημα ενός έθνους. Στην σημερινή παγκόσμια οικονομία, το ανώτατο 200 MNE/TNC σε εννέα χώρες στον Βορρά κυριάρχησε το 32% του GDP του κόσμου το 1995. Επομένως υπάρχει ξεκάθαρος διαχωρισμός μεταξύ Βορρά και Νότου σήμερα, και ακόμα και σε έθνη υπάρχει ένα εμφανές κενό μεταξύ των πλουσίων και φτωχών. Πολλές παραδοσιακές κοινωνίες, ή αναπτυσσόμενα έθνη, έχουν συνεργάτες ή συστήματα βοήθειας της κοινότητας. Καθώς οι παραδοσιακές κοινωνίες ενθαρρύνονται να αντιγράφουν την περισσότερο προοδευμένη, πολύπλοκη καπιταλιστική κοινωνία, αυτό το παλιομοδίτικο σύστημα για μια περισσότερο ισότιμη κατανομή του πλούτου εξαφανίζεται.

Οι περισσότεροι εκ των προορισμών στα αναπτυσσόμενα έθνη αγκαλιάζουν την τουριστική ανάπτυξη, καθώς θεωρείται ότι είναι ένας γρήγορος τρόπος να κερδίζεις ξένο συνάλλαγμα με λίγα γενικά έξοδα επένδυσης, και συχνά θεωρείται σαν μια ακίνδυνη βιομηχανία. Σε προορισμούς που είναι πλούσιοι σε φυσικά προσόντα όπως οι παραλίες, τα βουνά, τα δάση, η γλωρίδα και η πανίδα, η ιστορία και η κληρονομιά, αλλά έχουν έλλειψη σε πηγές ώστε να εκβιομηχανιστούν, ο τουρισμός φαίνεται να είναι μια ιδανική μορφή της οικονομικής ανάπτυξης. Παρόλα αυτά, στην πραγματικότητα, η κατασκευή τουριστικών περιοχών οι οποίες μπορούν να συμπεριλαμβάνουν ξενοδοχεία, εστιατόρια και υποδομή (αεροδρόμια, δρόμους, συστήματα παροχής νερού και αποχετεύσεων κ.τ.λ.) απαιτεί μια μεγάλη αρχική καπιταλιστική επένδυση συχνά από τα MNE ή τα TNC. Αν η τουριστική ανάπτυξη έχει επενδύσει τοπικούς επιχειρηματίες και μεμονωμένες δουλειές, κάτι το οποίο συχνά σημαίνει σχετικά μικρής κλίμακας αναπτύξεις, δεν υπάρχουν αξιοσημείωτα οικονομικά πλεονεκτήματα στην οικονομία του προορισμού λόγω του υψηλού επιπέδου της διαρροής των κερδών πίσω στα

MNE/ TNC. Εναλλακτικά, τα χρήματα κυκλοφορούν μόνο μέσω της τοπικής elit. Η απαίτηση για το προϊόν του τουρισμού είναι επίσης αναξιόπιστη σε σύγκριση με τα άλλα προϊόντα που είναι περισσότερο απτά, π.χ. μεταλλεύματα ή μέρη αυτοκινήτου. Οι τάσεις και οι γεύσεις στα τουριστικά προϊόντα αλλάζουν γρήγορα και οι άπιστοι πελάτες δεν επισκέπτονται τους ίδιους προορισμούς κατ' επανάληψη. Η εποχικότητα των τουριστικών προϊόντων δεν βοηθάει στην παροχή ενός σταθερού εισοδήματος στους προορισμούς. Με σκοπό να διατηρηθεί το επίπεδο της απαίτησης, πολλοί προορισμοί χρησιμοποιούν την τιμολόγηση σαν μια στρατηγική εμπορίας. Μια τέτοια στρατηγική δεν βοηθάει να βελτιωθεί η τρέχουσα οικονομική κατάσταση των προορισμών. Τα τουριστικά επαγγέλματα συχνά είναι από τα πιο χαμηλοπληρωμένα επαγγέλματα. Πολλοί τουριστικοί διαχειριστές στις αναπτυσσόμενες χώρες που δημιουργούν τουρισμό επωφελούνται από τα ποσοστά συναλλάγματος, από τα ποσοστά πληρωμής του Τρίτου Κόσμου και διαπραγματεύονται τη δύναμη τους για να αξιοποιήσουν επιχειρήσεις στους προορισμούς.

Ο εκσυγχρονισμός ενθαρρύνει τις κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές, καθώς η οικονομική ανάπτυξη χρειάζεται αυτές τις αλλαγές σαν μια αρχική σκηνή για περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη. Παρομοίως με τον ιμπεριαλισμό και τον εποικισμό, η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να προσφέρει, μέχρι ένα συγκεκριμένο όριο, βελτιώσεις στην πρόνοια υγείας και στην παροχή πόσιμου νερού, καλύτερης υποδομής και απολύμανσης, και καλύτερη στέγαση και εκπαίδευση. Ενώ αυτά τα πλεονεκτήματα μπορεί να είναι εμφανή μέσα στα συμπλέγματα τουρισμού στον προορισμό, όπως ένα τουριστικό θέρετρο που περικλείεται από ξένο έδαφος, το όριο στο οποίο αυτά τα πλεονεκτήματα επεκτείνονται από τον τουρισμό στην καθημερινή ζωή του πληθυσμού που φιλοξενεί είναι συζητήσιμο. Φαίνεται ότι δεν υπάρχουν συστηματικές αναφορές που να παρέχουν πληροφορία σχετικά με το μέχρι ποιον βαθμό των κοινωνικών πλεονεκτημάτων καταλήγουν άμεσα από την τουριστική ανάπτυξη σε μια περιοχή. Για το μεγαλύτερο μέρος, υπερεθνικές στατιστικές πρακτορείων δεν ξεχωρίζουν την τουριστική ανάπτυξη από άλλες μορφές οικονομικής ανάπτυξης στα έθνη. Για παράδειγμα, πολλά έθνη αγωνίζονται για καταφέρουν υψηλότερα ποσοστά του βαθμού μόρφωσης στον πληθυσμό, καθώς αυτό αποτελεί ένα σημαντικό δείκτη της κοινωνικής ευημερίας. Πληροφορίες σχετικά με αν θα

πρέπει να προστεθούν περισσότερες εκπαιδευτικές ευκαιρίες λόγω της τουριστικής ανάπτυξης, όμως, δεν είναι στην διάθεση μας. Το να μοιράζεται μια σπάνια παροχή νερού, ειδικά σε έθνη νησιών, πάντα φέρνει αντίθεση μεταξύ της βιομηχανίας του τουρισμού και του τοπικού πληθυσμού. Οι ειδήμονες του τουρισμού υποστηρίζουν ότι δεν είναι λογικό να αναμένονται επιδέξια ιατρικά επαγγέλματα σε μικρά αναπτυσσόμενα έθνη ακόμα και για την εξυπηρέτηση των αναγκών των τουριστών. Ακόμα και σε τουριστικούς προορισμούς σε αναπτυγμένα έθνη, τα κοινωνικά οφέλη από την τουριστική ανάπτυξη συχνά θεωρούνται ότι είναι ανύπαρκτα⁴⁸⁷.

Αν και οι αρχές της τουριστικής ανάπτυξης μπορούν να συζητηθούν από τις προοπτικές της εξάρτησης και του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού οι ανθρωπολόγοι, οι κοινωνιολόγοι και οι ψυχολόγοι τείνουν να συζητούν τις αξίες του γηγενή πολιτισμού και τις παραδόσεις από μια στάση εναλλακτικής ανάπτυξης. Η τουριστική ανάπτυξη θα έπρεπε να συνεισφέρει στην προστασία και διατήρηση του πολιτισμού, των παραδόσεων και του συστήματος αξιών των κοινοτήτων που φιλοξενούν. Η τουριστική ανάπτυξη θα πρέπει να είναι ένας καταλύτης στην ενδυνάμωση των πολιτισμικών ταυτοτήτων και της αξιοπρέπειας των πληθυσμών που φιλοξενούν. Η τουριστική βιομηχανία έχει πηδήξει στο bandwagon για το δικό της σκοπό. Ο εξωτικός πολιτισμός που φιλοξενεί και οι παραδόσεις είναι ένα ανεκτίμητο εμπόρευμα σαν μέρος του τουριστικού προϊόντος. Παρόλα αυτά, αυτός ο ισχυρισμός είναι ένα δίκωπο μαχαίρι. Σε μια ακραία περίπτωση, ένα χωριό είχε καθοριστεί σαν μια ιστορική τοποθεσία, ή ως ένα χωριό-μουσείο, όπου δεν επιτρέπονταν καμία αλλαγή ή κανένας εκσυγχρονισμός με σκοπό να διατηρηθεί η ιστορική ακρίβειά του. Σε αυτήν την περίπτωση, οι χωρικοί ούτε καν ζητήθηκαν να διατυπώσουν τη γνώμη τους στην διαδικασία του καθορισμού. Οι τουρίστες απαιτούν να δουν «το παρελθόν» και την «κληρονομιά» σε μια αυθεντική κατάσταση αλλά δεν γνωρίζουν τις επιπτώσεις των απαιτήσεων τους. Η απαίτηση να δουν τις κοινότητες που φιλοξενούν καθώς ήταν στους τρόπους ζωής του χθες στερεί από τους πληθυσμούς που φιλοξενούν το προνόμιο τους να προοδεύσουν και να βελτιωθούν. Η τουριστική βιομηχανία επίσης δημιουργεί τις εικόνες των

⁴⁸⁷ Telfer, D.J. and Hashimoto, A. (1999) Resident attitudes towards tourism development in Niagara-on-the-Lake. Unpublished report, prepared for TEMCO. Department of Recreation and Leisure Studies, Brock University, St Catharines, ON

κοινοτήτων που φιλοξενούν σαν τις εξωτικές, τις άθικτες, τις ρομαντικά πρωτόγονες, τις οπισθοδρομικές και τις υπανάπτυκτες. Μια τέτοια ταμπέλα συχνά εξαναγκάζει τις κοινότητες που φιλοξενούν να διατηρήσουν τους παλιομοδίτικους τρόπους ζωής με σκοπό να προσελκύσουν τους τουρίστες. Αυτό ξεκάθαρα πάει κόντρα στις αρχές του εκσυγχρονισμού και της οικονομικής ανάπτυξης. Η κοινότητα που φιλοξενεί θα πρέπει να έχει μια επιλογή του αν θα υποκύψει ή όχι σε μια τέτοια ταμπέλα, και θα πρέπει να είναι ικανή να διαλέξει να εκσυγχρονιστεί. Όμως, όπως περιγράφηκε στην θεωρία της εξάρτησης, οι ανισοροπίες δύναμης στην τουριστική ανάπτυξη αναμφίβολα υπάρχει και, όταν η κοινότητα που φιλοξενεί είναι η τρωτή σε αυτό το παιχνίδι δύναμης, χωρίς δυνατή αρχηγεία, η κοινότητα που φιλοξενεί έχει λίγες επιλογές ώστε να διαλέξει να επιβιώσει μέσα από αυτό το παιχνίδι δύναμης.

Όπως είναι και η περίπτωση για την γενική κοινωνικοπολιτισμική αλλαγή, η ενδυνάμωση του ενός φύλου είναι επίσης ένα θέμα δύο όψεων. Η ενδυνάμωση των γυναικών είναι ένα από τα πιο επιθυμητά θέματα στις δυτικές θεωρίες ανάπτυξης. Συχνά επιχειρηματολογείται ότι η μεταπολεμική εκβιομηχάνιση που βασιζόταν στον καπιταλισμό πίεσε τη σκανδάλη για την περιθωριοποίηση των γυναικών σήμερα. Σε πολλές κοινωνίες, οι ερευνητές επιχειρηματολογούν ότι οι γυναίκες είναι αντικείμενα υποδεέστερα που στέκονται μέσω της εξάσκησης της θρησκείας, της εκπαίδευσης, της κοινωνικοοικονομικής διάρκειας και της πολιτικής ιδεολογίας⁴⁸⁸. Ορίστηκε ότι η κατωτερότητα των γυναικών στην κοινωνία είναι βασισμένη στον «βαθμό της πρόσβασης και του ελέγχου των γυναικών πάνω στις υλικές πηγές (φαγητό, εισόδημα, και άλλες μορφές πλούτου) και στις κοινωνικές πηγές (παιδεία, δύναμη, και κύρος) μέσα στην οικογένεια, στην κοινότητα και στην κοινωνία κατά πολύ». Αυτό μπορεί να είναι αληθές σε πολλά έθνη σήμερα, όμως, ακόμα υπάρχει το ερώτημα σχετικά με το αν ή όχι αυτή η κατάσταση επιδεινώθηκε ή ενισχύθηκε από της εισαγωγή της δυτικής ιδεολογίας για την οικονομική ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό. Στον τουρισμό, στον οποίο πολλά ονομαζόμενα αναπτυσσόμενα έθνη αναμειγνύονται, υπάρχουν σκέψεις σχετικά με τις αλλαγές στην κοινωνική δομή και στην κοινωνική διάρθρωση λόγω της

⁴⁸⁸ Andrews, A. (1988) The state of women in the Third World. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) The Third World: States of Mind and Being, Boston, MA: Unwin Hyman: 126

τουριστικής ανάπτυξης. Οι γυναίκες στα οικονομικά αναπτυσσόμενα έθνη όπως τα νησιά Φίτζι και η Ινδονησία, καθώς αναφέρθηκε προηγουμένων ως σε αυτό το κεφάλαιο, και οι γυναίκες στις σοσιαλιστικές ή στις κομμουνιστικές κοινωνίες τείνουν να έχουν ένα ίσο ή περισσότερο πλεονεκτικό status από τους άντρες. Ακόμα, η εισαγωγή της εκβιομηχάνισης και της τουριστικής ανάπτυξης άλλαξε την αξία των επαγγελμάτων και δημιούργησε μια προτίμηση των θηλυκών εργαζομένων στην τουριστική βιομηχανία, η οποία έχει αναπόφευκτα επηρεάσει το κοινωνικοοικονομικό status των γυναικών. Από τη μία, οι γυναίκες ανάκτησαν την πρόσβαση στις υλικές πηγές (π.χ. η ιδιοκτησία αυτόχθονων γυναικών της γης στην Αυστραλία) και στις κοινωνικές πηγές (π.χ. πρόσβαση στην υψηλότερη εκπαίδευση) μέσω των επαγγελμάτων που συσχετίζονται με τον τουρισμό. Από την άλλη, το εισόδημα των γυναικών από τα επαγγέλματα που συσχετίζονται με τον τουρισμό μπορεί να υπερβεί το εισόδημα των αντρών από την γεωργία και την αλιεία. Οι γυναίκες που αφήνουν το σπίτι τους για να πάρουν μέρος στα επαγγέλματα που συσχετίζονται με τον τουρισμό μπορούν επίσης να προκαλέσουν ριζικές αλλαγές στις παραδοσιακές κοινωνικές δομές και στις οικογενειακές αξίες.

Οι κοινωνικές αλλαγές όπως η ενδυνάμωση του φύλου, η δομή της οικογένειας και οι παραδοσιακές αξίες είναι ξεκάθαρα αναπόφευκτες, ειδικότερα αν τα αναπτυσσόμενα έθνη αντιγράφουν τους Ευρω-Αμερικάνικους τρόπους ζωής, τα συστήματα αξιών και τις οικογενειακές δομές. Πιστεύεται συνήθως ότι η σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και του συσχετιζόμενου εκσυγχρονισμού είναι αναμφισβήτητα θετική. Παρά τη σημασία των κοινωνικών και πολιτισμικών αλλαγών που προκλήθηκαν από τον επονομαζόμενο «εκσυγχρονισμό» μονό τώρα τίθεται υπό ερώτηση. Με τις εναλλακτικές θεωρίες ανάπτυξης που γίνονται όλο και πιο δημοφιλείς, μερικοί άνθρωποι αρχίζουν να ρωτάνε αν αξίζει η μαρτυρία απροσδόκητων δραστηριών αλλαγών στις κοινωνικοπολιτισμικές αξίες στο όνομα της οικονομικής ανάπτυξης. Οι Άραβες παραδοσιολόγοι κάνουν έκκληση για την αναχώρηση από το αστικό παράδειγμα εκσυγχρονισμού και τις αλλαγές στις οικογενειακές αξίες με εκλύσεις για την αναβίωση των Ισλαμικών αξιών, συμπεριλαμβανομένου του κώδικα ενδυμασίας. Αντί των θετικών όψεων των θεωριών εναλλακτικής ανάπτυξης, συμπεριλαμβανόμενης της ανάπτυξης που είναι ικανή να στηρίξει, της ανθρώπινης ανάπτυξης, της ενδυνάμωσης και της

ανάμειξης των γυναικών και κοινοτήτων, αυτές οι θεωρίες μειώνουν την έμφαση της γρήγορης οικονομικής ανάπτυξης, η οποία είναι ο απόλυτος σκοπός της «ανάπτυξης» με μια καπιταλιστική έννοια. Το τι οι εναλλακτικές θεωρίες ανάπτυξης υποστηρίζουν απαιτεί μια τρομερή αρχική επένδυση όσον αφορά το κεφάλαιο, και δεν ενθαρρύνουν απαραίτητα τον «εκσυγχρονισμό» που οι Ευρω-Αμερικάνικες κοινωνίες έχουν επιτύχει.

Ακόμα και με τους σημερινούς δείκτες κοινωνικής ευημερίας, είναι εμφανές ότι ο νομισματικό πλούτος δεν αντανάκλα πάντα την κοινωνική ευημερία ενός πληθυσμού. Ο δείκτης που βασίζεται στο εισόδημα, ο δείκτης που βασίζεται στο εμπόριο και ο δείκτης που βασίζεται στην πηγή είναι χρήσιμοι οδηγητές, αν και δεν είναι ακριβείς σε πολλές περιπτώσεις, με τους οποίους συγκρίνεται το οικονομικό status των εθνών, το οποίο με τη σειρά του, μπορεί να υποδείξει την ικανότητα ενός έθνους στο να παρέχει κοινωνική ευημερία στον πληθυσμό του. Παρόλα αυτά, οι καθορισμοί της κοινωνικής ευημερίας σε αυτούς τους δείκτες βασίζονται σε δυτικές ιδέες και δεν αντανάκλουν πάντα την κατάσταση της κοινωνικής ευημερίας ή τα πραγματικά ενδιαφέροντα των ανθρώπων σε μη-δυτικές κοινωνίες. Ο δείκτης HDI ποιότητας ζωής του UNDP είναι ένας από τους λίγους δείκτες που τοποθετούν λιγότερη έμφαση στο οικονομικό status ενός έθνους και περισσότερη στην κοινωνική του ευημερία. Παρόλα αυτά, οι θεμελιώδεις θεωρίες της κοινωνικής ευημερίας σε αυτό το δείκτη επίσης βασίζονται σε δυτικές θεωρίες και δεν είναι πραγματικά ελεύθερες από τις πολιτισμικές προκαταλήψεις. Επιπλέον, σε μια μελέτη του τουρισμού, οι κοινωνικές και πολιτισμικές προοπτικές που μελετώνται δεν γίνεται να μετρηθούν από αυτούς τους δείκτες. Αυτοί οι δείκτες δεν έχουν σχεδιαστεί για να μετρούν την υποτίμηση του πολιτισμού και των παραδόσεων όπως τα επίπεδα των πολιτισμικών εξομοιώσεων και εκπολιτισμού. Και ούτε είναι σχεδιασμένοι για να κρίνουν το επίπεδο ετοιμότητας ενός έθνους στην αντιγραφή των Ευρω-Αμερικάνικων τρόπων ζωής και των συστημάτων αξιών επειδή αυτοί οι δείκτες θεμελιωδώς υποθέτουν ότι οι κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές στα αναπτυσσόμενα έθνη είναι τα απαιτούμενα βήματα για μία βελτίωση στην ποιότητα της ζωής.

Ίσως είναι η ώρα για να ανασκοπήσουμε και να αναθεωρήσουμε τα υπάρχοντα παραδείγματα ανάπτυξης. Η τουριστική ανάπτυξη σήμερα θέτει ερωτήματα για τις θεωρίες της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης και για

θέματα εκσυγχρονισμό, στα οποία πολλοί έχουν τοποθετήσει την τυφλή πίστη τους. Λόγω της μεγάλης φύσης του τουρισμού, οι κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές στις κοινότητες που φιλοξενούν συχνά δεν είναι αποδεκτές καθώς οι επισκέπτες θέλουν να δουν τις πολιτισμικές και ιστορικές παραδόσεις του προορισμού. Παρόλα αυτά, χωρίς αυτές τις αλλαγές η ανάπτυξη δεν μπορεί να προχωρήσει σύμφωνα με τις δυτικές θεωρίες ανάπτυξης. Παρομοίως, πολλοί προορισμοί έχουν αρχίσει να γνωρίζουν τη σημασία του φυσικού και ζωντανού περιβάλλοντος που ο τουρισμός έχει στην περιουσία του και υπάρχει ένα κίνημα προς τη διαχείριση της φυσικής πηγής η οποία δεν συμβιβάζεται για βραχυπρόθεσμα πλεονεκτήματα. Για μια περισσότερο επαρκή και φιλική προς τον πολιτισμό της κοινότητας και φυλετική ενδυνάμωση, προτείνεται μια ανάπτυξη μικρότερης κλίμακας που βασίζεται στην κοινότητα αντί για μια ανάπτυξη μαζική που προέρχεται από πολυεθνικούς επενδυτές. Η αλλαγή των θεμελίων της θεωρίας της ανάπτυξης, δηλαδή το απόλυτο Ευρω-Αμερικάνικο μοντέλο που βασίζεται στον καπιταλισμό, μπορεί να είναι η πιο προκλητική. Αυτό θα αρνηθεί όλη την παγκόσμια «ανάπτυξη» που έχει επιτευχθεί, ειδικά κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, και να θα αρνηθεί όλη την ευρέως διαδεδομένη πίστη στις Ευρω-Αμερικάνικες αξίες στην ανάπτυξη και στις βελτιώσεις του τρόπου ζωής. Δεν υπάρχει σίγουρο υποκατάστατο για τον καπιταλισμό μετά την κατάρρευση (που ήταν αποτέλεσμα της κυριαρχίας) των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών ομάδων κατά τη διάρκεια του τέλους της δεκαετίας του '80 και '90. Παρόλα αυτά, η εμφάνιση των εναλλακτικών θεωριών ανάπτυξης με την δυνατή υποστήριξη για την παγκόσμια συνεργασία προτείνει ότι οι θεωρίες της ανάπτυξης στο μέλλον πρέπει να αλλαχθούν με τον ένα τρόπο ή τον άλλο. Οι κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης δεν θα πρέπει να είναι απλά spin-off ενδιαφέροντα σαν αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά αντιθέτως, μια περισσότερο ολιστική προσέγγιση είναι απαραίτητη. Οι κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις και οι επακόλουθες αλλαγές πρέπει να θεωρηθούν σε μια ίση βάση με τις αλλαγές όχι μόνο στην οικονομία ενός έθνους αλλά επίσης με τις αλλαγές στο φυσικό περιβάλλον. Μετά από μισό αιώνα τυφλής λατρείας του Ευρω-Αμερικάνικου μοντέλου ανάπτυξης στην μεταπολεμική περίοδο, η αποτελεσματικότητά του τώρα τίθεται υπό ερώτηση, ειδικότερα, με σεβασμό στις μη προβλέψιμες πλευρικές επιπτώσεις στις κοινωνίες, στους πολιτισμούς

και στο περιβάλλον. Σε απάντηση στο Ευρω-Αμερικάνικο μοντέλο, εναλλακτικά μοντέλα ανάπτυξης έχουν εμφανιστεί δίνοντας έμφαση σε ένα περισσότερο γηγενή τύπο ανάπτυξης, που έχει κέντρο την κοινότητα και που διαχειρίζεται περισσότερο τοπικά, ο οποίος ταιριάζει καλύτερα στην τοποθεσία. Παρόλα αυτά, ο περιορισμός των εναλλακτικών θεωριών ανάπτυξης σε μια περιορισμένη τοποθεσία θα μπορούσε να είναι τόσο μη αποτελεσματικός όσο τα κλασικά μοντέλα ανάπτυξης. Για παράδειγμα, οι σημερινές κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές, περιβαλλοντολογικές και πολιτικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης δεν έχουν κανένα όριο. Η περιβαλλοντολογική μόλυνση μπορεί να διαπεράσει τα πολιτικά σύνορα και οι κοινωνικοπολιτισμικές επιρροές στις κοινότητες που φιλοξενούν δεν μπορούν να ελεγχθούν αποτελεσματικά αν οι διεθνείς τουρίστες που έρχονται δεν είναι καλά πληροφορημένοι. Αν και οι εναλλακτικές θεωρίες ανάπτυξης συνεχίζουν να κερδίζουν δημοσιότητα, οι ιδεολογίες ανάπτυξης που βασίζοντας στον εκσυγχρονισμό και στον οικονομικό φιλελευθερισμό είναι ακόμα σε λειτουργία και η τουριστική ανάπτυξη δεν είναι απαλλαγμένη από αυτές τις δυνάμεις. Καθώς η μικρής κλίμακας αυξανόμενη τουριστική ανάπτυξη, που βασίζεται στην κοινότητα, είναι το κύριο επίκεντρο του εναλλακτικού μοντέλου ανάπτυξης, η συνεργασία είναι απαραίτητη για αυτό το μοντέλο σε εσω-εθνικά, διεθνή και υπερ-εθνικά επίπεδα. Συγκεκριμένα, η συνεργασία και ο συντονισμός μεταξύ των κυβερνητικών πρακτορείων, σχεδόν-κυβερνητικών πρακτορείων, NGO και ομάδων συμφέροντος όπως επίσης και η αυτό-ρύθμιση και η συνεργασία των MNE/ TNC θα γίνει περισσότερο σημαντική ώστε να υλοποιηθεί μια επιτυχής εναλλακτική τουριστική ανάπτυξη. Χωρίς την απαραίτητη εξωγενή συνεργασία, η εναλλακτική διεθνής τουριστική ανάπτυξη σε αυτήν την περίοδο παγκοσμιοποίησης είναι καταδικασμένη να αποτύχει.

Κεφάλαιο 6

Τουρισμός, ανάπτυξη και το περιβάλλον καθώς και τα εμπόδια ανάπτυξης τους

6.1. Εισαγωγικά

Η εσωτερική σχέση μεταξύ του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης έχει απασχολήσει τους ακαδημαϊκούς και τα άτομα που κάνουν την πολιτική παρομοίως για πολλές δεκαετίες. Πράγματι, οι διαγωνιζόμενες ιδέες σχετικά με το τι μπορεί να αποτελέσει ένα μέλλον ικανό να στηρίξει τον πλανήτη και τους κατοίκους του έχουν γίνει η καύσιμη ύλη για μια ανιαρή διανοητική συζήτηση. Μόνο προσφάτως έχει βουλευτεί ο τουρισμός στην καρδιά αυτής της συζήτησης, όχι άλλοτε, επειδή «καμία άλλη οικονομική δραστηριότητα ... συναλλάσσεται με τόσους πολλούς τομείς, επίπεδα και ενδιαφέροντα όπως ο τουρισμός»⁴⁸⁹. Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια μιας δεκαετίας στην οποία τα ακαδημαϊκά σύνορα έχουν θολώσει αυξητικά, μια περισσότερο συγκεκριμένη και πολύπλοκη κατανόηση του τουρισμού, της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος έχει αρχίσει να εμφανίζεται. Και αυτό γιατί, η τουριστική θεωρία έχει, σύμφωνα με τον Jafari⁴⁹⁰, περάσει από τέσσερα στάδια, από την «υποστήριξη» στην «γνώση», συγκεκριμένα με σεβασμό προς την αναπτυξιακή σχέση του τουρισμού με το περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτός λειτουργεί.

Ο σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να χαρτογραφηθεί η σύγκλιση των κάποτε άνισων ακαδημαϊκών γνωμικών ώστε να καθιερωθεί το όριο στο οποίο ο τουρισμός μπορεί να αναπτυχθεί μέσα στο πλαίσιο των παραμέτρων της χρήσης της πηγής που είναι ικανή να στηρίξει. Λειτουργώντας έτσι, αυτό προσφέρει μια κριτική της πιο δεσπόζουσας διάλεξης της ανάπτυξης που είναι ικανή να στηρίξει και την αντίληψη του τουρισμού που είναι ικανός να στηρίξει τον οποίο έχει πληροφορήσει. Από το 1980, η ιδέα την ανάπτυξης που είναι ικανή να στηρίξει έχει επικρατήσει σχεδόν σε όλες τις λεωφόρους της ανθρώπινης δραστηριότητας. Από τις οικο-κεντρικές καταγωγές στο να εμπλακεί σε μια δεσπόζουσα μορφή ανάπτυξης, ο όρος έχει γίνει ένα επίκεντρο σκέψης, συζήτησης και ιδεολογικής σύγχυσης. Μερικά θέματα έχουν παρακινήσει τόσες πολλές αφηγήσεις και αντιφατικές αφηγήσεις και ο

⁴⁸⁹ Cater, E. (1995) Environmental contradictions in sustainable tourism. *Geographical Journal* 161 (1): 21

⁴⁹⁰ Jafari, J. (1989) Sociocultural dimensions of tourism: An English language literature review. In J. Bystrzanowski (ed.) *Tourism as a Factor of Change: A Sociocultural Study* (pp. 17—60). Vienna: Vienna Centre

Munro⁴⁹¹, ίσως, τυποποιεί μια ευρέως διαδεδομένη άποψη ισχυριζόμενος ότι ο όρος έχει «χρησιμοποιηθεί για να χαρακτηρίσει σχεδόν όλα τα μονοπάτια στο είδος του απλώς, άνετου και ασφαλούς μέλλοντος το οποίο όλοι φιλοδοξούν».

Επιχειρηματολογείται εδώ ότι οι αρχές της περιβαλλοντολογικής διαχείρισης οι οποίες έχουν υποστηρίξει τον προγραμματισμό της τουριστικής ανάπτυξης στον δυτικό κόσμο έχουν λίγη σχέση με τα κοινωνικά, πολιτισμικά και οικολογικά χαρακτηριστικά πολλών αναπτυσσόμενων κρατών. Πράγματι, η τουριστική πραγματεία που είναι ικανή να στηρίξει προσφέρει λίγα πέρα από μια καλοπερπατημένη και, κατά πολλούς τρόπους, επιφανειακή ανασύνταξη των δεσποζουσών αναπτυξιακών ιδεών, ασπάζοντας την πρωτοκαθεδρία της οικονομίας σε σχέση με την οικολογία, τον γραφειοκρατικό προγραμματισμό σε σχέση με την τοπική συμμετοχή, και τον διορισμό σε σχέση με την διαβούλευση. Μια περισσότερο σχετική ερμηνεία της ικανότητας στήριξης του τουρισμού- και όσον αφορά του τι είναι και το πως αυτό θα επιτευχθεί – είναι απαραίτητη αν οι ανταγωνιζόμενες απαιτήσεις των τουριστών, των κυβερνήσεων και των κοινοτήτων που φιλοξενούν πρόκειται να συμφιλιωθούν στο μέλλον. Η ικανότητα στήριξης είναι μια πιο εκλεκτική θεωρητική ιδέα που ανοίγει συζήτηση σε διαφορετικές φυσικές, κοινωνικές και οικονομικές αρχές και η οποία αναγνωρίζει τις υποκείμενες κοινωνικό-πολιτικές δομές και τα θέματα της διακυβέρνησης ως παράγοντες-κλειδιά στην περιβαλλοντολογική διαχείριση. Στα χρόνια που έρχονται, τα φτωχότερα έθνη του κόσμου θα τραβηχτούν αυξητικά στο παγκόσμιο φαινόμενο του τουρισμού και αν η ικανότητα στήριξης –στο ευρύτερό της περιβαλλοντολογικό, οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον – πρόκειται να επιτευχθεί, σημαντικά μαθήματα πρέπει να παρθούν από ευρύτερο περιβάλλον και την πραγματεία της ανάπτυξης. Πράγματι, με οφειλόμενη σκέψη στα τοπικά κοινωνικά και περιβαλλοντολογικά αίτια της ικανότητας στήριξης, ο τουρισμός, πέρα από το ότι είναι ένας πράκτορας του υποβιβασμού, μπορεί ενεργά να ενισχύσει το περιβάλλον και να προωθήσει την τοπική ανάπτυξη.

Η ιδέα της (τουριστικής) ανάπτυξης που είναι ικανή να στηρίξει δεν μπορεί να συστηθεί πλήρως χωρίς μια κατανόηση των δυνάμεων που έδωσαν

⁴⁹¹ Munro, D. (1995) Sustainability: Rhetoric or reality? In T. Trzyna and I. Osborn (eds) A Sustainable World: Defining and Measuring Sustainable Development. Sacramento: International Center for the Environment and Public Policy for the World Conservation Union.: 27

ώθηση σε μια ευρέως διαδεδομένη περιβαλλοντολογική επίγνωση και την επακόλουθη υιοθεσία της ικανότητας στήριξης ως ένα παγκόσμιο αντικείμενο ανάπτυξης. Επομένως, το κεφάλαιο ξεκινάει με μια σύντομη αναθεώρηση των καταγωγών της ισχυριζόμενης «περιβαλλοντολογικής κρίσης» που αντιμετωπίζει το παγκόσμιο οικοσύστημα και οι νωρίτερες ανταποκρίσεις, που απεδείχθησαν με την εμφάνιση του περιβαλλοντολογικού κινήματος στις ποικίλες του αμφιέσεις. Μετά λαμβάνει υπόψη τις πηγές και τις διαφοροποιούμενες ερμηνείες της ανάπτυξης που στηρίζει καθώς η επικρατούσα ιδεολογία ανάπτυξης που αναζητάει την εγκαθίδρυση στον μεσαίο έδαφος μεταξύ των ανταγωνιζόμενων αντικειμένων της, από τη μία μεριά, περιβαλλοντολογικής ικανότητας στήριξης και, από την άλλη, της οικονομικής ανάπτυξης και αύξησης. Μετά εξερευνάται ο τρόπος με τον οποίο ένα «προσχέδιο» του τουριστικού προγραμματισμού έχει αγκαλιάσει την ανάπτυξη που στηρίζει πριν από το τελευταίο μέρος του κεφαλαίου που επιχειρηματολογεί για την ανάγκη να πάει πέρα από αυτό το προσχέδιο, με θέματα της περιβαλλοντολογικής εξουσίας και της οικολογικής ικανότητας στήριξης παρέχοντας τα θεμέλια για μια νέα ερμηνεία της σχέσης τουρισμού-περιβάλλοντος.

6.1.1 Η «περιβαλλοντολογική κρίση»

Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED) το επονομαζόμενο «Η Κορυφή Γης»- που έλαβε χώρα στο Ρίο το 1992 τράβηξε την προσοχή του κόσμου στην επίμαχη ερώτηση της ανάπτυξης που είναι ικανή να στηρίξει. Ένας μεγάλος αριθμός προτάσεων, που εκλεκτικά παρουσιάστηκαν μέσα στα πλαίσια της ευρέως ποικιλόυσης Agenda 21, τοποθετήθηκαν για να συμφιλιώσουν τα αντιτιθέμενα συμφέροντα των κυβερνήσεων, των βιομηχανιών και των συντηρητικών ενώ, περισσότερο ειδικότερα, η διαλεκτική συζήτηση σχετικά με την ανάπτυξη που στηρίζει- που ξεκίνησε δύο δεκαετίες νωρίτερα- έλαβε ένα χτύπημα στο χέρι που ήταν τόσο απαραίτητο. Παρόλα αυτά, η αισθητή έννοια της αισιοδοξίας στους αρχηγούς των πιο πλούσιων εθνών του κόσμου κατά το τέλος του συνεδρίου τράβηξε την προσοχή των μέσων μαζικής ενημέρωσης μακριά από το περιβαλλοντολογικό παρασκήνιο «που φώναζε». Αν είχε ακουστεί η φωνή του, ο κόσμος θα είχε μάθει ότι, κατά τη διάρκεια του δωδεκαήμερου συνεδρίου, μεταξύ 600 και 900

είδη φυτών και ζώων εξαφανίζονται, περίπου 487,200*4000 τμ καλλιεργήσιμης γης είχαν μετατραπεί σε έρημο και πάνω από 1000000*4000 τμ τροπικών δασών είχαν καταστραφεί. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, ο πληθυσμός του κόσμου μεγάλωσε κατά 3,3 εκατομμύρια. Έτσι, από την περιβαλλοντολογική άποψη, υπήρχε λίγο έδαφος για αισιοδοξία.

Το μήνυμα που αντιμετώπιζε η ανθρωπότητα ήταν η άμεση κοινωνική και περιβαλλοντολογική καταστροφή και η ανθρώπινη τραγωδία είχε κάνει, μέχρι το 1992, καλή πρόβα. Πράγματι, μια παρόμοια έννοια απαισιοδοξίας ήταν προφανής στο προηγούμενο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον (UNCHE), που έλαβε χώρα στη Στοκχόλμη το 1972, και μίλησε ευκρινώς για την επακόλουθη έκδοση Μόνο Μια Γη⁴⁹². Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70, τα αυξανόμενα ποσοστά της καταστροφής των δασών, τα μειωμένα αποθέματα ψαριών, οι γρήγορα εξαλειπόμενες παροχές της αγροτικής γης και η γενικότερη μείωση των κοινών πηγών ιδιοκτησίας είχαν όλα συνεισφέρει στο ενδιαφέρον των περιβαλλοντολόγων για την χωρητικότητα της γης στην υποστήριξη των επικρατούντων υπολογισμών της «ανάπτυξης».

Αυτό που προσέελκυσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον ήταν η ευαισθησία της γης στα αυξανόμενα επίπεδα της μόλυνσης. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, ραδιενεργός σκόνη από τα πυρηνικά πειράματα θεωρήθηκε απλώς σαν ένα από τους πολλούς μολυντές ο οποίος «αγνοούσε» τα εθνικά σύνορα, καθώς η τοξικότητα των Σκανδιναβικών λιμνών και δασών και η παρουσία του DDT σε ψάρια της Ανταρκτικής και αρκτικής έφεραν στο σπίτι την ανάγκη για ανάπτυξη που θα αγκαλιάσει μια κατανόηση των παγκόσμιων οικολογικών «ορίων». Εν συντομία, αναγνωρίστηκε ότι η «effluence της αφθονίας» δεν σέβονταν τα εθνικά σύνορα, και ότι οι δραστηριότητες μιας χώρας θα μπορούσαν να έχουν παγκόσμιες συνέπειες. Ο Reid⁴⁹³, ακολουθώντας την περιγραφή του Boulding⁴⁹⁴ για την «γη-διαστημόπλοιο», σημειώνει ότι, μέχρι εκείνη την ώρα, οι πρώτες δορυφορικές εικόνες ενίσχυαν την αντίληψη του κόσμου ως μια «αβέβαιη και σχετικά τρωτή οντότητα». Επιπροσθέτως, μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '70, η υπόθεση για τη γη του James Lovelock, η οποία

⁴⁹² Ward, B. and Dubos, R. (1972) Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet. London: Penguin

⁴⁹³ Reid, D. (1995) Sustainable Development: An Introductory Guide. London: Earthscan: 3

⁴⁹⁴ Boulding, K. (1992) The economics of the coming spaceship earth. In A. Markandya and J. Richardson (eds) The Earthscan Reader in Environmental Economics (pp. 27—35). London: Earthscan

είδε τον πλανήτη σαν μια μόνη ομοιοστατική οργανική οντότητα, προσέθεσε σκέψεις σχετικά με την πιθανότητα για την ανθρώπινη δραστηριότητα να ταράξει την ευαίσθητη οικολογική ισορροπία της γης.

Ένας αριθμός από μεμονωμένα καταστροφικά γεγονότα δίνονται για να προσθέσουν υπόσταση στους προβληματισμούς των περιβαλλοντολόγων. Για παράδειγμα, η καταστροφή στην Bhopal το 1984, η οποία κόστισε τις ζωές περίπου 2500 τοπικών κατοίκων, και η καταστροφή του *Exxon Valdez* 'έδωσε έμφαση στο όριο στο οποίο και το ανθρώπινο και το φυσικό περιβάλλον ήταν τρωτά σε τέτοια ξαφνικά «σοκ». Επιπρόσθετα σε αυτά και σε άλλα ανθρωπογενή γεγονότα τα οποία εφοδίασαν τους περιβαλλοντολογικούς προβληματισμούς, οι δεκαετίες του '70 και '80 επίσης μαρτύρησαν ένα αριθμό από φυσικά φαινόμενα τα οποία πρότειναν ότι τα «όρια» της περιβαλλοντολογικής ελαστικότητας προσεγγίζονταν γρήγορα. Το αυξητικό περιστατικό των πλημμυρών, της ξηρασίας και του λιμού είχε προπαγανδιστεί καλά καθώς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης άρχισαν να αντανακλούν ευρέως τα κοινά δημόσια ενδιαφέροντα για το παγκόσμιο περιβάλλον ενώ, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, ο θάνατος από φυσικές καταστροφές αυξήθηκε έξι φορές πάνω από την προηγούμενη δεκαετία.

Αναμφισβήτητα συνδεδεμένο με τους φόβους σχετικά με την μόλυνση και την εξάντληση των πηγών ήταν το ενδιαφέρον για την αύξηση του πληθυσμού. Για πολλούς περιβαλλοντολόγους, από τη στιγμή που ο παγκόσμιος πληθυσμός συνεχίζει να αυξάνεται, τα προβλήματα της υποβάθμισης της πηγής, της μόλυνσης και της ανθρώπινης μιζέριας δεν θα λυθούν. Σχετικά απλά, «τα προβλήματα της πηγής δεν είναι πραγματικά περιβαλλοντολογικά προβλήματα: είναι ανθρώπινα προβλήματα» και από τη στιγμή που η ανθρώπινη εκμετάλλευση των φυσικών πηγών αυξάνεται, το ίδιο κάνουν και οι περιβαλλοντολογικές συνέπειες αυτής της δραστηριότητας. Έτσι, αντιθέτως με το φόντο της γρήγορης εκβιομηχάνισης, με τα αυξανόμενα σχήματα της ανισότητας και τα υψηλά ποσοστά της ανάπτυξης του πληθυσμού, τα ερώτημα της ικανότητας στήριξης άρχισε να κυριαρχεί στην συζήτηση σχετικά με τα κατάλληλα μονοπάτια και τα μέσα της ανάπτυξης. Οι ακαδημαϊκοί και όσοι κάνουν την πολιτική από τα διαφορετικά φόντα και όσοι καλύπτουν την πολιτική συνέχεια αντέδρασαν στις αντιλαμβανόμενες περιβαλλοντολογικές κρίσεις, με τον τουρισμό να μην αποτελεί εξαίρεση.

Ακόμα και κατά το τέλος της δεκαετίας του '70, με τον διεθνή μαζικό τουρισμό να είναι ακόμα σε σχετικά μικρή ηλικία, οι σχολιαστές έκαναν κριτική της αχαλίνωτης ανάπτυξης του τουρισμού και των επακόλουθων συνεπειών του και έκαναν έκκληση για ένα περιορισμό της ανάπτυξής του.

Το ταξίδι σε αυτήν την κλίμακα... αναπόφευκτα αναστατώνει τον χαρακτήρα των επηρεαζόμενων περιοχών, τον πληθυσμό τους και τους τρόπους ζωής τους. Καθώς φτάνουν σμήνη από άτομα που κάνουν διακοπές... η τοπική ζωή και βιομηχανία μαραίνονται, η φιλοξενία εξαφανίζεται, και οι γηγενείς πληθυσμοί περνάνε σε ένα σχεδόν παρασιτικό τρόπο ζωής φροντίζοντας με περιφρονητική δουλοπρέπεια το απονήρευτο πλήθος.

Ενδιαφέροντος, η ελιτιστική «λύση» του Mishan ήταν να απαγορεύσει τα διεθνή αεροπορικά ταξίδια αλλά, περισσότερο γενικά, ποιες ήταν οι αρχικές απαντήσεις στην λαμβανόμενη περιβαλλοντολογική κρίση;

6.1.2 Περιβαλλοντολογική κρίση: μια νέο-Μαλθουσιανή απάντηση

Η αύξηση στην δημοφιλή περιβαλλοντολογική επίγνωση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 ξέθαψε πολλές θεμελιώδεις ιδεολογικές ρίζες του περιβαλλοντολογισμού. Αυτές κατοικούσαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στη Γερμανία και στην δουλειά του Ernst Haeckel (1834-1919) ο οποίος νομισματοποίησε τον όρο «οικολογία». Ήταν ο Haeckel ο οποίος πρότεινε την ιδέα του οργανικού ολισμού, λαμβάνοντας υπόψη οικοσυστήματα καθώς δεν αποτελούνται μόνο από πολλά στοιχεία- με το ανθρώπινο είδος να είναι ένα από αυτά- αλλά επίσης γιατί έχουν ουσιαστική ηθική αξία από μόνα τους. Παρόλα αυτά, επίσης συνυφασμένη με την εμφάνιση της εκλαμβανόμενης περιβαλλοντολογικής κρίσης ήταν η αναβίωση της Μαλθουσιανής σχολής της σκέψης που βασίζεται σε ιδέες της επικείμενης κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντολογικής καταστροφής. Τέτοιες ιδέες είχαν εγκαταστήσει κάτι λανθασμένο κατά τη διάρκεια της ακμάζουσας μεταπολεμικής περιόδου του εκσυγχρονισμού και την αισιοδοξία που ενστάλαξε στη Δύση αλλά η αυγή της νέο- Μαλθουσιανής σχολής διείσδυσε ένα ευρύ φάσμα της κοινωνικής και περιβαλλοντολογικής βιβλιογραφίας.

Οι σκέψεις σχετικά με τον παγκόσμιο πληθυσμό που αυξάνεται με γρήγορο ρυθμό ξεκίνησαν να εμφανίζονται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50, το θέμα λάμβανε προσοχή από, μεταξύ άλλων, με την με τον δεύτερο να

εκδίδει το σημαντικό Ρόλο του Ανθρώπου στην Αλλαγή του Προσώπου της Γης. Η νέα γενιά των Νει-Μαλθουσιανών κατά το τέλος της δεκαετίας του '60 και '70 σταθερά τοποθέτησε «το πρόβλημα του πληθυσμού» στην καρδιά του περιβαλλοντολογισμού.

Από τότε, φυσικά, πολλοί από αυτούς τους φόβους έχει αποδειχτεί ότι είναι αβάσιμοι. Παρόλα αυτά, κατά το τέλος της δεκαετίας του '60 το αχαλίνωτο κυνήγι του Βορρά για οικονομική ανάπτυξη άφηγε σίγουρα το σημάδι του πάνω στο φυσικό περιβάλλον. Οι οικολογικοί προβληματισμοί σχετικά με τη διάλυση του δεξαμενόπλοιου Torrey Canyon (1) προσέλκυσαν το δημόσιο ενδιαφέρον ενώ στις ΗΠΑ, το βιβλίο του Rachel Carson με το όνομα Ήσυχη Άνοιξη δημιούργησε συναίσθηση σχετικά με την ένταση των αγροτικών πρακτικών. Η δεκαετία του '70 επίσης μαρτύρησε την έκδοση ποικίλων πολύ απαισιόδοξων ερμηνειών με την εμφάνιση της συζήτησης για τον περιβάλλον και την ανάπτυξη. Για παράδειγμα, η Δυναμική του Κόσμου του Forrester ήταν μια από τις πολλές προσπάθειες να παραχθούν παγκόσμια μοντέλα ενός «παντρεμένου» οικονομικού και οικολογικού συστήματος. Η πιο αξιοσημείωτη προσπάθεια για να καταγραφούν οι συνέπειες της αυξανόμενης εκβιομηχάνισης ήταν εκείνη του Ιδρύματος Τεχνολογίας της Μασαχουσέτης εκ μέρους του Club της Ρώμης (μια διεθνής ομάδα ακαδημαϊκών που στηρίζονται από Ευρωπαϊκές πολυεθνικές εταιρίες). Η δουλειά τους, που εκδόθηκε σαν Τα Όρια για την Ανάπτυξη μαζί με Το Προσχέδιο για την Επιβίωση (έγινε η πιο σημαντική διακήρυξη του περιβαλλοντολογισμού του '70. Το πρώτο, που βασιζόνταν πάνω σε ότι θεωρείται σήμερα σαν απλές και αφελείς απομιμήσεις ηλεκτρονικών υπολογιστών, κέρδισε δημοφιλή επευφημία αν και, εκ των υστέρων, και η μεθοδολογία του και η ιδεολογία του προσέλκυσαν σχετική κριτική. Ο Simmons⁴⁹⁵, για παράδειγμα, απέρριψε Τα Όρια για την Ανάπτυξη σαν ένα συναρπαστικό παράδειγμα του πως «η επιστημονική εργασία μπορεί να γίνει εξωφρενικά κακή και ακόμα πολύ σημαντική»⁴⁹⁶

Καθόλου εκπληκτικά, ίσως, η εξέγερση του Νεο-Μαλθουσιανισμού της δεκαετίας του '70 εισήγαγε μία πλημμύρα από ίσους συγκινητικούς αντί-ισχυρισμούς σχετικά με την χωρητικότητα του παγκόσμιου περιβάλλοντος στην

⁴⁹⁵ Simmons, D. (1994) Community participation in tourism planning. *Tourism Management* 15 (2), 98—108

⁴⁹⁶ Adams, W. (1992) *Green Development: Environment and Sustainability in the Third World*. London: Routledge, 1992: 29

φιλοξενία των αυξητικών πληθυσμών και τη συνεχή ζήτηση του ανθρώπινου είδους για ευημερία με τεχνοκεντρικούς, όπως ο Beckerman⁴⁹⁷, που σημειώνουν την συνεισφορά της συνεχόμενης τεχνολογικής προόδου στην σύσταση τέτοιων προκλήσεων. Έτσι, για παράδειγμα, κατά τα τελευταία 30 χρόνια ο μέσος όρος του αποθέματος του παγκοσμίου φαγητού αυξήθηκε από 2360 σε 2740 θερμίδες ανά άτομο καθημερινά σαν αποτέλεσμα της αγροτικής ανάπτυξης και έντασης. Την ίδια στιγμή, και σε αντίθεση με τις προβλέψεις του Μάλθους και των ακουλουθητών του, η οικονομική ανάπτυξη (όπως μετρήθηκε σε πραγματικά εισοδήματα κατά κεφαλήν), βρίσκεται στην *αποκορύφωσή* της κατά τη διάρκεια των περιόδων της γρήγορης ανάπτυξης του πληθυσμού. Οι ασιατικές χώρες υπέστησαν οικονομική αύξηση της τάξεως του 25% μεταξύ του 1820 και 1950 ενώ ο πληθυσμός τους αυξήθηκε κατά 84%. Από το 1950 μέχρι το 1992, ο μέσος όρος των εισοδημάτων αυξήθηκε πέντε φορές ενώ ο πληθυσμός τους αυξήθηκε κατά 128%. Η Ινδία έχει περισσότερο από διπλασιάσει το πραγματικό της εισόδημα κατά κεφαλήν στις τέσσερις περασμένες δεκαετίες ενώ ο πληθυσμός της έχει μεγαλώσει κατά ένα παράγοντα του τέσσερα. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, η Πράσινη Επανάσταση κατέληξε σε τεράστιες αυξήσεις στην παραγωγή, ειδικότερα του σιταριού και του ρυζιού. Έτσι, ο διάλογος για το περιβάλλον και την ανάπτυξη αγκάλιασε μια νέα αισιοδοξία σχετικά με την ελαστικότητα του ανθρώπινου είδους, την πρωτοτυπία του και την χωρητικότητα να εγκαταστήσει κοινωνικές και καθιερωμένες αλλαγές ώστε να προωθήσει μια αποτελεσματική περιβαλλοντολογική διαχείριση.

Ακόμα το φάντασμα του Μάλθους δεν έχει αναπαυθεί και πολλοί ακόμα προβλέπουν μια επικείμενη κρίση για την ανθρωπότητα λόγω του πραγματικού μεγέθους της. Παρόλα αυτά, παρά τις μεθοδολογικές ελλείψεις του σχολείου του Τα Όρια για την Ανάπτυξη και την κακό-ληφθείσους Μαλθουσιανή ερμηνεία της «περιβαλλοντολογικής κρίσης», τα γεγονότα της δεκαετίας του '70 σχημάτισαν κατά πολύ την εμφάνιση του δημοφιλούς κινήματος του περιβαλλοντολογισμού. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, τέτοια θέματα όπως η διατήρηση της Σημαδεμένης Κουκουβάγιας στο κόστος «δέκα χιλιάδων επαγγελματιών» προώθησαν τα περιβαλλοντολογικά θέματα στην

⁴⁹⁷ Beckerman, W. (1992) Economic growth and the environment: Whose growth? Whose environment? *World Development* 24 (4), 481—96

πολιτική ατζέντα και κινητοποιήσαν μια φαρμακερή συνεργασία «η πράσινη αντίδραση», ως δοκιμασία για την αυξανόμενη πολιτική δύναμη του ασύμφωνου αλλά δυνατού περιβαλλοντολογικού κινήματος.

Η εμφάνιση μιας «γενικής Πράσινης Φιλοσοφίας» κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '80 και '90 σύρθηκε μερικώς πάνω στις νωρίτερες φιλοσοφικές της ρίζες, όπως έκανε, επιχειρηματολογώντας, η «εναλλακτική» τουριστική προοπτική η οποία επίσης εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80. Όμως, η επιρροή της αριστερής ιδεολογίας της δεκαετίας του '60 και η επικέντρωση της πάνω σε συμμετοχικές πολιτικές, μαζί με την ανα-εμφάνιση της κρίσιμης περιβαλλοντολογικής βιβλιογραφίας, έδωσαν γέννηση σαν ένα νέο εμπνευσμένο από την οικολογία πολιτικό προσανατολισμό. Η εμφάνιση της «οικοπολιτικής»- η συγχώνευση της πολιτικής με τον περιβαλλοντολογισμό⁴⁹⁸ - γρήγορα έδωσε ώθηση στον σχηματισμό ομάδων διαμαρτυρίας οι οποίες συνασπίστηκαν μέσα σε ένα αξιοσημείωτο περιβαλλοντολογικό κίνημα, ικανό να εκφράσει την συνηγορία του για πολιτικό και κοινωνικό αναπροσανατολισμό με ένα «συγκινητικό και ηθικό τρόπο»⁴⁹⁹.

Έτσι, το ευρύ περιβαλλοντολογικό κίνημα αγκαλιάζει μια ποικιλία από συχνά ανταγωνιζόμενες πολιτικές φιλοσοφίες. Για παράδειγμα, η κοινωνική οικολογία, η οποία ασπάζεται το συλλογικό ανθρώπινο έλεγχο πάνω στη φύση προβάλλει ευθέως μια βαθιά οικολογία η οποία εικονογραφεί ένα δίκαιο, εσωτερικά συνδεδεμένο οικοσύστημα όπου κανένα είδος δεν είναι κυρίαρχο. Σε αντίθεση, ο «οικοφεμινισμός» τοποθετεί το φύλο στην περιβαλλοντολογική αρένα, ισχυρίζοντας ότι η υπο-χειροτονία των γυναικών και η περιβαλλοντολογική υποβάθμιση συνδέονται. Παρόλα αυτά, αυτά τα πολιτικά κινήματα έχουν ενωθεί μαζί σε ένα «νέο κοινωνικό κίνημα», που εκδηλώνεται σε τέτοιους κοινωνικό-περιβαλλοντολογικούς οργανισμούς όπως η Greenpeace και οι Friends of the Earth. Η επιρροή τους πάνω στις περιβαλλοντολογικές εκστρατείες ενός θέματος - περισσότερο αξιοσημείωτα σε σχέση με την

⁴⁹⁸ Doyle, T. (1998) Sustainable development and Agenda 21: A secular bible of global free markets and pluralist democracy. *Third World Quarterly* 19 (4), 771—86

⁴⁹⁹ Hughes, G. (1996) Tourism and the environment: A sustainable partnership. *Scottish Geographical Magazine* 112 (2), 107—13

πυρηνική δύναμη, την εξάντληση του όζοντος της στρατόσφαιρας και της παγκόσμιας θερμότητας – έχει αλλάξει την πολιτική σκηνή⁵⁰⁰.

Αυτή η πολιτικοποίηση του περιβαλλοντολογισμού είναι επίσης, φυσικά, ολοφάνερη στον τουρισμό. Γενικά εκκλήσεις για περισσότερο κατάλληλες μορφές τουριστικής ανάπτυξης έχουν εξίσου πολύ, αν όχι περισσότερο, να κάνουν με την κοινωνική ισότητα καθώς έχουν να κάνουν με περιβαλλοντολογικούς προβληματισμούς, καθώς συγκεκριμένες εκστρατείες, όπως η Εκστρατεία της Burma για Προβληματισμό του Τουρισμού η οποία έχει πολεμήσει κατά, εκτός των άλλων, της έκδοσης των βιβλίων τουριστικών οδηγών σε αυτήν τη χώρα, είναι φανερώς πολιτικές. Όμως, το σημαντικό σημείο είναι ότι, συλλογικά, το περιβαλλοντολογικό κίνημα συνέχισε να κερδίζει επιτάχυνση. Όχι μόνο χρηματοδοτείται από πάνω από 450 εκατομμύρια δολάρια σε δωρεές και από μία ποικιλία από ιδιωτικές πηγές εισοδήματος, αλλά επίσης η Πράσινη πολιτική έχει κερδίσει μια εξέχουσα θέση κατά το 1990, ειδικότερα μέσω τέτοιων καναλιών όπως ο κόκκινος -πράσινος συνασπισμός στην Γερμανία. Κατά το τέλος της δεκαετίας, τα υπουργεία περιβάλλοντος σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες ηγούνταν από «πράσινους πολιτικούς».

Υποστηρίζεται ακόμα ότι η περιβαλλοντολογική κρίση και το δημοφιλές περιβαλλοντολογικό ενδιαφέρον έχουν παρακινήσει μια αξιόλογη αλλαγή στις Δυτικές πολιτείες κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Επιπλέον, «οποιαδήποτε και αν είναι η κατάληξη αυτής της ανα-ευθυγράμμισης των Δυτικών πολιτικών, η ανυπότακτη φύση των περιβαλλοντολογικών προβλημάτων θα επιβεβαιώσει ότι η περιβαλλοντολογική πολιτική ... είναι εδώ για να μείνει⁵⁰¹. Είναι εναντίον αυτού του φόντου της αυξανόμενης περιβαλλοντολογικής ευσυνειδησίας και της εξέλιξης της «οικοπολιτικής» ότι το αίσθημα της ανάπτυξης που είναι ικανή να στηρίξει έχει έρθει για να διεισδύσει στον προγραμματισμό και στην πολιτική της ανάπτυξης, όχι τουλάχιστον μέσα στο βασίλειο του τουρισμού. Ο επόμενος τομέας κάνει μια σύντομη ανασκόπηση στην εμφάνιση του στην δεσπόζουσα πολιτική της ανάπτυξης.

⁵⁰⁰ Mowforth, M. and Munt, I. (1998) *Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World*. London: Routledge

⁵⁰¹ Eckersley, R. (1992) *Environmentalism and Political Theory: Towards an Ecocentric Approach*. London: University College London Press: 7

6.1.3 Οι καταγωγές και οι διαγωνιζόμενες ερμηνείες της ανάπτυξης που στηρίζει

Η ιδέα της ανάπτυξης που στηρίζει έχει προσελκύσει συζήτηση και ανάλυση από σχεδόν όλες τις σκοπιές και έχει υπερβεί τα συχνά απροσπέλαστα πειθαρχικά σύνορα των κοινωνικών και φυσικών επιστημών. Πολλοί συγγραφείς αγωνιστεί για να βρουν ένα μοναδικό για όλους τους λόγους καθορισμό της ανάπτυξης που στηρίζει – σύμφωνα με τους Steer και Wade-Gery⁵⁰², πάνω από 70 διαφορετικοί καθορισμοί έχουν προταθεί! – ενώ άλλοι ρωτάνε αν η ιδέα, λόγω της ασάφειάς της, κρατάει κάθε πρακτική ή θεωρητική σχέση με θέματα του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης⁵⁰³ (). Επομένως, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι η ανάπτυξη που στηρίζει, μαζί και ως γενικό παράδειγμα ανάπτυξης και στα συγκεκριμένα του προσχήματα όπως ο τουρισμός, παραμένει το αντικείμενο της έντονης συζήτησης.

Οι πηγές της ιδέας μπορούν να εντοπιστούν στην δεκαετία του '60 και στην σύμπτωση της εκληφθείσας περιβαλλοντολογικής κρίσης και στην παγκόσμια ιδρυματική απάντηση. Το 1968, το Συνέδριο Βιόσφαιρας της UNESCO που έλαβε χώρα στο Παρίσι και οι Οικολογικές Όψεις του Διεθνούς Συνεδρίου Ανάπτυξης στην Ουάσιγκτον σύστησαν προβληματισμούς σχετικά με την οικολογική χωρητικότητα που έχει ο πλανήτης υπό τις αυξανόμενες πιέσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Επίσης αυτοί προανήγγειλαν την υπεροχή μιας νέας οικολογικής συναίσθησης στην εκβιομηχανοποιημένη Δύση. Το UNCHE το 1972 στην Στοκχόλμη, που αναφέρθηκε νωρίτερα, έχει σημειωθεί να είναι η πρώτη συντονισμένη διεθνής προσπάθεια για να συστηθούν τα περιβαλλοντολογικά προβλήματα και περιγράφεται ως ο ακρογωνιαίος λίθος στην ανάπτυξη των παγκόσμιων ανταποκρίσεων σε περιβαλλοντολογικά θέματα. Παρόλα αυτά, καθώς η Δύση έχει προβληματιστεί πρωταρχικά με την απειλή της μόλυνσης λόγω της εκτεταμένης βιομηχανικής ανάπτυξης, οι αναπτυσσόμενες οικονομίες προβληματίζονταν περισσότερο με το ότι η διατήρηση των πηγών ήταν μία πολυτέλεια με την οποία μόνο η Δύση θα μπορούσε να δεσμευτεί οικονομικά. Για εκείνους μια έλλειψη της ανάπτυξης

⁵⁰² Steer, A. and Wade-Gery, W. (1993) Sustainable development: Theory and practice for a sustainable future. *Sustainable Development* 1 (3), 23—35

⁵⁰³ Redclift, M. (1987) *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. New York: Routledge; Lélé, S. (1991) Sustainable development: A critical review. *World Development* 19(6), 607—21

θα ήταν το κλειδί για την περιβαλλοντολογική ζημιά, από εδώ και στο εξής η ιδέα της «μόλυνσης της φτώχειας». Οι 26 αρχές τις οποίες συμφώνησαν οι 119 κυβερνήσεις και οι 400 NGO αντανάκλασαν και ομάδες προβληματισμών, με την «ενσωματωμένη ανάπτυξη» να θεωρείται ως ένα μέσο για να προσπεραστεί το λαμβανόμενο παράδοξο μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος. Όμως, όπως παρατηρείται, το γενικό θέμα του συνεδρίου ήταν ότι η ανάγκη ανάπτυξης (π.χ. η αύξηση) δεν εξασθενεί από τους περιβαλλοντολογικούς προβληματισμούς.

Παρόλα αυτά, το Συνέδριο της Στοκχόλμης όντως πέτυχε στην τοποθέτηση θεμάτων του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης στην διεθνή πολιτική ατζέντα, ενώ η επίτευξή του που κρατάει ακόμα ήταν η δημιουργία του Περιβαλλοντολογικού Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών (UNEP). Το UNEP είναι ενεργό στην ενθάρρυνση των χωρών ώστε να εγκαθιδρύσουν περιβαλλοντολογικές πολιτικές και αποτέλεσε ένα παράγοντα-κλειδί στην προετοιμασία για την Παγκόσμια Στρατηγική Συντήρησης (WCS), που δημοσιεύτηκε το 1980. Η WCS ήταν απαραίτητως βιοκεντρική ανάπτυξη, καθορισμένη ως «η μετατροπή της Βιόσφαιρας και η εφαρμογή των ανθρώπινων, οικονομικών, έμψυχων και άψυχων πηγών ώστε να ικανοποιήσουν τις ανθρώπινες ανάγκες και να βελτιώσουν την ποιότητα της ανθρώπινης ζωής», που θεωρήθηκε πρωταρχικά ως ένα όχημα για να επιβεβαιωθεί η προστασία της παγκόσμιας βιόσφαιρας. Για πρώτη φορά ο όρος «ανάπτυξη που στηρίζει» υιοθετήθηκε και καθορίστηκε ως η «ενσωμάτωση της συντήρησης και ανάπτυξης ώστε να επιβεβαιωθεί ότι οι μετατροπές στον πλανήτη όντως προστατεύουν την επιβίωση και ευημερία όλων των ανθρώπων». Η WCS υιοθέτησε και μια ωφελμιστική και μια ηθική βάση για την συντήρηση, η πρώτη αρθρώθηκε σε σχέση με τα οικονομικά πλεονεκτήματα της συντήρησης που μπορούσε να αποδώσει στις κυβερνήσεις και στις τοπικές κοινότητες, η δεύτερη διαμορφώθηκε από τον ισχυρισμό ότι «δεν έχουμε κληρονομήσει τη γη από τους γονείς μας, την έχουμε δανειστεί από τα παιδιά μας». Το ντοκουμέντο επίσης διατήρησε τη ρητορική της δεκαετίας του '70 σχετικά με τον παγκόσμια περιβαλλοντολογισμό δίνοντας, για παράδειγμα, έμφαση στο ότι «τα ανθρώπινα όντα, στην αναζήτηση τους για την οικονομική ανάπτυξη και την απόλαυση των πλούτων της φύσης, πρέπει να

συμβιβαστούν με την πραγματικότητα του περιορισμού των πηγών και την υπολειπόμενη χωρητικότητα του οικοσυστήματος».

Η WCS έχει προσελκύσει κριτική σε ένα αριθμό τομέων. Έχει περιγραφεί ως «το ανα-πακετάρισμα του περιβαλλοντολογισμού της δεκαετίας του '70» με την έμφασή του στα «όρια»⁵⁰⁴ και επέφερε σκεπτικές απαντήσεις από τους πραγματιστές της ανάπτυξης λόγω της αναζωπυρωμένης έμφασής του στην περιβαλλοντολογικές αρχές και ηθική. Ίσως ο πιο σημαντικός περιορισμός της WCS, Παρόλα αυτά, ήταν η ολοκληρωτική αποτυχία του να λάβει υπόψη τα κοινωνικά και τα πολιτικά εμπόδια για την ανάπτυξη – παράγοντες οι οποίοι επίσης μάχονται εναντίον της τουριστικής ανάπτυξης που στηρίζει⁵⁰⁵ – και συνεπώς έχει περιγραφεί ότι είναι και ιδεολογικά και «καταστροφικά» αφελής. Όπως υποστηρίζουν οι ειδήμονες του τουρισμού παρά την διαγνωστική αξία του, η Παγκόσμια Στρατηγική Συντήρησης ούτε καν αρχίζει να εξετάζει τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές οι οποίες θα ήταν απαραίτητες για να επιτευχθούν οι στόχοι της συντήρησης».

Σύντομα μετά την δημοσίευση της WCS, η Brandt Επιτροπή δημοσίευσε την πρώτη της αναφορά, που ακολουθήθηκε τρία χρόνια αργότερα από μια δεύτερη: Η Συνήθης Κρίση. Ο Βορράς-Νότος ξεκαθάρισε ότι «καμία ιδέα για την ανάπτυξη δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή η οποία συνεχίζει να καταδικάζει εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους στην πείνα και στην απόγνωση»⁵⁰⁶, ως εκ τούτου ρωτώντας για τον βασικό κανόνα του εκσυγχρονισμού, ότι η γρηγορότερη οικονομική ανάπτυξη παρείχε μια πανάκεια για την φτώχεια στον Νότο. Το μήνυμα ήταν ότι πολύ λίγος προβληματισμός είχε δοθεί στην ποιότητα της ανάπτυξης στο παρελθόν: «η παγκόσμια ανάπτυξη δεν είναι απλά μια οικονομική διαδικασία ... στατιστικές μετρήσεις της ανάπτυξης αποκλείουν στοιχεία της κοινωνικής ευημερίας, των μεμονωμένων δικαιωμάτων, των αξιών που δεν μετρούνται με χρήματα». Ακόμα η οικονομική ανάπτυξη παρέμεινε η απαραίτητη προϋπόθεση για την ανακούφιση της φτώχειας και για την προστασία των φυσικών πηγών του πλανήτη. Τα προβλήματα που βιώθηκαν στον αναπτυσσόμενο κόσμο

⁵⁰⁴ Adams, W. (1992) Green Development: Environment and Sustainability in the Third World. London: Routledge

⁵⁰⁵ Sharpley, R. (2000) Tourism and sustainable development: Exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable Tourism* 8 (1), 1—19

⁵⁰⁶ ICIDI (1980) North—South: A Programme for Survival. London: Pan Books: 50

θεωρήθηκαν ότι δεν συσχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη *per se*, αλλά με εξωτερικές δυνάμεις, όπως η ύφεση του κόσμου, τα υψηλά ποσοστά κέρδους, και οι όροι του εμπορίου που μειώνονται. Έτσι, ο Βορράς-Νότος πρότεινε μια νέα φιλοσοφία της οικονομικής ανάπτυξης βασισμένη σε μια πολύ- πλευρική, διεθνή συνεργασία και στην αύξηση της ροής των αυξημένων πηγών από το Βορρά στον Νότο, ένα θέμα το οποίο επιδιώχθηκε περισσότερο δυναμικά στην δεύτερη αναφορά της Επιτροπής.

Παρά τις καινοτομικές ιδέες του, μερικές εφαρμόστηκαν και η Brandt Επιτροπή αποστρατεύτηκε λίγο μετά την δεύτερή της αναφορά στην Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών. Συγκεκριμένα, η θεωρία της αμοιβαιότητας των κερδών (η βόρεια οικονομική ανάπτυξη εξαρτάται στην ανάπτυξη του νότου) απέτυχε να κερδίσει ευρεία υποστήριξη, και οι προτάσεις της Επιτροπής ξανά θεωρήθηκαν ευρέως ότι αφελώς απέτυχαν στο να λάβουν υπόψη τα πολιτικά εμπόδια για τον οικονομικό και δομικό ανασχηματισμό. Η Επιτροπή επίσης απέτυχε να υποστηρίξει ξεκάθαρα μια πιο συμμετοχική μορφή ανάπτυξης.

Η Brandt Επιτροπή αποτελούνταν από ανθρώπους κορυφής, που σκέφτονταν τα πάνω κάτω, όπως τέτοια άτομα φυσιολογικά κάνουν. Το πρόβλημα με της ανω-κάτω συστάσεις τους ήταν ότι οι άλλοι άνθρωποι κορυφής ... οι οποίοι θα έπρεπε να τους εκπληρώσουν, ήταν και είναι πολύ καλά εκτός του *status quo*.

Κατά το τέλος της δεκαετίας του '80, η προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης στον Νότο, που εισήχθη από ένα ανασχηματισμένο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και βασιζόταν πάνω σε μια αντιληπτή αμοιβαιότητα του οικονομικού κέρδους, κρατούσε το κλειδί για μια ανάπτυξη που στηρίζει. Αυτό ήταν βεβαίως το επίκεντρο της αναφοράς *Το Κοινό μας Μέλλον* που ευρέως αποσπάστηκε από τον Brundtland (Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (WCED), ο σκοπός της οποίας ήταν να «προτείνει μακροπρόθεσμες περιβαλλοντολογικές στρατηγικές για την επίτευξη της ανάπτυξης που στηρίζει μέχρι το έτος 200 και πέρα». Η Επιτροπή ξεκίνησε να συστήνει ένα πρόβλημα το οποίο προηγούμενες στρατηγικές ξεκάθαρα απέτυχαν να επιλύσουν: «πολλές τάσεις ανάπτυξης αφήνουν τους αυξανόμενους αριθμούς των ανθρώπων φτωχούς και τρωτούς, ενώ την ίδια ώρα, υποβαθμίζουν το περιβάλλον. Πως μπορεί μια τέτοια ανάπτυξη να

υπηρετήσει τον κόσμο του επόμενου αιώνα όπου τα διπλάσια άτομα θα εξαρτώνται πάνω στο ίδιο περιβάλλον». Η αναφορά τοποθέτησε πολλή έμφαση στην ανάπτυξη που στηρίζει σε μια παγκόσμια βάση, επαναλαμβάνοντας το μήνυμα των περιβαλλοντολόγων που κραυγαλέα εκφράστηκε πάνω από μια δεκαετία νωρίτερα ότι «οι ποικίλες παγκόσμιες κρίσεις ... δεν είναι ξεχωριστές κρίσεις. Είναι όλες μία.». Η φτώχεια θεωρήθηκε ως η υποκείμενη αιτία της περιβαλλοντολογικής υποβάθμισης: «είναι επομένως μάταιο να προσπαθούμε να αντιμετωπίσουμε τα περιβαλλοντολογικά προβλήματα χωρίς μια ευρύτερη προοπτική που συνοδεύει τους παράγοντες που υπόκεινται στην παγκόσμια φτώχεια και στη διεθνή ανισότητα»⁵⁰⁷. Επομένως, η υποκείμενη φιλοσοφία της αναφοράς είναι η οικονομική ανάπτυξη, παρόλο που η ανάπτυξη για να στηρίζει πρέπει (στην ευρέως παρατεταμένη και διασκευασμένη φράση) «να συναντήσει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να συμβιβάζεται με την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να συναντήσουν τις δικές τους ανάγκες». Παρόλα αυτά, όπως επισημαίνει ο Reid⁵⁰⁸, πολύ λίγη προσοχή δίνεται στο ποιες είναι αυτές οι ανάγκες ή στο πώς θα αυτές μπορούσαν να συναντηθούν.

Η UNCED (η Συνεδρίαση Κορυφής Γης του Ρίο) το 1992 έδωσε ξανά στην θεωρία της ανάπτυξης που στηρίζει μία νέα ώθηση. Το Συνέδριο παρείχε ένα προσχέδιο για την εξασφάλιση μιας σειράς ανάπτυξης στον 21^ο αιώνα, από εδώ και στο εξής το όνομα του περισσότερο σημαντικού προϊόντος του γεγονότος, είναι Agenda 21. Μια σημαντική συνεισφορά που έγινε από την Agenda 21 είναι η ορθολογική εξήγηση των περιβαλλοντολογικών και αναπτυξιακών προοπτικών σχετικά με την ικανότητα στήριξης, υπερβαίνοντας τις ιδεολογικές και πρακτικές διχόνοιες. Η Agenda 21 συνεργάζεται με την φιλοσοφία της ενδυνάμωσης της κοινότητας και της προενεργής ανάπτυξης., ενώ μιλάει ευκρινώς για τις επίσημες δομές προγραμματισμού, την νομοθεσία και την διοίκηση στις οποίες θα πρέπει να συμμετέχει. Η Agenda 21 έχει περιγραφεί ως «η βίβλος της ανάπτυξης που στηρίζει»⁵⁰⁹ και έχει πράγματι διανύσει μερικό δρόμο προς την γεφύρωση του κόλπου μεταξύ της πράσινης ιδεολογίας και μιας πολιτικώς βιώσιμης περιβαλλοντολογικής πολιτικής.

⁵⁰⁷ World Commission on Environment and Development (1987) *Our Common Future*. New York: Oxford University Press.: 3

⁵⁰⁸ Reid, D. (1995) *Sustainable Development: An Introductory Guide*. London: Earthscan

⁵⁰⁹ Doyle, T. (1998) *Sustainable development and Agenda 21: A secular bible of global free markets and pluralist democracy*. *Third World Quarterly* 19 (4), 771—86)

Ακόμα πολλά ερωτήματα σχετικά με το αν οι θεμελιώδεις περιορισμοί προς μια αυθεντική περιβαλλοντολογική ικανότητα στήριξης έχουν συστηθεί απλά με τον ανασχηματισμό των μέσων με τα οποία η ανάπτυξη θα πρέπει να αναζητηθεί. Όπως ισχυρίζεται ο Hunter⁵¹⁰, «η ικανότητα στήριξης είναι αντιληπτή από την κυρίαρχουσα πολιτική σαν μια βολική θεωρία για την εξασφάλιση της «υποστηρικτικής» υλικής ανάπτυξης».

Εν συντομία, παρά τις ανταγωνιζόμενες ερμηνείες της ανάπτυξης που στηρίζει οι οποίες, με τον καιρό, έχουν συγχωνευτεί σε επιτυχείς αναφορές που έχουν αποδεχτεί, και ανταποκριθεί στις, ανάγκες για παγκόσμια κοινωνική, οικονομική και πολιτική ισότητα, δεν έχει βρεθεί κάποια ικανοποιητική λύση για στο βασικό παράδοξο της ανάπτυξης που στηρίζει – το οποίο είναι, το πως η συνεχής παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη και αύξηση θα επιτευχθούν χωρίς την υποβάθμιση ή την καταστροφή των φυσικών πηγών του πλανήτη από στις οποίες εξαρτάται η ανάπτυξη και η αύξηση; Όπως ο επόμενος τομέας προτείνει, αυτό το παράδοξο παραμένει η πρωταρχική πρόκληση για την ιδέα της τουριστικής ανάπτυξης που στηρίζει.

6.1.3 Ανάπτυξη που στηρίζει και τουρισμός

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο εν τω γίνεσθαι περιβαλλοντολογισμός του '60 και '70 αντανάκλαστηκε σε συγκεκριμένους προβληματισμούς σχετικά με τις περιβαλλοντολογικές συνέπειες της τουριστικής ανάπτυξης μέχρι εκείνη την ώρα⁵¹¹. Συγκεκριμένα, και όπως συζητήθηκε στο πρώτο μέρος αυτής της εργασίας, ο τουρισμός αυξητικά θεωρούνταν ότι είναι σε διαμάχη με το περιβάλλον, η συζήτηση κυριάρχησε από την εξάρτηση στα όρια στους θεωρητικούς της ανάπτυξης. Παρόλα αυτά, παράλληλα με την εξέλιξη της ομιλίας για την ανάπτυξη που στηρίζει, προβληματισμοί σχετικά με τις περιβαλλοντολογικές και κοινωνικές συνέπειες του τουρισμού έχουν ανέλθει κατά τα πρόσφατα χρόνια. Από αυτήν την άποψη, οι θεωρίες για τα οικολογικά όρια, τη χρήση πηγής που στηρίζει και τις καθορισμένες υπολειπόμενες

⁵¹⁰ Hunter, C. (1995) On the need to re-conceptualise sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism* 3 (3): 54

⁵¹¹ Dowling, R. (1992) Tourism and environmental integration: The journey from idealism to realism. In C. Cooper and A. Lockwood (eds) *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management* (vol. 4) (pp. 33-46). London: Belhaven Press

χωρητικότητες έχουν βρει ευρεία εφαρμογή – όπως συμπεραίνει ο Butler⁵¹², «αν δεν ακολουθηθούν συγκεκριμένα βήματα, οι περιοχές προορισμού των τουριστών και οι πηγές θα υπέρ-χρησιμοποιηθούν αναπόφευκτα, και τελικά θα βιώσουν την παρακμή της χρήσης». Την ίδια στιγμή, Παρόλα αυτά, έχει επίσης αναγνωριστεί ότι ο τουριστικός προγραμματισμός και η διαχείριση πρέπει να αναληφθούν στο ευρύτερο περιβάλλον του παγκόσμιου εμπορίου και των κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών και περιβαλλοντολογικών επιπτώσεων του. Έτσι για παράδειγμα, ο Garrod και ο Fyall⁵¹³ ισχυρίζονται ότι:

Μέχρι το όριο στο οποίο η τουριστική βιομηχανία λειτουργεί από κατάλληλες περιβαλλοντολογικές πηγές και τις μετατρέπει για πώληση στις αγορές κατανάλωσης, δεν είναι πράγματι διαφορετικό στην αρχή για την εξαγωγή των πετροχημικών, της εξόρυξης των μετάλλων ή κάποιας άλλης «βαριάς» βιομηχανίας σχετικά με την οποία περιβαλλοντολογικός προβληματισμός συχνά δημιουργείται.

Η έρευνα στις επιπτώσεις του τουρισμού έχει αγκαλιάσει την καλά εγκαθιδρυμένη ακαδημαϊκή επιδίωξη της εξέτασης, του καθορισμού και του υπολογισμού της ικανότητας εφαρμογής της διαδεδομένης ανάπτυξης που στηρίζει στις εξειδικεύσεις του τουρισμού και της ανα-δημιουργίας. Συνεπώς, μια πληθώρα από τουριστικούς προσδιορισμούς του τουρισμού που στηρίζει έχει εμφανιστεί πάνω από μια δεκαετία, αντανakλώντας μερικές ή όλες τις κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και περιβαλλοντολογικές συνεκδοχές του αινίγματος της ανάπτυξης που στηρίζει. Τυπικά οι καθορισμοί του τουρισμού που στηρίζει θεμελιώνονται πάνω στην αρχή της εσω-γενετικής ισότητας, αλλά διαφέρουν σύμφωνα με τις ιδεολογικές απόψεις των συγγραφέων.

Η θεωρία της ικανότητας στήριξης ή, πιο ακριβώς, της τουριστικής ανάπτυξης που στηρίζει, έχει γίνει μια αρχή-οδηγός και για την βιομηχανία και για τις ομάδες πίεσης. Για παράδειγμα, ο Προβληματισμός του Τουρισμού υπερασπίζεται ότι:

⁵¹² Butler, R.W. (1991) Tourism, environment and sustainable development. *Environmental Conservation* 18 (3), 201—9

⁵¹³ Garrod, B. and Fyall, A. (1998) Beyond the rhetoric of sustainable tourism? *Tourism Management* 19 (3), 199—212

- Για να είναι ικανός να στηρίξει (ο τουρισμός) απαιτεί την εγκαθίδρυση μια βιομηχανίας η οποία συμπεριλαμβάνει σκέψη για τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της οικονομικής δραστηριότητας σε σχέση με τις πηγές και, επομένως, προβληματισμούς για τις ανάγκες για αυτήν και για τις μελλοντικές γενιές⁵¹⁴
- Η θεωρία της ικανότητας στήριξης είναι κεντρική με τον αναυπολογισμό του ρόλου του τουρισμού στην κοινωνία. Απαιτεί μια μακροπρόθεσμη άποψη της οικονομικής δραστηριότητας ... και επιβεβαιώνει ότι η κατανάλωση του τουρισμού δεν θα ξεπεράσει την ικανότητα του προορισμού που φιλοξενεί στην παροχή για του μελλοντικούς τουρίστες.⁵¹⁵
- Ο τουρισμός που στηρίζει εξαρτάται από: (α) την συνάντηση των αναγκών του πληθυσμού που φιλοξενεί σε σχέση με τα βελτιωμένα standards της ζωής βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, (β) την ικανοποίηση των αναγκών των αυξανόμενων αριθμών των τουριστών και τη συνέχιση της προσέλκυσής τους για αν επιτευχθεί αυτό (γ)προστασία του περιβάλλοντος για να επιτευχθούν οι δύο προηγούμενοι στόχοι.⁵¹⁶

Πίνακας: Καθορισμοί του τουρισμού που στηρίζει

Ο τουρισμός και οι σχετιζόμενες υποδομές (θα έπρεπε), και τώρα και στο μέλλον, να λειτουργούν μέσα στις φυσικές χωρητικότητες για την αναδημιουργία και για την μελλοντική παραγωγικότητα των φυσικών πηγών, να αναγνωρίζει την συνεισφορά που οι άνθρωποι και οι κοινότητες, τα έθιμα και οι

⁵¹⁴ Curry, S. and Morvaridi, B. (1992) Sustainable tourism: Illustrations from Kenya, Nepal and Jamaica. In C. Cooper and A. Lockwood (eds) Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management (vol. 4, pp. 131—9). London: Belhaven Press: 131

⁵¹⁵ Archer, B. and Cooper, C. (1994) The positive and negative impacts of tourism. In W. Theobald (ed.) Global Tourism: The Next Decade (pp. 73—91). Oxford: Butterworth Heinemann: 87

⁵¹⁶ Cater, E. and Goodall, B. (1992) Must tourism destroy its resource base? In A. Mannion and S. Bowiby (eds) Environmental Issues in the 1990s (pp. 309—23). Chichester: John Wiley and Sons: 318

τρόποι ζωής, κάνουν στην τουριστική εμπειρία, να αποδεχτεί ότι αυτοί οι άνθρωποι πρέπει να έχουν ένα ίσο μερίδιο στα οικονομικά κέρδη του τουρισμού, να είναι οδηγούμενοι από τις επιθυμίες των τοπικών κατοίκων και των κοινοτήτων στις περιοχές που φιλοξενούν (www.tourismconcern.org.uk.)

Παρά την προσοχή που έχει δοθεί στο αντικείμενο, οι ακαδημαϊκοί αμφιταλαντεύονται σχετικά με το τι συνιστά την συνέχεια του τουρισμού που στηρίζει. Συγκεκριμένα, η συζήτηση έχει πολωθεί μεταξύ, από την μία, της τουριστικής ανάπτυξης που στηρίζει (π.χ. ανάπτυξη που στηρίζει μέσω τουρισμού όπως υποστηρίζεται από, για παράδειγμα, το Συνέδριο Κόσμος '90 στον Καναδά το οποίο συνέστησε ότι «ο τουρισμός πρέπει να είναι μια αναγνωρισμένη επιλογή ανάπτυξης που στηρίζει, και να θεωρείται ίσως με τις άλλες οικονομικές δραστηριότητες όταν οι δικαιοδοσίες λαμβάνουν τις αποφάσεις για την ανάπτυξη»⁵¹⁷, και, από την άλλη, του περιβαλλοντολογικού τουρισμού που στηρίζει⁵¹⁸. Όπως συζητάται στην βιβλιογραφία⁵¹⁹, η δεύτερη προοπτική έχει, αναπόφευκτα ίσως, έρθει για να κυριαρχήσει τον προγραμματισμό του τουρισμού στην πράξη – η τουριστική βιομηχανία έχει προχωρήσει μπροστά και έχει αγκαλιάσει «την προστακτική της ικανότητας στήριξης»⁵²⁰ με σθένος. Μια πληθώρα από κώδικες πρακτικών έχει εμφανιστεί, και ολόκληρες (αν όχι απαραίτητως εν μέρει συνδεδεμένες) αρχές όπως ο οικοτουρισμός έχουν ανθίσει καθώς η βιομηχανία έχει υιοθετήσει κοινωνική και περιβαλλοντολογική συνείδηση. Διεθνείς, εθνικοί και βιομηχανικοί οργανισμοί έχουν όλοι παρατάξει κώδικες πρακτικών ή λίστες για οδηγίες για να καθοδηγήσουν την τουριστική ανάπτυξη, καθώς οι τουρίστες παροτρυνθεί να υιοθετήσουν κατάλληλους ή στηρικτικούς ρόλους και πρακτικές⁵²¹.

⁵¹⁷ Cronin, L. (1990) A strategy for tourism and sustainable developments. *World Leisure and Recreation* 32 (3), 12—18

⁵¹⁸ Hunter, C. (1995) On the need to re-conceptualise sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism* 3 (3): 54

⁵¹⁹ Sharpley, R. (2000) Tourism and sustainable development: Exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable Tourism* 8 (1), 1—19

⁵²⁰ Garrod, B. and Fyall, A. (1998) Beyond the rhetoric of sustainable tourism? *Tourism Management* 19 (3), 199—212

⁵²¹ Mowforth, M. and Munt, I. (1998) *Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World*. London: Routledge

- Η συντήρηση και η χρήση που στηρίζει τις φυσικές, κοινωνικές και πολιτισμικές πηγές είναι κρίσιμη. Επομένως ο τουρισμός θα πρέπει να προγραμματίζεται και να διαχειρίζεται μέσα στα περιβαλλοντολογικά όρια και σε σχέση με την μακροπρόθεσμη κατάλληλη χρήση των φυσικών ανθρώπινων πηγών.
- Ο προγραμματισμός του τουρισμού, της ανάπτυξης και της λειτουργίας θα πρέπει να ενσωματωθεί μέσα στις εθνικές και τοπικές στρατηγικές της ανάπτυξης που στηρίζει. Συγκεκριμένα, σκέψη θα πρέπει να δοθεί στους διαφορετικούς τύπους της τουριστικής ανάπτυξης και στους τρόπους με τους οποίους αυτοί συνδέονται με την υπάρχουσα γη και τις χρήσεις των πηγών και τους κοινωνικοπολιτισμικούς παράγοντες.
- Ο τουρισμός θα πρέπει να υποστηρίζει μια μεγάλη ποικιλία τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων, λαμβάνοντας υπόψη τα περιβαλλοντολογικά κόστη και πλεονεκτήματα, αλλά δεν θα πρέπει να επιτραπεί να γίνει μια δραστηριότητα η οποία κυριαρχεί την οικονομική βάση μιας περιοχής.
- Οι τοπικές κοινότητες θα πρέπει να ενθαρρύνονται και να αναμένονται ότι θα συμμετάσχουν στον προγραμματισμό, στην ανάπτυξη και στον έλεγχο του τουρισμού με την υποστήριξη της κυβέρνησης και της βιομηχανίας. Συγκεκριμένη προσοχή θα πρέπει να δίνεται στην συμμετοχή των γηγενών ανθρώπων, των γυναικών και των ομάδων των μειονοτήτων ώστε να επιβεβαιωθεί η ίση κατανομή των πλεονεκτημάτων του τουρισμού.
- Όλοι οι οργανισμοί και τα μεμονωμένα άτομα θα πρέπει να σέβονται τον πολιτισμό, την οικονομία, τον τρόπο ζωής, το περιβάλλον και τις πολιτικές δομές στον τόπο προορισμού.
- Όλοι οι stakeholders στον τουρισμό θα πρέπει να εκπαιδεύονται σχετικά με την ανάγκη την ανάπτυξη περισσότερων μορφών τουρισμού. αυτό συμπεριλαμβάνει την εκπαίδευση του προσωπικού και την εμφάνιση της επίγνωσης, μέσω της παιδείας και της εμπορίας του τουρισμού υπεύθυνα, για τα θέματα της ικανότητας στήριξης στις κοινότητες που φιλοξενούν και στους ίδιους τους τουρίστες. Η έρευνα θα πρέπει να αναληφθεί μέσω όλων των σταδίων της τουριστικής ανάπτυξης και της διαχείρισης για να παρακολουθηθούν οι επιπτώσεις, για να επιλυθούν τα προβλήματα και για να επιτραπεί στους τοπικούς κατοίκους και στους άλλους να ανταποκριθούν στις

αλλαγές και να επωφεληθούν από τις ευκαιρίες.

- Όλα τα πρακτορεία, οι οργανισμοί και τα μεμονωμένα άτομα θα πρέπει να συνεργάζονται και να εργάζονται μαζί ώστε να αποφευχθούν πιθανές διαμάχες και να μοιράσουν τα οφέλη σε όλους όσους αναμειγνύονται στην ανάπτυξη και στην διαχείριση του τουρισμού.

Πίνακας: Πηγή: Eber (1992), WTO (1993), ETB (1991), WTO/WTTC (1996), EC(1993)

Αυτοί οι οποίοι κατευθύνονται στην τουριστική ανάπτυξη, γενικά, όπως εκείνοι που υποστηρίζονται από το Τουριστικό Ενδιαφέρον, δίνουν έμφαση στο πλάτος των κοινωνικοοικονομικών και περιβαλλοντολογικών προϋποθέσεων για την ικανότητα στήριξης που τόσο καλά εξιστορηθήκαν στην βιβλιογραφία της ανάπτυξης που στηρίζει. Τέτοιες συνθήκες όπως «η χρήση των πηγών με στήριξη», «η μείωση του υπέρ-καταναλωτισμού και της σπατάλης», και «η συντήρηση της ποικιλότητας» απηχούν στις περιβαλλοντολογικές προϋποθέσεις για ικανότητα στήριξης που αμφισβητήθηκε τρεις δεκαετίες νωρίτερα και που αρθρώθηκαν πιο διάσημα στο Ρίο το 1992.

Δεν είναι πιθανό εδώ να γίνει ανασκόπηση στις ποικίλες ομάδες αρχών πρακτικής για τον τουρισμό που στηρίζει. Παρόλα αυτά, κάνει μια περίληψη στα στοιχεία-κλειδιά τέτοιων κωδίκων.

Αυτό που γίνεται εμφανές είναι το ότι, εκτός από το να υπηρετούν ώστε να τραβήξουν προσοχή στις απαραίτητες αρχές, τέτοιοι κώδικες προσφέρουν λίγη ουσία από τη στιγμή που συσχετίζεται η εφαρμογή. Για παράδειγμα, ένας κώδικας ο οποίος εκλιπαρεί για την χρήση (που στηρίζει) των φυσικών πηγών είναι ο ίδιος ανοικτός σε μια ποικιλία από ερμηνείες. Από τη μία, η εξάντληση των φυσικών πηγών θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από μια ωφελμιστική σκοπιά από τη στιγμή που η εναλλακτική που δημιουργήθηκε από τον άνθρωπο διατηρεί απαραίτητες οικολογικές λειτουργίες. Από την άλλη, η ερμηνεία της «σκληρής ικανότητας στήριξης» ενός τέτοιου κώδικα θα εξύψωνε την ανάγκη να διατηρηθεί η φυσική ακεραιότητα και η βιοποικιλότητα του περιβάλλοντος

πάνω από όλα. Έτσι, οι περισσότεροι κώδικες ή λίστες των αρχών που έχουν έλλειψη της λεπτομέρειας και, χωρίς καθορισμό, επεξήγησης και, σε μερικές περιπτώσεις, και ποσοτικοποίησης, είναι περιορισμένης πρακτικής αξίας. Οι κώδικες του Τουριστικού Ενδιαφέροντος, για παράδειγμα, ενισχύονται από 98 συστάσεις σχετικά με το πώς μπορούν να γίνουν λειτουργικοί, αλλά η έλλειψη της συγκεκριμενοποίησης και των μετρήσιμων αντικειμένων ξανά περιορίζουν την πρακτική τους αξία. Όπως επιχειρηματολόγησαν οι Garrod και Fyall⁵²².

Οι απλές οδηγίες και κώδικες πρακτικής δρουν τόσο λίγο περισσότερο από μια κομπογιαννίτικη θεραπεία, με επαρκή δύναμη να κάνουν τον ασθενή να αισθανθεί κάπως καλύτερα αλλά έχουν έλλειψη της ουσίας που θα τους γιατρέψει από την αρρώστια τους. Αυτό που είναι σχετικά ανησυχητικό είναι το ότι υπάρχουν κάποιοι ειδικοί του τουρισμού οι οποίοι αισθάνονται ότι η θεραπεία λειτουργεί.

6.1.4 Εμπόδια στην Ανάπτυξη του τουρισμού

Παρά την αδιαμφισβήτητη σημασία του ως ένα είδος διεθνούς εμπορίου, ο τουρισμός συνεχίζει να αγνοείται κατά κάποιο τρόπο στις ευρύτερες μελέτες ανάπτυξης της επιστημονικής βιβλιογραφίας. Ενώ έχουν υπάρξει πολλές μελέτες που έχουν αναζητήσει την εκτίμηση της σχετικής συνεισφοράς του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη διαφορετικών χωρών και περιοχών⁵²³, η πολιτική οικονομία του τουρισμού οφείλει πλέον να αυτό-καθιερωθεί πλήρως ως ένα διακριτό πεδίο έρευνας. Επίσης, έχουν υπάρξει μερικές απόπειρες να δεσμευθούν με κάποιες απ' τις παραδειγματικές συζητήσεις στην θεωρητική επιστημονική βιβλιογραφία όσον αφορά την ανάπτυξη. Ακολουθώντας επιχειρήματα, αυτό ήταν μερικώς οφειλόμενο στην κυριαρχία του νεοκλασικού παραδείγματος στην επιστημονική βιβλιογραφία πάνω στην ανάπτυξη του τουρισμού, από κοινού με την έμφαση σε μελέτες μιας εφαρμοσμένης και πρακτικής φύσης. Η υπεροχή των επιβληθέντων με το χρόνο και τεχνικών μελετών των οικονομικών επιπτώσεων του τουρισμού στις κοινωνίες φιλοξενίας μπορεί να προσδώσει κάποια διορατικότητα στην συνολική ποσοτική αξία του τουρισμού, αλλά δεν συνεισφέρει αρκετά στην αποκάλυψη

⁵²² Garrod, B. and Fyall, A. (1998) Beyond the rhetoric of sustainable tourism? *Tourism Management* 19 (3), 199—212

⁵²³ Bryden, J.M. (1973) *Tourism and Development: A Case Study of the Commonwealth Caribbean*. London: Cambridge University Press

των περίπλοκων διαρθρώσεων μεταξύ τεχνολογικής αλλαγής και των κοινωνικών σχέσεων της πλεγμένης ισχύος σε ιστορικά ειδικά μέσα ανάπτυξης τουρισμού.

Ο πρωταρχικός στόχος αυτού του κεφαλαίου, επομένως, είναι η ανάπλαση και η διευκρίνιση πάνω στις συστημικές πηγές της ισχύος που έχουν ως λειτουργία την αναπαραγωγή και την προσαρμογή των διαφορετικών μέσων ανάπτυξης τουρισμού, ως βάση απ' την οποία δύναται να αναπτυχθεί μια περισσότερο θεωρητικά ενημερωμένη κατανόηση της δομής και της δυναμικής της πολιτικής οικονομίας του τουρισμού. Αυτό το κεφάλαιο δεν αξιώνει την παροχή μιας κατανοητής μελέτης της διεθνούς πολιτικής οικονομίας του τουρισμού, αλλά μάλλον παρουσιάζει έναν συγκεκριμένο τρόπο μελέτης της ανάπτυξης του τουρισμού βασισμένο στις θεμελιώδεις θεωρητικές παραδόσεις στην πολιτική οικονομία⁵²⁴. Η κεντρική «φυσιολογική» προκατάληψη μιας τέτοιας προσέγγισης αποτελείται από μια ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων της ισχύος η οποία διασαφηνίζει τις άνισες και ανομοιόμορφες διαδικασίες ανάπτυξης του τουρισμού, οι οποίες ενδυναμώνονται μέσω συγκεκριμένων διαμορφώσεων ιδεολογιών και ινστιτούτων. Κατ' αυτήν την άποψη, το επόμενο μέρος αναφέρει κάποια απ' τα κεντρικά «προβλήματα» στην πολιτική οικονομία καθώς επίσης εξετάζει ορισμένες απ' τις προγενέστερες εφαρμογές του μοντέλου της «νεοαποικισμικής» εξάρτησης στον τουρισμό, αφού πρόκειται να εξερευνήσει λεπτομερέστερα την σύγχρονη πολιτική οικονομία τουρισμού.

6.1.5 Ανάπτυξη του Καπιταλισμού και η Ισχύς του Τουρισμού

Μια φυσιολογική προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας προς την ανάλυση του τουρισμού και των προκλήσεων της καπιταλιστικής ανάπτυξης και της νεοκλασικής άποψης της ισορροπίας της αγοράς ως η κεντρική δύναμη ανάπτυξης, καθώς επίσης και τα συγκεκριμενοποιημένα Μαρξιστικά μοντέλα που πρεσβεύουν να «εξηγήσουν» τις διαδικασίες ανάπτυξης σύμφωνα με ένα γενικευμένο και αφηρημένο σύνολο μηχανικών νόμων. Μια θεμελιώδης προσέγγιση ρωτάει πώς και γιατί οι ασυμμετρίες της ισχύος προκύπτουν

⁵²⁴ Sherman, H.L. (1987) Foundations of Radical Political Economy. Armonk, NY: M.E. Sharpe. Shields, R. (1991) Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity. London: Routledge

ανάμεσα σε αντιτιθέμενα ενδιαφέροντα κοινωνικών τάξεων και οι διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές έφεραν μαζί μέσω των δικτύων ανταλλαγής του τουρισμού. Συγκεκριμένα, αφορά τον τρόπο κατά τον οποίο οι αγοραστικές σχέσεις μεταξύ διαφορετικών ομάδων «ηθοποιών» στο τουριστικό σύστημα αποκρύπτουν τις άνισες αγοραπωλητικές ισχύεις και τα υποκείμενα υλικά ενδιαφέροντα διαφορετικών τάξεων. Πριν λάβουμε υπόψη τα υπάρχοντα μοντέλα της πολιτικής οικονομίας στον τουρισμό είναι σημαντικό να μείνουμε περιληπτικά στις πρωταρχικές θεωρητικές θεωρήσεις που ενημερώνουν τα 2 κύρια παραδείγματα.

6.1.6 Ορίζοντας την πολιτική οικονομία

Στην ευρύτερη της έννοια, η απαραίτητη διάκριση μεταξύ νεοκλασικών και Μαρξιστικών παραδόσεων στην πολιτική οικονομία έγκειται στην αντίστοιχη έμφαση, δοσμένη στην κεντρικότητα των συνεργατικών και ανταγωνιστικών ενστίκτων στο σχηματισμό ανθρωπίνων κοινωνιών. Με τη σειρά, έχει «μπει σε καθρέφτη» από τις φυσιολογικές διενέξεις που περιβάλλουν την κατάλληλη ισορροπία ανάμεσα σε δικαιοσύνη και αποτελεσματικότητα στην οικονομία. Οι ρίζες της τελευταίας προέρχονται απ' την φιλελεύθερη παράδοση οικονομικής και πολιτικής σκέψης στους 18^ο και 19^ο αιώνες, η οποία έχει δώσει αδιαλείπτως έμφαση στην μεγιστοποίηση της ατομικής ελευθερίας (απόκτηση/απαλλαγή από εργατικό δυναμικό και ιδιοκτησία) ως η βάση πάνω στην οποία μπορεί να εξασφαλιστεί η ευημερία της κοινωνίας ως ολότητα, σ' αντίθεση με την πρώτη, η οποία σχετίζεται με την Μαρξιστική παράδοση, στην οποία επιχειρηματολογείται ότι η επίσημη ισότητα μεταξύ των κατοίκων εγκλεισμένων εντός φιλελεύθερων πολιτικών, αποκρύπτουν βαθύτερους υποκείμενους ανταγωνισμούς που επέφεραν οι λειτουργίες της αγοράς⁵²⁵. Η Μαρξιστική πολιτική οικονομία έτσι τοποθετεί την έμφαση σταθερά πάνω στις σχέσεις ισχύος που συντίθενται από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ο οποίος με τη σειρά του ανυψώνει τα αυξανόμενα ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ κεφαλαίου και εργατικού δυναμικού. Σ' αντίθεση, οι μορφωμένοι όσον αφορά την νεοκλασική παράδοση, όπως ο Alfred Marshall, που συνέχισε απ' την πρωταρχική δουλειά των Smith & Ricardo, αποπειράθηκε να μειώσει την

⁵²⁵ Walker, A. (1989) Marx: His Theory and its Content. London: Rivers Oram Press p.p. 22-41

πολιτική οικονομία στη μελέτη της ατομικής οικονομικής συμπεριφοράς στην αγορά.

Ενώ οι περισσότεροι καθοριστικές απόψεις της Μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας έχουν υποστεί κριτική εκτενώς, η κληρονομιά της δουλειάς του παραμένει κεντρική σε μια ανάλυση της θεμελιώδους πολιτικής οικονομίας των δυνάμεων της κοινωνικής αλλαγής και των μηχανισμών καταλληλότητας που θέτουν όρους και δομούν τις σύγχρονες μεθόδους ανάπτυξης στη διεθνή πολιτική οικονομία. Πράγματι, ένας αριθμός σημαντικών επιστημόνων, συμπεριλαμβανοντας τους Cox⁵²⁶, έχουν επιδείξει μια περισσότερο ανοιχτή προσέγγιση στην πολιτική οικονομία διατηρώντας την ίδια στιγμή την φυσιολογική προκατάληψη της εξέτασης των συστημικών πηγών ισχύος και τις ανισότητες σε διαφορετικά επίπεδα στο παγκόσμιο σύστημα. Σ' ένα έγγραφο σεμιναρίου, ο Cox⁵²⁷ ανέπτυξε την έννοια των ιστορικών δομών, σύμφωνα με τις οποίες μια συγκεκριμένη μορφή δυνάμεων (υλικές ικανότητες, ιδέες και ιδρύματα) μάλλον οροθετούν παρά καθορίζουν το εύρος των κινήσεων εντός της διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Έτσι, οι δομές της ισχύος οι οποίες και οροθετούν και προκύπτουν από μια διαδικασία κοινωνικής αλλαγής ποικίλουν σύμφωνα με την ιστορική-γεωγραφική διάταξη των υλικών ικανοτήτων, τα ιδρύματα και τις ιδεολογικές δυνάμεις, συγκεκριμένα τα «περίπλοκα συστήματα της πολιτείας/κοινωνίας»⁵²⁸. Κατά συνέπεια, ο Cox⁵²⁹ επιχειρηματολογεί ότι [η παραγωγή] δεν έχει ιστορικό προβάδισμα· πράγματι, οι κυριότερες δομές παραγωγής έχουν υπάρξει, αν όχι ουσιαστικά δημιουργηθεί απ' την πολιτεία, τουλάχιστον ενθαρρυνθεί και υποστηριχθεί απ' την πολιτεία.

Η πολιτική οικονομία του τουρισμού θα έπρεπε, επομένως, να αναζητήσει διευκρίνηση όσον αφορά τις ανταγωνιστικές δυνάμεις και τις κοινωνικές σχέσεις που προξενούν και περικλείονται εντός ειδικών τρόπων

⁵²⁶ Cox, R. (1981) Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium: Journal of International Studies* 10 (2), 126—55, Sherman (Sherman, H.L. (1987) *Foundations of Radical Political Economy*. Armonk, NY: M.E. Sharpe. Shields, R. (1991) *Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity*. London: Routledge) & Strange (Strange, S. (1994a) Wake up Krasner, the world has changed! *Review of International Political Economy* 1 (2), 210—19

⁵²⁷ Cox, R. (1981) Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium: Journal of International Studies* 10 (2), 126—55

⁵²⁸ Cox, R. (1981) Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium: Journal of International Studies* 10 (2), 134-7

⁵²⁹ Cox, R. (1987) *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press

ανάπτυξης τουρισμού. Λέγοντας «τρόπους ανάπτυξης τουρισμού» αναφέρομαι στον ειδικό ιστορικό συνδυασμό τεχνολογιών και σχέσεων ισχύος που υποστηρίζουν τον οργανισμό της παραγωγής τουρισμού σε όποιο δοσμένο ιστορικό-γεωγραφικό περιβάλλον. Μια θεμελιώδης προσέγγιση στην πολιτική οικονομία του τουρισμού έτσι προκαλεί τις ρεαλιστικές απόψεις που χαρακτηρίζουν, για παράδειγμα, τεχνικές προσεγγίσεις στην πολιτική και τον προγραμματισμό του τουρισμού. Πράγματι η αδυναμία αυτών των προσεγγίσεων έχει ήδη επιδειχθεί απ' τον Hall⁵³⁰ ως να υποσκάπτουν τις σχέσεις ισχύος και τις διαδικασίες αγοραπωλησίας ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες συλλογικών ενεργών [πολιτών], ως αποτέλεσμα της έμφασής της σε λογικές και ανοιχτές διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Είναι εξίσου κρίσιμο εκ της μεθοδολογικής ατομικότητας συσχετιζόμενη με το περισσότερο ρεαλιστικό, επικεντρωμένο στη διαχείριση σχολείο της έρευνας της ανάπτυξης του τουρισμού, όπου, για παράδειγμα, η επιτυχία του τουρισμού εξετάζεται όσον αφορά την δημιουργικότητα και την καινοτομία των ατομικών επιχειρήσεων. Τέτοιες αναλύσεις δεν παρέχουν υποστηρικτικό σχολιασμό/δήλωση πάνω στον τρόπο στον οποίο η ικανότητά τους να πράξουν έτσι περιορίζεται από την επικρατούσα κατανομή της ισχύος σ' ένα δοσμένο ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον και, επιπλέον, αγνοεί την άνιση κατανομή των εσόδων και της ισχύος πράγμα το οποίο μπορεί να προκύψει απ' ένα τέτοιο «ανοιχτό» ανταγωνισμό στην αγορά τουρισμού.

Η απόπειρα να συλλάβουμε την συμπεριφορά αγοράς απομονωμένη απ' τις ιδεολογίες και τις αξίες των διαφορετικών ενεργών [πολιτών] και ομάδων ενδιαφερόντων, όπως αντανάκλαται στην ιδέα της ελεύθερης αγοράς του συγκριτικού πλεονεκτήματος, υποσκάπτει την πολιτική φύση των αγορών όπου η πολιτεία έχει ιστορικά οροθετήσει τις δραστηριότητες των οικονομικών τάξεων και, επιπλέον, αγνοεί τις διαφορετικές συνέπειες του απεριόριστου ανταγωνισμού των αγορών. Πράγματι, τα διαφορετικά οικονομικά συστήματα, είτε υπό συνθήκες καπιταλιστικής παραγωγής ή συστήματα κεντρικού προγραμματισμού, είναι εκ φύσεως πολιτικά μέχρι στιγμής καθώς έχουν ως λειτουργία την κινητοποίηση των πηγών και την οργάνωση του κόσμου σε ιεραρχικές ταξινομήσεις ισχύος με σκοπό την απόσπαση του πλεονάσματος από

⁵³⁰ Hall, C.M. (1994a) *Tourism and Politics: Policy, Power and Place*. Chichester: John Wiley and Sons

ένα δοσμένο πληθυσμό. Ιστορικά, οι θεωρίες της σπανιότητας έχουν εγερθεί απ' εκείνες (που βρίσκονται) στην κορυφή όποιου δοσμένου οικονομικού συστήματος ως ένα ισχυρό μέσο νομιμοποίησης του κεντρικού ελέγχου του εντοπισμού των πηγών/πόρων. Αυτό ισχύει τόσο στα κεντρικά συστήματα προγραμματισμού όσο και στην καπιταλιστική ελεύθερη αγορά. Όπως αποδείχθηκε απ' τους Lummis⁵³¹, η ελεύθερη αγορά δεν είναι του είδους, αλλά μάλλον συνιστά ένα έξυπνο μέσο επιρροής των καταναλωτικών επιθυμιών ενώ ταυτόχρονα μπερδεύει τις πηγές ανισότητας που προκύπτουν απ' την εμφανή αφθονία που δημιουργεί. Έτσι, η «ελεύθερη» αγορά μας παγιδεύει στην ψευδαίσθηση της επιλογής μέχρι στιγμής καθώς βλέπουμε τις αφομοιωμένες αξίες μας να ανακλώνται πίσω σε μας μέσω μιας ακτίνας παράταξης των καταναλωτικών εμπορευμάτων που μας παρουσιάζονται για τη δική μας ικανοποίηση.

Οι απόψεις σπανιότητας αρθρώνονται μέσω του τουρισμού με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, όπως αποδείχθηκε για την κοινωνικά οικοδομημένη και διαγωνιζόμενη φύση της μεταφορικής χωρητικότητας. Είναι επίσης συγκεκριμένα σχετικά υπό το φως της σημερινής σοφίας ως προς τις κυβερνήσεις και τα διεθνή πρακτορεία, η ποικιλία/διαφοροποίηση/παραλλαγή είναι ένα κεντρικό μέρος για να γίνεται η διαδικασία ανάπτυξης τουρισμού πιο βάσιμη⁵³². Οι θεωρήσεις της αξίας που υποστηρίζουν τέτοιες απόψεις εμπλέκουν την εξυπακουόμενη αποδοχή του πολιτικο-οικονομικού πλαισίου εντός του οποίου ο τουρισμός θα 'πρεπε να λειτουργεί (π.χ. η επικρατούσα λογική της καπιταλιστικής ελεύθερης αγοράς). Επίσης, αγνοεί το γεγονός που πρότεινε λύσεις σε αβάσιμο τουρισμό βασισμένο σε, για παράδειγμα, χαμηλού όγκου / υψηλών εξόδων (ποιότητα) τουρίστες, [ότι] μπορεί να αναπαράγει τις συστημικές ανισότητες οι οποίες χαρακτήριζαν προηγούμενες μορφές ανάπτυξης τουρισμού ενώ δεν έκαναν και πολλά για να καταπραΰνουν την πίεση πάνω στο περιβάλλον. Τέτοιες απόψεις συγχωνεύονται με μια βασισμένη στην αγορά αντίληψη σπανιότητας η οποία λειτουργεί έτσι ώστε να αποκρύπτει τις υποκείμενες διευθετήσεις της ισχύος, όπου οι διαφορετικές κοινωνικές

⁵³¹ Lummis, C.D. (1991) Development against democracy. *Alternatives* 16, 31—66) & Rowbotham (Rowbotham, M. (1998) *The Grip of Death: A Study of Modern Money, Debt Slavery and Destructive Economics*. Charibury: Jon Carpenter

⁵³² Yunis, E. (2000) Tourism sustainability and market competitiveness in the coastal areas and islands of the Mediterranean. In A. Pink (ed.) *Sustainable Travel and Tourism* (pp. 65—8). London: Green Globe 21 /IGC. See WWW at <http://www.sustravel.com>

ομάδες μάχονται για τον έλεγχο της ικανότητας της απόδοσης της «αξίας» σε διαφορετικούς τύπους πηγών/πόρων.

Η προσέγγιση στην πολιτική οικονομία του τουρισμού που υιοθετήθηκε εδώ μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: η εξέταση των συστημικών πηγών ισχύος εκ των οποίων και οι δύο αντανακλούν και συγκροτούν τον ανταγωνισμό για πόρους και η επιρροή σπανιότητας, με την έννοια της μετατροπής ανθρώπων, μερών και ιστοριών σε αντικείμενα τουριστικής κατανάλωσης. Ο ερωτήσις που χρειάζεται να τεθούν μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: τι είναι οι συστημικές πηγές ισχύος που οροθετούν και αναπαραγάγουν διαφορετική πρόσβαση στα οικονομικά, πολιτισμικά και πολιτικά μέσα παραγωγής στον τουρισμό· πώς είναι οι σχέσεις ανάμεσα σε παγκόσμιους μηχανισμούς αλλαγής και ανισότητα απ' τη μια, και ιστορική-γεωγραφική ειδικότητα απ' την άλλη, εκδηλώνονται εντός αυτών των διαδικασιών, και, σε ποια έκταση είναι δυνατό να αναγνωριστούν εναλλακτικές δομές ανάπτυξης τουρισμού οι οποίες προκαλούν την υπερισχύουσα ιδρυματική και οικονομική ηγεμονία των υπαρχόντων ενεργών [πολιτών] και ιδρυμάτων; Ως προάγγελος μιας πιο εις βάθος αυτών των θεμάτων, το ακόλουθο μέρος ανασκοπεί την έννοια των σχέσεων πυρήνα-περιφέρειας, έχοντας παίξει σημαντικό ρόλο στην ανοικοδόμηση του νέο-αποικιστικού προτύπου ανάπτυξης τουρισμού.

6.1.7 Τουρισμός και σχέσεις πυρήνα-περιφέρειας

Προγενέστερη έρευνα στην πολιτική οικονομία σύρθηκε έντονα προς και το παράδειγμα της ελεύθερης οικονομίας, το οποίο δίνει έμφαση τις θετικές οικονομικές επιδράσεις του τουρισμού και αναλύει την πολιτική του τουρισμού όσον αφορά τις πρακτικές λύσεις μέχρι τις αρνητικές περιβαλλοντολογικές και κοινωνικές συνέπειες, καθώς επίσης και την Μαρξιστική παράδοση, ιδιαίτερα, την θεωρία εξάρτησης. Οι συγγραφείς στην τελευταία παράδοση οραματίστηκαν τον τουρισμό ως έκφραση της μητροπολιτικής ηγεμονίας που υπάγει τις περιφερειακές πολιτείες σε μια θέση εξάρτησης από ξένο κεφάλαιο και τουρίστες⁵³³. Παρόλο που οι Bryden⁵³⁴ είναι ορθά τιμώμενοι για κάποιες

⁵³³ Leheny, D. (1995) The political economy of sex tourism. *Annals of Tourism Research* 22 (2), 367—84

⁵³⁴ Bryden, J.M. (1973) *Tourism and Development: A Case Study of the Commonwealth Caribbean*. London: Cambridge University Press) & De Kadt (De Kadt, E. (ed.) (1979a)

απ' τις κρίσιμες πρώιμες διαισθήσεις στην ανάπτυξη του τουρισμού, η πολιτική οικονομία του τουρισμού είναι ίσως κάλλιστα συσχετιζόμενη με την πρωτοποριακή σειρά άρθρων του Britton⁵³⁵ στην οποία ανέπτυξε με κάθε λεπτομέρεια όσον αφορά τον τρόπο στον οποίο οι προορισμοί Τρίτου Κόσμου εκμεταλλεύονται απ' τις μητροπολιτικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις που οργανώνουν και ελέγχουν τη φύση και τον σκοπό της ανάπτυξης του τουρισμού στο πρώτο. Σύμφωνα με το περιβαλλόμενο από ξένο έδαφος τμήμα ή χώρα πρότυπο τουρισμού του Τρίτου Κόσμου που επινόησε, είχε δοθεί έμφαση στο ότι ο τουρισμός και επιδεινώνει τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες μεταξύ του πυρήνα και της περιφέρειας καθώς επίσης και εντός των προορισμών αυτών καθ' αυτών. Ο Britton, μαζί με κάποιους άλλους⁵³⁶, επικέντρωσε κυρίως στις άνισες σχέσεις ανταλλαγής μεταξύ προορισμών στις αποκαλούμενες «λιγότερο αναπτυγμένες χώρες» και τα πλούσια σε παραγωγή έθνη τα οποία είχαν ρίζες στις ιστορικές δομές του αποικιακού συστήματος εμπορίου.

Η αποικιοκρατία είχε παραμορφώσει την υποκείμενη δομή των Τριτοκοσμικών οικονομιών μέσω της επιβολής μιας εξωτερικής προέλευσης μεθόδου εμπορίου που οργανώθηκε γύρω από ειδικευμένα τμήματα ή χώρες περιβαλλόμενες από ξένο έδαφος προς εξαγωγή προϊόντων τα οποία παρήγαγαν για την μητροπολιτική αγορά, γνωστά και ως το «σύστημα φυτείας»⁵³⁷. Αυτό έφερε ως αποτέλεσμα τη διάλυση της ενδογενούς οικονομίας και την αναπόφευκτη καθυπόταξη των περιφερειακών πολιτειών σε μια θέση «δομικής εξάρτησης» ακόμα και αφότου επίσημη πολιτική ανεξαρτησία είχε επιτευχθεί. Έτσι, οι κριτικοί απέδειξαν ότι ο διεθνής τουρισμός ανάμεσα στις αποκαλούμενες αναπτυγμένες και υπανάπτυκτες κοινωνίες ήταν η έκφραση της ανώτερης ευημερίας και, ως εκ τούτου, η ανώτερη πρόσβαση στην οργανωμένη κατανάλωση ταξιδιών, στον βιομηχανοποιημένο κόσμο⁵³⁸. Η άποψή τους

Tourism: Passport to Development? Perspectives on the Social and Cultural Effects of Tourism in Developing Countries. New York: Oxford University Press

⁵³⁵ Britton, S.G. (1980) The evolution of a colonial space economy. *Journal of Historical Geography* 6 (3), 251—74

⁵³⁶ Hills, T.L. and Lundgren, J. (1977) The impact of tourism in the Caribbean. *Annals of Tourism Research* 4 (5), 248—67

⁵³⁷ Beckford, G. (1972) *Persistent Poverty: Underdevelopment in Plantation Economies of the Third World*. New York: Oxford University Press

⁵³⁸ Hiller, H.L. (1976) Escapism, penetration and response: Industrial tourism and the Caribbean. *Caribbean Studies* 16 (2), 92—116

προσέφερε μια απόλυτη διαφορά στην αισιόδοξη πιθανή εξέλιξη των υπευθύνων για την ανάπτυξη και των κυβερνήσεων, που ισχυρίστηκαν ότι ο τουρισμός θα βοηθούσε στην υπερνίκηση των δομικών παραμορφώσεων που κληρονομήθηκαν απ' την αποικιακή οικονομία και στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης σε πολλές πρόσφατα ανεξάρτητες πολιτείες⁵³⁹. Έτσι, αντί της διέγερσης μιας αυτόνομης δυναμικής ανάπτυξης, ο τουρισμός συνεισέφερε απ' ευθείας προς μια επέκταση της μητροπολιτικής κυριαρχίας εις βάρος των ασθενέστερων περιφερειών προορισμού και οδηγεί σε τελική ανάλυση σε μια απώλεια αυτοδυναμίας⁵⁴⁰.

Είχε επομένως αξιωθεί ότι ο τουρισμός τόνισε μια μέθοδο περιβαλλόμενου τμήματος ή χώρας από ξένο έδαφος ανάπτυξης⁵⁴¹. Κατ' αυτήν την έννοια, οι συγγραφείς επισήμαναν τις δομικές ομοιότητες ανάμεσα στο σύστημα φυτείας του οικοτουρισμού και του μαζικού τουρισμού⁵⁴², στο μέγεθος που ο τουρισμός αναφερόταν μερικές φορές ως ένα «νέο είδος ζάχαρης»⁵⁴³. Τα περιβαλλόμενα από ξένο έδαφος θέρετρα, που ελέγχονται από τη μητροπολιτική πρωτεύουσα και αναπαραγάγουν μερικές συνδέσεις στις τοπικές κοινότητες, έτσι έφτασαν να συμβολίζουν τις υψηλά άνισες οικονομικές και πολιτισμικές σχέσεις που δόμησαν την ανάπτυξη του τουρισμού σε λιγότερο αναπτυγμένες πολιτείες. Συγκεκριμένα, αυτές οι μέθοδοι ανάπτυξης του τουρισμού έχουν υπάρξει περισσότερο διαδεδομένες σε μικρές νησιωτικές πολιτείες που χαρακτηρίζονται από χαμηλά επίπεδα οικονομικής ποικιλίας⁵⁴⁴.

Οι κρίσιμες απόψεις που βάζονται μπροστά από proponents του νέο-αποικιακού προτύπου περιείχαν επίσης μια σημαντική χωρική διάσταση. Για παράδειγμα, όπως αποδείχθηκε στα Φίτζι⁵⁴⁵ και στην Antigua⁵⁴⁶ ο χωρικός

⁵³⁹ Krapf, K. (1961) Les pays en voie de développement face au tourisme: Introduction methodologique. *Revue de Tourisme* 16 (3), 82—9

⁵⁴⁰ Hoivik, T. and Heiberg, T. (1980) Centre-periphery tourism and self-reliance. *International Social Science Journal* 32 (1), 69—98

⁵⁴¹ Freitag, T. (1994) Enclave tourism development: For whom the benefits roll? *Annals of Tourism Research* 21(3), 538—54

⁵⁴² Butler, R.W. (1993b) Tourism development in small islands: Past influence and future directions. In D. Lockhart, D. Drakakis-Smith and J. Schembri (eds) *The Development Process in Small Island States* (pp. 71—91). London: Routledge

⁵⁴³ Finney, B. and Watson, A. (1975) *A New Kind of Sugar: Tourism in the Pacific*. Honolulu: East-West Culture Learning Institute

⁵⁴⁴ Wilkinson, P. F. (1989) Strategies for island micro-states. *Annals of Tourism Research* 16 (2), 153—77

⁵⁴⁵ Britton, S.G. (1980) The evolution of a colonial space economy. *Journal of Historical Geography* 6 (3), 251—74

χαρακτήρας της ανάπτυξης του τουρισμού προήλθε απ' την προϋπάρχουσα μορφή της «αποικιακής χωρικής οικονομίας». Όπου ο τουρισμός λαμβάνει χώρα σε μικρές νησιωτικές πολιτείες που ήσαν προηγουμένως μέρος του αποικιακού συστήματος φυτείας, ως έχει για πολλά θέρετρα στην Καραϊβική και τον Ειρηνικό, μεγάλης κλίμακας θέρετρα που λειτουργούν με εκπατρισμένο κεφάλαιο έχουν συχνά χτιστεί σε παράκτιες περιοχές φυτείας, αναπαράγοντας έτσι την οικονομία φυτείας⁵⁴⁷. Όχι μόνο αυτό διαχώρισε τους σχετικά άφθονους τουρίστες απ' τους φτωχούς ντόπιους και, σε πολλές περιπτώσεις, συνεχίζει να πράττει έτσι, εμπόδισε επίσης αυτές τις περιοχές απ' το να μεταφέρονται σε μικροϊδιοκτήτες, επιδεινώνοντας έτσι τις κοινωνικό-χωρικές ανισότητες ανάμεσα στο αγροτικό εσωτερικό και στις παράκτιες περιοχές⁵⁴⁸. Σύμφωνα με τον Britton⁵⁴⁹, αυτό το πρότυπο συντίθεται από την οργανωτική δομή της διεθνούς τουριστικής βιομηχανίας από μόνη της, ιδίως ο μονοπωλιακός έλεγχος που ασκήθηκε απ' τις καπιταλιστικές πολυεθνικές επιχειρήσεις εντός καθενός απ' τα διαφορετικά στοιχεία που συνιστούν το τελικό προϊόν. Ο δυσανάλογος έλεγχός τους πάνω στις πηγές του κεφαλαίου, την διαχειριστική ειδικότητα και, σημαντικότερα, στην ικανότητά τους να υπαγορεύουν την καταναλωτική απαίτηση μέσω marketing⁵⁵⁰ και προώθησης, τους προικίζει μ' ένα ακαταμάχητα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε σύγκριση με τις επιχειρήσεις τοπικού τουρισμού στις προορισμού αυτές καθ' αυτές.

Περαιτέρω στις υλικές σχέσεις της άνισης ανταλλαγής που διαιωνίζεται λόγω τουρισμού στην περιφέρεια, άλλες έχουν παρομοιάσει τον τουρισμό ως μια μορφή «πολιτισμικού ιμπεριαλισμού» ή μάλλον, ως το «ηδονιστικό πρόσωπο του νέο-αποικισμού». Εδώ η έμφαση έγκειται στη σύνδεση μεταξύ τουρισμού και αντικειμενοποίησης των γηγενών κατοίκων βάσει της ενσωμάτωσής τους σ' ένα σύστημα γενικευμένης ανταλλαγής προϊόντων περίπου όπως όποια άλλη μορφή εμπορευμάτων. Επιπλέον, έχει αποδειχθεί ότι ο τουρισμός και η ιδρυματοποίηση της φιλοξενίας ενισχύει αντιλήψεις

⁵⁴⁶ Weaver, D. (1988) The evolution of a 'Plantation' tourism landscape on the Caribbean Island of Antigua. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie* 79 (5), 319—31

⁵⁴⁷ Hall, C.M. (1994b) Is tourism still the plantation economy of the South Pacific? The case of Fiji. *Tourism Recreation Research* 19 (1), 41—8

⁵⁴⁸ Hills, T.L. and Lundgren, J. (1977) The impact of tourism in the Caribbean. *Annals of Tourism Research* 4 (5), 248—67

⁵⁴⁹ Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), p.p. 336

⁵⁵⁰ Πρόκειται για διεθνώς αποδεκτό όρο οπότε δε χρήζει μετάφρασης.

δουλοπρέπειας, ιδίως όπου η κληρονομιά του αποικισμού και της δουλείας είναι έντονη, όπως είναι στην Καραϊβική. Κατ' αυτήν την έννοια αποδεικνύεται ότι ο τουρισμός λειτουργεί για να αποτυπώσει ένα αίσθημα ψυχολογικής κατωτερότητας ως προς τους μητροπολιτικούς τουρίστες έναντι των ντόπιων, περίπτωση η οποία ενισχύεται υλικά μέσω του πολλαπλασιασμού της δουλοπρεπούς απασχόλησης και μια ευκρινώς οροθετημένη εθνική διαίρεση του εργατικού δυναμικού. Ο Erisman⁵⁵¹, ωστόσο, προειδοποιεί ότι αυτές οι απόψεις τείνουν να υποσκάπτουν την ικανότητα των πληθυσμών της Καραϊβικής να διαπραγματεύονται και να προσαρμόζονται στην διείσδυση των μητροπολιτικών πολιτισμικών μορφών μέσω του τουρισμού. Επιπλέον, ο διεθνής τουρισμός αποτελεί ένα απ' τα πολυάριθμα μέσα μέσω των οποίων οι καταναλωτικές αξίες επικοινωνούν. Είναι σαφώς συζητήσιμο όσον αφορά την παγίωση ενός μικρού αριθμού ακαταμάχητων Βορειοαμερικανικών και Δυτικοευρωπαϊκών παγκόσμιων ΜΜΕ-τηλεπικοινωνιών-συντεχνιών διασκέδασης, (το γεγονός) ότι επαυξάνει την ικανότητά τους να ασκούν έναν κατά πολύ μεγαλύτερο βαθμό επιρροής πάνω σε τοπικές πολιτισμικές πρακτικές και προτύπων κατανάλωσης απ' τον τουρισμό. Όπως και να 'χει, η ιστορική τάξη και οι εθνικές διαστάσεις της ανισότητας σε εξαρτημένες νησιώτικες οικονομίες δεν μπορούν να παραβλεφθούν, ιδίως όπου ο συμβολισμός και το ιδεολογικό περιεχόμενο της αποικιακής ιστορίας διαθλάται μέσω του τουρισμού, με σκοπό να υποσκάπτει την εμφάνιση μιας δυνατής, γηγενούς, μετα-αποικιακής ταυτότητας⁵⁵².

Τα κοινά που είχαν πολλές απ' αυτές τις πρώιμες πολιτικές αναλύσεις της οικονομίας του διεθνούς τουρισμού ήταν η υπερβολικά γενικευμένη άποψη των μακρο-δομικών διαδικασιών οι οποίες, κατά κάποιους, μπορούν να αποδοθούν σε μια δυσανάλογη έμφαση στον διεθνή μαζικό τουρισμό⁵⁵³. Ενώ οι κρίσιμες σκοπιές της τοπικής / περιφερειακής ανάπτυξης έχουν σίγουρα παραλειφθεί και υπο-θεωρηθεί, το νεοαποικιακό μοντέλο Παρόλα αυτά επεσήμανε κάποιες απ' τις σπουδαιότερες δομικές ανισότητες μεταξύ αγορών και προορισμών στην διεθνή πολιτική οικονομία τουρισμού. Πριν

⁵⁵¹ Erisman, H.M. (1983) Tourism and cultural dependency in the West Indies. *Annals of Tourism Research* 10 (3), 337—61

⁵⁵² Palmer, C. (1994) Tourism and colonialism: The experience of the Bahamas. *Annals of Tourism Research* 21(4), 792—811

⁵⁵³ Oppermann, M. (1993) Tourism space in developing countries. *Annals of Tourism Research* 20 (3), 535—56

προχωρήσουμε σε λεπτομερή σχολιασμό του μοντέλου της νέο-αποικιακής εξάρτησης στον τουρισμό, το επόμενο μέρος θα λάβει υπόψη κάποιους απ' τους περιφερειακούς τρόπους ανάπτυξης στους παγκόσμιους οικονομικούς κανονισμούς (καθώς) και τις επιπτώσεις τους υπέρ του πολιτικού οικονομικού τουρισμού.

6.1.8 Χρέος, ανάπτυξη και τουρισμός

Υπό την απουσία της ευρέως εξαπλωμένης καπιταλιστικής βιομηχανοποίησης, ο διεθνής μαζικός τουρισμός εμφανίστηκε ως ένα απ' τα πρωταρχικά εργαλεία διάδοσης του καπιταλιστικού νεωτερισμού σε πολλές μη βιομηχανοποιημένες ή λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, αγενώς αναφερόμενες ως ο «Τρίτος Κόσμος». Παρά το γεγονός ότι η γεωγραφική και κοινωνική κατανομή των οφελών που έχουν αποκτηθεί απ' τον διεθνή τουρισμό είναι ανομοιόμορφα κατανεμημένα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο τουρισμός έχει παράσχει στις μη βιομηχανοποιημένες χώρες μια πολύτιμη πηγή εσόδων και απασχόλησης υπό την απουσία μιας διαφοροποιημένης οικονομικής βάσης. Ένα απ' τα πρωταρχικά πλεονεκτήματα του τουρισμού ως τομέας εξαγωγών ενυπάρχει στο γεγονός ότι είναι λιγότερο εκτεθειμένος στην αχανή παράταξη των εμποδίων ταρίφας που εμποδίζουν τις εξαγωγές των εμπορευμάτων απ' τις αναπτυσσόμενες χώρες στο να διεισδύσουν στις επικερδείς δυτικές αγορές, ανηφώντας τις διακηρύξεις για το αντίθετο απ' τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (WTO). Πράγματι, ο διεθνής τουρισμός έχει υπάρξει επίσης ένας απ' τους λιγιστούς τομείς στους οποίους οι λιγότερο ανεπτυγμένες πολιτείες με ασθενέστερες, λιγότερο βιομηχανοποιημένες οικονομίες κατορθώνουν συνεχώς εμπορικά πλεονάσματα (τα οποία προέκυψαν από US\$6 δις έως US\$62,2 δις κατά την περίοδο μεταξύ 1980 και 1996). Επιπλέον, έχει καταστήσει ικανές τις κυβερνήσεις τους να σταθεροποιήσουν τις αποδείξεις τους ξένου τους συναλλάγματος και να παρέχουν κάποια προστασία έναντι των διακυμάνσεων των τιμών στους τομείς εξαγωγής εμπορευμάτων⁵⁵⁴. Πράγματι, αν δεν είχε να κάνει με εισπράξεις απ' τον τομέα του τουρισμού το 1986, τα Barbados θα είχαν εγγράψει ένα δίχτυ ισορροπίας εμπορικού ελλείμματος της τάξεως των

⁵⁵⁴ UNDP (1998) Human Development Report 1998. New York: Oxford University Press

US\$315 εκατομμυρίων παρά το πλεόνασμα των US\$324 εκατομμυρίων που τελικά κατάφερε να επιτύχει⁵⁵⁵.

Ακόμα, σύμφωνα με τους τελευταίους υπολογισμούς απ' την UNDP, μεγάλο μέρος της Αφρικής και της Νότιας Ασίας υποφέρουν ακόμα από χρόνια υπανάπτυξη, φτώχεια, υποσιτισμό και ελαττωμένη διάρκεια ζωής⁵⁵⁶. Στην Καραϊβική, όπου η εξάρτηση από τον τουρισμό ιστορικά ήταν πάντοτε υψηλή, μολονότι τα έσοδα απ' τον τουρισμό ανέρχονται σε US\$17 δις (GBP11,6 δις) πέρυσι (James, 2000), η ανεργία έφτανε το 20% σε κάποια νησιά (π.χ. στα Barbados) και οι γενικές συνθήκες διαβίωσης έχουν πέσει απ' τα τέλη της δεκαετίας του '70 και την αρχή της δεκαετίας του '80⁵⁵⁷. Ο φταίχτης για πολλές από αυτές τις οικονομικές και κοινωνικές συμφορές δεν μπορεί να αποδοθεί ξεκάθαρα στον τουρισμό, για να μην πούμε καθόλου σε ορισμένες περιπτώσεις. Όπως και να 'χει, πρέπει να είναι ένας λόγος για προβληματισμό για το ότι σ' εκείνα τα μέρη όπου ο τουρισμός έχει παίξει ρόλο οργάνου στην οικονομική ανάπτυξη, οι ενδείξεις προτείνουν ότι δεν έχει καταφέρει τα επιθυμητά/αναμενόμενα οφέλη για μεγάλο μέρος του πληθυσμού, όπως προβλεπόταν σ' αρκετές διάσημες μελέτες. Παρά την επέκταση του τουρισμού σε «νέους» προορισμούς, όπως η Καμπότζη, το Μάλι, το Λάος και η Μιανμάρ, η Ουγκάντα και η Τανζανία⁵⁵⁸, σε πολλές περιπτώσεις ο τουρισμός δεν εμφανίζεται ως να έχει αποτελέσει σε μια ουσιώδη βελτίωση στις συνολικές συνθήκες διαβίωσης ή να έχει διεγείρει ένα δυναμικό ανάπτυξης πέρα της εισόδου μιας μειοψηφίας μελών από την εθνική ελίτ σε κάποιες θέσεις διοίκησης όπως, για παράδειγμα, στην Κένυα.

Κατά τη διάρκεια των αρχικών φάσεων της επέκτασης του μεταπολεμικού τουρισμού, ένας αριθμός πρόσφατα ανεξάρτητων πολιτειών ανέπτυξαν ένα συνδυασμό παρέμβασης της πολιτείας και περιορισμένης ξένης επένδυσης έτσι ώστε να αναπτυχθεί ο τουρισμός, συμπεριλαμβάνοντας στην Τυνησία, όπου στο διάστημα των 5 ετών (1960-65) έως 40% της χωρητικότητας χτίστηκε με κεφάλαιο της πολιτείας. Οι κύριοι σκοποί μιας τέτοιας

⁵⁵⁵ Allen, T. (1996) Tourism in Barbados: The bittersweet alternative. In A. Badger et al. (eds) *Trading Places: Tourism as Trade* (pp. 63—8). London: Tourism Concern

⁵⁵⁶ UNDP (1999) *Human Development Report*. New York: Oxford University Press

⁵⁵⁷ Wood, R.E. (2000) Caribbean cruise tourism: Globalization at sea. *Annals of Tourism Research* 27 (2), 345—70

⁵⁵⁸ WTO (1998a) *Tourism 2020 Vision — Influences, Directional Flows and Key Trends*. Madrid: World Tourism Organization

οδηγούμενης απ' την πολιτεία ανάπτυξης ήταν να εκμεταλλευτούν τον τουρισμό ούτως ώστε να εκσυγχρονίσουν τις κοινωνίες τους και να ενισχύσουν ένα βαθμό οικονομικής αυτοδυναμίας⁵⁵⁹. Ωστόσο, παρά τους διάφορους αξιέπαινους σκοπούς των προτύπων σοσιαλισμού του «Τρίτου Κόσμου» που υποστήριζαν πολλές απ' αυτές τις απόπειρες για ανάπτυξη μιας διαχειριζόμενης απ' την πολιτεία βιομηχανίας, οι μακροπρόθεσμες αναπτυξιακές συνέπειες των διαχειριζόμενων απ' την πολιτεία αλυσίδων ξενοδοχείων εσωτερικού, συνολικά, ενοχλούνταν απ' τις γραφειοκρατικές ανεπάρκειες και την υπό-επένδυση. Καθώς οι εσωτερικές αντιφάσεις των οικονομιών τους έγιναν έκδηλες, η επεκτεινόμενη δανειοδότηση συνδεδεμένη με μεγάλης κλίμακας προγράμματα τουρισμού σύντομα ενισχύθηκε από διαφορετικά δανειστικά πρακτορεία συνεργαζόμενα με την Παγκόσμια Τράπεζα μεταξύ 1969 και 1979, τα οποία χρηματοδότησαν ένα σύνολο από 24 «τουριστικές φυτείες» σε 18 χώρες, που ανερχόταν σε μια συνολική επένδυση US\$1,5 δις⁵⁶⁰. Απ' την αρχή, αυτά τα μεγάλης κλίμακας προγράμματα ανάπτυξης τουρισμού συνεισέφεραν στο συσσωρευτικό χρεωστικά βάρη ως προς τα εμφανιζόμενα έθνη. Έθνη όπως η Τουρκία, η Αίγυπτος, και Η Γκάμπια, μεταξύ άλλων, που είχαν δανειστεί σημαντικά ποσά επιδοτήσεων για την ανάπτυξη μεγάλης κλίμακας υποδομές τουρισμού, βρέθηκαν υπό το έλεος των δομικών προγραμμάτων προσαρμογής (SAPs) του IMF / της Παγκόσμιας Τράπεζας στο τέλος της δεκαετίας του '70⁵⁶¹. Η σημασία αυτών των υποβοηθούμενων απ' την Παγκόσμια Τράπεζα προγραμμάτων επεκτάθηκε πέρα από την οικονομική σφαίρα στις ιδεολογικές αποσκευές που τα συνόδευαν. Η ανάπτυξη ειδώθηκε ως αυταπόδεικτη, και απλώς εξαρτημένη από την προμήθεια επαρκών τεχνικών ειδικοτήτων και «ένα σταθερό πιστεύω στις οικονομίες κλίμακας αναφορικά με την υποδομή και τις επικοινωνίες»⁵⁶².

Τα τεχνοκρατικά μοντέλα του προτύπου προγραμματισμού του τουρισμού αποτελούνται από ένα συστατικό από μια ομάδα σχετικών με τον

⁵⁵⁹ Curry, 5. (1990) Tourism development in Tanzania. *Annals of Tourism Research* 17(1), 133—49

⁵⁶⁰ Badger, A. (1996) Tourism as trade. In A. Badger et al. (eds) *Trading Places: Tourism as Trade* (pp. 9—23). London: Tourism Concern p.p.21

⁵⁶¹ Badger, A. (1996) Tourism as trade. In A. Badger et al. (eds) *Trading Places: Tourism as Trade* (pp. 9—23). London: Tourism Concern

⁵⁶² Harrell-Bond, B.E. and Harrell-Bond, D.L. (1979) Tourism in the Gambia. *Review of African Political Economy* 14, 78—90

τουρισμό πολιτικές οι οποίες είχαν ως στόχο την προώθηση ενός συγκεκριμένου είδους τουρισμού που καθιερώνεται σε μια δυτική οικονομική λογική. Ένα ιδιαίτερα έκδηλο παράδειγμα της πατριαρχικής αλαζονείας των δυτικών πρακτορείων ανάπτυξης ως προς την Αφρική παρέχεται απ' το έργο του 1973 της Παγκόσμιας Τράπεζας / Πρόγραμμα Ανάπτυξης Ηνωμένων Εθνών για την ανάπτυξη του τουρισμού Στην Γκάμπια. Τα πλάνα περιλάμβαναν τη διευκόλυνση της εκπατρισμένης επένδυσης και την προμήθεια ειδικοτήτων τις οποίες, θεωρείτο, «οι κάτοικοι της Γκάμπιας δήθεν στερούνταν», καθώς επίσης την «συνολική επανατοποθέτηση της γηγενούς κουλτούρας» και τη γενική κοινωνική οργάνωση απ' την αρχή της κοινωνίας της Γκάμπιας η οποία θεωρείτο απαραίτητη για τη βιομηχανία τουρισμού ούτως ώστε να ανθίσει⁵⁶³. Αν και μια τέτοια σαφώς εθνοκεντρική γλώσσα και ακατάλληλες προσεγγίσεις ως προς τον προγραμματισμό τουρισμού έχουν, μέχρι ένα ορισμένο σημείο, δώσει προτεραιότητα στη γλώσσα που συμμετέχει στην ανάπτυξη και στο τίμιο εμπόριο, μολονότι σ' έναν μάλλον περιορισμένο τρόπο⁵⁶⁴, η εμπειρία πολλών προορισμών, συμπεριλαμβανομένου της Ερυθραίας⁵⁶⁵, αποδεικνύει πως μεγάλο μέρος της σύγχρονης συμβουλής προγραμματισμού τουρισμού διευθύνεται ακόμα από μια τεχνοκρατική λογική, αν και αρθρώνεται μέσω μιας νεοφιλελεύθερης οράματος μιας οικονομικής φιλελευθεροποίησης και χωρίς κανονισμούς. Σε διαφορετικό περιεχόμενο όλα μαζί, η κληρονομιά μιας Σοβιετικής γραφειοκρατικής πολιτικής κουλτούρας σε συνδυασμό με την επιθετική επέκταση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού προς τα ανατολικά, έχει ενισχύσει την εφαρμογή μοντέλων top-down (υπερεθνικών) του χωρικού προγραμματισμού του τουρισμού στην Βαλτική περιοχή, παρά την πληρωμή για λόγια του αέρα στις τοπικές και περιφερειακές αντιλήψεις⁵⁶⁶.

Η ιστορική στιγμή της προσθήκης πολλών «αναπτυσσόμενων» χωρών στα κυκλώματα του εμπορίου του τουρισμού ήταν ένας παράγων-κλειδί που οροθετούσε την «επιτυχία» αυτών των προγραμμάτων ανάπτυξης τουρισμού.

⁵⁶³ Harrell-Bond, B.E. and Harrell-Bond, D.L. (1979) Tourism in the Gambia. Review of African Political Economy 14, 78

⁵⁶⁴ Tosun, C. and Jenkins, C.L. (1998) The evolution of tourism planning in Third World countries: A critique. Progress in Tourism and Hospitality Research 4, 101—14

⁵⁶⁵ Burns, P. (1999a) An Introduction to Tourism and Anthropology. London: Routledge

⁵⁶⁶ Jaakson, R. (2000) Supra-national spatial planning of the Baltic Sea region and competing narratives for tourism. European Planning Studies 8 (5), 565—79

Καθώς ο Curry⁵⁶⁷ έχει αποδείξει στην περίπτωση της Τανζανίας, τα δίδυμα αποτελέσματα των σοκ πετρελαίου και των ολοένα και ελαττωμένων τιμών προϊόντων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, σε συνδυασμό με μια υψηλή αναλογία επένδυσης «διερεύνησε» τα στάνταρ κόστη συσχετιζόμενα με σχετική με τον τουρισμό ανάπτυξη υποδομής, οδήγησε σε χειρότερο των όρων για το εμπόριο τουρισμού ακριβώς τη στιγμή που ο διεθνής τουρισμός άρχιζε να επεκτείνεται σε πολλές άλλες χώρες, εντείνοντας έτσι τον ανταγωνισμό. Παρά το γεγονός ότι οι χώρες με περισσότερο διαφοροποιημένες οικονομίες, όπως η Κένυα, έχουν υπάρξει ικανές να ελαττώσουν τις διαρροές απ' τον τουρισμό⁵⁶⁸, ο Sindiga⁵⁶⁹ () προειδοποιεί ότι είναι σημαντικό να αποχωριστεί ο τουρισμός ανά τομέα ούτως ώστε να έχουμε μια ακριβέστερη εικόνα του τρόπου στον οποίο τα έσοδα συσσωρεύονται στον ντόπιο πληθυσμό. Έτσι, για παράδειγμα, οι ξένες διαρροές στον all-inclusive τομέα τουρισμού παραλίων είναι γενικά υψηλότερες (62-78%) από, για παράδειγμα, τον τουρισμό σαφάρι (34-45%) ο οποίος έγκειται περισσότερο σε ανεξάρτητες, τοπικά διοικούμενες ταξιδιωτικές εταιρίες, ξεναγούς και διασώστες. Αυτές οι ανομοιότητες αντανακλώνται στην πόλωση της εδαφικής κατανομής των οφελών. Στην Κένυα, το 91% των εσόδων προήλθαν απ' το Ναϊρόμπι και την Mombasa κι απ' τη γειτονική λωρίδα παραλίας το 1981, αφήνοντας τίποτε άλλο από ένα 9% για την υπόλοιπη χώρα⁵⁷⁰.

Παρόλα αυτά οι ποικίλοι βαθμοί συμμετοχής από μια αυτόχθον καπιταλιστική αστική τάξη στις βιομηχανίες τουρισμού τους εσωτερικού, ιδίως στην⁵⁷¹ Zambia επιχειρηματολογεί ότι ένας συνδυασμός ενσωματωμένου ελέγχου διεθνικών συνεταιρισμούς τουρισμού (TTCs) και η ατελέσφορη παρέμβαση / κανονισμούς της πολιτείας συνεχίζει να διατηρεί ένα άνισο μοντέλο ανάπτυξης τουρισμού του οποίου τα οφέλη ρέουν κυριαρχικά προς μια

⁵⁶⁷ Curry, S. (1982) The terms of trade and real import capacity of the tourism sector in Tanzania. *Journal of Development Studies* 18 (4), 479—96

⁵⁶⁸ Dieke, P. (1995) Tourism and structural adjustment programmes in the African economy. *Tourism Economics* 1 (1): 79

⁵⁶⁹ Sindiga, I. (1999) *Tourism and African Development: Change and Challenge of Tourism in Africa*. Aldershot: Ashgate

⁵⁷⁰ Rajotte, F. (1987) Safari and beach resort tourism: The costs to Kenya. In S.G. Britton and W.C. Clarke (eds) *Ambiguous Alternative* (pp. 78—90). Suva: University of the South Pacific p.p. 84-5

⁵⁷¹ Teye, V. (1986) Liberation wars and tourism development in Africa: The case of Zambia. *Annals of Tourism Research* 13 (4), 589—608), ο Brown (Brown, D.O. (1998) The search for an appropriate form of tourism for Africa: Lessons from the past and suggestions for the future. *Tourism Management* 19 (3), 237—45

προνομιούχα μειοψηφία πολιτειακών επισήμων και TTCs. Πράγματι, απ' το 1975, το 47% όλων των ξενοδοχείων υπό διεθνικού ελέγχου

Η συγκέντρωση της ιδιοκτησίας έχει επίσης εξελιχθεί με ταχύ ρυθμό στον Ευρωπαϊκό τομέα ταξιδιωτικής πραγμάτωσης, όπου (η) κοντινότερη ενοποίηση της ΕΕ έχει επισπεύσει μια εντατικοποίηση διασυνοριακών συγχωνεύσεων και αποκτήσεις στις οποίες και το Ευρωπαϊκό και το μη κεφάλαιο εμπλέκεται⁵⁷². Μόνο στο Ηνωμένο Βασίλειο, το 72% των θέσεων απ' ευθείας ελέγχονται τώρα από μόνο τέσσερις αεροπορικές εταιρείες (Airtours International 18%, Britannia 22%, Air 2000 16%, JMC Airlines 16%, καθώς επίσης και η Monarch, της οποίας το 18% ελέγχεται αυξανόμενα απ' την Cosmos), κάθε μια απ' τις οποίες συνεργάζεται με έναν απ' τους τέσσερις ταξιδιωτικούς λειτουργούς. Το φαινόμενο του δικτύου είναι η άρνηση αυτής της χωρητικότητας θέσεων σε ανεξάρτητες ταξιδιωτικές εταιρείες, οι οποίες έχουν πρόσβαση μονάχα στο υπόλοιπο 28% των θέσεων. Περαιτέρω, ενώ μέχρι προσφάτως το Club Mediterranee ήταν μια απ' τις λίγες Ευρωπαϊκές εταιρείες τουρισμού που λειτουργούσαν έξω απ' την εσωτερική της αγορά, αυξανόμενα, οι ηγούμενοι ταξιδιωτικοί λειτουργοί αναζητούν να εγκαταστήσουν μια παρουσία σε μη εσωτερικές αγορές και να οργανώσουν το marketing τους / τις δραστηριότητες πωλήσεων τους σ' ένα δια-ηπειρωτικό επίπεδο. Έτσι, η σημασία της εθνικότητας των μετόχων που μειώνεται, ιδίως εντός της ΕΕ, αντανakλάται επίσης σ' έναν αυξανόμενα διεθνικό προσανατολισμό στην ανάπτυξη προϊόντων τουρισμού και υπηρεσιών. Ως επί τω πλείστον, αυτό έχει κατορθωθεί μέσω της άμεσης απόκτησης ταξιδιωτικών εταιρειών λιανικής έξω απ' τη χώρα προέλευσης συγκεκριμένων TTC (π.χ. η βασισμένη στο Ηνωμένο Βασίλειο Airtours plc έχει προσφάτως αγοράσει πολυάριθμες εταιρείες σε Ολλανδία, Σουηδία και Γερμανία). Υπάρχουν επίσης σημάδια ότι οι ταξιδιωτικές εταιρείες σε ότι ήταν επικρατούσες περιοχές προορισμού, όπως η Ισπανία, αρχίζουν αυξανόμενα να μεταφέρουν τις φιλοφρονήσεις τους υπερπόντια (π.χ. Viajes Barcelo) με σκοπό να επεκτείνουν τις λειτουργίες τους πέρα από τις αγορές εσωτερικού τους.

Πολλοί απ' τους μεγάλους ταξιδιωτικούς λειτουργούς έχουν επίσης αναζητήσει να παγιώσουν το αγοραστικό τους μερίδιο μέσω της απόκτησης

⁵⁷² Bywater, M. (1998) Who owns whom in the European travel industry. *Travel and Tourism Analyst* 3, 41—59

ηγετικών ταξιδιωτικών λειτουργιών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, έχουν υπάρξει ικανοί να κεφαλοποιήσουν την ειδική γνώση συγκεκριμένων προορισμών καθώς επίσης και την πιστή βάση πελατών χτισμένη με το χρόνο απ' τις μικρότερες εταιρείες οι οποίες ενδεχομένως να μην είναι γνώστες της αλλαγής στην ιδιοκτησία στην κορυφή⁵⁷³. Ωστόσο, αφήνει επίσης τους ανεξάρτητους ξενοδόχους στον προορισμό στο έλεος ακόμα λιγότερων εταιρειών. Παρόλο που τόσο όσο το 96% του Ευρωπαϊκού τομέα στέγασης παραμένει στα χέρια ανεξάρτητων ιδιοκτητών⁵⁷⁴, ηγετικοί λειτουργοί, όπως οι TUI & Airtours, έχουν επίσης κάνει επενδύσεις απ' ευθείας στην αγορά κρατήσεων σε πολυτελή ξενοδοχεία με σκοπό να εγγυώνται την πρόσβαση σε υψηλής ποιότητας χωρητικότητας στέγασης σε μια υψηλά ανταγωνιστική αγορά (<http://www.tui.com>). Αυτή η μεταστροφή της συμπεριφοράς ως προς τις επενδύσεις στη στέγαση στη Μεσόγειο μπορεί καλώς να έχει ένα αυξανόμενο αυστηρό ρυθμιστικό περιβάλλον σε πολλές περιοχές (π.χ. Μαγιόρκα), επιτείνοντας έτσι τον ανταγωνισμό στην δυσεύρετη χωρητικότητα.

Παρά την επίσπευση μιας άνησης ανεξάρτητα δικτυωμένων επιχειρήσεων, οι ενδείξεις προτείνουν ότι αναίρεση και οικονομική παγκοσμιοποίηση έχει ενδυναμώσει τις ασυμμετρικές δομές συνεταιρικού ελέγχου στον τουρισμό. Περαιτέρω, η υιοθέτηση και μονοπώληση (ακριβών) τεχνολογίες κατανομής από mega-συνεταιρισμούς έχει ενισχύσει την αύξηση της βιομηχανικής συγκέντρωσης και διεθνικής συνεταιρική ισχύ ενώ, την ίδια στιγμή, καθιστά ικανές αυτές τις ίδιες παγκοσμιοποιημένες να παρέχουν ατομικά ραμμένα προϊόντα στους πελάτες τους. Από κάποιες σκοπιές, μια τέτοια παγκοσμιοποίηση κατεύθυνε τους mega-συνεταιρισμούς προεδρεύουν έναντι mini-fiefdoms αναφορικά με τη σχέση τους με συγκεκριμένους προορισμούς όπως, για παράδειγμα, αποδείχθηκε στην Κύπρο, όπου το 20-30% της βιομηχανίας τουρισμού της ελέγχεται από τον Preussag-Thomson μόνο⁵⁷⁵. Χωρίς έκπληξη, ο Mander⁵⁷⁶ έχει αναφερθεί σε τέτοιες ανταγωνιστικές τεχνολογίες ως το «κεντρικό νευρικό σύστημα» μέσω του οποίου λειτουργεί αυξανόμενα συγκεντρωτική συνεταιρική ισχύς. Μαζί με τη ρευστότητα των

⁵⁷³ O'Connor, J. (2000) The big squeeze. *Tourism in Focus* (Summer), 4—5

⁵⁷⁴ Smeral, E. (1998) The impact of globalization on small and medium enterprises: New challenges for tourism policies in European countries. *Tourism Management* 19 (4), 371—80

⁵⁷⁵ O'Connor, J. (2000) The big squeeze. *Tourism in Focus* (Summer): 4

⁵⁷⁶ Mander, J. (1999) How cyber culture deletes nature. *Ecologist* 29 (3): 171

κινήσεων του κεφαλαίου, συναποτελούν τα θεμέλια πάνω στα οποία μια αυξανόμενη παγκοσμιοποιημένη και διεθνική πολιτική οικονομία έχει προκύψει.

6.1.9 Αλλάζοντας τις μεθόδους εργασίας και των σχέσεων εργατικού δυναμικού στον παγκόσμιο τουρισμό

Καθώς η οικονομική παγκοσμιοποίηση αυξανόμενα πιέζει διαφορετικές περιοχές και διαφορετικούς τύπους επιχειρήσεων να προσαρμοστούν στις πιέσεις αυξανόμενα ευρύτερων αγορών, η αναδόμηση περιφερειακών/τοπικών οικονομιών και μεγάλων φιρμών θα έχει σημαντικές επιπλοκές για την οργάνωση εργασίας και των σχέσεων εργατικού δυναμικού απ' άκρη σ' άκρη της παγκόσμιας βιομηχανίας τουρισμού (βλέπε Κεφάλαιο 6). Σαφώς, ωστόσο, οι επιδράσεις της καπιταλιστικής αναδόμησης στην εργατική δύναμη τουρισμού είναι δεσμευμένα να είναι ανώμαλα δεδομένου ότι διαφορετικές περιοχές, τομείς και τύποι επιχειρήσεων είναι ευκρινή κατά διαφορετικούς τρόπους με τις δυνάμεις και τα πρακτορεία της παγκοσμιοποίησης. Όπως και να 'χει, παρά τους περιορισμούς στην κινητικότητα του εργατικού δυναμικού που υπάρχουν ακόμα⁵⁷⁷, υπάρχουν σημάδια που προτείνουν ότι η διάταξη των σχέσεων κεφαλαίου-εργατικού δυναμικού εντός συγκεκριμένων δικτύων φιρμών και από άκρη σε άκρη εθνικών συνόρων έχει αλλάξει σε συμφωνία με περισσότερο εύκαμπτα συστήματα παραγωγής.

Οι τάσεις Post-Fordist στην οργανωτική δομή της παραγωγής τουρισμού αποδεικνύονται ευκρινώς απ' την αυξημένη out-sourcing «μη πυρηνικών» δραστηριοτήτων. Για παράδειγμα, οι περισσότερες διεθνείς αεροπορικές εταιρείες χρησιμοποιούν τώρα εξωτερικούς προμηθευτές για να παρέχουν διατήρηση ρουτίνας και υπηρεσίες προμήθειας κατά τη διάρκεια της πτήσης⁵⁷⁸. Ομοίως, πολλές ηγετικές αεροπορικές εταιρείες έχουν επίσης αναζητήσει να μεταφέρουν επικουρικές υπηρεσίες σε φτηνότερες “off-shore” τοποθεσίες, όπως στην περίπτωση της British Airways, η οποία πήρε την αρχηγεία στη σύναψη συμφωνιών των υπηρεσιών της εισιτηρίων στην Ινδία. Η αναίρεση των

⁵⁷⁷ Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell: 232-40, Richards, G. (2000) *Tourism and mobility in the European Union: Crossing the North—South divide*. Paper presented to the 7th ATLAS International Conference, Savonlinna, Finland, 18—21 June

⁵⁷⁸ Ioannides, D. and Debbage, K. (1998) Neo-Fordism and flexible specialization in the travel industry: Dissecting the polyglot. In D. Ioannides and K. G. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 99—122). London: Routledge: 116

κανονισμών και η ιδιωτικοποίηση έχει αυξήσει τις ανταγωνιστικές πιέσεις σε αεροπορικές εταιρείες (π.χ. με την εμφάνιση μεταφορών χαμηλού κόστους), οδηγώντας σε μια πίεση κατωφέρειας στους μισθούς και τις απαιτήσεις για αυξημένη παραγωγικότητα από την εργατική δύναμη. Το εργατικό δυναμικό είναι ένα από τα λίγα μεταβλητά κόστη σ' αυτόν τον τομέα κι έχει, επομένως, λάβει την ορμή των πρακτικών μείωσης των κόστων⁵⁷⁹. Απόπειρες να μειωθούν τα κόστη κατ' αυτόν τον τρόπο οδήγησαν στο «πακετάρισμα» περίπου 300 LSG Lufthansa Υπηρεσιών / SKYCHEF εργατών το Νοέμβριο του 1998, ξεσηκώνοντας μια 3μηνη απεργία (Ομοσπονδία Διεθνών Μεταφορών Εργατών, 1999).

Παρά το γεγονός ότι ο τουρισμός έχει πάντοτε υπάρξει χαρακτηριζόμενος από στοιχεία αριθμητικής και λειτουργικής ευκαμψίας⁵⁸⁰ οι επιδράσεις της οικονομικής αναδόμησης και της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου έχουν εντατικοποιήσει την ευλυγισία της εργατικής τάξης και την αυξημένη ανασφάλεια στον τουρισμό και τους τομείς φιλοξενίας στις προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες. Ο τομέας φιλοξενίας του Ηνωμένου Βασιλείου, εντός του οποίου μόνο το 10% των εργατών ανήκαν σε ένωση εμπορίου το 1996, ήταν στην πρώτη γραμμή της απόπειρας της Συντηρητικής Κυβερνήσεως να μηχανευτούν ξανά την ισορροπία της ισχύος προς όφελος του κεφαλαίου μέσω ακόμα μεγαλύτερης ευλυγισίας της εργατικής τάξης. Περαιτέρω, διάφορες μελέτες δείχνουν μια άμεση μείωση των μισθών απ' άκρη σ' άκρη του ξενοδοχειακού τομέα στο Ηνωμένο Βασίλειο απ' την κατάργηση των συμβουλίων μισθών το 1993⁵⁸¹. Πράγματι, το τι προτείνει αυτό είναι, μέχρι ενός σημείου, η σχετικότητα των γεωγραφικών συνόρων που ελαττώνεται αναφορικά με τις νέες ταξικές δομές της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης στον τουρισμό. Αυξανόμενα, η προσαρμογή στην παγκόσμια ανταγωνιστικότητα έχει ασκήσει πίεση προς τα κάτω στους μισθούς στις προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες, οδηγώντας έτσι σε μια κατάσταση όπου η

⁵⁷⁹ Blyton, P., MartInez Lucio, M., McGurk, J. and Turnbull, P. (1998) Contesting Globalisation: Airline Restructuring and Trade Union Strategies. University of Cardiff and International Transport Workers Federation

⁵⁸⁰ Bagguley, P. (1990) Gender and labour flexibility in hotel and catering. *Service Industries Journal* 10 (4), 737—47, Urry, J. (1990b) *The Tourist Gaze*. London: Sage

⁵⁸¹ Radiven, N. and Lucas, R. (1997) Minimum wages and pay policy in the British hospitality industry: Past impact and future implications. *Progress in Tourism and Hospitality Research* 3, 149—63

εργασιακή ανασφάλεια και τα αυξανόμενα επίπεδα ανομοιότητας εισοδήματος έχει επίσης αποβεί περισσότερο επικρατούσα στις προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες⁵⁸². Στην πόλη του Λος Άντζελες, για παράδειγμα, ένας συνδυασμός περικοπών πολιτειακού προϋπολογισμού κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 και βιομηχανικής αναδόμησης (συγκεκριμένα το κλείσιμο αεροδιαστημικών εργοστασίων και η μεταφορά πολλών εντατικών, όσον αφορά το εργατικό δυναμικό, κατασκευαστικών βιομηχανιών στην άλλη πλευρά του συνόρου στο Μεξικό), έχει ενισχύσει την εμφάνιση μιας οικονομίας χαμηλόμισθων υπηρεσιών στην οποία ένας δυσανάλογος αριθμός Μεξικανών μεταναστών απασχολούνται⁵⁸³. Ενώ σημαντικοί αριθμοί μεταναστών-εργατών έχουν παραδοσιακά απορροφηθεί από τη φιλοξενία και τους τομείς τροφοδοσίας στις σπουδαιότερες πόλεις του κόσμου, όπως το Λονδίνο και η Νέα Υόρκη, μια πρόσφατη μελέτη ILO προτείνει ότι η διεθνής μεταναστευτικές ροές δεν έχουν μόνο αυξηθεί σε όγκο, αλλά έχουν επίσης γίνει περισσότερο ποικίλες στη σύνθεση τους και επεκτατικές στο σκοπό⁵⁸⁴. Παρακάτω, η δομική μεταβολή προς ένα περισσότερο εύκαμπτο καθεστώς συσσώρευσης στην πολιτική οικονομία των βιομηχανοποιημένων καπιταλιστικών χωρών απ' το '70 έχει συνοδευτεί από μια δραματική αύξηση στο ρόλο των υπηρεσιών στις οποίες έχει υπάρξει μια τάση για ενίσχυση σχετικά ορατών μεθόδων ανισότητας εντός της αγοράς του εργατικού δυναμικού, σ' έναν τομέα που χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό τμηματοποίησης και ευλυγισίας⁵⁸⁵.

Περισσότερο, ίσως, από άλλη οπτική της παγκόσμιας τουριστικής δραστηριότητας, η οργανωτική δομή της βιομηχανίας κρουαζιερόπλοιων και αντικατοπτρίζει και αναπαραγάγει αυξανόμενα διεθνικές σχέσεις ιδιοκτησίας και σχέσεων εργατικού δυναμικού. Απ' το 1996, τρεις απ' τις μεγαλύτερες εταιρείες του κόσμου, η Royal Caribbean, Carnival Corporation και η Princess Cruises, ήλεγχαν περίπου το 50% της αγοράς. Ωστόσο, αν και οι σπουδαιότερες εταιρείες κρουαζιέρων έχουν τα κεντρικά γραφεία τους στις ΗΠΑ, η ικανότητα

⁵⁸² UNDP (1999) Human Development Report. New York: Oxford University Press: 36-9

⁵⁸³ Davis, M. (1993) Who killed Los Angeles? Part two: The verdict is given. *New Left Review* 199, 29—54: 45-7

⁵⁸⁴ Stalker, P. (2000) *Workers without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. Geneva/London: ILO/Lynne Rienner: 7

⁵⁸⁵ Hudson, R. (1999) The new economy of the new Europe: Eradicating divisions or creating new forms of uneven development? In R. Hudson and A.M. Williams (eds) *Divided Europe: Society and Territory* (pp. 29—62). London: Sage: 35-40

να πλέουν με «σημαίες καταλληλότητας» τους έχει δώσει το δικαίωμα να εγγράφονται σε χώρες όπου οι νόμοι για την εργατική τάξη, οι φόροι και οι ναυτιλιακοί κανονισμοί είναι αρκετά πιο χαλαροί⁵⁸⁶. Παρακάτω, έχοντας την φυσική κινητικότητα του πρωτογενούς περιουσιακού του στοιχείου, ο/η Wood περιγράφει τα κρουαζιερόπλοια ως κινητά σημαντικά ποσά νομαδικού κεφαλαίου ικανά να αποφεύγουν τους πολιτειακούς κανονισμούς (ιδίως όπου αφορά στο εργατικό δυναμικό) όπου είναι δυνατό.

⁵⁸⁶ Wood, R.E. (2000) Caribbean cruise tourism: Globalization at sea. *Annals of Tourism Research* 27 (2), 345—70: 351

Επίλογος

Τελικές Σημειώσεις

- Κατσούλης Χ., «Διεθνής Τουρισμός, Ανάπτυξη και Περιβάλλον ή ο μακρύς δρόμος προς ένα “ήπιο” τουρισμό, Μεταβολή του προτύπου του μαζικού τουρισμού — νέες μορφές τουρισμού», (Αθήνα, ΕΤΒΑ, 1991).
- Κοκκώσης Χ.-Τσάρτας Π., “Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον”, (Αθήνα: Κριτική, 2001).
- Μέγα Β.Π., “Τουρισμός και Αξιοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων: Η περίπτωση της Σάμου”, *Τεχνικά Χρόνια*, Τόμος 10, Τεύχος 3, (1990).
- Παπαγιάννης Θ., «Ο τουρισμός υπό το πρίσμα της αειφορίας», Εισήγηση στην ημερίδα: “Τουρισμός και Περιβάλλον — επιλογές για βιώσιμη ανάπτυξη”, ΤΕΕ, Μάιος 1995.
- Τσάρτας Π., “Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον τουρισμό”, (Αθήνα: ΕΞΑΝΤΑΣ, 1996).
- Adams, W. (1992) *Green Development: Environment and Sustainability in the Third World*. London: Routledge.
- Agarwal, S. (1999) Restructuring and local economic development: Implications for seaside resort regeneration in Southwest Britain. *Tourism Management* 20, 511-22.
- Allen, T. (1996) Tourism in Barbados: The bittersweet alternative. In A. Badger et al. (eds) *Trading Places: Tourism as Trade* (pp. 63—8). London: Tourism Concern.
- Anderson, T. (1988) The socio-economic ‘worlds’ of the Caribbean Basin. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 172—82). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Andrews, A. (1988) The state of women in the Third World. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 125—37). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Archer, B.H. (1978) Domestic tourism as a development factor. *Annals of Tourism Research* 5 (1), 126—40.
- Archer, B.H. (1982) The value of multipliers and the policy implications. *Tourism Management* 3 (4), 236—41.
- Archer, B.H. (1983) Economic impact: Misleading multiplier. *Annals of Tourism Research*, 11 (3), 517—22.
- Archer, B. and Cooper, C. (1994) The positive and negative impacts of tourism. In W. Theobald (ed.) *Global Tourism: The Next Decade* (pp. 73—91). Oxford: Butterworth Heinemann.
- Arnstein, S.R. (1969) A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners* 35 (4), 216—24.
- Asimakopoulos, A. (1991) *Keynes’s General Theory and Accumulation*. New York: Cambridge University Press.
- Badger, A. (1996) Tourism as trade. In A. Badger et al. (eds) *Trading Places: Tourism as Trade* (pp. 9—23). London: Tourism Concern.

- Baez, A.L. (1996) Learning from experience in the Monteverde Cloud Forest, Costa Rica. M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 109—22). Chichester: John Wiley and Sons.
- Bagguley, P. (1990) Gender and labour flexibility in hotel and catering. *Service Industries Journal* 10 (4), 737—47
- Barbier, E.B. (1989) The contribution of environmental and resource economics to an economics of sustainable development. *Development and Change* 20 (3), 429—59.
- Baron, E. (1998) Casino gambling and the polarization of American Indian Reservations. In A. Lew and G. Van Otten (eds) *Tourism and Gaming on American Indian Lands* (pp. 63—171). New York: Cognizant.
- Beauregard, R. (1998) Tourism and economic development policy in US urban areas. In D. Ioannides and K.G. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry: A Supply Side Analysis* (pp. 220—34). London: Routledge.
- Beckerman, W. (1992) Economic growth and the environment: Whose growth? Whose environment? *World Development* 24 (4), 481—96.
- Beckford, G. (1972) *Persistent Poverty: Underdevelopment in Plantation Economies of the Third World*. New York: Oxford University Press.
- Bednarz, R. and Giardino, J. (1988) Development and resources in the Third World. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 67—81). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Berger, D.J. (1996) The challenge of integrating Maasai tradition with tourism. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 175—97). Chichester: John Wiley and Sons.
- Bernstein, H., Crow, B. and Johnson, H. (1995) *Rural Livelihoods: Crises and Responses*. Milton Keynes: Oxford University Press and Open University.
- Bertram, G. (1986) Sustainable development in Pacific micro-economies. *World Development* 14 (7), 809—22.
- Blair, J. (1995) *Local Economic Development: Analysis and Practice*. London: Sage.
- Blyton, P., MartInez Lucio, M., McGurk, J. and Turnbull, P. (1998) *Contesting Globalisation: Airline Restructuring and Trade Union Strategies*. University of Cardiff and International Transport Workers Federation. On <http://www.itf.org.uk/PRESS/conglob.html>
- Bond, M. and Ladman, J. (1972) International tourism an instrument for Third World development. *Nebraska Journal of Economics and Business* 11. Reprinted in I. Voleger and A. De Souza (eds) (1980) *Dialectics of Third World Development* (pp. 231—40). Montclair, NJ: Allanheld, Osmun.
- Boonzaier, E. (1996) Negotiating the development of tourism in the Richtersveld, South Africa. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 123—37). Chichester: John Wiley and Sons.
- Botterill, D., Owen, R., Emanuel, L., Foster, T., Gale, T., Nelson, C. and Selby, M. (2000) Perceptions from the periphery: The experience of Wales. In F. Brown, and D. Hall (eds) *Tourism in Peripheral Areas*. Clevedon: Channel View
- Boulding, K. (1992) The economics of the coming spaceship earth. In A. Markandya and J. Richardson (eds) *The Earthscan Reader in Environmental Economics* (pp. 27—35). London: Earthscan.

- Bowcott, O., Traynor, I., Webster, P. and Walker, D. (1999) Analysis: Green politics. *Guardian* (11 March).
- Boyd, S.W. (2000) Tourism, national parks and sustainability. In R.W. Butler and S.W. Boyd (eds) *Tourism and National Parks: issues and implications* (pp. 161—86). Chichester: John Wiley and Sons.
- Bramwell, B. and Lane, B. (1993) Sustainable tourism: An evolving global approach. *Journal of Sustainable Tourism* 1 (1), 1—5.
- Bramwell, B. and Lane, B. (2000a) Collaboration and partnerships in tourism planning. In B. Bramwell and B. Lane (eds) *Tourism Collaboration and Partnerships, Politics, Practice and Sustainability* (pp. 1—19). Clevedon: Channel View
- Bras, K. (1997) Small-scale entrepreneurship: Strategies of local guides on the island of Lombok. In H. Dahias (ed.) *Tourism, Small Entrepreneurs, and Sustainable Development: Cases from Developing Countries* (pp. 49—63). Tilburg University: ATLAS.
- Brinkerhoff, D.W. and Ingle, M. (1989) Integrating blueprint and process: A structured flexibility approach to development management. *Public Administration and Development* 9 (5), 487—503.
- British Tourist Authority (BTA) (2000) *Tourism Intelligence Quarterly* 21 (3). London: BTA.
- Britton, S.G. (1980) The evolution of a colonial space economy. *Journal of Historical Geography* 6 (3), 251—74.
- Britton, S.G. (1982a) The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 331—58.
- Britton, S. (1987a) Tourism in small developing countries development issues and research needs. In S. Britton and W.C. Clark (eds) *Ambiguous Alternative Tourism in Small Developing Countries* (pp. 167—87). Suva: University of the South Pacific.
- Britton, S. (1989) Tourism, dependency and development: A mode of analysis. In T.V. Singh, H.L. Theuns and F.M. Go (eds) *Towards Appropriate Tourism: The Case of Developing Countries* (pp. 93—116). Frankfurt: Peter Long.
- Brohman, J. (1995) Economic and critical silences in development studies: A theoretical critique of neoliberalism. *Third World Quarterly* 16 (2): 297—318.
- Brohman, J. (1996a) *Popular Development: Rethinking the Theory and Practice of Development*. Oxford: Blackwell.
- Brohman, J. (1996b) New directions in tourism for Third World development. *Annals of Tourism Research* 23 (1), 48—70.
- Bromley, R. and Gerry, C. (1979) Who are the casual poor? In R. Bromley and C. Gerry (eds) *Casual Work and Poverty in Third World Cities* (pp. Z3—Z3). Chichester: John Wiley and Sons.
- Brown, A. (1995) Caribbean cultures and mass communication technology: Re-examining the cultural dependency thesis. In H.S. Dunn (ed.) *Globalization, Communications and Caribbean Identity*. New York: St Martin's Press.
- Brown, D.O. (1998) The search for an appropriate form of tourism for Africa: Lessons from the past and suggestions for the future. *Tourism Management* 19 (3), 237—45.

- Brown, F. (1998) *Tourism Reassessed: Blight or Blessing?* Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Bruner, E. (1995) The ethnographer/tourist in Indonesia. In M.-F. Lanfant, J. Ailcock and E. Bruner (eds) *International Tourism: Identity and Change* (pp. 224—41). London: Sage.
- Bryant, R. and Bailey, S. (1997) *Third World Political Ecology*. London: Routledge.
- Bryden, J.M. (1973) *Tourism and Development: A Case Study of the Commonwealth Caribbean*. London: Cambridge University Press.
- Bull, A. (1995) *The Economics of Travel and Tourism* (2nd edn). Melbourne: Longman.
- Burkhardt, A. and Medlik, S. (1981) *Tourism: Past, Present and Future* (2nd edn). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Burns, P. (1999a) *An Introduction to Tourism and Anthropology*. London: Routledge.
- Burns, P. and Holden, A. (1995) *Tourism: A New Perspective*. Hemel Hempstead: Prentice Hall International.
- Butler, R.W. (1980) The concept of a tourism area cycle of evolution. *Canadian Geographer* 24, 5—12.
- Butler, R.W. (1991) Tourism, environment and sustainable development. *Environmental Conservation* 18 (3), 201—9.
- Butler, R.W. (1992) Alternative tourism: The thin edge of the wedge. In V.L. Smith and W.R. Eadington (eds) *Tourism Alternatives Potentials and Problems in the Development of Tourism* (pp. 31—46). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Butler, R.W. (1993a) Tourism — An evolutionary perspective. In J.G. Nelson, R.W. Butler and G. Wall (eds) *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing* (Heritage Resources Centre Joint Publication No. 1) (pp. 27—44). University of Waterloo.
- Butler, R.W. (1993b) Tourism development in small islands: Past influence and future directions. In D. Lockhart, D. Drakakis-Smith and J. Schembri (eds) *The Development Process in Small Island States* (pp. 71—91). London: Routledge.
- Butler, R.W. (1998b) Tartan mythology: The traditional tourist image of Scotland. In G. Ringer (ed.) *Destinations: Cultural Landscape of Tourism* (Routledge Advances in Tourism Series) (pp. 121—39). London: Routledge.
- Butler, R.W. (1999a) Problems and issues of integrating tourism development. In D. Pearce and R. Butler (eds) *Contemporary Issues in Tourism Development* (pp. 65—80). London: Routledge.
- Butler, R. and Hall, C.M. (1998) Image and reimagining of rural areas. In R. Butler, C.M. Hall and J. Jenkins (eds) *Tourism and Recreation in Rural Areas* (pp. 115—22). Chichester: John Wiley and Sons.
- Butler, R. and Hinch, T. (eds) (1996) *Tourism and Indigenous Peoples*. London: International Thomson Business Press.
- Buzard, J. (1993) *The Beaten Track: European Tourism, Literature and the Ways to 'Culture' 1800—1918*. Oxford: Clarendon Press.
- Bywater, M. (1998) Who owns whom in the European travel industry. *Travel and Tourism Analyst* 3, 41—59.

- Caalders, J. (2000) Tourism in Friesland: A network approach. In G. Richards and D. Hall (eds) *Tourism and Sustainable Community Development* (pp. 185—204). London: Routledge.
- Calatrava Requena, J. and Avilés, P. (1993) Tourism: An opportunity for disadvantaged rural areas? *Leader Magazine* 4, 6—9.
- Calhoun, C. (1995) *Critical Social Theory: Culture, History and the Challenge of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Cardoso, F.H. (1979) The originality of the copy: The Economic Commission for Latin America and the idea of sevelopment. In K.Q. Hill (ed.) *Toward a New Strategy for Development*. Toronto: Pergamon Press.
- Carson, R. (1962) *Silent Spring*. New York: Houghton Mifflin.
- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Castleberg-Koulma, M. (1991) Greek women and tourism: Women's cooperatives as an alternative form of organization. In N. Redclift and M.T. Sinclair (eds) *Working Women* (pp. 197—212). London: Routledge.
- Cater, E. (1993) Ecotourism in the Third World: Problems for sustainable tourism development. *Tourism Management* 14 (2), 85—93.
- Cater, E. (1995) Environmental contradictions in sustainable tourism. *Geographical Journal* 161 (1), 211—28.
- Cater, E. (1996) Ecotourism in the Caribbean: A sustainable option for Belize and Dominica? In L. Briguglio, R. Butler, D. Harrison and W.L. Filho (eds) *Sustainable Tourism in Islands and Small States: Case Studies* (pp. 122—46). London: Pinter.
- Cater, E. and Goodall, B. (1992) Must tourism destroy its resource base? In A. Mannion and S. Bowiby (eds) *Environmental Issues in the 1990s* (pp. 309—23). Chichester: John Wiley and Sons.
- Ceballos-Lascurain, H. (1991) Tourism, ecotourism, and protected areas. In K. Lindberg and D.E. Hawkins (eds) *Ecotourism: A Guide For Planners and Managers*. North Bennington, VT: Ecotourism Society.
- Chambers, R. (1994) The origins and practice of participatory rural appraisal. *World Development* 22 (7), 953—69.
- Chant, S. (1992) Tourism in Latin America: Perspectives from Mexico and Costa Rica. In D. Harrison (ed.) *Tourism and the Less Developed Countries* (pp. 85—101). London: Belhaven.
- Chase, A. (1995) *In a Dark Wood: The Fight Over Forests and the Rising Tyranny of Environmentalism*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Chenery, H. and Syrquin, M. (1975) *Patterns of Development 1950—1970*. New York: World Bank by Oxford University Press.
- Christaller, W. (1963) Some considerations of tourism location in Europe: The peripheral regions — underdeveloped countries — recreation areas. *Regional Science Association; Papers XII, Lund Congress* 12, 95—105.
- Chu, Y.W. (1992) Informal work in Hong Kong. *International Journal of Urban and Regional Research* 16 (3), 420—41.
- Cleverdon, R. (1979) *The Economic and Social Impact of International Tourism on Developing Countries*. London: Economist Intelligence Unit.
- Clewer, A. and Sinclair, M. (1995) Regional concentration and dispersal of tourism demand in the UK. *Regional Studies* 29 (6), 570—6.
- Cockerell, N. (1997) Nepal. *International Tourism Reports* 1, 40—57.
- Cohen, E. (1972) Towards a sociology of international tourism. *Social Research* 38, 164—82.

- Cohen, E. (1974) Who is a tourist? A conceptual clarification. *Sociological Review* 22(4), 527—55. Cohen, E. (1978) The impact of tourism on the physical environment. *Annals of Tourism Research* 5, 215—37.
- Cole, J. (1988) The global distribution of natural resources. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 55—66). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Cole, W.E. and Fayissa, B. (1991) The urban subsistence labor force: Toward a policy-oriented and empirically accessible taxonomy. *World Development* 19 (7), 779—89.
- Connell, J. (1987) Migration, rural development and policy formation in the South Pacific. *Journal of Rural Studies* 3 (2), 105—21.
- Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D., Shephard, R. and Wanhill, S. (1998) *Tourism: Principles and Practice* (2nd edn). Harlow: Longman.
- Cowen, M. and Shenton, R. (1996) *Doctrines of Development*. London: Routledge.
- Cox, R. (1981) Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium: Journal of International Studies* 10 (2), 126—55.
- Cox, R. (1987) *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press.
- Crick, M. (1989) Representations of international tourism in the social sciences: Sun, sex, sights, savings and servility. *Annual Review of Anthropology* 18, 307—44.
- Cronin, L. (1990) A strategy for tourism and sustainable developments. *World Leisure and Recreation* 32 (3), 12—18.
- Cubie, R. (2000) The nuts and bolts of building the village. In B. Barnett (ed.) *Whistler, History in the Making*. Whistler: Pique.
- Cukier, J. (1996) Tourism employment in Bali: Trends and implications. In R. Butler and T. Hinch (eds) *Tourism and Indigenous Peoples* (pp. 49—75). London: International Thomson Business Press.
- Cukier, J. (1998a) Tourism employment and social status in Bali. In G. Ringer (ed.) *Destinations: Cultural Landscapes of Tourism* (pp. 63—79). London: Routledge.
- Cukier, J. and Wall, G. (1994a) Informal tourism employment: Vendors in Bali, Indonesia. *Tourism Management* 15 (6), 464—7.
- Cukier, J. and Wall, G. (1994b) Tourism employment in Bali, Indonesia. *Tourism Recreation Research* 19 (1), 32—40.
- Cukier, J. and Wall, G. (1993) Tourism employment: Perspectives from Bali. *Tourism Management* 14 (3), 195—201.
- Curry, S. (1982) The terms of trade and real import capacity of the tourism sector in Tanzania. *Journal of Development Studies* 18 (4), 479—96.
- Curry, S. (1990) Tourism development in Tanzania. *Annals of Tourism Research* 17(1), 133—49.
- Curry, S. and Morvaridi, B. (1992) Sustainable tourism: Illustrations from Kenya, Nepal and Jamaica. In C. Cooper and A. Lockwood (eds) *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management* (vol. 4, pp. 131—9). London: Belhaven Press.
- Dahles, H. (1997) Tourism, petty entrepreneurs and sustainable development. In H. Dahles (ed.) *Tourism, Small Entrepreneurs, and Sustainable Development: Cases from Developing Countries* (pp.23—33). Tilburg,

- The Netherlands: ATLAS, Department of Leisure Studies, Tilburg University.
- Dahles, H. (1997) *Tourism, Small Entrepreneurs, and Sustainable Development*. Tilburg, The Netherlands: ATLAS, Department of Leisure Studies, Tilburg University.
- Dahles, H. (2000) Tourism, small enterprises and community development. In G. Recharads and D. Hall (eds) *Tourism and Sustainable Community Development* (Routledge Advances in Tourism Series) (pp. 154—69). London: Routledge.
- Daly, H. and Cobb, C. (1989) *For The Common Good*. Boston: Beacon Press.
- David A. Fernell, «Οικοτουρισμός», (Αθήνα: ΕΛΛΗΝ, 2001)
- Dann, G. (1999) Theoretical issues for tourism's future development: Identifying the agenda. In D. Pearce and R. Butler (eds) *Contemporary Issues in Tourism Development* (pp. 13—30). London: Routledge.
- Dann, G., Nash, D. and Pearce, P. (1988) Methodology in tourism research. *Annals of Tourism Research* 15 (1), 1—28.
- Dasgupta, B. (1998) *Structural Adjustment, Global Trade and the New Political Economy of Development*. London: Zed Books.
- Dasgupta, P. and Weale, M. (1992) On measuring the quality of life. *World Development* 20(1), 119—31.
- Davidson, R. and Maitland, R. (1997) *Tourism Destinations*. London: Hodder and Stoughton.
- Davies, R. (1979) Informal sector or subordinate mode of production? A model. In R. Bromley and C. Gerry (eds) *Casual Work and Poverty in Third World Cities* (pp. 87—104). Chichester: John Wiley and Sons. 34—9.
- Davis, M. (1993) Who killed Los Angeles? Part two: The verdict is given. *New Left Review* 199, 29—54.
- De Kadt, E. (ed.) (1979a) *Tourism: Passport to Development? Perspectives on the Social and Cultural Effects of Tourism in Developing Countries*. New York: Oxford University Press.
- De Kadt, F. (1979b) Social planning for tourism in the developing countries. *Annals of Tourism Research* 6 (2), 36—48.
- Debbage, K. (1990) Oligopoly and the resort cycle in the Bahamas. *Annals of Tourism Research* 17 (4), 513—27.
- Demuth, F. (1929) *Fremdenverkehr und Zahlungsbilanz*. Berlin: Stilke.
- Desjeux, D. (1981) Development as an acculturation process. *Development: Seeds of Change* 3 (4), 33—8.
- Development and Cultural Change* 25 (3), 539—53.
- Dickenson, J.P. et al. (1986) *A Geography of the Third World*. New York Methuen.
- Dieke, P. (1989) Fundamentals of tourism development: A Third World perspective. *Hospitality Education and Research Journal* 13, 7—22.
- Dieke, P. (1995) Tourism and structural adjustment programmes in the African economy. *Tourism Economics* 1 (1): 71—93.
- Dieke, P. (2000) *The Political Economy of Tourism Development in Africa*. New York: Cognizant.
- Din, K. (1990) Islam and tourism patterns, issues, and options. *Annals of Tourism Research* 16 (4), 542—63.

- Din, K.H. (1993) Dialogue with the hosts: An educational strategy towards sustainable tourism. In M. Hitchcock, V.T. King and M.J.G. Parnwell (eds) *Tourism in South-East Asia* (pp.327—36). London: Routledge.
- Dix, G. (1989) Tourism and the developing economy. *Third World Planning Review* 11(2), 127—30.
- realism. In C. Cooper and A. Lockwood (eds) *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management* (vol. 4) (pp. 33-46). London: Belhaven Press.
- Doxey,, G.V. (1976) When enough's enough — the natives are restless in old Niagara. *Heritage Canada* 2 (2), 26—9.
- Doyle, T. (1998) Sustainable development and Agenda 21: A secular bible of global free markets and pluralist democracy. *Third World Quarterly* 19 (4), 771—86.
- Duffield, B.S. (1982) Tourism: The measurement of economic and social impact. *Tourism Management* 3 (4), 248—55.
- Dunning, J.H. and McQueen, G. (1982) Multinational corporations in the international hotel industry. *Annals of Tourism Research* 9 (1), 69—90.
- Durning, A. (1993) Supporting indigenous peoples. In Lester R. Brown et al. (eds) *The State of the World*. New York: W.W. Norton.
- Dwivedi, O.P. (1994) *Development Administration: From Underdevelopment to Sustainable Development*. New York: St Martin's Press.
- Eadington, W. and Redman, M. (1991) Economics and tourism. *Annals of Tourism Research* 18 (1), 41—56.
- Eadington, W. and Smith, V. (1992) Introduction: The emergence of alternative forms of tourism. In V. Smith and W. Eadington (eds) *Tourism Alternatives Potentials and Problems in the Development of Tourism* (pp. 1—13). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Eber, S. (ed.) (1992) *Beyond The Green Horizon: Principles for Sustainable Tourism*. Godalming, Surrey: World Wide Fund For Nature.
- Echtner, C.M. (1995) Entrepreneurial training in developing countries. *Annals of Tourism Research* 22 (1), 119—34.
- Eckersley, R. (1992) *Environmentalism and Political Theory: Towards an Ecocentric Approach*. London: University College London Press.
- Edington, J.M. and Edington, M.A. (1997) Tropical forest ecotourism: Two promising projects in Belize. In M.J. Stabler (ed.) *Tourism and Sustainability: Principles to Practice* (pp.163—8). Wallingford: CAB International.
- Edwards, C. (1985) *The Fragmented World: Competing Perspectives on Trade, Money, and Crisis*. London: Methuen.
- Edwards, M. (1989) The irrelevance of development studies. *Third World Quarterly* 11(1), 116—35.
- Ehrlich, P. (1972) *The Population Bomb*. London: Ballantine.
- Elkan, W. (1975) The relation between tourism and employment in Kenya and Tanzania. *Journal of Development Studies* 11 (2), 123—30.
- Elliott, J. (1997) *Tourism and Public Policy*. London: Routledge.
- Elliott, J. (1999) *An Introduction to Sustainable Development*. London: Routledge.
- English, E.P. (1986) *The Great Escape: An Examination of North-South Tourism*. Ottawa: North-South Institute.

- Erismann, H.M. (1983) Tourism and cultural dependency in the West Indies. *Annals of Tourism Research* 10 (3), 337—61.
- Escobar, A. (1997) The making and unmaking of the Third World through development. In M. Rahnema and V. Bawtree (eds) *The Post Development Reader* (pp. 85—93). London: Zed Books.
- Estes, R. (1988) Toward a 'quality-of-life' index: Empirical approaches to assessing human welfare internationally. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 23—36). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Fainstein, D. and Judd, D. (1999) Global forces, local strategies, and urban tourism. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 1—20). New Haven, CT: Yale University Press.
- Fairbairn-Dunlop, P. (1994) Gender, culture and tourism development in Western Samoa. In V. Kinnaird and D. Hall (eds) *Tourism: A Gender Analysis* (pp. 121—41). Chichester: John Wiley and Sons.
- Feifer, M. (1985) *Going Places*. London: Macmillan.
- Finney, B. and Watson, A. (1975) *A New Kind of Sugar: Tourism in the Pacific*. Honolulu: East-West Culture Learning Institute.
- Fisher, H. (1988) Development in Sub-Saharan Africa: Barriers and prospects. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 231—42). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Fitton, M. (1996) Does our community want tourism? Examples from South Wales. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 159—74). Chichester: John Wiley and Sons.
- Forrester, J. (1971) *World Dynamics*. Cambridge, MA: Wright-Allen.
- France, L. (1998) Local participation in tourism in the West Indian Islands. In F. Laws, B. Faulkner and G. Moscardo (eds) *Embracing and Managing Change in Tourism: International Case Studies* (pp. 222—34). London: Routledge.
- Francillon, G. (1979) *Bali: Tourism, Culture, Environment*. Bali: UNESCO.
- Freitag, T. (1994) Enclave tourism development: For whom the benefits roll? *Annals of Tourism Research* 21(3), 538—54.
- Friedmann, J. (1966) *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. London: M.I.T. Press.
- Friedmann, J. (1978) The role of cities in national development. In L.S. Bourne and J.W. Simmons (eds) *Systems of Cities Readings on Structure, Growth, and Policy* (pp. 70—81). New York: Oxford University Press.
- Friedmann, J. (1992) *Empowerment: The Politics of Alternative Development*. Cambridge: Blackwell.
- Friedmann, J. and Forest, Y. (1988) The politics of place: Toward a political economy of territorial planning. In B. Higgins and D. Savoie (eds) *Regional Economic Development — Essays in Honour of Francois Perroux* (pp. 115—30). Boston, MA: Hyman.
- Garrod, B. and Fyall, A. (1998) Beyond the rhetoric of sustainable tourism? *Tourism Management* 19 (3), 199—212.
- Gebert, E. (1928) *Fremdenverkehr und Zahlungsbilanz*. Salzburg: Tunder und Muller.
- Geering, T. (1920) Die Zahlungsbilanz der Schweiz vor und seit dem Kriege. *Schweizerische Zeitschrift fuer Statistik und Volkswirtschaft* 56, 98—117.

- Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Geertz, H. (1967) Indonesian cultures and communities. In R. McVey (ed.) *Indonesia* (pp. 24—96). New Haven, CT: Yale University.
- Genot, H. (1995) Voluntary environmental codes of conduct in the tourism sector. *Journal of Sustainable Tourism Development* 3 (3), 166—72.
- Gilbert, D. (1990) Conceptual issues in the meaning of tourism. In C. Cooper (ed.) *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management* (vol. 2)(pp. 4—27). London: Belhaven Press.
- Gill, A.M. (1996) Rooms with a view: Informal settings for public dialogue. *Society and Natural Resources* 9, 633—43.
- Gill, A.M. (1998) Local and resort development. In R. Butler, C.M. Hall and J. Jenkins (eds) *Tourism and Recreation in Rural Areas* (pp. 97—111). Chichester: John Wiley and Sons.
- Goeldner, C., Ritchie, J. and McIntosh, R. (2000) *Tourism: Principles Practices and Philosophies* (8th edn). Toronto: John Wiley and Sons.
- Goldsmith, E., Allen, R., Allaby, M., Davoll, J. and Lawrence, S. (1972) Blueprint for survival. *Ecologist* 2, 1—50.
- Goldsworthy, D. (1988) Thinking politically about development. *Development and Change* 19 (3), 505—30.
- Gonzalez, A. (1988) Indexes of socio-economic development. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 37—49). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Gordon, R. (1992) Antro-tourism: A new market development. *Development Journal of SID* 4, 42—5.
- Goulet, D. (1968) On the goals of development. *Cross Currents* 18, 387—405.
- Goulet, D. (1992) Participation in development: New avenues. *World Development* 17 (2), 165—78.
- Graburn, N. (1983) The anthropology of tourism. *Annals of Tourism Research* 10 (1), 9—33.
- Graburn, N. and Jafari, J. (1991) Introduction tourism social science. *Annals of Tourism Research* 18 (1), 1—11.
- Graf, W. (1992) Sustainable ideologies and interests: Beyond Brundtland. *Third World Quarterly* 13 (3), 553—9.
- Griffin, R.K. (1998) Small lodging operations in Costa Rica: A case-study analysis. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly* 39 (2), 55—63.
- Grolleau, H. (1994) Putting feelings first. In LEADER. *Marketing Quality Rural Tourism. LEADER Dossiers*.
- Gunn, C. (1994) *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases* (3rd edn). Washington, DC: Taylor and Francis.
- Haggett, P. (1975) *Geography: A Modern Synthesis*. New York: Harper and Row.
- Hale, D. (1998) The Asian crisis and the IMF's new role as financial peacekeeper. *World Economic Affairs* 2 (2), 35—9.
- Hall, A. (1988) Community participation and development policy: A sociological perspective. In A. Hall and J. Midgely (eds) *Development Policies: Sociological Perspectives* (pp. 91—107). Manchester: Manchester University Press.
- Hall, C.M. (1994a) *Tourism and Politics: Policy, Power and Place*. Chichester: John Wiley and Sons.

- Hall, C.M. (1994b) Is tourism still the plantation economy of the South Pacific? The case of Fiji. *Tourism Recreation Research* 19 (1), 41—8.
- Hall, C.M. (1994c) Gender and economic interests in tourism prostitution: The nature, development and implications of sex tourism in South-East Asia. In V. Kinnard and D. Hall (eds) *Tourism: A Gender Analysis* (pp. 142—63). Chichester: John Wiley and Sons.
- Hall, C.M. (1998a) The institutional setting — tourism and the state. In D. Ioannides and K. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 199—219). London: Routledge.
- Hall, C.M. (2000a) *Tourism Planning, Policies, Processes and Relationships*. Harlow: Prentice Hall.
- Hall, C.M. and Jenkins, J. (1995) *Tourism and Public Policy*. London: Routledge.
- Hall, C.M. and Jenkins, J. (1998) The policy dimensions of rural tourism and recreation. In R. Butler, C.M. Hall and J. Jenkins (eds) *Tourism and Recreation in Rural Areas* (pp. 19—42). Chichester: John Wiley and Sons.
- Hall, C.M. and Lew, A. (1998) *Sustainable Tourism A Geographic Perspective*. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Hannigan, K. (1994) National policy, European structural funds and sustainable tourism: The case of Ireland. *Journal of Sustainable Tourism* 2 (4), 179—92.
- Harrell-Bond, B.E. and Harrell-Bond, D.L. (1979) Tourism in the Gambia. *Review of African Political Economy* 14, 78—90.
- Harris, N. (1996) *The New Untouchables: immigration and the New World Worker*. Harmondsworth: Penguin.
- Harrison, D. (1988) *The Sociology of Modernisation and Development*. London: Routledge.
- Harrison, D. (1992) *Tourism and the Less Developed Countries*. London: Belhaven.
- Harrison, D. (1992a) International tourism and the less developed countries: The background. In D. Harrison (ed.) *Tourism and the Less Developed Countries* (pp. 1—18). Toronto: Belhaven.
- Harrison, D. (1995a) International tourism and the less developed countries: A background. In D. Harrison (ed.) *Tourism and the Less Developed Countries* (pp. 1—18). Chichester: John Wiley and Sons.
- Hashimoto, A. (2000) Young Japanese female tourists: An in-depth understanding of a market segment. *Current Issues in Tourism* 3 (1), 35—50.
- Haywood, K.M. (1988) Responsible and responsive tourism planning in the community. *Tourism Management* 9 (2), 105—18.
- Hazbun, W. (2000) Enclave orientalism: The state, tourism and the politics of post-national development in the Arab world. In M. Robinson et al. (eds) *Management, Marketing and the Political Economy of Travel and Tourism* (pp. 191—205). Sunderland: Business Education.
- Held, D. (1995) *Democracy and the Global Order*. Cambridge: Polity Press.
- Henrici, J. (1999) Trading culture: Tourism and tourist art in Pisac, Peru. In M. Robinson and P. Boniface (eds) *Tourism and Cultural Conflicts* (pp. 161—80). Wallingford: CAB International.
- Hettne, B. (1995) *Development Theory and the Three Worlds*. New York: Longman.

- Hewitt, T. (2000) Half a century of development. In T. Allen and A. Thomas (eds) *Poverty and Development into the 21st Century* (pp. 289—308). Oxford: Oxford University Press.
- Hiernaux-Nicolas, D. (1999) Cancun bliss. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 124—39). New Haven, CT: Yale University Press.
- Higgins, B. and Savoie, D. (1988) Introduction: The economics and politics of regional development. In B. Higgins and D. Savoie (eds) *Regional Economic Development Essays in Honour of Francois Perroux* (pp. 1—27). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Hiller, H.L. (1976) Escapism, penetration and response: Industrial tourism and the Caribbean. *Caribbean Studies* 16 (2), 92—116.
- Hills, T.L. and Lundgren, J. (1977) The impact of tourism in the Caribbean. *Annals of Tourism Research* 4 (5), 248—67.
- Hirschman, A. (1958) *The Strategy of Economic Development*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Hirschmann, A. (1968) *Development Projects Observed*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Hitchcock, M., King, V. and Parnwell, M. (1993) Tourism in South-East Asia: Introduction. In M. Hitchcock, V. King and M. Parnwell (eds) *Tourism in South-East Asia* (pp. 1—31). London: Routledge.
- Hoggart, K., Buller, H. and Black, R. (1995) *Rural Europe: Identity and Change*. London: Arnold.
- Hoivik, T. and Heiberg, T. (1980) Centre-periphery tourism and self-reliance. *International Social Science Journal* 32 (1), 69—98.
- Holcomb, B. (1999) Marketing cities for tourism. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 54—70). New Haven, CT: Yale University Press.
- Holden, A. (2000) *Environment and Tourism*. London: Routledge.
- Honey, M. (1999) *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?* Washington, DC: Island Press.
- Hope, K.R. (1993) The subterranean economy in developing societies: Evidence from Latin America and the Caribbean. *Journal of Development Studies* 9, 156—66.
- Horochofski, K. and Moisey, R. (1999) The role of environmental NGOs in sustainable tourism development: A case study in Northern Honduras. *Tourism Recreation Research* 24(2).
- Hoselitz, B. (1960) *Sociological Aspects of Economic Growth*. Glencoe, IL: Free Press.
- Hudson, R. (1999) The new economy of the new Europe: Eradicating divisions or creating new forms of uneven development? In R. Hudson and A.M. Williams (eds) *Divided Europe: Society and Territory* (pp. 29—62). London: Sage.
- Hudson, R. and Townsend, A. (1992) Employment and policy for local government. In P. Johnson and B. Thomas (eds) *Perspectives on Tourism Policy* (pp. 49—68). London: Mansell.
- Hughes, G. (1996) Tourism and the environment: A sustainable partnership. *Scottish Geographical Magazine* 112 (2), 107—13.
- Hugo, G. (1992) Women on the move: Changing patterns of population movement of women in Indonesia. In S. Chant (ed.) *Gender and Migration in Developing Countries* (pp. 174—96). London: Belhaven Press.

- Hunter, C. (1995) On the need to re-conceptualise sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism* 3 (3), 155—65.
- Hunziker, W. and Krapf, K. (1942) *Grundriss der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre*. Zurich: Polygraphischer.
- Hurley, A., Archer, B. and Fletcher, J. (1994) The economic impact of European Community grants for tourism in the Republic of Ireland. *Tourism Management* 15 (3), 203—11.
- Husbands, W. (1983) The genesis of tourism in Barbados: Further notes on the welcoming society. *Caribbean Geographer* 2, 107—20.
- ICIDI (1980) *North—South: A Programme for Survival*. London: Pan Books.
- ILO (1972) *Employment, Incomes and Equity: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya*. Geneva: ILO.
- Ingham, B. (1993) The meaning of development: Interactions between new and old ideas. *World Development* 21 (11), 1803—21.
- Inskeep, E. (1991) *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Inskeep, E. (1991) *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. New York: John Wiley and Sons.
- Inskeep, E. (1994) Training for tourism in developing countries. In A.V. Seaton, C.L. Jenkins, R.C. Wood, P.U.C. Dieke, M.M. Bennett, L.R. MacLellan and R. Smith (eds) *Tourism: The State of the Art* (pp. 563—70). Chichester: John Wiley and Sons.
- Inskeep, E. and Kallenberger, M. (1992) *An Integrated Approach to Resort Development: Six Case Studies (A Tourism and the Environment Publication)*. Madrid: World Tourism Organisation.
- Instituto del Tercer Mundo (1999) *The World Guide 1999/2000: A View from the South*. Oxford: New Internationalist Publications.
- Ioannides, D. (1995) Strengthening the ties between tourism and economic geography: A theoretical agenda. *Professional Geographer* 47 (1), 49—60.
- Ioannides, D. and Debbage, K. (1998) Neo-Fordism and flexible specialization in the travel industry: Dissecting the polyglot. In D. Ioannides and K. G. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 99—122). London: Routledge.
- Isard, W. (1956) *Location and Space Economy*. Cambridge, MA: MIT Press
- IUCN (1991) *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*. Gland, Switzerland: World Conservation Union.
- Jaakson, R. (2000) Supra-national spatial planning of the Baltic Sea region and competing narratives for tourism. *European Planning Studies* 8 (5), 565—79.
- Jafari, J. (1977) Editors page. *Annals of Tourism Research* 5 (1), 8.
- Jafari, J. (1989) Sociocultural dimensions of tourism: An English language literature review. In J. Bystrzanowski (ed.) *Tourism as a Factor of Change: A Sociocultural Study* (pp. 17—60). Vienna: Vienna Centre.
- Jamal, T. and Getz, D. (1995) Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research* 22 (1), 186—204.
- Jansen-Verbeke, M. and Lievois, E. (1999) Analysing heritage resources for urban tourism in European cities. In D. Pearce and R. Butler (eds) *Contemporary Issues in Tourism Development* (pp. 81—107). London: Routledge.

- Jenkins, C.L. (1980a) Education for tourism policy makers in developing countries. *International Journal of Tourism Management* 1, 238—42.
- Jenkins, C.L. (1980b) Tourism policies in developing countries: A critique. *International Journal of Tourism Management* 1 (1), 22—9.
- Jenkins, C.L. (1982) The use of investment incentives for tourism projects in developing countries. *Tourism Management* (June), 91—7.
- Jenkins, C.L. (1982) The effects of scale in tourism projects in developing countries. *Annals of Tourism Research* 9 (2), 229—49.
- Jenkins, C.L. (1991) Tourism development strategies. In L. Lickorish (ed.) *Developing Tourism Destinations* (pp. 61—77). Harlow: Longman.
- Jenkins, C.L. (1991) Development strategies. In L.J. Lickorish, A. Jefferson, J. Bodlender and C.L. Jenkins (eds) *Developing Tourism Destinations* (pp. 59—118). London: Longman.
- Jenkins, C.L. and Henrey, B. (1982) Government involvement in tourism in developing countries. *Annals of Tourism Research* 9 (4), 499—521.
- Johnson, P. and Thomas, B. (1992) *Perspectives on Tourism Policy*. London: Mansell.
- Kamal, R. and Fisher H. (1988) Change and development in the Arab world — advance amid diversity: An economic and social analysis. In J. Norwine and A. Gonzalez (eds) *The Third World: States of Mind and Being* (pp. 196—208). Boston, MA: Unwin Hyman.
- Kamsma, T. and Bras, K. (2000) Gui Trawangan — from desert island to marginal paradise: Local participation, small-scale entrepreneurs and outside investors in an Indonesian tourist destination. In G. Rechards and D. Hall (eds) *Tourism and Sustainable Community Development* (pp. 170—84). London: Routledge.
- Karyadi, N. (2000) Views from around the world. In *Focus* 37 (Autumn), 9.
- Keating, M. (1994) *The Earth Summit's Agenda For Change A Plan Language Version of Agenda 21 and the Other Rio Agreements*. Geneva: Centre for our Common Future.
- Keller, C.P. (1984) Centre—periphery tourism development and control. In J. Long and R. Heacock (eds) *Leisure, Tourism and Social Change*, University of Edinburgh 1983. Dunfermline, UK: Centre for Leisure Research, Dunfermline College of Physical Education.
- Kemper, R. (1979) Tourism in Taos and Patzcuaro: A comparison of two approaches to regional development. *Annals of Tourism Research* 6 (1), 91—110.
- Kendie, S.B. (1995) The environmental dimensions of structural adjustment programmes: Missing links to sustaining development. *Singapore Journal of Tropical Geography* 16 (1), 42—57.
- Kermath, B.M. and Thomas, R.N. (1992) Spatial dynamics of resorts: Sosua, Dominican Republic. *Annals of Tourism Research* 19 (3), 173—90.
- Kinnaird, V. and Hall, D. (eds) (1994) *Tourism: A Gender Analysis*. Chichester: Wiley.
- Konadu-Agyemang, K. (2000) The best of times and the worst of times: Structural adjustment programs and uneven development in Africa: The case of Ghana. *Professional Geographer* 52 (3), 469—83.
- Korten, D. (1980) Community organisation and rural development: A learning process approach. *Public Administration Review* 40 (5), 480—51.

- Krapf, K. (1961) Les pays en voie de développement face au tourisme: Introduction methodologique. *Revue de Tourisme* 16 (3), 82—9.
- Krippendorff, J. (1986) Tourism in the system of industrial society. *Annals of Tourism Research* 13 (4), 517—32.
- Krippendorff, J. (1991) Towards new tourism policies. In S. Medlik (ed.) *Managing Tourism* (pp. 307—17). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Kruhse-MountBurton, 5. (1995) Sex tourism and traditional Australian male identity. In M.-F.
- Laclau, E. and C. Mouffe (1985) *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso
- Lal, D. (1985) The misconceptions of 'development economics'. *Finance and Development* 22. Reprinted in K. Wilber (ed.) (1988) *The Political Economy of Development and Underdevelopment* (4th edn) (pp. 28—36). Toronto: McGraw-Hill.
- Lane, B. (1994) What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism* 2, 7—12.
- Larrain, J. (1989) *Theories of Development*. Cambridge: Polity Press.
- Lea, J. (1988) *Tourism and Development in the Third World* (Routledge Introductions to Development Series). London: Routledge.
- Lee, G. (1987) Tourism as a factor in development cooperation. *Tourism Management* 8 (1), 2—19.
- Lee, K. (1993) *Compass and Gyroscope Integrating Science and Politics for the Environment*. Washington, DC: Island Press.
- Leheny, D. (1995) The political economy of sex tourism. *Annals of Tourism Research* 22 (2), 367—84.
- Lélé, 5. (1991) Sustainable development: A critical review. *World Development* 19(6), 607—21.
- Leontidou, L. (1994) Gender dimensions of tourism in Greece: Employment, subcultures and restructuring. In V. Kinnaird and D. Hall (eds) *Tourism: A Gender Analysis* (pp. 74—105). Chichester: John Wiley and Sons.
- Lett, J. (1989) Epilogue to touristic studies in anthropological perspective. In V. Smith (ed.) *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* (2nd edn) (pp. 265—79). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Levine, D. (1988) *Arguing for Socialism: Theoretical Considerations*. London: Verso.
- Levy, D.E. and Lerch, P.B. (1991) Tourism as a factor in development. Implications for gender and work in Barbados. *Gender and Society* 5 (1), 67—85.
- Lewis, W.A. (1954) Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School* 26 (2). Reprinted in M. Gersovitz (ed.) (1983) *Selected Economic Writings of W. Arthur Lewis* (pp. 311—63). New York: New York University Press.
- Lipscomb, A.J.H. (1998) Village-based tourism in the Solomon Islands: Impediments and impacts. In E. Laws, B. Faulkner and G. Moscardo (eds) *Embracing and Managing Change in Tourism: International Case Studies* (pp. 185—201). London: Routledge.
- Lloyd, P. and Dicken, P. (1977) *Location in Space: A Theoretical Approach to Economic Geography* (2nd edn). London: Harper and Row.
- Long, V. and Wall, G. (1993) Balinese 'homestays': An indigenous response to tourism. Paper presented at 13th International Congress of

- Anthropological and Ethnological Sciences, Mexico City, 28 July —2 August.
- Long, V.H. and Wall, G. (1995) Small-scale tourism development in Bali. In M.V. Conlin and T. Baum (eds) *Island Tourism: Management Principles and Practice* (pp. 237—57). Chichester: John Wiley and Sons.
- Lovel, H. and Feuerstein, M.T. (1992) Editorial introduction: After the carnival — tourism and community development. *Community Development Journal* 27 (4), 335—52.
- Lovelock, J. (1979) *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford: Oxford University Press.
- Lowenthal, D. (1985) *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ludwig, D., Hilborn, R. and Walters, C. (1993) Uncertainty, resource exploitation and conservation: Lessons from history. *Science* 269 (5104), 17 and 36.
- Lujan, C.C. (1998) A sociological view of tourism in an American Indian community: Maintaining cultural integrity at Taos Pueblo. In A.A. Lew and G.A. Van Otten (eds) *Tourism and Gaming on American Indian Lands* (pp. 145—59). New York: Cognizant.
- Lummis, C.D. (1991) Development against democracy. *Alternatives* 16, 31—66.
- Lundgren, J. (1975) Tourist penetration/the tourist product/entrepreneurial response. In F.M. Helleiner (ed.) *Proceedings of The International Geographical Union's Group, Tourism as a Factor in National and Regional Development (Occasional Paper 4)*. Peterborough, ON: Department of Geography, Trent University.
- Lynn, W. (1992) Tourism in the people's interest. *Community Development Journal* 27 (4), 371—7.
- Mabogunje, A. (1980) *The Development Process: A Spatial Perspective*. London: Hutchinson.
- Madeley, J. (1996) *Foreign Exploits: Transnationals and Tourism*. CuR Briefing. London: Catholic Institute for International Relations.
- Malecki, E. (1997) *Technology and Economic Development (2nd edn)*. Harlow: Longman.
- Mander, J. (1999) How cyber culture deletes nature. *Ecologist* 29 (3), 171.
- Mappisammeng, A. (1991) Tourism development and human resources in Indonesia. Paper presented at the seminar on Tourism Planning and Development Jakarta, November.
- Mathieson, A. and Wall, G. (1982) *Tourism: Economic, Physical, and Social Impacts*. London: Longman.
- McCarthy, J. (1994) *Are Sweet Dreams Made of This? Tourism in Bali and Eastern Indonesia*. Northcote, Australia: Indonesia Resources and Information Program.
- McCormick, J. (1995) *The Global Environmental Movement (2nd edn)*. Chichester: John Wiley and Sons.
- McDonnell, I. and Darcy, S. (1998). Tourism precincts: A factor in Bali's rise in fortune and Fiji's fall from favour — An Australian perspective. *Journal of Vacation Marketing* 4 (4), 353—67
- McGee, T.G. (1982) *Labor Markets, Urban Systems, and the Urbanization Process in Southeast Asian Countries*. Honolulu: East-West Center
- McIntosh, R. and Goeldner, C.R. (1984) *Tourism: Principles, Practices, Philosophies (4th edn)*. Columbus: Grid.

- McKay, J. (1990) The development model. *Development Journal of SID* 3, 55—9.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. and Behrens, W. (1972) *Limits to Growth*. London: Pan Books.
- Meier, G. (2001) Introduction: Ideas for development. In G. Meier and J. Stiglitz (eds) *Frontiers of Development Economics* (pp. 1—12). Oxford: Oxford University Press and the World Bank.
- Mellor, M. (1997) *Feminism and Ecology*. Cambridge: Polity Press.
- Middleton, V. (1977) Some implications of overseas tourism for regional development. In B.S. Duffield (ed.) *Tourism: A Tool for Regional Development* (pp. 1—11). Edinburgh: Tourism and Recreation Research Unit, University of Edinburgh.
- Miles-Doan, R. (1992) Class differentiation and the informal sector in Amman, Jordan. *International Journal of Middle East Studies* 24, 27—38.
- Milne, S. (1992) Tourism and development in South Pacific microstates. *Annals of Tourism Research* 19 (2), 191—212.
- Milne, S. (1998) Tourism and sustainable development: The global-local nexus. In C.M. Hall and A. Lew (eds) *Sustainable Tourism: A Geographical Perspective* (pp. 35—48). Harlow: Longman.
- Miossec, J.M. (1976) Elements pour une theorie de l'espace touristique. *Les Cahiers du Tourisme C-36*. CHET, Aix-en-Provence: Mintel.
- Mitchell, B. (1989) *Geography and Resource Analysis* (2nd edn). New York: Longman.
- Mitchell, R.E. and Reid, D.G. (2001) Community integration: Island tourism in Peru. *Annals of Tourism Research* 28 (1), 113—39.
- Moedjanto, G. (1986) *The Concept of Power in Javanese Culture*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Momsen, J. (1991) *Women and Development in the Third World* (Routledge Introductions to Development Series). London: Routledge.
- Momsen, J. (1994) Tourism, gender and development in the Caribbean. In V. Kinnaird and D. Hall (eds) *Tourism: A Gender Analysis* (pp. 106—20). Chichester: John Wiley and Sons.
- Morgan, N. and Pritchard, A. (1998) *Tourism Promotion and Power: Creating Images, Creating Identities*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Moser, C. (1989) Gender planning in the Third World: Meeting strategic and practical gender needs. *World Development* 17 (11), 1799—825.
- Moser, C.O. (1991) Gender planning in the Third World: Meeting practical and strategic needs. In R. Grant and K. Newland (eds) *Gender and International Relations* (pp. 83—121). Buckingham: Open University Press.
- Mosley, P. and Toye, J. (1988) The design of structural adjustment programs. *Development Policy Review* 6 (4), 395—413.
- Mowforth, M. and Munt, I. (1998) *Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World*. London: Routledge.
- Muller, H. (1994) The thorny path to sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism* 2 (3), 131—6.
- Muller, R. (1979) The multinational corporation and the underdevelopment of the Third World. In C. Wilber (ed.) *The Political Economy of Development and Underdevelopment* (1st edn) (pp. 124—51). New York: Random House. (Originally published 1973.)

- Mun, T. (1965) England's treasure by forraign trade or the balance of our forraign trade is the rule of our treasure. In Reprints of Economic Classics. New York: Augustus M. Kelley.
- Munro, D. (1995) Sustainability: Rhetoric or reality? In T. Trzyna and I. Osborn (eds) *A Sustainable World: Defining and Measuring Sustainable Development* (pp. 27—35). Sacramento: International Center for the Environment and Public Policy for the World Conservation Union.
- Murphy, P.E. (1983) Tourism as a community industry: An ecological model of tourism development. *Tourism Management* 14 (3), 180—93.
- Murphy, P.E. (1985) *Tourism: A Community Approach*. London: Routledge.
- Murphy, P.E. (1988a) Community driven tourism planning. *Tourism Management* 9 (2), 96—104.
- Murphy, P.E. (1998b) Tourism and sustainable development. In W.F. Theobald (ed.) *Global Tourism* (2nd edn) (pp. 173—89). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Myrdal, G. (1963) *Economic Theory and Under-Developed Regions*. London: University Paperbacks.
- Naim, M. (2001) McAtlas shrugged. *Foreign Policy* 124 (May/June), 26—37.
- Nash, D. (1981) Tourism as an anthropological subject. *Current Anthropology* 22 (5), 461—81.
- Nash, D. (1989) Tourism as a form of imperialism. In V. Smith (ed.) *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* (2nd edn) (pp. 37—52). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Nelson, J. (1993a) An introduction to tourism and sustainable development with special reference to monitoring. In J.G. Nelson, R.W Butler and G. Wall (eds) *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing* (Heritage Resources Centre Joint Publication 1) (pp. 3—25). University of Waterloo.
- Nuryanti, W. (1998) Tourism and regional imbalances: The case of Java. *Indonesia and the Malay World* 26 (75), 136—44.
- O'Dell Management (1999) *Niagara Investment Opportunities: A Report Prepared for Niagara Economic Tourism Corporation*. Niagara Falls, ON: Niagara Economic Tourism Corporation.
- O'Connor, J. (2000) The big squeeze. *Tourism in Focus* (Summer), 4—5.
- Oliver-Smith, F., Arrones, F.J. and Arcal, J.L. (1989) Tourist development and the struggle for local control. *Human Organization* 48 (4), 345—51.
- Oppermann, M. (1992) International tourism and regional development in Malaysia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 83 (3), 226—33.
- Oppermann, M. (1993) Tourism space in developing countries. *Annals of Tourism Research* 20 (3), 535—56.
- Osirim, M.J. (1992) The state of women in the Third World: The informal sector and development in Africa and the Caribbean. *Social Development issues* 14 (2, 3), 74—87.
- Overholt, C. (1991) Case 4: Indonesia: The P2WIK-UNDP Batik Project. In A. Rao, M. Anderson and C. Overholt (eds) *Gender Analysis in Development Planning: A Case Book* (pp. 55—70). West Hartford, CT: Kumarian Press.
- Page, S. and Getz, D. (1997) The business of rural tourism. In S. Page and D. Getz (eds) *The Business of Rural Tourism* (pp. 3—37). London: International Thomson Business Press.

- Palmer, C. (1994) Tourism and colonialism: The experience of the Bahamas. *Annals of Tourism Research* 21(4), 792—811.
- Parker, R. (1999) Las Vegas — casino gambling and local culture. In D. Judd and S. Fainstein (eds) *The Tourist City* (pp. 107—23). New Haven, NJ: Yale University Press.
- Parsons, T. (1966) *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliff, NJ: Prentice Hall.
- Patterson, K. (1993) Aloha! 'Welcome to Paradise'. *New Internationalist* 245 (July), 13—15.
- Pattullo, P. (1996) *Last Resorts: The Cost of Tourism in the Caribbean*. London: Cassell/Latin American Bureau.
- Pearce, D.G. (1989a) Using the literature on tourism: A personal perspective. *Tourism Review* 3, 5—11.
- Pearce, D.G. (1989b) *Tourist Development* (2nd edn). New York: Longman.
- Pearce, D.G. (1993) Introduction. In D.G. Pearce and R.W. Butler (eds) *Tourism Research Critiques and Challenges*. New York: Routledge.
- Pedersen, K. and Viken, A. (1996) From Sami nomadism to global tourism. In M. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 69—88). Chichester: John Wiley and Sons.
- Peet, R. (1999) *Theories of Development*. New York: Guilford Press
- Peppelenbosch, P. and Tempelman, G. (1973) Tourism and the developing countries. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 64 (1), 52—8.
- Perez Jr. L. (1973) Tourism underdevelops tropical islands. *Science and Society* 37. Reprinted in I. Voleger and A. De Souza (eds) (1980) *Dialectics of Third World Development* (pp. 249—55). Montclair: Allanheld, Osmun.
- Perroux, F. (1988) The pole of development's new place in a general theory of economic activity. In B. Higgins and D. Savoie (eds) *Regional Economic Development: Essays in Honour of Francois Perroux* (pp. 48—76). Boston, MA: Hyman.
- Peters, M. (1969) *International Tourism: The Economics and Development of the International Tourist Trade*. London: Hutchinson.
- Picard, M. (1995) Cultural tourism in Bali. In M.-F. Lanfant, J. Allcock and E. Bruner (eds) *International Tourism: Identity and Change* (pp. 44—66). London: Sage.
- Pigram, J.J. (1990) Sustainable tourism — policy considerations. *Journal of Tourism Studies* 1(2), 2—9.
- Pi-Sunyer, O. (1989) Changing perceptions of tourism and tourists in a Catalan resort town. In V. Smith (ed.) *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* (2nd edn) (pp. 187—99). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pizam, A., Milman, A. and King, B. (1994) The perceptions of tourism employees and their families toward tourism. A cross-cultural comparison. *Tourism Management* 15(1), 53—61.
- Planina, J. (1997) *Ekonomika Turizma*. Ljubljana: Ekonomska Fakulteta.
- Pleumarom, A. (1994) The political economy of tourism. *Ecologist* 24 (4), 142—8.
- Plog, S. (1977) Why destination areas rise and fall in popularity. In E.M. Kell (ed.) *Domestic and International Tourism* (pp. 26—8). Wellesley, MA:

- Institute of Certified Travel Agents. Poirier, R.A. (1995) Tourism and development in Tunisia. *Annals of Tourism Research* 27 (1), 155—71.
- Pongsapich, A. (1982) Interplay of tradition and modernization in the fishing and tourist industries of Thailand. In G.B. Hainsworth (ed.) *Village-Level Modernization in Southeast Asia* (pp. 335—56). Vancouver: University of British Columbia Press.
- Popper, K.R. (1990) *The Open Society and its Enemies, Volume 2, Hegel and Marx*. London: Routledge (first published 1945).
- Porter, M. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- Porter, M. (1998) *On Competition*, A Harvard Business Review Book. Boston, MA: Harvard Business School.
- Potter, D. (2000) Democratisation, 'good governance' and development. In T. Allen and A. Thomas (eds) *Poverty and Development into the 21st Century* (pp. 365—82). Oxford: Oxford University Press.
- Potts, F., Goodwin, H. and Walpole, M. (1996) People, wildlife and tourism in and around Hwange National Park, Zimbabwe. In M. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 199—219). Chichester: John Wiley and Sons.
- Preister, K. (1989) The theory and management of tourism impacts. *Tourism Recreation Research* 14 (1), 15—22.
- Prentice, R. (1993) Community-driven tourism planning and residents' preferences. *Tourism Management* 14, 218—27.
- Preston, P.W. (1996) *Development Theory: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Pretty, J. (1994) Alternative systems of inquiry for a sustainable agriculture, *Institute of Development Studies Bulletin* 25 (2), 37—48.
- Pretty, J. (1995) The many interpretations of participation. *Focus* 16, 4—5.
- Price, M. (ed.) (1996a) *People and Tourism in Fragile Environments*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Price, M. (1996b) Fragile environments, fragile communities? An introduction. In M. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 1—18). Chichester: John Wiley and Sons.
- Price, S. (1988) *Behind the Planter's Back*. London: Macmillan.
- Pryce, A. (1998) The World Bank group and tourism. *Travel and Tourism Analyst* 5, 75—90.
- Radiven, N. and Lucas, R. (1997) Minimum wages and pay policy in the British hospitality industry: Past impact and future implications. *Progress in Tourism and Hospitality Research* 3, 149—63.
- Rahnema, M. (1997) Towards post-development: Searching for signposts, a new language and new paradigms. In M. Rahnema and V. Bawtree (eds) *The Post-Development Reader* (pp. 377—403). London: Zed Books.
- Rahnema, M. and Bawtree, V. (1997) *The Post-Development Reader*. London: Zed Books.
- Rajotte, F. (1987) Safari and beach resort tourism: The costs to Kenya. In S.G. Britton and W.C. Clarke (eds) *Ambiguous Alternative* (pp. 78—90). Suva: University of the South Pacific.
- Ranck, S. (1987) An attempt at autonomous development: The case of the Tufi guest houses, Papua New Guinea. In S. Britton and W. Clark (eds) *Ambiguous Alternative Tourism in Small Developing Countries* (pp. 154—66). Suva: University of the South Pacific.
- Rao, N. (2000) Invisible hands. Invisible bodies. *Tourism in Focus* (Summer), 16.

- Ray, D. (1998) *Development Economics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Redclift, M. (1984) *Development and the Environmental Crisis: Red or Green Alternatives?* London: Methuen.
- Redclift, M. (1987) *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. New York: Routledge.
- Redclift, M. (1994) Sustainable development: Economics and the environment. In M. Redclift and C. Sage (eds) *Strategies for Sustainable Development Local Agendas for the Southern Hemisphere* (pp. 17—34). New York: John Wiley and Sons.
- Redclift, M. (2000) *Sustainability, Life Chances and Livelihoods*. London: Routledge.
- Rees, W. (1990) The ecology of sustainable development. *Ecologist* 20 (1), 370—92.
- Reid, D. (1995) *Sustainable Development: An Introductory Guide*. London: Earthscan.
- Richards, G. (2000) *Tourism and mobility in the European Union: Crossing the North—South divide*. Paper presented to the 7th ATLAS International Conference, Savonlinna, Finland, 18—21 June.
- Richards, C. and Hall, D. (eds) (2000) *Tourism and Sustainable Community Development*. London: Routledge.
- Rickard, T. and Carmichael, B. (1995) Linkages between the agricultural and tourism system in sustaining rural development in Jamaica. In C. Bryant and C. Marois (eds) *Proceedings, First Meeting of the IGU Study Group on the Sustainability of Rural Systems* (pp. 316—30). Montreal: Departement de Geographic, Universite de Montreal.
- Rist, C. (1997) *The History of Development from Western Origins to Global Faith*. London: Zed Books.
- Roberts, M. (1998) Travel and tourism survey. *Economist* (10 January).
- Roche, M. (1992) Mega-events and micro-modernisation: On the sociology of new urban tourism. *British Journal of Sociology* 43 (4), 563—600.
- Rodenburg, E. (1980) The effects of scale in economic development: Tourism in Bali. *Annals of Tourism Research* 7 (2), 177—96.
- Rondinelli, D.A. (1982) The dilemma of development administration: Complexity and uncertainty in control-oriented bureaucracies. *World Politics* 35 (1), 42—72.
- Rostow, W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostow, W. (1967) *The Stages of Economic Growth A Non-Communist Manifesto* (2nd edn). Cambridge: University Press.
- Rowbotham, M. (1998) *The Grip of Death: A Study of Modern Money, Debt Slavery and Destructive Economics*. Charibury: Jon Carpenter.
- Rowell, A. (1996) *Green Backlash: Global Subversion of the Environmental Movement*. London: Routledge.
- Russell, E. (1953) *World Population and World Food Supplies*. London: Allen and Unwin.
- Sachs, W. (ed.) (1996) Introduction. *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (pp. 1-6). London: Zed Books.
- Sahlins, M. (1997) The original affluent society. In M. Rahnema and V. Bawtree (ed.) *The Post-Development Reader* (pp. 3—21). London: Zed Books.

- Samy, J. (1980) Crumbs from the table: The workers' share in tourism? In F. Rajotte and R. Crocombe (eds) *Pacific Tourism: As Islanders See It* (pp. 67—82). Fiji: University of the South Pacific.
- Schafer, J. (1989) Utilizing indigenous agricultural knowledge in the planning of agricultural research projects designed to aid small-scale farmers. In D.M. Warren, L.J. Slikkerveer and SO. Titilola (eds) *Indigenous Knowledge Systems: Implications for Agriculture and International Development* (pp. 116—20). Technology and Social Change Program with the Academy for Educational Development, Iowa State University.
- Scheyvens, R. (1999) Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism Management* 20, 245—9.
- Schmidt, H. (1989) What makes development. *Development and Cooperation* 6, 19—26.
- Schumpeter, J.A. (1949) *The Theory of Economic Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schuurman, F. (1993) Introduction: Development theory in the 1990s. In F. Schuurman (ed.) *Beyond the Impasse: New Directions in Development Theory* (pp. 1—48). London: Zed Books.
- Seers, D. (1969) The meaning of development. *International Development Review* 11(4), 2—6.
- Seers, D. (1977) The new meaning of development. *International Development Review* 19 (3), 2—7.
- Selwyn, T. (1993) Peter Pan in South-East Asia: Views from the brochures. In M. Hitchcock, V. King and M. Parnwell (eds) *Tourism in South-East Asia* (pp. 117—37). London: Routledge.
- Sen, A. (1994) Development: Which way now? In R. Kanth (ed.) *Paradigms of Economic Development* (pp. 211—31). New York: M.E. Sharpe.
- Sen, A. (1999) *Development as Freedom*. New York: Anchor Books.
- Sharpley, R. (1996) Tourism and consumer culture in postmodern society. In M. Robinson et al. (eds) *Tourism and Cultural Change*. Sunderland: Business Education Publishers.
- Sharpley, R. (1998) *Island Tourism Development: The Case of Cyprus*. Sunderland: Business Education.
- Sharpley, R. (2000) Tourism and sustainable development: Exploring the theoretical divide. *Journal of Sustainable Tourism* 8 (1), 1—19.
- Sharpley, R. and Sharpley, J. (1997) *Rural Tourism: An Introduction*. London: International Thomson Business Press
- Shaw, G. and Williams, A.M. (1994) *Critical Issues in Tourism: A Geographical Perspective*. Oxford: Blackwell.
- Shaw, G. and Williams, A. (1998) Entrepreneurship, small business culture and tourism development. In D. Ioannides and K. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 235—55). London: Routledge.
- Sherman, H.L. (1987) *Foundations of Radical Political Economy*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- Shields, R. (1991) *Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity*. London: Routledge.
- Shivji, I. G. (1975) *Tourism and Socialist Development*. Dar Es Salam: Tanzania Publishing House.
- Shoji, N. (1991) The privatisation of Borobudur. *Inside Indonesia* 28, 13—14.

- Simmons, D. (1994) Community participation in tourism planning. *Tourism Management* 15 (2), 98—108.
- Sinclair, M. and Pack, A. (2000) Tourism and conservation: The application of economic policy instruments to wildlife tourism in Zimbabwe. In P. Dieke (ed.) *The Political Economy of Tourism Development in Africa* (pp. 181—92). New York: Cognizant.
- Sinclair, M. and Stabler, M. (1997) *The Economics of Tourism*. London: Routledge.
- Sinclair, M.T., Alizadeh, P. and Atieno Adero Onunga, E. (1995) The structure of international tourism and tourism development in Kenya. In D. Harrison (ed.) *Tourism in the Less Developed Countries* (pp. 47—63). Chichester: John Wiley and Sons.
- Sindiga, I. (1999) *Tourism and African Development: Change and Challenge of Tourism in Africa*. Aldershot: Ashgate.
- Singer, H.W. and Ansari, J.A. (1992) *Rich and Poor Countries. Consequences of International*
- Sklair, L. (1991) *Sociology of the Global System*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Sklair, L. (1995) *Sociology of the Global System* (2nd edn). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Smeral, E. (1998) The impact of globalization on small and medium enterprises: New challenges for tourism policies in European countries. *Tourism Management* 19 (4), 371—80.
- Smith, S. (1989) *Tourism Analysis: A Handbook*. New York: Longman.
- Smith, S. (1995) *Tourism Analysis: A Handbook* (2nd edn). New York: Longman.
- Smith, S. (1998) Tourism as an industry, debates and concepts. In D. Ioannides and K. Debbage (eds) *The Economic Geography of the Tourist Industry* (pp. 31—52). London: Routledge.
- Smith, S.L.J. (1988) Defining tourism. A supply-side view. *Annals of Tourism Research* 15, 170—90.
- Smith, V. and Eadington, W. (eds) (1992) *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- So, A. (1990) *Social Change and Development Modernisation, Dependency, and World-System Theory*. London: Sage.
- Sofield, T. (1993) Indigenous tourism development. *Annals of Tourism Research* 20(4), 12—24.
- Stalker, P. (2000) *Workers without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. Geneva/London: ILO/Lynne Rienner
- Stamp, L. (1953) *Our Undeveloped World*. London: Faber and Faber.
- Stanley, N. (1998) *Being Ourselves for You: The Global Display of Cultures* (Material Culture Series). London: Middlesex University Press.
- Staudt, K. (1998) *Policy, Politics and Gender: Women Gaining Ground*. West Hartford, CT: Kumarian Press.
- Steer, A. and Wade-Gery, W. (1993) Sustainable development: Theory and practice for a sustainable future. *Sustainable Development* 1 (3), 23—35.
- Strang, V. (1996) Sustaining tourism in far north Queensland. In M.F. Price (ed.) *People and Tourism in Fragile Environments* (pp. 109—22). Chichester: John Wiley and Sons.

- Strange, S. (1988) *States and Markets. An Introduction for International Political Economy*. London: Pinter.
- Strange, S. (1994a) Wake up Krasner, the world has changed! Review of *International Political Economy* 1 (2), 210—19.
- Streeten, P. (1977) The basic features of a basic needs approach to development. *International Development Review* 3, 8—16.
- Svenson, T. (1991) Theories and mythologies of the Third World. In M. Morner (ed.) *The Transformation of Rural Society in the Third World*. New York: Routledge.
- Swarbrooke, J. (1999) *Sustainable Tourism Management*. Wallingford: CAB International.
- Swarbrooke, J. (2000) Tourism, economic development and urban regeneration: A critical evaluation. In M. Robinson, R. Sharpley, N. Evans, P. Long and J. Swarbrooke (eds) *Reflections on International Tourism: Developments in Urban and Rural Tourism* (pp. 269—85). Sunderland: Business Education.
- Szivas, E. and Riley, M. (1999) Tourism employment during economic transition. *Annals of Tourism Research* 26 (4), 747—71.
- Telfer, D.J. (1996a) Development through economic linkages: Tourism and agriculture in Indonesia. Unpublished PhD dissertation, University of Waterloo, Waterloo.
- Telfer, D.J. (1996b) Food purchases in a five-star hotel: A case study of the Aquila Prambanan Hotel, Yogyakarta, Indonesia. *Tourism Economics, The Business and Finance of Tourism and Recreation* 2 (4), 321—38.
- Telfer, D.J. (2000a) The Northeast wine route: Wine tourism in Ontario, Canada and New York State. In C.M. Hall et al. (eds) *Wine and Tourism From Around the World* (pp. 253—71). London: Butterworth Heinemann.
- Telfer, D.J. (2000b) Tastes of Niagara: Building strategic alliances between tourism and agriculture. *International Journal of Hospitality and Tourism Administration* 1(1), 71—88.
- Telfer, D.J. (2000c) Agritourism — a path to community development? The case of Bangunkerto, Indonesia. In C. Richards and D. Hall (eds) *Tourism and Sustainable Community Development* (pp. 242—57). London: Routledge.
- Telfer, D.J. (2001a) From a wine tourism village to a regional wine route: An investigation of the competitive advantage of embedded clusters in Niagara, Canada. *Tourism Recreation Research* 26 (2), 23—33.
- Telfer, D.J. and Hashimoto, A. (1999) Resident attitudes towards tourism development in Niagara-on-the-Lake. Unpublished report, prepared for TEMCO. Department of Recreation and Leisure Studies, Brock University, St Catharines, ON.
- Telfer, D.J. and Wall, G. (1996) Linkages between tourism and food production. *Annals of Tourism Research* 23 (3), 635—53.
- Telfer, D.J. and Wall, G. (2000) Strengthening backward economic linkages: Local food purchasing by three Indonesian hotels. *Tourism Geographies* 2 (4), 421—47.
- Teye, V. (1986) Liberation wars and tourism development in Africa: The case of Zambia. *Annals of Tourism Research* 13 (4), 589—608.
- Teye, V. (2000) Regional cooperation and tourism development in Africa. In P. Dieke (ed.)

- Theobald, W. (1994) The context, meaning and scope of tourism. In W. Theobald (ed.) *Global Tourism: The Next Decade* (pp. 3—19). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Thomas, A. (2000) Meaning and views of development. In T. Allen and A. Thomas (eds) *Poverty and Development into the 21st Century* (pp. 23—48). Oxford: Oxford University Press.
- Thomas, R. (1996) Cheap labourers pawns in the takeover game. *Guardian* (19 January).
- Thurot, J. and Thurot, G. (1983) The ideology of class and tourism: Confronting the discourse of advertising. *Annals of Tourism Research* 10 (1), 173—89.
- Timothy, D.J. (1995) Political boundaries and tourism: Borders as tourist attractions. *Tourism Management* 16 (7), 525—32.
- Timothy, D.J. (1998) Cooperative tourism planning in a developing destination. *Journal of Sustainable Tourism* 6 (1), 52—68.
- Timothy, D.J. (1999) Participatory planning: A view of tourism in Indonesia. *Annals of Tourism Research* 26, 371—91.
- Timothy, D.J. (2000b) Tourism planning in Southeast Asia: Bringing down borders through cooperation. In K. Chon (ed.) *Tourism in Southeast Asia: A New Direction* (pp. 21—38). New York: Haworth Hospitality Press.
- Timothy, D.J. (2001) Gender relations in tourism: Revisiting patriarchy and underdevelopment. In Y. Apostolopoulos, S. Sönmez and D.J. Timothy (eds) *Women as Producers and Consumers of Tourism in Developing Regions* (pp. 235—48). Westport, CT: Praeger.
- Timothy, D.J. and Ioannides, D. (2002) Tour operator hegemony: Dependency and oligopoly in insular destinations. In Y. Apostolopoulos and D.J. Gayle (eds) *Island Tourism and Sustainable Development: Caribbean, Pacific, and Mediterranean Experiences*. Westport, CT: Praeger.
- Timothy D.J. and Wall G. (1997) Selling to tourists: Indonesian street vendors. *Annals of Tourism Research* 24, 322—40.
- Timothy, D.J. and White, K. (1999) Community-based ecotourism — development on the periphery of Belize. *Current Issues in Tourism* 2 (2/3), 226—42.
- Tjatera, W. (1994) A model for integrating sub-provincial traditional and official regional planning institutions to achieve sustainable development in Bali, Indonesia. PhD thesis, University of Waterloo, Canada.
- Todaro, M. (1994) *Economic Development* (5th edn). New York: Longman.
- Todaro, M. (1997) *Economic Development* (6th edn). New York: Longman.
- Todaro, M. (2000) *Economic Development* (7th edn). Harlow: Addison-Wesley.
- Tomljenovic, R. and Faulkner, B. (2000) Tourism and older residents in a sunbelt resort. *Annals of Tourism Research* 27 (1), 93—114.
- Tosun, C. (2000) Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management* 21, 613—33.
- Tosun, C. and Jenkins, C.L. (1996) Regional planning approaches to tourism development: The case of Turkey. *Tourism Management* 17 (7), 519—31.
- Tosun, C. and Jenkins, C.L. (1998) The evolution of tourism planning in Third World countries: A critique. *Progress in Tourism and Hospitality Research* 4, 101—14.
- Tsartas, p. (1992) Socioeconomic impacts of tourism on two Greek isles. *Annals of Tourism Research* 19 (3), 516—33.

- Turner, L. (1973) Tourism — the most subversive industry. In *Multinational Companies and the Third World* (pp. 210—29). New York: Hill and Wang.
- Turner, L. and Ash, J. (1975) *The Golden Hordes: International Tourism and the Pleasure Periphery*. London: Constable.
- UNDP (1990) *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- UNDP (1992) *Comprehensive Tourism Development Plan for Bali* (vols 1,11 and annexes). UNDP.
- UNDP (1996) *Human Development Report 1996*. New York: Oxford University Press.
- UNDP (1998) *Human Development Report 1998*. New York: Oxford University Press.
- UNDP (1999) *Human Development Report*. New York: Oxford University Press
- UNESCO (1976) The effects of tourism on socio-cultural values. *Annals of Tourism Research* 4 (2), 74—105.
- Urry, J. (1990b) *The Tourist Gaze*. London: Sage.
- Urry, J. (1995) *Consuming Places*. London: Routledge.
- Van der Hoeven, R. (1988) *Planning for Basic Needs: A Soft Option or a Solid Policy? A Basic Needs Simulation Model Applied to Kenya*. Brookfield, VT: Gower.
- Van Doom, J.W.M. (1989) A critical assessment of socio-cultural impact studies of tourism in the Third World. In T.V. Singh, L. Theuns and F.M. Go (eds) *Towards Appropriate Tourism: The Case of Developing Countries* (pp. 71—91). Frankfurt: Peter Lang.
- Varley, C.G. (1978) *Tourism in Fiji: Some Economic and Social Problems*. Wales: University of Wales Press.
- Vaughan, R. and Long, J. (1982) Tourism as a generator of employment: A preliminary appraisal of the position in Great Britain. *Journal of Travel Research* 21 (2), 27—31.
- Vellas, F. and Bécherel, L. (1995) *International Tourism: An Economic Perspective*. Basingstoke: Macmillan.
- Wahnschafft, R. (1982) Formal and informal tourism sectors a case study in Pattaya, Thailand. *Annals of Tourism Research* 9 (3), 429—51.
- Walker, A. (1989) *Marx: His Theory and its Content*. London: Rivers Oram Press.
- Wall, G. (1993a) International collaboration in the search for sustainable tourism in Bali, Indonesia. *Journal of Sustainable Tourism* 1 (1), 38—47.
- Wall, G. (1993b) Towards a tourism typology. In J.G Nelson, R.W Butler and G. Wall (eds) *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing* (Heritage Resources Centre Joint Publication 1) (pp. 45—58). University of Waterloo.
- Wall, G. (1995) Change, impacts and opportunities: Turning victims into victors. Paper presented at Tilbury University, the Netherlands.
- Wall, G. (1997) Sustainable tourism — unsustainable development. In S. Wahab and J. Pigram (eds) *Tourism, Development and Growth: The Challenge of Sustainability* (pp. 33—49). London: Routledge.
- Wallerstein, I. (1979) *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Walters, J. (2000) Chaos on the costas. *Observer* (Business supplement) (20 February).

- Wang, M (2000) *Tourism and Modernity: A Sociological Analysis*. New York: Pergamon.
- Wanhill, S. (1997) Peripheral area tourism. *Progress in Tourism and Hospitality Research* 3, 47—70.
- Ward, B. and Dubos, R. (1972) *Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet*. London: Penguin.
- Weaver, D. (1988) The evolution of a 'Plantation' tourism landscape on the Caribbean Island of Antigua. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie* 79 (5), 319—31.
- Weaver, D. (1998a) *Ecotourism in the Less Developed World*. Wallingford: CAB International.
- Weaver, D. and Fennell, D. (1997) Rural tourism in Canada: The Saskatchewan vacation farm operator as entrepreneur. In S. Page and D. Getz (eds) *The Business of Rural Tourism* (pp.77—92). London: International Thomson Business Press.
- Weaver, D. and Oppermann, M. (2000) *Tourism Management*. Brisbane: John Wiley and Sons.
- Weber, A. (1909) *Theory of the Location of Industries*. Chicago: University of Chicago Press.
- Webster (1990) *Introduction to the Sociology of Development* (2nd edn). Basingstoke: Macmillan.
- Welch, R. (1984) The meaning of development: Traditional views and more recent ideas. *New Zealand Journal of Geography* 76, 2—4.
- Widfelt, A. (1996) Alternative development strategies and tourism in the Caribbean microstates. In L. Briguglio, R. Butler, D. Harrison and W. Fiho (eds) *Sustainable Tourism in Islands and Small States, Case Studies* (pp. 147—61). London: Pinter.
- Wilkinson, P.F. (1987) Tourism in small island nations: A fragile dependence. *Leisure Studies* 6 (2), 128—46.
- Wilkinson, P. F. (1989) Strategies for island micro-states. *Annals of Tourism Research* 16 (2), 153—77.
- Wilkinson, P.F. (1992) Tourism: Development imperative and environmental problems. In F. Carden (ed.) *Discussion Forum II on the Graduate Programme in Development Studies at the Bandung Institute of Technology* (Research Series Paper 30) (pp. 22—32). Waterloo: University Consortium on the Environment, University of Waterloo.
- Wilkinson, P.F. (1997) *Tourism Policy and Planning: Case Studies from the Commonwealth Caribbean*. New York: Cognizant.
- Williams, A.M. (1995) Capital and the transnationalisation of tourism. In A. Montanan and A.M. Williams (eds) *European Tourism: Regions, Spaces and Restructuring* (pp. 163—76). Chichester: John Wiley and Sons.
- Williams, A. and Shaw, G. (eds) (1991) *Tourism and Economic Development: Western European Experiences*. London: Belhaven Press.
- Williams, A. and Shaw, G. (1995) Tourism and regional development: Polarization and new forms of production in the United Kingdom. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 86 (1), 50—63.
- Williams, S. (1998) *Tourism Geographies*. London: Routledge.
- Williamson, J. (1978) *Decoding Advertisements*. London: Marion Boyars.
- Wilson, D. (1996) Glimpses of Caribbean tourism and the question of sustainability in Barbados and St Lucia. In L. Briguglio, R. Butler, D.

- Harrison and W. Fiho (eds) *Sustainable Tourism in Islands and Small States, Case Studies* (pp. 75—102). London: Pinter.
- Winpenny, J. (1978) Employment among the urban poor: A case for laissez-faire? *Built Environment* 5 (2), 119—24.
- Wood, R.E. (2000) Caribbean cruise tourism: Globalization at sea. *Annals of Tourism Research* 27 (2), 345—70.
- World Commission on Environment and Development (1987) *Our Common Future*. New York: Oxford University Press.
- World Tourism Organisation (WTO) (1980) *Manila Declaration on World Tourism*. Madrid: World Tourism Organisation.
- WTO (1983) *New Concepts of Tourism's Role In Modern Society: Possible Development Models*. Madrid: World Tourism Organization.
- WTO (1994) *National and Regional Tourism Planning: Methodologies and Case Studies*. London: Routledge.
- WTO (1995) *GATS: Implications for Tourism*. Madrid: World Tourism Organisation.
- WTO (1997) *Yearbook of Tourism Statistics 1996* (49th edn). Madrid: WTO.
- WTO (1998a) *Tourism 2020 Vision — Influences, Directional Flows and Key Trends*. Madrid: World Tourism Organization.
- WTO (1998c) *The Euro Impact on Tourism 1998*. Madrid: World Tourism Organization.
- WTO (1999a) *Yearbook of Tourism Statistics, I* (51st edn). Madrid: World Tourism Organisation.
- WTO (1999c) *Tourism Satellite Accounts (TSA): The Conceptual Framework*. Madrid: World Tourism Organisation.
- WTO (2000) On WWW at http://www.world-tourism.org/pressrel/00_5_11I.htm
- Yeung, O. and Mathieson, J. (1998) *Global Benchmarks, Comprehensive Measures of Development*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Young, G. (1973) *Tourism Blessing or Blight?* Baltimore: Penguin Books.
- Young, K. (1991) *Shades of green*. In R. Jowell, L. Brook and B. Taylor (eds) *British Social Attitudes: The 8th Report*. Aldershot: Dartmouth.
- Yunis, E. (2000) *Tourism sustainability and market competitiveness in the coastal areas and islands of the Mediterranean*. In A. Pink (ed.) *Sustainable Travel and Tourism* (pp. 65—8). London: Green Globe 21 /IGC. See WWW at <http://www.sustravel.com>.

Ξένη Βιβλιογραφία

- Acott, T., La Trobe, H. and Howard, S. (1998) An evaluation of deep ecotourism and shallow ecotourism. *Journal of Sustainable Tourism* 6 (3), 238—53.
- Alamgir, M. (1988) Poverty alleviation through participatory development. *Development Journal of SID* 2 (3), 97—102.
- Ampadu-Agyei, O. (1999) Central Region Project, Ghana: A case study. Paper given at the 'Changing Tastes, Changing Places' Conference. London: Royal Geographical Society.
- Anderson, B. (1972) The idea of power in javanese culture. In C. Holt (ed.) *Culture and Politics in Indonesia* (pp. 1—70). Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Bagguley, P. (1987) Cited in R. Hudson and A. Townsend (1992) Employment and policy local government. In P. Johnson and B. Thomas (eds) *Perspectives on Tourism Policy*. London: Mansell: 49—68.
- Bond, M. (1991) *Beyond the Chinese Face: Insights from Psychology*. Hong Kong: Oxford University Press.
- Boo, E. (1993) Ecotourism planning for protected areas. In K. Lindberg and D.E. Hawkins. *Ecotourism: A Guide for Planners and Managers*. North Bennington, VT: Ecotourism Society.
- Booth, A. (1988) Development of the Indonesian Tourist Sector in the 1980s: implications for Employment Generation. Geneva: ILO.
- Castells, M. (2000) Materials for an exploratory theory of the network society. *British Journal of Sociology* 51 (1), 5—24.
- Cavaco, C. (1995a) Rural tourism: The creation of new tourist spaces. In A. Montanan and A. Williams (eds) *European Tourism: Regions, Spaces and Restructuring* (pp. 129—49). Chichester: John Wiley and Sons.
- Commission of the European Communities (1999) *Competitiveness and Cohesion: Trends in the Regions (Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions in the Community)*. Brussels: EU.
- Diamantis, D. (1999) Green strategies for tourism worldwide. *Travel and Tourism Intelligence* 4, 89—112.
- Dixon E. (2000) Women and tourism: An analysis of the impact of tourism on traditional women's roles in Bali, Indonesia. In J.E. Cukier and E. Dixon (eds) *Tourism, Resources, Impacts and Planning: Geographical Perspectives on International Tourism* (pp. 49—60). Hamilton: Department of Geography, University of Waikato.
- Eagles, P. and Cascagnette, J. (1995) Canadian ecotourists: Who are they? *Tourism Recreation Research* 20 (1), 22—8.
- European Economic and Social Committee Bulletin 1 (2000).
- Evans, G. (1999) Fair trade in tourism and local economic strategies. Paper presented to the Conference on Fairly Traded Tourism, University of North London, 9 June.
- Farrell, B. and Runyan, D. (1991) Ecology and tourism. *Annals of Tourism Research* 18 (1), 26—40.
- Farrington, P. (1999) All-inclusives — a new apartheid. *Tourism Concern: In Focus* 33, 10—12.
- Farver, J.A.M. (1984) Tourism and employment in the Gambia. *Annals of Tourism Research* 11, 249—65.

- Featherstone, M. (1991) *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- Gilbert, D. (1991) An examination of the consumer behaviour process related to tourism. In C. Cooper (ed.) *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management* (vol. 3) (pp. 59—68). New York: Haworth Press.
- Gitelson, R. and Kerstetter, D. (1994) The influence of friends and relatives in travel decision-making. In J. Crots and W. van Raaij (eds) *Economic Psychology of Travel and Tourism* (pp. 59—68). New York: Haworth Press.
- Hall, C.M. (2000b) Territorial economic integration and globalisation. Paper presented to the 7th ATLAS International Conference, North—South: Contrasts and Connections in Global Tourism, Savonlinna, Finland, 18—21 June.
- Harrison, D. (2001) *Tourism and the Less Developed Countries: Issues and Case Studies*. New York: Cognizant.
- Hudson, R. and Williams, A.M. (1999) Re-shaping Europe: The challenge of new divisions within a homogenized political-economic space. In R. Hudson and A.M. Williams (eds) *Lovatt-Smith, D. (1993) Amboseli: Nothing Short of a Miracle*. Nairobi: Kenway.
- Maslow, A. (1943) A theory of human motivation. *Psychological Review* 50, 370—96.
- Mihalic, T. (2000) Increasing tourism competitiveness through granting concessions to natural goods. In M. Robinson, J. Swarbrooke, N. Evans, P. Long and R. Sharpley (eds) *Reflections on International Tourism: Environmental Management and Pathways to Sustainable Tourism* (pp. 133—51). Sunderland: Business Education.
- Papa, M. (1999) *Development of tourism in Albania*. MA thesis, Faculty of Economics and International Center for Promotion of Enterprises, Ljubljana.
- Pizam, A. and Smith, G. (2000) Tourism and terrorism: A quantitative analysis of major terrorist acts and their impact on tourist destinations. *Tourism Economics* 6, 123—38.
- Richez, G. (1994) Le tourisme dans une region périphérique: L'exemple de l'île de Corse (France). *Téoros* 13 (1), 34—7.
- Richter, C. (1986) Tourism services. In O. Giarini (ed.) *The Emerging Service Economy* (pp. 213—44). Oxford: Pergamon Press.
- Scott, I. (1999) Peripheries, artificial peripheries and centres. In F. Brown and D. Hall (eds) *Tourism in the Peripheral Areas of Europe: Case Studies of Tourism in Peripheral Areas (Report 15)* (pp. 73—90). Bornholm, Denmark: Unit of Tourism Research.
- Selwyn, T. (2000) De-Mediterraneanisation of the Mediterranean? *Current Issues in Tourism* 3 (3), 226—45.
- Swarbrooke, J. and Homer, S. (1999) *Consumer Behaviour in Tourism*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Telfer, D.J. (2001b) Strategic alliances along the Niagara wine route. *Tourism Management* 22 (1), 21—30.
- Timothy, D.J. (2000a) Cross-border partnership in tourism resource management: International parks along the US—Canada border. In B. Bramwell and B. Lane (eds) *Tourism Collaboration and Partnerships: Politics, Practice and Sustainability* (pp. 20—43).

- Tribe, J. (1996) *The Economics of Leisure and Tourism: Environments, Markets and Impacts*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Van der Straaten, J. (2000) Can sustainable tourism positively influence rural regions? In G. Recharads and D. Hall (eds) *Tourism and Sustainable Community Development*
- Witt, C. and Witt, S. (1994) Demand elasticities. In S. Witt and L. Moutinho (eds) *Tourism Marketing and Management Handbook* (2nd edn) (pp. 522—9). New York: Prentice Hall.
- Wood, K. and House, S. (1991) *The Good Tourist: A Worldwide Guide for the Green Traveller*. London: Mandarin.